

SOSYAL & BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - II

Ekim 2022

Editörler

Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan
Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa Kaya

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan
Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa Kaya
Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2022
ISBN • 978-625-430-436-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler - II

Ekim 2022

Editörler

Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan
Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa Kaya

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİNE YÖNELİK ELEŞTİREL
YAKLAŞIMLAR

Hasan ERYÜRÜK 1

Bölüm 2

17. YÜZYIL OSMANLI İDARESİNDE MANYA VE
MANYALILAR

Neslihan ALFISTIK..... 27

Bölüm 3

KADIN POLİTİKALARI İLE İLGİLİ SİYASİ LİDERLERİN
SOSYAL MEDYA SÖYLEMLERİNE YÖNELİK BİR
KARŞILAŞTIRMA: MERAL AKŞENER, KEMAL
KILIÇDAROĞLU VE DEVLET BAHÇELİ ÖRNEĞİ

Hakan IRAK..... 47

Bölüm 4

ALMAN DIŞIŞLERİ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA
DEMOKRAT PARTİ HÜKÜMETİ'NİN BASINA YÖNELİK
RESMİ İLAN POLİTİKASI

Gökhan EŞEL 67

Bölüm 5

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ÖRGÜTSEL SİNİZM VE
ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Mustafa KOŞAR & Hüseyin ASLAN 81

Bölüm 6

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YERELLEŞME EĞİLİMLERİNİN
MINTZBERG'İN YÖNETİCİ ROLLERİNE ETKİLERİ

Z. Benan BÖKE & Ayşe ÇELİK 97

Bölüm 7

AVRUPA TASVİR SANATINDA AZİZE AGATHA

Şule GEDİKLİ 125

Bölüm 8

KAPİTALİST SAĞLIK HİZMETİ ÖRGÜTLENMESİ VE KARŞI-KÜLTÜRÜN İNŞASI

Hatice ÖZER 141

Bölüm 9

DİJİTAL KÜLTÜRDE ALTERNATİF MEDYA

Yağmur ÇOLAK 155

Bölüm 10

AİLE TEMELLİ SOSYAL SERMAYE OLUŞUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Merve Nur OKTAR 175

Bölüm 11

KÜRESELLEŞME KAPSAMINDA TURİZMDE OTANTİKLİK ALGISI

Nuray YILDIZ 191

Melek Ece ÖNCÜER 191

Bölüm 12

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİ ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİM SİSTEMİNDE AHLAKİ DAVRANIŞ AÇISINDAN KOPYA ÇEKME EYLEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Erdem DİRİMEŞE 205

Bölüm 13

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DEMOKRASİ SERÜVENİNDE 14 MAYIS 1950 SEÇİMLERİNİN SEÇİM GÜVENLİĞİ

Serdar Cem SEDİROĞLU 223

Bölüm 14

SOSYAL BİLİMLERİN SAHA ARAŞTIRMALARINDA GÖRÜŞME TEKNİĞİNİN DOĞASINI ANLAMA

Serdar CEYLAN 237

İhsan BULUT 237

Bölüm 15

ADLİYE ÇALIŞANLARINDA PSİKOSOSYAL RİSK ETMENLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇORUM ADLİYESİ ÖRNEĞİ

Yağmur SEZİK IŞIK.....	261
Berna GÜR.....	261

Bölüm 16

ANTİK YUNANDA TIP ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Abdullah ŞİMŞEK.....	279
----------------------	-----

Bölüm 17

KÜRESEL TİCARET KÜLTÜRÜNDE PARİS PASAJLARININ ROLÜ

Fatih ORDU.....	295
-----------------	-----

Bölüm 18

ESED'İN SURİYESİ ÜZERİNE BİR KURGU (LÂ SEKÂKÎNE FÎ MATÂBİHİ HÂZİHİ'L MEDÎNE)

Ercan BARAN.....	311
------------------	-----

Bölüm 19

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ MODERN EĞİTİM ANLAYIŞININ YENİDEN KURMACI EĞİTİM FELSEFESİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Beyhan BAYRAK.....	329
--------------------	-----

Bölüm 20

DÜNYA SİSTEMİ ANALİZİ VE KIRSAL YOKSULLUK

Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ.....	361
Nurgün OKTİK.....	361

Bölüm 21

NİKOLAY İVANOVIÇ İLMİNSKIY'İN TEÂRÜF-i MÜSLİMİN MECMUASINDA YAYINLANAN MEKTUPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Zafer ATAR.....	381
-----------------	-----

Bölüm 22

TOPLUMSAL CİNSİYET DERSİNİN SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNE ETKİSİ VE DERS İÇERİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuba YÜCEER KARDEŞ 407

Bölüm 23

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEN ÖZBEK TÜRKÇESİNE SON ÇEKİM EDATLARI VE İSTEMLERİ

Nülüfer ÇELİK 421

Derya ULUTAŞ ÇOKGÜNGÖR..... 421

Bölüm 24

GEÇ ORTA ÇAĞDA ARTUKLU (MARDİN) KÖKENLİ ASTRONOMİ BİLGİNLERİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Seyfettin KAYA..... 453

Bölüm 25

MUNZUR VADİSİ VE OVACIK HAVZASININ JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİNİN JEOTURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynel ÇILĞIN 471

Bölüm 26

ADANA BELEDİYESİ'NİN KURULUŞU VE ÖRNEK BİR BELEDİYE BAŞKANI: TURHAN CEMAL BERİKER

Erdem ÇANAK..... 495

Bölüm 27

TUNCELİ İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Fatma ESEN 513

Bölüm 28

LİDER MESAFESİNİN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİNE, MOTİVASYONUNA VE PERFORMANSINA ETKİSİ: BİR HAVAYOLU ŞİRKETİ ÖRNEĞİ*

Orhan BİRDAL 543

Tuğba YAŞİN 543

BÖLÜM 1

GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİNE YÖNELİK ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

Hasan ERYÜRÜK¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Afyonkarahisar, e-posta: erylurukhasan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2080-1169.

Bu çalışma "İdari Reform Bağlamında 1980 Sonrası Türk Kamu Bürokrasisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Geleneksel kamu yönetimi Frederick Taylor'ın 'bilimsel yönetim', 'Woodrow Wilson'ın 'yönetim-siyaset ayrılığı' ve Max Weber'in 'ideal tip bürokrasi' çalışmaları etrafında büyük oranda şekillenmiştir. Geleneksel kamu yönetiminde devlet kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda bürokrasiyi görevlendirirken idari ve siyasi alanların ayrılığına işaret etmektedir. Ayrıca yönetimin özel bir şekli olarak görülen kamu yönetimi, örgütlenişini Weber'in gerçekleştirdiği bürokrasi çalışmalarını temel alarak gerçekleştirmektedir.

Geleneksel kamu yönetimi; kamu yönetimi gelişim süreci içerisinde tarihsel dönem anlamında en geniş alanı kapsamaktadır. Bu gerçeklik; bir yandan geleneksel kamu yönetiminin derinliğine ve problemlere cevap üretebilme kabiliyetindeki gücü sunmakta, diğer yandan ise çok fazla etki ve etkileşime maruz bırakmaktadır. Öyle ki geleneksel kamu yönetimi I. ve II. Dünya Savaşları ile 1929 ve 1973 ekonomik krizlerinde de varlığını sürdürmüştür. Diğer taraftan Dünya Savaşlarını da birer ekonomik kriz olarak yorumlayabilmek mümkündür. Nihayetinde hem savaş dönemlerinde hem de ekonomik kriz olarak betimlenen dönemlerde geleneksel kamu yönetimi unsurları olarak başta kamu hizmeti ve kamu malı sunumu olmak üzere pek çok alana yönelik planlamalar ve öncelikler tamamen değişmektedir.

Kamu yönetimini oluşturan her türlü yapılanma; ekonomide yaşanan ve normal şartların, normal planlamaların dışına çıkılmasına sebep olan kırılmalar ve benzeri her türlü gelişme, 'kamu' kavramının merkezi konuma sahip olduğu geleneksel kamu yönetimini ve dolayımalarını benzer kırılmalara ve bozulmalara zorlamıştır. Sonuç olarak özellikle 1973 krizi sonrası sesini yükseltmeye başlayan eleştirilerinde katkısıyla geleneksel kamu yönetimi kabullerinden uzaklaşmaya başlamıştır.

Geleneksel Kamu Yönetimi

Kamu yönetimi; gelişimini, sömürgecilik etrafında betimlenen dünyada sömürgeciliğin klasikten çağdaşa evrilen değişiminde olgunlaştırmış ve olgunlaştırmaktadır (Yavaş ve Demir, 2015: 92). Geleneksel kamu yönetimi, kamu yönetiminin çeşitli açılardan nispeten sınırlandırıldığı bir dönemine işaret etmektedir (Ergun ve Polatoğlu, 1988: 11). Bu manada geleneksel kamu yönetimi üzerindeki etkileri dikkate alınarak yapılan sıralama dâhilinde ilgili çalışmalarıyla dönemi temsil eden isimler: Max Weber (1864-1920), Thomas Woodrow Wilson (1856-1924), Frederick Winslow Taylor (1856-1915) ve Henri Fayol (1841-1925)'dur. İlgili isimlerin doğum ve ölüm tarihleri dikkate alındığında geleneksel kamu yönetiminin 19.yüzyılın 'son çeyreğinden' itibaren varlık kazanmaya başladığı ileri sürülebilir. Geleneksel kamu yönetimiyle ilişkilendirilebilecek

çalışmalarına bakıldığında ise; tepeden sıkı bir hiyerarşik kontrole dayalı bürokrasi formuyla Weber, siyaset-yönetim ayrımı ile memurların verimli teknikler kullanarak politika tercihlerini gerçekleştirilebileceği düşüncesiyle Wilson ve bilimsel yönetimin rafine edilmiş üretim tekniklerinin sıkı kontrolü yönetimiyle Taylor'ın yer edindiği gözlemlenebilir (Pfiffner, 2004: 8) ve yönetimin (kamu-özel) fonksiyonlara ayrılarak incelenmesinde Fayol'un yer edindiği söylenebilir. Geleneksel kamu yönetimi 'ideal bir idareye' ulaşabilme çabası yanında geleneksel bürokrasiyi tanımlayan özellikleri sunmaktadır (Turan, 2015: 85). Öyle ki bürokrasi; olumsuz olarak ifade edilebilecek pek çok özelliğine rağmen, sistemin muhtemel politik sorunlarından/tıkanıklıklarından bağımsız olarak çalışması ve kendisine yüklenen görevlerin sürekliliğinin sağlanmasında azımsanamayacak bir öneme sahiptir. Bürokrasinin tarih boyunca sürdürdüğü olgunlaşma ve gelişme süreçleri toplamı da bu paralelde değerli ve anlamlıdır.

Refah devleti kavramının güç kazanması, kamu yönetimi ve hizmetinin eş zamanlı olarak güç kazanmasına imkân tanımıştır. Devlet çeşitli alanlarda toplumun kendisinden beklediği hizmeti sağlamak ve sunmanın çözümü olarak kamu kurumlarını arttırmış ve dolayısıyla daha fazla bürokrasinin önünü açmıştır. Geleneksel kamu yönetimi; kamusal hizmet ve malların hem üretim hem de sunum süreçlerinin kendi kontrolündeki kamu kurumları aracılığıyla sağlanmasını benimsemiş olduğundan, bürokrasinin büyüyen ve çeşitlenen bir izlenim sunması beklenen bir gelişme olarak gözlemlenebilir. Geleneksel kamu yönetiminin bürokratik kurumlarının artan sayılarına benzer biçimde ayrıntılı kurallara ve değişmez algoritmalara gömülmesi; devletin kamusal hizmet, kamusal mal üretim ve sunumunda başlangıçta hedeflediği amacı zorlaştıran bir zeminde yaratmıştır. İlerleyen zamanla 'toplum merkezli' kamusal mal ve hizmet sunumu, 'kural ve bürokratik işlem merkezli' kamusal mal ve hizmet sunumunun ağırlık kazandığı bir eksene taşınmıştır. Kamu çalışanları içinse, devlet tarafından belirlenen kurallara ve bürokratik işlemlere sıkı sıkıya bağlılık 'ideal/arzu edilen' personel biçimi olarak belirginleşmiştir.

Geleneksel kamu yönetimi, yönetimin farklı türevlerinden kendine münhasır özellikleri ile ayrılan eşsiz bir gerçekliğe sahiptir. Kamunun yönetimi, toplumda yer alan diğer yönetimlerden (piyasa/özel sektör vb.) öncelikli amaç ve hedefleri başta olmak üzere çeşitli nedenlerle ayrılmaktadır. Kamu çalışanlarının verimlilik, performans vb. değerlendirme kriterlerine bakılmaksızın emekli edilinceye değin ilgili kurumda çalışmasının önünde herhangi bir engel olmayışı ya da değişken iktidar kadrolarına nazaran bürokrasi kadrolarının nispeten durağan yapısı geleneksel kamu yönetiminin kendine has yapısına dair ipuçları sunmaktadır. Geleneksel kamu yönetiminde; bürokrasi kadrosunun herhangi bir basamağını dolduran çalışanlar, kurallar etrafında inşa edilen iş süreçleri ve hiyerarşiye

(İktidar sahipleri, uzantıları ve amirleri başta olmak üzere) hizmet ederlerken, varlık sebepleri olan toplumunsa arka plana itilmesi gibi bir sonucun oluşmasında başat rol oynayabilirler. Diğer taraftan geleneksel kamu yönetiminin aksine özel yönetim ise toplumun ve/veya hedef kitlesinin beklenti ve taleplerine karşı daha hassas bir konuma sahip olabilmektedir. Waldo'nun belirttiği gibi; kamu yönetimi ve özel (sektör) yönetim, aynı cinsin iki türüdür fakat her birinin türünü belirleyen kendilerine ait değerleri ve teknikleri vardır (Waldo, 1956: 127).

Geleneksel kamu yönetiminin örgütlenişi ağırlıklı olarak Weber'in bürokrasi çalışmalarına dayanmaktadır (Eryılmaz, 2014: 44-45). Weber bürokrasi modelinin özelliklerini şu başlıklar halinde sıralayabilmek mümkündür:

- a) Yasalarla Düzenlenmiş Yetki Alanı
- b) Otorite-Hiyerarşi
- c) Yönetimin Yazılı Belgelere Dayanması
- d) Uzmanlaşma
- e) Gayrişahsilik
- f) Kariyer Yapısı
- g) Kurallar Sistemi
- h) Kamu ve Özel Hayatın Ayrışması (Eryılmaz, 2013: 60-63).

Yukarıda verilenler ışığında Weber bürokrasisinin örgütleniş niteliği üç ana tema altında toplanmaktadır:

Görev ve yetkilerinin nesnel ve kişisel olmayan kurallarla tanımlanmış olması, üst düzeydeki otoritenin ast düzeydeki otoriteyi denetim ve gözetimi altında tuttuğu baskıcı bir hiyerarşik yapının, başka bir deyişle, kurallarca tanımlanmış katı bir denetim ve yaptırımlar sisteminin varlığı ve nihayet, teknik nitelikleri uyarınca 'bir ömür boyu' örgütte kalmak ve görevini tek ya da başlıca uğraşı olarak herkes için eşit ve kişisel düşüncelerden uzak biçimde yerine getirmek üzere atanmış memurlardan oluşması (Gülmez, 1975: 63).

Weberyan bürokrasi veya Weber bürokrasisi olarak tanımlarına ulaşılabilecek olan bürokrasi modeli Alman asıllı sosyolog Max Weber'e dayanmaktadır. Weber ünlü eseri ekonomi ve toplumda 'modern bürokrasinin karakteristiklerine' ve 'memurun bürokrasideki konumuna' şu çerçevede değinmektedir:

- 1- Devlette 'bürokratik daire' veya özelde 'bürokratik girişim' üç unsura dayanır;
- 2- Üç unsurdan; birincisi, düzenli çalışmaların 'resmi görevler' ola-

rak adlandırılması; ikincisi, görevlerin gerçekleşmesi için ‘emir verme’ yetkisi; üçüncüsü, görevlerin sürekliliği için verilen haklara dair gerekli tedbirler alınır;

3- Böylesi bir bürokrasi sadece ‘modern devlette’ ve ‘ileri kapitalist kurumlarda’ gelişebilir;

4- Daire hiyerarşisi üstün altı denetlediği üst-alt sistemini öngörür;

5- Modern dairenin yönetimi ‘yazılı belgeler’ ile memurlar ve kâtipler personeline dayanır;

6- Uzmanlaşmış daire yönetimi ‘uzmanlık’ alanında eğitimi gerektirir;

7- Tam gelişmiş daire, memurun ‘tam çalışması kapasitesini’ gerektirir;

8- Daire yönetimi genel kuralları takip eder, zira daire yönetiminin kurallara indirgenmesi onun doğasında içselleştirilmiştir, böylece somut düzenleme imkânı yaratılmaktadır;

9- Memur açısından daire yönetiminin ‘amacına olan bağlılık’ sürekli ve garanti altındaki bir ‘ücretle’ yeterli hale gelmektedir; esasen bu doğrultuda memurun ‘kariyeri’ de şekillenmekte daha üst görevlerde daha iyi şartlar ve ücretler sağlanmaktadır (Weber, 2012b: 323-326).

Weber ‘bürokrasi modelinin’ gelişimini yukarıda da belirtildiği üzere iki başlıkta sınırlamıştır. Bunlardan birincisini ‘modern devlet’ diğeri ise ‘ileri kapitalist’ toplumlar olarak betimlemiştir. Geleneksel devletin; meşruiyet ve egemenlik kaynaklarının topluma dayandırılması düşüncesinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda ulaşılabilen modern devlet, 19. ve 20. yüzyıllarda ilgili düşüncelerde yaşanan değişim/dönüşümlerle ‘ulus devlet’ olarak belirginleşmiştir (Arslanel ve Eryücel, 2011: 2-3). Kapitalizm ise; bir yandan Marx’ın belirttiği gibi iş gücünü metalaştırmakta diğeryandan Weber’in yasal-ussal temelli bürokrasisinde demir kafese hayat vermektedir (Aydın, 2010: 17). Diğer taraftan ulus devlet yönündeki gelişmeler milliyetçi bir faktör olmaksızın İngiltere’de gerçekleştiği gibi kapitalizme eşlik eden bir olgu olarak da inşa edilebilmektedir (Akbulut, 2014: 39-40). Böylece Weber’in yapmış olduğu ‘modern devlet ve kapitalizm’ sınırlamalarını kümelendirebilmek mümkün hale gelmektedir. Bu doğrultuda ilgili kümelene modern devlet, bürokrasi ve kapitalizm arasında yükselen bir birliktelik olarak belirginleşmekte, bu ise iktidarı elde etme yöntemlerini farklılaştırmaktadır. Zira modern devlet örgütlenmesinde politik erke ulaşma savaşı; hiyerarşik temelde düzenlenmiş makamlar ve makamlardaki memurların gayri şahsi ve kamusal sorumluluklarının, yetkilerinin ötesinde ilgili makam ve memurları kontrol altına almayı,

elde etmeyi, etkilemeyi de gerektirmektedir (Poggi, 2016: 118-119).

Sonuç olarak; geleneksel kamu yönetiminin oluşumunda farklı devletler veya kültürler tarafından Weber bürokrasi modeli az veya çok temel alınmıştır. Devletin toplumla olan etkileşiminde toplumun beklentileri, talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda büyüme ve olgunlaşma süreci devam eden bürokrasi pek çok olumsuz eleştirinin ilk hedefi olmasına rağmen sosyal-ekonomik eşitsizlikler, sınıfsal-bölgesel farklılıklar başta olmak üzere pek çok problemin etkin ve kesintisiz çözümünü sağlayabilen bir yapıya sahiptir. Özellikle dikkat edilmesi gereken unsur ise bürokrasinin esas varlık sebebi olan toplumun beklenti, talep ve görüşleriyle zenginleştirilerek sürekli olarak geliştirilmesinin sağlanabilmesidir. Bu bağlamda bürokrasiyi tanımlı yapılmış ezbere hazır bir realite olarak görmekten ziyade; gelişimi ve olgunlaşmasını, toplumun gelişmesi ve olgunlaşması paralelinde devam ettirebilecek bir kavram olarak addetmek daha anlamlı olacaktır.

Weber kariyer, gayrişahsi, hiyerarşi, detaycı kurallar ve biçimsellik üzerine yükselen bir bürokrasi kavramı ile geleneksel kamu yönetiminde yer alırken; birinci dünya savaşı boyunca ABD başkanlığı (1913-1921) yapmış olan Wilson siyaset-yönetim ayrımı üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarla geleneksel kamu yönetimindeki yerini almıştır. Özellikle öne çıkan çalışması ise ‘idarenin incelenmesi’ isimli makalesidir. Makale 2017 senesi itibarıyla de çalışmalarına devam etmekte olan “Political Science Quarterly” dergisinde “The Study Of Administration” ismiyle 1887 senesinin haziran ayında yayınlanmıştır. Wilson makalesinde; yönetim bilimini, 2200 sene önce başlayan siyaset bilimi çalışmalarının en son meyvesi olarak nitelendirmiştir (Wilson, 1887: 198). Wilson’ın makalesinde dikkat çeken unsurlar şu maddeler altında sıralanabilir:

1-)Hiç kimse idareyi devlet ilminin bir dalı olarak sistematik bir şekilde incelememiştir. İlgili döneme kadar yazılan tüm yazılar devletin anayasası, mahiyeti, egemenliğin özü, monarşinin demokrasiyle çarpıştığı teorik alan, oligarşinin ayrıcalıklı alan istemesi gibi konulardan oluşmaktadır.

2-)İdari görevler uygulanacak siyasetin standartlaştırılmış kurallarına sistematik bir şekilde uydurulmalıdır bu manada şimdiye dek sahip olduğumuz bir şeye sahibiz: İdarenin ilmine.

3-)Eskiden hükümet bir sarayın kaprislerine ayak uydururdu bugün bir milletin görüşlerine uymak zorunda. Devletin işlerini kolaylaştıracak, işlerini özel teşebbüsten farklı kılacak, teşkilatını kuvvetlendirecek, görevlerini sadakatle yapacak idare ilminin varlığıdır.

4-)İdare ilmini biz bulmadık ‘ilim doktrinini Avrupa’da’ buldu. He-

defleri, örnekleri, şartları, hemen istisnasız yabancı ırkların tarihçilerine ve yabancı sistemler ve ihtilallerden edinilen derslerdir.

5-)50 yıl önce çürümeye başlayan bir devlet personel sistemini anayasamızın eksikliğinden dolayı şimdi temizlemeye başladık.

6-)İdare bir demokraside monarşiye nispetle daha güç teşkilatlanır. ‘İnsanlığın büyük çoğunluğu gayri felsefidir’ ve bugünlerde insanlığın çoğunluğu oy kullanmaktadır.

7-) İdare bir iş alanıdır. Siyasetin telaş ve heyecanından uzaktır.

8-) Her ne kadar siyaset idareye vazifeler yüklüyorsa da; ‘idari meseleler siyasi meseleler’ değildir. Siyaset devlet adamının idare ise teknik memurun alanıdır. Siyaset idarenin yardımı olmaksızın hiçbir şey yapamaz fakat idare buna rağmen siyaset değildir.

9-) Siyaset ve idare arasındaki ‘ayrılık’ tartışma gerektirmeyecek kadar açıktır. Kamu idaresi, kamu hukukunun teferruatlı ve sistematik uygulansıdır. Kamu idaresinin kontrolünde halk ‘yetkili bir tenkitçi’ rolü oynamalıdır.

10-) Teknik eğitim görmüş devlet personel sistemi bugün elzem bir hale gelmiş bulunuyor. Özel eğitime tabi tutulmuş, gerekli hiyerarşi ve disiplinin hâkim olduğu mükemmel bir teşkilatın içine yerleştirilmiş olan bir grup devlet memurunun birçok kimsenin gözünde ‘ayrı bir memur sınıfı’ gibi görünecektir.

11-) Bürokrasi ancak bütün devlet personeli sisteminin amirleri ve maiyetinin halkın siyasi hayatından uzak bulunduğu yerde ortaya çıkabilir. Kamu işlerinde özel bir eğitim görmeksizin gösterdiğimiz deha, bizi idarede yaptığımız gaflardan kurtaramamaktadır.

12-) İdare ilminin emniyetle ve fayda sağlayacak şekilde ödünç alabilmek için temel yapısına farklı şartlarımızı işlemek gerek. Amerika için idare ilminin dayanacağı prensipler demokratik kuralların özü olmalıdır. Kozmopolit düşüncenin ne yapmalı metodu yerine, her zaman Amerikan faydacı düşüncesine uyarak nasıl yapmalı usulüne başvurulmalıdır (Wilson, 1887:197-222; Abadan, 1961: 53-74; Kissinger, 2000: 23-54).

Yazında Wilson’un kamu yönetiminin kurucusu (kurucularından) olduğu ya da olmadığı şeklinde çeşitli tartışmalar yapılarak Prusya ve Fransa da Wilson tarafından gerçekleştirilen ayrımın Wilson’dan çok önceleri yapıldığı vurgulanmaktadır (Saklı, 2013a: 285-287). Fakat Wilson hâlihazırda Büyük Frederick ile Prusya’da ve Napolyon’la ise Fransa’da idari teşkilatlanmanın geliştiğini özellikle belirtmiştir (Wilson, 1887: 204-205). Prusya, Fransa ve Amerika arasında farklı olan gerçek ise: Büyük Frederick’in Kral, Napolyon’un İmparator Wilson’un ise halk tarafından seçilmiş

oluşudur. Bu bağlamda yukarıda maddeler halinde de aktarılmaya çalışıldığı üzere Wilson ‘halkın düşüncesi, halkın beklentisi’ gibi tanımlamalar ve siyasi-idari ayrımı demokrasi üzerine inşa etmesiyle öncelerden farklılaşmaktadır. Diğer taraftan siyasi-idari ayrım Weber açısından değerlendirildiğinde Wilson’a benzer bir biçimde idare ile siyaset arasındaki ayrımı kabul ettiği ve siyasetçi ile bürokrasi kadroları arasında belirgin bir farklılık olduğunu göstermiştir (Güven, 1976: 50-51).

Taylor; 20.yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleştirdiği çeşitli çalışmalar ve ‘Bilimsel Yönetim Yaklaşımı’ ile bilimin bir konusu olarak yönetimi inceleyen ilk kişidir (Yüksel ve Aykaç, 1994: 83). Bu bağlamda Taylor ‘Bilimsel Yönetimin İlkeleri’ isimli kitabıyla geleneksel kamu yönetiminde Weber ve Wilson ile birlikte anılmaktadır. “The Principles Of Scientific Management” isimli 1911 basımı kitabının giriş bölümünün başlangıcını Başkan Roosevelt’in “Ulusal kaynaklarımızın korunması sadece ulusal verimlilik sorununa ön hazırlıktır” (Taylor, 1911: 5) sözleriyle yapan Taylor’ın eseri; giriş, bilimsel yönetimin temelleri ve bilimsel yönetimin ilkeleri başlıklarından oluşmaktadır. Taylor çalışmalarıyla pek çok olumsuz eleştirinin muhatabı olmasına karşın sistemli ve verimli üretimin temellerini atmıştır (Asunakutlu ve Çoşkun, 2005: 172-175). Bu sonuca ulaşmasına kaynaklık eden bilimsel yönetimi ise kendisi şu şekilde özetlemektedir:

Pratik yöntem değil bilimin yöntemi,

Anlaşmazlık değil uyum,

Bireycilik değil işbirliği,

Sınırlı çıktı yerine azami çıktı,

Her insanın en iyi verimi ve refahı için geliştirilmesi (Taylor, 1911: 140; Taylor, 2016: 106-108).

Bilimsel yönetim çalışmasını yukarıdaki gibi özetleyen Taylor; diğer yandan işçilerin çalışma ortamları içerisindeki sosyal-psikolojik gereksinimleri ve beklentilerini göz ardı ederek işçileri üretimin etken bir unsuru olarak sınırlamıştır. Bu sınırlama oluşumundaki temel sebeplerin başında ise takıntılı kişiliği gelmektedir (Erturgut ve Soyşekerci, 2010: 12-13). Sonuç olarak Taylor’un bilimsel yönetim çalışmaları makineler yanında işçilerin arzulanan biçimde başta verimlilik olmak üzere sistem içerisinde hedeflenen beklentiler doğrultusunda konumlandırabilmesini amaçlamıştır (Akbiyıklı ve Koç, 2016: 14-15). Başka bir deyişle Taylor yönetim problemlerinin çözümünde bilimsel yöntemi kullanmıştır. Diğer taraftan kamu yönetimindeki değişimi; üç farklı tarihsel dönem üzerinde temellendirilen, üç farklı model olarak sınıflandırabilmek mümkündür. Bunlar 19.yüzyılın sonlarından 1980’li yılların başlarına dek uzanan geleneksel kamu yönetimi modeli, 1980’li yılların sonlarından 21.yüzyılın başlarına

uzanan kamu işletmeciliği modeli ve son olarak da kamu yönetişimciliği modelidir (Osborne, 2006: 377-378). Bu bağlamda; geleneksel kamu yönetiminin öne çıkan niteliklerini şu şekilde özetleyebilmek mümkündür:

1-‘Bürokratik’ sistem, önceden belirlenmiş kurallar, prosedürlere uygunluk, meşruiyet odaklı, politika yapma-uygulama ayrımı, merkezileşmiş hükümet;

2-‘Kapalı sistem’, organizasyon/kuruluş temelinde iç bürokratik ve idari dinamikler, dış çevreye ilgi yetersiz;

3-Mikro düzeyde kurallara, yönetmeliklere, prosedürlere uygunluk aranması;

4-‘Hiyerarşik’ iç ilişkiler; karar verme otoriter ve kesin;

5-‘Kamu tekeli’; kamu hizmetlerini sağlamada tek yöntem ‘kamu sektörü ethosu’;

6-‘Kullanıcı’; vatandaş pasif bir konu;

7-Kullanılan kaynaklara/girdilere, özellikle finansal kaynaklara/girdilere odaklılık;

8-Yönetim modeli prosedüre dayalı, araştırma yöntemi kurumsalcılık, politika sistemi odaklı;

9-Teorik kökenleri ‘kamu politikası ve politik bilim’, devletin doğası ‘üniter’ (Lacovino, Barsanti ve Cinquini, 2015: 65-70; Runya, Qigui ve Wei, 2015: 12-13; Zia ve Khan, 2014: 435; Osborne, 2006: 383; Hood, 1991: 4-5).

Geleneksel kamu yönetimine yönelik gerçekleştirilen eleştirilerin başlıcalarını; yeni kamu yönetimi, yeni kamu işletmeciliği, yeni kamu hizmeti, kamu değeri yaklaşımı ve postfordizm olarak sıralayabilmek mümkündür.

Yeni Kamu Yönetimi Hareketi

Yeni-eski kelimeleri çok farklı anlamları ve boşlukları karşılayabilme yeteneğine sahip olduklarından ‘Yeni Kamu Yönetimi (YKY) Hareketi’ ile karşılanmak istenenin ‘ne olduğu’ pek çok çalışmanın esasını oluşturmaktadır. YKY’nin konumunu, eski kamu yönetimi veya daha çok ifade imkânı bulan şekliyle geleneksel kamu yönetimi şeklinde tanımlanandan farklılaşan, ayrılan biçiminde ifade etmek mümkündür. Elbette ‘geleneksel ve yeni’ arasındaki farklılık beyaz-siyah zıtlığındaki gibi keskin bir biçime sokulamayabilir. Bu bağlamda YKY’nin ‘yeni’ olarak tanımlanmasının kökenini ‘sosyal adalet ve sosyal eşitliğin’ kamu yönetimi paradigmasının merkezi değerleri arasına taşıma gayreti olarak betimlemek mümkündür (Özgür, 2014: 183).

Gelenekselin yerini yeniye veya farklı olana bırakması ise var olanın var olurken konumlandığı nesnelere yaşanan bir değişime işaret etmektedir. Başka bir ifade ile var oluş amaçlarını artık yerine getiremediği ya da yetersiz olarak değerlendirilen kavramlar atıl pozisyona çekilmek istenmektedir. Pek çok alanda gerçekleşen veya talep edilen değişim ise ekonomik kriz veya savaş dönemlerinin olağanüstü şartlarından büyük oranda beslenebilmektedir. Böylece krizler ve/veya olağanüstü dönemlerinde ciddi katkılarıyla yönetimin/yönetimlerin üzerinde oluşan baskıların etkisiyle yeni çözüm yolları aranabilmektedir. Yeryüzü tarihinde pek çok zamanda ve çok da farklı olmayan benzer denilebilecek olaylarda da görülebileceği üzere ekonomik çıkmazların toplum üzerinde artan etkisi bir zaman sonra ya iktidar ya da iktidarın biçimini veya her ikisini birlikte değişime zorlayabilmekte ve çoğu defalarda bu değişimler/dönüşümler gerçekleşmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin küresel sahada üstlendiği rollere yönelik çeşitli eleştiriler yoğunluk kazanmıştır. Öyle ki; Vietnam Savaşı gibi gelişmeler dolayısıyla büyüyen, başta kampüs hareketleri üzere farklı eylemler kendini göstermeye başlamıştır. İlgili eylemlerinde etkisiyle ABD'nin 'küresel jandarma, politik misyoner' gibi sıfatları eleştirilerek ilgili alanda tüketilen kaynağın ulusal problemlerin ve 'eşitsizliğin' giderilmesine yönlendirilmesi ve yönetimin bu yönde adımlar atmasına dair beklentiler kuvvetlenmiştir. Temelde sosyal-toplumsal eşitlik, hakkaniyet ve benzeri kavramları kullanan bir izlenim sunan (Üstüner, 1995: 62-63) YKY ise yukarıda değinilen bir atmosferde çalışmalarına başlamıştır. Geleneksel kamu yönetimini "asla itiraz kabul etmez bir inanç değıldir" (Waldo, 2016: 207) şeklinde yorumlayan Dwight Waldo YKY'ye yön veren isim olarak belirginleşmiştir. Zira yeni kamu yönetimi hareketi D. Waldo'nun çalışmaları ve çabalarıyla ilk adımlarını atmaya başlamıştır. Özellikle Minnowbrook Konferansı (Her yirmi yılda bir yapılmakta) olarak anılan konferans YKY hareketi açısından anlamlı bir yere sahiptir. İlk konferansı düzenleyen Waldo, katılımda 35 yaşından küçük olmak şartı getirmiştir. Böylece belirli yaş aralığına sahip insanlar arasındaki düşünsel farklılaşmayı da gözlemlemeyi hedeflemiştir. Konferans sonucunda Waldo, kimlik bunalımının kaynağını klasik kamu yönetimi anlayışında bulur ve o anlayışı eleştirerek suçlar (Özer, 2012: 228). Böylelikle bu (ve benzer) konferanslar sonucunda/sonrasında oluşmaya başlayan yeni yönetim paradigması, örgüt yönetiminde sürecin ana unsuru olmaya başlamıştır. Değişim artık bu yeni paradigmanın belirlediği istikamette gelişmiştir (Özer, 2014: 26).

YKY geleneksel kamu yönetiminin sorularına ek olarak sağlanan hizmetlerin toplumsal eşitliği arttırıyor mu? sorusunu sormakta ve bilhassa azınlıkların siyasi güç ve ekonomik gelişmeleriyle toplumsal eşitlik ara-

sında bağ kurmaktadır. YKY yöneticilerin tarafsız olmadığını ve gerçekleştirilecek/uygulanacak politikaların “iyi yönetim ve toplumsal eşitliğe bağlı olması gerektiğini vurgulamaktadır” (Frederickson, 2016: 449-450).

Diğer taraftan YKY’yi paradigma olarak betimleyebilmek ABD sınırlılığına sahip oluşu ve diğer ülkeler anlamında oldukça zayıf bir konuma (kabule) sahip olmasından dolayı zordur. ABD ile sınırlıda olsa “eşitlik, adalet, katılım, sosyal sorunlara duyarlı olma” açısından çeşitli kavramlara sahip olan YKY özellikle 1980 sonrası yeni sağ paradigmanın etkileriyle oldukça zayıflamış ve dünya geneline yayılan bir konuma ulaşmamıştır (Özgür, 2009: 184-185).

Yeni Kamu İşletmeciliği

1929 buhranı sonrası refah devletinin gittikçe güçlenen ve büyüyen yapısı 1973 petrol krizi ile eleştiri ve sorgulamaların öznesi haline gelirken, sistem kendisine çözüm olabilecek seçeneklere karşı sertliğini yitirmeye başlamıştır. Sorgulanan devlet olunca geleneksel kamu yönetimine yüklenen olumsuz eleştiriler ve çıkmazlara çözüm arayışları da çeşitli gelişmelerin önünü açmıştır. Bu gelişmelerden birisi olarak 1980 sonrası yeni sağ ve neo-liberalizmle birlikte anılan ‘yeni’ kamu işletmeciliği gösterilebilir. Her ne kadar ‘yeni’ kelimesi ile başlasa da ‘yeni’ kamu işletmeciliği önceki benzer çalışmalardan izler taşımaktadır. Yeni kamu işletmeciliği ile esasen gerçekleşen kamu işletmeciliğinin makyajlanarak tekrardan sunulmasıdır. Yeni kelimesinin barındırdığı bir nevi aldatma ve/veya yanıltma kabiliyeti ‘serbest piyasada’ örneklerine sıkça rastlanılabilecek bir yöntem veya sunum şekli olarak kabul edilebilir. Zira piyasaya sürülen ürünler bir önceki ilgili modelinden çok büyük farklılıklar barındırmamasına rağmen küçük değişikliklerle ‘yeni’ olarak arz edilebilmektedir. Benzer biçimde; kamu işletmeciliği okulunun bilhassa ‘yeni’ kamu işletmeciliği türevinde, kamu yönetiminin geleneksel yapısına karşı ortaya konulan eleştirel pozisyon perdesinin arkasına odaklanıldığında ulaşılan gerçek, geçmişte kalanın tekrar türetilmesi gayretinden ibarettir (Üstüner, 2000: 29).

Londra Üniversitesi kamu yönetimi ve kamu politikası profesörlerinden Christopher Hood ‘yeni kamu işletmeciliği’ kavramını ilk kez ‘A Public Management for All Seasons’ isimli makalesinde kullanmıştır. Hood makalesinde yeni kamu işletmeciliği doktrini olarak tanımladığı yedi bileşene şu şekilde yer vermiştir:

- 1-Kamu sektörü içinde profesyonel işletmecilik
- 2-Belirlenmiş standartlar ve performans ölçümleri
- 3-Çıktı kontrolleri üzerine daha fazla önem
- 4-Kamu sektöründeki birimlerin ayrıştırılmasına geçiş

5-Kamu sektöründe daha fazla rekabete geçiş

6-Özel sektör işletmeciliğiyle onaylanmış araçların kamu sektöründe kullanımı

7-Kamu sektörü kaynak talebi kontrolü ile daha azla daha çok yapma (Hood, 1991: 4-5).

Yeni kamu işletmeciliğinin dizaynını iki farklı fikir akımının zıtlıklarıyla gerçekleşen bir evlilik olarak yorumlayan Hoods, evliliğin bir tarafına ikinci dünya savaşı sonrası gelişen kamu tercihi, işlem maliyet teorisi, asil-vekil kuramı gibi gelişmeleri koyarken diğer tarafına ise kamu sektöründe profesyonel işletmecilik (managerialism) ve ardışık iş tipi dizilerini koymaktadır (Hood, 1991: 6).

Yeni kamu işletmeciliğinin gelişimine David Osborne ve Ted Gaebler ‘Yönetimin Yeniden Keşfi’ adlı eserleriyle katkıda bulunmuşlardır. Osborne ve Gaebler’in “Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector” isimli eserleri giriş dâhil 12 bölümden oluşmakla birlikte 10 bölümde çeşitli tespitlerde bulunmuşlardır. Osborne ve Gaebler’in 10 ilke veya prensibi olarak da belirtilen/anılan düşüncelerini şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:

- 1-Katalizör Yönetim - Kürek yerine dümen,
- 2-Toplumun Sahibi Olduğu Yönetim - Hizmet yerine güçlendirme,
- 3-Rekabetçi Yönetim - Rekabetçi hizmet sunumu enjeksiyonu,
- 4-Görev Odaklı Yönetim - Dönüşen kural odaklı organizasyon,
- 5-Sonuç Odaklı Yönetim - Girdiler değil yatırım sonuçları,
- 6-Müşteri Odaklı Yönetim - Bürokrasinin değil müşterinin ihtiyaçları,
- 7-Girişimci Yönetim - Harcamak yerine kazanmak,
- 8-İleriye Dönük Yönetim - Tedavi yerine önleme,
- 9-Merkezi Olmayan Yönetim - Hiyerarşiden katılıma kadar takım çalışması,
- 10-Piyasa Odaklı Yönetim - Piyasadaki değişimden yararlanma (Osborne ve Gaebler, 1993: 9-10).

Dikkat edildiğinde görülmektedir ki; Osborne ve Gaebler’in sundukları düşünceler ile Hood’un sunduğu doktrin bileşenleri yoğun benzerlikler taşımaktadır. Benzerlikler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yeni kamu işletmeciliğinin kuramsal olarak profesyonel işletmecilik (managerialism), neo-taylorizm ve kamusal seçim kuramı ile yeni kurumsal iktisat

etrafında şekillendiği ileri sürülebilir (Güzelsarı, 2004: 4-6).

Geleneksel kamu yönetimi, deneyim ve pratikler toplamıyla yeni kamu işletmeciliğinin kendi gerçekliğinin tanımlanmasında önemli bir yer tutar. Nihayetinde yeni kamu işletmeciliğinin, geleneksel kamu yönetiminin olumlu ve olumsuz birikimlerinden yararlandığı bir perspektiften de bahsedilebilir. Durum bu şekilde değerlendirildiğinde ise yeni kamu işletmeciliğinin ilgili alanda kendini tamamen farklılaştıran, ayırıştırıcı bir paradigma niteliği taşıdığını söylemek güçtür. Bu bağlamda geleneksel kamu yönetimi ile yeni kamu işletmeciliği incelendiğinde şu sonuçlara ulaşabilmek mümkündür:

1-Piyasa Weber ilkelerine benzer şekilde gayri şahsi ve nesneldir,

2-İnsan kaynağından maksimum verim elde edilmesi bürokrasi için ne denli kritik ise yeni kamu işletmeciliği içinde kritiktir,

3-Bürokrasi sisteminde olduğu gibi piyasa sisteminde de istikrarı sağlayıcı müdahale gerekebilir,

4-Yeni kamu işletmeciliğinde 'katılım'; her ne kadar farklı şekilde gösterilse de sisteme karşı olan direncin kırılması ve alınan kararların uygulanması kolaylığını hedefler,

5-Bürokratik sistemin; ekonomik, verimli, etkili vb. amaçları hedefleyebilmesinin yanında sosyal adalet, toplumsal eşitsizliğin ve gelir eşitsizliğinin azaltılması gibi ahlaki yönü ağır basan 'kar beklentisi olmayan' kıstaslara göre de karar alabilen hedefleri vardır (Akdoğan, 2007: 40-42).

Geleneksel kamu yönetimi ile refah devletinin güçlü egemenliğinin yaşandığı zaman aralığında, bürokrasi aracılığıyla yaşam alanına yapılan müdahalenin; yeni kamu işletmeciliğinin özelleştirme, yerelleşme, yönetim ilkeleri gibi ilkelerle geleneksel kamu yönetimine has bürokrasinin zayıflatıldığı ve yaşam alanı üzerindeki etkisinin azaltıldığı şeklinde bir düşüncenin doğumuna sebebiyet vermiştir. Gerçekte olan ise neoliberal egemenliğin bürokrasinin kabiliyetini piyasaya devrederek yaşam alanı üzerindeki etkilerini devam ettirmesidir (Akdoğan, 2007: 39). Zira yeni kamu işletmeciliği geleneksel kamu yönetimi ilkelerini çeşitli biçim ve boyutlarda eğip bükmesine ve bürokrasiyi eleştirmesine rağmen miktarı farklı şekillerde yorumlanacak bir ağırlıkta bürokrasiyi kendini inşa etme sürecinde kullanmıştır.

Yeni kamu işletmeciliği çok yönlü olarak incelendiğinde hem amaçları hem de kullandığı yöntem ve araçları doğrultusunda pragmatik bir yanısıma da söz konusudur. Pragmatik felsefenin de belirttiği gibi değişimin sürekliliğini aşabilmek tanımlara, kavramlara, inançlara değişmez bir nitelik, anlam ve kutsallık yükleyerek değil, değişimle değişimin de ötesin-

de etkileşim kurarak gerçekleştirilebilir (Yıldırım, 2011: 188-190). Bu bağlamda yeni kamu işletmeciliği; düşüncenin, toplumun, ahlakın, ekonominin, adaletin, teknolojinin ve diğer şartların geçirmiş olduğu farklılaşma ve değişim bütününde olgunlaşan bir cevap, bir reform olarak görülebilir fakat bu son cevap, son reform değildir. Eğer yeni kamu işletmeciliği geleneksel kamu yönetiminin karşısında toplumun büyük kesimi tarafından kabul edilmiş, benimsenmiş bir doğru niteliği taşıyorsa, bu sadece zamanın sınırlı ifade edilişindeki bağdan kaynaklanmaktadır. Farklı bir ifade ile ‘toplum’; bilgi, teknoloji, kültür, ekonomi, dil ve zaman ile sınırlandırılan/tanımlanan bir gerçekliği doğru olarak nitelendirmektedir/sunmaktadır. Böylece denilebilir ki ‘doğru’ olarak kavranan her türlü bilgi, gelişme ve olay zamanın ve toplumun sınırlılığını ifade eden bir tanımlamadan ibarettir/ibaret olabilir. Bu noktadan hareketle yeni kamu işletmeciliğine dair doğruların, zamanla yanlışa evrilen bir boyuta taşınması, toplumun tarihsel gelişim süreci hakkında sahip olunan bilgiler dikkate alındığında, yüksek bir beklenti olarak kabul edilebilir. Nihayetinde yeni kamu işletmeciliğine dair nitelikleri şu şekilde özetleyebilmek mümkündür:

1-‘İç verimlilik’, her bir kamu yönetimi biriminde çalışma mantığı ‘işletme’ odaklı;

2-‘Kısmen kapalı sistem’, organizasyon/kuruluş sonuç amaçlıdır, kamu yönetiminde ‘işletme özelliklerine’ vurgu vardır ve verimlilik temelinde maliyet kesme, kısıklık vb. doğrultusunda daha azla daha fazla yapmak baskısı hâkim;

3-‘Etkinlik, verimlilik, ekonomiklik’¹, işletme-ekonomi perspektifinden sonuç performansına odaklanır böylece maliyetleri düşürmek ve vadeli sözleşmeler gibi yollarla yüksek standartları yakalamak için kamu sektöründe daha fazla rekabete giriş;

4-‘İlişkilerde siyasi-idari ayırım’, siyasetçiler stratejik ve hedef belirleyici role sahipken, memurların performans düzenlemeleri ve teşvikler yoluyla özerk yöneticiler olması beklenir;

5-Karar vermede ‘esneklik’ ve bürokratik işlemlerin ‘nicel performans’ göstergeleriyle ölçülen çıktı kontrollerine dayanan kurallara kaydırılması;

6-Rekabet yaratılarak; hizmet sunumunda ‘kamu, kamu-özel, özel’ ayrımı ve kullanılan kaynaklar yerine teslim edilen mallar ve hizmetlere (çıktılara) odaklılık;

7-‘Müşteri’, çıkar sahibidir, kamu yönetimine ihtiyaç duyar ve bu bağlamda birleştirilmiş yönetim sistemleri, kamusal alanda birimlere ayrışmaya veya yerinden yönetim haline getirilir;

1 3E prensibi olarak da bilinmektedir. ‘Effectiveness, Efficiency, Economy’=3E.

8-‘Kurumsal yönetim’ modeline dayalı, araştırma yöntemi pozitivizm, örgüt içi yönetim odaklı;

9-Teorik kökenleri ‘kamusal seçim teorisi ve işletme çalışmaları’, devletin doğası ayrılmış (Lacovino, Barsanti ve Cinquini, 2015: 65-70; Runya, Qigui ve Wei, 2015: 12-13; Zia ve Khan, 2014: 435; Osborne, 2006: 383; Hood, 1991: 4-5).

Kamu Değeri Yaklaşımı

Kamu değeri yaklaşımında Bozeman, Meynhardt vb. gibi pek çok düşünürün yeri olmakla birlikte ön plana çıkan isim “Creating Public Value: Strategic Management in Government” (Kamu Değeri Yaratmak: Kamuda Stratejik Yönetim) adlı eseriyle Moore olmuştur. Moore piyasanın ürettiği değere benzer nitelikte kamuda da değer üretilmesini hedefler. Moore’un kamu değeri kavramı ile ilgili çalışmasıyla beraber kavram zamanla yazında kendisine geniş bir yer edinmiştir. Bireysel ve toplumsal etkileşime dair çeşitli özellikler her iki tarafın birbirlerine karşı yürüttükleri iletişimin yönünü de belirleyebilmektedir. İlgili doğrultunun kendi içerisinde ürettiği kabuller ise zorunlu ihtiyaçların hangi şekillerde karşılanacağını tespitini çeşitli değerler etrafında anlamlandırmakta ve bu değerler ‘kamu değeri’ olarak isimlendirilebilmektedir (Köseoğlu ve Tuncer, 2014: 150). Geleneksel kamu yönetimi çerçevesinde değerlendirildiğinde yönetenin yönetilen için lütfettiği değerle sınırlı kalan anlayış yerini yönetilenin beklentileri ve değer anlayışını dikkate alan bir dönüşüme bırakmaktadır. Farklı bir ifade ile kamu değeri evrensel olarak arzulanan varlığını yöneten-yönetilenin mümkün olduğu kadar eşit katkı sağladığı ortak bir çabayla tasarılar. Durum bu açıdan incelendiğinde farklı kültürler ve coğrafyalar, farklı toplumlar veya aynı toplum içerisinde yer alan farklı bölgelerde dahi birbirine benzemeyen dahası tam zıttı kamusal değerlerin oluşması da tabii olarak beklenebilir(ecekt)ir.

Geleneksel kamu yönetiminin sahip olduğu kendine özgü yapısı ve özellikle bürokrasi açısından bulunduğu konum itibarıyla kamu değeri tanımına çok fazla imkân tanımamaktadır. Fakat yönetenin seçilmişler veya atanmışlar fark etmeksizin yönetilen ile ilişkilerinde arasına ördüğü bürokrasi duvarları yıkılmaya mahkûmdur. Kamu değeri yaklaşımını anlamlı kılacak olan ise görülmeyen bürokrasi duvarlarının sayısı ile doğru orantılı olarak kendini tasvire imkân bulabileceği gerçeğidir. Zira duvarların varlığı ne kadar azaltılabilirse arzulanan kamu değerine o denli yaklaşılabilecektir. Sonuç olarak kamu değerine ait değerler dizisi toplamı yöneten-yönetilen arasındaki farklılaşmanın sürdürülmesini güç bir konuma çekmektedir (Karkın, 2015: 266). Bu durumun kültürel geçmişlerinin ve birikimlerinin farklı devletlerde farklı karşılıkları olması mümkündür. Bu anlamda kamu değeri kavramının yaşam alanı bulabilmesi yö-

neten-yönetilen ikilisinin her ikisinin de belirli kazanımlara ulaşmasıyla mümkün olabilecektir. Örneğin eğitim, sağlık, gıda, güvenlik gibi temel alanlar başta olmak üzere çözülmesi çok uzun zaman alabilecek problemlere sahip toplumlarda, kamu değerinin etkin olarak uygulama şansı elde edebilmesinin çok zor olabileceği ileri sürülebilir.

Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı

Kamu yönetiminin geleneksel yapısında gerçekleşen dönüşüm ve değişim, kamu yönetimiyle iç içe geçmiş olan kamu hizmetine bakışı da derinden etkileyerek farklı değerlerin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bilinen insanlık tarihi boyunca yöneten ve yönetilen veya farklı bir açıdan hizmet sunan ve alan taraflar bir bütün olarak değerlendirildiğinde hizmet/hizmetlerin gelişimi toplumun/toplumların elde ettiği sosyal, ekonomik, kültürel birikimlerden derinden etkilenmiştir. Yeni kamu yönetimi hareketi bu perspektiften değerlendirildiğinde yeni kamu hizmetinin ortaya çıkışı beklenen bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Öyle ki; geleneksel kamu hizmetinin/hizmetlerinin ötesinde, yeni kamu hizmeti yaklaşımı toplum üyelerini merkeze yerleştiren demokratik haklar, sivil toplum gibi ilkelerin ön plana çıktığı bir çözümlenmeye sahiptir. Bu ilkelerinde ışığında yeni kamu hizmetinin esas amaçlarının başında, toplumu oluşturan üyeyi merkeze alan ve öncelikli hedefi üye olan bir bakış açısına sahip olmasıdır. Üye için ve üyeler arasında sunulan hizmet demokrasi kavramının maksimum seviyede yaşam alanı bulduğu, geleneksel yaklaşımdaki gibi sadece verimliliğin değil toplumu oluşturan üyeye de değer verilen bir çizgiye sahiptir. Elbette hizmet sunumunda demokratik hareket etme, üyeye değer verme gibi kavramlar -bürokratlar tarafından- ‘çarpıtılmaya’ hemen her çağda gözlemlenebileceği gibi açıktır. Bürokratların veya bürokraside yer alan herhangi bir memurun mevcut kuralları, yetkilerini ve benzerlerini çarpıtmaya olan yatkınlığını bir an için görmezden geldiğimizde yeni kamu hizmeti, arzu edilen demokrasi seviyesinin yönetenin yönetileni öncelendiği, yönetenin toplumun beklenti ve talepleri doğrultusunda adımlar attığı bir çizgide belirginleşmesiyle varlığından söz ettirebilecektir (Genç, 2010: 149).

Janet V. Denhardt ve Robert B. Denhardt tarafından yazılan “Yeni Kamu Hizmeti- ‘Yönetim Değil Hizmet’ ” isimli eser konu itibarıyla yazında yer alan tartışma ve çalışmalarda merkezi bir yer işgal etmektedir. Denhardt ve Denhardt yeni kamu hizmetini yedi başlık etrafında şekillendirmektedir:

1- Vatandaşa Hizmet, Müşteriye Değil. Kamu görevlileri sadece müşterilerden gelen talepleri cevaplamak yerine vatandaşlar arasında güven ve iş birliği ilişkilerinin inşasına odaklanmalı,

2- Kamu Yararı Aramak. Hedef bireysel tercihlere hızlı çözümler

bulmak yerine, ortak çıkarlar ve ortak sorumluluklar yaratmalı,

3- Vatandaşlık Değerinin Girişimciliğin Üzerinde Olması. Kamu yararında kamu çalışanları ve vatandaşların anlamlı katkıları kamu parasını kendi parasıymış gibi kullanan girişimci yöneticilerden daha iyidir,

4- Stratejik Düşünme, Demokratik Eylem. En etkili ve sorumlu kolektif çaba ve iş birliği süreçleri; politikaların ve programların kamu ihtiyaçları ile bütünleşmesiyle sağlanabilir,

5- Sorumluluk Kabul Etmek Basit Değildir. Kamu görevlileri piyasadadan daha dikkatli hareket etmelidirler. Anayasa hukuku, toplum değerleri, politik normlar, profesyonel standartlar ve vatandaş ihtiyaçları sorumluluklar dâhilinde dikkate alınmalıdır,

6- Yönetmek Yerine Hizmet Etmek. Yeni yöntemlerle toplumu kontrol etme ve yönetme denemeleri yerine, değer tabanlı liderlikle vatandaşların ortak ihtiyaçları dikkate alınmalıdır,

7- Sadece Verimliliğe Değil İnsanlara da Önem Vermek. Paylaşılan liderlik bazlı iş birliği süreçleri kamu organizasyonu ve ağlarında daha başarılı olmakta ve tüm insanların saygısını kazanmaktadır (Denhardt ve Denhardt, 2007: 42-43).

Yeni kamu hizmeti yaklaşımı, geleneksel kamu yönetimi anlayışında yöneten-yönetilen ayrımındaki derin farklılaşmayı azaltmaya yönelik gerçekleştirilen anlamlı bir adım olarak değerlendirilebilir. Geleneksel bürokrasi bir bütün olarak değerlendirildiğinde yöneten ve yönetilen kümeleri arasında belirgin bir ayrılıktan söz etmek mümkündür. Anlaşılması gereken bu ayrılığın kökenlerinin nelere dayandığıdır. Bir başka ifade ile yöneten-yönetilen kümelerin sınırları nasıl çizilmektedir. Yeryüzünde çok farklı ülkeler ve bu ülkelere ait dikkat çeken sayıda yöneten-yönetilen çeşitliliği vardır. Yeni kamu hizmeti yaklaşımının tüm bu yeryüzü devletlerinde benzer etkiler yaratması beklenemez. Fakat elbette bu, yeni kamu hizmeti yaklaşımını daha zayıf olarak değerlendirebilecek bir seviyeye de indirgeyemez. Sonuç olarak Denhardt da kapitalist bir toplumu, insanların hem kendileri hem de toplumun diğer bireyleri üzerinde oldukça sınırlı bilgiye sahip olduğu, aklın araçsal olarak iktidarda olduğu ve bilginin adaletsizce varlık kazandırıldığı bir toplum olarak betimlemektedir (Zengin, 2008: 10). Yeni kamu hizmeti yaklaşımı bu bağlamda demokratik, hümanisttik, ortak değerler/çıkarlar gibi başlıklarla geleneksel kamu hizmeti kavramına karşı tercih edilebilir bir seçenek olarak çıkmaktadır.

Post Fordizm

20.yüzyılın son çeyreğinden hemen önce patlak veren petrol kökenli ekonomik krizin siyasi ve idari düzen üzerinde yarattığı değişim ve dö-

nüşüm baskısına benzer bir baskı da üretim sisteminde/birikim rejiminde yaşanmıştır. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde post-Fordist çözümlerler; yaşanan kriz doğrultusunda Fordist düşüncede yaşanan çıkmazlara verilen cevaplar toplamı olarak görülebilir. İkinci dünya savaşı sonrası kendisine hızla yer edinmeye başlayan Fordist üretim; büyük ölçekte ‘Bilimsel Yönetimin İlkeleri (1911)’ adlı eserin yazarı Taylor’dan etkilenen Henry Ford’un hareketli montaj hattı üzerinde araba (T modeli) üretmesiyle (1913) başlamaktadır (Ateş ve Çöpoğlu, 2015: 98-100). Henry Ford ‘Endüstri Felsefem’ adlı eserinde; makine çağında değil güç çağında yaşandığını belirterek, güç çağının büyük imkânlarımızı/yeteneklerimizi ‘nasıl’ kullandığımıza bağlı olarak/dayanarak şekilleneceğini vurgulamaktadır (Ford, 1929: 20-21). Bu bağlamda ‘hareketli montaj hattı’ mevcut imkânların nasıl kullanıldığının, nasıl güce dönüştürüldüğünün bir örneği/uygulaması olarak görülebilir. Öyle ki; Henry Ford 1913 senesinde Taylor’un bilimsel yöntemini başarılı bir şekilde uygulayarak Model T isimli aracının üretim süresini 728 dakikadan 93 dakikaya düşürmeyi başarmıştır (Khanna, 2015: 7-8). Dahası aradan geçen 14 yılın ardından 1927 senesine gelindiğinde Model T’nin üretim süresi 93 dakikadan 24 saniyeye kadar düşürülmüştür (McClellan III ve Dorn, 2006: 340).

Fordizm; her ne kadar ilk uygulandığı dönem ve özellikle 1945 senesi sonrası gerçekleşen yükselişle beraber farklı ve yararlı olarak düşünülebilecek gelişmelere katkı sağlamışsa da (ani) değişen şartlara uyum sağlama yeteneğindeki zayıflık öncelikli olmak üzere çeşitli problemler onu 1973 sonrası artan problemler dolayısıyla eleştirilerin hedefi haline getirmiştir. Post-Fordizm böylesi bir ortamda ‘esnek’ üretim yaklaşımı başta olmak üzere Fordizmin problemlerine karşı ürettiği çözümlerle kendi konumunu belirginleştirmeye başlamıştır. Post-Fordizm; üretim sistemi ve sermaye birikim rejiminde yaşanan değişimi ve farklılaşmayı ifade etmekle beraber işçi/emek maliyetlerinde azalmaya giderek kâr oranlarındaki azalmayı engellemeye çalışan bir hedefi de benimsemiştir. Fordizmden post-Fordizme doğru yaşanan dönüşüm ve gelişmeler şu şekilde özetlenebilir:

Tablo-1 Fordizmden Post-Fordizme

Düzenlemeler	Fordizm	Yeni Gelişmeler
Finansal Rejim	Keynesyen	Monetarist
Yönetim/İşletme	Hiyerarşik, Merkezi, Bürokratik	Esnek Hiyerarşi, Performans Odaklılık
İşgücü Süreci	Teknolojik Olarak Gelişmemiş, Yoğun İşgücü	Teknolojik Olarak Dinamik (Bilgiye Dayalı), Yoğun Sermaye
İşgücü İlişkileri	Toplu/Ortak Halde Düzenleme	Bireyselleştirilmiş, Esnek
Tüketim Biçimleri	Evrensel, Toplu/Ortak Haklar	Hedeflenmiş, Kişiselleştirilmiş Sözleşmeler

Ekonomik Hedefler	Kamu Yatırımı Ve Teknik İlerlemeye Dayalı Ekonomik Modernizasyon, Tam İstihdamın Teşviki	Düşük Ücretli, Düşük Becerili, Esnek Ekonomiye Dayalı Ekonomik Modernizasyon, Özel Kâr Teşviki
Politik Form	Korporatist	Girişimci/Fırsat Veren

Kaynak: Markantonatou. M. (2007). The İdeal-Typical Transition From Fordism To Post-Fordism: A Neopositivist Problem Setting. European Research Studies, Cilt-5, Sayı-1/2.s.119-129.

Yukarıda verilen tabloda da yansıtıldığı gibi, Fordist yaklaşımda; üretim/montaj hattı, refah devleti, ulusal ekonomiler, kitle üretimi, katı hiyerarşi ve bürokrasi, işlevsel uzmanlaşma, dikey iletişim vb. nitelikler ön plandayken post-Fordist yaklaşımda; esnek üretim, esnek bürokrasi ve hiyerarşi, küreselleşen rekabet, yerellik, otomasyon, yatay iletişim vb. nitelikler ön plandadır (Memduhoğlu, 2007: 2-9). Nihayetinde Fordist dönem 1973 krizi sonrası, konumunu post-Fordist veya Esnek üretim ve birikim rejimi olarak da ifade edilebilen bir döneme bırakmıştır (Saklı, 2013b: 107-109). Diğer taraftan Fordist ve post-Fordist betimlemeleri kapitalist gelişimin 1970 öncesi ve sonrası dönüşümünün açıklanmasında kullanılan kavramsallaştırmalar olarak da değerlendirilmek mümkündür (Bıçkıcı ve Sobacı, 2011: 222).

Fordist üretimden uzaklaşmanın hızlanması ile beraber Fordist üretim kökenli ilişkilerde de değişimler gözlemlenmiştir. Böylece Fordist birikim süreçleri döneminin kendisini düzenleyen kurumsal yapı ve örgütlenmelerle olan iletişimin/ilişkinin post-Fordist dönemde nasıl ve hangi yönde olacağına dair sorgulamalar başlamıştır (Aydoğanlı, 2011: 24-27). Bu dönemde geleneksel kamu yönetimi ve niteliklerinin de sorgulanmaya başlandığı ileri sürülebilir. Refah devletinde; devletin amaçları doğrultusunda üretim üzerinde sahip olduğu pozisyon gereği kazandığı müdahaleci konumu, post-Fordist dönemle birlikte devletin düzenleyici rolünün ağırlık kazanmaya başladığı bir konuma doğru evrilmiştir. Geleneksel kamu yönetimini tanımlayan niteliklerin eleştirilmesinin temel nedenleri onun katı, kapalı, merkezi ve bürokratik yapısının post-Fordist döneme ilişkin olgunlaşan ihtiyaçların karşılanması noktasında yeterli düzeyde tatminkâr cevaplar sunamaması olarak gösterilmiştir. Post-Fordist dönemin anahtar kavramı olarak 'esnek' kelimesini göstermek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde geleneksel kamu yönetimi sonrası popüleritesi artan özelleştirme, yerelleşme, yönetim gibi kavramların kökeninde bahsi geçen esnekliğe ulaşma çabası tespit edilebilir. Örneğin özelleştirmeler geleneksel kamu yönetimi içerisindeki devletin konumunu; düzenleyici devlet konumuna doğru itmiş, hatta düzenleyici işlevin icrasında da özerk kurumlar ön plana çıkarılmıştır (Saklı, 2013b: 123).

Post-Fordist üretim biçimi yeni olarak ifade edilebilecek çözümler sunma yeteneğine sahip olmasına karşın yeni olarak ifade edilebilecek çeşitli problem ve tehlikeleri de kendinde barındırmaktadır. Bu anlamda Tarhan'ın da ifade ettiği gibi; “Postfordist birikim rejimiyle uyumlu olarak yaşanan kurum ve kurallarda yaşanan değişim, çatışmaya ve parçalanmışlığa yol açmakta, devlet toplumsal uzlaşmayı sağlamada yetersiz kalmakta, halkın devlete duyduğu güvende giderek azalmaktadır” (Tarhan, 2010: 416-417).

Fordizmden postfordizme uzanan eksene benzer biçimde bürokrasi de postbürokrasi çizgisi doğrultusunda farklılaşmıştır. Fordist dönemde baskın olarak gözlemlenen Weber ve bürokrasi örgütlenmesi postfordist dönemle birlikte postbürokrasi paradigması ve post-bürokratik örgütlenme biçiminde belirginleşmeye başlamıştır. Postbürokrasi; bürokratik örgütlenme ve ilkelerinin farklılaşan dönemle beraber yetersiz olarak betimlenmesi ile ilgili ilke ve örgütlenme biçimindeki farklılaşmayı ifade etme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda postbürokrasi, örgüt ortamlarında katılıktan ziyade esneklik odaklıdır. Böylece “postbürokratik paradigma ile bürokrasinin katılıkları kırılmakta kabulleri bir kenara bırakılmakta, açmazları aşılmaya çalışılmaktadır” (Ateş, 2013: 85-86).

Bürokratik örgütlenme, örgütün başta amaç ve hedefleri olmak üzere ulaşmak için gayret gösterdiği alanlarda yetersiz, çözümsüz kalabilmektedir. Post-bürokratik örgütlenme formları (Sınırsız, hayalet, modüler, sanal, klan vb.) ise yatay hiyerarşi/örgütlenme, örgüt iç ve dış sınırlarında yumuşama ve esnekliğin merkeze alındığı görünümüyle yetersizlik ve çözümsüzlüğü aşmayı hedeflemektedir (Araza ve Aslan, 2014: 41-42).

Sonuç

Geleneksel kamu yönetiminin filizlenmeye başladığı dönem dikkate alındığında bu dönemi çok uzak geçmişlere taşıyabilmek en azından kavramın genel kabul gören tanımları için mümkün değildir. Geleneksel kamu yönetiminin ortaya çıkışının arkasında insanlığın temel çözüm üretme mekanizmalarının işletildiği ifade edilebilir. Problem veya problemlere cevap üretmek üzere şekillenen pek çok kural, olay ve kavramda da görülebileceği üzere; ortaya konulan çözümün zamanı ve değişimi kapsayıcı niteliklerindeki eksiklikler çözümün etkinliğini belirli bir dönem veya zamanla sınırlandırabilmektedir. Sonuç olarak geçmişte ortadan kaldırıldığı düşünülen problemler için üretilen cevapların sınırlı kapsayıcılığı ve değişime uyum sağlamadaki yetersizliği, problemlerin farklılaşarak ve gelişerek tekrar ortaya çıkmasına olanak tanıyabilmektedir.

Geleneksel kamu yönetimi de örgütlenişindeki weberyan bürokrasinin yoğunluğu doğrultusunda; hiyerarşi, belirlenmiş yetki alanları, yazılı belgeler vb. şeklinde ifade edilen çeşitli cevaplar üretmiştir. Fakat or-

taya konulduğu döneme nazaran muhtemel problemleri çözme yeteneği zamanla zayıflayan örgütleniş, değişime açık hale gelmiştir. Geleneksel kamu yönetimine yönelik eleştirel yaklaşımlar zayıflayan ve/veya eksik olduğu düşünülen yönlerin tamamlanması, geliştirilmesi amaçlarının bir sonucu olarak görülebilir. Yeni kamu yönetimi, yeni kamu işletmeciliği, yeni kamu hizmeti, kamu değeri yaklaşımı ve postfordizm öngörülemez problemlere üretilen cevaplar niteliği taşımalarının yanında değişimin kaynaklık ettiği farklılaşmalara da işaret etmektedir. Tam olarak bu sebebe dayanarak yeni veya çözüm üreten olarak belirginleşen yaklaşımların en azından kendi dönemleri (zamanları) için yeterli ve anlamlı katkılar sunan olanaklar olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Teknolojik, sosyolojik, ekonomik alanlarda yaşanan olumsuzluklar veya bu alanları güçlü şekilde değişime zorlayan savaş, salgın hastalık gibi gelişmeler var olan sistemin cevap üretmemesine neden olabilmekte ve sistemi tekrar işlevsel kılabilecek yöne doğru hareket etmeye zorlayabilmektedir. Benzer biçimde kamu yönetiminin, kamu hizmetinin sağlıklı biçimde sunulduğunda yaşanan eksiklik ve aksaklıklar benimsenmiş olan yöntem ve kuralların değişimine olanak tanımaktadır. Sonuç olarak bir bütün olarak kamu yönetiminde yaşanan bu değişim ve farklılaşmalar ışığında eleştirel yaklaşımlarda zamanla çeşitli düzeylerde kendi tanımlarından uzaklaşabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1961). *Woodrow Wilson Seçme Parçalar*. Yenilik Basımevi. İstanbul.
- Akbıyıklı, R. ve Koç, S. (2016). Frederick Winslow Taylor ve Henri Fayol'un Yönetim Modellerinin Günümüz İnşaat Yönetim Prensipleri ile Karşılaştırılması-Sakarya İli İncelemesi. *İleri Teknoloji Dergisi*. Cilt-5.Sayı-2.s.14-20.
- Akbulut, Ö. Ö. (2014). Kapitalizm ve Uluslaşma. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt-47. Sayı-3.s.19-42.
- Akdoğan, A. A. (2007). Habermas'ın Sistem Kuramı Eleştirisi Çerçevesinde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Müzakereci Demokrasi. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt-40.Sayı-4.s.21-44.
- Ateş, H. ve Çöpoğlu. M. (2015). Kamu Yönetimi ve Çalışma Hayatında Esneklik. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*. Cilt-10. Sayı-1.s.97-113.
- Araza, A. ve Aslan, G. (2014). Post-modernizm ve Post-bürokratik Örgüt Formları. İstanbul Ticaret Üniversitesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı-25.s.37-62.
- Arslanel, M. N. ve Eryücel. E. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt-15. Sayı-2.s.1-20.
- Asunakutlu, T. ve Çoşkun, B. (2005). Frederick Winslow Taylor ve Fizyolojik Örgüt Kuramı. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. Sayı-10.s.157-176.
- Ateş, H. (2013). Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar. A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk ve B. Çoşkun (Ed.). *Postbürokratik Kamu Yönetimi* (s.85-108). Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Aydın, D. G. (2010). Kapitalizmde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt-43. Sayı-2.s.17-32.
- Aydoğanoglu, E. (2011). *Emek Sürecinin Dönüşümü*. Kültür Sanat Sendikası. Boramat Matbaa. Ankara.
- Bıçkı, D. ve Sobacı, M. Z. (2011). Yerel Yönetimden Yerel Yönetişime: Post-For-dizm Bağlamında Yerel Yönetimleri Anlamak. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. Cilt-9. Sayı-2.s.215-234.
- Denhardt, J.V. ve Denhardt, R. B. (2007). *The New Public Service-Serving, Not Steering*. M.E. Sharpe. New York.
- Ergun, T. Ve Polatoğlu. A. (1988). *Kamu Yönetimine Giriş*. Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları. No:222. Olgaç Matbaası. Ankara.
- Erturgut, R. ve Soyşekerci, S. (2010). Bilimsel Yönetim Yaklaşımına Psikoanalitik Bakış: Bir Taylor Okuması. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt-43.Sayı-2.s.1-16.
- Eryılmaz, B. (2013). *Bürokrasi ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Eryılmaz, B. (2014). *Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*. Umuttepe Yayınları. Kocaeli.
- Ford, H. (1929). *My Philosophy Of Industry*. First Published 1929 by George G. Harrap&Co. Ltd.Printed Great Britain by The Riverside Press Limited. Edinburg.
- Frederickson, H. G. (2016). Kamu Yönetimi Klasikleri. J.M. Shafritz ve A.C. Hyde (Ed.). *Yeni Bir Kamu Yönetimine Doğru* (s.447-470). Global Yayıncılık. Ankara.
- Genç, N. (2010). Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı. *Türk İdare Dergisi*. Sayı: 466. Mart-2010.s145-160.Ankara.
- Gülmez, M. (1975). Weber ve İdeal Tıp Bürokrasi Anlayışı. Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. *Amme İdaresi Dergisi*. Sayı-8/1.Mart/1975.Ankara.
- Güven, H. S. (1976). İdare Siyaset İlişkileri ve Personel Yönetimi Açısından Önemi. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt-9. Sayı-1.s.49-70. Ankara.
- Güzelsarı, S. (2004). *Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. GETA Tartışma Metinleri. No-66.s.1-25.
- Hood, C. (1991). *A Public Management For All Seasons*. Public Administration Vol. 69 Spring 1991 (3-19). Royal Institute of Public Administration ISSN 0033-3298.
- Karkın, N. (2015). Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları. Ö. Köseoğlu (Ed.) ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Değeri Kavramı ve Kamu Değeri Yönetiminin Kamu Yönetiminin Kamu Yönetimi Kuramı Bağlamındaki Yeri*. Dora Yayıncılık. Bursa.
- Khanna, R. B. (2015). *Production and Operations Management*. PHI Learning Private Limited. Delhi.
- Kissinger, H. (2000). *Diplomasi*.(Çev. Kurt. İ.).Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Köseoğlu, Ö. ve Tuncer, A. (2014). Kamu Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım Olarak Kamu Değeri: Kavramsal ve Kuramsal Açıdan Bir Tartışma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. Cilt:12, Sayı:24, s. 145-170. Çanakkale.
- Lacovino, N. M., Barsanti. S. ve Cinquini. L. (2015). *Public Organizations Between Old Public Administration, New Public Management and Public Governance: the Case of the Tuscany Region*. Springer. Public Organiz Rev.17:61-82 DOI 10.1007/s11115-015-0327-x.s.61-82.
- Markantonatou, M. (2007). The İdeal-Typical Transition From Fordism to Post-Fordism: A Neopositivist Problem Setting. *European Research Studies*, Cilt-5, Sayı-1/2.S.119-129.
- McClellan III, J. E. ve Dorn. H. (2006). *Science and Technology in World History An İntroduction*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.

- Memduhoğlu, H. B. (2007). Post-Fordist Üretim Örgütlenmeleri ve İş Görenler Üzerindeki Etkileri. *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*. Cilt-7. Sayı-4.s.1-12.
- Osborne, D. ve Gaebler, T. (1993). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*. A Plume Book. Published By The Penguin Group. New York. USA.
- Osborne, S. P. (2006). The New Public Governance? . Vol. 8. Issue 3. *Public Management Review* ISSN 1471-9037 print/ISSN 1471-9045 Online. DOI: 10.1080/14719030600853022.s.377-387.
- Özgür, H. (2009). *Amerikan Yeni Kamu Yönetimi Hareketinin 40 Yıllık Serüveni: 1968 Minnowbrook Konferansı'ndan 2008'e YKYH'nin Dönüşümü*. 18.Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform. KAYFOR-2008.s.169-192.TODAİE.
- Özgür, H. (2014). Çağdaş Kamu Yönetimi-I. M. Acar ve H. Özgür (Ed.). *Yeni Kamu Yönetimi Hareketi* (s.181-222). Nobel Yayınları. Ankara.
- Pfiffner, J. P. (2004). *Traditional Public Administration versus The New Public Management: Accountability versus Efficiency*. Published in Institutionenbildung in Regierung und Verwaltung: Festschrift für Klaus König, A. Benz, H. Siedentopf, and K.P. Sommermann. Duncker & Humboldt.s. 443-454. Berlin,Germany.
- Poggi, G. (2016). *Modern Devletin Gelişimi-Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Runya, X., Qigui. S. ve Wei. S. (2015). The Third Wave of Public Administration: The New Public Governance. *Canadian Social Science*. Vol. 11, No. 7, 2015, pp. 11-21 DOI: 10.3968/7354.
- Saklı, A. R. (2013a). Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenleri: Prusya Ekolü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. Cilt:13, Sayı-3.s.285-294.
- Saklı, A. R. (2013b). Fordizm'den Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt-12. Sayı-44.s.107-131.
- Tarhan, A. B. (2010). *Türkiye'de Postmodernizmle Değişen Siyasetin Siyasal İktidara Yansıması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi-SBE. İzmir.
- Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*. Harper & Brothers Publishers. New York and London.
- Turan, E. (2015). *Kamu Yönetiminde Reform*. Palet Yayınları. Konya. V/13, (2006/Güz), s.s. 79–89. Buca/İzmir.
- Üstüner, Y. (1995). *Kamu Yönetimi Disiplininde Kimlik Sorunsalı. Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu*. Cilt-1.s.59-69. TODAİE. Ankara.
- Waldo, D. (1956). *Perspectives on Administration*. Alabama University Press. Alabama.

- Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve Toplum. Cilt-2.* (Çev. Boyacı. L.). Yarın Yayınları. İstanbul.
- Wilson, W. T. (1887). The Study of Administration. *Political Science Quarterly.* Cilt-2, Sayı-2.s.197-222. New York, ABD.
- Yavaş, H. ve Demir, K. A. (2015). Kamu Yönetiminin Geleceği Üzerine Kavramsal Bir Tartışma. *Yönetim Bilimleri Dergisi.* Cilt: 13, Sayı: 25,s.91-113.
- Yıldırım, M. (2011). Pragmatizm ve Yeni Kamu İşletmeciliği. *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* Cilt-29.Sayı-1.s.187-208.
- Yüksel, Ö. ve Aykaç, B. (1994). Frederick Taylor'ın Görüşlerinin Değerlendirilmesinde Yeni Bir Yaklaşım. *Amme İdaresi Dergisi.* Cilt-27.Sayı-4. s.83-96.
- Zengin, O. (2008). Kamu Yönetimi Disiplininde Eleştirel Kuram: Box ve Denhardt Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi.* Cilt 41 Sayı 3 Eylül 2008, s. 1-39. Ankara.
- Zia, Y. A. ve Khan, M. Z. (2014). A Comparative Review of Traditional and New Public Administration and Critique of New Public Management. *The Dialogue.* Dec 31, 2014, Vol. 9 Issue 4.s.428-442.

BÖLÜM 2

**17. YÜZYIL OSMANLI İDARESİNDE
MANYA VE MANYALILAR**

Neslihan ALFISTIK¹

1 Öğr. Gör. Dr. Neslihan ALFISTIK, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir-Türkiye, Orcid ID: 0000-0003-4375-2846, e-posta: neslihan.unal@deu.edu.tr

Giriş

13. yüzyılda Mora Yarımadası, Latin Prensligi'nin bölgedeki Slavları ve dağlı Manyalıları sindirmek için inşa ettiği güçlü kaleler ve Slavlar ile yaptığı anlaşma sonrası tamamen Frank hâkimiyetine girdi (Miller,1908:100). Ancak Latin Prensi Guillaume II Villehardouin'in 1259'da Bizans'a esir düşmesi ve 1261'de İstanbul'un tekrar Bizans hâkimiyetine girmesi gibi bir dizi gelişme, Mora'daki mutlak Frank hâkimiyetinin sonunu getirdi. Latin prensi; 1262'de Benefşe, Mizistre ve Manya kalelerini Bizans'a bırakarak, serbest kaldı (Ostrogorsky,2006:418-419; Kiel ve Alexander,2020:279; Zinkeisen, 2011a:135). Bizans, Mora'da elde ettiği bu üç önemli kale ve Mizistre merkezli yürüttüğü fetih faaliyetlerine rağmen Frankları yarımadadan temizlemeyi başaramadı. Mora uzun bir süre Bizans, Latin ve Venedik hâkimiyetinde kaldı. Yarımada'nın siyasi durumu, 1428 yılı itibarıyla değişti ve Venedik idaresindeki Modon, Koron, Anabolu ve Argos (Arhos) hariç Mora'nın tamamı, Bizans hâkimiyetine girdi (Ostrogorsky,2006:517; Kiel ve Alexander,2020:280).

Osmanlıların Mora'ya ilk akınları ise 1387 tarihlidir. Bizans'ın Mora'yı idare konusunda içine düştüğü çıkmaz, Osmanlılardan yardım talep etmesine neden oldu. Mora'nın ilk despotu Manuel Kantakuzenos'un¹ ölümünün ardından kardeşi Matheos yerine geçmiş ancak Bizans İmparatoru V. Ioannes Paleologos, oğlu Theodoros'u Mora despotu olarak tayin etmişti. Fakat Theodoros'un Mora'da karşı karşıya kaldığı siyasi ortam, Latinlere karşı Osmanlı desteğine başvurmasına neden oldu. Evrenos Bey komutasında, Mora'ya gelen Türk akıncıların fetih hareketleri sonrası bölgenin idaresi Theodoros'a bırakıldı (Kiel ve Alexander,2020:281). Mora'ya 14. yüzyıl sonu birkaç akın daha düzenleyen Osmanlı'nın 15. yüzyılda yarımada'ya yönelik siyasetine yön veren husus, Mora despotlarının Osmanlı karşıtı ittifaklara verdikleri destekti. Mora despotlarının bu siyasetine karşı Osmanlı; 1423, 1431 ve 1446 akınları ile cevap verdi (Zararsız, 2022: 26-27; Kayapınar, 2002:354; Kiel ve Alexander,2020:280).

Yarımada üzerinde nihai Osmanlı hâkimiyeti ise 1460 yılında Fatih Sultan Mehmed'in son Mora seferi ile gerçekleşti ve Venedik'e ait Benefşe, Koron, Modon, Argos, Anabolu ve Navarin (Anavarin) hariç; Mora, Osmanlı hâkimiyetine girdi.² 1479 Argos'un fethi ile başlayan süreç; 1499-1502 Osmanlı-Venedik Savaşı ile ivme kazanarak, 1540 yılı ile Mora'nın tamamı Osmanlı kontrolüne girdi (Kiel ve Alexander,2020:280). Kazandırdığı itibar kadar stratejik ve ekonomik cazibesıyla göz hapsinde olan

1 Bu dönem Mora'nın etnik yapısını değiştiren önemli bir icraata imza atıldı. 14. yüzyılda veba, savaşlar ve isyanlar nedeniyle azalan nüfus problemini çözmek için Manuel ve I. Theodoros dönemi boş arazilere Arnavut aileler yerleştirildi. 150.000'e varan bu Arnavut göçü ile demografik yapı büyük bir değişime uğradı. Kiel ve Alexander,2020: 280.

2 Mora seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kritovulos, 2013: 451, 453, 469, 471,473,475; Kiel ve Alexander, 2020: 280.

Mora'nın fethi ile Osmanlılar, siyasi rakiplerin ve muhalif Mora halkının düşmanlıklarına ve tehditlerine açık hale geldi. Mora'daki Osmanlı hâkimiyetine karşı tehdit olabilecek her fırsatı her iş birliğini değerlendiren bu aleni düşmanlığın adı: 'Manya' idi.

Kasım 1567'de Mizistre Beyi tarafından sunulan rapor; Osmanlı idaresini, Manya'daki isyana ve bazı İspanyol gemileri ile olan temaslarına karşı uyarmaktaydı. Buna yanıt olarak Osmanlı; Modon, Koron ve Navarin kalelerinin güçlendirilmesini emretti. Tımar üzerinde yaşanan mücadeleler, bir isyana dönüşerek, Ocak 1568'e kadar sürdü. İsyân sonrası Mizistre Beyi'ne kanuna göre vergi toplanması ve soruşturmayı Osmanlı görevlisi Mustafa Çavuş'un yardımıyla yürütmesi buyuruldu (Zarinebaf, 2005: 30). Osmanlı müdahalesi ile isyan nihayete erdi ancak Manyalıların asilikleri son bulmadı. Manya, 17. yüzyıl boyunca Osmanlı'yı meşgul eden sorunlardan biri olmaya devam etti.

1. Manya Burnu ve Manyalılar

Manya³ (Sezen, 2017: 532), Yunanistan'ın güneyinde, antik Spartalıların soyundan geldiklerine inanan Manyalıların⁴ vatanıdır. Manya Burnu, bir dut yaprağına benzeyen Mora Yarımadası'nın güneyindeki üç koldan biridir. Yarımada'nın doğu kolunda; Koron, Modon ve Navarin gibi önemli liman kentleri olup batıdaki kolda Benefşe, ortadaki kolda ise Manya yer almaktadır. Doğusunda Lakonia batısında Messenia Körfezleri bulunan Manya, Taygetos⁵ sıradağlarının sonundadır. Manya'da bulunan Matapan (ya da Tenaro) Burnu ise Yunanistan'ın en güney noktasıdır. Manya Dağı olarak da bilinen (Uzunçarşılı, 1983:421). Taygetos Dağları, yarımada'nın kuzeyinden başlar, güneye doğru devam eder, en güney noktasına kadar uzanan bir omurga oluşturur ve yarımada ile Mora'nın geri kalanı arasında bir tampon görevi görür. Manya'nın güneybatı bölgesi, özellikle bu dağlar tarafından izole edilmiştir (Seifried, 2015: 49). Manya'nın bu izole coğrafyası, yarımadayı Yunanistan'ın geri kalanından uzaklaştırmıştır. Bunun sonucu olarak da korsanlık, kaçakçılık ve yerel rekabetlerle karakterize, bir tür '*sınır kültürü*' geliştirmesine imkân vermiştir (Seifried, 2015: 49).

Manya, ünlü denizci Piri Reis'in eserinde Manye olarak geçmektedir. Benefşe ve Manye arasını anlatırken doğal liman Porto Kali'den bahisle; Piri Reis, "*Portakali'nin nişanı Manye burnudur*" ifadesini kullanmıştır (Piri Reis, tarihsiz: 268). Ayn Ali Efendi'nin (1018:11) eserinde Manya sancağı, Mora eyaletinin altı⁶ sancağından biridir. Evliya Çelebi ise Mora'nın beş eyaletinden biri olarak kaydettiği Manya hakkında yarımada-

3 Magne/Maina/Mani

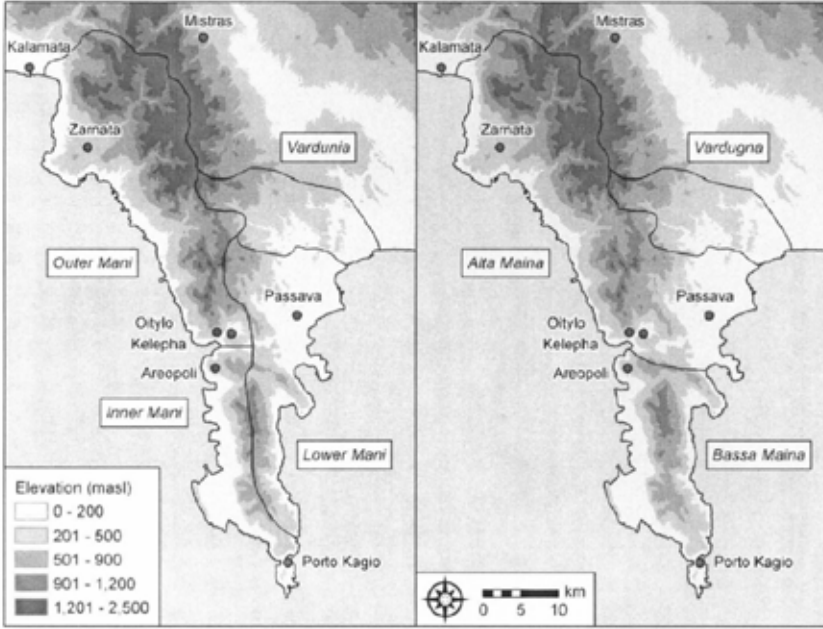
4 Manyotlar (Maniates/Maniots)

5 İlyas Dağı

6 "*Sonradan altı sancak ile eyalet olmuştur. Gördös, Paşa sancağı Misistre, Koron, Manya, Anabolu, Ayamavra*"

nın güney burnunda ve Girit Adası'nın karşısında yer aldığı bilgisini verir (Evlia Çelebi, 2003:130,132). Manya 3 bölgeye ayrılmaktadır. Aşağıdaki görsel, sağdaki Venedik dönemine ait olmak üzere Dış Manya, İç Manya ve Aşağı Manya bölgelerini göstermektedir.

Manya'daki Bölgeler

Harita 1. Seifried, 2015: 50.

2. Osmanlı İdaresi ve Manyalılar

Karada savaşçı denizde korsan olan Manyalılar hakkındaki yaygın görüş; hiçbir fatihe boyun eğmeyen, isyankâr bir halk oldukları şeklindedir. Bu iddia karşısında Manya'da düzen ve adaletin hiçbir zaman hüküm sürmediğini söyleyen Finlay'a göre Manya; Roma, Frank, Bizans, Venedik ve Osmanlı egemenliğine boyun eğdi ancak hiçbir zaman köle olmadı ve nadiren itaatkâr bir eyalet oldu (Finlay, 1856: 133-134). 17. yüzyılda Napoli, Venedik, Floransa, Cenova, Fransa ve İspanya olmak üzere birçok ülkenin Manya'ya ilgisi olup keşif için bölgeye gemiler gönderiyorlardı. Hatta 1601 yılında Pasova (Passava), İspanyolların yağmasına maruz kaldı (Greenhalgh ve Eliopoulos, 1985: 26; Ferriman, 1910: 39). Manyalıların Osmanlı karşıtı her eylemin hazır birer gönüllü askeri olduklarını gösteren ilk örneğe 1607 Magosa baskınıdır. Baskın, Toskana liderliğindeki Hristiyan müttefik bir filo tarafından gerçekleştirilmiştir. Asker temini konusunda zorluk çekmeyen I. Ferdinando 200'ü Manyalı olmak üzere farklı milletlerden oluşan toplamda 2.200 kişilik bir birlik kurmayı başardı (Acıpınar, 2015: 365-366).

“Palailogos soyundan geldiğini ileri süren Nevers Dükü denen bir Fransız Derebeyini bulup çıkardılar. Nevers sülalesi zengindi. Avrupa’da rağbet gören bir sülaleydi. Sözüm ona Bizans tahtının restorasyonu bahanesiyle, taraftar bulsun diye, servetini Manyà halkına dökmeye davet olundu... Bu entrikayı çıkartan ve yöneten Manyà piskoposu oldu. Nevers Dükünü hemen Mora’ya çağırdı. Nitekim kendi de sabırsızlanıyordu. ‘Kutsal kralını selamlamak ve haşmetlinin İbranilerin tanrı olan mesihi görmeye can attıkları gibi’...” (La Gorce,1986:250; Greenhalgh ve Eliopoulos, 1985:26). Fransa’nın Atina büyükelçisi (1855-1857) La Gorce’a ait bu sözler, Avrupa ile Manyà arasındaki ilişkinin adeta özetidir.

Yağma ve talanı bir yaşam biçimi haline getiren Manyalılar ile karşı karşıya kalmak birçok Osmanlı denizcisine yeteneklerini geliştirme ve deneyim kazanma imkânını verdi. 1614 yılında Manyalılar ile girişilen savaşta başarı kaydeden Arslan Paşa, padişah tarafından ödüllendirilirken, cesur Osmanlı denizcilerinden Dimyat Beği Memi (Mamay) Ağa’nın bu savaşta şehit düşmesi ile Osmanlı önemli bir kayıp yaşadı (Naima Tarihi,1968: 656-657). Naima’nın da kaydettiği üzere Osmanlı’ya karşı her fırsatta isyana kalkışan Manyalılar vergiden kaçmak için asiliği bir alışkanlık haline getirmişlerdi. “Mora’da manyà dağı ki, halkı gâhî haracı harbe ucuyla verip, kâh isyan ettikleri sebepten defalarca üzerlerine asker gönderilip kati ve esir olunduklarından sonra itaat edenleri affolunurdu. Bin yirmi târihinden beri yine isyan üzere oldukları için ... Tirhala mutasarrıfı Arslan Paşa serdâr kılınıp... Ve paşay-ı mezbur yanında mevcut olan askeriyeye Manyà âsileri üzerine varıp, çoğu katlolundu. Aman eyledikten sonra güzeşte (geçmiş) vergilerini verip min ba’d (bundan sonra) isyan etmemeye taahhüt ettiler...” (Naima,1968:656; Kâtip Çelebi, 2007:127).

1628 tarihli isyanlarına dair ise Evliya Çelebi şu bilgileri vermektedir. “1037 tarihinde Sultan IV. Murad Han zamanında... Manyà’yı vurmaya gelen Kaptan Koca Halil Paşa’yı bu Manyà kâfirleri bozguna uğrattıp binlerce İslam askerini kılıçtan geçirmişlerdir. Bu gazilerin kemikleri yığın yığın kayalar üzerinde Demirhisar Köyü yakınında toz toprak içinde yatar. Müslümanlardan o zaman çok insan kırmışlar. Yani bu derece korkusuz ve yiğit kâfirleri vardır” (Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2011: 575-576). Girit fatihi Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa; Manyà’nın korsanları cezasız kaldığı, limanları ise Venedik ve Malta gemilerine barınak olduğu sürece Girit ticaretinin güvende olamayacağını bildiğinden, 1670’te Ali Paşa’yı Manyà’ya gönderdi (Finlay,1856:136). 1670 yılında Manyà’nın fethine karar veren Osmanlıların sefer hazırlıklarını Evliya Çelebi, ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

“...Tüm Mora Vilayeti’nin ileri gelenleri, âlimleri, salihleri ve nice yüz reyaları Manyà Vilayeti kâfirinden şikâyet ettiklerinde tedbirli Sadrazam “İstişare hayırlıdır” deyip bütün vezir ve devlet adamlarıyla isti-

şare edip Manya Vilayeti'nin fetholunmasını emredip, Evvela Eğribozlu Köse Semiz Ali Paşa'ya Sadrazam padişah divanında bir samur kürk giydirip, "Saadetli padişah seni Manya savaşına serdar etti" deyip tembihler edip 12 adet kadirga ile derya paşalarından Mahmud Paşa, Maryoloğullarından Mustafa Paşa, Abdi Paşa, Hasan Paşa, Cağaloğlu ve diğer derya beyleri hazır olup bir oda yeniçeri ağası, 1 oda topçular ağası, 1 oda cebeciler ağası ve 5 adet sancak beyleri tayin olundu. Evvela Mora Paşası Hasan Paşa, Mizistre Sancağı, Eğriboz Sancağı, İnebahtı Sancağı, Karheli Sancağı, Yanya Sancağı ve Tırhala Sancağı paşaları askeriyle... tüm ata, dona ve silaha malik olup asker geçinen 6 sancak yerde 12 bin asker de Manya savaşına memur olup bu 6 sancakta 12 bin adet reaya, beraya, ırgat, marangoz, duvarcı ve çerahorlar Manya'ya gelip taş, kireç ve kereste taşımaları için Serdar Ali Paşa'ya fermanlar verildi. Yine kendinin 2 adet kadirgalarıyla ve oğlunun 2 adet kadirgasıyla Ali Paşa'ya Mora eyaleti seraskerlik ile verildi. Moralı Zekeriya Efendi, ordu kadısı tayin olunup padişah fermanıyla mal defterdarı, ordu emini, nüzül emini ve sürsat ağaları tayin olundu..." (Günümüz Türkçesiyle, 2011:554-555).

Evliya Çelebi bizzat katılacağı bu gaza ve sonrasında kendisinden beklenen hizmetlerden bahisle; Manya üzerinde nasıl bir tasarrufta bulunacağı bilgisini de vermektedir.

"Yakın zamanda seni bir işe mübaşir ederiz, dediğim işte bu gündür ki bütün Müslüman gazilere Manya gazasında hizmet edip nüzülat sürsat katipliğini yapıp bütün gazilerin tayınlarını doğruluk üzere verip inşaallah fetihten sonra kale yapılıncaya tarihlerini kalelere mermerler üzere kazıp ve kalelerin resimlerini oldukları gibi bütün burçlarını, kapılarını ve tabyalarını, ne şekilde yapıldığının resimlerini tezhipli bir şekilde yazıp padişahımız için ve inşaallah bizim için camiler yapıldığında mikât ilmi üzere düzgünce kiblelerini doğrultup tarihler edesin" dedi. Ve nice bunun gibi lüzumsuz işler teklif ettiğinde korkumdan "Yok" diyemeyip "Emrin emirdir" dedim. Hakire bir kese harcırah verilip bol bol tayinatlar da verildi. Sadrazam, hakiri Serdar Ali Paşa'ya "Evliya'yı gözet" diye emanet ettiler. Bu hakirin Mora'da esvapları, hizmetçileri ve atları olduğundan Mora'ya gitmekten ve bir kese gurusu ihсандan hoşlandım, ama 3 yıl Kandıye savaşını ve seferini gece gündüz çekip can kuşumu güçlükle kurtarmışken tekrar soluk almadan bir daha Manya gazası cengine gitmeyi müşahede edip, "İlahi, kuvvet ve kudret havli sendendir, kolaylıkla şu Manya Vilayeti'ni fethetmeyi nasip eyle" diye gönülden yönelip Hakk'a tevekkül ettiğimde Sadrazam hakire bir değerli elbise giydirip bütün ileri gelenlerden harcırah bağışlar alıp bütün velinimet efendilerimizle vedalaştım" (Günümüz Türkçesiyle, 2011: s.555).

İsyankârlıkları yanı sıra Venedik ile iş birliği halindeki Manyalıları karşı Osmanlılar, dört müstahkem yere silahlı kuvvetleri yerleştirmek su-

retiyile Manya üzerinde Zarnata, Pasova, Kelafa (Kelepha) ve Porto Kagio ile kontrol sağlamaya çalıştı (Seifried,2015:51). Fakat 1674 yılında tekrar isyan eden Manyalılar, Zarnata Kalesi'ne hücum etti. 30.000 kadar asi kardan gelirken; Malta'ya ait 4 kalyon ve 7 çekdiri gemi de denizden geleerek Zarnata Kalesi'ni kuşattı. Civar kadılarından gelen haber ile görevlendirilen Zileli Ahmed Ağa, duruma müdahale için bölgeye gönderildi. Mora ve İstanbul'dan kuvvetlerin sevk edildiği; Akdeniz Serdarı Maryolzâde Mustafa Paşa'nın da yer aldığı askerî harekât, Maryolzâde'nin olaya hızlı müdahalesi ile kısa sürede nihayete erdi. Kale kurtarılıp Manya köylerinden alınan bir miktar esirin halli ile ahali itaat altına alınıp kalenin zarar gören yerleri tamir edildi (Defterdar Sarı Mehmed Paşa,1995: 39; İsa-zâde Efendi,1996:127).

Girit'in kaybı ile Akdeniz'de önemli bir üs kaybeden Venedik'in ayağına fırsat, Osmanlı'nın yaşadığı Viyana bozgunu sonrasında geldi. Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın Venedik tüccarlarına ait bazı kalyonlardaki eşyanın müsaderesi emrine karşılık Venedik'teki 1.000 kadar Müslüman tüccara aynı muamelenin yapılması iki taraf arasında savaş nedeni oldu (Uzunçarşılı, 1983:476-477). Osmanlı-Venedik Savaşı devam ederken 1685 yılında Manya üzerinden Mora'ya çıkarma planı yapan Francesco Morosini, bir casusun gelişi ile bundan vazgeçti. Manyalı casusun, İsmail Paşa'nın 10.000 adamı ile baskın yaparak; köylerini yakıp yıktığı ve rehinelere aldığını söylemesi üzerine Morosini, Koron'a ilerleme kararı aldı (Uzunçarşılı,1983:479). 8.000 Venedikli tarafından kuşatılan kaleyi, savunmak için gelen Osmanlı kuvvetleri, önlerine çıkan Morosini tarafından bozguna uğratıldı. Koron'un kuşatması devam ederken Manyalılar; Zarnata, Kelafa, Kalamata ve Pasova kalelerinin fethine yardımcı olma taleplerini iletmek üzere aralarından seçtikleri bir heyeti ve başpapazlarını rehine olarak Venedik kumandanına gönderdi (Hammer, tarihsiz :132-133; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995:197-198). Mora Paşası Siyavuş Paşa ve Vezir Halil Paşa'nın şehit düştüğü, elli beş gün süren kuşatma, Koron'un Venedik eline geçmesi ile nihayete erdi. Kalamata, Kelafa, Pasova ve Zarnata kaleleri ise vire ile elden çıktı (İsa-zade Efendi, 1996:195; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995:206).

Manyalılar, Kleftler⁷ ve Armatoloslar⁸ ile birleşen Venedik tehdidi

7 Yunanca “*eşkıya*” demektir. Kleftis tekil, kleftes çoğul halidir. Türkçeye kleft(ler) olarak çevrilmiştir.

Kleftler ve korsanlar için uygun bir sığınak işlevine sahip Manya, eşkıyalığın doğal evi haline geldi.1479 gibi erken bir tarihte, Osmanlı-Venedik çekişmesi esnasında Venedik hizmetinde bulunan ve iki ülke arasında barış yapıldıktan sonra adamlarıyla Manya'ya gelip mücadeleye devam eden Kleftlerin lideri, Kladás (Klados)'tan bahsedilmektedir. Kolokotrones, 1892: 15; Miller, 1908: 489-490.

8 Armatoloslar, Hıristiyan başıbozuk askerlerden oluşan milislerdir. Bunlar affedilip yasadışı olayları bastırmakla görevlendirilmiş eski haydutlardı. Çoğul hali armatoloi, tekil hali

karşısında Osmanlı, düşmanı kontrol altında tutmak için bir Manya prensi yaratmaya karar verdi. Bu kişi bir zamanların kötü şöhretli korsanı Lemberaki⁹ idi. Geçmişte Manya kocabaşlarından olan ve Zarnata Kalesi'ni Malta kalyonları ile muhasaraya kalkışmış olan Lemberaki, Manya civarında fitne ve tahrike sebebiyet verdiği için anlaşılması üzerine zindana atılıp, uzun bir süre hapsedilmişti. Fakat Venedik'in Mora'ya hücumunda darül harbe firar eden reyanın peşine düşmesi karşılığında 1688'de Veziriazam Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa zamanında, kendisine tuğ ve bayrak verilip Manya'ya 'Bey' olarak atandı (Defterdar Sarı Mehmed Paşa,1995:586-587; Hammer, tarihsiz: 186; Uzunçarşılı,1983:540). 1689'da Manya Beyi Lemberaki'nin on ikişer akçe ulufe ile 2321 askeri vardır. Aynı tarihli bir diğer belgede, Manya Beyi Lemberaki'nin yanında olan 20 levent için otuz bayrağa her topu 150'şer akçe olmak üzere dört bin beş yüz akçe harcama yapılmıştır (BOA, C.AS., 1076/47415; BOA, İ.E. ML., 29 /2792). Lemberaki, Vitylo'da (Oitylo) 35 üyesini infaz ettiği düşmanı Stephanopoli ailesine dünyayı dâr etmekten başka isyancılara yardım ve yataklık eden herkesin cezalandırılacağı aynı zamanda af vaadi ve vergi bağışı içeren genelgeler yayınlamak gibi icraatlara imza attı. Ancak ne vergi affıyla ne de silah zoruyla, Manyalıları itaati altına almayı başaramadı (Kolokotrones,1892: 20; Fermor, 1958: 99-100; Greenhalgh ve Eliopoulos,1985:27).

Lemberaki'nin bağlılığını evlilik yoluyla garantiye alacağını düşünen Osmanlı, onu Eflâk prensesi ile evlendirmişti. Manya beyi, 1695'te 10.000 kişilik ordusuyla Gördüs (Korinthos) içlerine doğru ilerleyerek, İnebahıt'daki Venedik kuvvetlerini dehşete düşürmeyi başardı (Hammer, tarihsiz:229). Ancak Osmanlı'ya olan sadakati çok uzun sürmedi ve 1696'da Venedik safına geçti (Fermor,1958: 48; Greenhalgh ve Eliopoulos,1985:29; Nicholas, 2005: 35; Uzunçarşılı,1983:580). Dar'ül harbten firar eden Lemberaki'nin eşyaları bir yıl sonra müzayede ile Osmanlı tarafından satıldı. Satış işlemleri hakkında bilgi veren 1697 tarihli belgede emtia ve eşyaların orduyu hümayuna nakli için Uzun Osman Ağa görevlendirilmiştir. Aynı belgeye göre; Lemberaki Venedik'e kardeşi ile firar etmiş ve kendisinin İzdin kasabasında yaşayan bir oğlu olup oğlu da kasabadan ayrılmıştır.¹⁰

Venedik, Osmanlı'nın Viyana Bozgunu ile yaşadığı bunalım halini fırsata çevirerek, var gücü ile Mora Yarımadası'na yoğunlaştı. 1685 yılında Mora'nın işgali ile başlayan fiili durum, Karlofça Antlaşması ile resmi-

armatolos'tur. Türkçeye armatolos(lar) olarak çevrilmiştir. Ayrıca bkz. Koliopoulos, 2012:251-270.

9 Limberakis (Liberakis Yerakaris) Kolokotrones, 1892:19; Libarius Geratschari, bkz. Uzunçarşılı, 1983: 540. Osmanlı tarihi kaynaklarında çoğunlukla Lemberaki, Limbraki şeklinde geçmektedir. Metinde arşiv belgelerine sadık kalmak suretiyle Lemberaki şeklinde kullanılacaktır.

10 BOA, İE.MHF., 1/80, (21 Zilhicce 1108/11 Temmuz 1697). Belge özetinde firar eden Manya Beylerbeyi Tabraki ifadesi hatalı olup, belgede "mesfur Lemberaki'nin" şeklinde yazılmıştır.

yet kazandı ve Mora'daki Venedik hâkimiyeti, Osmanlı tarafından tekrar fethedileceği 1715'e değin sürdü.

Venedik Mora'yı kendi idari sistemine göre; düzenlemek için memurlar gönderdi. Bölgeye hem idari hem de askeri olarak hâkim olmaya çalışan Venedik'in, Osmanlı dönemi olduğu gibi asi Manyalılar üzerinde otorite kurabilmesi o kadar kolay olmadı. Venedikliler, vergi almak üzere Manya'ya gemilerini gönderdi ve birlikler karaya çıktığında talep edilen vergi, her aile için yılda beş para yani yaklaşık dört peni idi. Venedik'in talebini düşünmek için bir gün süre isteyen Manyalılar, ertesi sabah ellerinde kılıçlar ve meşaleler ile Venediklilerin karşısına çıkarak, onları çadırlarını ateşe vermekle tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine geri çekilip gemilerine sığınan Venedikliler, bir bahane ile ahalinin ileri gelenlerini gemilerine sokmayı başarmış ve onları haince alıkoymuşlardır. Söz konusu vergiyi ödemeyi kabul etmezlerse onları ölümle tehdit ederek, halkı vergiyi kabule razı etmişlerdir. Lord Charlemont'un (1984: 116) kaydettiği bu olay, Mora'ya tekrar hâkim olan Venediklilerin de Manyalılar üzerinde hâkimiyet kurmakta zorlandıklarını göstermektedir. Manyalıların asla yüzde onluk vergiyi ödemeye yanaşmadıklarını belirten Zinkeisen'e göre; Maclu diye adlandırdıkları fakat yine de düzenli olarak ödemedikleri düşük miktarda yıllık bir tazminat bedelini ödemeleri bile sevindirici bir olaydı (Zinkeisen, 2011b: 337).

3.Manya'da Nüfus ve Yerleşim

Manya nüfusuna dair kayıtlarda öne çıkan unsur, savaşçı Manyalılardan asker olarak faydalanmak ve Osmanlılara karşı olası bir savaşta çağırılabilir silahlı adam sayısını tespit etmektir (Seifried,2015: 53). Bu nedenle hazırlanmış ilk kayıt, 1618 tarihli olup Nevers Dükü II. Charles Gonzaga için Pierre de Medici tarafından listelenmiştir. Buna göre Manya'da 125 köy olup 4.000 silahlı 6.000 silahsız olmak üzere 10.000 ila 12.000 savaşçı (Buchon,1845:285) ve toplam nüfus 21.660 idi.

İkincisi, 1695 tarihli Francisco Muazzo'nun kataloğudur. Muazzo da 90 yerleşim yeri ile toplam nüfusu 35.625 olarak verir. 1698-1701 yılları arasında Mora'da bulunan Venedikli Francesco Grimani'nin raporunda ise 87 yerleşim ile Manya'nın toplam nüfusu, 14.678 idi (Seifried,2015: 53).

Manya'nın tarihi coğrafyası üzerine yaptığı doktora tezinde Wagstaff, Manya'nın 16. yüzyılda Çuha/Çuka ve Kiklad adalarından göç aldığını vurgulayarak, 1618 yılı toplam nüfusunu 13.940 olarak verir. Bölgenin 1660 yılı Girit örnek olmak üzere Türk işgali altındaki bölgelerden göç aldığını ve 1670 yılında ise İtalya'ya göç verdiğine dikkat çeken Wagstaff'a göre; 1700 yılı toplam nüfusu 15.000'dir (Wagstaff, 1974: 110). Uzunçarşılı (1983: 421) ise 1670 yılı için Manya nüfusunu, 20.000 olarak vermektedir.

Manya, 17. yüzyılda büyük bir göç olayına tanıklık etmiştir. Kan davaları¹¹ ve savaşların neden olduğu bu göçlerin ilki, yaklaşık 300 ailenin Manya'dan ayrılması ile 1671 yılında gerçekleşmiştir (Panagopoulos,1956:108). Bu ilk göç ve onu izleyen yerler ve tarihler sırasıyla şöyledir: Toskana (1671), Livorno (1673-1674), Napoli (1679), Brindisi (1674-1675) ve Korsika (1675) (Nicholas, 2005: 34-35). 18. yüzyılda Manya'yı ziyaret etmiş olan Stephanopoli, 1673 yılında atalarının önce Sicilya'ya sonrasında Toskana'ya nihayetinde Cenova'ya taşındıklarını kaydetmektedir (Stephanopoli,1799: 264). Öte yandan Manya nüfusu bahsinde göz önünde tutulması gereken ilk husus, bölgenin dağlık ve sarp coğrafyası üzerinde hâkimiyeti tesis etmenin zorluğudur. İkincisi ve daha önemlisi bu coğrafi ortamı vergiden kaçmak için avantaja çeviren Manyalıları, kendileri istemedikçe kayıt altına almanın mümkün olamayacağıdır.

Tablo 1. Bölgesel Nüfus, 17. yüzyıl

Bölge ¹²	1618	1695	1700
Dış Manya	9.930	16.027	4.807
İç Manya	5.412	6.972	4.091
Aşağı Manya	1.693	3.881	2.063
Vardunya ¹³	-	2.414	1.221

Seifried, 2015: 68.

Tablo 2. Mevcut Tarihi Yerleşim Sayıları

Yıl	Mevcut Yerleşim	Toplam Yerleşim	%
1618	82	118	69.5
1695	74	89	83.1
1700	67	80	83.8

Seifried,2015: 55.

11 André Mirambel'in Slav verileri üzerinden Manya'daki kan davalarını ele alan ve bu çerçevede konuyu aydınlatmaya çalışan makalesi için ayrıca bkz. Mirambel, 1942-1943: 381-392.

12 3 bölgeye ayrılan Manya, Dış Manya: Outer Mani ya da Exo Mani; İç Manya: İnnner Mani ya da Mesa Mani; Aşağı Mani: Lower Mani ya da Kato Mani şeklinde isimlendirilir.

13 Manya'ya 1685-1715 yılları arasında hâkim olan Venedik dönemine ait idari bölgenin ismidir.

Harita 2. Andrews, 1978: fig.1

Manya'da yerleşim, dört önemli kale üzerinden şekillenmiştir. Bunlar kuzeydeki Zarnata, önemli bir dağ geçidinin her iki ucunda bulunan Kelafa ve bir uçurumun üzerinde bulunan Pasova kaleleridir. Batıda Kelafa ile güneydeki Porto Kagio'daki kale, deniz ticareti için iyi bir üs konumundadır (Seifried,2015: 51). Pasova, Mora'nın güneyinde Lakonya Körfezi'nin batı kıyısında yer almaktadır. Dağlık bir araziye sahip Pasova'da, 14 köy ve ziraat amaçlı ahalinin kullanımında iki mezra vardır. Manya Burnu'nun batı kıyısındaki yine dağlık Kelafa'da 24 köy bulunmaktadır. *"Kelafa Kalesi, bir düz yerde ve bir küçük ovacık başında yüz adet mamur kuleli ve tamamen kiremit örtülü evlerdir. Ve 300 adet hanesi haraptır. Ve hâlâ bağ ve bahçeleri virandır. 2 manastırı ve 1 çeşmesi var"*dır (Günümüz Türkçesiyle,2011:578). Vitylo limanını muhafaza eden ve yalnız askeri amaçla kullanılan Kelafa Kalesi, 1667'de Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından vergi ödemek istemeyen ve sürekli isyan çıkaran ahaliyi kontrol altında tutmak için inşa edilmiştir (Zararsız, 2022:121; Kiel ve Alexander,2020:281).

Kelafa'nın kuzeyinde bulunan Zarnata Kalesi içinde kat kat 500 adet kiremitli ve kayağan örtülü evler vardır. 1670'te Ali Paşa kale içindeki Hıristiyan evlerini kendi malıyla satın almak suretiyle buradaki Hıristiyan ahaliyi kaleden çıkarıp, toplam 7 adet kiliseyi camiye çevirdi. Ali Paşa tarafından kalenin ortasında bulunan cami, padişah için yaptırılmıştır. Zekeriya Efendi ise bir mescit inşa edip, bir Halveti dergâhı yaptı. Bundan başka Zarnata'da Valide sultan için medrese, 2 mektep, Ali Paşa tekkesi, hamam, han, Ali Paşa Sarayı, Hacı Ahmed Sarayı ve Zekeriya Efendi Sarayı inşa edildi. Söz konusu sarayın 10 adet odası olup altlarında bir sıra 50 adet dükkânı vardır ve hepsi Zekeriya Efendi Çarşısı Mescidine vak-

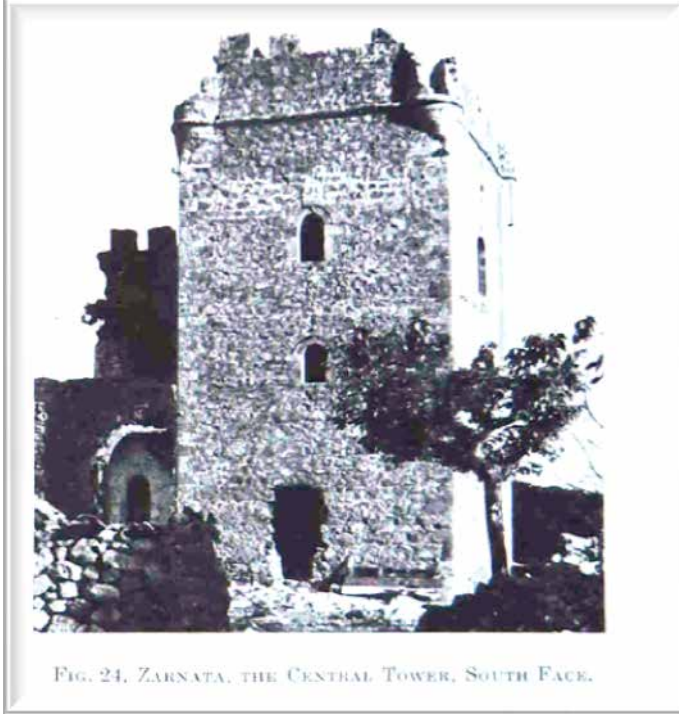
fedildi (Günümüz Türkçesiyle, 2011:570; İsa-zâde Efendi,1996:104-105; Kiel-Alexander, 2020:281). Kendisinin de 3 dükkân yaptırıp tekkesine vakfettiğini yazan Evliya Çelebi, kale dizdarlarını da buraya nazır ettiğini kaydetmektedir (Günümüz Türkçesiyle,2011:570).

Kalenin aşağısında 5 adet daha büyük varoş olduğunu aktaran Çelebi; “...her biri birer çeşit bağlı, bostanlı, hurmalık ve gülistanlı, suyu, havası ve yapıları güzel, kızları ve erkekleri sevimli olup diller ile anlatılıp kalemlerle yazılmaz...” sözleriyle de beğenisini dile getirmiştir. Bu varoşlardan biri olan 300 adet kiremitli evi, iki manastırı, 7 kilisesi ve 70 adet su kuyuları ile Kanbosi Köyü için Çelebi,1670 seferinde Osmanlı ordusunun yarısının burada konakladığını ve bu varoşun 1000 adet silahlı keferesi olup, kendi papazlarını katlettiklerini söylemektedir (Günümüz Türkçesiyle, 2011:571). Bu köyden aşağı 1,5 saat uzaklıktaki Gaçiça Köyü için ise Çelebi şu bilgileri vermektedir. “*Bir sarp dağ eteğinde bir abıhayat kaynak sulu ve havası hoş Meram Bağı gibi 100 adet kargir yapı ve kiremit örtülü kale gibi evlerdir. Manya Vilayeti’nde Gaçiça güzeli ve zeytini beğenilir ve meşhurdur ve gayet aşık-perest keratsa kadınları olur. Bu Gaçiça’nın 500 adet tüfenkli şahbaz kefereleri çıkar, gayet bakımlı ve şenlikli şirin köydür. 1 manastırı var, gelen geçen yolculara nimetleri boldur*” (Günümüz Türkçesiyle,2011:571-572). Bir mezrası ve 17 köyü olan Zarnata (Zararsız, 2022:122) limanını acayip ve garip olarak nitelendiren Çelebi, liman hakkında şu bilgileri verir.

“*Acayip ve garip bir limandır ki ağzı batı tarafında Koron Kalesi tarafına bakıp 200 adet gemi alır. İçecek abıhayat suları kayalardan kaynayıp çıkar. 7 rüzgârdan emin limandır ama yıldız rüzgârı gayet muhalif dokunur. Ve bir abıhayat suyu da yukarı bağlarından gelir azıcık kaynaktır. Ve limanın kuzeyi tarafındaki kayalardan bir su çıkar, biraz tuzludur. Yılda bir kere kiraz mevsiminde tüm Frengistan’dan firkateler ve kalyonlar ile müptela ve özürlü kâfirler gelip o sudan içip 15-20 kere altından gidip insan vücudunda olan çeşitli hastalıklardan safra, sevda, balgam ve gayri karışımları sürüp insanın içini tertemiz eder...*” (Günümüz Türkçesiyle,2011:566).

“*Hemen deniz kenarında bir yalçın kayadan büyük bir nehir çıkıp 500 değirmen döndürür abıhayat sular çevirip o mahalde denize karışır. Bu değirmenlerin bir büyük kulesi var, içinde 200 adet adam sığar 4 tarafı mazgal delikli...*” Beş Göz Manya değirmenlerinden başka “*4 tarafı İrem Bağı gibi 100 adet kiremit ve kayağan örtülü kargir ve sağlam keferesi evleri ile 3 adet manastırı ve 3 bin tüfenkli kefereleri bulunan Mandina Köyü ve “...bir sarp sırt tepe üzerinde 300 adet kiremit ve kayağan örtülü ve mazgal delikli kale gibi evleri ile 1.800 adet tüfenkli keferesi” ile Doloz Köyü, Evliya Çelebi’nin Zarnata civarına dair verdiği diğer bilgilerdir (Günümüz Türkçesiyle,2011: 566-567). Manya’da inşa olunan bu kaleler,*

Köprülü'nün kararı ile 1672'den itibaren Görös'ten toplanmış askere bırakılmıştır (Hammer, c.11 tarihsiz:241).

Resim 1. Andrews,1978: 27.

Söz konusu mevkiiler dışında Evliya Çelebi iki önemli kalenin daha ismini vermektedir. Bu iki kale, Manyalıları karşı güvenliği sağlamak amacıyla kullanılmaları dolayısıyla zikredilmeye değerdir. İlki Koron Körfezi sonunda sivri bir kaya üzerinde etrafı 600 adım olan Kalamata Kalesidir. Kale, Manyalılardan korunmak için Sultan IV. Mehmed zamanı Köprülü Mehmed Paşa tarafından onarılmıştır. Doğuya bakan demir bir kapısı bulunan kalenin içerisinde 20 tane kiremit ve kayağan örtülü dik evler ve Fatih Sultan Mehmed'e ait (Varol,2019: 76) minaresiz bir cami bulunmaktadır (Evliya Çelebi,2003:151).

Diğeri içerisinde 80 adet evin yer aldığı, tahta merdivenle çıkılabilen bir iç kalesi olan ve bu iç kalenin doğusunda yüksek bir kuleden inşa edildiği Termiş Kalesi'dir. Çelebi'nin verdiği bilgiye göre bu iç kalede Mora âyanının mücevherleri vardır ve bu yüzden tahta merdiven her gece kaldırılır. Kaledeki yüksek kuleden; Mora, Girit, Manya Burnu olmak üzere birçok adayı görmek mümkündür. Kalenin Sultan Süleyman'a ait minaresiz bir camisi ve deniz kıyısında bir tuzlası vardır. Kalede bulunan askerlerin mukataaları bu tuzladan karşılanır, fazlası ise Anabolu askerlerine

verilirdi (Evliya Çelebi,2003:167-168). Evliya Çelebi'nin Manya üzerine izlenimlerinde de dikkati çeken husus bölgeyi; Dış Manya, İç Manya ve Taşra Manya olmak üzere üç bölge üzerinden ele almış olmasıdır. Özellikle İç Manya ahalisine dair izlenimleri ilginç ayrıntılar içermektedir.

“Gerçekten de amansız bir yerdir ki asla bağ bahçe, ağaç, çalı, ot ve ekin cinsinden bir şey bulunmaz, ama cihanı taşlar tutmuştur ki bir parmak yerde asla toprak yoktur... Voha Köyü: Bu mahal artık İç Manya sınırı sayılır. 100 haneli bağısız bahçesiz yerdir. 300 tüfenkli kefereleri var ki hepsi torbalarla diğer topraklı olan köylerden toprak yürütüp üzerlerine kalimbok¹⁴ ekip kalimbok ekmeği yerler. Hepsi toprak hırsızlarıdır... Siyah çehreli, kısa boylu, büyük başlı, yuvarlak ve siyah gözlü samson köpeği sözlü, iri kulaklı, başları saçlı, karakaşlı, boyunları kısa, omuzları enli, belleri ince, baldırları da ince ve tabanları yassı gayet geniş tabanlı olup kayadan kayaya pire ve ceylan gibi sıçrar gayet çabuk keferelerdir. Bunlar da Hıristiyan geçinirler ama asla din, mezhep, haşır neşir (öldükten sonra dirilme) nedir bilmezler. Taşra Manya kefereleri ve evlatları bunların çehresini görseler korkarlar. Domuzları, katırları ve eşekleri asla yoktur ama keçileri gayet çoktur. Giysileri keçi yününden mutaf gibi dokunmuş ince siyah sof gibi esvap giyip başlarına siyah manlifke, ayaklarına sığır keçi derisinden çarık giyerler. Silahları pinyal şiş, harbe ve tüfenktir. Barutları karşı Çuka adaları Frenginden gelip keçi ile değiştirler.

Yemekleri, dünyada her ne kadar gökte uçan, yerdegezen ve denizde yüzen ne kadar yaratık var ise, kanı olup canı çıkan ve çıkmayan canlı kısmından her ne bulurlarsa elbette onu yerler. Ancak dağlarında yılan, çıyan ve akrep olmadığından onu bulup yiyemezler. Hatta denizde yüzergezer denizanasını da yerler ki onda asla kandan bir damla eser yoktur. Bütün koyun, keçi ve diğer hayvanları kanlarını abıhayat gibi sıcak sıcak içerler. Ve taşra Manyalı kâfirlerinin de, bulsalar kanlarını içerler. Ama bunlar asla denizde firkateciler değillerdir. İşleri kazançları deniz yaratıklarını avlayıp yiyip keçilerini güdüp nice bini taş kesip taşra Manyalıyla kalimbok ekmeğiyle değişip kâhice onlar ile dövüşüp geçinirler. Ancak mahbûb kadınları olup bütün suları sarnıçlardır. Bunlarda asla Müslüman esirleri yoktur, zira kendilerinin de yiyecekleri olmayıp esirlere ne yedirsinler. Tüm Frengistan kefereleri de bunlardan korkarlar...” (Günümüz Türkçesiyle,2011:579-580).

4. Sosyo-ekonomik Yapı

Belli başlı kilit sözcükleri bir araya getirmek suretiyle; Manya'nın toplumsal yapısını ana hatlarıyla ortaya koymak mümkündür: Güçlü klanlar, kan davaları, savaşlar ve tarımsal ekonomi. Manya'da orta çağa ait tüm bu kavramların karşılığını bulmak mümkündür. Wagstaff, Roma dö-

neminden beri var olan yerelcilik ve yarı özerklik, Manya'daki yapısal özelliklerin daha da gelişmesine izin vermiş olabileceği yorumunu yapar. Ona göre özellikle yerinden yönetim, güçlü ailelerin savaşlarla daha da güçlenmesine hizmet etmiştir. Ayrıca Manyalılar, Osmanlı çıkarlarıyla ters düşmedikçe ya da düşmanla iş birliği yapmadıkça kendilerine müdahalesinin asgari düzeyde olacağını ve sadece denizden gelebileceğinin farkındaydılar (Wagstaff, 1974:195-196).

Osmanlılar Dış Manya'ya Beyler atadıktan sonra bile Manya'daki klan temelli yönetim devam etti (Seifried,2015: 50). Dağlık Manya ahalisinin farkında olduğu bir diğer gerçek ise Osmanlı idaresinin bu denli uzak bölgelerde zayıf bir kontrole sahip olduğudur. Dolayısıyla Manyalılar bu bilgiyi, daha büyük ekonomik ve siyasi süreçlere katılımı manipüle etmek için kullanmışlardır (Seifried,2015: 51).

Manya'da akut bir agon¹⁵ halin varlığına işaret eden Wagstaff'a göre; ekilebilir arazilerin azlığı ve kıt kaynaklar nedeniyle güçlü aileler tarafından kan davaları şiddetlendirildi. Manya'da klanlar, birbirleriyle olan ilişkilerini sürdürmeleri gereken ailelerin dallanıp budaklanmasıyla birkaç nesil boyunca gelişti. Söz konusu toplumsal yapı içinde dayanışma bir gereklilik bir ihtiyaç olup, bireyler arasındaki normal ilişkilerde ortaya çıkan sürtüşmenin giderek daha fazla grupları kapsar hale gelmesi ve kan davalarının artış eğiliminde olması olağandı. Dolayısıyla toplumsal yapı, önemli klanların izole kuleler ve kaleler inşa etmelerine ya da yerleşim yerleri kurmalarına neden oldu. 17. yüzyılla birlikte artan kan davaları ve çatışma ortamında yükselen bu kuleler, düşmanlara karşı top fırlatmak ve ateş etmek için kullanıldı (Wagstaff,1974:196-197,200; Seifried,2015:50). Söz konusu düşmanlıklar ve kuleli evlere ilişkin bilgileri, Evliya Çelebi'nin Demirhisar Köyü izlenimleri de doğrular niteliktedir. "*Rumcada Şidrokasro derler. 100 adet kiremitli süslü, bakımlı ve kuleli evlerdir. Bu Manya kefereleri birbirlerine köy köy düşmanlardır ki gece gündüz savaşırlar. Onun için evlerinde birer adet kulelerinde mazgal delikleri vardır. Gayetle sarp yerde bulunduğundan Demirhisar derler...*" (Günümüz Türkçesiyle,2011: 575).

Manyalılar, kayalık topraklarının ve verimli arazilerinin her zerre-sinden faydalanabilmek için basamaklı teraslar inşa ettiler. Çiftçiler, kıt sulama imkânları ile yağışları beklemekten vazgeçip, kuru arazi tarımı yaptılar (Seifried, 2015: 48-49). Wagstaff'ın 1618 yılı için verdiği bilgiler çerçevesinde Manya'da öne çıkan tarım ürünleri; kuraklığa dayanıklı asma, zeytin ve mısır idi. Domuz eti ve peynir ihracatı dolayısıyla Manya'da hayvancılıkta yapılmaktadır. Singlino¹⁶ hâlâ Manyalıların popüler

15 * Agon: Antik Yunan komedyasında düşünceleri birbirine karşıt olan iki oyun kişinin tartışmaya girdiği bölüm/ çatışma, mücadele

16 ** Bir tür füme domuz eti.

bir kış yemeğidir (Wagstaff,1974: 78-79,110). Buğday ekmeğinin nadiren görüldüğü Many'a, genellikle acı bakladan yapılan siyah bir kek tüketilirdi (Finlay, 1856:135). Aynı şekilde bildircin özellikle İç Manya ahalisinin hem temel besin hem de geçim kaynağıdır.

“...Allah bu kavme yılda bir kere temmuz ayında bildircin gönderir. Bu kuşlar deniz üzerinde kanadını koyup bir kanadını yelken gibi edip gelirler. Bunların sayısını ve hesabını Cenab-ı Rab bilir. Bu bildircin kuşları bu İç Manya dağlarına gelirler. Dağ taş bildircin kuşundan görünmez olur. 10 bin adet İç Manya keferesi kadınlarıyla oğlanlarıyla bu dağlara düşüp tüm bildircinleri ağ kepçelerle avlarlar. Başlarını koparıp tüyleri ve içleriyle kayalardaki sarnıç çukurları içine tuzlayıp bırakırlar ve üstlerine iri iri taşlar koyup kaparlar. Tam 5-6 ay tuz içinde salamura olup kış mevsiminde 5-6 ay kuş turşusu ile Rabbü'l-ibad bu kullarını doyurur. Başka vilayete kuş turşusu satarlar. Gayet etli, lezzetli ve hoş kuş turşusu olur ki 40 gün 40 gece denizden bu kavme böyle maide [sofra] gibi sanki selva kuşları gelir... Bu kuş turşularını yiyip gayet zinde olup güçleri kuvvetleri yerinde, sağlam yapılı olduklarından daima bizim Pasova Kalemizin gazileriyle cenk ederler, ama suç bizim kale halkındadır. Bunların çoluk çocuklarını çalıp kendilerini de esir ettiklerinden bunlar da Pasova askeriyeye daima savaşır...” (Günümüz Türkçesiyle, 2011: 580-581). Many'daki bildircin bolluğundan bahisle Seyyah Randolph onları tuzlayıp başka yerlere gönderdiklerini ve Manyalıların sapanla kuş vurma konusunda hayranlık uyandıracak şekilde iyi olduklarını belirtmektedir (Randolph,1689: 10). 17. yüzyılda Levant, Girit, takımadalar ve Venedik ile ticaret yapan Manya, bu bölgelere meşe palamudu, bal, balmumu, mazi, ipek ve bazen tahıl ihraç etmiştir (Wagstaff, 1974:110).

1278'den beri korsanlıkları (Miller,1908:154-157) ile tanınan Manyalıların en önemli meşguliyeti yağma talan ve başlıca ticaretleri tutsaklardı. Rahip kılığında deniz kenarında dolaşanlardan başka bir kısmı da çalılıklara gizlenen Manyalı korsanlar, kıyılarına gelen yabancılar karaya çıktıklarında sözde Rahiplerin işareti ile ortaya çıkar; para karşılığında ekmek ve şaraplarını bu yabancılar sunarak, onları kandırırlardı. Sonrasında diğer Manyalılar gelip, avlarını yaparlardı. Sözde rahipler, üzgün ve durumdan habersiz olduklarını yabancılar inandırmaya çalışırken; beyaz bir bayrak çekilerek, fidye için gemi ile anlaşma yapılırdı (Greenhalgh ve Eliopoulos, 1985:28). Özellikle Vitylo, korsan barınağı olarak anılır hale gelmişti. Esir ticaretinde her yerden esir alıp her yere esir satabilecek kadar ustalaşan Manyalı korsanlar, Hıristiyanları Türklere, Türkleri Hıristiyanlara satıyorlardı (Greenhalgh ve Eliopoulos,1985: 27). İnsan çeşitliliği ve ticari canlılığı ile tam bir liman kenti olan Vitylo, Evliya Çelebi'nin eserinde Büyük Vitiloz Köyü olarak geçmektedir.

“Deniz kıyısında bulunan, bin adet kale gibi sarp ve kargir kuleli,

mazgalli, hepsi şeddadi yapılı ve baştanbaşa kiremit örtülü evlerdir. Bu bin adet hanelerden toplam 3 bin adet namlı firkateci kafirleri çıkar. Halkı gayet bezirgânlardır ki hepsi Frenk gibi saçlı olup çoğu siyah Frenk şapkası gibi Eflatuniyye tartur şapka giyerler. Zira gece gündüz görüşmeleri, alışverişleri tamamen Frengler ile. Geri kalanları kırmızı fes giyip kırmızı parankona çuka göğüslük ve kırmızı çukadan gümüş düğmeli bağır yeleşgi giyip Cezayir levendi gibi gezerler. Ve avretleri diğer Manya avretleri gibi değildir. Başka türde elbiseleri ve fistanları var. Tamamen mücevhere, altın ve süslere gömülüp diba, şib, zerbağ, kamha, dârâyı Frenk fistanları ve Frenk pabuçları giyip başları mücevher taşlı takkeli olup bazı kadınları gümüş ve altın taştan takkeler giyerler. Bağ ve bahçeleri, dut ağaçları ve zeytinleri hesapsız olup ipeği gayet meşhurdur...” (Günümüz Türkçesiyle,2011: 576-577).

Vitylo hakkında büyük bir manastırı olup, kendilerini haraca yazdıkları için papazlarının çok sevdiğini kaydeden Çelebi, kendisine çok saygı gösterip hizmet ettiklerinden bahisle ahali hakkında şu bilgileri vermektedir.

“...Osmanlı ile savaş edip baş eğmediklerinden ve her sene binlerce Müslüman'ı esir ettiklerinden bu kilise rahiplerine hediyeler gelir. Gerçekten de acayip melun kefereleri vardır. Bunlar asla bir mezhebe bağlı değildir. Freng'i tutup bize satarlar, bizi tutup Freng'e satarlar. Ne Hıristiyan ne Yahudi, bir alay Mecusi keferelere şekilli melunlardır. Bu Manya kafirleri hep birbirleriyle cenk edip birbirlerini esir edip kendi oğullarını ve kızlarını da bizim reayamız olan Rumlara ve Frenglere satıp kâr edinirler. Kızlarını Müslümanlara rica edip nikâh ile verirler. Ve birbirlerini kırıp esir edip birbirlerinin çocuklarını çalıp satarak kâr etmek ile geçinir keferelerdir... Bu Vitiloz keferelerinin çoğu firkatecidir... Vitiloz'un bir büyük limanı var, 4 mil kuşatır bir körfezdür ki bin pare gemi alır. Ve daima Venedik donanması bu limanda yatıp sulanıp bu keferelerden yardım alırlar...” (Günümüz Türkçesiyle,2011:577-578).

Özetle Evliya Çelebi'nin Manya hakkındaki tüm bu izlenimleri, bölge ve halkının Osmanlı gözünden nasıl görüldüğünü ortaya koyması açısından çok kıymetlidir.

Sonuç

Manya ve Manyalılar, coğrafya ve insan arasındaki etkileşimin en güzel örneğidir. 16. yüzyılda Mora'yı fetheden Osmanlılar, Mora'nın asi ve korsan halkı Manyalıların da efendisi oldu. Fakat 17. yüzyıl süresince Manyalılar, Osmanlı'nın Mora'daki otoritesini sarsan birçok eyleme imza attılar. Sadece Osmanlı'ya değil, hiçbir otoriteye vergi vermek istemeyen Manyalılar, dağlık coğrafyalarını bu amaç için ustalıklı kullanmayı ihmal etmediler. Öte yandan adeta bir korsan yuvası haline gelen Manya, deniz-

lerdeki Osmanlı asayışı ve ticareti için bir tehdit haline geldi.

Osmanlı tüm bu isyankârlık ve başıbozukluk karşısında, 1670 yılında Manya Seferi'ni gerçekleştirdi. Ancak bu sefer, geç kalınmış bir müdahaleydi. Çünkü Manyalılar ne asilikten ne de korsanlıktan vazgeçti. Aksine vergi afları ile günü kurtarmayı alışkanlık haline getiren Manyalılar, Osmanlı aleyhine önlerine çıkan ilk fırsatı değerlendirip Mora'yı işgale girişen Venedik'in gönüllü askerleri oldular. Venedik ve Manyalılar arasındaki iş birliği; Mora'nın, 1685'te fiili 1699'da ise resmi olarak Venedik hâkimiyetine girmesine neden oldu.

17. yüzyıl Osmanlı'nın Mora'daki otoritesinin Manyalılar eliyle sınındığı bir yüzyıldır. Osmanlı'nın asi Manyalılara karşı kaydettiği askeri başarı, onu Manya'nın hâkimi yapmaya yetmemiştir. Fakat asıl talihsizlik, Osmanlı'ya boyun eğmeyen '*Manyalılar*' şöhretinin, Avrupa'nın antik çağa ve Yunan medeniyetine olan ilgisiyle birleşmesidir. Avrupa'nın Türk düşmanlığı ve nefretinin 17. yüzyılda vücut bulduğu Manya, asi ve korsan barınağı iken 18. yüzyıl itibariyle artık kahramanlığın anavatanı olarak anılır hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- BOA, C.A.S., 1076/47415, (28 Ramazan 1100/16 Temmuz 1689).
- BOA, İ.E. ML., 29 /2792, (5 Zilkade 1100/21 Ağustos 1689).
- BOA, İE.MHF., 1/80, (21 Zilhicce 1108/11 Temmuz 1697).
- Acıpınar, M. (2015). I. Ferdinando'nun Doğu Akdeniz Politikası ve Toskana Donanması'nın 1607 Magosa Saldırısı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30 (2), 357-384.
- Andrews, K. (1978). *Castles of the Morea*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Ayn Ali Efendi. (1018). *Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*. erişim: <http://www.mediafire.com/file/cru8i8ig261u334> (8.10.2022).
- Buchon, J. A. (1845). *Nouvelles Recherches Historiques sur la Principauté Française de Morée et ses Hautes Baronies*. I, Paris: Plon Freres.
- Danışman, Z. (Çev.) (1968). *Naima Tarihi*. 2, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995). *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/ 1656- 1704)*. haz. Ahdülkadir Özcan, Ankara: TTK.
- Evliya Çelebi. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, 8, İstanbul: YKY.
- Fermor, P. L. (1958). *Mani Travels in the Southern Peloponnese*. London: John Murray.
- Ferriman, Z. D. (1910). *Greece And The Greeks*. New York: James Pott & Co.
- Finlay, G. (1856). *The History of Greece under Othoman and Venetian Domination*. Edinburgh and London: William Blackwood and Sons.
- Greenhalgh, P. & Eliopoulos, E. (1985). *Deep into Mani: Journey to the Southern Tip of Greece*. London; Boston: Faber and Faber.
- Kahraman, S. A. (Haz.) (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 8. Kitap, 2. Cilt., İstanbul: YKY.
- Hammer, J. Von. P.(tarihsiz). *Büyük Osmanlı Tarihi*. 11-12, Üçdal Neşriyat.
- İsa-zâde Efendi. (1996). *İsa-zâde Tarihi (Metin ve Tahlil)*. haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr)*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Kayapınar, L. (2002). Yunanistan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461). *Türkler*, 9, (s.347-363), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kiel, M. ve Alexander, J.(2020). Mora. *İslam Ansiklopedisi*, 30, 278-283.
- Koliopoulos, J. S. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan Topraklarında Eşkıyalık ve Ayaklanmalar 1853 – 1908, *Kebikeç*, (33), 251-270.
- Kolokotronis, T. (1892). *Kolokotronis the Klepht and The Warrior: Sixty Years of Peril and Daring: an Autobiography*. London: Unwin.

- Kritovulos. (2013). *Kritovulos Tarihi 1451-1467*. çev. Ari Çokona, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- La Gorce. (1986). *Çağlar Boyu Yunanlılar*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Miller, W. (1908). *The Latins in the Levant a History of Frankish Greece (1204-1566)*. New York: E. P. Dutton and Company.
- Mirambel, A. (1942-1943). Blood Vengeance (Maina) in Southern Greece and Among the Slavs. *Byzantion*, 16 (2), 381-392.
- Nicholas, N. (2005). A History of the Greek Colony of Corsica. *Journal of The Hellenic Diaspora*, 31(1), 33-78.
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK.
- Panagopoulos, E. P.(1956). The Background of the Greek Settlers in the New Smyrna Colony. *The Florida Historical Quarterly*, 35 (2), 95-115.
- Piri Reis. (tarihsiz). *Kitab'ı Bahriyye*, 1, Kervan Kitapçılık.
- Randolph, B. (1689). *The Present State of the Morea*, London.
- Seifried, R. M. (2015). The Shifting Tides of Empires: Using GIS to Contextualize Population Change Within the Landscape of Seventeenth to Nineteenth-Century Mani, Greece, *International Journal of Historical Archaeology*, 19 (1), 46-75.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Stanford, W.B. & Finopoulos, E.J.(Ed.) (1984). *The Travels of Lord Charlemont in Greece & Turkey 1749*. London: Trigraph.
- Stephanopoli, D. et N.(1799). *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce (1797 et 1798 v. st.)*,1, Paris: De l'imprimerie de Guilleminet.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*. 3 (1.Kısım), Ankara: TTK.
- Varol, M. T. (2019). *Mora Yarımadası'ndaki Kaleiçi Camiler ve Mescitler*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Wagstaff, J. M. (1974). *Settlement in the Mani Peninsula: A Study in Historical Geography*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Southampton Üniversitesi/ Coğrafya Bölümü, Liverpool.
- Zararsız, A. (2022). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Mora Yarımadası*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Zarinebaf, F. (2005). Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period. *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece*, (s. 9-47), Athens: The American School of Classical Studies.
- Zinkeisen, J. W. (2011a). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*,1, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Zinkeisen, J. W. (2011b). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*,5, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

BÖLÜM 3

**KADIN POLİTİKALARI İLE İLGİLİ SİYASİ
LİDERLERİN SOSYAL MEDYA SÖYLEMLERİNE
YÖNELİK BİR KARŞILAŞTIRMA: MERAL
AKŞENER, KEMAL KILIÇDAROĞLU VE
DEVLET BAHÇELİ ÖRNEĞİ**

Hakan IRAK¹

¹ Öğr.Gör.Dr., Iğdır Üniversitesi, hakanirak@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-1564-8638

Giriş

Siyasal iletişim, teknolojik yeniliklerin hızla yayılması sayesinde artık yaşamın her alanında çok boyutlu bir biçimde var olabilir. Siyasal iletişimi seçim iletişimiyle ya da seçim mevsimlerinde siyasal aktörlerin çeşitli stratejileri ve eylemleriyle sınırlı bir iletişim türü olarak sınırlandırmak çok yüzeysel bir tanım olur. Ancak literatüre baktığımızda siyasal iletişimin çeşitli tanımlarının olduğunu görebiliriz. Siyasal iletişimin kapsamı çok geniş olduğu için çeşitli tanımları vardır. Siyasal iletişim, kendi stratejilerini ve söylemlerini kullanması bakımından diğer iletişim türlerinden farklılık gösterir.

İnternetin ortaya çıkması ve yaygınlık kazanması ile birçok sosyal medya platformu da insan hayatına dahil olmuştur. Sosyal medya platformları, kendi isimleri veya kurum isimlerine yönelik hesapların açılması ile çevrimiçi olarak, görüş, düşünce, duygu ve faaliyetlerini paylaştıkları, takipçi sahibi oldukları, mesajlaşabildikleri, yorum yapabildikleri, canlı yayınlarda bulunabildikleri bir ortamdır. Sosyal medya günümüzde insan hayatının ayrılmaz ve önemli bir parçası haline gelmiştir.

Sosyal medyanın insanlar için bu denli önem kazanması dolayısıyla siyasi aktörler de sosyal medya üzerinden çoğu zaman seçmenlerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Siyasiler sosyal medyanın insanları aynı görüş kapsamında birleştirme, zaman ve mekân farkı olmadan ulaşma imkanından yararlanmaktadır. Siyasi aktörler, sosyal medyayı eylem ve amaçlarının reklamını yapmak için kullanabilecekleri gibi, partileri için reklam kampanyaları da yürütebilirler. Bu senaryoda, siyasi oyuncular mesajlarını sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerine kolayca iletebilirler. Sosyal medyayı daha etkili ve verimli kullanan siyasi oyuncular daha fazla kampanya başarısına sahip olabilir.

Siyasi Liderlik Kavramı

İnsan, sosyal bir varlık olması dolayısıyla gereksinimleri ve isteklerini ancak bir grup içerisinde karşılayabilmektedir (Karkın, 2004). Bir grubu yönlendiren kişi de liderdir. Liderler, bu grup için bir hedef belirler ve üyelerini buna ulaşmaya zorlar, ayrıca gerekli organizasyon ve örgüt kültürünü ortaya çıkarır (Yukl, 1989).

Bu bağlamda liderlik kavramının bileşenleri insan, etki ve amaç kısımlarını içermektedir. Sadece bu üç rolün etkileşimi liderliğin kurulmasıyla sonuçlanır. Ayrıca liderin sinerjisi, inisiyatifi, özgür düşüncesi, farklı fikirleri ve adaleti onu diğerlerinden ayıran ayırt edici özellikler olacaktır. Büyük ve küçük tüm toplulukların büyümesinde her zaman bir lidere ihtiyaç duyulmuştur. Sonuç olarak lider, karar vericinin tek başına değil, belirli bir etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Liderlik, çevre

şartlarına bağlı bir şekilde değişmektedir (Erdil-İmamoğlu, 1998).

Siyasi parti örgütleri, diğer örgütlerden farklı olarak hiyerarşik yapılar kurarlar. Bu, siyasetin doğasından, organizasyonun özelliklerinden ve çeşitli çevresel faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra politik liderliğin daha geniş bir liderlik fikrinin bir alt kümesi olduğu unutulmamalıdır. Sonuç olarak, siyasi liderlik, liderlik ve siyasetin her kesişim noktasında mevcuttur.

İnsanların siyasi tercihlerini ve tutumlarını, programlarını, ideolojilerini vb. etkileyen daha soyut kabul edilen değişkenler arasında somut bir lider, diğer şeylerden daha fazla dikkat çeker. Özellikle ideoloji gibi faktörlerin gücünün zayıflaması, örgütsel bağlılık düzeyinin düşmesine neden olmuş ve liderlik ve liderlik nitelikleri örgütsel bağlılık düzeyinin artırılması, yani sağlanması açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Siyasi partiler açısından tarafların bağlılıklarının artırılmasıyla liderlikten beklenen doğru bir biçimde belirlemek arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tarafların liderlerden beklenen ve bu beklentilere etki eden unsurların belirlenmesi örgüt veya siyasi partileri başarıları açısından oldukça önemlidir (Özgül, 2007).

Siyasi liderler günümüz siyasetinde hala çok önemlidir. Liderlerin, güç ve kaynakların dağılımını incelemesi, çeşitli paydaşlarla ilişkiler kurması ve devletin otoritesini kullanarak halkının refahını etkileyebilecek seçimler yapması beklenir. Bir ülkenin kısa vadeli kişisel kazanımlarından çok uzun vadeli refahına odaklanmayı gerektiren siyasi liderliğin, karizma ve bütünlüğün yanı sıra bir durumu değerlendirme ve neye göre karar verme becerisini gerektirdiği dile getirilmektedir (Pazarbaşı, 2012).

Buna karşılık, genişliği kurumsal, kültürel ve tarihi ortamlar ve olaylar tarafından belirlendiğinden, siyasi liderlik fikrini tanımlamak esasen zordur. Bununla birlikte, liderlik olgusu açıkça takipçileri, grup amaçlarını ve örgütsel araçları, zorlu koşullar ve bağlamları ve bir tür yaratıcı adaptasyonla meşgul olan liderleri içermektedir (Fındıkçı, 2009).

Siyasal liderlik literatürde sıklıkla bir tür sosyal liderlik olarak görülmektedir. Siyasi liderliğin kalıplarını anlamak, açıklamak ve tahmin etmek ve “uygun” tasarım ve uygulama için normatif reçetelere ulaşmak için araştırmacılar, liderlerin ve takipçilerin inançlarını, değerlerini, tarihsel durumları ve kültürel-kurumsal bağlamları incelemelidir. Liderler ve takipçiler, kategorize edilmesi zor olan döngüsel bir teşvik ve güç alışverişi sürecine katılırlar (Ciulla, 2004).

Araştırmacılar, politik liderliğin sosyal liderliğin bir alt kümesi olduğunu vurgulayarak liderliğin güce bağlı olduğunu söyleyerek; davranışsal açıdan, liderin olayların gidişatını etkileyebilecek kişi olduğunu da iddia

ederler. Bu bağlamda siyasi liderlik, ideolojiler ve etik de dahil olmak üzere, geniş bir ulusal ve uluslararası öneme sahip konu alanlarında otoriter bir hakimiyet konumunda uygulanan farklı bir güç ilişkileri dizisi olarak tanımlanmaktadır (Peele, 2005).

Siyasal İletişimde Sosyal Medyanın Kullanılması

Sosyal medyanın ve diğer kitle iletişim araçlarının en temel özelliği veya işlevi toplumlara harekete geçirmektir. Sosyal medyanın etkisi bulunmaktadır. Böylece sosyal medya kamuoyunu şekillendirmek için kullanılabilir ve kamu grupları belli bir hedefe doğru yönlendirilebilir (Kılıç, 2012).

Sosyal medyanın halkı harekete geçirme potansiyeli, toplum üzerindeki etkisini göstermektedir. Çünkü kitle iletişim araçlarının büyük kamu topluluklarına verdiği mesajlar, halkın harekete geçmesi için yeterince teşvik edicidir. Teknolojik gelişmelere yanıt olarak gelişen sosyal medya, toplumda güçlü bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin Orson Welles'in "Dünyalar Savaşı" 1938'de radyoda yayınlanmıştır. Söz konusu kitaba göre Dünya, Marslılar tarafından işgal edilmiştir. Radyoda bu haberi duyan dinleyiciler bunun doğru olduğuna inanarak sokağa çıkmıştır (Yılmaz, 2020; Işık, 2018). Bu olay, toplumu yönlendirmek için teknik araçların nasıl kullanılabileceğini örneklemektedir.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D. Roosevelt, radyo yayınları aracılığıyla halkla bağlantı kurmuş ve "Ocakbaşı Sohbetleri" ile Amerikan halkı üzerinde etkili olmuştur. Bu olay, iletişim araçlarının siyasi amaçlar için nasıl kullanıldığına dair kayda değer bir örnek olarak tarihe geçmiştir (Yılmaz, 2020; Işık, 2018).

Siyasi kimlikleri olanlar için, sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçları, otoriteyi güçlendirmek ve kurmak için kullanılabilecek güçlü araçlardır. Siyasal propaganda yapmak isteyen bireyler için, olasılık açısından herkesle tek tek görüşmek neredeyse imkansızdır. Sonuç olarak, siyasi hedefleri olanlar sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçları aracılığıyla tüm kamuoyuna ulaşabilmektedir (Alav, 2020).

Siyasi aktörler, siyasi kampanyalar yürütmek, siyasi hayata bireysel katılımı sağlamak ve propaganda yaymak için internet ve internet teknolojisini sıklıkla kullanır. Ayrıca siyasi aktörler, sosyal medya platformlarını sadece faaliyetlerini yürütmek için değil, belirli konularda bilgi toplamak, fikirlerini ifade etmek, talepte bulunmak gibi çeşitli amaçlar için de kullanmaktadır. Sonuç olarak, seçim dönemlerinde bireyler katılımcı demokrasinin aktif katılımcıları haline gelirler. Kişiler, hükümetin ve diğer siyasi aktörlerin faaliyetlerine ilişkin fikirlerini sosyal medya üzerinden anında iletebilmekte veya bu süreçlerde kamuoyunu şekillendirebilmek-

tedir. Benzer şekilde politikacılar da benzer platformları kullanarak daha fazla insanı ikna ederek ideolojik hedeflerini belirli bireylere, gruplara, kitlelere, ülkelere veya bloklara dayatarak eyleme dönüştürürler. Nitekim, iletilen siyasi mesajlarda alınan tepkiler sayesinde vatandaşların tutum ve davranışları net bir şekilde fark edilebilmektedir. Sonuç olarak internet ve benzeri sosyal medya ortamları hem siyasi aktörlere hem de bireylere fayda sağlamakta ve bu faydalar siyasi katılımı genişleterek demokrasiye de yardımcı olmaktadır. Çünkü internet ve sosyal medya platformları sayesinde insanlar sosyal ve politik olaylarla ilgili ihtiyaç duydukları bilgileri kolaylıkla alabilmektedir. Bu sosyal medya siteleri sayesinde bireyler siyasi partilere katılabilmekte ve siyasete daha fazla dâhil olabilmektedir. Gerçekte, kitleleri belirli hükümet politikalarına karşı örgütledikleri ve kamuoyu oluşturduğu ölçüde, uygun olduğunda bu platformları kullanarak siyasi eylemlerde bulunmak mümkündür.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadın Politikaları

Dünyanın her yerinde toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuksal alanlarda toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kuşkusuz vardır. Bu eşitsizlikler erkek ve kadın arasında olabileceği gibi aynı cinsiyet arasında da olabilir. Dolayısıyla toplumda ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve hukuki alanlarda insanlar arasında eşitliğin sağlanması için toplumsal cinsiyet algısının değiştirilmesi ve cinsiyetler üzerindeki sosyal ve kültürel kodların azaltılması gerekmektedir. Daha eşit durumu sağlamak için toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları her yerde gelişmeyi ve değişmeyi amaçlar. Toplumsal cinsiyet konusuna kadın ve erkek arasındaki ikili ilişkiden bakıldığında, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeğin hem kamusal hem de özel alanda eşit hak ve fırsatlara sahip olduklarını ve her ikisine de eşit katılımlarını ve ayrıca ırk gibi diğer eşitsizliklerle kesiştiğini ima etmektedir (Meier & Lombardo, 2013; Verloo & Lombardo, 2007; Booth & Bennett, 2002; Daly, 2005; Bayes, 2012).

Cinsiyet eşitliği, bireylerin cinsiyet gözetmeksizin hayatın her alanında eşit haklardan, fırsatlardan ve yaklaşımlardan yararlanabilmesi anlamına gelmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre, "*Cinsiyet eşitliği, tüm erkek ve kadınların, toplumsal cinsiyet rolleri veya kadın ve erkeklerin özelliklerine ilişkin klişeler veya önyargılar tarafından belirlenen sınırlamalar olmaksızın kişisel yeteneklerini geliştirme ve yaşam seçimleri yapma özgürlüğüne sahip olmaları anlamına gelir*" (ILO, 2007). Ayrıca kadın ve erkeğin farklı ihtiyaçlar, öncelikler ve beklentiler taşıdıkları ve yaşamda farklı sınırlamalarla karşı karşıya kaldıkları unutulmamalıdır. Cinsiyetler nedeniyle bu farklılıklar göz ardı edildiğinde eşitsizliğe neden olur.

Cinsiyet eşitsizlikleri her toplumda aynı düzeyde olmayıp her toplumda aynı kaynaktan beslenmemektedir. Ayrıca, kadın ve erkek arasında net

bir farklılık ve eşitsizlik kalıbı yoktur. Diğer bir deyişle cinsiyet eşitsizlikleri sektörlere, bölgelere ve ülkelere göre değişebilmektedir. Ancak Birleşmiş Milletler, cinsiyet farkının ve eşitsizliklerin meydana geldiği alanları kategorize etmeye çalışmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları hem kadınlar hem de erkekler için her alanda politikalarda, programlarda, projelerde değişimi, hatta dönüşümü (Rees, 1998) içermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, ancak gizli kalanları çözmeyi amaçlamıştır. Yine kelimeden de anlaşılacağı gibi kadın politikaları, kadını ilgilendiren politikaları içerir; kadının her alandaki durumunu anlamak, tanımlamak, geliştirmek ve iyileştirmek. Dolayısıyla bu politikalar şu anda kadının konumuyla ilgilidir; merkez kadının durumudur. Odak noktası kadın olduğu için politikalar, kadının mevcut durumda nasıl güçlendirileceğini ve güçlendirileceğini ve konununun nasıl iyileştirileceğini incelemektedir.

Kadın hareketleri ve feminizm dalgalarının genel hatları verilmiştir. Ancak bu ana hatlar mevcut durumu ve gelişmeyi anlamaktan aciz kalmaktadır. Aralarında nasıl geçişler olduğunu da bilmek gerekir. Özellikle ikinci dalga feminizm tarafından birinci dalgadaki taleplere yönelik eleştiriler olmuştur. Ayrıca teoride eşit hakların kurulduğu kurum ve kültüre yönelik eleştiriler geliştirmişlerdir. Böylece toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin daha radikal bir şekilde tartışılmasına yol açmıştır. Çünkü birinci dalga feminizm ve kadın hareketlerinde eşitlik talebiyle hareket edilmiş, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bu eşitlik ideali ekseninde gelişen somut çıktılar ile beklenenler arasında bir uyumsuzluk vardır. Yani eşitlik fikrinin yarattığı heyecan, uygulamada hayal kırıklığına dönüşmüştür. Kadınlar yasal hak mücadelesini kazansalar da siyasetten ekonomiye, eğitimden kamusal alanın birçok alanında istenilen sonuçlara ulaşamamış ve erkeklerin hegemonyası devam etmiştir. Bu yeni soruları beraberinde getirmiştir. Yeni yaklaşımda kurumların, ailelerin ve kültürün sorgulanması ve ataerkil sisteme yönelik eleştirilere odaklanılırken, iki cinsiyet arasındaki fark sorulmuştur. Teorik eleştiride, haklar konusunda eşitliğin yanı sıra, tartışmalarda eylem düzeyindeki farklılığa da vurgu yapılmıştır. Tek bir kadın ve onun ihtiyacından söz edilmesinin mümkün olmadığı, sadece farklılık ya da eşitlik yaklaşımlarıyla takip edilemeyeceği üçüncü dalga feminizm ile anlaşılmuştur. Ayrıca kadınlarla ilgili özcü yaklaşımlardan kaçınılması gerektiği, her kadının farklı ihtiyaç ve sorunlarının olabileceğinin kabul edilmesi desteklenmiştir. Önemli olan bu farklı ihtiyaç ve sorunlara mümkün olduğunca ortak bir çözüm bulmaktır. Böylece üçüncü yaklaşım olan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dönüşümü tartışma konusu olmuştur.

Cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının temel amaçları incelenirken, cinsiyetlerin yanında ırk, din veya sınıf gibi çeşitli kriterlerin de dikkate

alındığını bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. Çeşitli kriterleri göz önünde bulundurarak gözlem yapmanın yanı sıra mevcut baskın grupların isteklerine de dikkat edilmelidir. Başka bir deyişle, “*Sınıf, ırk veya cinsiyet bazında daha fazla eşitliği teşvik etmede, politik olarak en uygun strateji, bu hedefe egemen (yani erkek) grubun yaşam standardını düşürmeden ulaşmaktır*” (UNDP, 2013). Böylece bir yandan herkes için eşitlik bilinci oluşturulmakta, diğer yandan olası eleştirilerin önüne geçilmektedir. Ayrıca eşitsizliği ortadan kaldırma arzusu, egemen grubun standartlarını düşürmek ve diğerinin olanaklarını artırmak veya “*erkeklerden kadınlara fırsat aktarmak*” anlamına gelmez (UNICEF & UN Women, 2013).

Cinsiyet eşitliğini sağlamak için her branşta bir değişim, yenilenme ve dönüşüm gerçekleşmelidir. Bu noktada en önemli aktörlerden biri de hiç şüphesiz devlettir. Devletler toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözümünde önemli bir aktör olmanın yanı sıra önemli bir kaynak, paydaş, işbirlikçi ve rehberdir. Temel olarak, cinsiyet eşitliğini sağlamak için yasalar veya teşvikler yoluyla strateji ve politikalar uygulayabilir. Veur vd. (2014), toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik strateji ve politikaların yanı sıra farkındalık yaratma faaliyetleri, cinsiyet kotaları ve bu cinsiyet eşitliği fikrini tüm birimlerde oturtmaya yönelik faaliyetlerin önemini vurgulamıştır. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitliği sürdürülebilir kalkınmanın koşullarından biri olarak görülmektedir. Vatandaşların kamusal yaşama katılımının sağlanması, sivil toplum kuruluşlarında daha aktif rol oynaması ve devlet kurumlarının performansının değerlendirilmesi açısından da demokrasinin gelişiminin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Berktaş, 2004).

Cinsiyet eşitliğine ilişkin farklı yaklaşımlar, hangi yaklaşımın daha uygun olacağı, hangisinin pratikte uygulanması gerektiği ve devletin hangi yöntemi kullanacağı sorularını gündeme getirmektedir (Walby, 2005; Daly, 2005). Kuşkusuz her üç yaklaşımın da kendine özgü stratejileri ve vizyonları vardır. Ancak bu yaklaşımların birbirinden tamamen ayrı ve bağımsız olduğu düşünülmemelidir. Onlar iç içedir. Sonuç olarak, politikalar, belgeler ve çıktılar kümülatif olarak ilerler ve değişir. Bu nedenle aynı açıklama, politika ve belgelerde iki veya üç yaklaşımın aynı anda karşımıza çıkması tesadüf veya hata değildir. Bu yaklaşımlar ve düşünceler zaman içinde ilerleyip geliştikçe, politikalar da değişebilir. Ayrıca Booth ve Bennett (2002) için bu yaklaşımlar bir hedeften ziyade bir strateji ve süreçtir.

Her bir yaklaşımı politikalar aracılığıyla açıklamak da yararlıdır. Eşitlik perspektifiyle hareket eden politikalarda kadın ve erkek arasındaki ayrılmazlığa vurgu yapılmaktadır (Walby, 2005). Örneğin, istihdam oranı ve ücretler eşit muameleye tabi tutulur. Kadın ve erkek farklılıklarını esas alan yaklaşımda, daha çok kadınlara ve onların olası faaliyetlerine odaklanan

politikalar bulunmaktadır. Bu noktada, kadınlara yönelik çocuk ve yaşlı bakımı politikaları, kadının geleneksel rollerine yönelik mesleki kurslar gibi bir dizi faaliyet buna en iyi örnek olabilir. Üçüncü perspektifte, kadının evdeki geleneksel rollerinin değişmesi, kadın ve erkeğin rollerindeki değişiklikler ve istihdam alanları konusunda çeşitlilik vardır. Böylece toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda politika ve faaliyetler, kadın ve erkeğin aile içindeki rol ve sorumluluklarının değiştirilmesi, iş alanında eşit sorumluluk gibi unsurları içermektedir. Ancak bu politika ve faaliyetlerin devleti ve emek piyasalarını nasıl dönüştürebileceği veya dönüştüreceği düşündürücü bir noktadır çünkü toplumsal cinsiyet rolleri sadece devlet veya dış müdahalelerle değişen, gelişen veya devam eden bir alan değildir. Aynı zamanda kültürel faktörlerden, kişisel yargılardan, sosyal çevreden ve aile yapısından da etkilenir.

Yöntem

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi yöntemi, en basit tanımı ile dilin incelenmesidir. Dijk (1997)'e göre söylem analizi, söylem veya dil kullanımının yalnızca biçimsel yönü ile ilgilenmemektedir. Ayrıca ilgi odağını sosyal ve kültürel bağlam kapsamında içerisinde iletişim kuran dil kullanıcıları tarafından oluşturulan sosyal olaylara çevirmektedir (Barker ve Galasinski, 2001).

Söylem analizi, insanlar başkalarıyla sohbet ederken gerçekleşen öz-nelerarası zihin öğelerine odaklanan gerçek bir sosyal tekniktir (Elliot, 1996). Söylem çalışmaları, semantik, fonolojik, sözdizimsel, morfolojik ve pragmatik yöntemler gibi cümle temelli bir dil incelemesi ile sınırlı değildir. Bunun yerine, sosyokültürel çevre ortamında dil kullanımının daha kapsamlı yönlerini inceleyen bir yöntemdir (Atay, 2007). Söylem analizinin temel önermesi, dilin çevrenin eylem ve işleve yönelik yönü olarak hizmet ettiğini ve insanların toplumsal gerçekliğe uyum sağlamak veya değer yaratmak için dili aktif olarak kullandıklarını savunur. Dil çeşitliliği, bu aktif inşa süreçlerini gösterir. Değişkenlik fikri, bu bağlamda söylem analizinin temel taşıdır, çünkü söylem, kullanıldığı amaca bağlı olarak değişir (Elliott, 1996). Söylem analizi, kelimeler kullanılarak neler yapılabileceğine ve başarılabilmesine güçlü bir şekilde odaklanır (Wood ve Kroger, 2000).

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türk siyasi liderler oluşturmakla beraber örneklemi ise Meral Akşener, Kemal Kılıçdaroğlu ve Devlet Bahçeli'dir.

Tablo 1: Liderlerin Twitter Hesapları

Siyasi Lider Adı	Twitter Kullanıcı Adı	Takipçi Sayısı	Takip Edilen Sayısı	Tweet Sayısı
Meral Akşener	@meral_aksener	5,4 Milyon	1.172	13.001
Kemal Kılıçdaroğlu	@kilicdaroglu	8,8 Milyon	3	5.543
Devlet Bahçeli	@dbdevletbahceli	5,4 Milyon	0	6.563

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada siyasi liderlerin kadınlara ilişkin izledikleri politikalarının ve mevcut politikalar hakkındaki görüşlerinin tespit edilmesi ve bunların sosyal medyaya yansımalarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, siyasi liderlerin kadınlara ilişkin izledikleri politikaların ve mevcut politikalara yönelik görüşlerinin 1 kadın lider ve 2 erkek lider gözünden incelenmesi ve kadın ve erkek liderler arasındaki farkın ortaya koyulması açısından önem teşkil etmektedir. Ayrıca literatürde bu konuda çalışmanın yapılmamış olması dolayısıyla sonraki çalışmalar açısından da katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırman, Meral Akşener, Kemal Kılıçdaroğlu ve Devlet Bahçeli örneğinde siyasilerin en aktif kullandıkları platform olan kişisel Twitter hesapları ve Youtube üzerinden paylaştıkları ile sınırlandırılmıştır.

Bulgular

Meral Akşener'in Kadın Söylemine Yönelik Bulgular

Görsel 1: Meral Akşener'in Tweeti

Meral Akşener'in Emine Bulut'un öldürülmesi olayı üzerine paylaştığı tweet içeriğine bakıldığında, kadın bedeni üzerinden siyaset yapılmasının ahlaksızlık olduğunu ve bu sistemin bir annenin 10 yaşında çocuğunun önünde öldürülmesine neden olduğu görülmektedir.

Görsel 2. Meral Akşener'in Tweeti

Meral Akşener'in 20 Mart 2021 tarihli tweet içeriğinde ise İstanbul Sözleşmesinden Türkiye'nin çekilmesine tepki gösterdiği görülmektedir. Bu sözleşmenin kadın hakkını savunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca konu-

ma içeriğinde bakıldığında hükümetin ilk olarak İstanbul Sözleşmesine dahil olmasını doğru bulduğunu ancak sonrasında sözleşmeden ayrılmanın hata olduğunu ifade etmiştir.

← Tweet

 Meral Akşener
@meral_aksener

Türklerde kadın; toplumun direğidir.
Türklerde kadın; töredir, öğretendir, kadını da erkeği de yetiştirendir.
Türklerde kadın; akıldır, sağ duyu dur, toplumsal hafızadır.
Türklerde kadın; devlettir.
Türklerde kadın; "Kadın"dır.
[#MilletinSesiMecliste](#)

71,2 B görüntülenme 0:04 / 1:24

ÖS 7:00 · 10 Mar 2020 · İyİpartı

Görsel 3. Meral Akşener'in Tweeti

10 Mart 2020 tarihli paylaşıma bakıldığında Meral Akşener'in kadın kavramını Türk geleneklerine göre değerlendirmiştir. Akşener, kadının Türk toplumunda oldukça değerli olduğunu dile getirmekte ve töre, toplumun direği, öğreten, yetiştirici olarak nitelendirmektedir.

Bununla birlikte Meral Akşener'in Youtube üzerinden paylaşmış olduğu "Çok yorulduk, çok yara aldık, çok can kaybettik; ama artık çok az kaldı!" adlı kısa video da şu sözlere yer verilmiştir:

"Değerli kadınlar, biz yıllardır bir hak, bir yaşam ve bir özgürlük mücadelesi veriyoruz. Bu mücadelede hakkımıza girmek istediler. Sesimiz kısmak istediler, yolumuzu kesmek istediler, ama başaramadılar. Bizi yok sayarak unutturacaklarını sandılar bizi yaralayarak bastırabileceklerini sandılar, bizi öldürerek eksilteceklerini sandılar, ama çok yanıldılar. Çünkü her ne kadar, iktidar kadınları her fırsatta hor görse de bu kirli zihniyete her fırsatta yol verse de kadınlara yönelen şiddete her fırsatta göz yumsa da biz biliyoruz ki artık günleri sayılı. Çok yorulduk, çok yara aldık, çok can kaybettik, ama artık çok az kaldı. O sandık gelecek ve bu kirli zihniyet çekip gidecek." (<https://www.youtube.com/shorts/usVQYQuHdqI>).

Meral Akşener'in yaptığı bu konuşma hükümetin kadınları ikinci planda tuttukları, şiddet ve ölümlere göz yumduklarını, kadınları baskılamaya, kısıtlamaya çalıştıklarını vurgulamaktadır. Bununla birlikte Akşener konuşma sonucunda seçim ile hükümetin değişeceğini ve bu değişim ile kadınların daha rahat olacağını belirtmektedir.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun Kadın Söylemine Yönelik Bulgular

← **Tweet dizisi**

 Kemal Kılıçdaroğlu
@kilicdaroglu

Üç kadın kardeşimiz "Kadınım. İnsanım. 3 kadın 40 milyon ses" sloganıyla Çanakkale'den Ankara'ya yola çıktılar. Dilek Taş, Hülya Kurt, Nursel Karagöz. Türkiye'de yaşanan çocuk tecavüzlerini, cinsel istismarları, kadına şiddeti engellemek ve sesimizi herkes duysun diye yürüyorlar.

ÖS 7:36 · 13 Mar 2018 · Twitter Web Client

Görsel 4. Kemal Kılıçdaroğlu'nun Tweeti

Yukarıda 13 Mart 2018 tarihli bir tweetinde üç kadının kadın haklarını savunmak, çocuk tecavüzü, cinsel istismar, kadına yönelik şiddetin engellenmesi adına yaptıkları yürüyüşü desteklediği görülmektedir.

Görsel 5. Kemal Kılıçdaroğlu'nun Tweeki

Kemal Kılıçdaroğlu'nun 8 Mart Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla yaptığı bir paylaşımında kadının emeğinin olmadığı toplumun ve dünyanın mümkün olmadığı vurgulanarak kadınlar günü kutlaması yapılmıştır. Tweet ekinde yer alan görselde Kemal Kılıçdaroğlu'nun çalışan kadınlar ile bir fotoğraf paylaşması ise iş hayatında kadınların olduğuna dikkat çekmektedir.

Görsel 6. *Kemal Kılıçdaroğlu'nun Tweeti*

Kemal Kılıçdaroğlu'nun 5 Aralık 2014 tarihli bir paylaşımında, genel başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin temel politikalarından birinin kadın hakları olduğunu, kadınlara seçme ve seçilme hakkının CHP tarafından verildiğine vurgu yapılmıştır.

Bununla birlikte Kemal Kılıçdaroğlu'nun Youtube üzerinden ulaşılan "Kemal Kılıçdaroğlu: "Haklarınıza, hukukunuza sahip çıkın!" adlı videoda Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesinden çekilmesi üzerinde söylemlerde bulunmaktadır:

"Sevgili halkım, bir devlet gece yarısı kararnamele ile yönetilemez. Bir gece yarısı kararnamesi ile 42 Milyon kadının hakkı hukuku onların elinden alınamaz. Bu videomu izleyen bu kadın kardeşlerime sesleniyorum: haklarınıza sahip çıkınız, hukukunuza sahip çıkınız, sizin hayatınızı cehenneme döndürenlerin kimler olduğunu iyi öğreniniz. Çocuklarınızın, kız çocuklarınızın hakkına hukukuna sahip çıkınız. Ben söz veriyorum, her zaman her yerde her ortamda bütün kadınların hakkına hukukuna sahip çıkacağım. Adalet neredeyse orayı arayacağım, adaletten yana olacağım, sizden yana olacağım, sizin hakkınızdan hukukunuzdan yana olacağım. Sizin hakkınızı hukukunuzu her yerde her platformda sonuna kadar savunacağım, söz veriyorum." (<https://www.youtube.com/watch?v=VP8ZE-LUs8eM>).

Kılıçdaroğlu'nun İstanbul Sözleşmesinden gece yarısı kararnamesi ile çekilmeye yönelik kullandığı bu sözler içerisinde kadınların hak ve hukukunu her yerde ve her platformda koruyacağına yönelik söz verdiği görülmektedir.

Devlet Bahçeli'nin Kadın Söylemine Yönelik Bulgular

← Tweet

Devlet Bahçeli
@dbdevietbahceli

...

Kadın cinayetlerini, kadına şiddeti bütün kalbimle ve hissiyatımla lanetliyorum. Aydın'da katledilen merhumeye Allah'tan rahmet niyaz ediyor, Samsun'da menfur saldırıya uğrayan kardeşimize geçmiş olsun dileklerimi iletiyorum.

ÖS 8:57 · 7 Mar 2021 · Twitter Web App

Görsel 7. Devlet Bahçeli'nin Tweeti

Devlet Bahçeli'nin 7 Mart 2021 tarihli paylaşımına bakıldığında kadın cinayeti dolayısıyla hayatını kaybeden bir kadına başsağlığı dilediği görülmektedir. Bununla birlikte Bahçeli kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddet lanetlediği belirtmektedir. Ancak tweet içeriğinde Bahçeli'nin kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddete karşı bir politika uygulanması gerektiğini belirten bir söylemi olmadığı ifade edilebilir.

Devlet Bahçeli
@dbdevietbahceli

...

8 Mart Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle de bütün kadınlarımızı kutluyor, en iyi dileklerimi sunuyorum. Kadın insandır, kadın itibardır, kadın iffettir, kadın iradedir, kadın istikbaldir, kadın istiklaldir. Kadın yoksa beşeriyet yoktur, hayatın canlılığı bitmiştir.

ÖS 6:50 · 7 Mar 2019 · Twitter Web Client

Görsel 8. Devlet Bahçeli'nin Tweeti

Devlet Bahçeli 7 Mart 2019 tarihli bir paylaşımında 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü kutlamış ve kadınların itibar, insan, iffet, irade, istiklal ve istikbal olduğuna vurgu yapmıştır. Devlet Bahçeli'nin kadınların olmadığı takdirde hayatın canlılığının olmadığı vurgu da tweet içeriğinde görülebilmektedir.

Görsel 9. Devlet Bahçeli'nin Tweekti

Yukarıda yer alan tweet örneğinde olduğu gibi Devlet Bahçeli'nin 8 Mart 2015 tarihli paylaşımında da Dünya Kadınlar Gününde paylaşıldığı görülmektedir. Bu tweet içeriğine bakıldığında medeniyet kavramının kadınlar sayesinde gerçekleştiği ve toplumdaki herkesin kadınlık onurunu ayakta tutmakta görevli olduğunu vurgulamaktadır.

Devlet Bahçeli'nin twitter hesabında yapılan inceleme kapsamında “kadın” anahtar kelimesi ile yapılan son paylaşımın 24 Nisan 2021 tarihli olduğu görülmüştür.

Devlet Bahçeli'nin Youtube üzerinden ulaşılan bir konuşma kesitinde kadınlara yönelik söylemleri şu şekildedir:

“Kadın hakkı bir insan hakkıdır, bir iman hakikatidir. Kadınları hedef alan kaba, kırıcı her yönüyle kötü muamele hem insan hakları ihlali hem de insanlık onurunun inkarıdır. İnsanı münasebetlerimizde merhum Cemil Meriç'in de ifade ettiği gibi muhtaç olduğumuz şey ölçüdür, dengedir, soğukkanlılıktır. Kılı kırk yaran tarihi ve tecrübi aklın yol göstericiliğinden diyebiliriz ki kadınların yok sayıldığı, görmezden gelindiği, geri plana itildiği, şiddete maruz bırakıldığı toplumların medeniliğinden, gelişmişliğinden hatta insani değerlerinden bahsetmek mümkün ve muhtemel bir hal özeti değildir. Bir toplumun yumuşak karnı, kırılma ve belki de kopma noktası en mağdur durumdaki ferdinin hassas ve nazik durumu ile aynıdır. Son yıllarda artan kadın cinayetleri, yaygınlaşan tecavüz vakalarıyla birlikte ürpertici boyutlara ulaşmış istismar haberleri insan haysiyetine ve toplum bekasına karşı işlenmiş en büyük suç olarak değerlendirilmelidir. Kadınlarımızın, kızlarımızın, çocuklarımızın vahşete kurban gitmeleri neresinden bakarsak bakalım felakettir, rezalettir, cinayettir. Son bir buçuk asırdır kadınlarımızın sosyal, siyasal ve ekonomik haklarıyla ilgili istikrarlı ve ümit verici ilerlemeler yaşanmışken, muhatap kaldıkları insanlık suçlarının da eş zamanlı artışını gözlemlemek utanç duyulması gereken

bir çarpıklığın bir çelişkinin somut yansımasıdır.” (<https://www.youtube.com/watch?v=w1OmCvkeoBQ>).

Devlet Bahçeli'nin yaptığı bu konuşmaya göre, kadınların uğradıkları cinsel istismar ve şiddet vakalarının son dönemde özellikle kadınlara sunulan hakların artması sonrasında arttığı ifade edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Bahçeli bu konuşma içeriğinde kadına yönelik şiddet ve istismar gibi durumların önüne geçilmesine ilişkin herhangi bir öneri sunmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada kadın politikaları ile ilgili siyasi liderlerin sosyal medya söylemlerine yönelik Meral Akşener, Kemal Kılıçdaroğlu ve Devlet Bahçeli açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma 1 kadın ve 2 erkek siyasi liderin ileri sürdüğü kadın politikaları ve mevcut kadın politikalarına yönelik görüşlerinin belirlenerek kadın ve erkek lider açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Meral Akşener, Kemal Kılıçdaroğlu ve Devlet Bahçeli'nin sosyal medya hesapları incelenerek elde edilen bulgulara göre, Meral Akşener'in kadına yönelik söylemlerinin daha fazla olduğu ve daha yapıcı olduğu ifade edilebilir. Meral Akşener'in de kadın olması dolayısıyla politikalarının temelinde kadına yönelik şiddet ve cinayetin görmezden gelinmeyeceğine yönelik söylemleri bulunmaktadır. Akşener'in özellikle kadınlardan söz ederken “biz,” dilini kullanması da oldukça etkili olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte İstanbul Sözleşmesinden Türkiye'nin çekilmesine karşı da oldukça tepki göstermiştir. Kemal Kılıçdaroğlu'na yönelik bulgulara bakıldığında, iktidarı döneminde kadınların hak ve hukuklarının arayışı içerisinde olacağına yönelik söz verdiği ve özellikle İstanbul Sözleşmesinden Türkiye'nin çekilmesine karşı takındığı sert tavır ile karşılaşmaktadır. Öte yandan Kılıçdaroğlu genel anlamı ile kadın söylemlerinde en çok “hak, hukuk” kelimelerine yer vermiştir. Son olarak Devlet Bahçeli'nin kadına yönelik söylem bulguları ele alındığında ise, toplumun gelişmesi ve modernleşmesi doğrultusunda kadına yönelik hakların da artmasıyla beraber şiddet, istismar ve cinayetlerin de arttığına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bahçeli, diğer siyasi liderlerin yanı sıra yürüttüğü ve yürüteceği kadın politikalarına yönelik sosyal medyada bir paylaşımda bulunmamıştır. Bahçeli'nin kadınlara yönelik söylemleri ise genellikle “analar, bacılar, kadınlarımız” şeklindedir.

KAYNAKÇA

- Alav, O. (2020). *Kitle iletişim araçları medya: medya'nın birey ve toplumsal yapıya etkileri*, Hiperlink yayınları.
- Atay, H. (2007). *Söylem analizi kavramının yapıları ve işlem akışı*. A. Yüksel., B. Mil., Y. Bilim. (Ed.), Nitel araştırma: neden, nasıl, niçin içinde (169-180). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Barker, C.& Galasinski, D. (2001). *Cultural studies and discourse analysis: a dialogue on language and identity*. London: Sage
- Bayes, J. H (ed.). (2012). *Gender and politics: the state of the discipline*. Barbara budrich publishers.
- Berktay, F. (2004), “Kadınların insan haklarının gelişimi ve Türkiye”, sivil toplum ve demokrasi konferans yazıları, no 7, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.
- Booth, C., & Bennett, C. (2002). Gender mainstreaming in the European Union: towards a new conception and practice of equal opportunities? *European Journal of Women's Studies*, 9(4), 430-446. <https://doi.org/10.1177/13505068020090040401>
- Ciulla, J. (2004). *Ethics: the heart of leadership*. Westport CT.
- Daly, M. (2005). Gender mainstreaming in theory and practice. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 12(3), 433-450. <https://doi.org/10.1093/sp/jxi023>
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*. 14, 6, 65.
- Erdil, O., & İmamoğlu, S. Z. (1998). Etkin lider davranışlarının analizi ve bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 123-141.
- Fındıkçı, İ. (2009). *Hizmetkâr Liderlik*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- ILO (International Labour Office), (2007). *ABC of women worker's rights and gender equality*. Geneva, Switzerland, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_087314.pdf
- Işık, M. (2018). *İletişim bilimine giriş*. Eğitim yayınevi.
- Karkın, N. (2004). Kamu ve özel sektör yöneticilerinin liderlik davranışları: Bir literatür analizi denemesi. *Türk İdare Dergisi*, 76(445), 43-83. <https://www.academia.edu/17636132/>
- Kılıç, L. (2012). *Bireyden Kitleye*. (Ed. Bayram N.). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2483. Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1454, 1-24.
- Meier, P., & Lombardo, E. (2013). Gender quotas, gender mainstreaming and gender relations in politics. *Political Science*, 65(1), 46-62. <https://doi.org/10.1177/0032318713488114>

- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook second edition*. Sage.
- Özgül, B. (2007). Medyanın siyasal liderlik beklentilerine etkileri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 201-227. <https://doi.org/10.19145/gumuscomm.286205>
- Pazarbaş, M. (2012). *Liderlik ve otorite: Lise öğrencilerinin liderlik ve otorite algısı üzerine bir araştırma*. [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Peele, G. (2005). Leadership and politics: a case for a closer relationship? *Leadership*, 1(2), 187-204. <https://doi.org/10.1177/1742715005051858>
- Prasad, B. D. (2008). *Research methods for social work*, Rawat.
- Rees, T. (1998). *Mainstreaming equality in the European Union*. Routledge.
- Stemler, S. E. (2015). *Content analysis*, Wiley online library.
- Stempel, G. H. & Wesley, B.H. (Ed.) (1989). *Research methods in mass communications*. Prentice-hall.
- UNDP (UN Development Programme), (2013). Gender equality. *UNDP humanity divided: confronting inequality in developing countries*.
- UNICEF & UN Women (2013). *Global thematic consultation on the post-2015 development agenda: addressing inequalities synthesis report of global public consultation*.
- Van Dijk, T. (2003). Critical discourse analysis. D.Schiffrin., D. Tannen, & E., H. Hamilton (Ed.), In *The Handbook of Discourse Analysis*. (352-372). Oxford: Blakwell Publishing.
- Verloo, M. M. T., & Lombardo, E. (2007). *Contested gender equality and policy variety in Europe: Introducing a critical frame analysis approach*. Radboud repository.
- Veur, D., Vrethem, K., Titley, G., & Toth, G. (2014). *Toplumsal cinsiyet konuşmaları* (Ş. Kıymaz-Bahçeci, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Wood, L., A. & Kroger, R., O. (2000). *Doing discourse analysis: methods for studying action in talk and text*. Lodan: Sage
- Yılmaz, A. (2020). Radyonun tarihi ve toplumsal yansımaları. (Ed. Fatih Değirmenci). *İletişim tarihi ve sosyolojisi*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Yukl, G. (1989). *Leadership in organizations*. Prentice hall publication.
- <https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1103684399336509441>
- <https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1368621776826208263>
- <https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/574593794294874114>
- <https://twitter.com/kilicdarogluk/status/442216297527771136>
- <https://twitter.com/kilicdarogluk/status/540770303132319744>

<https://twitter.com/kilicdarogluk/status/973598741247746048>

https://twitter.com/meral_aksener/status/1164847464421216256

https://twitter.com/meral_aksener/status/1237407946465779712

https://twitter.com/meral_aksener/status/1373228963183661059

<https://www.youtube.com/shorts/usVQYQuHdqI>

<https://www.youtube.com/watch?v=VP8ZELUs8eM>

<https://www.youtube.com/watch?v=w1OmCvkeoBQ>

BÖLÜM 4

ALMAN DIŞIŞLERİ ARŐIV BELGELERİ IŐIŐINDA DEMOKRAT PARTİ HÜKÜMETİ'NİN BASINA YÖNELİK RESMİ İLAN POLİTİKASI

Gökhan EŐSEL^{1}*

¹ * Dr.Öğr.Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Ziya Eren Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, gesel@erciyes.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7050-7884

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayata geçişle birlikte basında da çok seslilik ortaya çıkmaya başlamıştır. Mevcut hükümetin basına yönelik politikalarına karşı çıkan Demokrat Parti, seçim kampanyası süresince dönemin basınından aldığı geniş çaplı destek ile seçimlere katılmıştır. Nitekim Demokrat Parti'nin zaferinde basının seçmen üzerinde Demokrat Parti'ye dair olumlu algı oluşturmamasının da payı olduğu döneme dair yapılan çalışmalarda ortak kanaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Basının büyük bir kısmının Demokrat Parti'yi desteklemesindeki gaye esasen Adnan Menderes'in Demokrat Parti iktidarından evvel basın hürriyetini kısıtlayıcı maddeler içeren 1931 tarihli Matbuat Kanununu revize edeceğine dair meydanlardaki sözleridir. Nitekim bu yolla dönemin basınına büyük ölçüde arkasına almayı da başardığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin çok partili olarak girdiği 1946 seçim sonuçlarından halkın verdiği mesajı alan CHP, bazı alanlarda olduğu gibi basın politikası açısından da daha ılımlı bir tavır içinde hareket etmeye özen göstermiştir. Nitekim bu doğrultuda, 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nda yer alan gazete kapatma yetkisini idari makamlardan alarak, mahkemelere devretmiş ve gazete çıkarmak için gerek izin ve para yatırma koşullarını da kaldırmış ancak DP tarafından seçim kampanyası boyunca eleştirilen diğer kısıtlayıcı maddelere dokunmamıştır (Şentürk 2015: 227).

Demokrat Parti 1950 genel seçimlerinin ardından iktidara geldiğinde ise, ilk faaliyetlerinden biri Adnan Menderes'in meydanlarda verdiği söze istinaden 5680 sayılı Basın Kanunu ile 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı Matbuat Kanununun (Mazıcı 1996: 131-154) hükümete tanıdığı ve basına sansürü kolaylaştıran bazı maddeleri yürürlükten kaldırılmak olmuştur. Demokrat Parti iktidarının ilk üç yılında basın ile iyi ilişkiler kuran Menderes Hükümeti 1952 yılında ise gazetecilerin sosyal güvenlik ve sendikal haklardan yararlanmasına dair adımlar atmıştır (Şeyhanlıoğlu 2011: 214). Bu bağlamda kurulan ilk gazeteciler sendikası 10 Temmuz 1952 kuruluş tarihli İstanbul Gazeteciler Sendikası olmuştur (Karahisar 2008: 91). Tüm bu olumlu adımlara rağmen 1953 yılında çıkarılan yasalar yoluyla basın kanununa eklenen yeni maddeler, DP Hükümetinin özellikle CHP tandanslı basının yoğun eleştirilerine karşı bir hamlesi olarak yorumlanmıştır. 23 Ocak 1953 tarihinde çıkardığı 6026 sayılı yasa ile basın kanununda yeni bir usul belirlenmiştir. Buna göre basın kanununa kamu kurumlarının çıkardığı süreli yayınlarda, eseri üreten kişiyle birlikte kurumun amirlerinin de sorumlu tutulacağını belirten bir madde eklenmiştir (Ünal ve Şeşen 2022: 404). Müteakiben 13 Şubat 1953 de meclisten geçirilen ve 23 Şubat 1953 tarihli Resmî Gazetede ilan olunan değişiklik ile basın yoluyla işlenmiş bulunan bütün suçlardan ötürü sivil şahıslar hakkında ağır ceza-yı gerektiren davaların ağır ceza mahkemelerinde, diğer suçlardan ötürü

yargılanacak olanların ise asliye ceza mahkemelerinde yargılanması hususu kanuna ilave edilmiştir (Resmî Gazete: 23 Şubat 1953). 1953 yılındaki düzenlemeleri arasında basın ve muhalefetin en çok karşı çıktığı ise 9 Temmuz tarihli olandır. Zira 6123 sayılı bu yasa ile Türk Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılarak; o zamana kadar sıfat ve hizmetlerinden ötürü bakanlara yapılan hakaret suçlarının takibi, ilgili bakanın şikayetine bağlı iken, bundan böyle savcılık re'sen kovuşturma yapabilecek ve bu noktada bakanın sadece onayı gerekecektir (Eroğul 2003: 137).

Demokrat Parti İktidarı 1954 yılına gelindiğinde ise, seçimler yaklaşırken ekonomik birtakım sıkıntıların basında sıklıkla yer alması neticesinde, üstelik seçimlere iki aydan az bir süre kalmış olmasına rağmen, 9 Mart 1954 tarihli: “Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun tasarısı” ile 1946 seçimlerinden beri söz verdiği ve İktidara gelince de kısmen uygulamaya başladığı, basın hürriyeti politikasından geri adımlar atmaya başlamıştır (Bulunmaz 2012: 208). Nitekim bu kanunun meclis görüşmelerinde Cumhuriyet Halk Partisi grubunca gazetecilere ispat hakkı tanınması önerilmiş ancak iktidar çoğunluğunca reddedilmiştir. İlerleyen yıllarda dozu giderek artacak olan baskıcı yasaların ilki durumunda olan bu düzenleme adeta DP ile basın için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Çetinkaya 2020: 139). Nitekim, 8 Haziran 1956'da “kötü niyet veya özel maksada matuf yayında bulunmak” ceza kapsamına alınırken, 1956'dan sonra bu kanunların işletilmesi, gazete ve dergi kâğıtlarının yurt dışından ancak devlet tekeline ithali ve resmi ilan dağıtımdaki eşitsizlikler gibi birtakım kısıtlamalar basın üzerindeki baskının giderek ağırlaştırıldığını göstermektedir (Öner 2014: 285). 1957 yılında ise Gazeteciler Sendikası, muhalefet liderlerinin gezilerini izleyen gazetecilerin uğradığı polis şiddeti nedeniyle bir bildiri yayımlamış ve neticede sendika dokuz süre ile kapatılmıştır (Kabacalı 1990: 177). 1957 yılı aynı zamanda genel seçimlerin gerçekleştirildiği bir yıldır. Bu dönemde seçimlere katılan partilerin ortak noktası basına uygulanan baskıcı rejimdir. Bu doğrultuda Hürriyet Partisi'nin seçim afişlerinde yer alan bir slogan dikkat çekicidir: “Basın hürriyetini boğazlayanlar, sandıkta yalnız günahlarını bulacaklar!” (Eşel 2020: 883).

Seçimleri oylarındaki düşüşe rağmen kazanan Demokrat Parti, 1950'li yılların sonuna doğru basın politikasındaki anti-demokratik uygulamaları nedeniyle ismi ile çelişir bir duruma gelmiştir. Özellikle, 1958 yılı sonu ve 1959 yılı boyunca devam eden ve “Pulliam Davası” olarak tarihe geçen davalar neticesinde tutuklanan gazetecilerin olması ve mahkeme kararlarıyla kapatılan gazeteler nedeniyle Demokrat Parti İktidarı tüm dünyadan eleştiriler almıştır. Bunun yanı sıra batılı devletler ile olan ilişkilerinde de DP baskıcı basın politikasından ötürü sorunlar yaşamaya başlamıştır (Eşel 2011: 146-147). Nitekim kısa bir süre önce Time dergisine kapak

olan Menderes bu defa aynı dergide tutuklamalar nedeniyle sert bir şekilde eleştirildiği bir başyazı ile konu edilmiştir. (Milliyet 02.08.1959: 1-5). Uluslararası Basın Enstitüsü ise Ankara'ya durumu protesto eden telgraf-larlar göndermiştir. (Kabacalı 1990: 178). Muhalif basına yönelik olan açılan davalar devam ederken DP'nin baskı rejimine dair bir başka mevzuatta resmî gazete de yayımlanmıştır. 3 Ağustos 1959 tarihinde yürürlüğe giren yeni Resmî İlan kararnamesi ile iktidara basının ekonomik olarak cendereye alınması imkânı tanınmıştır.

Demokrat Parti İktidarının sonuna yaklaşırken basın ve muhalefet açısından baskı rejiminin son perdesini, CHP ve bir kısım basın hakkında araştırma yapmak amacıyla TBMM'de bir tahkikat komisyonu kurmak yoluyla sergilemiştir. 18 Nisan 1960 tarihli ve 2247 sayılı kanun ile kurulan komisyonun amacı CHP'nin ve bir kısım basının yıkıcı faaliyetlerini araştırmaktır (Esen 2010: 167). Tahkikat Komisyonunca sorgulanan iktidar muhalifi gazete ve dergi çalışanlarından bazılarının tutuklanması ve çeşitli gazetelerin tamamen ya da sadece matbaalarının kapatılması gibi kararlar alınmıştır. Nitekim 1960 Nisan ayı hararetle geçmiş ve sıkıyönetim ilanına varan olaylar yaşanmıştır. 8 Mayıs 1960 günü ise Demokrat Parti bir ilke imza atarak Ankara Örfi İdare Kumandanlığınca 7130-282-60 sayılı yazı ile Basına koyulan yayın yasağının, yayını da yasaklanmıştır (Kabacalı 1990: 186). Baskılar yasaklar derken mayıs ayı sonuna doğru ordunun yönetimi el koyması ile Demokrat Parti İktidarı ardında yasaklar bırakarak 27 Mayıs 1960'ta son bulmuştur.

Alman Dışişleri Arşiv Belgelerinde Hükümetin Basın Politikası ve Resmî İlan Uygulaması

Türkiye'deki diplomatik misyonlarda görev yapan Alman diplomatlarca hazırlanmış ve dönemin önemli olaylarına dair bilgilerin Alman Hükümetine aktarıldığı raporlardan biri olan ve çalışmamıza kaynak teşkil eden "Türk Hükümeti'nin Basın Politikası" konu başlıklı belge, 15 Ağustos 1959 tarihinde Ankara'da bulunan Almanya Büyükelçiliği tarafından hazırlanarak Bonn'da mukim Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. (PA AA 206 81 30/965, 21.08.1959). Raporunda, Demokrat Parti Hükümeti'nin basın politikasından ve özellikle de 3 Ağustos 1959 tarihinde Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren; "Resmî ilân ve reklam alacak gündelik gazetelerin haiz olmaları lâzım gelen vasıflar hakkındaki karar" ile ilgili bilgi aktarılmaktadır.

İki sayfadan oluşan raporun ilk paragrafında:

"Mevcut Türk hükümetinin birkaç yıldır basına yönelik izlediği politika, onlar için başlı başına büyük bir rahatlama olabilir. Ancak, bir bütün olarak ele alındığında Türk basını, ülkedeki kanaat oluşumu üzerinde çok az belirleyici etkiye sahip olduğundan ve nüfusun büyük çoğunluğu basın

sorunlarına ilgisiz olduğundan, hükümet bu alandaki nispeten sert çizgisini sürdürmeye devam edebilir.” (PA AA 206 81 30/965, 21.08.1959: 1).

şeklindeki bir yoruma yer verilmiştir. Nitekim burada ifade edilen ve birkaç yıldır izlenildiği belirtilen politikanın özellikle muhalif basın üzerindeki baskı oluşturan bir rejim olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Alman diplomatların; ‘izlenilen politikanın hükümet için büyük bir rahatlatma olabilir’ ifadesinde konu edilen rahatlamaya sebep olacak çok sayıda yasa ve basın mevzuatına dair düzenlemeleri Demokrat Parti Hükümetleri iktidarları süresince özellikle 1953 yılından itibaren gerçekleştirmişlerdir. Nitekim, Alman diplomatlarca kaleme alınan raporun devamında:

“En son tedbir olarak, hükümet 4 Ağustos 1959’da bir kararname çıkardı ve bu kararname ile, bir gazetenin devlet ilanları yayınlarken dikkate alınmasını istiyorsa yerine getirmesi gereken şartları belirledi. Bu bağlamda, özel reklamcılık işinde nispeten zayıf olan her gazetenin devlet ilanlarını, özellikle de kamu ihale ilanlarını almasının en büyük ilgi alanı olduğu söylenmelidir.” (PA AA 206 81 30/965, 21.08.1959: 1).

Burada ifade edilen husus esasen 3 Ağustos 1959 tarihli resmî gazete-de yayımlanarak yürürlüğe giren yeni resmi ilan ve reklam yönetmeliğidir. Basını yakından ilgilendiren bu husus gazetelerin birinci sayfalarından aktarılmış ve dolayısıyla da Alman diplomatların da dikkatini çekmiştir. Basında yer alan haberlerde Hükümetin resmi ilan ve reklam alacak gündelik gazetelerin taşınması gereken şartlar hakkında bazı yeni kararlar aldığı ifade edilerek, Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde yayınlanan ve resmi ilan ve reklam verilecek gazetelerin taşınması gereken koşullar sıralanmıştır. Ayrıca bu gazetelerin belirlenen miktarlarda baskı yapmaları, satışta bulunmaları ve iade kabul etmemeleri hususları vurgulanarak:

1- *“En geniş manasıyla siyasi ve mesleki neşriyat yapmak; Siyasi mahiyette iç ve dış olaylara dair “objektif haberler” vermek ve bu hizmetlerin ifası için mütehassıs ve kıfayetli bir Yazı İşleri Müdürü ve kalifiye Muhabir, Muharrir, Mütercim, Müsahhah, Ressam ve Foto Muhabirleri çalıştırmak, bunların ücretlerini çalışma mevzuatı ile kabul edilen esaslara uygun şekilde muntazaman ödemek, sözleşmeler yapmak ve ödemeleri muhtasar beyannameleri ile tevsik etmek,*

GAZETELERİN BASKI ve ÖLÇÜSÜ

2- *İç ve dış siyaset, iktisat, kültür, sanat ve spor konuları üzerinde muharrirlerin mütalaa ve etütlerini ihtiva etmek, ayrıca sabah ve akşam gazeteleri ile mesleki gazeteler, baskı, satış ve iade miktarları ile ölçüler bakımından şu kayıtlara tabi tutulmuşlardır:*

A- *Sabah ve Akşam gazeteleri 0,57x0,41 ebadında 6 veya 0,50x0,37 metre ebadında 8 sahife olarak rulo halinde kâğıda basılmış olmak,*

B- Mesleki gazeteler: 0,57x0,41 ebadında 4 sahife olarak basılmış olmak,

C- Sabah gazetelerinde: Günde en az 10 bin nüsha baskı ve aboneler dahil 7500 nüsha satış yapmak ve en çok yüzde 25 iade kabul etmek,

D- Akşam gazetelerinde: Günde en az 6000 nüsha baskı, aboneler dahil 4500 nüsha satış yapmak ve en çok yüzde 25 iade kabul etmek,

KONTROL

Gazetelerin vasıflarını baskı, iade ve kâğıt miktarlarını bu karar ile tespit olunan defterler üzerinden kontrol etmek üzere Basın Yayın ve Turizm Vekaletinde bir büro kurulmuştur. Burada vazifelendirilecek müte-hassis elemanların ücretleri ile büronun bircümle masrafları Türk Basın Birliği, Resmi ve Ticari İlanlar Şirketi tarafından ödenecektir. Bu karar gereğince resmi ilan ve reklam alacak gazeteler ile birinci derecedeki bayiler, kanunen tutmaya mecbur oldukları defterlerden başka bir kâğıt ambar defteri ile baskı makinesinde başlangıç ve bitiş numaralarının, abonelerin, bayilerin ve iade alımlarının kayırlarına mahsus defterler tutulacaktır.

Hükümet, gazeteleri her üç ayda bir icmal varakaları ile kâğıt sarfiyatını, baskı, satış, iade miktarlarını, bayileri de yine her üç ayda bir satış ve iade miktarlarını yekûn halinde Basın Yayın Vekaletinde kurulacak büroya bildirmeye mecbur tutmaktadır.

İLAN BEDELİ

Resmi ilan bedelleri, müteamel sütun genişliğinde serlevhasından maadası en büyük 10 punto metin harfleriyle tertip edilmiş bir santimetrelik boy ile taayyün edecektir.

Vasıf, baskı, satış ve iade miktarları ile defter kayıtları bu karar hükümlerine uymayan gazetelere ilan ve reklam verilmeyecektir. Basılmış gazete ve dergiler her ne şekil ve suretle olursa olsun ambalaj için kullanılmak üzere satıldığı tÂktirde bunların müstehlike intikalinde kilo fiyatı fabrikada kâğıt satış fiyatını tecavüz etmeyecektir.

Ankara, İstanbul ve İzmir şehirleri dışında kalan yerlerde intişar etmekte bulunan ve kendilerine teknik imkânları tespit edilinceye kadar resmi ilan ve reklam verilecek gazetelerin seçilmesi, resmi ilan ve reklam miktarının tayin ve takdiri Valilerin yetkisi dâhiline alınmıştır. Eski kararnamenin bu karara aykırı olmayan hükümleri meriyetten kaldırılmamıştır” (Milliyet 04.08.1959: 1-5).

Yürürlüğe giren yeni resmi ilan ve reklam yönetmeliğinin maddeleri dönemin koşullarına göre oldukça ağır şartlar içermektedir. Özellikle Demokrat Parti Hükümeti'nin 1957 yılındaki kararnamesi ile gazete ve dergi

kâğıtlarının yurtdışından ancak devlet tekeline ithalatına karar vermiş olması ile kâğıt temininde güçlük çeken gazetelerin resmi ilan denetimlerinde sıkıntı yaşayarak resmi ilan ve reklam almakta sorun yaşayabilecekleri anlaşılmaktadır (Olkun 2013: 44). Bu hususta Alman diplomatlarca kaleme alınan raporda ise şu ifadeler yer verilmiştir:

“Şimdiye kadar, hükümetin reklam vermeyi reddettiği bilinen bir vaka olmadı, ancak taşradaki bazı küçük günlük gazeteler, “ekonomi gazetesi” için daha düşük minimum tiraj gereksinimleri nedeniyle, bundan böyle günlük gazetelerden daha çok reklam amaçlı olan “mesleki gazete” olmaya karar verdiler.”(PA AA 206 81 30/965, 21.08.1959: 2).

Raporda Alman diplomatlar yeni resmi ilan ve reklam yönetmeliğinin teknik maddelerinin yanı sıra, hükümetin bu yönetmelik aracılığı ile basın üzerinde objektif yayın yapılması noktasında da bir denetim oluşturacağına dikkati çekiyorlar. Zira kendi ifadeleri ile bu durumu şöyle yorumlamışlardır:

“Şimdi bahsi geçen yönetmelik sadece asgari tirajı, gazetenin formatını vb. belirtmekle kalmıyor, ama her şeyden önce, dikkate alınması gereken gazetelerden iç ve dış politika hakkında “objektif” habercilik talep ediyor.”

Demokrat Parti hükümetinin iktidarlarının ilk yıllarından itibaren hükümet lehine yayın ve propaganda faaliyetinde bulunan gazeteleri, resmi ilan ve reklamlar yoluyla desteklediği döneme ait kayıtlardan anlaşılmaktadır. Zira bu noktada TBMM Zabıt Cerideleri aracılığıyla resmi kayıtlara girmiş tutarlara, döneme dair bazı çalışmalarda da değinilmiştir (Deniş ve Özçağlayan 2020: 10). Nitekim bu hususa dair önemli bir detaya Alman diplomatların raporlarında da rastlanmaktadır. Zira konu ile ilgili olarak raporda geçen bir ifade şöyledir:

“Hükümetin arkasında yer alan birkaç gazete dışında gazetelerin bu kararnameye karşı tavır almaları ve bunu Türkiye’de basın özgürlüğünün daha da kısıtlanması olarak görmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü bir gazetenin objektif haber yapıp yapmaması kararı, ilan vermekle yetkili durumda olan devlet kurumuna bırakılmıştır.” (PA AA 206 81 30/965, 21.08.1959: 2).

Bu noktada Alman diplomatların basın özgürlüğünün daha da kısıtlanmasına rağmen; “hükümetin arkasında yer alan birkaç gazete” olarak yorumladığı dönemin iktidar yanlısı gazetelerine muhalefet tarafından “besleme basın” tabiri kullanıldığı belirtmek yerinde olacaktır (Aslandaş ve Bıçakçı 1995:43). Zira 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında teşekkül ettirilen Yassıada mahkemelerinin “örtülü ödenek davası” tutanakları incelendiğinde, mahkemenin bazı gazete ve basın mensuplarına

başbakanlık örtülü ödeneğinden verilen paraların gerekçelerini detaylı bir şekilde sorguladıkları görülmektedir (BCA- 10.9.0.0 - 201.621.1: 128-133). Mahkemede bu konuyla ilgili pek çok basın mensubu şahit olarak dinlenmiştir. Mahkeme neticesinde ise Adnan Menderes'e 15 yıl 2 ay hapis cezası verilmiştir. Kararın gerekçesinde diğer gerekçelerin yanı sıra basına yönelik olarak sağladığı katkılar şöyle ifade edilmiştir:

"Menderes'in kendisini ve DP iktidarını destekleyen yazarlara, gazetecilere, mecmua ve ajansa örtülü ödenekten türlü yardımlarda bulunduğu, bu yardımlarda parti menfaatlerini öncelediği böylece yalnız istihbarat ve devletin yüksek menfaatlerine harcanması gereken bütçe, iktidarını tutan gazete yazarlarına akıttığı," (Özduygün ve Koçlar 2021: 274).

Alman diplomatların 1959'da kaleme aldıkları raporlarında belirttikleri hususlar 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında kurulan ve Demokrat Parti iktidarının yargılandığı Yassıda mahkemelerinde görülmüş ve mahkeme heyetince yukarıda aktarılan karar vermiştir.

15 Ağustos 1959 tarihinde Ankara'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporun son paragrafında ise:

"Şimdiye kadar, hükümetin reklam vermeyi reddettiği bilinen bir vaka olmadı, ancak taşradaki bazı küçük günlük gazeteler daha düşük minimum tiraj gereksinimleri nedeniyle, bundan böyle günlük gazetelerden daha çok reklam amaçlı olan 'iş gazetesi' veya 'mesleki gazete' olmaya karar verdiler." (PA AA 206 81 30/965, 21.08.1959: 2).

Bu noktada Basına verilecek Resmi İlan ve Reklamların hangi gazetelere verilebileceği hususundaki yönetmelik uyarınca henüz kendilerine ulaşan olumsuz bir durum olmadığını ifade ederlerken, özellikle taşrada faaliyet gösteren gazetelerin gerek tiraj kaygısı ve gerekse diğer şartlar nedeniyle Anadolu basınına ayakta tutabilmeleri için gerekli olan resmi ilan ve reklamları alabilmek amacıyla; günlük siyasi gazetelerin bir kısmının mesleki gazete statüsüne geçmeye karar verdiklerini aktarmaktadırlar. Zira 3 Ağustos 1959 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan yönetmelikte Mesleki Gazetelerin yani siyasi yorum ve haberlere yer vermeyen sadece çeşitli meslek odalarının ve meslek gruplarının faaliyetlerini aktaran gazetelerin 4 sayfa olması ve 1500 adet baskısının olması Resmi ilan ve reklam alabilmesi için yeterli görülmüştür.

SONUÇ

On yıllık Demokrat Parti İktidarının en çok hatırlanan olayları arasında yer alan basına yönelik baskıcı ve tarafgir politikasının yankıları sınırlarımız dâhilinde kalmamış belki de Demokrat Parti Hükümetinin dış politikada giderek yalnızlaşmasına ve yürüncesini şaşırmasına yol açan etkenlerin başında yer almıştır denilebilir. Zira iktidarının ilk yıllarında

Amerikancı bir çizgide görünen Menderes ve ekibinin iktidarının son yıllarında ABD'den beklenen mali desteğin alınamaması üzerine SSCB'ye yönelik değişen politik tutumları bunun en bariz göstergesidir. Dış politika bir yana iç siyasette gerek muhalefet ve gerekse kamuoyunca giderek eleştirilerin artmasına neden olan politikalar izleyen Demokrat Parti Hükümetleri, 1950-1953 yılları arasında liberal bir tutum içerisinde iken 1953'ten sonra baskıcı bir tutuma yönelmiştir. Kamuoyunun sesi olarak baskıcı politikalara adeta isyan eden basın mensuplarının iktidar ile olan ilişkileri giderek bozulmuştur. Gazeteciler iktidarı eleştirdikçe, iktidar basının üzerine daha çok gelmiştir. Kâğıt ithalatına getirilen kısıtlamalar, gazetelerin basıldığı matbaalara yönelik mali denetimlerin sıklaştırılması vb. uygulamalar nedeniyle dönemin basını büyük bir sıkıntı ve ayrışmanın içerisine girmiştir. Bu noktada iktidarı eleştirmeyi bırakan gazete ve gazetecilere örtülü ödenekten tahsisatlar ayrılırken, iktidarı eleştirenlere yönelik önce mali daha sonrada adli baskılar birbirini izlemiştir. İktidarının ilk yıllarında gazeteciler cemiyeti ile oldukça iyi ilişkiler içerisinde olan Başbakan Adnan Menderes, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek ile iktidara gelir gelmez çıkardıkları yeni matbuat yasası nedeniyle telgraf yoluyla birbirlerine iyi dilek ve kutlamalarını iletmişlerdi (Ek 2). Ancak bu iyi dilek ve temenniler çok uzun sürmemiş on yıl sürecek olan Demokrat Parti İktidarı daha iktidarının üçüncü yılında basına yönelik politikasında ciddi değişikliklere gitmiştir. Demokrat Parti İktidarı meclisteki çoğunluğunu kullanarak birbiri ardına basına yönelik adli ve idari tedbirler içeren yasa ve yönetmelikler çıkarmıştır.

Menderes 3 Şubat 1958'de kapak olduğu Time Dergisinde bir yıl sonra bu kez basına yönelik baskıcı tutumu nedeniyle aynı dergide eleştirilerin odağı olmuş ve Türkiye'de gazetecilerin tutuklandığı haberleri üzerine de uluslararası basın kuruluşları tarafından protestolara maruz kalmıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye'de basına yönelik olarak izlenen politika ve yaşanan olaylar Almanların da dikkatinden kaçmamış ve bu hususta bir rapor düzenlemişlerdir. Çalışmada bu rapor üzerinden hareketle Almanların dönemin basınına yönelik olarak çıkarılan yasa ve yönetmeliklere dair bilgi ve özellikle de yorumlarının gün yüzüne çıkarılarak olaylara bakış açılarının anlaşılması ve Türk Basın Tarihine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (PAA) Fon Kodu: 206 81 30/965, 21.08.1959.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 10.9.0.0- Yer No: 201.621.1.

Gazeteler

(1959, Ağustos 2) *Times* “Türkiye’de Basın Mevzuatı Çok Ağırdır” diyor. Milliyet Gazetesi.

(1959, Ağustos 4) *Resmi İlan Kararnamesi Değiştirildi*, Milliyet Gazetesi.

Kitap ve Makaleler

Aslandaş, A.S. ve Bıçakçı, B. (1995). *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulunmaz, B. (2012). Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları, *Öneri Dergisi* 10 (37), 203-214.

Çetinkaya, S.G. (2020). Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35 (1), 133-165.

Deniş, H.E. ve Özçağlayan, M. (2020). Demokrat Parti Döneminde Basın-Siyaset İlişkisi ve Resmi İlanlar ile Besleme Basınının Yaratılması, *I. Ulusal Siyaset Bölümü ve Kamu Yönetimi Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı*, 2-11.

Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Esen, S. (2010). 18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu, *Mülkiye Dergisi* 34 (267), 167-192.

Eşel, G. (2011). Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası, *TÜBAR* (29), 145-162.

Eşel, G. (2020). Federal Alman Dışişleri Arşiv Belgelerine Göre Demokrat Parti Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde 1957 Seçim Süreci, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi* 5 (3), 868-892.

Kabacalı, A. (1990). *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Karahisar, T. (2008). Türkiye’de Gazetecilerin Sendikalaşma Sorunları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (33), 83-102.

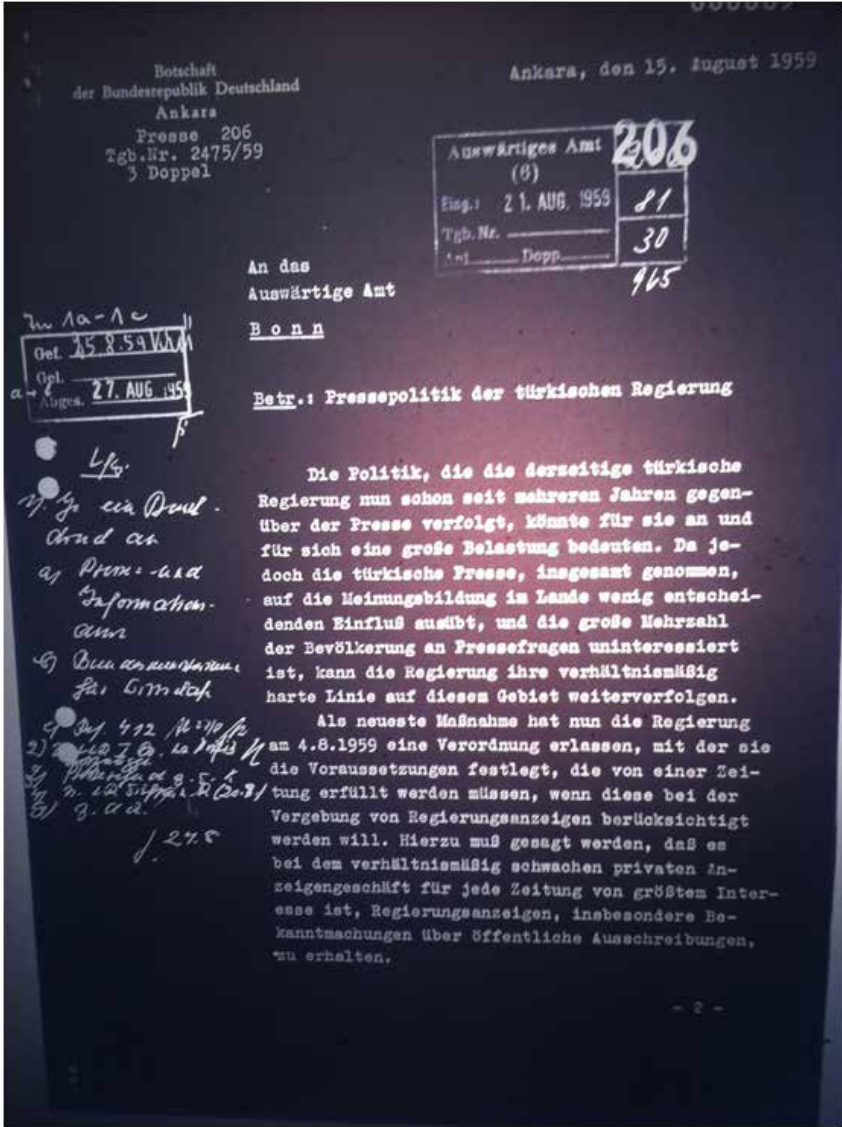
Mazıcı, N. (1996). 1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu, *Ankara Üni. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5 (18), 131-154.

Olkun, E. O. (2013). *Türkiye’de Medya Sahiplik Yapısındaki Değişim: Milliyet ve Vatan Gazeteleri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

- Öner, M. (2014). 1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14 (28), 283-306.
- Özduygün, Y. ve Koçlar, B. (2021). Yassıada'da Örtülü Ödenek Davası: Basın ve Resmî Kurumlara Yapılan Harcamalar, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* (40), 251-278.
- Şentürk, A. (2015). 1931 Matbuat Kanunu'ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30 (1), 199-230.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). *Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti* Ankara: Kadim Yayınevi.
- Ünalın, D. ve Şeşen, E. (2022). Çok Partili Dönem Hükümet Programlarında İletişim Alanına Yönelik İfadelerin Değerlendirilmesi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 26 (2), 399- 420.

Ekler

Ek 1: 15 Ağustos 1959 tarihli Alman Dışişleri Arşiv Belgesi

000010

= 2 =

Die erwähnte Verordnung schreibt nun nicht nur die Mindestauflage, das Format der Zeitung u.ä. vor, sondern sie verlangt vor allem von Zeitungen, die berücksichtigt werden sollen, eine "objektive Berichterstattung auf innen- und außenpolitischem Gebiet."

Es ist verständlich, wenn die Zeitungen, abgesehen von den ganz wenigen Blättern, die vorbehaltlos hinter der Regierung stehen, gegen diese Verordnung Sturm laufen und darin eine weitere Einschränkung der Pressefreiheit in der Türkei sehen. Denn die Entscheidung darüber, ob eine Zeitung objektiv berichtet, bleibt der Regierungsstelle überlassen, die eine Anzeige zu vergeben hat.

Bisher sind noch keine Fälle einer Anzeigenvorweigerung seitens der Regierung bekannt, doch haben einige kleinere Tageszeitungen in der Provinz sich entschlossen, von jetzt ab als "Wirtschaftszeitungen" zu erscheinen, da für die Berücksichtigung bei der Anzeigengabe für "Fachzeitungen" niedrigere Mindestauflagen vorgesehen sind als für Tageszeitungen.

Es darf gebeten werden, den Bundespressesamt Durchdruck dieses Berichts zu übersenden.

In Vertretung

Ek 2: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgesi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yayın
Burhan Felek AS
İstanbul Gazeteciler
Cemiyeti Başkan
İstanbul

Gize ve Mukterem gazete-
ciler Cemiyetine telgrafınız
münasibiyile teşekkürlerimi
ve hürmetlerimi arz ederim

Başbakan
Adnan Albenler

BÖLÜM 5

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ÖRGÜTSEL SİNİZM VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Mustafa KOŞAR²

Hüseyin ASLAN³

1 Bu çalışma Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Osmaniye Korkut Ata University, ORCID ID: 0000-0002-7571-8557 .Email: m.kosar1987@gmail.com

3 Osmaniye Korkut Ata University, ORCID ID: 0000-0002-0547-1317. Email: huseyinaslan111@gmail.com

1.Giriş

Pandeminin de hayatımıza girmesiyle birlikte sağlık sektöründe nitelikli insan gücüne daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlık personelleri de bu dönemde, çalıştıkları kurumun, kuruluş ve amaçlarını benimseyerek bu yönde daha fazla gayret göstermektedir. Bu bağlamda sağlık sektöründe çalışanların işlerini yaparken mutlu olmaları, yapmış oldukları işten keyif almaları ve psikolojik olarak daha sağlıklı bir noktaya getirilmeleri önem arz etmektedir.

Örgütsel Destek Algısı ile örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık yakından ilişkisi bulunmaktadır. Çalışanların kurum tarafından desteklenmesi ile kuruma olan bağlılıkları artarken, sinizm tutumları azalmaktadır. Sonuç olarak örgütsel destek ile örgütsel sinizm arasında negatif, örgütsel bağlılık arasında ise pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı algılanan örgütsel desteğin örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini tespit etmek ve algılanan örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık etkisini tespit etmektir.

2.Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın hipotez, model, evren ve örnekleme, ölçek ve veri toplama araçları yanında ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirliğine yer verilmiştir.

2.1.Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Algılanan örgütsel destek örgütsel bağlılığı pozitif yönde anlamlı olarak etkiler.

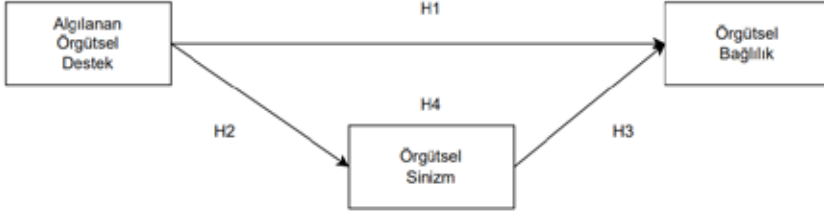
H2: Algılanan örgütsel destek örgütsel sinizmi negatif yönde anlamlı olarak etkiler.

H3: Örgütsel sinizm örgütsel bağlılığı negatif yönde anlamlı olarak etkiler.

H4: Algılanan örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü bulunmaktadır.

2.2.Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Osmaniye Devlet Hastanesinde çalışmakta olan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Osmaniye Devlet Hastanesinde 155'i doktor, 385'i hemşire, 110'u ebe, 206'sı sağlık hizmetleri personeli ve 190'ı genel idari personel olmak üzere toplam 1046 çalışan bulunmaktadır. Araştırmanın örneklemi bu evren içerisinde kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 250 sağlık çalışanı oluşturmaktadır.

2.4. Araştırmanın Ölçekleri ve Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan algılanan örgütsel destek ölçeği Eisenberger vd. (1986) tarafından geliştirilmiş ve Eisenberger vd. (1996) tarafından kısa versiyonu oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan örgütsel sinizm ölçeği Dean vd. (1999) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç boyut ve toplam 13 maddeden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek duygusal, devam ve normatif bağlılık olmak üzere üç boyuttan ve toplam 18 maddeden oluşmaktadır.

2.5. Araştırmanın Demografik Bulguları

Sağlık çalışanlarının cinsiyet bulguları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Verileri

		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	175	70,0
	Erkek	75	30,0
Yaş	20-25 arası	17	6,8
	26-30 arası	71	28,4
	31-36 arası	87	34,8
	37-43 arası	50	20,0
	43-47 arası	20	8,0
	48 ve üzeri	5	2,0

Öğrenim	Lise ve Öncesi	15	6,0
	Ön Lisans	48	19,2
	Lisans	149	59,6
	Yüksek Lisans ve üzeri	38	15,2
Medeni Durum	Evli	142	56,8
	Bekâr	108	43,2
Kurumda Çalışma Yılı	0-5 yıl arası	85	34,0
	6-10 yıl arası	89	35,6
	11-15 yıl arası	36	14,4
	16-20 yıl arası	24	9,6
	21 ve üzeri	16	6,4
Meslek	Doktor	32	12,8
	Hemşire	125	50,0
	Sağlık Teknisyeni	32	12,8
	Sağlık Memuru	13	5,2
	İdari Personel	19	7,6
	Diğer	29	11,6

2.6.Ölçeklerin Yapı Geçerliliği ve Güvenilirliği

Ölçeklerin yapı geçerliliği ve güvenilirliğini test etmek için keşfedici faktör analizi (KFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA), güvenilirlik analizi ve normallik testi yapılmıştır.

2.6.1.Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği

Algılanan Örgütsel Destek ölçeği için yapılan KFA analizi bulguları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. *Algılanan Örgütsel Destek KFA*

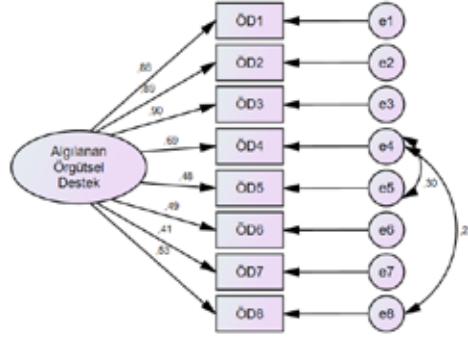
Maddeler	Faktör Yüğü
ÖD1	,857
ÖD2	,852
ÖD3	,873
ÖD4	,802
ÖD5	,623
ÖD6	,590
ÖD7	,506
ÖD8	,670

KMO: ,879 Ki kare: 1013,805 df: 28 sig: .000 Top. Açk. Var.:% 53,852

KFA sonucunda Algılanan Örgütsel Destek ölçeğinin faktör yükleri 0,590 ile 0,873 arasında elde edilmiştir. Faktör yüklerinin her bir madde için 0,40'ın üzerinde elde edilmiş olması faktör yüklerinin yeterli oldu-

ğunu göstermektedir. KMO değeri 0,879 olarak bulunmuş ve Barlett testi sonucu ise anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu bulguda örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Ölçek için toplam açıklanan varyans ise % 53,852 olarak tespit edilmiştir. Bu bulguda % 50 kritik değerinin üzerindedir.

Algılanan Örgütsel Destek ölçeğinin DFA diyagramı Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Algılanan Örgütsel Destek DFA

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği DFA sonucu faktör yükleri 0,41 ile 0,90 arasında elde edilmiştir. Uyum iyiliği kriterlerini elde edebilmek için ölçeğin dördüncü ve beşinci maddeleri ile dördüncü ve sekizinci maddeleri hata terimleri arasında modifikasyon işlemi gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin DFA uyum iyiliği değerleri ile güvenilirlik analizi bulguları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Algılanan Örgütsel Destek DFA Uyum İyiliği ve Güvenilirlik

	Kriter	Ölçek Değerleri
CMIN		43,143
DF		18
CMIN/DF	≤5	2,397
GFI	≥,90	0,96
NFI	≥,90	0,958
CFI	≥,90	0,975
RMSEA	≤,08	0,075
ALFA	≥,70	0,871
AVE	≥,50	0,47
CR	≥,70	0,87

DFA sonucunda ölçek için kabul edilebilir uyum iyiliği kriterleri elde edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısı değeri 0,871 olarak bulunmuştur. Bu bulgu ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Bileşen geçerliği için ortalama açıklanan varyans (AVE) ve bileşen güvenilirliği (CR) değerleri hesaplanmıştır. AVE değeri 0,47 olarak bulunmuştur. Bu değer 0,50'ye çok yakın olduğu için kabul edilebilir niteliktedir. CR değeri de 0,87 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgularda ölçeğin bileşen geçerliğini sağlamakta olduğunu göstermektedir.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespiti için de basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Bulgular Tablo 4'terapordanmıştır.

Tablo 4. *Algılanan Örgütsel Destek Basıklık ve Çarpıklık*

	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
ÖD1	2,664	1,1578	,355	-,913
ÖD2	2,600	1,0490	,290	-,600
ÖD3	2,616	1,0435	,159	-,708
ÖD4	3,008	1,1049	-,196	-,668
ÖD5	2,668	,9599	-,116	-,378
ÖD6	3,100	1,0764	-,220	-,460
ÖD7	3,116	1,0859	-,100	-,729
ÖD8	2,796	1,0072	-,128	-,569

Analiz sonucunda ölçeğe ait bütün maddeler için basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile + 2 değerleri arasında dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu ölçeğin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir.

2.6.2.Örgütsel Sinizm Ölçeği

Örgütsel Sinizm ölçeği için yapılan KFA analizi bulguları Tablo 10'da verilmiştir.

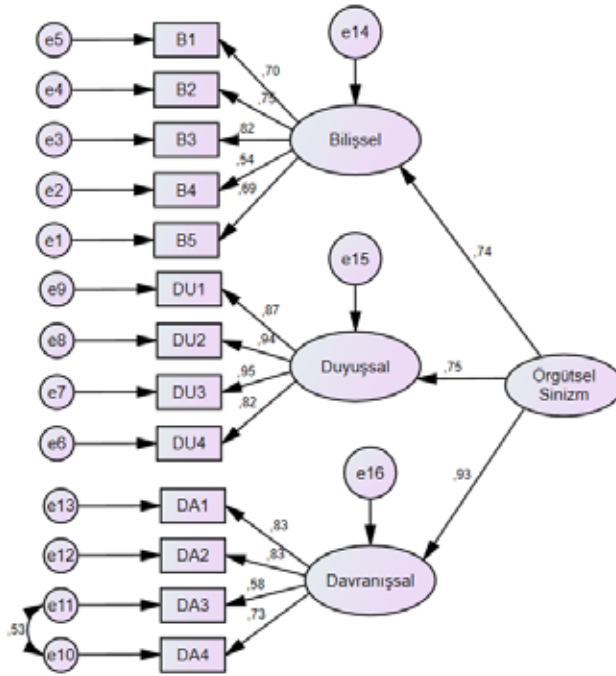
Tablo 5. *Örgütsel Sinizm KFA*

Maddeler	Duyuşsal	Bilişsel	Davranışsal
B1		,769	
B2		,756	
B3		,760	
B4		,618	
B5		,698	
DU1	,846		
DU2	,906		

DU3	,905
DU4	,793
DA1	,632
DA2	,619
DA3	,895
DA4	,791
KMO: ,886 Ki kare: 2199,283 df: 78 sig: .000 Top. Açk. Var.:% 71,595	

KFA sonucunda Örgütsel sinizm ölçeğinin üç boyutlu yapısı elde edilmiştir. Ölçeğinin faktör yükleri duyuşsal boyutu için 0,793 ile 0,906 arasında; bilişsel boyutu için 0,618 ile 0,769 arasında; davranışsal boyutu için ise 0,619 ile 0,895 arasında elde edilmiştir. Faktör yüklerinin her bir madde için 0,40'ın üzerinde elde edilmiş olması faktör yüklerinin yeterli olduğunu göstermektedir. KMO değeri 0,886 olarak bulunmuş ve Barlett testi sonucu ise anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu bulguda örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Ölçek için toplam açıklanan varyans ise % 71,595 olarak tespit edilmiştir. Bu bulguda % 50 kritik değerinin üzerindedir.

Örgütsel sinizm ölçeğinin DFA diyagramı Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Örgütsel Sinizm DFA

Örgütsel Sinizm Ölçeği DFA sonucu faktör yükleri bilişsel boyutu için 0,54 ile 0,82 arasında; duyuşsal boyutu için 0,82 ile 0,95 arasında ve davranışsal boyutu için 0,58 ile 0,83 arasında elde edilmiştir. Uyum iyiliği kriterlerini elde edebilmek için davranışsal boyutunun üçüncü ve dördüncü maddeleri hata terimleri arasında modifikasyon işlemi gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin DFA uyum iyiliği değerleri ile güvenilirlik analizi bulguları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Örgütsel Sinizm DFA Uyum İyiliği ve Güvenilirlik

	Kriter	Ölçek Değerleri
CMIN		143,11
DF		61
CMIN/DF	≤5	2,346
GFI	≥,90	0,922
NFI	≥,90	0,919
CFI	≥,90	0,962
RMSEA	≤,08	0,074
ALFA	≥,70	0,914
AVE	≥,50	0,61
CR	≥,70	0,95

DFA sonucunda ölçek için kabul edilebilir uyum iyiliği kriterleri elde edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısı değeri 0,914 olarak bulunmuştur. Bu bulgu ölçeğin yüksek güvenilir olduğunu göstermektedir. Bileşen geçerliği için AVE ve CR değerleri hesaplanmıştır. AVE değeri 0,61 olarak bulunmuştur. CR değeri de 0,95 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgularda ölçeğin bileşen geçerliğini sağlamakta olduğunu göstermektedir.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespiti için de basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Bulgular Tablo 7'de raporlanmıştır.

Tablo 7. Örgütsel Sinizm Basıklık ve Çarpıklık

	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
B1	3,136	1,2376	-,184	-1,047
B2	3,056	1,1775	-,065	-,885
B3	3,068	1,1579	-,102	-,838
B4	2,824	1,1162	,143	-,666
B5	3,008	1,1547	-,031	-,851
DU1	2,688	1,1782	,330	-,945
DU2	2,716	1,2005	,324	-,919
DU3	2,764	1,2339	,290	-1,040

DU4	2,708	1,2218	,295	-,983
DA1	2,968	1,2607	,036	-1,180
DA2	3,076	1,1712	,033	-1,009
DA3	2,988	1,2206	-,111	-1,153
DA4	2,832	1,2658	,080	-1,182

Analiz sonucunda ölçeğe ait bütün maddeler için basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile + 2 değerleri arasında dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu ölçeğin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir.

2.6.3.Örgütsel Bağlılık Ölçeği

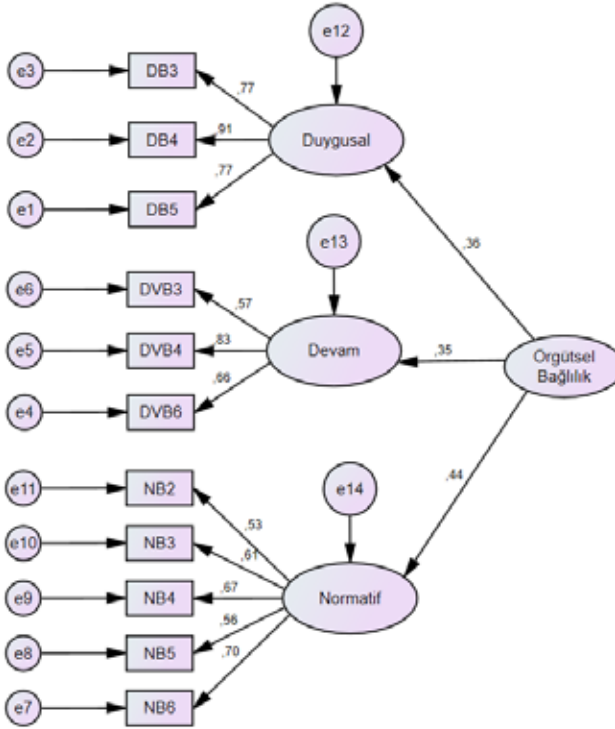
Örgütsel Bağlılık ölçeği için yapılan KFA analizi bulguları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 8. Örgütsel Bağlılık KFA

Maddeler	Duygusal	Normatif	Devam
DB3	,802		
DB4	,906		
DB5	,850		
DVB3			,729
DVB4			,847
DVB6			,770
NB2		,547	
NB3		,633	
NB4		,710	
NB5		,762	
NB6		,786	
KMO: ,761 Ki kare: 941,143 df: 55 sig: .000 Top. Açk. Var.:% 64,147			

KFA sonucunda Örgütsel Bağlılık ölçeğinin üç boyutlu yapısı elde edilmiştir. Ölçeğinin faktör yükleri duygusal bağlılık boyutu için 0,802 ile 0,906 arasında; normatif bağlılık boyutu için 0,547 ile 0,786 arasında; devam bağlılığı boyutu için ise 0,729 ile 0,847 arasında elde edilmiştir. Faktör yüklerinin her bir madde için 0,40'ın üzerinde elde edilmiş olması faktör yüklerinin yeterli olduğunu göstermektedir. KMO değeri 0,761 olarak bulunmuş ve Barlett testi sonucu ise anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu bulguda örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Ölçek için toplam açıklanan varyans ise % 64,147 olarak tespit edilmiştir. Bu bulguda % 50 kritik değerinin üzerindedir.

Örgütsel Bağlılık ölçeğinin DFA diyagramı Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Örgütsel Bağlılık DFA

Örgütsel Bağlılık Ölçeği DFA sonucu faktör yükleri duygusal bağlılık boyutu için 0,77 ile 0,91 arasında; devam bağlılığı boyutu için 0,57 ile 0,83 arasında ve normatif bağlılık boyutu için 0,53 ile 0,70 arasında elde edilmiştir. Duygusal bağlılık boyutunun birinci, ikinci ve altıncı maddesi; devam bağlılığı boyutunun birinci, ikinci ve beşinci maddesi; normatif bağlılık boyutunun ise birinci maddesi farklı faktörlere yüklenmeleri nedeniyle analizden çıkarılmıştır.

	Kriter	Ölçek Değerleri
CMIN		91,361
DF		43
CMIN/DF	≤5	2,124
GFI	≥,90	0,939
NFI	≥,90	0,905
CFI	≥,90	0,941
RMSEA	≤,08	0,075
ALFA	≥,70	0,716
AVE	≥,50	0,49
CR	≥,70	0,91

DFA sonucunda ölçek için kabul edilebilir uyum iyiliği kriterleri elde edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısı değeri 0,716 olarak bulunmuştur. Bu bulgu ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Bileşen geçerliği için AVE ve CR değerleri hesaplanmıştır. AVE değeri 0,49 olarak bulunmuştur. Bu değer 0,50'ye çok yakın bir değerdir ve kabul edilebilir niteliktedir. CR değeri de 0,91 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgularda ölçeğin bileşen geçerliğini sağlamakta olduğunu göstermektedir.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespiti için de basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Bulgular Tablo 9'da raporlanmıştır.

Tablo 9. Örgütsel Bağlılık Basıklık ve Çarpıklık

	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
DB3	2,868	1,1696	,107	-,883
DB4	2,848	1,1551	-,031	-,964
DB5	2,820	1,1701	-,009	-1,000
DVB3	3,316	1,2675	-,243	-1,064
DVB4	3,396	1,3410	-,350	-1,136
DVB6	3,480	1,3774	-,437	-1,133
NB2	2,756	1,2026	,173	-,853
NB3	2,400	1,2223	,620	-,609
NB4	2,740	1,1514	,156	-,740
NB5	2,384	1,2010	,543	-,560
NB6	2,396	1,0676	,394	-,508

Analiz sonucunda ölçeğe ait bütün maddeler için basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 değerleri arasında dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu ölçeğin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde öncelikli olarak araştırma örnekleme ilişkin korelasyon analizi bulguları aktarılmıştır. Araştırma modelini test edebilmek için kurulan yapısal eşitlik modeli bulguları ile aracılık testi sonuçlarının açıklamaları yapılmıştır.

3.1.Korelasyon Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin yönünü ve kuvvetini test edebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Bulgular Tablo 10'da raporlanmıştır.

Tablo 10. Korelasyon Analizi

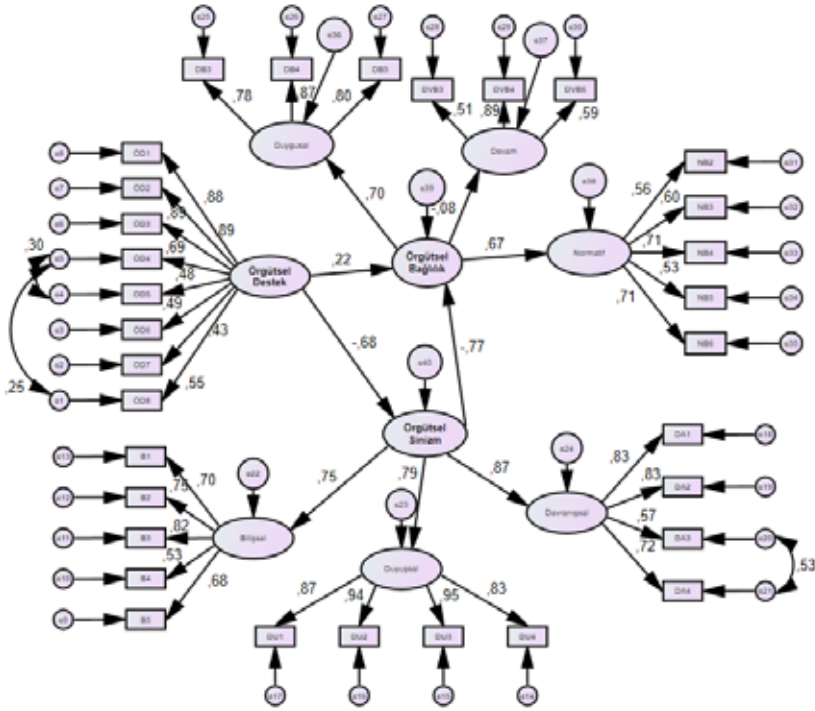
	Örgütsel Destek	Örgütsel Sinizm	Örgütsel Bağlılık
Örgütsel Destek	1		
Örgütsel Sinizm	-,604**	1	
Örgütsel Bağlılık	,538**	-,509**	1

**0,01 anlamlılık düzeyi

Korelasyon analizi sonucunda örgütsel destek ile örgütsel sinizm arasında ters yönde orta seviyede ve 0,01 anlamlılık düzeyinde; örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasında aynı yönde orta düzeyde ve 0,01 anlamlılık düzeyinde; örgütsel sinizm ile örgütsel bağlılık arasında ters yönde orta düzeyde ve 0,01 anlamlılık düzeyinde anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

3.2.Yapısal Eşitlik Modeli

H1, H2 ve H3 hipotezlerini test etmek için yapısal eşitlik modeli analizi yapılmıştır. Model Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Yapısal Eşitlik Modeli

	Kriter	Ölçek Değerleri
CMIN		906,202
DF		439
CMIN/DF	≤5	2,064
GFI	≥,90	0,823
NFI	≥,90	0,828
CFI	≥,90	0,902
RMSEA	≤,08	0,065

Tablo 11. Model Uyum İyiliği Değerleri

	Kriter	Ölçek Değerleri
CMIN		906,202
DF		439
CMIN/DF	≤5	2,064
GFI	≥,90	0,823
NFI	≥,90	0,828
CFI	≥,90	0,902
RMSEA	≤,08	0,065

Model için elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 11'de verilmiştir.

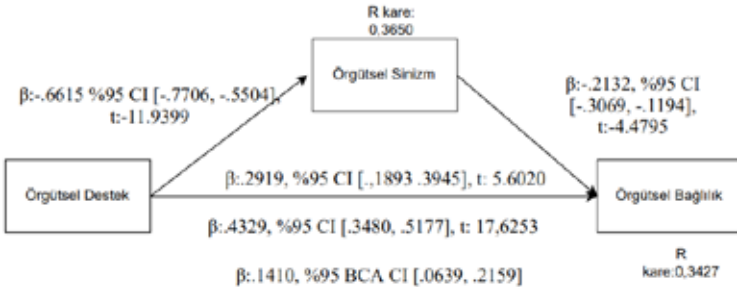
Tablo 12. Model Analiz Sonuçları

			B	β	S.E.	C.R.	P
Örgütsel Sinizm	<---	Algılanan Örgütsel Destek	-0,736	-0,683	0,119	-6,177	***
Örgütsel Bağlılık	<---	Algılanan Örgütsel Destek	0,254	0,217	0,129	1,959	0,05
Örgütsel Bağlılık	<---	Örgütsel Sinizm	-0,829	-0,766	0,164	-5,072	***

Yapısal eşitlik modelinin analizi neticesinde algılanan örgütsel desteğin örgütsel sinizmi negatif yönde anlamlı olarak etkilediği; algılanan örgütsel desteğin örgütsel bağlılığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği ve örgütsel sinizmin örgütsel bağlılığı negatif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Analiz sonucunda H1, H2 ve H3 hipotezleri desteklenmiştir.

3.3. Process Makro Analizi

Hem H1, H2 ve H3 hipotezlerini farklı bir yöntemle teyit etmek hem de örgütsel sinizmin aracılık rolünü test etmek amacıyla Process Makro analizi yapılmıştır. Analiz bulguları Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. Process Makro Analizi

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre örgütsel destek örgütsel sinizmi negatif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. (β :-.6615 %95 CI [-.7706, -.5504], t :-11.9399, p <.001) Beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin .001'den küçük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından anlaşılmaktadır. Belirlilik katsayısı 0,3650 olarak bulunmuştur. Bu bulgu örgütsel sinizmin % 36,50 oranında örgütsel destek tarafından açıklandığını göstermektedir.

Örgütsel sinizmin örgütsel bağlılığı negatif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. (β :-.2132, %95 CI [-.3069, -.1194], t :-4.4795, p <.001). Beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin .001'den küçük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından anlaşılmaktadır.

Örgütsel destek örgütsel bağlılığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. (β :.2919, %95 CI [.,1893 .3945], t : 5.6020, p <.001). Beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin .001'den küçük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından anlaşılmaktadır. Belirlilik katsayısı değeri 0,3427 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu örgütsel bağlılık ve örgütsel sinizmin % 34,27 oranında örgütsel destek tarafından açıklandığını göstermektedir.

Aracı değişken örgütsel sinizmin olmadığı durumda ise örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi (c yolu) yani toplam etkiler de anlamlı olarak bulunmuştur. (β :.4329, %95 CI [.3480, .5177], t : 17,6253, p <.001). Toplam etkiler anlamlı olarak bulunmuş ve toplam etkiler güven aralığı alt ve üst değerleri de sıfır değerini kapsamamaktadır.

Aracı değişken sinizmin de modele dahil edilmesi durumunda hesaplanan dolaylı etkiler de anlamlı bulunmuştur. (β :.1410, %95 BCA CI [.0639, .2159]). Dolaylı etkiler güven aralığı alt ve üst değerleri de sıfır değerini kapsamamaktadır. Bu bulgu örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü olduğunu göstermektedir. K kare değeri 0,1725 olarak hesaplanmıştır. 0,25'e yakın bir değerdir. Bu bulgu örgütsel sinizmin yüksek aracılık etkisi olduğu anlamına gelmektedir. Analizler neticesinde H1, H2, H3 ve H4 hipotezleri desteklenmiştir.

4.SONUÇ

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının algıladıkları örgütsel desteğin örgütsel bağlılıkları ve örgütsel sinizm algıları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ayrıca çalışmada örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü test edilmiştir.

Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucunda örgütsel desteğin örgütsel bağlılığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen (Özdevecioğlu, 2003; Benlioğlu, 2014) çalışma sonuçlarıyla uyumludur.

Algılanan örgütsel destek örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan analiz sonucunda algılanan örgütsel desteğin örgütsel sinizmi negatif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu algılanan örgütse destek ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi inceleyen (Aydın, 2018; Samat, 2020) çalışma sonuçlarıyla uyumludur.

Örgütsel sinizm ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan analiz sonucunda örgütsel sinizmin örgütsel bağlılığı negatif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu örgütsel sinizm ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen (Yavuz ve Bedük, 2016; Yücel ve Çetinkaya, 2015) çalışma sonuçlarıyla uyumludur.

Yapılan diğer aracılık analizi neticesinde de örgütsel sinizmin aracılık rolü ise Process Makro yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin yüksek aracılık rolü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yerli ve yabancı yazında, algılanan örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolüne ilişkin bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Elde edilen bulgular göstermektedir ki yoğun stres ortamında görev yapmakta olan sağlık çalışanlarının çalıştıkları kuruma bağlılık göstermeleri için kurumları tarafından desteklendiklerini algılamaları gerekmektedir. Çalışanlar kurum desteğini hissettiklerinde çalışma koşulları zor da olsa etkinlikleri ve verimlilikleri artacaktır. Ancak örgütsel destek düzeyi az olursa bu çalışanları sinizm algısına itecektir. Sinizm algısının önüne geçilebilmesi maksadıyla kurum tarafından bazı tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirlerden bir tanesi izin gerekse ödül marifetiyle çalışanlara değerli olduklarını hissettirmeleridir. Kurum tarafından gerekli tedbirler alınmaz ise bu durum çalışanların sinizm seviyelerini yükseltecektir. Sinizm algısı yüksek olan çalışanların ise örgütsel bağlılık seviyeleri düşük olacaktır. Örgütsel bağlılık seviyesi düşük olan çalışanlar ise kurumları için fedakârlık yapmayacaklar ve belki de ilk fırsatta işten ayrılma eğilimi göstereceklerdir. Ayrıca örgütsel bağlılık seviyesi düşük olan çalışanların görev yaptığı kurumdan hizmet alan müşterilerin memnuniyet seviyeleri de düşük olacaktır. Bunun sonucunda da sağlık kurumuna olan güven algısında negatif bir eğilim olacaktır. Bu nedenle sağlık kurumları yöneticileri fedakârlık göstererek görev yapmakta olan çalışanlarına örgütsel destek sağlamalıdır.

Literatür incelendiğinde algılanan örgütsel destek, örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık ile ilgili olarak birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece bir ildeki devlet hastanesi çalışanları örneklem olarak alınmıştır. Araştırmacıların özel hastane çalışanlarını da çalışmaya dahil ederek özel ve kamu hastaneleri çalışanlarının algıladıkları örgütsel destek, sinizm ve bağlılık düzeylerinin karşılaştırmasını yapmaları literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Allen, N. J. and Meyer, J. P. (1990). *Organizational socialization tactics: A longitudinal analysis of links to newcomers' commitment and role orientation*. Academy of management journal, 33(4), 847–858
- Aydın, Ö. (2018). Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Sinizmin, İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri: Atatürk Hava Limanı Temsil-Gözetim ve Yönetim Hizmetleri Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Benlioğlu Özgener, Ş., Ögüt, A., Kaplan, M. (2008). İşgören-işveren ilişkilerinde yeni bir paradigma: Örgütsel sinizm (Editör: M. Özdevecioğlu ve H. Karadal). örgütsel davranışta seçme konular: organizasyonların karanlık yönleri ve verimlilik azaltıcı davranışlar. Ankara: İlke Yayınevi.
- Dean Jr, J.W., Brandes, P. and Dharwadkar, R., Organizational Cynicism, The Academy of Management Review, 23 (2), (1998), 341-352
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., Sowa, D. (1986), Percived Organizational Support. Journal of Applied Psychology, 71 (3), 500-507.
- Özdevecioğlu, M. (2003a), “Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt. 18, Sayı. 2, 113-130.
- Samat, L. (2020). Algılanan Örgütsel Destek ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yavuz, A. ve Bedük A. (2016). Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bir Kamu Bankasının Konya Şubelerinde Örnek Uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (35), 301-313
- Yücel, İ ve Çetinkaya B. (2015). Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Çalışanların Yaşının Bu İlişki Üzerindeki Etkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (3), 247-271

BÖLÜM 5

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YERELLEŞME EĞİLİMLERİNİN MINTZBERG'İN YÖNETİCİ ROLLERİNE ETKİLERİ

Z. Benan BÖKE¹

Ayşe ÇELİK²

1 Öğr. Gör. Z. Benan BÖKE. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Ankara Orcid ID 0000-0001-5096-7816

2 Öğr. Gör. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Ankara Orcid ID 0000-0002-8528-2590

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, günümüzün küreselleşen iş dünyasında yerleşme eğilimlerinin organizasyonlarda yönetsel rollere etkileri ve bu rollerde her hangi bir değişiklik olup olmadığını araştırmaktır.

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki sınırların hızla eridiği, kişilerin, malların ve hizmetlerin sermaye ile birlikte özgür bir şekilde hareket ettiği görülmektedir. 1980'li yılların sonunda Soğuk Savaş'ın bitmesi ve başta iletişim ve ulaştırma alanlarında meydana gelen yenilikler olmak üzere, teknolojilerin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesiyle dünyamız süratle küreselleşme sürecine girmiştir. Aynı zamanda küreselleşmenin bir getirisi olarak ta mahalli özellikler ve siyasetin gittikçe önem kazandığı bir dönemden geçmekteyiz. Dünyayı ortak bir pazara dönüştürerek, insanlara homojen homojen yaşam alışkanlıkları kazanmaya teşvik eden ekonomik boyutlu bir küreselleşme sürecinin yanında, etnik, dini, dilsel ve kültürel farklılıkların öne çıktığı globalizasyon (yerleşme) süreçlerine şahit olmaktayız. Küreselleşme sürecinde yerleşme eğilimleri yönetici rollerinde bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme, ticaret ve sermayenin önündeki zorlukların kaldırılmasına neden olmuş ve daha etkili bir uluslararası iş bölümünün kurulmasına sebep olmuştur. Bunun yanında kalite ve fiyat bakımından mal ve hizmetin etkili bir şekilde tüketicilere yönlendirilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, bu şartlar altında çalışanların ve yöneticilerin de yeni koşullara uyumu zorunlu hale gelmiştir (Ekin, 1999:64).

Küresel bir ekonomide yöneticilik, kültürlerarası anlayış ve becerilerden daha fazlasını gerektirmektedir ve bu beceriler olmadan yöneticinin işi oldukça zorlaşmaktadır. Eğer dünya gerçekten daha fazla karmaşıklığa, birbirine bağıntılı olma ve kurumsal karşılıklı ilişkilere doğru ilerliyorsa, yeni küresel yöneticiler de kuruluşlarının ve paydaşlarının başarılı olmasında önemli rolleri olacaktır ((Steers, Sanchez-Runde ve Nardon, 2010:3).

.Küreselleşmenin iş yaşamını ve iş yapma şeklini temelden değiştirmesiyle birlikte, bugün neredeyse tüm işletmeler küreselleşmiş veya yakında küreselleşecektir. Küresel bir zihniyete veya düşünce yapısına sahip olmak, kültürel farklılıkları tanıma ve bunlara uyum sağlama yeteneğidir. Böylece küresel fırsatları sezgisel olarak görebilir ve dünyanın farklı yerlerinden gelen insanlarla ilişkilerde etkili ve başarılı olursunuz. Çok uluslu iş dünyasında başarılı lider yöneticiler, dünyayı hem kaynakları bulmak için bir yer (insan ve diğer) hem de pazar yaratmak ve onu en üst düzeye çıkarmak için fırsat olarak görmektedirler. Eğer yöneticiler ne kadar kültürel farklılıkları anlayabilir ve onları takdir etme konusunda yetenekli olursa, kültürel olarak da farklı davranışları ve iş ortamlarını kadar iyi yönetebilirler (Solomon ve Schell:12).

KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme kavramı, doğasından dolayı üstünde ortak bir görüş beraberliği oluşturulamamış, belirsiz ve tam sınırları çizilememiş bir kavramdır. Bu kavram, tarihsel açıdan gittikçe artan bir hızla gelişim göstermiş, sınırlarını ve etkisini arttırmıştır. Bu çerçevede küreselleşmenin farklı tanımları ve nitelikleri şu şekilde açıklanabilir:

Küreselleşme, dünya çapında sosyal bağımlılıkları ve değişimleri yaratan, çoğaltan, genişleten ve yoğunlaştıran, aynı zamanda insanlarda yerel ve uzak arasındaki bağlantıların derinleşmesi konusunda artan farkındalığı teşvik eden çok boyutlu bir sosyal süreç grubunu ifade eder (Steger,2010:13).

Küreselleşmedeki bu boyutları ise iktisadi, siyasi, teknolojik, ekolojik, demografik ve kültürel olarak belirtmiştir (Bayar,2008:26).

Steger'e (2010:7) göre, 1960'lardaki ilk ortaya çıkışından bu yana, 'küreselleşme' terimi literatürde bir prosesi, bir durumu, bir çağı, bir sistem ve gücü tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu farklı etiketlerin de çok farklı anlamları olduğu düşünüldüğünde, ayırım gözetmeyen kullanımları genellikle belirsizdir ve karışıklığa neden olur. Küresellik, hali hazırda mevcut olan sınırların ve sınırların çoğunu ilgisiz kılan küresel ekonomik, politik, kültürel ve çevresel bağlantıların ve akışların varlığı ile karakterize edilen sosyal bir durumdur.

Huntington (2004: 265) küreselleşmeyi "kişiler, firmalar, devletler, sivil toplum kuruluşları ve diğerleri arasında yaşanan uluslararası etkileşmelerdeki artış sebebiyle, küresel yatırımda, üretim ve pazarlama alanında faaliyet gösteren çokuluslu örgütlerin de çoğalması ve hacimlerinin büyümesi; uluslararası örgütsel, rejim ve düzenlemelerdeki artış" olarak belirtmektedir.

Giddens (1999), küreselleşme temasıyla ilgili dünyadaki izleyicileri için 1999 yılında BBC'de yaptığı konuşmasında küreselleşmeyi karmaşık süreçler dizisi olarak tanımlamakta ve bu süreçlerin çelişkili veya muhalif bir tarzda işlendiğini savunmaktadır.

Çoğu insanın bu durumu yerel topluluklardan ve uluslardan küresel arenaya doğru etkiyi yönlendirmek olarak düşündüğünü ve aslında bunun küreselleşmenin doğal sonuçlarından biri olduğunu savunmaktadır. Küreselleşme sadece yukarı doğru değil, aşağı doğru iterek de yerel özerklik için yeni baskılar yaratmaktadır. Küreselleşme, dünyanın farklı yerlerinde mahalli kültürel kimliklerin yeniden canlanmasının sebebidir ve yerel milliyetçilikler, daha eski ulus devletlerin zayıflamasıyla küreselleşme eğilimlerine yanıt olarak ortaya çıkmaktadırlar (Giddens, 1999).

Küreselleşme, son yıllarda birçok alanda ve akademik çalışmalarda en çok kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Ancak, küreselleşmenin genel olarak kabul edilen bir tanımlaması yoktur ve bu kavramın kullanımı çok farklı anlamlarda olabilmektedir. Küreselleşme, en kolay anlaşılabilir tanımla, dünyanın farklı bölgelerinde yaşamakta olan kişiler, onların oluşturduğu toplumlar ve ulusların arasındaki iletişim ve etkileşim düzeyinin birbirine bağımlı olarak artması şeklinde açıklanabilir. Küreselleşme, yerel-evrensel çeşitliliğinde her iki yöne ilerlemekte olan bir süreçtir. Ayrıca çok dinamik ve değişken bir yapıya sahiptir. Küreselleşme, gittikçe yerkürenin değişik bölgelerini kontrolüne almaya devam etmekte ve böylece kendisine kattığı yeni açılımlar ve devinimlerle hali hazırdaki yapısını sürekli olarak değiştirmektedir (Bayar:2008:25).

Günümüz dünyasında küreselleşme kavramı olarak, ulusal devletlerin sınırları içinde ve devletler arasındaki iktisadi üretim ve finansmanı, ticaret hacminin artırımı, iletişim yaygın kullanımını, teknoloji, silah transferi ve artan ekolojik ve askeri riskler vb. gibi antlaşmalarla çözülemeyen sorunları global düzeyde çözmeye çalışma çabası olarak oluşmuştur (Kartal,2007:261).

Küreselleşme, her alanda mesafelerin gittikçe önemsizleştiği, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sahalarda dünyanın daha fazla bütünleşik (entegre) olması olarak tanımlanabilir ve tek yanlı bir süreç olmayıp, daha ziyade diyalektik bir süreçte, birbirine ters eğilimleri de içeren bir gelişme göstermektedir (Bozkurt, 2000).

Kartal'a (2007:261) göre, küreselleşmeyi kendi içinde değişim ve dönüşüm geçiren dinamik bir olgu olarak görmek mümkündür. Bazıları için kapitalizmin maskesini düşürürken, bazıları için ekonomik süreçlerin gelişimine katkı sağlıyordu. Küreselleşmenin etkileri yoğun bir şekilde hissediliyordu, fakat bir hayalete benzediği için ona kimse karşı koyamıyordu ve geleneksel olanları ortadan kaldırarak her şeyi sahiplenmek onun göze çarpan özellikleri arasındaydı. Bu betimlemeler çerçevesinde küreselleşme kavramı, "dünya çapında ekonomik, politik, sosyal ve kültürel ilişkilerin yoğunlaşması" olarak tanımlanmıştır.

Steger (2010:13-14), küresellik kavramının tanımındaki 'çok boyutluluk' durumunu, küreselleşmenin önemli bir özelliği olarak ortaya çıktığını belirtir ve bu konuda akademisyenler arasında fikir ayrılıkları olduğunu açıklar. Bazı araştırmacılar, ekonomik süreçlerin küreselleşmenin merkezinde yer aldığını savunuyorlar. Diğerleri politik, kültürel veya ideolojik yönleri ayrıcalıklı kılar. Yine de diğerleri küreselleşmenin özü olarak çevresel süreçlere işaret ediyor. Eski Budist hikâyesindeki kör bilginlerin fili tanımlaması gibi, her küreselleşme araştırmacısı da söz konusu olgunun önemli bir boyutunu doğru bir şekilde belirlemede kısmen haklıdır.

Ancak, küreselleşme gibi karmaşık bir fenomeni tek uzmanlık alanına indirgeme girişimi hatalıdır.

Küreselleşme, 80'lerin başından beri, bilhassa 1989'daki totaliter rejimlerin çöküşünün ertesinde, sosyal bilimcilerin, medyanın ve politikacıların dilinden bir sihirli kavramı olarak düşmemiştir. Ulusal devletlerin daha önceki zamanlarda sosyal bir proje gibi ortaya çıkması, tarihin meydan okumasına ikna edici bir yanıt ve eski modern sosyal uyum biçimlerine fonksiyonel bir yanıt şeklinde görülmektedir. Bugün de benzer bir zorluk vurgulanmaktadır.

Ticaret, iletişim, ekonomik üretim ve finansman, teknolojinin ve silahların transferleri ve hepsinden önemlisi çevresel ve askeri rizikoların küreselleşmesi nedeniyle birçok sorunla karşılaşmaktadır (Kartal,2007:253).

Küreselleşmenin dikkat çeken özelliklerinden biri de birbiriyle zıt düşen değişik yaklaşımları ve tartışmaları barındırmasıdır. Bu farklı yaklaşımlar küreselleşme olgusuna olumlu yaklaşımlar, olumsuz yaklaşımlar ve bütüncül yaklaşımlar olarak açıklanabilir (Aydeniz, Silindir ve Karhan,2012:1014).

Aydeniz ve diğerleri (2012:2016), küreselleşmeyi olumlu olarak değerlendirenlerin yeniliği sembolize ettiğini belirtmektedir. Geleneksel ulusal ekonomik yapılar değişmekte ve ulus devletler bu süreçle birlikte önemini kaybederek finansal örgüt ve bağlantılara yenilmektedirler. Dünyanın her tarafından insanların küresel pazar disiplinine uyumlandığı yeni bir çağ ortaya çıkmıştır. Global piyasalar, global yönetimler ve global toplumlar gibi kavramların öne çıktığını belirtmektedirler.

Küreselleşmeye olumlu yaklaşmayan kuşkuçular ise, günümüzde dünya ekonomisindeki duvarların kaldırılması konusundaki gelişmeleri bir asır öncesine benzeyen bir vaziyete geri dönmekten başka bir şeyi ifade etmediğini savunmaktadırlar. Bununla beraber, küreselleşmenin yeni bir proses olabileceğini de kabul etmemektedirler. Onlara göre küreselleşme, refah devletini ortadan kaldıracak minimal devleti hedefleyen çevrelerin sıklıkla kullandıkları basit bir terimdir ve aşırı küreselleşmeciler tarafından efsaneleştirilerek abartılmıştır (Bozkurt,2000:4). Bozkurt'a (2000:4) göre küreselleşme, bir bütünleşme yerine, farklı kültürler veya bölgeler arasında yeni çatışmaları ortaya çıkaracaktır. Dünya ekonomisindeki eşitsizliğe dikkat çekilerek ve bu durumun küresel bir uygarlığın doğuşu yerine, köktendinciliğin veya saldırgan milliyetçiliğin doğmasına sebep olabileceği savunulmaktadır. Küreselleşme süreçlerinin ekonomik veya teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan bir olgu olmayıp ideolojik bir yaklaşım olduğu iddia edilmektedir. Dönüşümcüler ise ulus devletlerin sahip oldukları güç ve otoriteyi tekrar yapılandırdıklarını kabul etmekle

birlikte aşırı küreselleşmecilerin “ulus devletlerin sonun geldiği” iddialarını ve küreselleşmeye karşı çıkan kuşkucuların “hiçbir şey değişmedi” iddialarına karşı çıkmaktadırlar.

Küreselleşmeyi ortaya çıkartan faktörler teknolojik, ideolojik ve ekonomik olarak üçe ayrılmıştır. Küreselleşmenin üzerindeki teknoloji etkisi inkâr edilemez ve olmasa olmaz bir gerekliliktir. 1980’li yıllar itibariyle bilgi teknolojilerinin yayılması, yerküre üzerindeki uzaklık kavramını yok ederek küreselleşme kapsamında ilk etkiyi finansal piyasalarda hissettirerek günümüz dünyasında daha da geniş bir sahaya yayılmıştır ve küresel dönüşümü hızlandırmıştır.

İdeoloji faktörü ise bilhassa doğu bloğunun yıkılıp liberal piyasa ekonomilerine olan güveni pekiştirmiş ve eski devletçi ülkeleri serbest ticaret ve yabancı sermaye olanaklarını kullanmaya teşvik etmiştir. Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte küreselleşme karşıtları da reaksiyonlarını ortaya koymuşlardır. Gelişmiş ülkelerdeki iç piyasa doygunluğu sebebiyle dış piyasalara açılma ihtiyacı ve ekonomik aktivitelerindeki hacim artışı küreselleşme süreçlerini oluşturan ekonomik faktörlerden bazılarıdır. Dünya finans piyasalarında büyük miktarda kapital ülkeler arasında yer değiştirmektedir. İktisadi olarak dünyadaki ülkelerin büyük bir bölümü birbirleriyle bütünleşme içerisinde. Örneğin, Tayland’da yaşanabilecek bir krizin tüm Asya ülkeleriyle birlikte ülkemizi de etkilemesi mümkündür (Bozkurt,2000; Ekin,1999:50; Short,1998).

Sanayileşmiş batı ekonomilerinde bir yanda iletişim teknolojileri çok hızlı bir şekilde gelişme gösterirken, öte yanda küreselleşmeyle yani “yeni dünya düzeni” ile birlikte oluşan uluslararası rekabet koşulları dünya ekonomilerinde yapısal bir takım değişimleri de beraberinde getirmektedir. Bu durum ayrıca, günümüzde çoğu ülkelerde devamlılık arz eden işsizlik ve enflasyon, fakirlik ve sosyal sefaleti de doğurmaktadır. Avrupa, Afrika ve Asya’nın çoğu yerlerinde farklı sebeplerle devan eden siyasi huzursuzluklar birçok insanın yaşamına mal olmaktadır. 20. yüzyılın sonunda dünyanın hızla küreselleşmesine karşın yerküreye özlenen barış ve mutluluğu getiremediği tartışılmaktadır. Küreselleşmeye, beraberinde oluşan işsizlik sorunları sebebiyle pozitif bakılmamaktadır. Küreselleşme sürecinde en çok etken olanlar da çokuluslu şirketlerdir ve şaşırtıcı büyüklüklere ulaşmışlardır (Ekin, 1999:32-33).

KÜRESELLEŞMENİN ÖRGÜTLERE ETKİLERİ

Küreselleşmenin hızlanmasıyla beraber bilgi, iletişim ve üretime dayalı teknolojilerde olan gelişmeler büyük ve küçük ölçekli işletmelerin uluslararası piyasalardaki faaliyetlerini hem kolaylaştırmış, hem de arttırmıştır (Kalyoncuoğlu ve Üner,2010:3).

Küreselleşmenin ülkeler ve bireyler üstünde pozitif ve negatif etkileri sürekli olarak tartışılmaktadır. Ekonomisi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları milli değerler ve kültürlerini nasıl koruyacakları mühim konulardan biri olarak görülmektedir. Bu konuda küreselleşmenin negatif etkileri olduğu inancına sahip olanlar ve bu sürecin analiz edilip büyük bir değişim ve dönüşüm fırsatı olarak kullanabileceğini düşünenler de bulunmaktadır. Yöneticiler için en önemlisi de en az zararlı küreselleşme süreçlerinden nasıl faydalanılacağı ve büyük küresel krizler de dâhil olmak üzere örgütlerin faydasına olacak şekilde durumun nasıl değerlendirilerek gerekli adımların atılacağı olarak gözükmektedir.

Ülkeler arasındaki sınırların hızla eridiği günümüz dünyasında ortaya çıkan hızlı değişimlere uyum sağlayamayan şirketlerin hayatta kalabilmesi artık mümkün gözükmemektedir. Hızlı gelişim göstererek dünyadaki mesafeleri gittikçe kısaltan iletişim araçları, teknolojik gelişmeler ve evlere kadar ulaşabilen bilgi seli, yerkürenin herhangi bir noktasında meydana gelen olaylardan, diğer noktasında yaşayan insanların dahi kolayca etkilenmesine sebep olabilmektedir (Güven, 2006:368).

Şirketler, değişik memleketlerde yaşayan tüketiciler ile mal ve hizmet değişimi gerçekleştirebildikleri oranda küreseldirler. Bu tip piyasa küreselleşmesi global olmanın önemli kuralıdır. Bunun yanında teknolojik organizasyonlar ve birçok şirketler diğer ülkelerdeki teknik ve idari işgücünü kullandıklarından dolayı küresel varsayırlılar (Robbins, Decenzo, Coulter,2013:48).

Çokuluslu firmalar küresel olarak çok geniş ölçekte üretim ve satış yapmaktadırlar ve uluslararası üretimin genişlemesi hızla devam etmektedir. Artık dünya ekonomileri hiç olmadığı kadar birbirine bağımlı hale gelmiştir. Ekonomik boyutuyla küreselleşme, ülkeleri ve kuruluşları birbirine bağlayarak küresel yöneticilerin çalışma ortamını şekillendirmektedir (Thomas, 2008:5).

ÖRGÜT YÖNETİMİNDE ROL KAVRAMI VE MINTZBERG'İN YÖNETSEL ROLLERİ

Yöneticiler, diğer insanların aracılığıyla bir örgütteki işlerin yürütmesini sağlayan, örgütün hedeflerine ulaşması için gereken kararları alan, kaynakları bulan ve altında çalışan kişilerin aktivitelerini yönlendiren kişilerdir. Ayrıca örgütlerin amaçlarına ulaşmasını sağlayarak çalışanlarını denetleme görevini üstlenirler (Robbins, Decenzo, Coulter,2013:5).

Örgütler homojen olmayışlarının yanında aynı zamanda yapısal anlamda da birbirlerinden farklılık gösterirler. Örgütteki her birey de aynı biçimde kişilik özelliği ve sosyal durumu itibarı ile diğerlerinden farklıdır. Buna istinaden de kişilere ait yetkiler, sorumluluklar ve beklentiler

de değişiklik gösterirler. Rol kavramı statünün dinamik tarafı, statüye, bireylerin toplum içinde sahip oldukları pozisyon veya mevki olarak tanımlanabilir (Gökçe ve Şahin,2005:144).

Ayrıca Gökçe ve Şahin'e (2003:145) göre, yönetim temelli düşünülecek olursa, yöneticilerin buldukları konuları bakımından kendilerine düşen rollerini onaylandığı şekilde oynamakla yükümlüdürler. Ancak kendilerinden beklenen rolleri ile yönetici bireyler olarak oynadıkları rollerin uyumlu olması gereklidir. Yöneticiler rollerinin nerede başladığını ve nerede sonlandığını bilmezlerse bu durum rol çatışmalarını da beraberinde getirir. Rol, bireyler tarafından pozisyonları bakımından sahip olunan haklar, yetkiler, sorumluluklar ve otoriteye ilişkin bir kavramdır.

Özetlemek gerekirse, kurumların hiyerarşik yapıları içinde yöneticilerden beklenen yönetsel rolleri, yetki dağılımı ve sorumlu oldukları görevler net ve kolay anlaşılabilir bir şekilde belirlenmiş olmalıdır (Gökçe ve Şahin,2005:146).

Yönetim literatüründe yöneticilerin rolleri ile ilgili çalışmalar özellikle Mintzberg'in başarılı çalışması olan yönetsel roller teorisinin ardından hız kazanmıştır. Bu konuda çok sayıda yerli ve yabancı akademik çalışma bulunmaktadır.

1960'ların sonuna doğru MIT'de öğrenci olduğu zamanlarda Henry Mintzberg, beş üst düzey yönetici ile yoğun ve özenli bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada yöneticilerin ne işle uğraştıklarını gözlemlemiştir. Mintzberg, bu gözlemleri sonucunda yöneticilerin birbirinden değişik ve birbirine bütünlük on rolü ve davranış kalıbının olduğunu görmüştür. Bu on rolü de yöneticilik faaliyetleri kapsamında üç ana grupta toplamıştır. Bu üç ana grubu ise Bireyler Arası (Interpersonal) Roller, Bilgi Sağlama Roller (Informational) ve Karar Verici (Decisional) Roller olarak açıklanmıştır (Robbins ve Judge,2012:6). Yöneticiler, genel olarak az çok bu on farklı roldeki işlerle meşgul olurlar. Yöneticilerin faaliyet gösterdikleri alanlara göre seviyeleri ve sorumlulukları farklılık ihtiva etse de bu üç gruptaki on rolün farkında olmak yöneticilere büyük kolaylıklar sağlayacaktır.

Mintzberg (1990:5), yöneticileri bir kuruluştan veya bir alt birimden sorumlu kişiler olarak tanımlansa da, bu tanımın üst yöneticilerin yanında, başkan yardımcıları, ustabaşılar, takım koçlarını ve başbakanları da içerdiğini belirtmektedir. Tüm bu yöneticiler, bir kurumsal birim üzerinde resmi yetkiye sahiptirler. Bu resmi yetki üst statüyle beraberinde kişilerarası ilişkileri getirir ve bunlardan da bilgiye erişim sağlanır. Bilgi, yöneticinin sorumlu olduğu birim için kararlar almasını ve stratejiler geliştirmesine yardımcı olur. Yöneticinin yaptığı iş, çeşitli "roller" veya bir pozisyonla belirlenen organize davranış grupları olarak tanımlana-

bilir. Yöneticilerin bu on rolünde, resmi otorite üç adet kişilerarası rolü ortaya çıkarır, bu durum da üç bilgi rolünü doğurur; bu iki rol kategorisi de yöneticilerin dört belirleyici rolü oynamasını sağlar (Mintzberg, 1973, 1990:14-15).

Henry Mintzberg “The Manager’s Job: Folklore and Fact”(1990) makalesinde bahsettiği yönetici rolleri aşağıda Tablo 1’de sınıflandırılmıştır.

Tablo 1: Mintzberg’in Yönetmel Roller

Rol	Tanım
Bireyler Arası/Interpersonal	
Temsilci	<ul style="list-style-type: none"> • İşletmenin sembolik başıdır. Bazı yasal faaliyetleri yürütmek ve sosyal faaliyetlere katılmak için gereklidir. • Astarların görevlendirilmesinden, eğitilmesinden, yönlendirilmesinden ve motivasyonundan sorumludur. • Bilgi toplamak için kuruluşun dışı bağlantıyla bir ağ geliştirir.
Liderlik	
İrtibat uzmanı	
Bilgi Sağlayıcı/Informational	
Gözlemci	<ul style="list-style-type: none"> • Örgüt içi ve örgüt dışı çeşitli bilgileri alır ve analiz eder. • Kuruluşun içinden ve dışından alınan bilgileri kuruluşun diğer üyelerine iletir. • Kuruluş hakkında gerekli bilgileri kuruluş dışındaki kişilere iletir.
Bilgi Dağıtıcı	
Sözcü	
Kararsal/Decisional	
Müzakereci	<ul style="list-style-type: none"> • Kuruluşun başlıca dış müzakerelerinden sorumludur. • Kuruluşu daha iyiye götürmek için değişiklik fırsatları yaratır. İyileştirme fikirleri için dışarıdan ve içeriden bilgi toplar. İyileştirme projelerini başlatır ve denetler. • Yöneticinin kendi zamanını nasıl planladığı, programların nasıl çalıştığı ve eylemleri yetkilendirmesi de dâhil olmak üzere, kuruluşun finansal ve insan kaynaklarını tahsis etmekten sorumludur. • Kuruluş beklenmedik, rutin olmayan önemli sorunlar ve uyuşmazlıklarla karşılaştığında düzeltici evleme geçer
Girişimci	
Kaynak dağıtıcı	
Kriz Yönetici	

Kaynak: Rutherford ve Fallon,2007:96

Bireyler Arası Roller

Kişiler arası iletişim, yöneticilerin direk olarak ekibindeki çalışanlar ya da kendilerinin temsiliyle sorumlu oldukları durumlarda iletişimde oldukları kişilerle yaşadıkları diyaloglardır. Bu durumda, kendi yönetim alanının içinde veya dışındaki çok farklı kişilerle olan iletişimi bu grupta düşünmek mümkündür.

Genelde yöneticilerden yönetimin doğasından ötürü bir takım resmi ve sembolik görevleri ifa etmeleri beklenir. Bu rol yöneticilerin, buldukları mevki, altında çalışanları ya da çevresindeki kişilerin beklentilerine uygun olan bir roldür. Örneğin davetlere katılmak, tebrik yazılarını cevaplamak gibi insanların yöneticilere uygun buldukları rolü oynadığı ve esasen yönetimle ilgili faydadan ziyade kişiler arasındaki iletişimi güçlendirmeye vakit harcadıkları rol olarak açıklanır. Örgütte çalışacak olanların işe alınmaları, eğitilmeleri, motive edilmeleri ve disiplinlerinin sağlanması liderlik rolünün kapsamındadır (Robbins ve Judge,2012:6).

Bilgi Sağlama Roller

İkinci kategori olan bilgi sağlama rolleri, yöneticileri gözlemci, bilgi dağıtıcı ve sözcü rollerini içermektedir. Gözlemci veya nezaretçi rolü, yöneticilerin sadece altında çalışanlarını gözlemlemesinden ziyade organizasyon içinde ve dışında meydana gelen gelişmeleri takip etmek, bu doğrultuda gereken değişimlerin yapılmasını gerekli kılan roldür. Gelişmelerin takibiyle sağlanan bilgilerin astlarla paylaşımıyla beraber, astları gereken şekilde yönlendirme yapmak bilgi dağıtıcı rolünün gerekliliklerindedir. Konuşma yapmak/sözcü rolü ise yöneticinin sorumlu olduğu bölüm için sözcü konumunda olarak hem kuruluş içinde başka bölümlere hem de kuruluş dışındaki çevreye gerçekleştirilen faaliyetler hakkında bilgi vermek olarak açıklanabilir (Rüzgar ve Kurt, 2013:39).

Kararsal Roller

Elbetteki bilgi, kendi içinde bir amaç olmasa da karar verme sürecinde temel bir girdidir ve yöneticiler birimlerinin karar alma sisteminde büyük rol oynarlar. Resmi otorite olarak yöneticiler birimlerini sadece yeni ve önemli eylem planlarına sevk ederler ve tüm bu ağın merkezi olarak sadece yöneticinin, biriminin stratejisini belirleyen kararlar vermesi için doğru ve güncel bilgilere sahip olması gerekir. Dört rol yöneticiyi karar verici olarak tanımlamaktadır (Mintzberg,1990.16).

Girişimci olarak yönetici, organizasyonun performansını arttırmak ve çevredeki değişen koşullara uyum sağlamak yeni yol haritaları geliştirmeye çalışır. Kriz yöneticisi rolünde, organizasyonda veya biriminde aniden baş gösterebilecek sorunları çözümlmek için eylem planı başlatırlar. Kaynak dağıtıcı olarak ise, yöneticiler insan kaynakları, malzeme ve finansal kaynaklardan sorumlu kişi olarak, bu kaynakları en iyi şekilde yönetmek zorundadırlar. Müzakereci rolünde yönetici, kuruluşun sorunlarını tartışarak, kuruluş için en avantajlı olacak şekilde diğer birimlerle pazarlık eder (Robbins ve Judge, 2012:6-7).

Her ne kadar bir yöneticinin farklı rollerini ve faaliyetlerini anlamak için yöneticinin işinin bileşenlerini ayırmak gerekli olsa da, yönetimin gerçek işinin bir dizi bağımsız parça olarak uygulanamayacağını hatırlamak gerekir. Yukarıda bahsedilen bütün roller yönetimin gerçek dünyasında birbiriyle etkileşime girerler (Daft,2008:20). Bir yöneticinin bu on role koyduğu göreceli vurgu, yöneticinin hiyerarşideki konumu, doğal beceriler ve yetenekler, organizasyon türü veya gerçekleştirilecek örgüt hedefleri gibi bir dizi etmene bağlıdır (Daft,2008:22).

Tüm bu roller yöneticilerin başarılı olmasında önemli rol oynamaktadır. Günümüzde organizasyonlar için stratejik hedefler olarak kabul edilen değişim, büyüme, sürdürülebilirlik ve kar sağlamak yönetsel rollerle ilişkilidirler (Rüzgâr ve Kurt, 2013:40).

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YERELLEŞME

1990'ların sonlarından itibaren yerküremizdeki hızlı değişim ve bu çerçevede ortaya çıkmış olan problemlere milletler arası düzeyinde çözüm getirme çabaları ve diğer gelişmeler, dünya üzerindeki küreselleşme süreçlerini ön safhalara çıkarmıştır. Diğer taraftan ulaştırma ve iletişimdeki çok hızlı değişimler ve bilginin hızlı yayılımı, yönetimlerde merkezîyetçi yapıdan uzaklaşarak yerelleşmeyi zorunlu hale getirmiştir. İki binli yılların başlangıcından itibaren dünyadaki küreselleşme süreçlerinin yerelleşme eğilimlerini de güçlendirdiği görülmektedir. İlk başta bu iki kavram birbirleriyle çelişiyor gibi görünseler de, bu iki yönlü gelişim ve değişim sürecinde küreselleşme, klasik yönetim anlayışını, örgütlerin uluslararası yapılanma ve işleyiş biçimlerini hızla dönüşüme uğratmaktadır. Yerelleşme süreçleri ise küreselleşmenin içindeki rutin ve merkezîyetçi anlayışları tekrar üretip birbirine bağlayarak daha yaşanabilir bir dünyanın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu durumu sanayi toplumu ve kavrayışındaki değişiklik ve dönüşümlerle ortaya çıkmış olan ana niteliklerin, genel anlamda yönetim, özel anlamıyla ise yerel yönetimlere aksetmesi olarak düşünülebilir. Bu durum aynı zamanda, küreselleşme ve yerelleşme dinamikleri veya küreselleşmenin negatif ve pozitif yönleri üzerindeki tartışmaların merkezini teşkil etmektedir (Ökmen, 2005:539-564).

Yöneticilerin ve şirketlerinin yeni küresel ekonomide karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, kültürel yakınlaşma ile kültürel ayrışma arasındaki çelişki veya ikiliktir. Basitçe söylemek gerekirse, küreselleşme, birbirine yaklaşan veya birbirinden uzaklaşan davranış biçimlerine mi yol açıyor? Yani, artan küreselleşme ulus- devletlerin doğası ve görünüm açısından daha benzer hale gelmesine neden olmaktadır yoksa onların gelenekleri, inançları ve değer sistemlerini daha da güçlendirmeye mi zorlamaktadır? Aslında küreselleşme, eşzamanlı olarak hem artan yakınlaşmaya hem de artan uzaklaşmaya yol açar. Bunu anlamak, yöneticinin yeni sınır ötesi ortamlardaki işini oldukça kolaylaştırır (Steers, Sanchez-Runde ve Nardon, 2010:9)

Yerel özelliklerin ve yerel siyasetin değer kazandığı bir dönemden geçilmektedir. Bir taraftan dünyayı ortak bir pazara dönüştüren ve bireylere homojen yaşam bağımlılıkları telkin eden iktisadi bir küreselleşme sürecine, diğer taraftan da etnik, dini, dilsel gibi bazı farkındalıkların ön planda olduğu yerelleşme süreçlerine şahit olunmaktadır (İnce,2009:263).

Ökmen'e (2005) göre, süpernasyonel ve transnasyonel vasıfta yapılanma çalışmaları devam ederken, hızla küreselleşme eğiliminde olan dünyamızda yerellik asla değerini yitirmeyip, aksine önemini arttırmaktadır ve küreselleşme ile yerelleşme eğilimlerinin birbirini tamamladığını düşünenlerin sayısı da hızla artmaktadır.

Yerelliğin asıl sebebi bireylerin gittikçe küçülen dünyamızda sahip oldukları geleneklerine ihtiyaç duymalarıdır. Yerellik de küreselliğin tersi olmayıp doğal bir sonucu olarak kabul edilir. Yerkürenin küreselleşmesi sebebiyle bireyler kendilerini doğru bir şekilde tanımlamaya ihtiyaçları bulunmaktadır. Yerelleşme oluştuğunda, kişiler yaşadıkları bölgelere hem ait olmak istemekte, hem de kendilerini farklı hissetmek istemektedirler. Bu nedenle dünyamız ne kadar çok küreselleşirse o kadar da fazla yerelleşecek denilebilir. Bu vaziyet, ulus-devletlerin temel prensiplerini sarsarak, onların sadece devlete dönüşmesine sebep olmakta ve siyasal bir birlikten ziyade idari bir birliğe dönüştürmektedir (Ökmen: 2003b: 28).

İnce (2009:272) küreselleşme ve yerelleşme çelişmesini,

“Yerelleşme bugün küresel fırtına karşısında kendilerinden başka sarılacak bir şeyleri olmayan insanların kimlik saplantısına dönüşmüş durumdadır. Toplumsal sistemle eyleyenlerin, başka bir deyişle özne ile yapının kopuşu anlamı taşıyan ve siyasetin iktidarsızlaşması sonucunu doğuran bu olgu, küresel toplumsal yaşamın geleceğini tehdit eden en önemli gelişmelerden biridir. Küreselleşmenin ateşli savunucuları olan liberaller, kendini kısa vadede muğlak bir siyasal meydan okuma biçiminde gösteren bu olguyu, uzun vadeli bir küresel liberalizasyon/bütünleşme sürecinin geçiş sancısı olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık, küreselleşmeye kuşkuyla bakan birçok yazar, sürecin kapitalizm odaklı bir çözümlemesini yaparak küresel-yerel çelişkinin sahteliğine vurgu yapmaktadır” olarak ifade etmiştir”.

Orjinali Japonca olan “küyerelleşme” kavramının ilk defa kullanan bulmak güç olsa bile, İngilizce’de “Glocalization” olan terimin ilk kullanan kişi sosyolog Profesör Roland Robertson’dır. Robertson, Japon toplumuna ilgisi sebebiyle onlara ait olan “Küyerelleşme” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Japonca olan bu terim, pazarlamacıların Japonlara ait ürünlerin yerelleştirilmesi yani onların lokal zevklerine ve ihtiyaçlarına uyumlu olan, fakat erişimi ve küresel olmaları idrakiyle ortaya çıkmıştır. Robertson (1991:134,) Oxford Yeni Kelimeler Sözlüğündeki manasını ise, “küre-yerel ve bir tanım olarak “küyerelleştirme” küresel ve yerelin harmanlanması ile oluşturulan bir süreç” olarak açıklamıştır. Bu terim, “küresel pazar için yaratılmış hizmetlerin ya da ürünlerin yerel kültürlerle uyarlanması” olarak tanımlanmıştır. 80’li yılların bitiminden itibaren küyerelleşme teriminin sıklıkla kullanılmaya başlandığı görülmüştür (Khondker,2013:1980-181) .

“Glokal strateji” ve “Glokalizasyon” terimlerinin ortaya çıkması, küresel strateji teriminin mevcut kullanımını iyileştirmek için bir çeşit uzlaşma olarak görünmektedir. Glokal strateji yaklaşımı, küresel strateji yaklaşımından esintiler içerirken, aynı zamanda yerel adaptasyon ve iş fa-

aliyetlerinin uyarlanması gereğini de içermektedir. “Glokal strateji” kavramı yerel, uluslararası, çok uluslu ve global strateji yaklaşımlarını içermekte ve Küresel strateji yaklaşımından farklılık göstermektedir. Çünkü ticari faaliyetlerin pazarında yerel uyarlamaların önemini açıkça kabul etmektedir. Ayrıca, tipik olarak uluslararası ve çok uluslu strateji konularını da içermektedir. (Svensson, 2001:15).

Küreselleşme ve Yerelleşme kavramlarından türetilmiş olan Glokalizm, ekonomik boyutundan bakıldığında mahalli pazarlardaki küresel markalar, satıldıkları ülkelerin sahip olduğu gelenekler, beğeniler ve alışkanlıkları dikkate alarak, ürettikleri ürünlerde ve hizmetlerin sunumlarında küresel stratejilerinde değişiklik yapmaları ve yerel değerlere ve ihtiyaçlara intibak etmeleridir. Böylece dünyadaki birçok ülke ve kültür hızlı bir şekilde küresel düşünerek yerel hareket etmeye başlamış ve tüketme kültürünün birer parçası haline dönüşmüştür.

Küresel olanın yerele inme stratejisi, çokuluslu firmalarca tüm dünyadaki yerel pazarlarda benzer stratejiler geliştirmelerine, yerel değerlere küresel anlamlar kazandırarak mal ve hizmetlerini başarılı bir şekilde pazarlamalarını beraberinde getirmiştir. Küresel ve çokuluslu firmalar mahalli pazarlarda başarılı olabilmek için çoğu zaman küreselden ziyade daha yerel değerleri göz önünde tutarak satış ve pazarlama teknikleri kullanırlar. Fakat unutulmamalıdır ki yerel pazarlardaki lokal ve küresel marka rekabetlerinde daima küresel şirketler kazanan olmayabilir, yerel markaların daha avantajlı olabileceği gibi ortaya oldukça farklı senaryolar da çıkabilmektedir. Bazı değişime açık olmayan veya değişimin yavaş gerçekleştiği toplumlar küresel sermayenin empoze ettiği küresel kültür emperyalizmini reddederken, etkiye daha açık toplumlar ise yavaş yavaş bunu içselleştirmeye başlamış ve kapitalist tüketim kültürünün bir parçasına dönüşmeye başlamıştır.

Yıldırım’a (2018) göre, çokuluslu şirketlerin amacı, pazarladıkları ürün veya hizmetlerini tamamıyla o ülkenin hayat tarzına uygun duruma getirerek satışlarını arttırmak ve karını maksimum düzeye çıkarmaktır. Eğer üretilen yerli ürün ihraç ediliyorsa, glokalizasyonla beraber ihracatta artış sağlanacaktır. Fakat alınan mal glokalizasyon ile o ülke kültürüne sızarak kültürün bir parçası haline gelirse ithalatta artışa sebep olacaktır. Bir ekonominin büyümesi ve güçlenmesi için ithalat da çok önemlidir, ancak yerel firmalar da ihraç ettikleri ürün ve hizmetlerini, sattıkları memleketlerin kültürlerine uygun şekilde üretmeleri gerekmektedir.

Günümüzde şirketler için uluslararası piyasalarda faaliyet göstermek neredeyse zorunluluk haline gelmeye başlamıştır. Uluslararası piyasalarda girerken, firmaların ne tür strateji geliştirecekleri önem arz etmektedir. Bu süreçte karşılıklı olarak iki tür strateji karşımıza çıkmaktadır. Bunlar;

Küresel ve Çokuluslu stratejilerdir. Eğer şirketlerin faaliyet gösterdikleri çevre standartlaşmış, bu standartlar küresel alanda kabul ediliyor ve tüketici talebi homojen ise Küresel Stratejiler geliştirilip, uygulanması daha makbul olacaktır. Bu durum özellikle teknoloji sektöründe yaygındır.

Bunun yanında, teknolojik anlamda gelişimin çok hızlı olmadığı diğer sektörlerde ise (Örn: otomobil, mobilya, yiyecek & içecek vb.) müşterilerin beklentileri, zevkleri ve mahalli kültürel özellikler işletmelerin faaliyetlerini etkilediğinden dolayı çokuluslu işletme stratejileri uygulamak şirketler için daha avantajlı olacaktır. Burada temel hedef işletmeler için ürettikleri mal ve hizmete göre doğru stratejinin belirlenmesi ve uygulanmasıdır.

Yip'in de (1980:39) belirttiği gibi, Etkinlik sağlamak ve rekabette üstünlük sağlayabilmek için firmaya en uygun stratejinin belirlenmesi gereklidir. Üzerinde tartışmalar yapılan diğer bir mesele ise hem küresel hem de çokuluslu işletme stratejilerinin ne tür çevresel koşullar içinde uygulanacağıdır.

Küresel strateji yaklaşımı daha çok yönetsel bir ütopyadır ve gerçek bir küresel stratejinin dünya çapında başarılı bir şekilde uygulanması mümkün değildir. Dünya çapında bir stratejinin en azından yerel koşullara, özelliklere ve durumlara bir ölçüde uyarlanması gerekmektedir, bu durum yerel (glokal) bir şekilde düşünme ve hareket etme meselesinden ibarettir. Görünüşe bakılırsa, ticari faaliyetlerin yerel adaptasyonları genellikle piyasalarda daha fazla dikkate alındığından dolayı çoğu sektörde gerçek veya doğru bir küresel strateji uygulamak uygun değildir (Svensson,2001:15-16).

Yerel pazarlara odaklanan çokuluslu stratejiyi bir uca, tam standartlaşmayı baz alan küresel stratejiyi diğer uca düşünecek olursak, çoğu işletmeler de hem yerel, hem de küresel faaliyetleri içinde barındıran karma stratejilere kaymaktadır. Bu duruma son yıllarda “Glokalizasyon Stratejisi” adı verilmektedir ve bu kavram birçok araştırmada “Küresel Düşün Yerel Davran” etkisi olarak da tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda Küresel şirketler stratejik başarı için nüfus ettikleri ülkelerin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapılarını çok iyi bilmek zorundadırlar ve küresel şirketlerin yöneticilerine de iş yaptıkları ülkeler arası ortamlarda bazı farklı roller ve görevler düşmektedir.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YERELLEŞMENİN KÜRESEL YÖNETİCİ ROLLERİNE ETKİLERİ

Gavcar ve Dirlik (2005:92) tarafından yapılan küreselleşme ve yöneticilerin küreselleşme sürecine bakış açılarının belirlenmesine yönelik bir araştırmaya göre; yöneticiler iş yaşamında küreselleşme yönünde bir

eğilim olduğu kanaatindedirler ve küreselleşme sürecinin devam edeceği konusunda hemfikirlerdir. Ayrıca bu yöneticiler, küresel örgütlerin küreselleşme açısından mühim olduğu ve küresel nizamın öncülüğünü yaptıkları düşüncesinde de aynı fikre sahiptirler. Küreselleşmenin getirdiği avantajların, dezavantajlarından daha çok olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Yöneticilerin çoğunluğu McLuhan'ın kavramsallaştırmış olduğu "Global Köy" kavramını onayladıkları görülmüştür.

Güven'e (2006:365) göre, küresel yöneticilik, küreselleşme süreçlerinin başlamasıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır ve küreselleşmenin meydana getirdiği dünya piyasasındaki büyük rekabet ortamında yöneticilerin bağlı oldukları şirketlerini başarılı bir şekilde yönetmeleri, dünyadaki değişikliklere hızlı adaptasyon ve örgüt hedeflerini gerçekleştirme gücü olarak tanımlanmıştır.

Küresel yöneticilerin geleneksel yöneticilerden farklı olarak milli bir görüşten ziyade dünya görüşüne sahip olmalıdırlar; hem kültürel farklılıkları hem de kurumsal hedeflere ulaşmak için bu tür farklılıkları nasıl kullanacaklarını anlamalıdırlar; tahakküm değil ortaklık aramalıdırlar. Hepsinden de önemlisi de, dünyanın dört bir yanından meslektaşları ve ortaklarıyla çalışmak ve yetkinliklerini kontrol etmek zorundadırlar (Stegers, Sanchez-Runde ve Nardon, 2010:28).

Uluslararası yönetim dünyasının sınırları genişlemiştir ve günümüzde yapılan işlerin neredeyse tamamı küreselleşmiştir. Uluslararası işlemlerden bir şekilde etkilenmeyen bir ürün veya hizmeti neredeyse kalmamıştır. Aynı şekilde, uluslararası sorumluluklar ve diğer kültürlerle temas da giderek yaygınlaşmıştır. Günümüzün küresel yöneticileri, küreselleşmeyi tanımlayan değişiklikleri inceleyerek ekonomik, yasal, politik, teknolojik ve kültürel öğeleri göz önünde bulundurarak görevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu çevresel faktörlerin her biri etkili olsa da anlaşılması en zor ve en sık ihmal edilen şey kültürün etkisi olabilir. Yöneticilerin oynadığı roller, kültürler arasında belirli özellikleri paylaşır, ancak en iyi kültürel bağlamlarında anlaşılabilir ve bu rollere odaklanılarak, yöneticilerin farklı kültürlerden insanlarla etkileşimlerinin önemi anlaşılabilir. Ekonomi, siyaset ve teknoloji, uluslararası yönetimin oyun alanını tanımlasa da, oynanmakta olan oyun ise kültürler arası etkileşimler oyunudur (Thomas, 2008:3-4).

Daft'a (2008) göre, muazzam bir kargaşa yaşayan dünyamızda küreselleşme, kriz yönetimi, etik kargaşa, e-ticaret, hızla değişen teknolojiler, dış kaynak kullanımı, küresel çok kültürle çalışanlar, bilgi yönetimi, küresel tedarik zincirleri ve diğer değişikliklerin ortaya çıkması, yöneticilere yönetimle ilgili geleneksel öğretilerin ötesine geçen talepler getirmektedir. Günümüzün bu çalkantılı dönemlerinde yöneticilik yapmak beceri ve

yetenek gerektirmektedir. Thomas'da (2008) benzer şekilde Küreselleşmenin temel sonuçlarında birinin de yöneticilerin görev yaptıkları ortamların daha karmaşıklık, dinamik, belirsiz ve daha fazla rekabetin olduğu yerler haline gelmiş olması olduğunu belirtmektedir.

Geleneksel iş dünyası yönetimin amaçlarını, insanları kontrol etmek ve sınırlandırmak, kuralları ve düzenlemeleri uygulamak, istikrar ve verimlilik yaratmak, insanları yönlendirmek için yukarıdan aşağıya bir hiyerarşi tasarlamak ve sonuçlara ulaşmak olarak açıklamıştır.

Yenilikçi çözümlerin kilidini açmak ve yüksek performans elde etmek için, ise günümüzde yöneticiler çalışanların kalplerini kazanmak ve fiziksel emeklerinden yararlanmak için farklı becerilere ihtiyaç duyarlar. Yeni işyeri, yöneticilerin değişime liderlik etmelerini, insanların yaratıcılıklarını ve coşkularını kullanmalarını, paylaşılan vizyonları ve değerleri bulmalarını, bilgi ve güçlerini paylaşmalarını istiyor. Takım çalışması, işbirliği, katılım ve öğrenme, yöneticilerin ve çalışanların günümüzün çalkantılı iş ortamının zorlu koşullarında manevra yapmalarına yardımcı olan yol gösterici ilkelerdir. Yöneticiler, yeni teknolojilere ve olağanüstü çevresel değişimlere uyum sağlamak için insanları kontrol etmeye değil geliştirmeye odaklanırlarsa yüksek performans ve toplam kurumsal verimlilik elde edeceklerdir (Daft,2008).

Yirmi birinci yüzyıl yöneticileri giderek karmaşıklaşan, birbirine bağımlı, bilişim ağıyla sarılmış ve değişen küresel bir ortamda faaliyet göstermeye zorlanmaktadır. Dünya üzerinde meydana gelen krizler ve sarsıntılar gibi önemli olaylar anında küreselleşmiş bir dünya ekonomisinde büyük çapta etkilere yol açabilmektedir. Buna istinaden, uluslararası ve küresel ticarete katılanlar, stratejilerini ve yönetim tarzlarını, bu tür küresel gelişmelere ve doğrudan veya bir tür ittifak yoluyla, faaliyet göstermek istedikleri dünya bölgelerine göre ayarlamak zorundadırlar (Deresky,2014:23).

Yöneticilerin karşılaştığı tipik zorluklara politika, kültürel farklılıklar, küresel rekabet, terörizm ve teknoloji örnek olarak verilebilir. Bunun yanında, küresel pazarın fırsatları ve riskleri, gittikçe artarak küresel bir toplumda faaliyet göstermenin toplumsal yükümlülüklerini de beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, şirket yöneticileri sosyal sorumluluklarını, imajlarını ve rekabet stratejilerini dengelemenin yollarını bulmakta zorlanmaktadır. Agresif bir şekilde rekabet edebilmek için, organizasyonlar yurtdışına sermaye yatırımının yanında, aynı zamanda çok kültürlü bir ortamda etkili bir şekilde çalışmak için gerekli becerilere sahip iyi eğitilmiş yöneticilere de yatırım yapmaları elzemdir. Yöneticilerin bu ortamlarda, günlük yaşamın her yönünü etkileyen kültür değişkeni ile birlikte bir dizi dinamik ve hızla değişen değişkenleri de ele alması ge-

rekmetektedir. Uluslararası yönetim, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak için stratejiler geliştirme, tasarım ve işletim sistemleri oluşturma ve dünyanın dört bir yanındaki insanlarla çalışma sürecidir. Bu yönetim fonksiyonları, mevcut koşullar ve dünyada devam eden gelişmeler ile şekillenmektedir (Deresky,2014:24).

Küreselleşme, pazarlara ve üretime odaklanan daha bütünsel ve birbirine bağımlı bir dünyaya doğru bir kaymayı ifade etmekte olup, yeni fırsatlar sunmasının yanı sıra dünyanın işletme yöneticilerini de tehdit etmektedir (Lewis, 2010:12-13). Bird ve Osland'a göre (2004:61), yerel ve küresel yöneticiler arasında bazı farklar bulunmaktadır. Yöneticilerin kendi ülkelerinde faaliyet gösterdikleri alanda uzman olmaları, ülke dışındaki başka bölgelerde çalışırken de aynı derecede başarılı olacaklar anlamına gelmemektedir. Çoğu zaman başarılı küresel yöneticiler, üzerlerindeki daha karmaşık baskılara ve taleplere uyum sağlamak zorunda kaldıklarından dolayı konusunda uzman yerel yöneticilerden farklıdır. Bu taleplerden bazıları:

- a) Daha geniş çeşitlilik ile karakterize edilen bir ortamda kültürel anlayışa artan ihtiyaç;
- b) İşlevleri ve ulusları kapsayan geniş bilgiye daha fazla ihtiyaç duyulması;
- c) Örgütsel ve ulusal sınırların ötesine genişleyen sınırlar;
- d) Karar verme süreçlerinde, yöneticiyi anlayacak ve değerlendirecek daha fazla paydaşın bulunması;
- e) İşteki ve iş dışındaki rakip gerilimlerin daha zorlu ve daha fazla olması;
- f) Kararları ve ilgili kararların sonuçları / etkileri çerçevesinde daha fazla belirsizlik düzeyi;
- g) Küreselleşme ile ilgili daha zorlayıcı ikilemler.

Dünyadaki hızlı değişimle birlikte yöneticilerin çalışanlarını örgütleme, yönetme ve motive etme yaklaşımlarını yeniden düşünmesi gerekmektedir. Günümüzün başarılı yöneticileri, koçluk ve rehberlik üzerine odaklanmak, hızlı, esnek, yenilikçi ve ilişki odaklı organizasyonlar oluşturmak için komuta ve kontrol fikirlerinden vaz geçmektedir. Bugün dünyada en iyi şirketlerin birçoğunda, liderlik tüm organizasyona yayılmış durumdadır ve yöneticiler çalışanlarına kendi fikirlerinden ve yaratıcılıklarından faydalanmaları için güç vermektedirler (Daft, 2008:27).

Daft (2008:27), yeni işyerinde başarının, işbirlikçi ilişkilerin gücüne ve kalitesine bağlı olduğunu belirtmiş ve modern yöneticilerin, verilere odaklanmaktan ziyade, çalışanlarla ve müşterilerle bağlantıda kalmanın

kritik öneminin farkında olmaları gerektiğini belirtmiştir. Yeni çalışma yollarının, diğer şirketlerle olduğu gibi işlevler ve hiyerarşik düzeylerde işbirliğini vurguladığını ve takım kurma becerileri çok önem kazandığına değinmiştir.

Günümüzde artık birçok yönetici, çalışanlardan oluşan bir bölümü yönetmekten ziyade sürekli değişen geçici projelerin ekip liderleri olarak hareket etmeye başlamıştır. Yeni işyerinde önemli bir yönetim zorluğu ise, deneylere ve risk almaya değer veren, mevcut teknolojiyi uygulayan, hataları ve başarısızlığı tolere eden ve geleneksel olmayan düşünceyi ve bilgi paylaşımını ödüllendiren bir organizasyon ortamı yaratarak öğrenilen bir organizasyon oluşturmayı başarmaktır (Daft,2008:27).

Bir iş yerinde yöneticilerin rolü karar vermekten ziyade, herkesin neyin en iyi olduğunu deneyip öğrenmekte özgür olduğu öğrenme yeteneği yaratmaktır. Yeni işyerinde başarılı olmak için, ağ kurmayı ve işbirlikçi ilişkiler kurmayı öğrenmek gerekmektedir. Daha komut ve kontrolle yönetmeyi ve iletişim, başkalarına rehberlik etme ve ilham verme gibi becerilerde ustalaşmak önemli hale gelmiştir (Daft,2008:27-28).

Küreselleşen iş ortamı ve bunun yöneticilerin rolü üzerindeki etkisini anlamak önemlidir. Bu karmaşık rol, her birinin kendine özgü gereksinimleri olan dinamik ortamlara bir acil durum yaklaşımını gerektirmektedir. Küresel eğilimler ve rekabetin geniş bağlamında, küresel yönetici için oyunun kuralları iş yaptıkları her ülke tarafından ayrı belirlenir. Bunları, o ülkenin siyasi ve ekonomik gündemi, teknolojik durumu ve gelişme düzeyi, düzenleyici ortamı, karşılaştırmalı ve rekabetçi avantajları ve kültürel normları olarak açıklamak mümkündür. Akıllı yöneticiler yeni iş ortamlarını analiz edecek, şirketin geleceğini nasıl etkileyebileceğini öngörecektir ve bu duruma uygun stratejiler ve çalışma stilleri geliştireceklerdir. Ayrıca, bu süreçte tedarikçilerin, ortakların, müşterilerin ve yerel yöneticilerin iş uygulamalarını ve beklentilerini de dikkate almaları gerekecektir (Deresky,2014:40-41).

Yetenekli küresel yöneticiler, kurumlarının faaliyet göstermek istedikleri çevreyi, ülkeyi veya bölgeyi politik, ekonomik, yasal ve teknolojik açıdan değerlendirmeden, uygun bir stratejik plan geliştiremezler veya yurtdışındaki bir yatırımı düşünemezler. Aynı şekilde, hali hazırda devam eden operasyonlar için de hem bölge/şube yöneticileri hem de genel merkez yönetimi, potansiyel olarak rahatsız edici olaylar veya belirli yan kuruluşların veya tüm şirketin yeniden yönlendirilmesini gerektirebilecek istenmeyen değişiklikler ve krizler için ortamı sürekli olarak izlemeleri gerekmektedir. Küresel çevrede risk, küresel iş dünyasının yeni sınırı haline gelmiştir. Şirketlerin riske maruz kalma ihtimallerine karşı yönetim becerileri ve alınan önlemler, çok yakında küresel rekabet avantajının

anahtar ögesi olarak kabul edilen küresel markaları geliştirme, üretme ve pazarlama yeteneklerinin yerini alacaktır (Deresky,2014:52. Bu çerçeve de olası bölgesel risk ve küresel krizlere karşı yöneticilerin eskisinden daha dikkatli olmaları gerekmektedir.

Günümüzde yöneticiler ve kuruluşlar her gün farklı seviyede krizlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bununla birlikte, örgütsel krizler küresel düzeydeki krizlerle daha da fazla artmaktadır. Birçok küresel olay, bugünün dünyasının belirsizliğini ve çalkantısını arttırmaktadır ve kriz yönetimini her yönetici için kritik bir beceri haline gelmiştir. Beklenmedik durumlarla başa çıkmak her zaman yöneticinin işinin bir parçası olmuştur, ancak dünyamız o kadar hızlı, birbiriyle bağlantılı ve karmaşık hale gelmiştir ki beklenmedik olaylar daha sık ve daha acı verici sonuçlarla ortaya çıkmaktadır. Tartışılan tüm yeni yönetim becerileri ve yeterlilikleri böyle ortamlardaki yöneticiler için önemlidir. Ayrıca, kriz yönetimi günümüz yöneticilerinin omuzuna ekstra bir yük getirmektedir (Daft,2008:28).

Krizler ve beklenmedik olaylar esnasında liderlik, günümüzün karmaşık dünyasında tüm kuruluşlar için gittikçe önem kazanmaktadır. Kriz durumlarında yöneticiler sakin olmalı, görünür olmalı, insanları işten önce koymalı, gerçeği söylemeli ve işe ne zaman döneceklerini bilmelidir. Özellikle çalkantı ve kriz zamanlarında insan becerileri kritik derecede önemli hale gelmektedir (Daft,2008:30).

Daft'a (2008:30) göre, yöneticilerin rollerine ilişkin olarak bazı faaliyetler gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Bu yönetim özellikleri, küçük işletmeler, yeni başlayan girişimciler ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar için olduğu gibi, büyük şirketlerde için de geçerlidir. Ayrıca, bu roller yeni bir işyerinde ve hızla değişen bir dünyada da uygulanmaktadırlar. Yeni işyerinde, çalışma hızı ve adaptasyonu teşvik etmek için serbest ve esnek olunup, yetkilendirilmiş çalışanların fırsatları yakalamaları ve sorunları çözmeleri beklenmektedir. İşyeri dikey hiyerarşiler yerine ağlar etrafında düzenlenmiştir ve yapılan iş genellikle sanaldır. Bu değişen özellikler, teknoloji ve e-ticaretteki ilerlemeler, küreselleşme, çeşitliliğin artması ve inovasyon gibi kuvvetlerden kaynaklanmaktadır. Yöneticilerin bu yeni ortamda yeni becerilere ve yeterliliklere ihtiyacı vardır.

Liderlik tüm organizasyona yayılmıştır. Müşteri ilişkileri kritik öneme sahiptir ve çoğu iş doğrudan müşterilerle çalışan ekipler tarafından yapılır. Yeni işyerinde, yöneticiler uluslararası müşterileri, ortakları ve tedarikçileriyle iyi ilişkiler kurmaya odaklanırlar ve örgüt genelinde öğrenme yeteneğini geliştirmeye çalışırlar (Daft,2008:30).

Yöneticiler diğer kültürleri anlamayı, takdir etmeyi ve yönetmeyi bilmiyorlarsa ve kültürlerarası becerilere sahip değilse günümüzün küresel iş dünyasında başarılı olmaları çok zordur. Çünkü 21. yüzyılda tüm dünya

ortak pazar yerine dönmüş ve işyerleri ise farklı ülke ve kültürlerden insanların birlikte çalıştığı yerler haline gelmiştir. Küresel kültürel çeşitlilik bir gerçeğe dönüşmüştür ve özellikle müşteriler ve tedarikçiler farklı kültürlerden geliyorsa, onları yönetmek, malı veya hizmeti satmak için değerlerini ve davranışlarını anlamak gerekmektedir. Bugün, iş dünyasına adım attığınızda binlerce satıcının olduğu, düzinelerce para birimi ve sayısız zorluklarla karşılaşacağınız küresel bir pazara giriyorsunuz. Kültür, bir kuruluşun başarısı için önem arz eder. Alanında lider konumunda olan çokuluslu şirketlere bakıldığında, çeşitli etnik kökenlerden, kültürel geçmişlerden ve farklı kişisel tarzlara sahip çalışanlarının olduğu görülebilir. (Solomon ve Schell, 2009:8-9).

Kültür yönetiminin bağlamını şekillendirmekte ve yönetsel rollere etki etmektedir. Farklı kültürlerden çalışanları yönetmek ve onlara liderlik etmek, sosyal ve kültürlerarası etkileşimin anlaşılmasını gerektirmektedir. Sınırlar ötesi yönetim, kültürler arası iletişim sürecini de içermektedir (Thomas, 2008).

Mintzberg'in ortaya sürdüğü ve üç ana başlıkta topladığı on rol gayet isabetli belirlenmiş olsalar da, kültürel farklılıkların dünyadaki yönetimin kavramsallaştırılmasında ve uygulanmasında oynayabileceği çok önemli rolü görmezden geliniyor veya en azından önemsiz gibi görünmektedir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, Google yöneticilerine ilk olarak insanların işletme yönetimi anlayışının yanı sıra yönetim ilkelerini uygulamalarının genellikle kültürel geçmişlerin, kişisel deneyimlerin ve bunlarla karşılaşan durumların bir karışımından kaynaklandığı öğretilmiştir. Bu nedenle, tipik bir Avustralyalı, Çek veya Endonezyalı yöneticinin ticari kararlara ve eylemlere Hint, Bolivya veya Fransız meslektaşlarıyla aynı şekilde yaklaşıp yaklaşmayacağı veya yaklaşımlarında nasıl farklılıklar olacağı soruları sorulmalıdır (Steers, Sanchez-Runde ve Nardon, 2010:27).

Artan küreselleşme, çoğu işletmenin uluslararası bir yapıya dönüşmesi, iş ortamlarının daha çalkantılı ve karmaşık bir yapıya bürünmesi ile beraber, birçok insan nerede çalıştığından bağımsız olarak küresel yöneticilere dönüşmeye başlamışlardır. Ekili yönetim tanımının ulusal kökenle ilgisi olmayan şekillerde değiştiği söylenebilir. Bugün, çoğu yöneticinin dünyanın çeşitli bölgelerindeki müşteriler, iş ortakları ve çalışanlarla ilişki kurmakla yükümlüdür. Başarı veya başarısızlık, yöneticinin sınır ötesinde gerçekleştirilen faaliyetler arasında iletişim kurma, müzakere etme, sözleşme yapma, liderlik etme, koordinasyonu sağlama ve kontrol etme yeteneğine bağlıdır (Steers, Sanchez-Runde ve Nardon, 2010:35).

Yöneticiler için risk almak, uluslararası iş yapan tüm kuruluşlarda karar süreçlerinin bir parçasıdır. Bununla birlikte, küresel pazarlarda görev belirsizliğinin daha fazla olması nedeniyle ortaya çıkan daha yüksek

risk seviyeleri, yapılan işin küresel boyutları ile ilişkilidir. Riskin yüksek olması da, küresel bağlamda yönetimsel karar almanın karmaşıklığına katkıda bulunmaktadır. Yöneticiler, küresel bağlamda kararlar verirken daha fazla strese girmekte ve yerel olarak uygun ancak küresel pazarda alınacak kararlarda daha çevik olmaları gerekmektedir (Harveya, Fisherb, McPhailb ve Moellera, 2009:367).

Yöneticilerin rolü ve yeterlilikleri Stratejik Yönetim literatüründe tarihsel bir ilgi konusu olmuştur ve uluslararası yönetim alanında da önemli artmıştır. Özellikle tepe yöneticiler karmaşıklık ve belirsizlik durumlarda genelde bilgi ve deneyimlerinden yararlanırlar ve verdikleri kararlarda deneyimlerinden, eğitim ve diğer kişisel özelliklerinden yararlanırlar.

Yöneticiler stratejik seçimler yapma yetkisine sahiptirler ve organizasyonlarının başarısı bu kararlara ve dış çevre koşullarına büyük ölçüde bağlıdır. Karar vermek kolay bir süreç değildir ve yöneticiler firmalarının küresel stratejilerini ve yapılarını da dikkate alarak, bilişsel referans çerçeveleri ve değerlere göre karar vermektedirler (López-Cabrales ve Bornay-Barrachina, 2019:65).

Uluslararası ortamlarda şirketler, hayatta kalabilmek için yüksek kalitede, rekabetçi fiyatlı ürünler ve hizmetler sunmak ve yaratıcı olmak zorundadırlar. Küreselleşmeyle birlikte yöneticilerin karşılaştıkları en büyük zorluklardan biri de, şirketlerini ve ürünlerini sürekli değişen dünya şartlarına göre ayarlamak için hızlı kararlar almalarının gerekliliğidir. Karar verme rolü, sorunları ve fırsatları belirleme ve bunları çözme ya da bunlardan yararlanma süreci olduğu düşünüldüğünde, karar verme becerisi yüksek olan yöneticiler firmaların başarısı ve hayatta kalması için çok önemli unsurlar haline gelirler (López-Cabrales ve Bornay-Barrachina, 2019:64).

SONUÇ

Küresel yöneticilerle ilgili literatürde hem ampirik araştırmalar, hem de alanında uzman kişilerin fikirleri bulunmaktadır. Örneğin Gregersen, Morrison ve Black (1998), uluslararası yöneticiler üzerinde yaptıkları araştırmada başarılı küresel yönetici/liderlerin beş özelliğini; (1) genel duruma ve şartlara özgü bilgi ve beceriler, (2) meraklılık, (3) kişinin karakteri, (4) belirsizliği yönetme kapasitesi ve gerilimleri dengeleme yeteneği ve (5) iş ve örgütsel yaşam kuralları bilgisi olarak tanımlamışlardır. Weeks (1992), başarılı uluslararası yöneticiyi işletme bilgisine sahip, tolerans ve esneklik derecesi yüksek ve insanlarla çalışma becerisi olan biri olarak tanımlamıştır. Adler ve Bartholomew (1992) küresel yöneticilerin “Kültürel sinerji oluşturucular” olmaları gerektiğini önermişlerdir. Yukarıda bahsedilen araştırmalar da, küreselleşmeye ve küreselleşmenin organizasyonlar için ne anlama geldiğine baktıktan sonra ne tür yöneticilere ihtiyaç duyul-

duğunu belirlemek için tümevarımsal akıl yürütmeye dayanarak tahmin yürütme yoluyla bu sonuçlara varmışlardır (Osland,2018).

Orta Amerikalı yöneticiler üzerine yapılan bir çalışmada kaydedilen çevresel bir farkla, ek bir yönetici rolünün gerekli olduğu ileri sürülmüştür. Gözlemler sonucunda, bu yöneticilerin Mintzberg tarafından belirlenen rolleri yerine getirdiklerini doğrulanmış, ayrıca hükümete karşı kuruluşlarını koruyucu bir rol de üstlendikleri görülmüştür (Osland, 1991). Bu rol, yöneticilerin işlerini etkileyebilecek potansiyel hükümet eylemlerine karşı yakın takipte kalmayı, zararlı mevzuat veya düzenlemeleri önlemeye çalışmayı ve hükümet harekete geçse bile firmalarını hasar veya riskten koruyacak özel düzenlemeler yapmaya çalışmayı içermektedir (Osland, 2018).

Küresel yöneticilerin ne tür işleri yaptıkları ve yerel yöneticilerden farklarının ne olduğu sorularına cevap bulmak için Dalton, Ernst, Deal ve Leslie (2002), Mintzberg'in (1973) yerel yöneticileri gözlemleyerek gerçekleştirdiği yönetsel roller çalışmasını incelediler. Mintzberg, tüm yöneticilerin aynı rolleri aynı şekilde yapmadığını, çünkü işlerini nasıl yaptıklarını belirleyen dört değişken kümesi bulunduğunu belirtmiştir. Bu değişkenler çevre (ortam, endüstri ve organizasyondaki farklılıklar), iş (iş düzeyinde farklılık) ve işlev), kişi (yönetici kişilik ve stil özelliklerindeki farklılıklar) ve durum (zamansal ve bağlamsal özelliklerdeki farklılıklar) olarak açıklamıştır. Yaratıcı Liderlik Merkezi'ndeki bu araştırma ekibi, yerel ve küresel yöneticilerin rollerini küresel karmaşıklık bağlamında nasıl yerine getirdikleri konusunda önemli farklılıklar bulmuşlardır. Dört farklı uluslararası şirkette benzer kademelerde görev yapan çeşitli uluslardan 211 yöneticiyi incelemişlerdir. Araştırmalarını Mintzberg'in çalışması ve yönetsel roller teorisine dayanarak hem küresel hem de yerel yöneticiler üzerinde uygulamışlardır. Bulgular, küresel ve yerel liderler arasındaki benzerliği ve farklılığı göstermiştir. Araştırma ekibi farklılıkları küresel ortamın karmaşıklığına bağlamışlardır (Leslie ve diğerleri, 2002:13-14). Buna göre:

Bireylerarası Roller.

Bireylerarası rollerde, küresel yöneticilerin çalışanlarına koçluk etmeleri, onları motive etmeleri ve denetlemeleri birçok farklı ülkeyi ve kültürden insanları da kapsayacaktır. Bu durum küresel yöneticilerin yerellik bağlamında işini zorlaştıracaktır. Birçok örgütsel araştırmacı, küresel bir yöneticinin kişilerarası veya ilişkisel beceriler konusundaki bilgisinin, küresel ortamda başarısında fark yaratacağını düşünmektedir. İrtibatçı rolü küresel ortamlarda giderek daha önemli hale gelecektir. Kişilerarası yetkinlik, kültürel adaptasyon yeteneği ve uyumluluk gibi beceriler küresel olarak çalışırken yöneticilerin etkinliğini arttıracığına inanılmakta-

dır. Bununla birlikte, liderlik rolünü tanımlayan davranışların - koçluk ve mentorluk, ilham verme ve temsilci seçme ve ekip oluşturma ve başkalarını denetleme gibi roller de küresel bağlama taşındığında farklılaşacaktır. Güçlü iş ilişkileri kurulması hem yerel hem de küresel yöneticiler için kritik önem taşımaktadır. Ancak bu ilişkileri mesafe, ülkeler ve kültürler arasında sürdürmek küresel yöneticiler için daha zor bir süreçtir. Bağlantılar oluşturmak için küresel yöneticiler, organizasyona işbirliği avantajı sağlayacak şekilde şirketleri ve ülkeleri kapsayan ilişkiler kurarlar. Bu sebeplerden dolayı irtibat uzmanı rolünün küresel yöneticinin çalışmaları için daha fazla önem kazanacağı düşünülmektedir.

Bilgi Sağlayıcı Roller

Küresel iş ortamının muazzam bilgi akışları göz önüne alındığında, küresel yöneticilerin gözlemci ve sözcü rollerine daha fazla önem vermelerini bekliyoruz. Küresel organizasyonun çevresi, teknoloji, rakipler, müşteriler, tedarikçiler ve ürünlerdeki sürekli değişim ile belirgindir. Bu hareketler yeni iş avantajları ve yeni büyüme pazarları yaratmaya zorluyor. Bu hızlı ve rekabetçi ortamda, küresel yöneticilerin önemli miktarda farklı bilgilere dayanarak işlemesi, entegre etmesi ve iletişim kurması gerekmektedir.

Kararsal Roller

Bu rollerde küresel yöneticilerin karar vermeleri, krizleri çözmeleri, fırsatları yakalamaları, sözleşmeleri müzakere etmeleri ve çatışmaları yönetmeleri beklenmektedir. Bir şirketin stratejileri ve operasyonları küreselleştikçe kendi ulusal sınırlarının ötesinde faaliyet göstermeye başlar. Faaliyette olduğu ülkelerde şirketler yerel farklılaşmayı korurken küresel entegrasyon sağlamaya çalışacaklardır. Çokuluslu şirketler günümüzde iş yaptıkları ülkelerin coğrafyasından, politikalarından, teknolojik düzeyleri ve kültürel normlarına gerekli hassasiyeti göstermezlerse yerel avantajların sunduğu fırsatlardan da yararlanamayacaklardır. Küresel entegrasyon ve yerel farklılaşma stratejisi şirketler ve onların yöneticileri için, önemli karar alma ve müzakere sorumluluğunun yerel pazar düzeyinde yapılması gerekliliğini göstermektedir. Kuşkusuz, küresel yöneticilerin uluslararası arenada karar verme, sözleşme müzakereler, yeni fikirler üretme ve kriz ve çatışmaları yönetme gibi davranışlara daha fazla dikkat etmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda küresel yöneticiler yeni ortamları analiz ederler, şirketlerinin geleceğini nasıl etkileyebileceğini tahmin etmeye çalışırlar ve daha sonra faaliyette buldukları ülkelere uygun stratejiler ve çalışma stilleri geliştirmeye çalışırlar (Leslie ve diğerleri, 2002:13-14).

Bu çalışmanın bulguları, küresel yöneticilerin yaptıklarının büyük ölçüde yerli yöneticilerin yaptıkları ile aynı olduğunu, ancak vurguda önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Yüksek ve düşük küresel

karmaşıklık düzeyinde yöneticiler, gözlemci, karar verici, girişimci ve müzakereci rollerinin önemi düzeyinde farklılık göstermemiştir. Bununla birlikte, bulgular aynı zamanda, yöneticilerin iş sorumlulukları düşük küresel zorluktan yüksek küresel karmaşıklığa doğru ilerledikçe, bazı rollerle atfedilen vurgu derecesinde ilginç bir değişimi vurgulamıştır. Küresel yöneticiler yöneticilerin şirket içi yönelimli rollerine daha az, sözcü ve irtibat uzmanı gibi şirket dışına yönelik rollerini daha çok vurgulamaktadırlar. Bu bulgular, yönetim sorumluluklarının kapsamı daha küresel hale geldikçe, yöneticilerin gittikçe daha fazla bilgiyi organizasyonel çevreye yaymaya çağrıldığını göstermektedir. Kararsal roller ve özellikle de müzakereci rolü küresel liderlerde yerel liderlerden daha kritik bir öneme sahip görünmektedir. Küresel yöneticilerin patronlarının düşüncesine göre; duygusal istikrar, liderlik, karar verici rollerindeki beceriler ve stresle baş edebilme yeteneği, yapılan işin küresel karmaşıklığından bağımsız olarak yönetsel etkinliğin temel bileşenleridir. Ayrıca vicdanlı olmak, müzakerecilik ve girişimcilik(yenilikçi), uluslararası iş bilgisi ve kültürel uyumluluk gibi özellikler küresel yönetici seçiminde göz önünde bulundurmaktadırlar (Leslie ve diğerleri, 2002).

Literatürde de görüldüğü üzere, çok uluslu şirketlerin küreselleşme ve bu bağlamda yerelleşme hareketleri yöneticilerin rollerinden ziyade daha çok bazılarına atfedilen vurguda veya önem derecesinde değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişiklikler daha çok yönetsel rollerde yapılan işlerin çapının genişlemesi, karmaşıklıklaşması olarak değerlendirilebilir. Genel olarak en kayda değer değişimlerin Mintzberg'in (1990) kararsal yönetici rollerinde meydana geldiği düşünülmektedir..

Küreselleşmeyle beraber organizasyonlar, dünyamızda meydana gelen teknolojik, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel birçok değişimin etkisi altında kalmaya başlamıştır. İnteraktif teknolojinin gelişmesi, gittikçe zamana ve mekâna bağımlı olmayan bir rekabet sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu çalkantılı küresel ortamlara hazırlıklı olmayan şirketler her daim farklı krizlerle karşılaşabilmektedirler. Kriz ihtimaline karşı hazırlıklı olan şirketler güçlü ve zayıf oldukları taraflarını bularak, önlerine çıkabilecek tehdit ve fırsatları saptayıp krizleri çok etkili bir şekilde yönetmekte ve krizleri fırsata dönüştürebilmektedirler. Bu çerçevede yöneticilerin, şirketlerinin iş yaptıkları ülkelerde itibarı, imajı ve finansal kaybı önlemek için kültürel açıdan en uygun küresel kriz stratejilerini geliştirmeleri elzemdir.

Küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası ve çok uluslu şirketlerin çoğalması ile yöneticiler de küreselleşerek, ülke-ulus sınırlarının ötesinde iş yapmaya başlamış ve bu durum da küresel kültürel çeşitliliğin çok fazla olduğu iş ortamlarını da beraberinde getirmiştir. Artık günümüzde küresel yöneticiler, sorumlu oldukları şirketlerin uluslararası başarı sağlaması

ve kar etmesi için kültürler arası bir takım yetkinliklere ve küresel bir zihin yapısına sahip olmak zorundadırlar.

Ancak bu şekilde küresel çapta çevik kararlar verebilecekler, küresel krizlerde veya iş yaptıkları bölgelerde meydana gelebilecek krizlerden etkilenmemek için öngörülü ve hazırlıklı olacaklar, iş yaptıkları kültürlere uygun liderlik tarzı uygulayacaklar ve müzakerelerini çok kültürlü ortamlarda başarıyla gerçekleştirerek organizasyonlarını başarıya taşıyacaklardır.

Küreselleşme ve çokuluslu kurumsal yapılar nihayetinde ulusal kültürlerin benzeşmesine neden olsa da, aynı yönetim tekniklerini ve örgütsel davranışı üretmek için kültürlerde benzer değerlerin ortaya çıkması çok az bir ihtimaldir. Ulusal değerler, tutumlar, gelenekler, görenekler ve ideolojiler farklı örgütsel yapılar, kültürler ve dinamikler üretirler (López-Cabrales ve Bornay-Barrachina, 2019:78).

Kültür, örgütsel davranış ve buna bağlı olarak da karar verme süreçlerini etkiler. Küreselleşme çerçevesinde yerelleşme sürecinde yöneticiler küresel iş yaptıkları ülkelerin kültürel normlarını, geleneklerini, dilleri, dinleri ve sosyal davranış kuralları hakkında detaylı bilgi sahibi olmalı ve bu farklılıklara saygı göstererek maksimum uyum içinde çalışmalıdırlar.

KAYNAKLAR

- Adler, N. & Bartholomew, S. 1992. Managing Globally Competent People. *Academy of Management Executive*, 6(23): 52–64.
- Aydeniz N., Silindir M. ve Karhan G. (2012) Küreselleşme Olgusuna Yaklaşımlar *Batman University International Participated Science and Culture Symposium, 18-20 April 2012 Batman*, Journal Of Life Sciences Volume 1 (1) s. 1013-1023
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı: XXXII, 2008,s.25-34
- Bird, A. ve Osland, J. S. (2004) *Global Competencies: An Introduction. The Blackwell Handbook Of Global Management: A Guide To Managing Complexity*. Editors.Henry W. Lane, Et Al. Editors. Blackwell Publishing Ltd.
- Bozkurt, V. (2000). Küreselleşme -Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar. *ISGUC-The Journal of Industrial Relations and Human Resources* 2 (1) No 87
- Daft, R. L. (2008) *Management, Eighth Edition*, Thomson South-Western, Oh,USA
- Dalton, M. Ernst, C., Deal, J. ve Leslie, J. (2002). *Success for The New Global Manager: What You Need to Know To Work Across Distances, Countries and Cultures*. San Francisco: Jossey- Bass and the Center for Creative Leadership.
- Deresky, H. (2014). *International Management- Managing Across Borders and Cultures- Text And Cases*, Eighth Edition. Pearson Education Limited
- Ekin, N. (1999) Küreselleşme Ve Gümrük Birliği (Çalışma Yaşamında Dönüşüm: Çelişkiler Ve Fırsatlar). *İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1999-47* s.50
- Gavcar, E. ve Dirlik, S. (2005) Küreselleşme Ve Yöneticilere Göre Küreselleşme Olgusu *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İlke) Güz (15)
- Giddens, A. (1999) Reith Lectures 1999: Runaway World Lecture 1: Globalisation Transmission: 7 April 1999 E.T. 10.05.2020. http://downloads.bbc.co.uk/rmhttp/radio4/transcripts/1999_reith1.pdf
- Gökçe O. ve Şahin A. (2003). “Yönetimde Rol Kavramı ve Yönetimsel Roller”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (6) , 133-156
- Gregersen, H. B., Morrison, A. J., & Black, J. S. (1998). Developing Leaders for The Global Frontier. *Sloan Management Review*, 40(1), 21–32.
- Güven, A. (2006) Küreselleşmenin Yönetici Davranışlarına Etkisi *GOÜ İİBF İşletme Bölümü, 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi* 15-17 Haziran 2006
- Harveya, M. Fisherb, R., McPhailb, R. ve Moellera, M. (2009). Globalization and Its Impact on Global Managers’ Decision Processes. *Human Resource Development International* Vol. 12, No. 4, September 2009, 353–370

- Huntington, S. (2004). Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı (Çev: Ay-tül Özer), *İstanbul: CSA yayınları*
- İnce, M. (2009). Küreselleşme ve Yerelleşme: Bir Çelişki mi? *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11 / 1. 259-275
- Kartal, Z. 2007 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), KAVRAMSAL VE TARİHSEL YÖNLERİ İLE KÜRESELLEŞME
- Kalyoncuoğlu, s. Üner, M.M. 2010 Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12(3) Küresel Doğan İşletme Kavramı ve İşletmelerin Küresel Doğmasına Etki Eden Kurucu/Üst düzey Yönetici Özellikleri üzerine Karşılaştırmalı bir Araştırma
- Khondker, H. H. (2013) Küreselleşme Yerine Küyerelleşme: Sosyolojik Bir Kavramın Değerlendirilmesi. Çev. İrem Tükel. *Sosyoloji Dergisi / Journal of Sociology* ISSN: 1300-5642 Yıl / Sayı / Vol.: 28: 177-189
- Mintzberg, H. (1973). *The Nature of Managerial Work*. New York: Harper & Row.
- Mintzberg, H. (1990). The Manager's Job: Folklore And Fact. *Reprinted With Permission From Harvard Business Review*, March/April 1990, pp. 163–176. © 1990 by The President And Fellows Of Harvard College.
- Osland, J.S. (1991). Extravagancia en las Corporaciones. Panorama, *Central American Business Magazine*, Volume 37.
- OSLAND, J.S. (2018) *The Multidisciplinary Roots of Global Leadership. Global Leadership Research, Practice, and Development*, Third edition. Edited by Mark E. Mendenhall, Joyce S. Osland, Allan Bird, Gary R. Oddou, Michael J. Stevens, Martha L. Maznevski, and Günter K. Stahl. Newyork: Routledge
- ÖKMEN, Mustafa (2003). Yerel Yönetimlerde Yeniden Düzenleme Girişimleri ve Son Reform Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yönetim ve Ekonomi, CBÜ İİBF Dergisi*, C.10, S.1.
- Ökmen, Mustafa (2005). *Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Yönetimler*. Yerel Yönetim Yazıları-1: Reform (Edit: M.Kösecik, H.Özgür), Nobel Yayınları, Ankara, ss.539-564
- Richard M. Steers, R. M., Sanchez-Runde, C. J. ve Nardon, L. (2010). *Management Across Cultures - Challenges and Strategies*. Cambridge University Press
- ROBERTSON, Roland. (1995). *Glocalization: Time-space and Homogeneityheterogeneity*, M. Featherstone et al (ed) *Global Modernities*, London: Sage. pp. 25-44
- Robbins, S. P. ve T. A. Judge. (2012). *Örgütsel Davranış* 14. Basımdan Çeviri, Ed. İnci. Erdem, Nobel Yayıncılık.
- Robbins, S. P., Decenzo,A.D., ve Coulter, M. (2013) *Yönetimin Esasları: Temel Kavramlar ve Uygulamalar/ Fundamentals of Management: Essential*

Concepts and Applications 8. Basımdan Çeviri, Nobel Akademik Yayıncılık

- Rutherford, D.G.ve O'Fallon, MJ. (2007). *Hotel Management and Operations Edition 4, illustrated*, Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey
- Rüzgar, N. ve Kurt, M. (2013). Yöneticiler Aslında Ne Yapar? Yönetici Rollerini Hakkında Bursa Merkezli İşletmelerde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 5/4 s 35-49
- Short, C. (1998). The Meaning of Globalization for Development Policy. *Social Policy & Administration* ISSN 0144 5596 Vol 32 (5) p.456-463
- Solomon, C.M. ve Schell, M. S. (2009). *Managing Across Cultures The Seven Keys to Doing Business with a Global Mindset*. McGraw-Hill E-books
- Steger, B. M. (2010) *Globalization*. Oxford University Press, UK
- Svensson, G. (2001). "Glocalization" of Business Activities: A "Glocal Strategy" Approach. *Management Decision*, Vol. 39 Iss 1 pp. 6 – 18
- Thomas, D. (2008). *Cross-cultural management: Essential Concepts* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Weeks, D. (1992). *Recruiting and Selecting International Managers*. Report number R-998. New York: The Conference Board
- Yıldırım, M. N. (2018). Glokalizasyon Nedir? Ekonomideki Yeri. E.T. 29.05.2020 <https://nuryildirimblog.wordpress.com/2018/04/30/glokalizasyon-nedir-ekonomideki-yeri/>
- Yip, G. S. (1989). Global Strategy... In A World Of Nations? *Sloan Management Review*; Fall 1989; 31, 1; ABI/INFORM Complete

¹ Arş. Gör. Şule Gedikli, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. ORCID No: 0000-0001-8097-5921.

GİRİŞ

Azize Agatha, Etna yanar dağının eteklerinde bulunan Sicilya'ya bağlı Katan'ya şehrinde doğmuş ve burada yaşamış bir Azize'dir. Agatha kelimesinin kökeni; *agios* (*Aziz, azize, mübarek, kutsal*) ve *theos* (*Tanrı*) kelimelerinden oluşmakta ve "*Tanrı'nın Azizesi*" anlamına gelmektedir (Voragine, 1994: 157). Eski zamanlardan beri saygı duyulan Azize Agatha'nın hayatını ele alan güvenilir tarihi bir kaynak olmamasına rağmen eski tarihli metinler onun varlığına dair önemli bilgiler vermektedir. Onun şehitliği 3. yüzyılda İmparator Decius'un hâkimiyeti altındayken gerçekleşmiştir. Azize'nin hayatını anlatan Yunanca ve Latince pek çok uyarlaması olan Passio (azizlerin nasıl öldüğünü ya da öldürüldüğünü anlatan kutsal metinler) 6. yüzyıla tarihlidir. Ayrıca Azize'nin adı, 5 Şubat'ta en eski tarihli Latince Şehitoloji'ye (Hieronymianum), 6. yüzyılın başında itibaren Kartaca Kilisesi Takvimine, Ortodoks Kilisesi'ne ait azizlerin hayatını anlatan derlemeye (Synaxarion) ve Hristiyan ayin kitabına (Gelasian ve Gregorian Sacramentaries) kaydedilmiştir. Azize'nin adı ayrıca Kanonik Latince ayin kitabında da geçmektedir (Easton, 1994: 86) (Farmer, 1997: 8). Bu eski metinlere rağmen pek çok bilim adamı Azize Agatha'nın ilham verici ancak kurgusal bir figür olduğuna inanmaktadır (Guiley, 2001: 4). Biz ise bu çalışmada da Azize Agatha'nın hayatı için Ceneviz piskoposu Dominik Jocabus de Voragine tarafından 13. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış ve Ortaçağın en önemli kitaplarından bir olan Altın Efsane'yi ele aldık (Voragine, 1994: 2-3).

Altın Efsane'ye göre harika bir güzelliğe sahip olan Azize Agatha soylu bir aileden gelmektedir. 3. yüzyılda yaşamış olan Azize, ilk çocukluk döneminden itibaren kendini içtenlikle İsa'nın hizmetine adanmıştır. Alt bir soydan gelen, pagan, paragöz ve günahkâr bir hayatı olan Sicilya Valisi Quintianus, onun ne kadar güzel bir kadın olduğunu işitmiş ve onun karısı olması için büyük bir istek duymuştur. Vali Quintianus, Azize Agatha gibi soylu bir kızla evlenerek hem sosyal statüsünü artıracığını hem de toplumda saygı göreceğini düşünmüştür. Azize Agatha ise onun evlenme teklifini geri çevirerek, ruhunu İsa'ya teslim ettiğini ifade etmiştir. Vali Quintianus'un teklifine, "*Ben İsa'nın hizmetkârıyım*" şeklinde cevap vermiştir. Bu cevabı alan Quintianus, günah içinde yaşayan, dokuz kızı olan kadın satıcısı Aphrodisia'ya Azize Agatha'yı teslim etmiş ve ondan otuz gün içinde Azize Agatha'nın düşüncesini değiştirmesi için çabalamasını söylemiştir. Ne kadar eziyet etseler de fikrinden dönmeyen Azize Agatha gece gündüz ağlayarak şehit olmak için yalvararak dua etmiştir. Bunun üzerine "*Aphrodisia Valiye 'Bu kızın ruhunu İsa'dan ayırmak taşı yumuşatmaktan ya da demiri kurşuna çevirmekten daha zor!'*" demiştir (Voragine, 1994: 158).

Tüm eziyetlere rağmen olumlu cevap alamayınca Vali Quintianus,

onun hapishaneye konulmasını emretmiştir. Vali tekrar İsa'dan vazgeçmesini ve Tanrılara tapmasını istemiştir. Azize Agatha'dan ret cevabı gelince işkence sehпасına bağlanması emrini vermiştir. Duruma sinirlenen Vali, Azize Agatha'nın göğüslerinin sert bir şekilde bükülmesini ve daha sonra koparılmasını istemiştir. *"Azize Agatha ağlayarak: 'Zalim ve zalim hükümdar, bir kadına böyle bir işkence yaptığın için utanmalısın, annen seni nasıl emzirdi?' diye serzenişte bulunmuştur"*. Bunun üzerine Vali onun tekrar hapishaneye konulmasını, hiçbir doktorun onunla ilgilenmemesini, hatta yiyecek ve içeceğin dahi verilmemesini emretmiştir. Gece yarısı önden meşale taşıyan bir çocukla yaşlı bir adam hapishaneye girmiştir. *"Yaşlı adam ona dedi ki 'bu zalim adamın işkencesinden çok ağrın var, senin yaralarını düzeltmek için buradayım"*. *"Agatha 'benim vücuduma herhangi bir ilaç kullanma ve göğüslerimi dikkatlice korumam gerekirken ikisini de kaybetmem benim için utanç vericidir' demiştir"*. *"Ve yaşlı adam ona dedi ki 'kızım, senin bu alçak gönüllüğün beni rahatsız etmedi, ben de Hristiyan'ım!' Daha sonra yaşlı adam Agatha'ya kendisini iyileştirmesini neden istemediğini sordu?"* *"Agatha cevap verdi 'Çünkü İsa benim Efendim ve eğer o uygun görürse beni tek bir kelime ile bir anda iyileştirir!' sonra yaşlı adam gülümsedi"* ve *"ona dedi ki 'Kızım ben İsa'nın havariyelerindenim ve seni iyileştirmem için o beni sana gönderdi' bundan sonra Aziz Petrus arkasında göz kamaştırıcı bir ışık bırakarak gözden kayboldu ve tüm muhafızlar dehşet içinde kaçıştı"*. Bu olaydan sonra Azize Agatha tamamen düzelmiş ve iki göğsü mucizevi bir şekilde eski haline kavuşmuştur (Voragine, 1994: 159-160).

Dört gün sonra Vali onu karşısına getirtti ve tekrar Tanrılara tapınmasını istedi. *"Agatha, 'senin kelimelerin boş ve anlamsız! Düşün bakalım beni kim iyileştirdi?' 'akılsız adam sen hala taş figürlere tapın ve Cennetin Tanrısını inkâr et, beni kim iyileştirdi' diye Valiye sordu"*. *"Agatha, 'İsa, Tanrı'nın oğlu' diye cevap verdi"*. Daha sonra Vali askerlerine yanmış kömürle karışmış çanak çömlek parçalarını dağıtmalarını ve tüm kıyafetleri çıkarılmış Azize Agatha'yı sert zeminde sürüklemelerini emretti. Tam O bu işkenceye sabrederken şehir büyük bir depremle sarsıldı, saray yıkıldı ve Quintianus'un iki yardımcısı yıkıntılar arasında ezildi. Azize Agatha'ya insafsız muameleden dolayı bu felaket onların üstüne geldiği için halk valiliğe doğru koştu. Sonra hem depremden hem de halkın isyanından korkan Vali Quintianus Azize Agatha'yı hapishaneye gönderdi ve orada; *"İsa beni kim yarattı, çocukluğumdan beri kim beni korudu, vücudumu ve ruhumu kim korudu, tüm çektiklerime karşılık zafer kazanmama kim izin verdi, merhametinle benim ruhumu al!"* diyerek dua etmeye başladı. Yüksek sesle dua ederken ruhunu teslim etti. Tüm bunlar imparator Decius'un hükümdarlığı zamanında, 251 yılında, gerçekleşti (Voragine, 1994: 160).

Dindar Azize'nin vücuduna baharatlarla karıştırılmış yağ sürülüp, lahite yerleştirilmiştir. Daha sonra lahit ipek giymiş genç bir adam ve beyaz tunikli yüzlerce genç eşliğinde mezarın yanına yaklaşarak mermer taşın üzerine bırakılmıştır. Naaşın taşınması sırasında ona eşlik edenler aniden gözden kaybolmuşlardır. Taşın üzerinde, "*Mübarek ve bereketli ruh, ülkesinin kurtarıcısı ve Tanrı'ya hürmet*" yazılıdır. Agatha'nın şehitlik acısı çeken kutsal ruhu Tanrı karşısında saygınlık ve kendi ülkesine kurtuluş getirmiştir. Mezarın üzerindeki bu yazı ile Pagan ve Yahudiler Azize'nin mezarına saygı göstermeye başlamışlardır (Voragine, 1994: 160-161).

Azize'nin ölümünden sonra Vali Quintianus, Agatha'nın evindeki gizli hazinayı bulmak ümidi ile yola çıkmıştır. Bu sırada arabayı süren atlar dişlerini gıcırdatıp, kaçmıştır. Atlardan biri onu ısırırken diğeri de onu toynak darbesi ile ırmağa fırlatmıştır ve O asla düzelememiştir (Voragine, 1994: 161).

Azize Agatha'nın ölümünden bir yıl sonra Katanya'nın yanında duran bir dağda, Etna yanar dağında, yarık açılmış lavlar taştan taşa sıçramış ve tüm şehrin üzerine doğru yağmaya başlamıştır. Pagan kalabalık; Azize'nin mezarına doğru koşup mezarın üzerindeki ipekli örtüsünü yırtıp dağın eteklerine yaymıştır. Bu örtü, yangını durdurmuş ve şehri felaketten korumuştur. Bu gizemli olay, Azize Agatha'nın doğduğu tarihte (5 Şubat) gerçekleşmiştir (Voragine, 1994: 161).

Azize Agatha; genellikle tasvirlerde tepsi ya da tabak üzerinde bir çift göğüs taşıyan, soylu genç bir kadın olarak gösterilmiştir (Resim No. 1, 3, 4, 8). Aslında bu görüntü somun ekmek şeklinde yanlış bir yorumlamaya maruz kalmıştır. Bunun sonucunda 5 Şubat'ta kutlanılan bayramında "Agatha'nın Ekmeği" şeklinde bir gelenek ortaya çıkmıştır. Giovanni della Robbia'nın heykelinde (Resim No. 2) ise hemen omuzunun arkasında tepsinin içinde bir çift göğüs yer almaktadır. Soyluluğunu vurgulamak için tasvirlerde gösterişli kıyafet ve mücevherler içinde resmedilmiştir (Hall, 1974: 9) (Resim No. 4, 8, 9). Genellikle dindar bir figür olan Azize Agatha, tek ya da diğer azizlerle grup halinde resmedildiği eserler de vardır. Azize Lucy ile olan tasvirinde her ikisi de atribüleriyle ayakta resmedilmişlerdir. Ayrıca iki Azize de şehitlik alameti olan palmiye taşımaktadırlar (Resim No. 4).

İkonografide Azize Katanya Valisi Quintianus'un evlilik teklifini reddedince işkenceye maruz kalmış, iki göğsü sert bir şekilde bükülerek kopartılmıştır. Bu kompozisyon, 12.yüzyıla kadar nadir olarak işlenmiştir. 6. Yüzyıla tarihli Ravenna'da Sant'Apollinare Nuova Kilisesi'ndeki mozaiklerde Agatha'nın tasvirleri bulunmaktadır. 10. yüzyılın sonu ya da 11. yüzyılın başına tarihli Bizans dönemine ait bir el yazmada yarı çıplak olarak gösterilen Azize Agatha bir direğe bağlanmış, etrafını çev-

releyen iki adamdan biri sol göğsünü bıçakla kesmeye çalışırken, diğeri elindeki meşale ile sağ göğsünün kesilen bölgesinde oluşan yarayı dağlamaya çalışırken tasvir edilmiştir. Sahnenin diğer tarafında ise işkence sonrası hapishaneye konulan Azize Agatha üzgün bir şekilde otururken resmedilmiştir (Easton, 1994: 88). 12. yüzyıldan sonra ise farklı bölge ve tarihlerde bu kompozisyon tekrar tekrar işlenmiştir. Onun çarpıcı hayat hikâyesi içinde en fazla işlenen konu halini almıştır. 12. yüzyıla tarihli aziz ve şehitlerin sıkıntılarını anlatan bir kitapta yalnızca bir göğsüne işkence edilirken resmedilmiştir. Azizenin tek göğsü işkencecinin elinde bulunan uzun kerpeten tarzı bir aletle bükülmeye çalışılmaktadır (Easton, 1994: 88). 12. yüzyılın ortasına tarihli başka bir kitapta yine tek göğsünden yapılan işkence resmedilmiştir. İşkenceci elindeki uzun makasla onun sağ göğsünü keserken tasvir edilmiştir (Easton, 1994: 88-89). 13. yüzyılın başına tarihli Azize Elizabet'in Mezmurlar Kitabı ve 12 ile 13. yüzyıla tarihli manastıra ait bir dua kitabında işkence sahnesi çok benzer şekilde resmedilmiştir. Her iki sahnede de direğe bağlanmış yarı çıplak Azize'nin iki göğsü iki adam tarafından uzun aletlerle bükülmeye çalışılmaktadır (Easton, 1994: 90). 13. yüzyılın ortasına tarihli bir el yazma eserde (1250) (Resim No. 5) Azize Agatha kollarını yukarı doğru kaldırmış şekilde sahnenin ortasında dururken, her iki yanında yer alan muhafızlar elbisesinde açılan bölümlerden çıkan göğüslerini elleri ile bükmektedirler. 14. yüzyılın başına tarihli Kraliçe Mary'e ait Mezmurlar kitabında kolları arkadan bağlı Agatha'nın göğüsleri iki adam tarafından bükülmektedir (Easton, 1994: 90). 14. yüzyılın başına tarihli başka bir minyatürlü el yazma kitapta ise Vali Quintianus'un önünde yarı çıplak şekilde duran Azize Agatha'nın göğüsleri muhafızlar tarafından iple bükülerek koparılmaya çalışılmaktadır (Easton, 1994: 90). Azize Agatha'nın işkence olarak göğüslerinin kesilmesi kompozisyonu Ortaçağ'dan sonra, özellikle 16 ve 17. yüzyıla kadar da popüler bir konu olarak tasvir edilmeye devam edilmiştir. Ortaçağ örneklerinde olduğu gibi maruz kaldığı işkence sırasında sehpaye yatırıldığı söylenen Agatha tasvirlerde (Resim No. 6, 7) ayakta gösterilmiştir. Dolayısıyla ikonografiye uygunluk söz konusu değildir. Piombo del Sebastiano'nun eserinde (Resim No. 6) ise Azize'nin göğüsleri, kerpeten ile sıkıştırılmaya çalışılırken tasvir edilmiştir. İkonografide doğrudan kerpetenden bahsedilmemesine rağmen sanatçı, bükme işini bireyselliğini kullanarak kerpetenle yapmayı tercih etmiştir. Maşa, kerpeten ve makas şehitliğinin alameti ve atribüleri olarak tasvirlerde karşımıza çıkmaktadır (Hall, 1974: 9) (Resim No. 8, 9). Piombo del Sebastiano'nun eserinde (Resim No. 6) sağ alt köşede, Giovanni Battista Tiepolo'nun örneğinde (1756, Staatliche Müzesi, Berlin) (Resim No. 7) ise Azize'nin arkasında devasa boyutlarda resmedilmiş işkencecinin elinde kanlı bir bıçak görülmektedir fakat ikonografide işkence sırasında bıçak kullanıldığına dair bir ifade bulunmamaktadır.

Altın Efsane’de işkenceden sonra Azize Agatha hapishanedeyken meşale taşıyan çocukla birlikte Aziz Petrus onu iyileştirmek ve göğüslerini eski haline getirmek için yanına gelmiştir. İşkence konusuna kıyasla Ortaçağ ve 17. yüzyılda nadir işlenen bir konu olmuştur. 14. yüzyılın başına tarihli kraliçe Mary’e ait Mezmurlar kitabında bu sahne tasvir edilmiştir (Easton, 1994: 90). Giovanni Lanfrance ve Alessandro Turchi’nin eserlerinde (Resim No. 10, 11) de hapishanede üzgün bir şekilde oturan Azize Agatha ile onu iyileştirmek için gelen havari Petrus ve meşale taşıyan melek görülmektedir. İkonografide bahsedilen yaşlı erkek, her iki eserde de görülmektedir, ama meşale taşıyan çocuk tasvirlerde melek şeklinde resmedilmiştir. Giovanni Lanfrance’nin eserinde (Resim No. 10) doğrudan ikonografide anlatıldığı gibi Petrus eliyle onun yarasını iyileştirmeye çalışırken gösterilmiştir ancak Alessandro Turchi’nin örneğinde (Resim No. 11) ikonografide “*Yaşlı adam ona dedi ki: ‘Bu zalim adamın işkencesinden çok acın var, senin yaralarını düzeltmek için buradayım’.* “*Agatha ‘Benim vücuduma herhangi bir ilaç kullanma ve onları dikkatlice korumam gerekirken ikisini de kaybetmem benim için utanç vericidir’ diye cevap vermiştir*” ifadesinde anlatıldığı gibi havari Petrus onu iyileştirmeye razı etmeye çalışmaktadır.

Aziz Agatha’nın cenaze töreni ile alakalı Giulio Campi’nin çalışmasında (Resim No. 12) ikonografide anlatıldığı gibi mermer taşın üzerine yerleştirilen Azize Agatha görülmektedir. İkonografide onu taşıyan ipek ve beyaz tunik giymiş gençlerin mezara yerleştirdikten sonra gözden kaybolduğu anlatılmasına karşın mezarın etrafı beyaz tunikli yaşlı adamların oluşturduğu bir kalabalıkla çevrelenmiştir. Ayrıca mezar taşına sarılmış bir melek görülmektedir.

Azize Agatha işkence olarak göğüslerinin bükülerek yerinden koparılmasından dolayı öncelikle göğüs hastalıklarına karşı koruyucu Azize olarak kabul edilmiştir (Guiley, 2001: 4), (Farmer, 1997: 6). Daha sonra Azize’nin ölümünden bir yıl sonra gerçekleşen Etna yanardağındaki patlamadan ötürü depremlerin, yangınların, şimşek çakmasının ayrıca volkan ve yanardağı patlamalarından insanları koruyan Azize olmuştur (Hall, 1974: 9), (Duchet-Suchaux ve Pastoureau, 1994: 21). Ayrıca genellikle giydiği uzun elbisede Katanya kentini kurtaran mucizeyi simgelemektedir (Tükel ve Yüzgüller, 2014: 192). Son olarak tepsi üzerinde resmedilen göğüslerin şekilleri çanı andırdığı için özellikle çan kurucularında koruyucu Azize’si ünvanı almıştır. Azize’nin koruyuculuğu sadece Sicilya’nın Katanya şehri ile sınırlı kalmayıp Merkez ve Kuzey İtalya’ya, hatta Doğu Fransa, Almanya ve İspanya’ya kadar yayılmıştır (Duchet-Suchaux ve Pastoureau, 1994: 21).

Sonuç olarak Agatha, 3. yüzyılda Sicilya’nın Katanya şehrinde yaşamış bir Azize’dir. Güzelliğine hayran olan Katanya Valisi Quintianus’un

evlilik teklifini reddedince zalim bir şekilde cezalandırılarak göğüsleri yerinden kopartılmıştır. Bu nedenle göğüs hastalıklarına karşı koruyucu azize unvanını almıştır. Gördüğü işkence 12. yüzyıla kadar nadir işlenen bir konu olmasına karşın Ortaçağda (12-14. yüzyıl) özellikle el yazma eserlerde sık sık karşımıza çıkmaktadır. İlk örneklerde sadece tek göğsüne işkence yapılırken zamanla ikonografide bahsedildiği gibi her ikisine de yapılmıştır. Tasvirlerde genellikle göğüsleri atribüleri olan kerpeten, maşa ve makas gibi aletlerle bükülürken gösterilmiştir. Çok fazla olmasa da göğüslerinin el ile ya da ipe büküldüğü örneklerde mevcuttur. Erken örneklerde Azize Agatha işkence sırasında iki kolu bir direğe ya da arkadan bağlı şekilde görülürken, geç dönemde bir sütunun önünde ayakta gösterilmiştir. Barok Dönem (16-17.Yüzyıl) tasvirlerinde çok fazla olmasa da işkence sonrası İsa'nın havarilerinden Petrus'un yanına gelerek yaralarını iyileştirmesi ve göğüslerini eski haline getirmesi ikonografisi de ele alınmıştır. Hapishaneye konulduğu örneklerde, üzgün bir şekilde oturan Azize Agatha'nın yanına gelen Petrus ile meşale taşıyan melekten oluşan kompozisyon karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Azize Agatha'nın Altın Efsane'de anlatılan hayatı ve eserlerinin ikonografik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sanatsal değerlendirmenin dışında göğüs hastalıklarına karşı koruyuculuğu olması ve benim de bu yıl yaşadığım bir hastalık olması nedeniyle bu çalışmada meme kanserinden de bahsetmek istedim. Meme kanseri tüm dünyada akciğerden sonra en sık görülen ikinci kanser türüdür (Kozan ve Tokgöz, 2016: 185). Günümüzde kadınlarda tüm kanserlerin dörtte birini meme kanseri oluşturmaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de en sık görülen kanser türü olması nedeniyle her sekiz kadından birinde görülmektedir. Kadın olmak zaten meme kanserine yakalanmanın en büyük nedenidir. Bundan dolayı, kanserin tedavisini kolaylaştırmak ve yaşam süresini uzatmak için erken tanı son derece önem kazanmaktadır. Erken tanı, düzenli olarak kendi kendine yapılan el ile muayene ve hekime gidilerek yaptırılan rutin taramalar çok önemli bir yere sahiptir (Sohbet ve Karasu, 2017: 114). Ülkemizde meme kanseri erken tanı için ulusal tarama programı oluşturulan iki kanser türünden biri olmuştur. Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi 2014 yılından itibaren Türkiye'de 40-69 yaş aralığındaki tüm kadınlarda iki yılda bir mamografi taramasının yapılması benimsenmiştir (Kozan ve Tokgöz, 2016: 186). Azize Agatha'nın koruyuculuğu ile kadınlar arasında dünyada ve ülkemizde en az oranla görülen kanser türü olması dileğiyle erken teşhis hayat kurtarır sloganını yinelemek isterim.

Res. No. 1: Azize Agatha
Piero della Francesca, 1460, Galleria Nazionale dell'Umbria, Perugia
<https://www.wga.hu/art/p/piero/1/3anton07.jpg>

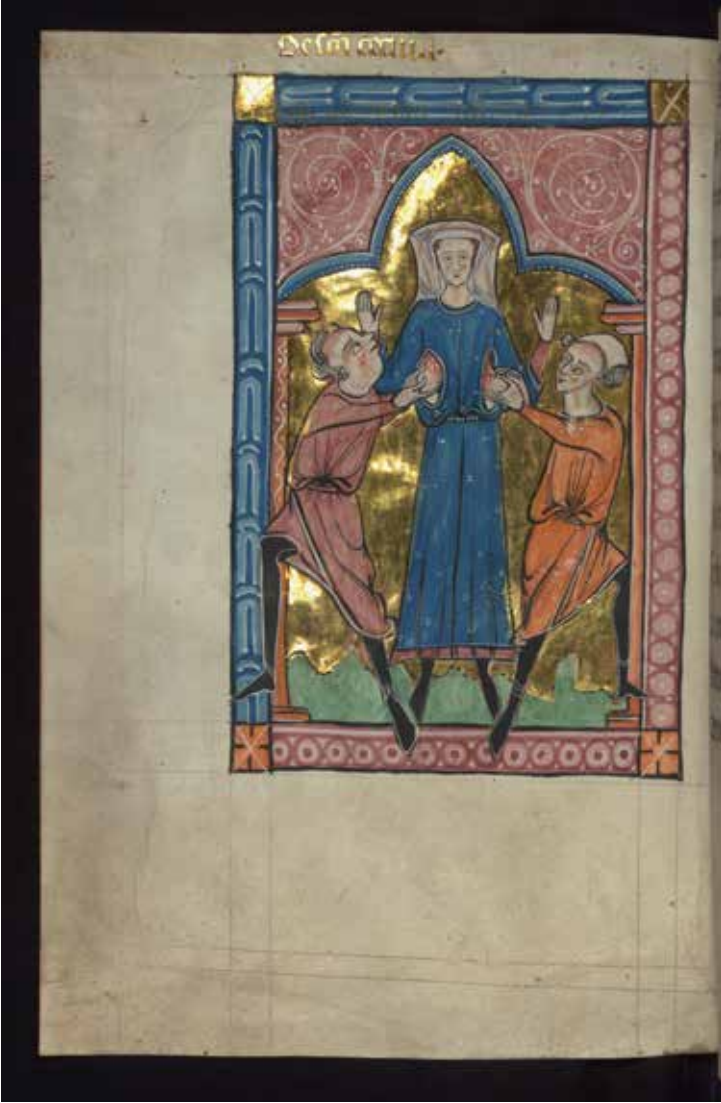
Res. No. 2: Azize Agatha
Giovanni della Robbia, 1523, Certosa del Galluzzo, Floransa
<https://www.wga.hu/art/r/robbia/giovanni/07giovan.jpg>

Resim No. 3: Azize Agatha
Francisco de Zurbarán, 1630-1633, Musee Fabre, Montpellier
<https://www.wga.hu/art/z/zurbaran/1/agatha.jpg>

Resim No. 4: Azize Agatha ve Azize Lucy
Guidoccio Cozzarelli, 1480, Özel Koleksiyon
<https://www.wga.hu/art/c/cozzarel/agatlucy.jpg>

Resim No. 5: Azize Agatha'nın Şehitliği

1250, The Walter Art Museum

<https://art.thewalters.org/detail/11130/martyrdom-of-st-agatha-meant-to-be-cecilia-2/>

Resim No. 6: Azize Agatha'nın Şehitliği
Piombo del Sebastiano, 1520, Galleria Palatina, Floransa
<https://www.wga.hu/art/s/sebastia/martyrdo.jpg>

Resim No. 7: Azize Agatha'nın Şehitliği

Giovanni Battista Tiepolo, 1756, Staatliche Museum, Berlin

https://www.wga.hu/art/t/tiepolo/gianbatt/7_1760s/07agatha.jpg

Resim No. 8: Azize Agatha

Lorenzo Lippi, 1638-1644, Blanton Museum of Art, The University of Texas, Austin

Resim No. 9: Azize Agatha

Francesco Furini, 1635-1645, The Walter Art Museum

<https://art.thewalters.org/detail/34385/st-agatha/>

*Resim No. 10: Aziz Petrus Aziz Agatha'nın yarasını iyileştiriyor
Giovanni Lanfranco, 1614, Galleria Nazionale, Parma
<https://www.wga.hu/art/l/lanfranc/1/agatha.jpg>*

*Resim No. 11: Hapishanede Azize Agatha'ya Aziz Petrus ve Meleğin Eşlik Etmesi
Alessandro Turchi, 1640-1645, The Walter Art Museum
<https://art.thewalters.org/detail/4579/saint-agatha-attended-by-saint-peter-and-an-angel-in-prison/>*

Resim No. 12: Azize Agatha'nın Cenazesi

Giulio Campi, 1537

https://en.wikipedia.org/wiki/Agatha_of_Sicily#/media/File:Giulio_Campi_Entierro_de_Santa_Agata.jpg

KAYNAKLAR

- Duchet-Suchaux, G., Pastoureau, M. (1994). *The Bible and The Saints*, Paris: Flammarion.
- Easton, M. (1994), Saint Agatha and the Sanctification of Sexual Violence, *Studies in Iconography*, 16, 83-118.
- Farmer, D., H. (1997). *The Oxford Dictionary of Saints*, Qxford: Oxford University Press.
- Guiley, R., E. (2001). *The Encyclopedia of Saints*, New York: Chckmark Books.
- Hall, J. (1974). *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, New York: Harper&Row Publishers.
- Kozan, R., ve Tokgöz, V. Y. (2016), Türkiye’de Meme Kanseri Farkındalığı ve Tarama Programı, *ACU Sağlık Bilgisi Dergisi*, (4),185-188.
- Sohbet, R., ve Karasu, F. (2017), Kadınların Meme Kanserine Yönelik Bilgi, Davranış ve Uygulamalarının İncelenmesi, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilgileri Dergisi*, 6(4), 113-121.
- Tükel, U., Yüzgüller, S. (2014). *Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Voragine de, J. (1994). *The Golden Legend: Çeviri Granger Ryan ve Helmut Ripperger*, USA: Ayer Company Publishers.

BÖLÜM 8

KAPİTALİST SAĞLIK HİZMETİ ÖRGÜTLENMESİ VE KARŞI-KÜLTÜRÜN İNŞASI

Hatice ÖZER¹

¹ Arş. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, hatice.ozer@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8052-6982

Giriş

Günümüzde piyasa güçlerinin şekillendirdiği en kritik alanlardan biri de sağlıktır. Sağlık alanına bakıldığında; bir yanda üreticiler (ilaç veya teşhis ve tedavi araçları üretenler, sermaye sahibi sağlık otoriteleri ve politika yapıcılar vb.) diğer yanda hastalar (tüketiciler) olan karmaşık ve eşitsiz bir güç ilişkileri ağı ile karşılaşmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren sağlıkta neoliberal programların uygulanması ilk grubu egemen hale getirirken ikincisi yani hasta/tüketiciler için savunmasız bir zemin oluşturmuştur. Sağlığı temel ve insani bir hak olmanın ötesine taşıyan, coğrafi ve toplumsal anlamda sağlık erişimi eşitsizliğini güçlendiren bir yapının öne çıktığı görülmektedir. Daha bu noktadan itibaren, sağlık olgusuna bakarken, hangi kavramlarla düşüneceğimiz ve diyaloga gireceğimiz konusu da epey karmaşık hale gelmektedir.

Ekonomik çıkarları olan gruplar tarafından kısıktırılan sağlık hizmeti talebi giderek artmaktadır. Üstelik bu soruna çözüm bulmaya çalışan ve 1980’lerden sonra birbiri ardına gelen “sağlık reformları” yine bu talebi kısıktırarak planlara dayalı gelişmektedir. Bunların çoğu tedavi edici sağlık hizmetlerine odaklanmakta, ticarileşme ve piyasalaşma eğrisini yukarı taşımaktadır. Bu anlamda önerilen reçeteler, sağlık sorunu ve sağlık hizmeti taleplerine çözüm olmaktan daha fazla tüketime sevk etmektedir. Elbette bu gelişmenin bir diğer sonucu, tıbbi uygulamaların giderek bilimsellikten uzaklaşmasıdır. Sağlık kurumlarının bir ticarethane gibi işlediği, hastalara müşteri gözüyle bakıldığı ve sağlıkla ilgili konuların finansal aktörlerce yönetildiği bir sistemde aksi yönde düşünmek giderek güçleşmektedir (Akgün, 2019, s. 10). Diğer taraftan sağlık sistemi eleştirilerinin, sağlık kurumunun güncel sıkıntılarını ele alırken söz konusu bakış açısının dışında sunduğu öneriler, oldukça kısıtlı ve eksik kalmaktadır.

Sağlıktaki piyasa kısılcısından çıkmanın yolu en fazla bir “parazitlenme” önermektedir. Dolayısıyla insan merkezli olmayan bir sağlık anlayışından kaçış ancak yeni ve özgün bir “karşı kültür” üretmeyle birlikte düşünülmektedir. Mesela kapitalist tıp anlayışının tam karşısına konan, Batı dışı tıp pratiklerini düşünelim. Çoğu kez daha iddialı bir terimle, “alternatif tıp” şeklinde de öne çıkan bu olgu Batı tıbbı karşısına Doğu tıbbını koymaktadır. Ve birbiri ardına karşıtlıklar ya da Batı tıbbının antitezi yorumlar üretmektedir: Batı tıbbı hastalık ve organların bir kısmına odaklanırken Doğu tıbbi bütüncül, Batı tıbbi teknolojikken Doğu tıbbi doğal, Batı tıbbi zihin ve beden ayırımına odaklanırken Doğu tıbbi insan merkezli nitelendirilmektedir (Heath & Potter, 2004, s. 285). Ya da daha ileri bir görüş, ensüstriyel tıp karşısında ofansif terimlerle düşünmeye ve eylemeye sevk etmektedir. Böylece Batı tıbbının doğrudan üzerini çizmeye neden olabilecek aşırı bir uca savrulmaktadır. Çalışmada genel anlamda bu karşı kültür yaratmanın imkânları ya da açmazları üzerinde düşünmeye

çalışacağız. Tartışmaya Michel Foucault'nun 1980'lere doğru giderek artan “tıbbileşme” ve metalaşma odaklarını da merkeze alarak öne sürdüğü “medikal iktidar”ın analizini eklemlemeye ve “bireyselci” ya da “isyancı” tutumları aşan perspektif üzerinden karşı kültür ya da tutumları ele almaya çalışacağız.

Tedavi Devriminden Sonra Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü

Tıp bilimi ve teknolojisinin 20. yüzyılda yaşadığı dönüşümler pek çok ölümcül hastalığın tedavisini mümkün kıldı. Bebek ölüm oranlarının azalmasını, yaşam süresinin uzatılmasını ve yaşam kalitesinin artmasını o güne kadar görülmemiş bir düzeyde sağladı. Böylece sağlık hizmetlerine erişmek bir anda tüm insanlığın ilgi alanına girmiş oldu (Leys, 2011, s. 27). Tedavi devrimi olarak nitelendirilen bu sürecin önemli bir sonucu 1948 yılında hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne sağlık hizmeti almanın bir “insan hakkı” olarak giriş yapması olmuştur. Bundan sonraki süreçte devletler hemen her ülkede herkese açık ve kapsayıcı sağlık hizmeti uygulamalarını benimsemeye başlamışlardır. Bugün özelleştirilmiş sağlık hizmetlerine getirilen eleştirilerin önemli bir kısmı da kamusal sağlık hizmetinin bahsedilen dönemdeki olumlu sonuçlarına öykünme ile kurulmaktadır. Zira sağlık hizmetinin bir kamu faaliyeti olarak sunulması, en azından ulusal kesimler için daha eşitlikçi ve adil olma imkânı taşımaktadır.

Bugün kamusal sağlık hizmeti, 1950'lerde yerleşik hale gelen ve 1970'lere doğru zayıfladığı savunulan sağlık hizmeti uygulamalarından hâlâ büyük ölçüde yararlanmaktadır. Ancak tedavi devrimi olarak adlandırılan sürecin hız kesmeden büyümeye devam ettiği de görülmektedir. Özellikle 1980'lere doğru iyice kızışan ilaç endüstrisi, özel sağlık sigortası ve diğer sağlık hizmeti sektörleri de bir taraftan kökleşmeye devam etmektedir. Bunun önemli bir sonucu devletin, toplumun ve tek tek bireylerin piyasa mekanizmalarına dahil olması ve sağlıklı bir tür işletmecilik anlayışı doğrultusunda ilişki kurulmasıdır (Adaş, 2013, s. 209). Dolayısıyla sağlık hizmetlerinde özel sektöre doğru genişleme yaşanırken her bir birey özel sektörün payını artıran bir çark dişlisine dönüşmektedir.

Neoliberal ekonomi politikalarının git gide daha sıkı kucaklanması devletin nüfuz alanını daraltırken özel sektörü genişletmektedir. Aynı zamanda kamunun “verimsiz ve hantal” özel sektörün “etkin”, “verimli” ve “erişilebilir” olması şeklindeki anlayışı toplumun tüm kesimlerine yaymaktadır. Böylelikle sağlık alanında devlet vatandaş ilişkileri daha kıvrımlı bir yoldan kurulmaktadır. Bu bağlamda devletin konumu, piyasa ekonomisinin yarattığı eşitsizlikler içinde vatandaşlık, hak ve adalet gibi pek çok kavram ve kategori yeniden üretilmektedir. Sadece bununla da kalmamakta düşünme ve eyleme biçimlerimizi şekillendirmektedir

(Üstündağ & Yoltar, 2019, s. 56-57). Sağlıkta uzun süredir piyasanın dışı olmadığına dair düşünce dolaşımdadır. Devletin sağlık hizmetini eksiksiz ve hızlı sunması için özel sektörle dostluğunun gerekli ve hatta zorunlu olduğu yönünde güçlü bir söylemle karşılaşılmaktadır. Dolaşıma giren bu tür söylemler “vatandaşlık bilinci”ni kuran ve piyasa mekanizmasını işleyen güçlü söylemlere dönüşme gücü taşımaktadır.

Sağlığın sosyal belirleyicilerin neredeyse tamamen göz ardı edildiği bir sistemde sonuç, sürekli bir sağlık tüketiminin hayatlarımıza girmesi olmuştur. Bugün hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelere sağlık hizmetlerinin özel sektörde ya da kamu-özel işbirliği ile gelişmesi bu bağlamda daha yüksek sesle tartışılmaktadır. Kapitalist sağlık hizmetine karşı güçlü bir eleştirel tutum ve literatür de yine piyasa merkezli sağlık hizmetlerinin örgütlendiği tüm toplumlarda öne çıkmaya devam etmektedir (Kılıçaslan & Kılıçaslan, 2013, s. 177). Peki bütün bunlar bize bir paradigma değişimi dışında ne sunmaktadır? Piyasanın dışında yer almak veya tüketici yerine hasta olarak adlandırılmak için yeterli imkânlar vermekte midir? Bu sorulara cevap vermek hem çok zor hem de verilen cevaplar bakımından düşünüldüğünde, sağlık hizmetleri örgütlenmesinin yapısal sorunlarına cevap vermek için güçlü argümanlar üretmemektedir. Bu nedenle ilkin sağlık hizmetleri örgütlenmesinin genel yapısı ve işleyişine ardından da bu yapısal sorunun kendisine odaklanmaya çalışalım.

Sağlık Hizmetlerinin Kapitalist Örgütlenmesine Bakış, Karşı Tutum ve Eleştiriler

Tıbbın ve sağaltıcıların otoritesi çok eski tarihlere dayanmasına rağmen on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bilimsel bilgiyi ve teknolojiyi temel alan somut tedavilerin uygulanmaya başlanması kişilerin tıbbın otoritesini yeri sorgulanamaz biçimde kabul etmesine neden olmuştur. Özellikle salgın hastalıklarla mücadele, tedavide tıbbi teknolojilerin kullanımı ve yeni ilaçların keşfi gibi konular tıbbın değerini ve ona duyulan güveni giderek artırmıştır. Bu nedenle çoğunlukla, modern tıbbın, geçmişte hukuk ve dinin konumu ile kıyaslanarak onların tarihsel süreçteki göreceli gücü ve otoritesini devraldığı bile dile getirilmektedir (Foucault, 2014, s. 56). Tıbbın otoritesinin en sarsılmaz ve en dorukta olduğu dönem, tüm bu inanç sistemlerini de kurması bakımından tam anlamıyla yirminci yüzyıl olarak nitelendirilebilir (Sezgin, 2011, s. 18-19). Ancak aynı yüzyıl tarihsel süreçteki güçlü algının zedelenmesine neden olacak ölçüde eleştirilerin ortaya çıkmasına da zemin oluşturmuştur. Tıbbın sermaye ile artan bağımlılığı ve buna bağlı gelişen şekilde sağlık talebinin kışkırtılması, tıbbi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiren başka aktörlerin varlığına dikkat çekmiştir. Bununla beraber daha önce hiç tartışılmayan; aşırı tanı (*overdiagnosis*) (Welch, Schwartz, & Woloshin, 2013), aşırı tedavi (*overtreated*) (Brownlee, 2008) ve aşırı doz (*overdose*) (Abramson, 2008) gibi birtakım

kavramlar bu tartışmalara eklenmiştir. Tıp ile adına sağlık sektörü diyebileceğimiz; teknoloji üreticileri, ilaç endüstrisi ve sağlık sigortaları arasındaki ilişki ve doğurduğu sonuçlar ve hasta/tüketiciler üzerindeki etkileri sosyoloji literatüründe tıbbileştirme (*medicalization*) kavramı etrafında tartışılmaya başlanmıştır. Tıbbileştirme kavramı, sosyoloji literatüründe sağlık ve piyasa arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak katetmekte, eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

Tıbbileştirme, kavramın en bilinen anlamıyla daha önce tıbbi görülmeyen “bir problemin tıbbi terimler ve tıbbi dil kullanılarak, tıbbi çerçevede içinde, tıbbi müdahale ile tedavi edilecek bir durum” olarak ifade edilmesidir. Burada tıbbileştirme, daha önce tıp alanının dışında bırakılan insan sorunlarının ve yaşam süreçlerine ait konuların tıbbi kavramlarla tanımlanıp, tıbbi müdahalelere tabi tutulması ve tedavi gerektirecek bir durum olarak ortaya konması sürecini tanımlamaktadır (Conrad, 1945, s. 5). Genel olarak tıbbi müdahaleler alanının genişlemesiyle ilişkilendiren tıbbileştirme olgusu, tıbbileştirilen konuların gerçekten tıbbi olup olmadıklarıyla değil geçmişte “doğal” kabul edilen bir dizi konunun sonradan nasıl tıbbin etki ve müdahale alanına girdiği, bunların nasıl ticarileştiği ve toplumsal sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Tıbbileştirme kavramına 1950’li yıllardan sonra artan ilgiyle beraber tartışılan konuların da çeşitlilik kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda konuyla ilgili ilk çalışmaların normalden sapmanın medikalize edilmesine odaklandıkları görülürken, sonraki yıllarda tıbbi kararların etki alanına sokulan çok çeşitli insan problemlerinin tıbbileştirilmesine odaklandığı görülmektedir. Mesela doğum, ölüm, yaşlılık, menopoz, alkolizm, zihinsel bozukluklar, bağımlılık, yeme bozuklukları, cinsel işlev bozuklukları, öğrenme güçlüğü, hamilelik gibi çok çeşitli olgular yanında normalde suç ve sapma davranışı olarak nitelenen pedofili gibi konular da kendilerine tıbbi anlam verilerek bir kötülük/suç olmaktan hastalık olmaya doğru tıbbileştirilerek “hastalık” kategorisine alınıp tedavi edilmeye başlanmıştır.

Tıbbileştirme olgusunu çalışma konusu edinen ilk isimlerden biri olan Peter Conrad, 1970’lerde tıp sosyolojisi dersleri vermeye başladığında kendisine “sağlık” ve “hastalık” kavramlarının yirminci yüzyılın başlarında olduğundan oldukça farklı görüldüğünü söylemektedir. Conrad öncesinde kendilerinden bir hastalık olarak bahsedilmeyen pek çok konunun genelde bir bozukluk ya da sendrom etiketiyle hastalık addedilmesi ve kolayca ilaca yönlendirilmenin başlanmış olmasına dikkat çeker. Örneğin dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu, anoreksiya, kronik yorgunluk sendromu, travma sonrası stres bozukluğu, adet öncesi sendromu, ani bebek ölümü sendromu vb. adlarla giderek bilinirlik kazanan ve çoğalan hastalıkların geçmişte adının dahi anılmadığından söz etmektedir. Hatta onlar için yaygın biçimde kullanıma sokulan belli türde ilaçların geçmişte çok nadir ve

belirli problemler için reçete edildiğinden söz etmektedir (Conrad, 1945, s. 3). Conrad'ın bu ifadesinden tıbbileştirme kavramı ile yakından ilişkili bir diğer kavram olan, ilaçsallaştırma (*pharmaceuticalization*) olgusundan da söz etmek mümkündür.

Tıbbi olarak tanımlanan yaşam sorunlarının muazzam artışını bu bağlamda tıbbileştirme ve ilaçsallaştırma olgusu etrafında düşünmek mümkündür. Genel olarak bakılacak olursa bu ilk dönem çalışmalarda tıbbileştirme kavramının iki açıdan kritik önem taşıdığı görülecektir. İlki yaşamsal süreçlere ait ve “doğal” kabul edilen birtakım süreçlerin tıbbi bilginin otoritesi altına girmesiyle tedaviye ya da ilaca yönlendirmeye anlamının değişmesine odaklanırken; ikincisi tıbbin sermaye ile artan bağımlılığı sonucunda oluştuğu düşünülen bu durumun insan sağlığı için oluşturduğu tehdide odaklanmaktadır.

Tıbbileştirme kavramının içerimleri, özellikle 1970 ve 1980’li yıllarda sağlık politikalarının sağlıksızlık üretecek şekilde piyasa ile uyumlanması sonucu, sağlığın metalaşması ve ilaç şirketlerinin de etkisiyle sağlığın ilaçla eşitlenmesi gibi konuları detaylı inceleyen çalışmalar aracılığıyla giderek genişlemiştir (Bunlardan bazıları için bkz. Ellison, 2008; Mold, 2015; Goldacre, 2016; Aronowitz, 2019; Moynihan, 2020; Ehrenreich, 2020). Bu konuya dair tartışmalarda gözlemlenen de sağlık ve tüketme arasında gelişen ilişkinin piyasa aktörlerinin ekonomik çıkarlarına hizmet eder hale gelmesi yönündedir. Dolayısıyla tıbbileştirme etrafındaki tartışmalar, tıbbin yirminci yüzyılın başlarında kazandığı güvenin de sarsıldığına işaret etmektedir.

Bu tartışmaya katılan ve kendi döneminde kamusal bir ilgiye de sahip olan önemli isimlerden biri de Ivan Illich'tir. Illich *Sağlığın Gaspsı* isimli eserinde sağlık ve sermaye arasındaki bu ilişkiyi sert bir dille eleştirmiş ve oldukça “reformist” bir söylemle tıbbin o güne kadar edindiği yüce konumu alt üst etmeye çalışmıştır. Aslında bu çalışma modern tıba ve sağlık piyasasına bakışta bir kırılmayı da ifade etmektedir. Illich'in sert tutumu modern tıba bir karşıtlığı ve reddiyeyi içermektedir. Oysa gelinen noktada hem bu aşılması imkansız yapısal bir problem hem de modern tıbbin sağaltıcı yönünü iskaleyen bir bakış açısı oluşturmaktadır. Bu anlamda mevcut durumda giderek güçlenen tıbbi otoritenin pek çok sakat noktası bulunmasına rağmen, insanlık için sunduğu tartışmasız faydaya rağmen lağvedilmesi ne kadar doğrudur ve ne kadar mümkündür? sorusu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bu yıkıcı eleştirel tutumun alternatifini düşünülebilecek karşıt bir sağlık kültürü nasıl inşa edilmelidir? sorusu da ayrıca incelenmeye değerdir.

Karşı Kültürün İnşası Nasıl Olmalı ?

Illich, içinde bulunduğu çağın tıbbi dönüşümünü tereddütsüz biçimde sağlık için bir tehdit olarak yorumlamıştır. Oldukça genelleşici ve yıkıcı

cı kavramlar kullandığı kitabında Illich, tıptaki profesyonel egemenliğin yeni bir tür salgın ürettiğini, bedenlerimize ve özgürlüğümüze tecavüz eden boyutlara ulaştığını çeşitli örneklerle dile getirmiştir. Illich, “yaşamın tıplaştırılması”(medicalization) olarak adlandırdığı bu süreci tanımlarken bizzat doktorların ürettiği *iatrojenez*’den söz etmekte ve ilaçların tıpça önerilmiş kimyasal maddeler olarak yan etkilerini dile getirmektedir (Illich, 2014, s. 28). Illich bunu o kadar sert bir dille yapmıştır ki bahsettiği tıbbi vandalizmi bir “tıp-karşıtlığı” biçiminde inşa etmeye vardırılmıştır. Kitabın muhtelif yerlerinde bu karşıtlığı biraz daha ileri götürerek tıpta dönüşümün ancak bir toplumsal hareketle son bulması gerekeceğini dahi ima etmiştir.

Illich’i öncesinde ve sonrasında destekleyen başka metinlerle de tıbbın mistifikasyonunu dağıtan argümanlar sıkça dile getirilmiştir. Hasta olmayan kişilere doğru genişleyen patolojik bir toplumun yaratıldığı düşüncesi yaygın eleştirel bir tutuma dönüşmekte, modern tıba olan öfkeyi güçlendirmektedir (Inglis, 1990, s. 10-11). Peki tıbbileştirmeye ve hatta Illich’te dile gelen bir “anti-tıp” ve “anti-doktor” hareketine nasıl bakılmalıdır? Bu konuda Michel Foucault’nun 1974’de Rio de Janerio Üniversitesi’nde verdiği üç konferans tıbbileştirme tartışmalarında yeni bir ufkun açılmasını sağlayacağı ve karşıt kültürün yaratımında dikakt edilmesi gereken önemli hususları hatırlattığı için ele almalıyız. Foucault, bu konferanslarda öncelikle medikal bilginin/iktidarın kurumlar aracılığıyla sistemleşen işlevleri üzerine giderek, bir anlamda Illich’in yarattığı tartışma ortamına özgün bir bakış açısıyla odaklanır (Demir, 2018). Bu konferanslar sırasıyla; “The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedicine?” (Tıbbın Krizi mi, Tıp Karşıtlığı’nın Krizi mi?), “The Birth of Social Medicine” (Sosyal Tıbbın Doğuşu) ve “The Incorporation of the Hospital into Modern Technology” (Hastanenin Modern Teknolojiyle Bütünleştirilmesi) adlı konferanslardır.

Foucault, öncelikle tıbbi, tıbbi iktidar ilişkileri bağlamında çözümlemek üzere tıbbileştirme kavramına başvurmuştur. Aslında 1963 yılında yayınlanan *Kliniğin Doğuşu* isimli meşhur eserinde de belirttiği gibi, tıbbin iktidarı sadece tıpla ilgili bir şey değildir. İktidarın tıbbi bir düzleme yayılarak bedenleri ve nüfusları gözetleme, denetleme ve düzenleme işlevinin bir parçasıdır. Tıbbi bilginin kurumsallaşması ve nüfuz gücünün artmasının sonucudur. Foucault iktidarın birtakım pratiklere dayalı geliştiğini, bilgiyle yakın ilişkisi olduğunu ancak modern dönemde sınırlandırıcı ve baskılayıcı olmadığını çeşitli kereler dile getirmiştir. Bu yönüyle iktidar ilişkileri belli türde rıza ilişkilerine dayanmaktadır.¹ Toplumsal yaşamın tıbbileştirilmesi, her şeyden önce bedenin anlamını oluşturan bir

1 Foucault, iktidar için şöyle der: “İktidarın uygulanması, “davranışları yönlendirmek” ve muhtemel sonuçları bir düzene koymaktır. Esasen iktidar, iki rakip arasında bir çatışma ya da biriyle öteki arasında bağ kurulmasından ziyade bir “yönetim” sorunudur. (...) “Yönetim” sözcüğü, sadece siyasi yapıları ya da devletlerin yönetilmesini anlatmakla kalmıyor, bunun yanı

epistemolojik kırılmayla mümkün olmuştur. Diğer taraftan tıbbi bakışın (bilginin) hastalığı yüzyıllardır ilişkilendiği kötülük metafiziğinden koparak ölümün görünürlüğündeki içeriğinin pozitif terimlerle görüneceği eksiksiz bir biçim edindiğini bu sayede bir bütünleşmeye neden olduğunu söyleyecektir (Foucault, 2014, s. 240-244). Diğer taraftan sadece tek tek bedenlerin değil, toplumsal bedenin bu bilgiyle açıklanabilir hale gelmesi modern siyasetin tıpla uyum içinde olduğunu göstermektedir.

Kliniğin Doğuşu'nda Foucault daha çok klinik/tıbbi bakışa odaklanarak, tıbbın gerçekliği tanımlamada, düzensizliği ve (a)normalliği tespit etmede ve bu gerçekliğe ya da hakikat rejimine beçilik yapmada kritik bir dönemece işaret ettiğini vurgular (Turner, 2017, s. 21). Hatta bu noktada doktorların önemli görevler üstlendiğini dile getirir. Doktorlar şehirlerle birlikte taşraya da uzanmış ve onlardan tıbbi bilgiyi öğretmeleri ve yaymaları beklenmiştir. “Her bireyin bilincinin tibben uyarılmış olması talep edilir; yurttaşların tıp konusunda bilmesinin mümkün ve zorunlu olduğu konularda bilgilendirilmesi gerekmektedir.” (Foucault, 2014, s. 55). Böylece doktorlar aracılığıyla hem bir bilinçlenme kampanyası yürütülmekte hem de kimin nerede ne kadar hasta ve sağlıklı olduğuna dair bilgi içeren “tıbbi bir topografya” oluşturulması mümkün hale gelmiştir. Foucault'nun 1974 konferansları hem tıbbi bir topografyanın oluşturulma sürecini hem de bunun siyaset için gerekli yönlerini Batı'da 3 toplum üzerinden incelemeye çalışır.

Tıbbın Krizi mi, Tıp Karşıtlığının Krizi mi? adlı konferansında Foucault, 1942 yılında, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra İngiltere ve diğer bazı ülkelerde yürürlüğe giren Beveridge Planı'ndan söz açarak başlar. Foucault Beveridge Planı'nın 40 milyonu aşan sayıda insanın yaşamını kaybettiği savaş sonrasında “yaşam hakkı”ndan öte, “sağlıklı yaşam hakkı”na vurgu yaptığını dikkat çeker. Beveridge Planı, devletin sağlık hakkını üstlenmesini öngörüyordu. Bakıldığında bunun yeni bir şey olmadığı sanılsa da devletler, yirminci yüzyılın ortalarına kadar bu inisiyatifi genellikle çalışma gücü, üretim kapasitesi ve askeri güç gibi gerekçelerle yani ulusal fiziksel gücün korunmasına yönelik yapmışlardır. Ancak bu planla, devlet tıbbının hedefi devletin hizmetine olmaktan çıkmış, devletin hizmet nesnesine dönüşmüştür. Beveridge Planı ile devletin yararına çalışan birey olgusundan sağlıklı bireyler için çalışan devlet olgusuna doğru güçlü bir algı değişimi yaşanmıştır (Foucault, 2004, s. 5-6). Böylelikle mevcut iş gücünün korunması kadar bu iş gücü dışında kalan diğer herkesin de korunması amaçlanmıştır.

Foucault, İkinci Dünya Savaşı ve 1945 yılında İngiltere'de İşçi Parti-

sıra, bireylerin ya da grupların davranışlarına nasıl yön verilebileceğini (çocukların, zihinlerin, toplulukların, ailelerin, hastaların yönetilmesi) de gösteriyordu. (...) Bu anlamıyla yönetmek, başkalarının mümkün eylem alanını yapılandırmaktır.” (Özne ve İktidar, s. 74-75)

sinin seçilmesi sonrasında gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde sağlık sorununa değinmeyen veya onu bir siyasi kampanya haline getirmeyen tek bir siyasi parti kalmadığından söz edecektir (Foucault, 2004, s. 5-7). Foucault Beveridge Planı ile aslında on sekizinci yüzyıldan beri sürmekte olan tıbbın beden ve nüfusla ilişkili toplumsal etkinliğine bir şerh düşmek ister. Bu anlamda on sekizinci yüzyıl boyunca tıbbi karakterize eden dört ekinlikten bahseder ve öncelikle bunların toplumsal işlevlerini sıralar. Birincisi; tıbbi otorite sadece tıbbi bir etkinlik olarak kalmamış bir şehir, bölge ya da kurumla ilgili toplumsal otorite kontrol işlevi de üstlenmiştir. Bunun en bilinen örneği Almanların “*staatmedizin*” dedikleri devlet tıbbıdır. İkincisi; hastalıklardan farklı olarak hava, su, toprak gibi birçok şey tıbbın konusu olmuştur. Üçüncüsü; On sekizinci yüzyıldan önce ölümü bekleyen yoksullara ev sahipliği yapan hastaneler, tıbbileştirmenin yerleşik mekanlarına dönüşmüş ve kurumsallaşmıştır. Dördüncüsü; medikal pratikler yönetsel işlevleri nedeniyle birtakım verilerin toplanması, kayıt altına alınması ve istatistiksel bakımdan kıyaslamalar için kullanılmasına sebep olmuştur (Foucault, 2004, s. 13). Böylelikle tıbbi stratejiler nüfus için bir kontrol, denetim ve düzenleme işlevi taşır hale gelmiştir.

Foucault'nun 1974 tarihli ikinci konuşması Toplumsal Tıbbın Doğuşu'nda da tıbbi stratejilerin modern siyaset için anlamını sorgulanmaya devam etmiştir. Foucault bu konuşmaya da, yine Illich'in meşhur eserine bir gönderme ile başlar ve asıl sorununun tıba karşı anti-tıp hareketinde değil, on sekizinci yüzyıldan itibaren Batı'da ortaya çıkan ve tıp sisteminin gelişmesinde ve bir model olarak inşasında rol oynayan sanitasyon/hıfzısıhha atılımında olduğunu vurgular (Foucault, 2001, s. 134). Bu bağlamda metnin ilerleyen kısımlarında toplumsal tıbbın doğuşunu ele alacağını, toplumların ve nüfusun tıbbileşme tarihinin izini süreceğini ve toplumsal bedene yönelik teknikleri ele alacağını ifade eder.

Foucault Toplumsal Tıbbın Doğuşu'nda “biyotarih”, “tıbbileştirme” ve “sağlığın ekonomisi” kavramlarıyla tıbbın on sekizinci yüzyılda geçirdiği dönüşümü daha detaylı bir şekilde açıklamaya girişir. Bunun için Batı'da üç farklı devletin tıp-siyaset ilişkisini kendisine referans alacaktır. Bunlardan ilki on sekizinci yüzyılda Almanya'da gelişen “Devlet Tıbbı”dır. Almanya nüfusun sağlığını dikkate alırken daha sonra değineceği Fransa ve İngiltere'den farklı olarak istatistiklerle ilgilenmeyerek halk sağlığı odaklı çalışmış ama medikal pratikleri, bilgi ve teknikleri yönlendirerek standardize etmeye çalışmıştır. Kelimenin tam anlamıyla, bir “devlet tıbbı” üretimine koşut olarak tıbbın devletin gücü ve gelişmesine yönelik kullanıma özen göstermiştir. Bu anlamda, devleti oluşturan (işçi) bireyler kadar, birleşerek devleti oluşturan bireylerin bedenlerini bir bütün olarak ilgi alanına almıştır (Foucault, 2001, s. 139-141).

Toplumsal tıbbın gelişiminin ikinci uğrağı olarak, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Fransa'daki "Şehir Tıbbı"nı ele almıştır. Foucault bunda da yine belli bir tür yönetim krizine işaret ederek Fransa'daki şehirlerin karmaşık yapısı ve birbirine rakip otoritelerin oluşturduğu sorunların, daha homojen ve otoriter bölgelerin birleştirilerek düzenlenmesi ve yönetilmesi gerekliliği oluşturur (Foucault, 2001, s. 143). Şehirlerin bu şekilde planlanmasının yarattığı düzensizlikleri, nüfusun yaşadığı problemlerin ve kaygıların çözüme kavuşması için bazı tedbirler alınmasına ve müdahaleye gerek duyulduğunu belirten Foucault, karantina modelinden söz eder. Ortaçağ'da veba için kullanılan karantina modeli, insanların evden çıkmadığı, çıktıklarında denetlendikleri ve şehrin nüfusunun böylece birbirinden yalıtıldığı bir yöntemdir (Foucault, 2001, s. 145). İnsanların eylemleri bu günlük kontrollerle sağlanmakta; hasta olup olmadıkları tespit edildikten sonra ilgili bilgiler merkeze iletmek üzere raporlanmaktadır. Eğer bir kişide hastalık teşhis edilirse genellikle şehir dışında bir hastaneye gönderilmesi sağlanıp, böylelikle şehrin sağlığı denetim altında tutulmaya çalışılır. Bu modelde cüzzamda olduğu gibi hastanın dışlanması modeline karşılık, toplumun tümüne karantina uygulanması ve gözlem altında tutulmasıdır.

Foucault Fransa'da on sekizinci yüzyılın sonunda kamu sağlığının tesis edilmesi adına karantina modelinin etkilerini üç örnekle açıklamaya çalışır. Birincisi; hem ölü bedenlerin sahiplenilmesi hem de toplu definlerin yaratabileceği sağlık sorunları nedeniyle mezarlıklar oluşturulması; ikincisi, özellikle insan organizmasını etkileyen hava ve suyun dolaşımı; üçüncüsü; şehir sağlığını etkileyen kaynakların düzenlenmesidir (Foucault, 2001, s. 146-148). Şehir tıbbında da bu anlamda toplumsal beden sağlığı için tıbbi etkinliklerin çoğaltılması ve düzenlenmesi ile karşılaşıl-maktadır.

Toplumsal tıbbın bir başka boyutunu da Foucault, İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılda kendini gösteren "Tıbbın Emek Gücü"dür. Yoksulların ya da işçilerin tıbbileştirilmesi ona göre sosyal tıbbın son amacıdır: önce devlet, sonra şehir ve en son yoksul ve işçilerin tıbbileştirilmesi.

İngiltere'de yoksullar ve işçiler özellikle tıbbileştirmenin nesnesi konumuna gelmişlerdir. Çünkü, yoksulların toplumsal sorunlarda ayaklanmaya neden olabilecek siyasi bir güce dönüştükleri görülmüştür. Diğer taraftan 1832 yılında başlayan kolera salgınının da yoksullar tarafından yayılacağı endişesi bu tıbbileştirmenin önemli bir aracı olmuştur (Foucault, 2001, s. 152). Bu işçilerin sağlığını toplumsal beden bütünlüğünü korumak adına sağlayacak olduğu için aslında on yedinci yüzyıldaki devlet tıbbına da bazı açılardan oldukça benzemektedir. Aynı zamanda sağlığın ve bedenlerin birer iş gücü olarak düşünülmesi kontrol inancını pekiştirmiştir (Foucault, 2001, s. 155). Bu anlamda düzenleme ve denetimin İngil-

tere'deki sosyal tıbbın gelişmesinde iş gücünün yeniden üretimiyle büyük ölçüde ilişkili olduğu görülecektir.

Tıbbileştirmenin Foucault'da normalleşmeyle birlikte düşünülmesi önemlidir. Foucault, özellikle İngiltere'de emek gücü tıbbını referans alarak, tıbbileştirme ile belli bir verimlilik ihtiyacı arasındaki bu ilişkinin her ne kadar on sekizinci yüzyılda temelleri atılmış olsa da kapitalist dönemde serpiştiğini savunmaktadır. Tıbbileştirme, bireyleri normallikleri ölçüsünde kurmaya çalıştıkça da çağdaş toplumun büyük iktidar aygıtlarından birine dönüşmektedir. Buradaki bir başka ayrıntı ise, üretim verimlilikleri ile ilgili kapitalist dönemde gelişen bu hassasiyetin bizi yalnızca maddi üretim üzerinde düşündürmemesidir. Bu herhangi bir insani üretimi bile olabilecektir. Foucault şöyle der: “Sanat bile olabilir...” (Foucault, 2019, s. 158). O zaman tıbbileştirme nüfusun verimliliklerine ve bunların yönetimine ilişkin bir konudur.

Foucault, Toplumsal Tıbbın Doğuşu'nda tıbbi stratejilerin siyasi kararlarla buluşarak, daha sonra ana hatlarını belirleyecek ve kendi kuramsal çerçevesinde önemli bir yer edecek olan “biyopolitika” kavramı için zemin oluşturmuştur. Ve bu konuşmada biyopolitika kavramını kapitalist toplum için önemli bir konuma yerleştirecektir. Foucault, şöyle demektedir;

“Toplumun bireyler üzerindeki denetimi yalnızca bilinç veyahut ideoloji vasıtasıyla değil aynı zamanda beden içerisinde ve bedenle gerçekleşir. Kapitalist toplum için her şeyden daha önemli olan biyopolitikaydı, biyolojik olandı, bedensel olandı, maddi olandı. Beden, biyopolitik bir gerçeklik; tıp ise biyopolitik bir strateji.” (Foucault, 2001, s. 155).

Foucault, on sekizinci yüzyıl boyunca şekil alan toplumsal tıbbın gelişim süreciyle beden ve nüfusun modern siyasette bir dönemece karşılık geldiğini göstermeye çalışmaktadır. Tıbbi bilginin merkezinde yer alan öznelerin bu süreçte kapitalist devletin inşasıyla bir bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Böylece siyaset yaşam süreçlerine odaklanmaya, onları düzenleyip denetlemeye yönelik bir adım atmış olacaktır. Bu minvalde her tür tıbbi strateji bu yönetsel süreçlere dahil edilmeli ve ondan faydalanılmalıdır. Aslında tıp bir bütün olarak yönetim stratejisine dönüşmektedir.

Foucault tıbbileştirme tartışmalarına kattığı özgün perspektifle odak noktasında medikal iktidarı ve yönetim süreçlerini incelemeye çalışmaktadır. Böylece tıbbileştirme literatüründeki modern tıba karşı gelişen ve son kertede insanları bir seçimle sınayan bakış açısına da farklı bir noktadan yaklaşmaktadır. Tıbbileştirme literatürü önemli bir eleştirel imkân sağlamakla birlikte iktidar ilişkilerini analiz etmek üzere yeterli araca sahip değildir. Böylelikle “bireyselci” bir noktadan eleştiri hattı kurmakta-

dır. Bir sistemi yıkıp yenisini ürettiğimizde bunun yeni tüketim malları, yeni üretim, yeni piyasa ve örgütlenme tarzları üretmeyeceğini nereden bilebileceğiz? Bu nedenle sağlıkta kapitalist örgütlenme iktidar ilişkileri üzerinden çözümlenmeye muhtaç durumdadır.

Sonuç

Elinizdeki çalışma kapitalist sağlık hizmeti örgütlenmesinde karşı kültürün imkânlarını soruşturmaya odaklanmıştır. Sağlık hizmetleri organizasyonunu devletten özel sektöre kayışının tarihsel dönemde sağlık anlayışını değiştiren bir kopuş yarattığı gösterilmek istenmiştir. Bu bağlamda, başlangıçta modern tıptaki ilerlemelerin tümü insanlığın faydası ve çıkarına görülmekteyken yaklaşık aynı tarihlerde piyasa süreçlerinin oluşturduğu yeni türde sağlık paradigmasının eleştiriler almaya başladığından söz edilmiştir.

Yeni paradigma hiç kuşkusuz eleştirel bir bakış açısında muhtaçtır. Ancak elinizdeki çalışmada kapitalist tıp örgütlenmesi karşısındaki duruşun, bireysel ve toplumsal pozisyonlardan kurulamayacağı iddiasında bulunmaktadır. Kapitalist tıp örgütlenmesine karşı tutumun en önemli gerekçesi “tüketim” odaklı sağlık bilincini üretmesidir. Piyasa odaklı yaklaşımların sağlığı metalaştıran ve sağlıksızlığı üreten çıkar mekanizmalarını güçlendiren bir noktada durduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda tıbbileştirme literatürü, sağlık hizmetlerinin evrimsel süreçlerini de oldukça iyi biçimde göstermektedir. Özellikle neoliberal ekonomi politikalarına bağlı gelişen zihinsel ve uygulamaya dayalı süreçlerin gücüne bu bağlamda dikkat çekmektedir. Fakat iktidar ilişkilerini çözümlmek noktasında yeterince argüman sunmamaktadır.

Bu anlamda M. Foucault'nın bakış açısı süreci anlamak açısından elverişli bulunmuştur. Foucault kendi döneminde ortaya çıkan tartışmalardan hareketle tıbbileştirme kavramını incelemiş ve söz konusu sağlık olduğunda iktidar ilişkilerinin nasıl kurulduğunu ve nerede durduklarını göstermeye çalışmıştır. Foucault kapitalist sağlık örgütlenmesine karşı “yıkıcı” bir bakış açısını uygun bulmamaktadır. Zira yeni bir tutum/kültür yaratımının sistemi yeniden ve başka türde üretebilecek ekonomik ve siyasi bir güç de hesaba katılırsa makul olmadığı çok farkındadır. Bu nedenle medikal iktidarın ve aktörlerin çözümlenmesi bu yapısal sorunun anlaşılması noktasında Foucault'ya göre daha anlamlıdır. Kapitalist sağlık hizmeti örgütlenmesi üzerindeki tartışmalar bugün olduğu gibi gelecekte de devam edeceği düşünülmektedir. Özellikle neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya devam etmesi, kapitalist sağlık örgütlenmesinde bireyselci bakış açısını tartışmaktan öte bir problem olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abramson, J. (2008). *Overdosed America: The Broken Promise of American Medicine*. Broadway New York: Harper Perennial Publishing.
- Adaş, E. (2013). Piyasa ve Toplum Kısılcacında Hekimlik. O. Elbek içinde, *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* (s. 205-217). İstanbul: Hayykitap.
- Akgün, D. (2019). *Tarihsel ve Toplumsal Yönleriyle Türkiye’de Sağlık Sorunları*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Aronowitz, R. (2019). *Risk Tıbbı: Korkuyu ve Belirsizliği Tedavi Etme Arayışımız*. (Z. Alpar, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Brownlee, S. (2008). *Overtreated: Why Too Much Medicine Is Making Us Sicker and Poorer*. Bloomsbury USA: Bloomsbury Publishing.
- Conrad, P. (1945). *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Demir, Ö. (2018, Ağustos 27). *Bir “Tıp Felsefesi” İçin Derkenar (V): Foucault, Klinik ve Medikalizasyon*. Birikim: <https://birikimdergisi.com/guncel/9069/bir-tip-felsefesi-icin-derkenar-v-foucault-klinik-ve-medikalizasyon-adresinden-alindi>
- Ehrenreich, B. (2020). *Sağlık Salgını: Uzun Yaşama Sevdamız Nelere Mal Oluyor?* (D. Kizen, Çev.) İstanbul: Mundi Kitap.
- Ellison, S. (2008). *Batı Tıbbi Sağlığımızın Altını Nasıl Oyar?* (A. Aygen, Çev.) İstanbul: Hayykitap.
- Foucault, M. (2001). The Birth of Social Medicine. J. Faubion, & J. Faubion içinde, *Power: The Essential Works of Foucault 1954-1984* (s. 134-156). New York: The New Press.
- Foucault, M. (2004). The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedicine? *Foucault Studies*, s. 5-19.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve İktidar*. (I. Ergüden, & O. Akinhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Algının Arkeolojisi* (3. b.). (Ş. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *İktidarın Gözü*. (I. Ergüden, & O. Akinhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goldacre, B. (2016). *Kötü İlaç: İlaç Şirketleri Doktorları Nasıl Aldatıyor ve Hastalara Nasıl Zarar Veriyor?* (Ö. Çelik, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Heath, J., & Potter, A. (2004). *İsyan Pazarlanıyor: Kültür Niçin Parazitlenemez?* (T. Tosun, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Illich, I. (2014). *Sağlığın Gaspsı* (3. b.). (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Inglis, B. (1990). *Tıbbın Hastalığı: Çağın Hastalıklarına ve Modern Tıbbı Bir Bakış*. (M. Çekin, Çev.) İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Kılıçaslan, A., & Kılıçaslan, Z. (2013). Aşırı Tanı ve Tedavi. O. Elbek içinde, *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* (s. 177-192). İstanbul: Hayykitap.
- Leys, C. (2011). Sağlık ve Kapitalizm. L. Panitch, & C. Leys içinde, *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları* (U. Haskan, Çev., s. 15-42). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mold, A. (2015). *Making the patient-consumer: Patient organisations and health consumerism in Britain*. Manchester: Manchester University Press.
- Moynihan, R., & Cassels, A. (2020). *Satılık Hastalıklar* (5. b.). (G. Tamer, & E. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Hayykitap.
- Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam ve Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Turner, B. (2017). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi* (2. b.). (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Sentez Yayınları.
- Üstündağ, N., & Yoltar, Ç. (2019). Türkiye’de Sağlık Sisteminin Dönüşümü: Bir Devlet Etnografisi. Ç. Keyder, N. Üstündağ, T. Ağartan, & Ç. Yoltar içinde, *Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları: Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar* (s. 55-94). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Welch, H., Schwartz, L., & Woloshin, S. (2013). *Aşırı Teşhis: Sağlık Adına Hasta Etmek*. (A. Akalın, Çev.) İstanbul: İnsev Yayınları.

BÖLÜM 9

DİJİTAL KÜLTÜRDE ALTERNATİF MEDYA*

Yağmur ÇOLAK¹

¹ Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, yagmur.yildirim@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3859-8437

* "Bu çalışma 2022 yılında Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı'nda tamamlanan "Alternatif Gazetecilik Platformu Olarak YouTube: Cüneyt Özdemir ve Nevşin Mengü YouTube Haber Kanalları Üzerine Netnografik Bir Analiz" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. "

GİRİŞ

Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve iletişimsel amaçların değişmesiyle pek çok farklı medya türü ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri alternatif medyadır. Alternatif medya, sosyal hareketler medyası, katılımcı medya, topluluk medyası, radikal medya, taban medyası, özerk medya, Fransız terimi dâhil olmak üzere, sosyal hareketler, vatandaş grupları ve taban kolektifleri tarafından sahiplenilen ve kullanılan medya teknolojilerini etiketlemek için birçok farklı terim kullanılmaktadır (Rodríguez, Ferron, & Shamas, 2014: 151). Yapılan tanımlar doğrultusunda her ne kadar teorisyenler kendi çalışmalarında alternatif medyayı farklı yaklaşımlarla ele alsalar da temel olarak alternatif medya, ana akım medyadaki tekelleşmeye, profesyonelliğe ve seçkinliğe karşı olan, buna ek olarak geleneksel medyada sesini duyuramayan veya temsil edilmeyen kitleyi üretim sürecine katılımcı olarak dâhil eden, kâr amacı gütmeyen ve sosyal ve politik değişimi savunan bir medyadır. Alternatif medyanın amacı kâr amacı gütmeyen, sosyal değişime ve dönüşüme katkı sağlayan, herkesin istediği bilgiye erişebildiği ve kendi ideolojisini savunabildiği özgür bir medya oluşturmaktır.

Başlangıçta broşürler, afişler ve el ilanları gibi araçlar kullanılarak yapılan alternatif medya girişimlerinin yerini günümüzde dijital medya araçları almaya başlamıştır. Web 2.0'ın ortaya çıkmasıyla internet teknolojisi etkileşim kurma özelliğini getirmiş ve böylece kullanıcılar arasında bağ kurulması sağlanmıştır. Bu sayede insanlar zaman ve mekân fark etmeksizin birbirleriyle iletişim kurmaya başlamıştır. Ana akım medyaya karşı olan ve haber üretim sürecine vatandaşların da katılımını destekleyen alternatif medya internet teknolojilerini kendi lehine kullanmaya başlamıştır. Günümüzde internet ortamında temel amacı doğruları aktarmak ve kamuoyu oluşturmak olan pek çok küçük ölçekli haber kuruluşu ve gazeteci vardır. Bunlar arasında profesyonel olarak gazetecilik yapanların yanında amatör kişiler de bulunmaktadır. Alternatif medya haber üretimi için herhangi bir profesyonellik ve sanatsal kaygı içerisine girmemektedir. Alternatif medyanın haber üretimi ve dağıtımında herhangi bir ticari amacı bulunmamaktadır. Downing'e göre (2001) alternatif medyanın amacı sosyal reformu desteklemek ve bu amaçla kamuoyu oluşturmaktır. Alternatif medya, sosyal değişimi desteklerken problemleri incelemekte ve bunlara bir çözüm aramaktadır. Ana akım medyada temsil edilmeyen grupların da sesini duyurmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda dijital kültür alternatif medyanın amaçları doğrultusunda kullandığı etkili bir alandır.

Alternatif Medya

Alternatif medya kavramını tanımlarken günümüzde yurttaş, radikal, muhalif, bağımsız gibi kavramlardan yararlanılmaktadır. Fransızca

kökenli olan *alternatif* kelimesi seçenек, değişik, farklı, karşı anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2021). Alternatif medyanın farklı yaklaşımlarla incelenmesinden dolayı tek ve tüm yaklaşımları içeren bir tanımlama yapılması zordur. Bundan dolayı tanımlar ele alınan yaklaşıma göre çeşitlilik göstermektedir. Mitzi Waltz (2005: 2), *Alternative and Activist Media (Alternatif ve Aktivist Medya)* adlı eserinde alternatif medya tanımlamalarının medya teorisyenleri arasında uzun zaman tartışma konusu olduğunu belirtmektedir. Alternatif medya teorisinin önde gelen isimlerinden biri olan Chris Atton'un çalışmaları teorinin şekillenmesine ve birçok araştırmaya kaynaklık etmiştir. Atton'a göre (2008: 216) alternatif medya, kurumsal ve profesyonel medyaya ve sembolik biçimler üretme tekeline meydan okuyan amatör medya üreticilerinin ana akım medyasına karşıt bir gerçeklik inşa etmektedir. Tanni Haas (2004: 115), alternatif medyayı ana akım medyada temsil edilenlere karşı çıkan konu ve olayların temsillerini sağlamaya ve sosyal ve politik reformu savunmaya adanmış medya olarak tanımlamaktadır. Alternatif medyanın bu bağlılığını ise örgütsel yapılarında, haber kapsamlarında ve en önemlisi gazeteciler ve izleyiciler arasındaki ilişkilerde göstereceğini belirtmektedir. Alternatif medya araştırmalarının bir diğer önemli ismi olan John D. H. Downing ise çalışmalarında alternatif medyayı daha çok radikal açıdan incelemektedir (Demirtaş, 2016: 139).

Downing'e göre (2001: 11) radikal alternatif medya genellikle iki önemli amaca hizmet eder: bunlardan birincisi doğrudan iktidar yapısına ve onun davranışına karşı, bağımlı çevrelerden muhalefeti dikey olarak ifade etmek; ikincisi ise politikalara ve hatta iktidar yapısının hayatta kalmasına karşı yanal olarak destek, dayanışma ve ağ oluşturmak. Atton, alternatif medyayı tanımlarken mesleki yeterliliklerine ve ana akımın oluşturduğu gerçeklik algısına vurgu yapmaktadır. Haas, alternatif medyayı tanımlarken, daha çok ana akım medyada temsil edilmeyen azınlık grupların kendilerini ifade etmek için oluşturulan bir ortam olarak tanımlamaktadır. Downing'e göre ise alternatif medya daha çok mevcut egemen politikalara karşı oluşturulan ve sosyal değişimi savunan bir başkaldırı olarak ele alınmaktadır.

Kâr amacı gütmeyen alternatif medyanın geliri genel olarak sivil toplum kuruluşları, hibeler, reklam ve gönüllü kişilerin bağışlarıyla oluşmaktadır (Gordon, 2015: 249-253). Bu bağlamda Sandoval ve Fuchs (2010: 141) *Towards a Critical Theory of Alternative Media (Alternatif Medyanın Eleştirel bir Teorisi)* adlı çalışmasında pek çok araştırmacının alternatif medya ve ana akım medya arasındaki farkı incelediğini ve bu araştırmacılara göre katılımın, yatay yapıların, kolektif örgütlenmenin ve ticari olmayan finansmanın alternatif medyanın temel yapısını oluşturduğunu ortaya koymuştur. Alternatif medyanın başlangıç noktası olarak alanya-

zında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacılara göre başlangıcı Frankfurt Okulu'nun çalışmalarına dayanırken, kimilerine göre bu tarih daha da gerilere gitmektedir. Alternatif medya tanımları yapılırken sadece güncel iletişim araçları değil, broşürlerin, el ilanlarının da kullanıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan Gabriele Hooffacker'in (2009: 11) yapmış olduğu çalışmada 19. Yüzyılda broşürlerin, el ilanlarının ve tezahüratların seçkinler dışında okur kesiminin yok denecek kadar az olduğu dönemde halkın kiliseye ve iktidara karşı bir ayaklanma oluşturulması için kullanıldığını belirtmektedir.

Hooffacker'in çalışması ve iletişim alanındaki gelişmeler göz önüne alındığında insanlar seslerini duyurmak için içinde bulunulan dönemin şartları doğrultusunda hak arama çabasına girmiştir. İnsanların kendi ideolojilerini aktarmada kullanılan araçlar dönemin getirdiği yeniliklere göre de değişiklik göstermektedir. Geçmişte alternatif medya olarak görsel kullanılarak oluşturulan broşürü görebilirken, sonrasında internetin ilk dönemlerinde indymedia, Wiki, email kullanılırken günümüzde bunlara ek olarak görsel, sözel, işitsel duyularımıza tek bir kanal üzerinden hitap edebilecek sosyal medya platformları, bloglar, radyo istasyonları, çevreci veya feminist gruplarının web siteleri, küçük ölçekli dergiler, sendika gazeteleri örnek gösterilebilir.

Alternatif Medya Yaklaşımları

Bailey, Cammaerts ve Carpentier (2007: 5), alternatif medyanın çeşitliliğini ve farklılığını ortaya koymak, önemini göstermek ve yaşanan problemleri aktarmak için topluluğa hizmet etme açısından, ana akım medyaya bir alternatif, sivil toplumun bir parçası, rizom olarak dört temel yaklaşım belirlemiştir.

Topluluğa Hizmet Etme Açısından Alternatif Medya

Bu yaklaşımda yayıncı ve topluluk arasındaki ilişki öne çıkmaktadır. Hedef grup olarak belirli bir topluluk seçilir ve topluluk doğrulanır ve güçlendirilir. İzleyici sosyo- demografik veya ekonomik özellikleri ortak olan bireylerin bütünü değil, bir dizi tanımlayıcı grup ilişkileri içeren insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda topluluğa hizmet etme yaklaşımı izleyicinin karmaşık sosyal yapılar arasındaki konumlandırılışına vurgu yapmaktadır. Topluluğa hizmet etme yaklaşımının amacı, sıklıkla topluluk üyelerinin erişime ve katılımına olanak vermek ve bunları kolaylaştırmak olarak ifade edilmektedir (Cammaerts, Carpentier, & Bailey, 2007: 14). Sıradan insanların seslerini duyurması, kendi savunduğu görüşleri yayması ve temsil etmesi açısından alternatif medya topluluk için iyi bir fırsat oluşturmaktadır.

Ana Akım Medyaya Bir Alternatif Olarak Alternatif Medya

“Ana akım medyaya bir alternatif olarak alternatif medya” alternatif kavramına odaklanır. Medyayı örgütsel ve içerik düzeyinde ana akım medyaya alternatif olarak tanımlamaktadır. Örgütsel düzeyde alternatif medyanın varlığı, medyanın devletten ve ekonomik piyasadan bağımsız bir şekilde de var olabileceğini göstermektedir. Alternatif medya, ana akım medyaya alternatif olma durumunu pazar odaklı olma baskısı içinde var olan büyük ölçekli ana akım medyalarına karşın, 3. sektör olarak yer almayı tercih etmektedir (Cammaerts, Carpentier, & Bailey, 2007). Alternatif medya ana akımın hiyerarşik örgütlenmesine de karşı çıkarak eşitlikçi bir yaklaşımla yatay yapılanmayı tercih etmektedir. Bu yaklaşıma göre alternatif medya daha çok egemen söylemlerin hüküm sürdüğü medya kuruluşlarına karşıt olarak aynı toplum medyasında kendine yer edinemeyen sessizlerin sesi olmayı amaçlamaktadır. Günümüzde bu yaklaşıma benzer olarak sosyal medya platformları örnek olarak gösterilebilir. Geleneksel medyada temsil edilmeyenler, sosyal medya sayesinde fikirlerini özgürce belirtebilmekte ve bu fikirlerle ortak paydada olan kişilerle örgütsel ilişkiler kurabilmektedir.

Sivil Toplumun Bir Parçası Olarak Alternatif Medya

Danesi’ye göre (2009: 62) sivil toplum, kurumların, sosyal ilişkilerin ve örgütlerin devletin yönetimi altında faaliyet gösterdiği fakat bu yönetim ile tamamen uyumlu olmadığı bir topluluktur. Alternatif medya, bu yaklaşıma göre demokrasinin varlığı için hayati önem taşıyan toplumsal kesimin yani sivil toplumun bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Cammaerts, Carpentier, & Bailey, 2007: 25). Sivil toplumun parçası olarak görülmesindeki sebep daha çok katılımcılık özelliği esas alınarak alternatif medyanın sağladığı demokratik ortama işaret etmektedir. Kalıtım özelliği sayesinde alternatif medya ile insanlar, fikirlerini ifade etmeye ve bunları geniş kesimlere sunmaya olanak sağlamaktadır. Alternatif medya tarafsız olma amacıyla tüm görüşlere ilişkin farklı yorumların belirtilmesine de fırsat vermektedir.

Rizom Olarak Alternatif Medya

Deleuze ve Guattari yatay yumru şeklindeki *rhizome* adlı bitkiden esinlenerek rizom kavramını ortaya çıkarmıştır. Köklerinin gövdeye kadar uzandığı bu bitki köksap olarak da adlandırılmaktadır. Mevcut sistem üzerindeki dikey hiyerarşik yapılaşmanın aksine yatay bir şekilde büyür ve bu açıdan bakıldığında hiyerarşik düzenin tersine vurgu yapılmaktadır. Deleuze ve Guattari’ye göre (Deleuze ve Guattari’den akt. Karayemiş, 2014) “Rizom şeylerin, bir diğeriyle bağ kurmaya sevk eden, yeni etkiler, yeni kavramlar, yeni bedenler, yeni düşünceler için bir asamblaj makinesi olarak çalışan herhangi ağıdır; rizomatik ağ, bedenleri harekete geçiren ve/

veya durduran güçlerin haritasıdır.” Bu bağlamda alternatif medya rizom yaklaşımına göre kullanıcılara daha yeni perspektifler sunan ve herkesin eşit bir şekilde katılım gösterdiği bir ortam oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre kullanıcılar arasında herhangi bir hiyerarşik düzen yoktur bunun yerine amaçsal olarak oluşturulan örgütlenmeler ve bu sayede kendilerini ifade edebilen, yeni fikirler sunan ‘sıradan’ insanlar için bir çokluk ortamı oluşturulmaktadır.

Alternatif Medyanın Özellikleri

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ‘sıradan’ insanlar kendi medya ortamını oluşturabilmektedir. Günümüzde kendini alternatif medya olarak adlandıran çok fazla medya bulunmaktadır. Bir medya ortamının kendini alternatif olarak tanımlaması onun alternatif olduğu anlamına gelmemektedir. Bir medya ortamının alternatif olarak adlandırılması için sahip olması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. *Alternatives in Print* editörleri, sayfalarında görünen yayıncıların alternatif yayıncı olup olmadıklarını test etmek için 3 basit kriter ortaya koymuştur (Atton, 2008: 13).

- Yayıncının kâr amacı gütmemesi ve fikirlere karşı temel bir kaygı duyması
- Yayın konusunun sosyal sorumluluk veya yaratıcı ifadeye ya da her ikisinin birleşimine odaklanması
- Yayıncının kendisini alternatif yayıncı olarak tanımlaması

Yayıncılar bu kriterlerden en az birini karşılaması halinde alternatif yayıncı olarak kabul edilmektedir. Kriterler her ne kadar yayını belirlemede yardımcı olsa da alternatif yayıncılığı bu kriterler üzerine dayandırmak için yeterli bir değerlendirme bulunmamaktadır. Atton’a göre (2008) bu kriterler pek çok problemi ortaya çıkarmaktadır. Birinci kriter göre kâr amacı gütmeyen yayıncılara hayır kuruluşları da dâhil edilebilir ve fikirlere karşı duyulan kaygının nasıl gösterileceğine dair bir bilgi verilmemektedir. İkinci kriter göre ise yaratıcı ifade tanımı alternatif medyanın bahsettiği sanatsal duruma karşı olan tavırla çelişmektedir ve alternatif medyayı sınırlandırmaktadır. Son olarak yayıncının kendisini alternatif yayıncı olarak tanımlaması yayıncının inisiyatifine kalmış ve bu durumda herhangi bir yorum yapılmamaktadır. Bu durumda *Alternatives in Print* editörlerinin oluşturdukları kriterlerin alternatif yayıncıyı belirlemesi açısından yeterli olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Tim O’Sullivan alternatif medyanın başlıca amacının ‘radikal’ sosyal değişim olduğunu savunmaktadır. Çünkü alternatif medya yerleşik ve kurumsallaşmış siyaseti açıkça reddetmektedir veya buna meydan okumaktadır. Sullivan *Alternatives in Print*’in kriterlerine ek olarak alterna-

tif medyayı ana akım medyasından ayıran iki özellik daha eklemektedir. Bunlardan birincisi demokratik/kolektivist üretim sürecini uygulaması, ikincisi ise biçim ve içerik açısından deneyim ve yeniliğe açık olmasıdır (O’Sullivan, Dutton ve Rayner ‘dan akt. Atton, 2008: 15). Sullivan da Downing gibi çalışmalarında alternatif medyanın daha çok radikal olma özelliğine odaklanılmaktadır. Dolayısıyla alternatif medya bilgi üretim sürecinde sadece olayı resmetmemeli, insanlara eleştirel bakış açısı kazandırmalıdır. Bu sayede toplumda sorunlu olan yapıların düzeltilmesi için gerekli örgütlenmeler oluşturulabilir ve sosyal değişim gerçekleştirilebilir.

Alternatif medya egemen ekonomik politikalara, kurumsallaşmaya ve profesyonelleşmiş gazetecilik fikrine karşı çıkmaktadır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda alternatif gazetecilerin ekonomik olarak az veya hiç desteklenmeyen, sendikalaşmamış hatta düzensiz ve profesyonelleşmekten uzak ortamlarda sadece amatör değil aynı zamanda yeteneksiz kişilerin çalıştıkları gibi yanlış algı oluşabilir. Eğer böyle olsaydı medyanın gücüne / gazeteciliğe meydan okuma nasıl başarılı olabilirdi? Nasıl sürdürülebilirdi? (Atton & Hamilton, 2008: 124). Bunu açıklamak için alternatif medyanın özelliklerine bakmak faydalı olacaktır.

Tablo 1. *Alternatif Medyanın Özellikleri (Cammaerts, Carpentier, & Bailey, 2007: 19); (Forde, 2015: 296); (Downing, 2001: 9-11).*

Amaç	Ticari kaygıları reddetmek Güç yapısına ve davranışına karşı çıkmak Destek, dayanışma ve ağ oluşturmak Güçsüzlere ve marjinallere ayrıcalık tanımak; ana medyanın söylemediğini söylemek İnsanlara başka bir yerden erişmeyecekleri bilgileri aktarmak
Finans Kaynakları	Devlet veya belediye hibelerini reddetmek Reklam gelirlerini reddetmek
Düzenleyici Dağıtım	Farklı kurumlar tarafından denetlenmek Bağımsız/Ücretsiz Birin kurallarını nadiren de olsa her bakımdan çiğnemek
Örgütsel Yapı	Yatay organizasyon “Tam” katılıma izin vermek
Profesyonel Uygulamaları Eleştirme	Gönüllü katılımı teşvik etmek Profesyonel olmayanlar için erişim ve katılım Haber seçimi için farklı kriterler

Mesaj İçeriği	Baskın söylemleri veya temsilleri desteklemek ya da bunlara karşı çıkmak Hegemonik politikalara, önceliklere ve bakış açılarına alternatif bir vizyon göstermek Siyaset, kültür ve toplum hakkındaki tartışmalarda aktif rol oynamak
İzleyici/Tüketiciyle İlişkisi	Kullanıcı/Tüketici kontrolünün derecesi İzleyici veya tüketicilerin ihtiyaçlarını ve hedeflerini açıkça söylemesine izin vermek İletişimin demokratikleşmesi Medya tüketicileri aynı zamanda diyalektik ve eleştirel içerik oluşturan ve medyayı kontrol eden üreticilerdir
İzleyici Yapısı	Gençler, kadınlar kırsal nüfus Çeşitlilik ve çokluk
Difüzyon (Yayıma Aralığı)	Bölgesel veya ulusal olmaktan ziyade yerel
Araştırma Yönteminin Doğası	Niteliksel, etnografik ve uzun vadeli araştırma

Dijital Kültür Bağlamında Alternatif Medya

Verileri, kolayca okunabilen ve işlenebilen dijital bir forma dönüştürme işlemi anlamına gelen dijitalleşme kavramı bilgisayar teknolojisiyle birlikte ortaya çıkmıştır (Dictionaries, 2021). Yazı, fotoğraf, ses gibi veriler 1 ve 0 olan bilgisayar diliyle dijital ortama taşınmaktadır. Dijital kod, yalnızca yeni medya operasyonlarının biçimini tanımlayan teknik bir medya özelliğidir. Dijital kod, bilgisayar teknolojisini kullanarak, her bilgi ve iletişim ögesinin, her 1 veya 0'ın bir bit olduğu bayt adı verilen birler ve sıfırlar dizileri biçiminde dönüştürülebileceği ve iletilebileceği anlamına gelmektedir. Bu yapay kod, bilgi ve iletişim öğelerinin (örneğin ışık huzmeleri ve ses titreşimleriyle) analog yaratımı ve iletiminin doğal kodlarının yerini almaktadır. Bu sayede veriler üzerinde değişiklikler ve yenilikler yapılabilmektedir (Dijk, 2006: 9).

Dijitalleşme, orijinal olarak dijital olmayan şekilde yayınlanan eserlerin (metinler, görüntüler ve sesler) bilgisayarlar tarafından okunabilen kodlanmış bir forma dönüştürüldüğü bir süreçtir (Rab, 2007: 10). İletişim teknolojilerindeki dijitalleşmeyle birlikte kitlelerin iletişim, tüketim, üretim gibi alışkanlıklarında ve davranışlarında gözle görülür değişiklikler yaşanmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarındaki yayıncılık ve beş yüz yıl önceki matbaa gibi, İnternet de insanların bilmesi gerekenleri üretmenin, edinmenin, paylaşmanın ve bunlara meydan okumanın yeni yollarını bulmaktadır. Çalışma, öğrenme, seyahat etme, mal satın alma, arkadaş edinme ve yönetilme gibi temel sosyal faaliyetler için daha geniş sosyal ilişkileri yeniden şekillendirmektedir (Thumim, 2012: 11).

“Dijital kültürün” temel inançlarından biri, dijital ağların daha fazla bağlantı, iş birliği, iletişim, topluluk ve katılımı teşvik etmesidir. Yeni elektronik ve dijital teknolojiler, sıklıkla dokunma (temas) mecazlarını çağrıştıran yeni ilişkisellik ve topluluk biçimlerinin araçları olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle, iletişime giderek daha açık bir şekilde bu tür teknolojiler aracılık etse bile, bu teknolojilerin insanları her zamankinden daha fazla “iletişim halinde” tuttuğunu düşünmeye teşvik etmektedir (Gere, 2012: 1,8). ‘Siber kültür’, ‘bilgi toplumu’ veya ‘dijital kültür’ terimi, en geniş düzeyde kültüre odaklanmayı gösterir; bu terim, dijital teknolojilerin sağladığı kolaylıkların ve kısıtlamaların, tıpkı önceki dönemlerde elektrik ve baskının yaptığı gibi, herkes için, çok yönlü gündelik yaşamı şekillendirdiğini belirtmektedir (Thumim, 2012). Dijital kültür, kültürün bir parçasıdır ve dijital ortamda yaratılmış veya dijitalleştirilmiş, dijital bir platformda var olan tüm kültürel nesnelerin ve aktarılan anlamların bir toplamı olarak tanımlanmaktadır (Rab, 2007).

On dokuzuncu yüzyılın sonları, tekelci kapitalizmin himayesi altındaki teknolojinin hızlı genişlemesinin bir sonucu olarak iş dünyasının karşı karşıya kaldığı artan ve giderek karmaşıklaşan bilgi miktarını yönetmeyi amaçlayan yeni dijital ofis araçları ortaya çıkmaktadır. Yazarkasalar, hesap makineleri, dosyalama sistemleri, tabloları makineleri ve daktilolar gibi hesaplama makineleri bu gelişmelere dâhildir. Bu aygıtların her biri, göstergeleri üretmek, dolaştırmak ve kontrol etmek ve bu amaçlar için diğer fenomenleri göstergelere dönüştürmek için giderek daha karmaşık bir kapitalist sistemin ihtiyacına cevap vermektedir (Gere, 2002: 39). Günümüzde kişilerin teknolojiye olan bağlılığı, erişim maliyetinin ucuz olması, hızlı olması, evrensel bir ortam oluşturmaması, farklı cihazlarla etkileşime imkân vermesi, zamansız ve mekansız bir şekilde erişilebilir olması gibi etkenler bakımından dijitalleşme yeni bir kültürün ortaya çıkmasına da önyak olmaktadır. Bilgisayar, cep telefonu, radyo, internet, Web’in gelişimi, akıllı televizyonlar, uydu sistemleri, geniş bant gibi teknolojik gelişmeler sayesinde ortaya çıkan dijital verilerden oluşan kültürel yapı dijital kültür olarak adlandırılmaktadır (Erdem, 2017: 248). Kültür, çağdan çağa değişen ve toplumsal gruplar tarafından farklı anlaşılan oldukça karmaşık bir kavramdır. Dijital kültür, kendi başına yorumlanamayan, hatta var olmayan “geleneksel” kültürün büyüyen bir parçası olarak kabul edilmektedir. Sayısallaşan, bilgisayar teknolojisiyle üretilen ve yayınlanan, ağlar sayesinde bağlanılan internet, web siteleri, oyunlar, sosyal medya platformları, çoklu ortam uygulamaları, etkileşimli yayıncılık vb. yeni medyanın bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Aydoğan & Akyüz, 2010: 18). Yeni medyanın kitlesizleştirme özelliği ile birlikte geleneksel medyada mesajın tektipleştirilmiş olarak bireylere gönderilmesinin aksine her birey için birbirinden farklı mesajların aktarılması sağlanmaktadır

(Yurdigül & Zinderen, 2012:83). Bununla birlikte dijital kültürde her bireyin kendi seçimleri doğrultusunda içerik üretmesi, bu içeriklere ulaşması ve paylaşması mümkün kılınmaktadır.

İnternetin ortaya çıkması 1960'larda devlet ajansı olarak hizmet veren ARPA ile gerçekleşmektedir. Soğuk Savaş döneminde ARPA, İleri Savunma Projeleri Ajansı (DARPA) olarak hizmet vermeye başlamıştır. DARPA, 1973'te başlatılan bir program ile ağa bağlı olan bilgisayarların birbirleriyle temasa geçmeyi amaçlamıştır. Program sonucunda ortaya çıkan TCP-IP protokol sistemi bu amacı gerçekleştirmek için tasarlanmıştır (Çetinkaya, 2018: 101,102). İlk zamanlar askeri bir amaca hizmet veren internet, önce bilimsel araştırmalar için, ardından 1990'lı yıllarda herkesin erişimine açılmıştır (Aydoğan & Akyüz, 2010: 19). İnternet kullanımının artması ve mevcut haline gelmesini sağlayan en önemli gelişme, İsviçre'deki fizikçi Tim Berners Lee ve Robert Cailiau'nun 'Dünya Çapında Ağ' olarak adlandırdığı World Wide Web'i (www) icat etmesidir (Kılıç, 2019: 154,155).

Dijital gazeteciliğin ilk örneği olarak varsayılan Teleteks, Ekonomi, spor, hava durumu ve gündemde olan son dakika gelişmeleri aktarmaktadır. Bunu yaparken ise tek taraflı bir iletişim kurulmaktadır. Çevrimiçi iletişimin ilk örneği olan Videoteks sistemi ise, yazı, görüntü ve grafikleri aktarabilen çift taraflı bir iletişim imkânı sunmaktadır (Kılıç, 2019: 162,163). Geleneksel medya olarak adlandırılan gazete, dergi, televizyon, radyo gibi araçlar internetin ilk kullanılmaya başladığı zamanlarda geleneksel medya için üretilen içeriğin sadece kopyasını internet ortamına taşıdığı görülmektedir. Fakat günümüzde internetin gelişimi, erişimin ucuz olması, evrensel bir ortam oluşturması, gündemdeki gelişmeleri takip edebilme hızı, okuyucu ve izleyiciyle etkileşime geçmeye imkân vermesi gibi avantajlarından dolayı medya organları artık internete özel içerikler oluşturmaktadır. Rab'a göre (2007: 15-17) dijitalleşmenin sunduğu pek çok yeni imkân bulunmaktadır.

Etkileşim: Çok genel bir tanımla etkileşim, bir dizi etki ve tepkidir. En temel etkileşim düzeyi, iki taraflı veya çok taraflı iletişim kurma olasılığıdır (Dijk, 2006). Dijitalleşme ile birlikte insanlar zamansız ve mekansız bir şekilde iletişime geçebilmektedir.

Bağlanabilirlik: Bilgi toplumunun elektronik aygıtları sürekli bağlı olma hissiyatı oluşturmaktadır. Bu bağlılığı cep telefonu, bilgisayar, tablet gibi cihazlarla ağ bağlantısı ve çevrimiçi olarak iletişim kurmanın yanında cihazların ve teknolojilerin yakınsaması nedeniyle, cep telefonları, bilgisayarlar ve İnternet, kalıcı bir etkileşimli bağlantı sağlamanın bir yolu olarak tek bir birimde birleşmektedir.

Karmaşıklık: Karmaşıklık her sistem düzeyinde mevcuttur: kar-

maşık sistemlerin karmaşık etkileri olabilir. Her gün kullandığımız cihazlar, bir düğmeye dokunarak karmaşık işlemleri gerçekleştirebilir; üst düzey bir politikacının konuşması, dünyanın diğer ucundaki bir borsada dakikalar içinde etki yaratabilir.

Sözlü ve Yazılı İletişimin Birleştirilmesi: Dijitalleşme, multimedya özelliği sayesinde ses, görüntü, yazı gibi verileri tek bir ortamda birleştirme özelliğine sahiptir.

Hız: Günümüzde hız çok önemli bir kavram olarak algılanmaktadır. Teknolojinin gelişmesi, daha hızlı üretim ve tüketim süreçlerini de beraberinde getirmektedir. Hız kavramı ilk zamanlarda yer değiştirme hızını artırmak olarak algılanırken, şimdilerde asıl amaç bilgi alışverişinin hızını artırmaktır.

Soyutluk: Verilerin dijital ortama taşınmasıyla birlikte sanallık ortaya çıkmaktadır. Bu ise sanal ortamdaki verilerin artık elle tutulur, gözle görülür bir halde bulunmaması anlamına gelmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda insanlar büyük olasılıkla dijital eylemlerin, dijital kelimelerin ve dijital nesnelere gerçek eylemler, gerçek kelimeler ve her anlamda gerçek nesnelere olduğu kabul edeceklerdir.

Yakınsama: Yakınsama kavramı temel olarak iki anlamda yorumlanmaktadır. İlk olarak, çeşitli ağ platformlarının temelinde benzer hizmetleri sağlama yeteneği anlamına gelmektedir. İkinci olarak, telefon, televizyon ve kişisel bilgisayar gibi tüketim mallarının birleştirilmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Yakınsama çok yönlü bir olgudur. Daha önce birbirinden farklı olan alanların, kanalların, çözümlerin ve ürünlerin bir tür birleşmesini ifade eder. Teknolojik yakınsama, telekomünikasyon, bilişim ve medyanın birbirine yaklaşması ve birleşmesi sonucunu beraberinde getirmektedir.

Tahmin Edilemezlik: Teknolojideki değişiklikler ve dönüşümler günümüzde sürekli ve hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bundan dolayı gelecekte teknolojinin ilerleyebileceği yolu tahmin etmek gittikçe zorlaşmaktadır. Geçmişte sadece bilim-kurgu filmlerinde gösterilen gelişmeler günümüzün normalini oluşturmaktadır. Dolayısıyla teknolojinin gelecek yıllarda nasıl gelişeceği konusunda kesin ve net öngörüler yapılamamaktadır.

Çoklu Görev: Teknolojik cihazlar ile birlikte aynı anda birden fazla iş/eylem yapabilmeyi kapsamaktadır. Günümüzde aynı anda içerik üretebilme/tüketebilme, müzik dinleyebilme, kitap, gazete, dergi okuyabilme ve başkalarıyla iletişime geçebilme gibi farklı işlevler yapılabilmektedir.

Yeni medyanın en önemli yapısal özelliği, telekomünikasyon, veri iletişimi ve kitle iletişiminin tek bir ortamda bütünleşmesidir. Bu bütünleşmeler telefon ve bilgisayar iletişimleri için farklı iletim bağlantılarının

ve ekipmanlarının birleştirilmesiyle, sesleri, verileri, metinleri ve görüntüleri bir araya getirmeyle, farklı alanlardaki şirketlerin birleşmesiyle gerçekleşmektedir (Dijk, 2006: 7). Ana akım medyanın standart ve tek tipleştirilmiş iletileri, egemen söylem ve ideolojiye göre oluşturulmakta, içeriklerin oluşturulma sürecinde hedef kitlenin talep ve ihtiyaçları göz önüne alınmamaktadır. Bunun sonucunda ise ana akım medya, izleyici/okuyucu kitlesini de standartlaştırmakta ve farklılıklara kapalı bir bakış açısı sunmaktadır. Dolayısıyla izleyici, medya içeriğine dâhil olmamakla birlikte sadece ana akımda yer verilen konulardan haberdar olmaktadır (Yüksek, 2015: 56). Ancak günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi sayesinde bu durum değişmeye başlamıştır. Ana akım medyada pasif bir konumda olan izleyici yeni medya ortamlarında içerik üretim sürecine dâhil olabilmekte ve hatta içeriği yeniden üretip, tüketilebilir hale getirmektedir. Yeni medya sayesinde kullanıcılar ana akımın değinmediği konu ve olaylardan haberdar olabilmekte ve bu konularla ilgilenen farklı kişilerle etkileşime geçebilme imkânına sahip olmaktadır. Kullanıcılar oluşturulan içeriklere zamansız ve mekânız bir şekilde erişebilmektedir. Yukarıda belirtilen özellikleri ve azınlıkların, ana akımda temsili olmayan olayların, katılımın ve kullanıcıların kendini temsil edebilmesine olanak tanınması dolayısıyla yeni iletişim teknolojileri alternatif medyaya uygun bir alan olarak kullanılmaktadır. Demokratik ağ, tamamen merkezî ve yatay bir şekilde birbirine bağlanan ortamları adlandırmak için kullanılmaktadır. Bu ağlar ifade özgürlüğü, katılım, etkileşim, zamansız ve mekansız ilişim ve eşitliliği desteklemektedir. Dolayısıyla kullanıcıların olaylara dâhil olmasına yardımcı olmakla birlikte çoğulcu bir tartışma ortamının oluşmasına da katkı sağlamaktadır. Demokratik ağlara temel olarak örnek verilebilecek ağlar arasında internet ağları da bulunmaktadır. İnternet ile bağlantı kurmak, etkileşime geçmek, kamuoyu oluşturmak için sivil toplum örgütleri, kültür ve sanat platformları, sendikalar ve diğer örgütlenmeler için yeni bir iletişim ve etkileşim fırsatı sunmaktadır. (Yüksek, 2015: 61,62). Dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan habercilik pratikleri ve tartışma ortamları oluşturmaları açısından ilk olarak bloglar, Wiki'ler ve açık yayıncılık türleri ortaya çıkmıştır (Köse, 2007: 277). Ward Cunningham tarafından bulunan Wiki ilk olarak 1995'te kullanıma açılmıştır. Hızından dolayı çabuk anlamına gelen Hawaii kökenli 'wiki wiki' adı verilmiştir (Milberry, 2010: 69). Bu sistem açık kaynağa dayandırıldığı için çevrimiçi olan kişilere var olan bilgileri değiştirme, silme, yenisini ekleme gibi yetkiler vermektedir. Bu sayede ana akım medyanın aksine bu medya sistemleri insanlara katılım hakkı vererek daha demokratik bir toplumu oluşturmayı amaçlamaktadır.

Yaklaşık olarak 1980-1990 yıllarında ABD'de gazetecilerin halktan ve halkın sorunlarından uzaklaşarak daha çok güç/iktidarın sözlüğünü yap-

masına karşı bir tepki olarak yurttaş gazeteciliği ortaya çıkmıştır. Yurttaş gazeteciliğindeki temel amaç kamu yararını gözeterek demokratik bir ortam oluşturmaktır (Özer, 2012: 24,25). Diğer bir deyişle yurttaş gazeteciliği, geleneksel haber pratiklerinin oluşturduğu gerçeklerin aksine aslında olanı aktarmak, kendileriyle alakalı olan durumlar veya olaylar ile ilgili karar verme yetkisine sahip olmak ve bu amaçlar doğrultusunda mücadele ortamı oluşturmayı hedeflemektedir (Köse, 2007: 173). Dijitalleşmenin sunduğu etkileşim, katılım özellikleri sayesinde sıradan kullanıcılar dijital ortamda sadece tüketerek var olmanın yanında üretim sürecine de dâhil olmaya başlamıştır (Ünal, 2020: 43). Bunun bir sonucu olarak kullanıcılar etraflarında haber değeri taşıyan bilgileri ve olayları tüm dünya ile paylaşabilmektedir. Dolayısıyla bu durum profesyonel gazetecilik yapanlar ve amatörler arasındaki sınırı bulanıklaştırmaya başlamıştır. Yeni medyanın sunduğu bu özellikler sayesinde geleneksel medyada temsil edilmeyen veya ötekileştirilen kişi ve gruplar kendi haberlerini oluşturma fırsatına sahip olmuştur (Çoban & Ataman, 2020: 381). Dolayısıyla yeni medya ortamı, profesyonellik ve maddi kaygıları olmayan, katılımcı ve eşitlikçi bir anlayışa sahip olan, kamu yararını gözetken bağımsız gazeteciler ve yurttaş gazeteciler için alternatif bir medya ortamı sunmaktadır. Twitter, Instagram ve YouTube gibi sosyal medya platformları, kullanıcı katılımının sağlanması, kişiye istediği bilgiyi/olayı paylaşma özgürlüğü sunması, sanal topluluk/cemaatlerin oluşumuna olanak tanınması, üyelik ve kullanımının herhangi bir teknik bilgi gerektirmemesi bakımından kullanıcıların da haber üretim sürecine dâhil olmasını kolaylaştırmaktadır (Ünal, 2020: 48). Örneğin YouTube platformu canlı yayın yapma, bu yayını kayıt altına alma, kolay bir şekilde yayma, etkileşimli ve katılımlı bir ortam oluşturma, üyelik seçenekleri oluşturma, diğer sosyal medya platformlarıyla entegre olması gibi özellikleri sayesinde geleneksel medyaya alternatif bir yayıncılık sağlamaktadır (Zinderen, 2021: 933). Dijitalleşmenin ilk zamanlarında sıradan kullanıcıların sanal ortamda ürettiği haberler alternatif gazetecilik bakımından önemli bir gelişme olarak kaydedilmiş ve ana akım medyada hiç temsil edilmeyen veya yanlış bir şekilde aktarılan “Arap Baharı” veya “Gezi Parkı Olayları”nın herkese duyurulmasında ve kamuoyu oluşturmada yardımcı olmuştur (Uzun, 2020: 70).

Günlük haber başlıklarını ve dünyanın en acil sorunlarına öncelik veren ve küresel olaylara alışılmadık ve bazen provokatif bir yaklaşım benimseyen “Democracy Now” alternatif medyaya uygun habercilik yapan bir kuruluştur. 1996 yılında kurulan ‘Democracy Now’ tamamen izleyici ve dinleyiciler tarafından desteklenmektedir. Dolayısıyla haber üretim ve dağıtım sürecinde editoryal olarak bağımsızdır. Buna ek olarak bu kuruluş sponsorluk, taahhüt ve reklam gelirlerini de reddetmektedir. İnternet sitesi, radyo ve televizyon’da uluslararası bir anlayışla yayın yapmaktadır

(Democracynow.org, 2022).

“Cicero Independiente” kendini iki dilde yayın yapan, topluluk destekli, bağımsız gazeteci olarak tanımlamaktadır. Bu kuruluşun misyonu ise İngilizce ve İspanyolca olmak üzere iki dilde doğru bilgiler aktarmak, kullanıcıların önemli kaynak ve bilgilerle etkileşim kurmasına imkân vermek ve kişileri yerel demokrasiye katılmaları için gazetecilik becerileriyle donatmaktır. 2019 yılında ABD’de yayın hayatına başlayan bu kuruluşun ürettiği içerikler daha çok yerel kesimi kapsamaktadır (FindYourNews.org, 2022).

Sanal ortamda var olan bir diğer alternatif medya örneği “The Progressive”dir. Şiddetsiz bir yaşamı ve ifade özgürlüğünü temel alarak geleneksel medyada yeterince temsil edilmeyen muhaliflerin ve temsil edilmeyen kişi ve grupların seslerini duyurmayı kendine misyon olarak belirlemiştir. 1909 yılında yayın hayatına başlayan “The Progressive” kendini, iktidara doğruyu söyleyen, okuyucu destekli, kâr amacı gütmeyen, bağımsız bir haber kuruluşu olarak tanımlamaktadır. Temel amacı, barışın, sosyal adaletin ve ortak iyiliğin sesi olmaktır. Bu kuruluş diğer örneklerin aksine reklam ücretleri de kabul etmekte fakat kuruluş dışından hiç kimsenin editöryal içeriği belirlemesine, incelemesine veya müdahale etmesine izin verilmemektedir (Theprogressive.org, 2022). Bu bağlamda kuruluş reklam ücretleri almasından dolayı alternatif medyaya uygunluğu açısından tartışılır olsa da editöryal olarak bağımsızdır. Alternatif medya amaçlarına uygun olan bir diğer kuruluş ise “Kâr Amacı Gütmeyen Haber Enstitüsü”dür. Her topluluktaki kişilerin güvenilir haberlerine erişmesine yardımcı olmayı görev olarak benimsemektedir. Bu enstitü, üye olan her haber kuruluşuna araştırmacı gazeteciliğin değerini ve faydasını vurgulamak için eğitim ve iş destek hizmetleri sunmaktadır. Kâr Amacı Gütmeyen Haber Enstitüsü’nün (Inn.org, 2022) öncelik verdiği değerler şunlardır;

- Kâr amacı gütmeyen gazetecilik, insanlara ve topluluklara hizmet eder.
- Bağımsızlık halkın güvenini oluşturur.
- Eşitlik, tüm eylemler ve haber kapsamı için esastır.
- Gazetecilik ırkçılığa karşı olmalıdır.
- İşbirliği, dostluk ve karşılıklı saygı olumlu bir çalışma kültürünün temelidir.

Türkiye’de dijital ortamda alternatif gazetecilik yapan pek çok kuruluş bulunmaktadır. Bunlardan biri ‘Bağımsız İletişim Ağı’ adıyla 2000’de kurulan Bianet’tir. Yaptığı yayınlarda kamu yararını temel amacı olarak

ele alan Bianet, internet sitesinde Kürtçe, İngilizce dil seçenekleri sunmaktadır. Bunun yanında Bianet sitesinde kadın- LGBTİ ve çocuklar için de ayrı bir haber sekmesi bulunmaktadır. “Medya Özgürlüğü ve Bağımsız Gazetecilik İzleme ve Haber Ağı Projesi” sonucunda kurulan bu kuruluşun amaçları arasında;

- Bilginin sosyal ve kültürel önemi konusunda toplumu bilgilendirmek,
- Hak ihlallerini azaltmak ve ifade özgürlüğünün sınırlarını genişletmek üzere gerçekleştirilen düzenlemelerin uygulanışını takip etmek ve haberleştirmek,
- Çok sesliliği ve katılımı arttırmak için yerel medyaya gerekli desteği vermek,
- İnsan, kadın ve çocuk haklarının medyadaki temsilini yeniden oluşturmaya özendirmek,

Gazetecilik meslek pratiklerini ve profesyonel etik ilkelere uygunluğu arttırmak bulunmaktadır (Bianet, 2022). Türkiye’de alternatif medyaya örnek oluşturan bir diğer kuruluş ise P24 adıyla yayın yapan Bağımsız Gazetecilik Platformu’dur. Editoryal bağımsızlığın ve ifade özgürlüğünün önemine vurgu yapan bu sivil toplum kuruluşu 2013 yılında kurulmuştur. Kurucu üyeleri arasında kurucu başkanı Hasan Cemal’in yanı sıra Doğan Akın, Yasemin Çongar, Andrew Finkel, Hazal Özvarış, Yavuz Baydar ve Murat Sabuncu da bulunmaktadır. Kâr amacı gütmeyen bir politika benimseyen P24 internet gazeteciliğinin gelişmesi, medyanın tarafsız/bağımsız olması ve ifade özgürlüğü için bir kamusal talep oluşturmak amacıyla kurulmuştur (P24, 2022). Günümüzde pek çok yayın kuruluşu vakıflardan ve bireysel fonlamalardan yararlanmaktadır. Fakat vakıflardan alınan fonlar ile ilgili fikir ayrılıkları oluşmaktadır. Vakıfların yapmış olduğu fonlamaların haber içerik üretim sürecine müdahale edebileceği ve gazetecilerin bağımsızlıklarını sekteye uğratacağı düşünülmektedir. Bu sebeple 22 Temmuz 2021 ve 17 Ocak 2022 yılındaki haberlere göre İsveç ve Amerika’daki vakıflardan fonlanan Bianet, Medyascope, P24, 140Journos gibi bağımsız haber kuruluşlarının almış oldukları fon miktarına göre bağımsız olamayacakları görüşleri de ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel basının gelirleri sponsorluk, satış, ilan ve reklamdan oluşmaktadır. Geleneksel gazetelerin satışları gelirlerinin yaklaşık yüzde 20’sini oluşturmaktadır (Çetinkaya, 2018: 150). Dijitalleşmeyle birlikte yazılı basına yapılan reklam ve ilan gelirlerinin düşmesi, yeni iletişim teknolojileri sayesinde kaynağa ve habere erişimin, haber üretiminin ve dağıtımının kolaylaşması gibi etkenler medyadaki çalışan sayısının da azalmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak işten çıkarılan gazeteciler gün

geçtikçe artmaktadır (Aitamurto, 2015: 189). Daha çok bağımsız gazeteciler ve kâr amacı gütmeyen haber kuruluşları mesleklerini yeni medya ortamında devam ettirmeyi tercih etmiştir. Bu kişi veya kuruluşlar için potansiyel oluşturabilecek gelir kaynağı kitle fonlaması ve kitle kaynak kullanımınıdır. İzleyici/kullanıcıları bağış yapmaya ve etkileşim kurmaya teşvik eden etkenler arasında yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, kişisel zevkler, boş zaman alışkanlıkları ve medya kullanımı bulunmaktadır (Powers & Ronald, 2012: 44). Kitle fonlaması, kullanıcıların içerik üretiminde, dağıtımında veya bağışlarla haber üretim sürecine dâhil olduğu bir tür kitle kaynak kullanımınıdır (Aitamurto, 2015). Kullanıcılar bağışlar ve katılım ile haber üretim sürecine aktif bir şekilde dâhil olduğunu düşünerek politika, yerel haberler, fikir makaleleri ve araştırma haberleri üreten kısaca ana akım medyada temsili olmayan ve ciddi meselelere değinen, kâr amacı gütmeyen gazetecileri desteklemektedir (Powers & Ronald, 2012: 60). Bağışa dayalı kitle fonlama sürecinde kullanıcılar, tek bir hikâye için, devamlı bir şekilde desteklemek için, yeni bir platform/yayın için veya gazeteciyi desteklemek için bağış yapabilmektedir. Kickstarter, Indiegogo, Beacon, Spot.Us ve Patreon gibi kitle fonlama platformlarının yanında günümüzde gazetecileri desteklemek adına Krautreporter, Contributoria ve The Guardian tarafından desteklenen Contributoria isimli fonlama platformları da bulunmaktadır (Aitamurto, 2015: 189,190). Bunların yanında günümüzde YouTube, Tiktok, Twitch gibi sosyal medya platformları da kullanıcıların içerik üreticisine bağış yapmasına imkân tanımaktadır. Bu platformlar sayesinde bağımsız çalışan pek çok gazeteci bu platformlar üzerinden yaptığı canlı yayınlar esnasında hem kullanıcılarla etkileşim kurabilmekte hem de kullanıcılar gazetecilere bağış yaparak destek olabilmektedir.

Jeff Howe, insanların boş zamanlarını içerik üretmek, sorunları çözmek ve hatta AR-GE çalışmaları yapmak için kullandığını, bunları yaparken ise kişilerin herhangi bir ücret talep etmediğini belirtmektedir. Howe, bu durumu 'kitle kaynak kullanımı' olarak tanımlamaktadır. İnsanların belirli amaçlar doğrultusunda çevrimiçi bir katılım sağlayarak üretim sürecinde aktif bir görev alması kitle kaynak kullanımına örnek gösterilebilmektedir (Howe, 2006: 1). Günümüzde özellikle herhangi bir basın kuruluşunun olmadığı bölgelerde meydana gelen deprem, sel gibi felaket durumlarında sıradan vatandaşlar video görüntüleri ve röportajlarla olayları duyurmak için sosyal medya platformlarını/interneti kullanmaktadır.

SONUÇ

Temel amacı ana akım medyada temsil edilmeyen, ötekileştirilen kişi ve grupların haklarını savunmak, onların sesini duyurabilmesini sağlamak ve sosyal reformu desteklemek olan alternatif medya geçmişten günümüze kadar farklı iletişim araçlarını kullanarak varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda alternatif medya başlangıçta mevcut toplumdaki okur-ya-

zar sayısının az olmasıyla birlikte daha çok karikatür, tezahürat, el broşürleri veya afişler kullanmıştır. Günümüzde dijital teknolojilerdeki hızlı gelişim ve bunların getirdiği değişikliklerle birlikte alternatif medyanın kullandığı araçlar çeşitlilik kazanmıştır. Radyo, televizyon, gazete, dergi gibi geleneksel medya araçlarına ek olarak günümüzde alternatif medya dijital medyayı da kendi lehine kullanmaya başlamıştır.

Dijital medyanın sunduğu hız, etkileşim, eşzamansızlık ve mekansızlık, multimedya gibi özellikleri sayesinde her bireyin kendini ifade edebildiği, kendisiyle aynı görüşte olan kişilerle etkileşime geçebildiği bir ortam oluşmaktadır. Bu ortam ile birlikte bireylerin kullandığı akıllı telefonlar, bilgisayar ve internet teknolojisi sonucu ortaya çıkan dijital verilerden oluşan yapı dijital kültür olarak adlandırılmaktadır. Dijital kültürün savunduğu dijital ağ bağlantılarının bireylerin daha fazla etkileşim, iş birliği ve katılımı teşvik edeceği düşüncesi alternatif medya bağlamında değerlendirildiğinde olumlu bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Düşük ücrete bilgiye ulaşma ve paylaşma, azınlık grupların sesini duyurma, temsil etme, ana akım medyanın oluşturduğu gerçekliğe karşı bir gerçeklik sunma, geleneksel medya araçlarındaki hiyerarşik yapılanmalara ve profesyonelleşmeye karşı amatörlüğü destekleme, içerik üretimi bakımından editöryal olarak bağımsızlığı sağlama gibi alternatif medyanın savunduğu özellikler kapsamında dijital medya önemli bir var olma alanıdır.

KAYNAKÇA

- Aitamurto, T. (2015). "The Role of Crowdfunding as a Business Model in Journalism: A Five-Layered Model for Value Creation". B. Chin, L. Bennett, & B. Jones içinde, *Crowdfunding the Future: Media Industries, Ethics and Digital Society (189- 205)*. Peter Lang Inc.
- Atton, C. (2008). "Alternative Media Theory and Journalism Practice". M. Boler içinde, *Digital Media and Democracy: Tactics in Hard Times*. London: The MIT Press.
- Atton, C., & Hamilton, J. (2008). *Alternative Journalism: Journalism Studies: Key Texts*. London: SAGE Publications.
- Aydoğın, F., & Akyüz, A. (2010). *İkinci Medya Çağında İnternet*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bianet. (2022). Hakkımızda. Bianet: <https://bianet.org/bianet/sayfa/hakkimizda> adresinden alındı.
- Cammaerts, B., Carpentier, N., & Bailey, O. (2007). *Understanding Alternative Media*. Berkshire, İngiltere: Open University Press.
- Cammaerts, B., Carpentier, N., & Bailey, O. (2007). *Understanding Alternative Media*. Berkshire, İngiltere: Open University Press.
- Çetinkaya, A. (2018). *İçerik Üretiminden Reklama Çevrimiçi Gazetecilik*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çoban, B., & Ataman, B. (2020). "Mahalli Aktivist Yurttaş Gazetecilik". Ö. Erkmn, B. Ataman, & B. Çoban içinde, *Yeni Gazetecilik - Mecralar, Deneyimler, Olanaklar* (s. 380-400). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Danesi, M. (2009). *Dictionary of Media and Communications*. Londra, İngiltere: ME Sharpe.
- Demirtaş, O. (2016). *Başlangıçtan Günümüze Türk Basınında Alternatifik Ara-yışları ve Alternatif Medya Olgusu*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Democracynow.org. (2022). About Democracy Now! Şubat 2022 tarihinde Democracy Now: <https://www.democracynow.org/about> (Erişim Tarihi: 19 Şubat 2022).
- Dictionaries, O. L. (2021). Digitalization. Oxford Learner's Dictionaries: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitalization?q=digitalization> (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2021).
- Dijk, J. V. (2006). *The Network Society*. London: SAGE Publications.
- Downing, J. (2001). *Radical Media: Rebellious Communication and Social Movements*. California: Sage Publications.
- Erdem, M. N. (2017). "Dijital Çağda Kültür, Yeni Tüketici Kapitalizmi ve Reklam Anlatısı". Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, 247-259.

- FindYourNews.org. (2022). Cicero Independiente. FindYourNews.org: <https://findyournews.org/organization/cicero-independiente/> (Erişim Tarihi: Şubat 2022).
- Forde, S. (2015). “Politics, Participation And The People Alternative Journalism Around the World”. C. Atton içinde, *The Routledge Companion To Alternative And Community Media* (s. 291-300). New York: Routledge.
- Fuchs, C. (2010). “Labor in Informational Capitalism and on the Internet”. *The Information Society*, 179–196.
- Gere, C. (2012). *Community without Community in Digital Culture*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Gordon, J. (2015). “The Economic Tensions Faced By Community Radio Broadcasters”. C. Atton içinde, *The Routledge Companion To Alternative And Community Media*. New York: Routledge.
- Haas, T. (2004). “Alternative Media, Public Journalism and the Pursuit of Democratization”. *Journalism Studies*, 115-121.
- Hooffacker, G. (2009). *Bürgermedien, neue Medien, Medienalternativen: 10 Jahre Alternativer Medienpreis*. münchen, Germany.
- Howe, J. (2006). “The Rise of Crowdsourcing”. *Wired Magazine*, 1-4.
- Inn.org. (2022). Who We Are. Institute for Nonprofit News: <https://inn.org/about/who-we-are/> (Erişim Tarihi: Şubat 2022).
- Karayemiş, O., (2014), *Köksap Nedir? - Felicity J. Colman*. <https://kavramveduyum.blogspot.com/2014/02/rizom-koksap-nedir-felicity-j-colman.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- Kılıç, S. (2019). *İnternetin Ekonomi Politikası ve Türkiye’de İnternet Gazeteciliği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Köse, H. (2007). *Küresel “Akıntıya Karşı” Sivil Arayışlar Alternatif Medya*. İstanbul: Yirmidört Yayınları.
- Milberry, K. (2010). “Wiki Tarzı: Değişim Tasarlamak, Demokrasi Uygulamak”. A. Feenberg içinde, *Teknoloji ve Toplum: Yıkıcı Bir Direniş ve Yeniden Yapılanma* (s. 47-77). Kalkedon Yayınevi.
- Özer, Ö. (2012). “Yurttaş Gazeteciliği: Eskişehir Örneğinde Bir Araştırma”. Ö. Özer içinde, *Alternatif Medya Alternatif Gazetecilik* (s. 23-42). Konya: Literatürk Academia.
- P24. (2022). Hakkımızda. Bağımsız Gazetecilik Platformu: <http://platform24.org/hakkimizda> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022).
- Powers, E., & Ronald, A. Y. (2012). “Supporting Online Nonprofit News Organizations: Do Financial Contributions Influence Stakeholder?”. *Journal of Media Business Studies*, 41-62.
- Rab, A. (2007). *Digital culture – Digitalised Culture and Culture Created on a Digital Platform*. <https://citeseerx.ist.psu.edu>: <https://citeseerx.ist.psu.edu/>

- viewdoc/download?doi=10.1.1.569.4886&rep=rep1 &type=pdf (Erişim Tarihi: Aralık 2021).
- Rodríguez, C., Ferron, B., & Shamas, K. (2014). “Four Challenges in the Field of Alternative, Radical and Citizens’ Media Research”. *Media, Culture & Society*, 150-166.
- Theprogressive.org. (2022). Mission & History. The Progressive: <https://progressive.org/about-us/mission-and-history> (Erişim Tarihi: Şubat 2022).
- Thumim, N. (2012). *Self-Representation and Digital Culture*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Türk Dil Kurumu (2021, Temmuz 10). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Uzun, R. (2020). “Sahte Haber Oksimoronu Işığında Değişen Haber Ortamını Yeniden Düşünmek”. Ö. Erkmén, B. Ataman, & B. Çoban içinde, *Yeni Gazetecilik: Mecralar, Deneyimler, Olanaklar* (s. 53-81). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Ünal, A. T. (2020). “Sosyal Medya Gazeteciliği”. G. E. Atalay içinde, *Yeni Medya ve Alternatif Gazetecilik: Yeni Olanaklar, Sorunlar ve Tartışmalar* (s. 43-90). İstanbul: Hiperayın.
- Waltz, M. (2005). *Alternative and Activist Media*. Edinburgh University Press.
- Yurdigül, Y., & Zinderen, İ. E. (2012). Yeni Medyada Haber Dili (Ayşe Paşalı Olayı Üzerinden Geleneksel Medya ve İnternet Haberciliği Karşılaştırması). *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(3), 81-91.
- Yüksek, D. (2015). “Alternatif Medya ve Direniş Kültürü: Sosyal Hareketlerde Birleştirici Güç Olarak Alternatif Medya”. B. Çoban, & B. Ataman içinde, *Direniş Çağında Türkiye’de Alternatif Medya* (s. 53-78). İstanbul: Kafka.
- Zinderen, A. (2021). YouTube Ortamındaki Haberciliği Haritalandırmak: Gazetecilerin YouTube Haber Kanalları Üzerine Tanımlayıcı Bir Çalışma . *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 25 (3) , 932-950 . DOI: 10.53487/ataunisosbil.963024

BÖLÜM 10

AİLE TEMELLİ SOSYAL SERMAYE OLUŞUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Merve Nur OKTAR¹

¹ Öğr. Gör. Dr. Merve Nur OKTAR, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Orcid ID: 0000-0001-8149-2809, mnoktar@mehmetakif.edu.tr

GİRİŞ

Sosyal sermaye toplumların sahip oldukları önemli bir avantaj haline dönüşebilmektedir. Sosyal sermayenin doğru ve akılcı inşası toplumların refah seviyelerinin artmasında tetikleyici bir güç haline dönüşebilmektedir. Bu gücün en üst düzeye çıkarılması ve potansiyelini gerçekleştirilmesi ise toplumun en küçük yapı taşı olan aile kurumu ile doğrudan bağlantılıdır. Sosyal sermayenin oluşumunda bir kurum olarak aile önemli bir unsurdur. Aile kurumu sosyal sermayenin bileşenleri olan güven, normlar ve ağlar üzerinde çeşitli şekillerde etki edebilmektedir. Sosyal sermayenin bileşenlerinin güven, normlar/değerler ve ağlar olduğu göz önünde tutulduğunda; aile içindeki ilişkilerinde özünde benzer bileşenlerin yer aldığı görülebilir. Başka bir ifade ile aile kurumunun toplumsal rollerinin sosyal sermayenin unsurları ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Belirli bir toplumdaki sosyal sermayeyi o toplumun sahip olduğu değerler, güven ve ağlar/ilişkiler belirlemektedir. Değerler, güven ve ağ/ilişki faktörlerinin temellerinin ise toplumun değerlerine ve normlarına göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Toplumun özü olan aile ise değerlerin ve normların nesilden nesile aktarıldığı temel toplumsal birimdir. Güvene dayalı ilişkilerin yer aldığı bir ailede sonraki nesillere de bu özellik aktarılacak ve bu özelliğin sürekliliği sosyal sermayeye olumlu olarak etki edecektir. Dolayısıyla aile sosyal sermayeyi şekillendiren güvenin, ahlaki ilkelerin ve sosyal ağların çıkış noktası olarak düşünülebilir. Yaşam biçiminin yeni nesillere aktarılmasını sağlayan aile kurumu kolektif olarak toplumu da şekillendirmektedir. Böylece aile sosyal sermayeyi biçimlendirmektedir. Aileyi anlamak sosyal sermayeyi anlamak için bir ön koşul niteliği taşımaktadır. Çalışmada temel olarak bu bakış açısından hareketle sosyal sermayenin oluşumunda ailenin yeri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Son dönemlerde önemli bir çalışma alanı olarak kabul edilen sosyal sermaye kavramı pek çok farklı kavramla ilişkilendirilmiştir. Böylesi bir durumun temel sebebinin sosyal sermaye kavramının, toplumsal süreçlerde pek çok unsurla ilişkili olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Sosyal sermaye kavramı Dünya Bankası araştırmalarında ortaya çıkmış ve bu kavram 5 yıl içerisinde sıfırdan başlayıp yükselişe geçmiştir. 1998'in sonlarına doğru bu kavrama tahsis edilmiş web sayfasına (<http://worldbank.org/poverty/scapital>) bakarak önemini anlamak mümkündür. Kavram bu sayfada iki ana unsur olarak yapılandırılmıştır. Birincisi sosyal sermayenin kaynaklarının (aile, topluluk, sivil toplum, kamu sektörü, etnik köken ve cinsiyet), ikincisi ise konularının (suç ve şiddet, iktisat, ticaret ve göç, eğitim, çevre, ekonomi, sağlık, nüfus ve beslenme, bilgi teknolojileri, yoksulluk ve ekonomik refah, kentsel kalkınma, su tedariki ve sağlığa ilişkin tedbirler) belirlenmesidir (Fine, 2011: 256).

Günümüz aile yapısı, son yıllarda kamu yönetimi ve akademik tartışmalar açısından odak noktası haline gelmiştir. Örneğin ebeveyn olarak yalnızca annenin olduğu aileler, boşanma sonrası aileler, birlikte yaşama, heteroseksüel olmayan aileler gibi farklı aile yapılarının çocuklar için ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığı incelenen önde gelen konular arasında değerlendirilmektedir (Edwards, vd., 2003). Eğitim, istihdam ve ekonomik sistemde meydana gelen değişimler kaçınılmaz olarak aile yapısını da etkilemektedir. Günümüz modern dünyasında kadınların iş hayatında geçmişe nispeten daha aktif bir rol üstlenmesi beraberinde çocukların sorumluluğunun diğer kişiler veya kurumlarca paylaşılması sonucunu doğurmuştur. Kadınların iş hayatında daha fazla yer almasıyla birlikte çocuklarının bakımının başka kişiler ya da kurumlarca üstlenilmesi ilerleyen dönemlerde sosyal sermaye üzerinde önemli bir etken olmuştur. Sosyal sermaye kavramının toplumun sahip olduğu değerler, sosyal bağlar ve ilişkiler olduğu göz önüne alındığında aile kurumunda meydana gelen değişimlerin kaçınılmaz olarak sosyal sermayeyi etkileyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

1. SOSYAL SERMAYE KAVRAMI

1.1.Sosyal Sermaye: Tanımı, Kökeni ve Gelişimi

Sanayileşme ile toplumsal alanda neredeyse tüm kurumlar değişime uğramıştır. Sanayi devrimi ile toplumsal yapının en önemli şekillendiricisi olan ekonomik sistem farklı bir boyuta taşınmıştır. Sanayi devrimi sonrası ilk dönemlerde teknolojik gelişmelerle birlikte kitle üretimi yapılmaya başlanmış, yüksek miktarlarda standart üretim yapılmıştır; ancak ilerleyen dönemlerde ekonomik sistem çeşitli krizlerden geçmiş ve kitle üretim sistemi firmalar için yetersiz kalmıştır. İnternetin ve kitle iletişim araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması ile sosyal sermaye ekonomik gelişimin bir tamamlayıcısı olmuştur. Bununla birlikte sosyal sermaye toplumlar arasında, kültürler arasında veya alt kültürler arasında bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak şu bir gerçektir ki, sosyal sermayenin niteliğini toplumun ahlaki ilkeleri, iletişim ve güven gibi unsurlar etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye kavramı toplumun sahip olduğu temel özelliklerden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

İnsan, sahip olduğu temel dürtü ve içgüdüler ile topluluklar olarak bir arada yaşamayı sağlayan ahlak kuralları oluşturan sosyal bir varlıktır. İnsanın doğal hâli, T. Hobbes tarafından da ifade edildiği gibi herkesin herkese karşı olduğu bir savaştan ziyade ahlaki kurallara dayalı düzenli bir sivil toplum biçimindedir (Fukuyama, 2009: 21; akt., Aydemir ve Tecim, 2012: 45). Dolayısıyla, insanların birbirlerine karşı yükümlülükleri bulunmaktadır. Bir birey kendisini, içinde bulunduğu toplumdaki diğer insanlardan soyutlayarak geliştiremez. Çocukların anne babaya saygısı,

yardımseverlik gibi insani erdemler, toplum içindeki diğer insanlarla ilişki içinde olmayı gerektirmektedir (Fukuyama, 2000: 301).

Sosyal sermaye kavramı son yıllarda farklı disiplinler açısından ele alınmaya başlanmıştır. Sosyologlar, iktisatçılar, siyaset bilimciler arasında önem kazanmaya başlamıştır. Sosyoloji literatüründe sosyal sermaye kavramı oldukça uzun süredir yer almasına rağmen, Robert Putnam'ın "Making Democracy Work" adlı kitabının 1993 yılında yayınlanmasının bir sonucu olarak literatürde daha çok önem kazanmıştır (Harris ve Renzio, 1997: 920). Bahsi geçen kitapta yazar, Kuzey ve Güney İtalya arasındaki gelişmişlik düzeyindeki farklılığı kültürle açıklamaktadır. Sanayileşmenin ve şehirleşmenin daha az, sivil toplum anlayışının henüz yerleşmediği, dinsel ve geleneksel davranış biçimlerinin yoğun olarak varlığını sürdürdüğü Güney İtalya'nın sahip olduğu bu özelliklerden dolayı geri kaldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye toplumun taşıdığı özelliklere göre refah düzeyini etkileyebilmektedir.

Sosyal sermaye kavramının tanımını yapmak güç bir iştir. En genel anlamda sosyal sermaye kavramı sosyal ağların önemine, aidiyet duygusuna, güvene ve refaha atıf yapmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye kavramının olumlu duyguları çağrıştırdığı söylenebilir. Sosyal sermayenin toplumdaki bireyler arası ilişkilerin kalitesinden kaynaklandığı fikri Coleman (1988: 98) tarafından geliştirilmiştir ve sosyal sermayeyi toplumda yer alan bireylerin aralarındaki etkileşimden doğan olumlu bir unsur olarak yorumlamıştır. Putnam (1995: 67) tarafından da Coleman'ın (1988) sosyal sermayeyi anlamının en iyi yolunun sosyal sermayenin nasıl bir fonksiyon üstlendiğine bakmak olduğu görüşü paylaşılmaktadır. Dolayısıyla Putnam da sosyal sermaye kavramını toplumsal örgütün karşılıklı fayda, uyum ve iş birliğini sağlayan toplumsal ağ, güven ve normlarının özellikleri olarak tanımlamaktadır. Sosyal sermaye düzeyi yüksek olan toplumlarda karşılıklı fayda sağlayan eylemlerin de fazla olduğu görülmektedir.

Sosyal sermaye kavramının bileşenlerinin güven, karşılıklılık, sosyal ağlara katılım gibi unsurlar olduğu pek çok araştırmada dile getirilmektedir. Bununla birlikte sosyal sermaye kavramını inceleyen farklı teorilerin de var olduğu görülmektedir. Sosyal sermaye teorilerinde sosyal sermaye kavramına ilişkin bileşenlerin önemli ölçüde benzerlik göstermesine karşın, farklı teorilerin sosyal sermayenin farklı bileşenlerine odaklandığı görülmektedir. Bir diğer ifade ile sosyal sermayeye ilişkin teorilerin sosyal sermaye kavramının farklı bileşenlerine odaklanmasından dolayı teorik bir çeşitlilik söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte sosyal sermaye kavramının, temel dayanağının insanlar arası ilişkiler ve bu ilişkilerin toplamı olan ağların bir kaynak olarak kullanılabilmesi düşüncesi yer almaktadır (Yurtsever, 2013: 20). Sosyal sermayenin temelinde sosyal ağlar

yer almaktadır. Sosyal ağlar, bireyler arasında sosyal uyumun gelişmesini sağlayarak kişilerin iş birliği içerisinde hareket etmelerine zemin hazırlamaktadır. Bireylerin tek başlarına ulaşamayacakları veya başarmakta zorlanacakları şeyleri, çevreleriyle bağlantılar kurarak ve bu bağlantıları koruyarak sağlamaya çalışmaları, zaman içerisinde bağlantıların kullanılması ve geliştirilmesiyle, sosyal ağlar içerisinde ortak değerlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu değerlerin, sosyal ağlara dâhil olan bireyler tarafından kaynak olarak kullanılması, bir anlamda “sermayeleşmesini” sağlamaktadır (Field, 2008). Bourdieu’nun tanımıyla sosyal sermaye, karşılıklı tanışıklığa dayalı az veya çok kurumsallaşmış sürekli ilişkiler ağına bağlı mevcut veya potansiyel kaynakların birikimidir (Yurtsever, 2013: 20). Analiz birimleri olarak daha mikro grupları ve bununla birlikte bireyleri alan Bourdieu kişinin toplum içindeki statüsünün, ne kadar sosyal sermayeye sahip olduğuyla ilişkili olduğunu iddia etmektedir (Yavuz, 2013: 45).

1.2. Sosyal Sermayenin Unsurları

Sosyal sermaye belirli bir toplum içinde güven duygusunun hâkim olması ile birlikte ortaya çıkmaktadır (Fukuyama, 2000: 3). Güven duygusunun hakimiyeti ile oraya çıkan sosyal sermaye, en geniş topluluk olarak ifade edilebilecek ulustan en küçük sosyal grup olarak ifade edilebilecek aileye kadar ve bunlar arasındaki tüm sosyal grupların içine gömülüdür. Sosyal sermaye kavramının Fukuyama tarafından güven ile eş manaya gelecek şekilde kullanılmasına karşın literatürde yaygın olarak güven, normlar ve ağlar olmak üzere sosyal sermayenin üç bileşenden oluştuğu görülmektedir. Bahsi geçen bu bileşenler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

- Güven

En genel manasıyla güven, insanın, diğer bir insanın fırsat yakaladığında zayıf yanını kendi çıkarları için kullanmayacağına dair inancı olarak tanımlanabilmektedir (Özen ve Aslan, 2006: 136). Güven sosyal sermaye çalışmalarında kilit role sahip bir kavramdır. Sosyal sermaye alanındaki en önemli isimlerden olan Fukuyama (1997) güven kavramını sosyal sermaye kavramıyla aynı anlamda görmekte; alandaki diğer önemli isimlerden olan Coleman (1988) ve Putnam (1993) ise güveni sosyal sermaye kavramının bir çeşidi ve göstergesi olarak değerlendirmektedir (Adler ve Kwon, 2002: 25).

Risk unsurlarının yüksek olduğu günümüz toplumunda güven hayatı kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. İstikrarlı toplum yapısına sahip olmak ve bu yapıyı koruyabilmek için çeşitli sözleşme ve yaptırımlarla tasarlanmış güvenilir bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır; fakat istikrarlı toplum yapısı için tasarlanmış güvenilir sistemler tek başına yeterli olmamaktadır. Ayrıca tasarlanmış güvenilir bir sistem yüksek maliyetleri de beraberinde

getirmektedir. Nitelikli ve istikrarlı bir sosyal hayat sözleşmeler ve yaptırımlar gibi caydırıcı özellikleri olan unsurların ötesinde gönüllü olarak oluşturulmuş iş birliğini sağlayacak ortak değerlerle oluşturulabilir. Bu yüzden güven kavramı, toplumun tamamını alakadar eden, yararlı sonuçlara ulaşabilmek için kişileri gönüllü olarak iş birliği oluşturmaya iten ve bu şekilde nitelikli toplumsal yapının oluşturulmasını sağlayan en temel değer olarak ifade edilebilir (Erdem, 2003; Uğuz, 2010).

- Normlar

Normlar kişileri ahlaki yaptırımlara sevk eden yaptırımlardır. Bu yaptırımlar grup üyelerinden bazıları için kısıtlayıcı olsa da normaler sosyal sermayeyi yaratan unsurlardan birisidir. Normların sosyal sermayeyi yaratma kapasitesi, bireyin kendi çıkarı için davranmayı bırakıp toplumun çıkarı için hareket etmeye başladığı zaman ortaya çıkmaktadır (Uğuz, 2010).

- Ağlar

Ağlar veya iletişim ağları olarak da ifade edilen kavram, piyasa işlemleri için gerekli olanlardan farklı olarak, toplumda yazılı olmayan norm ve değerleri paylaşan aktörler arasındaki bağlantılara atıf yapmaktadır (Tüysüz, 2011: 36). Ağların etkin ve yoğun olması sosyal sermayenin niteliğini belirleyen temel etken olarak ifade edilmektedir. Ağlar ya da iletişim ağları, temel olarak belirli bir toplumda yatay ve/veya dikey farklılaşmalarda yer alan kişilerin ve örgütlerin gerekli olduğunda iletişime geçebilmelerini sağlayan unsurdur. Sosyal sermaye kavramı açısından değerli olan iletişim ağları, toplum içindeki bireylerin iş birliği yapmasına aracılık etmekte ve dolayısıyla sosyal uyumu kolaylaştırıp hızlandırmaktadır (Field, 2008: 14).

Sosyal sermayenin bu denli dikkate değer bulunmasının belki de en önemli sebebi, sosyal sermayenin onarılması ve güçlendirilmesinin, küreselleşmenin ve bireyselleşmenin sonuçları da dahil olmak üzere sorunlu sosyal konularla başa çıkmanın öncülü olarak görülmesidir. Toplumun parçalanması, birbirine yabancılaşmış toplulukların oluşması gibi ciddi sosyal sorunların çözümünde sosyal sermayenin kilit rol oynadığı görülmektedir (Edwards vd., 2003). Dolayısıyla sosyal sermayenin bu sorunlara çözüm olacağı varsayıldığında ailenin de sosyal sermaye üzerindeki etkisi daha da önemli hale gelmektedir.

2. AİLE VE SOSYAL SERMAYE

Aile, evliliğe ve kan bağına dayalı olan, eşler, çocuk ve kardeşler arasındaki ilişkilerden meydana gelen toplumdaki en küçük yapı olarak tanımlanmaktadır (TDK). Bireyin gelişiminde her aşamada yüksek düzeyde önemi olan sosyal sermayenin hem ergenlik hem de yetişkinliğe

geçiş döneminde etkin bir role sahip olması söz konusudur. Sosyal sermaye kavramı King ve Furrow (2004) tarafından ebeveynler, arkadaşlar ve diğer yetişkinler arasındaki sosyal etkileşim, güven, ortak değerlerin ve amaçların paylaşımı olarak ifade edilmektedir. Sosyal sermayenin ergenlerde yardımseverlik, başka kişilerin bakış açısını anlama ve empati kurabilme gibi ahlaki sonuçlara olumlu yönde etki ettiği bilinmektedir (King ve Furrow, 2004). Ayrıca sosyal sermayenin kimlik duygusu gelişiminin üzerindeki etkisi de büyüktür. Aile içinde olumlu ilişkilerin olması, sosyal anlamda aileden destek görmek gibi kişinin sosyal sermayesini güçlendiren unsurların var olması ergen kişinin kimlik statüsü geliştirmesi sürecine yardımcı olmaktadır (Akman, 2007; Çakır ve Aydın, 2005).

Aileler genellikle toplumsal sermayenin oluşumu için iyi bir kaynak olarak görülmektedir. Ülkemizde sosyal sermaye kaynağı olan ve bugüne değin üzerinde çok fazla durulmayan aile kavramı ve aile aktörlerinin sosyal sermaye oluşumundaki yeri yadsınamaz. Aile kavramının bazı özellikleri benzerlik göstermekle beraber ailedeki bireylerin beslendiği sosyal dinamiklerin biçimi, içeriği, önem sırası ve işlevleri bazı noktalarda farklılıklar gösterebilmektedir. Mesela, toplumsal yapının kimliğini ve aile kurumunun üstlendiği görevleri belirleyen ideoloji, değerler, din, ekonomik yapı, kültür, tarihsel değerler ve siyasi yapı gibi unsurlar farklı düzeylerde etki gösterebilmektedir (Turgut, 2010: 31). Aynı toplum içinde farklı dönemlerde aile kavramının özellikleri de değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin Batı toplumlarında çekirdek aile yapısı toplum tarafından doğal bir birim olarak kabul görmektedir (Schneider, 1968). Ülkemizde de sanayileşme dönemi ile birlikte büyük ailelerden çekirdek aile yapısına bir geçiş söz konusu olmuştur; ancak Batı toplumlarının çekirdek aile yapısından farklı olarak ülkemizdeki çekirdek aile yapısında sosyal ağlara bağlı olduğumuz söylenebilir.

Aile kurumu bireyin ilk tanıştığı ve ait olduğu en etkili sosyal birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple aile hem fiziki gelişimde hem de psikoloji gelişiminde ciddi bir etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla bireyin çevresi ile düzenli bir iletişim kurmasında ve kişinin kendisine ve çevresine olan güven düzeylerinde içinde buldukları aile yapısının etkisi oldukça fazladır; çünkü bir kurum olarak aile, hem sosyal bağlar aracılığı ile kuralların oluşturulmasında hem de aile üyelerinin ihtiyaç duyduğu sosyal iletişim ağlarını oluşturmasına katkıda bulunmaktadır. Ek olarak, aile kurumu, ailedeki üyelerin eğitim aldıkları da ilk sosyal örgüt konumundadır. Aile içinde alınan ilk eğitimin hem formel eğitim sistemindeki başarıda hem de sosyal sermayenin gelişiminde pozitif yönde etki gösterdiği tespit edilmiştir (OECD, 2001: 45). Putnam (2002) aile kurumu başta olmak üzere, ebeveyn okul etkileşiminin, okul içindeki sosyal sermayenin ve toplum temelli sosyal sermaye kavramlarının eğitsel süreçler üzerinde

olumlu etkisi olduğunu ifade etmektedir. Benzer bir şekilde Coleman'da sosyal sermayenin temelinde ailenin yer aldığını ifade etmektedir (Günkör ve Özdemir, 2017: 80).

Aile sosyal sermayesi olarak ifade edilen kavram temel olarak aile içindeki çocuklar büyürken yetişkinler ve çocuklar arasındaki normları, sosyal ağları ve ilişkileri temsil etmektedir (Coleman, 1990: 334). Dolayısıyla sosyal sermaye kavramının temel özelliği kişilerarası etkileşim aracılığı ile ortaya çıkan ilişkilerle oluşturulmuş olması olarak ifade edilebilir. Aile içinde çocukların büyüme aşamasında ebeveynler tarafından çocuklara aktarılan değerler çoğu zaman toplumsal doğrularla aynı olmaktadır. Başka bir ifade ile çocuklar toplumsal hayata ilk olarak aile içinde sosyalle edilerek alışırlar. Bu durum sadece istenilen davranışların çocuklara aktarılması değil; aynı zamanda istenmeyen uygunsuz davranışları da sınırlamaya yönelik çabaları da içermektedir. Aile içindeki çocukların ev ödevlerine yardımcı olmak, okulda yapılan etkinliklerle ilgili fikir alışverişinde bulunmak ve çocukların eğitim hayatlarına ilişkin yüksek hedeflere sahip olmak gibi faaliyetler aile sosyal sermayesine ilişkin istenen davranışlar olmaktadır. Bununla birlikte televizyon izlemeyi sınırlamak, çocuklar okuldan döndüklerinde yetişkin gözetimini sağlamak ve ev ödevlerini takip ve kontrol etmek gibi istenmeyen davranışların önüne geçmek için de yapılan faaliyet bulunmaktadır (Israel, vd. 2001: 45).

Aile yapısının bazı özellikleri de sosyal sermayenin niteliğini ve kapsamını etkileme potansiyeline sahiptir. Örneğin ailede bir veya iki ebeveynin bulunması ya da kardeş sayısı sosyal sermaye üzerinde etkili olabilmektedir. Ailenin yapısal özellikleri ebeveynler ve çocuklar arasındaki kişilerarası etkileşim fırsatlarını belirlemede etkili olmaktadır ve kişilerarası etkileşimlerin sıklığına ve süresine şekil vermektedir (Smith vd., 1995).

Sosyal sermayenin özünde değerler, güven ve birlikte yaşamın var olması ailenin rolleri ile de paralellik göstermektedir. Dolayısıyla aile toplumsal bir kurum olarak ele alındığında başlı başına bir toplumsal aktör olarak değerlendirilebilir. Toplumsal anlamda temel birim olarak aile kurumunun önemi, topluma ait olan unsurların ilk olarak hayat kazandığı alan olmasından kaynaklanmaktadır. Sadece değerlerin hayat bulması ve aktarılması yoluyla değil; bununla birlikte toplumsal ilişki ve etkileşim şekillerinin aile tarafından üretilmesi, gelecek nesillere aktarılması ve korunması da söz konusudur. Ortaya çıkan bu akış ile toplum yapısını oluşturan unsurların ilk kaynağının aile olması kaçınılmaz bir gerçeklik olmaktadır (Aydemir ve Tecim, 2012: 43). Dolayısıyla aileden bireye aktarılan değerler ilerleyen dönemlerde sosyal sermayenin ne yönde gelişeceğini de belirlemektedir. Sağlıklı ve dengeli bir aile içinde büyüyen çocuklar, kendilerine aktarılan değerler ile sosyal sermayeye olumlu anlamda katkı yapabilecektir.

Kişi ile toplum arasındaki ilk bağ kurma yeri olarak aile kurumu, sağlıklı toplumsal ilişkilerin oluşturulabilmesi, norm ve kuralların içselleştirilebilmesi, sosyalleşmenin sağlanması ve değerlerin aktarılabilmesi için önemlidir. Bununla birlikte, toplum birey ilişkisinin bir varoluş alanına dönüşmesi, başka bir ifade ile bireyin var olduğunu değerler, anlam ve ahlaki ilkeler ile içselleştirebilmesi ilk adımda aile aracılığı gerçekleşmektedir. İşte bu aşamada aile ve sosyal sermaye ilişkisi birlikte bir anlam kazanmaktadır. Aile üyesi olarak kişi toplumu ve toplumsal ilkeleri aile içinde keşfetmeye başlamakta ve zamanla içselleştirmektedir. Aile insanın toplumdan bağımsız başlı başına bir birey olarak var olamayacağını bir göstergesi gibidir. Ailen toplum içindeki işlevini anlamın üyelere aktarılması, değerlerin paylaşılması, sosyal ağların oluşturulması kısaca gerçekliğin yeniden üretilmesine sunduğu katkı ile yerine getirmektedir. Ailenin bu işlevi de toplumsal sermayenin içindeki önemini göstermektedir. Aile aracılığı ile topluma hazırlanan üye ilerleyen dönemlerde toplumsal hayatın içine girdiği zaman, aile içinde almış olduğu sosyalizasyon süreçleri sayesinde topluma fayda sağlayacak davranış ve faaliyetlerde bulunma ihtimali daha yüksek olacaktır. Böylece toplumsal değerlere ve normlara bağlı bireyler aile sosyal sermayesinin olumlu etkisi ile sosyal sermayeyi de artırma ihtimaline sahip olacaktır.

2.1. Sosyal Sermayenin Oluşumunda Ailenin İşlevleri

Aile ve din kurumları ortak bir nokta olarak her katmanda yakın ilişkilerin kaynağı olarak birlikteliğe vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla her toplumda en temel iki kurum olarak ön plana çıkmaktadır (Aydemir ve Tecim, 2012: 44). Aile içerisinde güven duygusunu içselleştirmiş bireyler ilerleyen dönemlerde toplum içinde de güven duygusunu benimsemeleri kaçınılmazdır. Dolayısıyla sosyal sermayenin güven ile eş anlamlı kullanıldığı düşünüldüğünde aile değerlerinin sosyal sermaye üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılabilir. Aile kurumunun dağılması, tek ebeveyne sahip olmak, birliği sarsılmış ve üyelerine sağlıklı bir gelişim ortamını sunamayan ailelerin içinde yetişen kişilerin güven duygusundan mahrum olmaları toplumsal problemlerin de sebebi olarak kendini gösterecektir (Aydemir ve Tecim, 2012: 48). Ailede içindeki sosyal sermayenin sahip olduğu güç toplum içindeki sosyal sermayenin gücü ile doğru orantılıdır. Çünkü aile içindeki sosyal sermaye gücü, toplumu meydana getiren bireylerin sosyal sermayelerinden meydana gelmektedir (Demir, 2011: 906). Sosyal sermaye teorisyenlerinden Pierre Bourdieu ve James S. Coleman, sosyal sermaye kavramını açıklarken aileyi kavramsal çerçevenin merkezine koymaktadırlar. Her iki araştırmacı da bireyler ve küçük gruplar, özellikle de aileler ve sosyal örgütlenmeler ile kurumlar arsındaki ilişkileri incelemiştir. Coleman toplumsal uzlaşma ve kontrol ile ilgilenirken, Bourdieu daha çok sınıf temelli güç çatışmaları ile ilgilenmiştir (Edwards, vd., 2003: 4).

2.1.1. Pierre Bourdieu'nun Sosyal Sermaye ve Aile Hakkındaki Görüşleri

Pierre Bourdieu sermaye teorisini eğitim, kültürel ürünler, aile ve kan bağı, toplumsal ağlar ve semboller değişkenlerinin anlamı üzerine şekillendirmiştir. Pierre Bourdieu'ya göre sosyal sermaye birikmiş emektir. Ona sahip olanlar toplumsal enerjiyi de sahiplenmiş olurlar. Sosyal dünya düzeninin temelinde de bu ilke yatmaktadır (Gerni, 2013: 54). Bourdieu sosyal sermaye kavramını ekonomik, kültürel ve sosyal olarak üç grupta tasnif etmiştir. Fiziki sermaye, beşerî sermaye ve sosyal sermaye ilişkili kavramlardır. Dolayısıyla sosyal sermaye, sosyal kontrolün, aile aracılığı ile sağlanan faydanın ve aile dışındaki imkânların kaynağı olarak ifade edilmektedir (Portes, 2000: 2). Bourdieu sosyal sermaye kavramını mikro seviyede ele almış ve bireyin toplumdaki belirli statülere ulaşmak için ele geçirdiği kaynakları belirleme süreci olarak incelemiştir (Şan, 2007: 74).

Bourdieu'nun sosyal sermaye üzerindeki çalışmaları da aile kurumuna odaklanmaktadır. Ancak bir bütün olarak bunu ortaya koymamıştır. Bourdieu'nun sosyal sermaye üzerine çalışmalarının odak noktası Coleman'ın aksine çağdaş toplumdaki sosyal sermayenin yozlaşması değil, toplumsal eşitsizlikleri sürdürecektir şekilde sürekli birikimi ve iletimidir. Bourdieu sosyal sermayeyi sosyal bağlantılardan oluşan bir toplum olarak görmektedir. İnsanlar sosyal sermayelerini bir aile veya akrabalık grubu gibi bir grubun üyelerinden alırlar. Bu ilişkiler içerisindeki materyal veya sembolik alışverişler, grup üyeliğinin yükümlülüklerini ve karşılıklı tanımmasını sağlar. İnsanlara sağlanan sosyal sermaye kaynaklarının miktarı, ağların büyüklüğüne, ağ içindeki bağlantıların sahip olduğu sermayenin kapsamına, karşılanan beklentilere ve grup içindeki durumuna göre farklılık gösterebilmektedir.

2.1.2. James S. Coleman'ın Sosyal Sermaye ve Aile Hakkındaki Görüşleri

Ailenin bir sosyal sermaye olarak değerlendirmesini yapan ilk teorisyen Coleman (1988) olarak kabul edilmektedir. Coleman'a göre sosyal sermaye aile içi ilişkilerin niteliklerini taşımaktadır. Ona göre aynı çatı altında yaşayan ebeveyn, çocuk ve diğer akrabalar arasındaki ilişkiler olarak ifade edilen ailenin sosyal sermayesi, genç neslin sosyal sermayesinin inşasında temel bir role sahiptir (Prandini, 2016: 222).

Coleman'a göre sosyal sermaye büyük ölçüde kişilerin arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan gizli bir elin yan ürünüdür, değeri ise bireylerin çıkarlarını gerçekleştirmesi ve eylemleri kolaylaştırma ile doğru orantılıdır. Coleman'a göre toplumda bireyler arası ilişkiler üç farklı yapı sergilemektedir. İlk yüksek seviyedeki yükümlülükler ve beklentilerdir. İkincisi bilgi potansiyeli ve sonuncusu da normlar ve etkili yaptırımlardır (Edwards, vd., 2003).

Coleman'a göre sosyal sermaye kavramı başlangıçta var olan bağlarla, akrabalık gibi, ifade edilmekteydi. Sosyal sermaye kavramının en etkin biçimlerinin ise doğum ile oluşan ilişkilerde yattığını söylemiştir (Field, 2008: 157). Coleman'a göre sosyal sermaye kavramı akrabalık bağlarında kopmaya neden olan boşanma, ayrılma veya göç durumları nedeniyle zayıflamaktadır. Aile kurumu arkadaşlarıyla, akrabalarıyla veya diğer tanıdıklarıyla olan iletişim ağlarından koştuklarında sosyal sermayelerinin de değeri düşmektedir (Field, 2008: 157).

Coleman'ın sosyal sermaye kavramını açıklarken, aile kurumunu merkeze yerleştirmektedir. Aileyi kökenleri doğumla ortaya çıkan ilişkilere dayanan ilkel bir organizasyon olarak bakmaktadır. Sosyal sermayeyi nesiller arası ilişkilerin yapısında, özellikle de ebeveynler ve çocukları arasında var olan aile içinde bir kaynak olarak tanımlamaktadır. Ebeveynler, gelecek nesillerin adayları olan çocuklarına yatırım yaparak kendi geleceklerini de garantiye almaktadır. Çünkü fiziksel olarak yetersiz duruma düştüklerinde, yaşlandıklarında kendilerine çocukları bakacaktır (Edwards, vd., 2003: 4).

2.1.3. Putnam'ın Sosyal Sermaye ve Aile Hakkındaki Görüşleri

Putnam'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde yapmış olduğu sosyal sermayenin düşüş nedenlerine ilişkin hazırlamış olduğu çalışmasında, sosyal sermayenin düşüşüne geçmesinin en önemli nedenleri olarak şunları görmektedir: kadınların artan oranda iş hayatına katılması, demografik değişim olarak ifade ettiği evlilik sayısındaki düşüş, boşanma sayısındaki artış, az sayıda çocuk ve boş zamanı değerlendirmenin teknolojik aygıtlara dayanması. Örneğin televizyona bağımlı olan insanlar sosyal yaşamını neredeyse tamamıyla sanal birlikteliklerle oluşturmuşlardır (Putnam, 1995: 73-76). Televizyon bağımlılığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyal sermayesinin uzun vadede düşüş göstermesinin en önemli sebebi olarak görülmektedir (Field, 2006: 44). Televizyon ve internet kullanımında harcanan aşırı zaman kişilerin aileleriyle ve çevresiyle geçirdikleri zamanı azaltmakta ve bireyselliğe daha çok önem verilmesine neden olmaktadır. Coleman'dan farklı olarak Putnam ise sosyal sermaye kavramını makro seviyede ekonomik ve politik gelişmeler üzerinden incelemiştir.

3. Sonuç

Sosyal sermayenin oluşumunda ailenin rolü zaman içinde giderek daha fazla çalışılmaya başlanmış bir konu olmuştur. Toplumsal yapının temel yapı taşı olan ailenin niteliği temel olarak o toplumdaki sosyal sermayenin oluşumuna da etki etmektedir. Sağlıklı iletişimin ve güven ortamının olduğu bir ailede yetişen çocukların aile temelli sosyal sermaye düzeyleri daha yüksek olmakta ve bu olumlu durum çocuklar toplumsal hayata katıldıklarında sosyal sermayeye olumlu yönde etki etmektedir.

Parçalanmamış, aile içinde güvenin yüksek olduğu durumlarda ailelerden çocuklara aktarılan değerlerin sağlıklı ve doğru olacağı ve dolayısıyla ilerleyen dönemlerde bu olumlu değerlerin aktarılması ile sosyal sermayenin de olumlu yönde gelişeceği aşikardır. Güven duygusu, sosyal sermaye oluşumunda en önemli etkenlerdendir. Aile içinde güven ortamı bulunmadığında toplumsal güven de azalmakta veya toplumdaki güven duygusu azaldığında aile kurumu da bundan olumsuz yönde etkilenmektedir. Toplum içindeki eğitim durumu, suç ve intihar oranlarının toplumdaki güven duygusu ile doğrudan bağlantılı olduğu bir gerçekliktir.

Aile içinde paylaşılan ve aktarılan değerlerin doğruluk, dürüstlük, karşılıklı güven, sağlıklı ve etkili iletişim gibi olumlu unsurlardan oluşması sosyal sermayenin de yükseleceğinin bir işareti olarak görülebilir. Bununla birlikte ebeveynlerin birbirine saygı duymadığı, çocukların dinlenmediği, söz hakkının olmadığı, normlara bağlılığın bulunmadığı ve güven ortamının olmadığı sağlıklı bir aile ortamında sosyal sermayenin olumlu yönde gelişmesi beklenemez. Dolayısıyla sosyal sermayenin artırılması için öncelikle aile sosyal sermayesinin artırılması gerektiğini söylemek mümkündür.

Modernleşmeyle birlikte Türkiye’de ailenin korunmasına yönelik birçok politika oluşturulmuştur. Aileyi temel alan kurumsal yapılar aile yapısındaki sorunlardaki artışla birlikte daha da önem kazanmıştır. Sosyal politikalar alanında yaşanan gelişmeleri aile kavramına verilen önemin arttığına bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Sağlıklı bir aile ortamının oluşabilmesi için belirli bir seviyede maddi imkâna sahip olmak bir gereklilik olarak değerlendirilebilir; ancak bu durum bir gereklilik olmasına karşın tek başına yeterli değildir. Değerlerin, karşılıklı ilişkilerin ve ağların bulunmadığı bir ailenin sosyal sermaye üzerinde olumlu bir etki bırakması oldukça uzak bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Ekonomik ve toplumsal yapılardaki değişimler kaçınılmaz olarak aileleri de değiştirmektedir. Günümüz modern dünyasında kadınların da iş hayatına daha fazla dahil olmasıyla birlikte aile kurumunun içinde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Aile kurumunun yapısal değişikliğe uğraması (kadınların iş hayatına daha fazla katılması, çekirdek ailelerin büyük ailelerin yerini alması, çocukların bakımının ebeveynler dışındaki birey ve kurumların üstlenmesi), kaçınılmaz olarak aile içindeki tüm fertleri de etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal sermayenin de ortaya çıkan gelişmelerden etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ülkemizde boşanma oranlarının giderek artması, evlilik ve çocuk sayısının azalması toplumsal güvende de bazı sorunlara işaret etmektedir. Aile kurumunda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler çocukların doğru değerlerle yetişmemesine ve gelecekteki potansiyel sosyal sermayeye de olumsuz anlamda etki etmektedir. Aile kurumunun ayakta kalmasına yönelik adımların atılması, sos-

yal politikaların oluşturulması geleceğin sosyal sermayesinin korunması adına önemli görünmektedir. Sosyal hizmet açısından aile danışmanlık merkezlerinin açılması, ailenin modernleşme sürecinde aile yapısının bozulmadan devam etmesine yönelik araştırma ve uygulamaların yapılması sosyal sermayeyi olumlu yönde etkileyecek önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, P. S., & Kwon, S-W. (2002). Social Capital: Prospects for a New Concept, *Academy of Management Review*, 27 (1), 17-40.
- Akman, Y. (2007). Identity Status of Turkish University Students in Relation To Their Evaluation of Family Problems. *Social Behavior and Personality*, 35(1), 79-88.
- Aydemir, M.A. & Tecim, E. (2012). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 43-59.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in The Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120
- Coleman, J. S. (1990). *Equality and Achievement in Education*. Boulder: Westview.
- Çakır, S. & Aydın, G. (2005). Parental Attitudes and Ego Identity Status of Turkish Adolescents, *Adolescence*, 40 (160), 847-859.
- Demir, S.A. (2011), Aile ve Sosyal Sermaye İlişkisi, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6 (4), 897-915.
- Edwards, R., Franklin J. & Holland, J. (2003). *Families and Social Capital: Exploring the Issues*, London: South Bank University.
- Erdem, F. ve Özen, J. (2003). *Niklas Luhmann'ın Tanıdıklık, Emin Olma ve Güven Ayrımı*, *Sosyal Bilimlerde Güven*, Ed: Ferda Erdem, Ankara: Vadi Yayınları.
- Field, J. (2008). *Sosyal Sermaye*, Çev. Bilgen, B. ve Şen, B., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fine, B. (2011). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı*. Kars, A. (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Fukuyama, F. (1997). Social Capital, The Tanner Lectures on Human Values Delivered at Brasenose College, Oxford.
- Fukuyama, F. (2000). *Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı.
- Fukuyama, F. (2009). *Büyük Çözüm: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*. 2. Baskı, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009.
- Gerni, M. (2013). *İlişkilerin Maddi Yönü: Sosyal Sermaye ve Örgütsel Boyutu*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Günkör, C., & Özdemir, M. Ç. (2017). Sosyal Sermaye ve Eğitim İlişkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1), 70-90.
- Harriss, J., & De Renzio, P. (1997). Policy Arena: 'Missing Link' or Analytically Missing?: The Concept of Social Capital. Ed. John Harriss. An Introductory Bibliographic Essay. *Journal of international development*, 9 (7), 919-937.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=6973

- Israel, G. D., Beaulieu, L. J., & Hartless, G. (2001). The Influence of Family and Community Social Capital on Educational Achievement. *Rural Sociology*, 66 (1), 43-68.
- Karagül, M. & Masca, M. (2005). Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 37-52.
- King, P. E. & Furrow, J. L. (2004). Religion As a Resource For Positive Youth Development: Religion, Social Capital, and Moral Outcomes, *Developmental Psychology*, 40 (5), 703-713.
- OECD. (2001). The Well-being of Nations, *The Role of Human and Social Capital*, 41-45.
- Özen, Ş. & Aslan, Z. (2006). İçsel ve Dışsal Sosyal Sermaye Yaklaşımları Açısından Türk Toplumunun Sosyal Sermaye Potansiyeli: Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM) Örneği”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (12), 130-161.
- Portes, A. (2000). The Two Meaning if Social Capital, *Sociological Forum*, 15 (1), 1-12.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America’s Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Putnam, R. D. (2002). *Community-Based Social Capital and Educational Performance in Making Good Citizens: Education and Civil Society*. New Haven: Yale University.
- Prandini, R. (2014). Family Relations as Social Capital. *Journal of Comparative Family Studies*, 45 (2), 221-234.
- Schneider, D. (1968). *American Kinship: A Cultural Account*. Englewoods Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Smith, M.H., L.J. Beaulieu, and A. Seraphine. 1995. Social Capital, Place of Residence, and College Attendance. *Rural Sociology* 60, 363–80.
- Şan, M.K. (2007). Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği, *Bilgi Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 2 (1), 70-95.
- Turgut, M. (2010). Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması, T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tüysüz, N. (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması, Planlama Uzmanlığı Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Uğuz, H. E. (2010). *Kişisel ve Kurumsal Gelişmeye Farklı Yaklaşım Sosyal Sermaye*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Yavuz, S. (2013). Sosyal Sermaye ve Din: Sosyal Sermayenin Grup İçi İşbirliği ve Eşgüdümüne Etkisi Üzerine, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (23), 43-76.
- Yurtsever, Ş. (2013). Avrupalı Kimliğinin Oluşumunda Sosyal Sermayenin Etkisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

BÖLÜM 11

KÜRESELLEŞME KAPSAMINDA TURİZMDE OTANTİKLİK ALGISI

*Nuray YILDIZ¹
Melek Ece ÖNCÜER²*

1 Nuray YILDIZ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, E-mail: nuray95_yildiz@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8170-6472

2 Dr. Öğr. Üyesi Melek Ece ÖNCÜER, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Seyahat İşletmeciliği Bölümü
E-mail: eoncuer@adu.edu.tr ORCID: 0000-0003-2614-5884

GİRİŞ

Günümüzde insanlar küresel bir pazarın içinde yaşamaktadır. Yerele olan ilgi giderek artış göstermesine karşın küreselleşme, yenilen yiyecek ve içecekten, giyilen kıyafete, hammaddeye, hizmete kadar her alanda varlığını hissettirmektedir. Küreselleşme dünya üzerinde 20. yüzyılın sonlarına doğru geriye dönülemez bir biçimde insanlığın hayatını etkileyen en önemli kavramlarından biri olmuştur. Özellikle 1980'lerden sonra dünyada ciddi atılımlar ve değişimler yaşanmıştır. 1990'larda internet kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber fiziksel pazar alanı, sanal bir alana dönüşmüştür. Bu kapsamda internet tabanlı ticaret gibi yeni bir kavram tüm eski ticaret yapma yöntemlerinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır.

Diğer yandan, dünya nüfusunun değişen demografik yapısı dünya ekonomisi üzerinde önemli birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı fazla olurken, dünya nüfusu giderek yaşlanmaya, gelişmiş ülkelerde ise emekli ve gelir düzeyi yüksek bir tüketici kitlesi oluşmaya başlamıştır. Bu kapsamda söz konusu bu tüketicilere ulaşmak için küreselleşmenin gereklilikleri göz önünde bulundurularak adımlar atılması, işletmeler açısından dikkate alınması gereken hususlar arasında yer almaktadır. İnternetin ve dijitalleşmenin bu kadar yoğun olduğu bir dönemde yaşayıp bu etkinliklere uzak kalmak neredeyse imkansız görülmektedir.

Endüstri 4.0 ve devamında akıllı turist gibi kavramlardan söz edilmesi şüphesiz yeni çağın ortaya çıktığını ve bunun kaçınılmaz olduğunu gözler önüne sermektedir. Teknolojinin faydalarından yararlanırken dünya üzerinde eskiye özlem duyma ve otantik yani orijinal ya da değişmemiş olan nesne, kültür, toplum yaşam biçimine ilgi artmaktadır. Dolayısıyla küreselin karşıtı olarak değerlendirilen otantiklik giderek ön plana çıkmaktadır. Otantiklik denildiğinde orijinal, sahtelikten uzaklık akla gelse de bugün gelinen noktada küreselleşmenin etkisi göz ardı edilememektedir. Bu sebeple otantikliğin, yeni ve eskinin bir araya gelmesi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Kavramın turizm kapsamında ele alınması ise nesneye ve varoluşa dayalı olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre kendine yönelen insan kültürel etkinlikler aracılığıyla varoluş sebebini sorgulayıp ve varoluşsal otantikliği deneyimlerken, yine aynı etkinlik aracılığıyla tarihi binaları, somut kültürel değerleri yerinde deneyimleyen, seyahat eden insan ise nesnel otantikliği deneyimlemektedir. Buna göre çalışmada öncelikle küreselleşme kavramı açıklanmış olup ardından otantiklik kavramı ve alt boyutlarına yer verilmektedir.

1. KÜRESELLEŞME

Küreselleşme, bölgeler arasındaki ilişkinin mekânsal biçimde genişlemesine, kültürlerin ulusal niteliklerini yitirmesine, ülkeler ve bölgeler

arası rekabetin artmasına, daha çok küresel ürün ve hizmet hareketliliğine neden olmaktadır. Aynı zamanda küreselleşme, dünya üzerinde yürütülen faaliyetlerin geniş boyutlara ulaşması ve çeşitli insan gruplarına hitap etmesi anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla eğlence ve kültür bakımından turizm olgusunun ulusal sınırları aşmasını sağlayıp, rekabet ortamında daha çok insanın turistik faaliyetlere dahil olmasına yol açmaktadır. Bu kapsamda bölgeler arasındaki ilişkilerin coğrafi sınırların ötesine geçmesi veya ülke sınırlarının giderek yok olması, uluslararası turizm hareketliliğinde kritik bir öneme sahiptir (Mpofu, 2009: 3-5; Akar & Sarıtaş, 2020: 1090). Küreselleşme kapsamında ekonomik bütünleşme, teknoloji çağı, iletişim ve taşıma araçlarının kullanımının yaygınlık göstermesi, farklı milliyetten insanların kolay bir şekilde birbiriyle etkileşime geçme imkanının artmasına yol açarken, kültürel farklılıkları ve yerele özgü nitelikleri zamanla yok ederek birçok faktör açısından dünyayı tek bir boyuta indirgemektedir (Mustafa, 2010: 37).

Bugün küreselleşme beraberinde birtakım değişimleri getirmektedir. Söz konusu dönüşüm ve değişimler; ülkeler arasındaki ilişki ve etkileşim gücünün gün geçtikçe artması; kültür, hukuk, eğitim, siyaset ve teknoloji gibi alanlarda sınırları aşan bir etkileşim döneminin ortaya çıktığını göstermektedir. Şüphesiz turizm de küreselleşmenin etkisinde kalmış ve çeşitli değişimleri geçirerek farklı bir süreç içine girmiştir (Çeken vd, 2008). Küreselleşme ile farklı milliyetten insanlar ortak bir dil aracılığıyla etkileşim kurabilmekte ve bu durum elbette turizmin gelişmesine de ivme kazandırmaktadır. Küresel rekabet ortamı, turizmle ilgili değişim ve dönüşümü mecburiyet haline getirerek daha kaliteli ürün ve hizmet sunarak sürdürülebilirliği teşvik etmektedir (Tiryakioğlu, 2004: 509; Çeken & Ateşoğlu, 2008: 139).

Küreselleşme beraberinde birtakım riskler taşımakta bu durumda olumsuz etkiyi uluslararası alana yayılmaktadır. Bu noktada küresel rekabet ortamında daha fazla çeşitlendirme olanağı artmıştır. Bugün ülkeler açısından daha fazla kazanç sağlayacak yatırımların artışına yol açmıştır. Bunun yanı sıra pek çok ülke, sermaye çıkışlarındaki sınırlılıkları ortadan kaldırmakta veya esnek hale getirerek, yabancı yatırımların serbestleşmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra ülkeler piyasadaki yenilikler sayesinde ekonomik beklentilerini geliştirerek sermaye girişlerine yönlendirmektedir (Agenor, 2003: 1089).

1.1.Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşme sadece yerel değil, aynı zamanda küresel açıdan da bir takım karşıtlıklar ve bu karşıtlıkların doğurduğu çatışmalara neden olmuştur. Bu karşıtlıkların her bir tarafının neden olduğu kültürel çatışmalar aşağıda sıralanmaktadır (Elteren, 1999'dan akt: Çapçioğlu, 2017: 249-250):

- *Küreselleşmeye karşı tekilleşme*; küreselleşme bir yandan çağdaş hayatın belli bölümlerini evrenselleştirmeye çalışırken aynı zamanda bu alanları göreceli hale getirip, teklifi veya farklı olmayı canlandırmaya çabalayıp, bunun sonucunda ise tekilleşmeyi savunmaktadır.

- *Homojenleşmeye karşı farklılaşma*; küreselleşme bir yandan ay-nılışma niteliği gösterirken, diğer yandan da küreselin yerel koşullara uyumu ve tekrar dönüştürülmesine neden olmaktadır. Böylece, çok çeşitli birliklerin varlığı savunulmakta yani heterojenlik ortaya çıkmaktadır.

- *Bütünleşmeye karşı bölünme*; küreselleşme bölgesel yada ulusal sınırları aşarak buraları tek bir parça haline dönüştürürken, aynı zamanda bu sınırları içinde de bölünebilir veya parçalanabilir biçime dönüştürmektedir.

- *Yan yana olmaya karşı eş zamanlı olma*; küreselleşme farklı ulus-ların yaşam biçimlerini ve toplumsal dinamiklerinin bir bütün olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla sınırları güçlendirerek sosyo-kültürel fark-lılıkları ve önyargıları bütünleştirmektedir. Fakat bu kapsamda oluşan dü-şünce, fikir, değer, bilgi gibi kavramların melezleşmesi ile ortak bir kim-lik ya da toplumsal oluşumlar gün yüzüne çıkmaktadır.

- *Merkezleşmeye karşı anti-merkezleşme*; küreselleşme eğilimle-ri bir yandan merkezleşmeye, gücün tek bir elde toplanmasına karşı bir görüşü savunurken, diğer yandan da gücün bu yapılarda toplanmasına da neden olmaktadır.

1.2. Küreselleşmenin Tarafları

Küreselleşme taşıdığı anlam bakımından çok farklı görüşleri içinde barındırmaktadır. Farklı bakış açıları, farklı görüşleri doğurmuştur. Konu ile ilgili alan yazın tarandığında da bu farklı görüşlerin tek tek ele alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda küreselleşmeye dair yaklaşımlar aşağıda sıralanmaktadır (Held vd., 2006'dan akt: Durdu, 2010: 30-32):

- Hiper-küreselleşmeciler
- Şüpheciler
- Dönüşümcüler

Hiper-küreselleşmeciler, geleneksel ulus-devletlerin doğal olmayan, küresel ekonomide mümkün olmayan işletme birimleri olmaya başladığı insan hayatının yeni bir sürecini tanımlamaktadır. Neo-liberal bir bakış açısının benimsendiği yapıda küresel bir piyasanın var olması beklenmektedir. Ulus-devlet gücünün, egemenliğini giderek yitirmesi ve devletin küçülmesi bu sürecin doğal bir sonucu olarak görülmektedir (Held vd., 2006'dan akt: Durdu, 2010: 31).

Şüpheciler, kıyaslama yaparak dünya ticaret akışından, 19. yüzyıldaki yatırım ve emek faktöründen çıkarımlarda bulunarak, ekonomik bağımlılığın modern seviyesinin yeni olduğunu kabul etmemektedirler. Diğer bir deyişle, küreselleşme yeni bir kavram ya da oldu değildir. Bu kapsamda kapitalizmin bir ayağı olan şüpheciler için küreselleşme kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir. Bu anlayışta, kendinden bir önceki anlayış olan hiper-küreselleşmeciler eleştirilmekte ve küreselleşmenin bir efsane olduğu öne sürülmektedirler. Uluslararası ekonomik faaliyetleri düzenlemede hiper-küreselciler ulus-devleti benimsememektedir. Dünya ekonomisinin ise temelde hiyerarşi ve eşit olmayan kökleşmeye doğru gittiği dile getirilmektedir. Buna ek olarak, eşitsizlik sebebiyle ulusal hareketler hız kazanmakta ve etnik kimlikler daha fazla ön plana çıkmaya başlamaktadır (Held vd., 2006'dan akt: Durdu, 2010: 31).

Dönüşümcüler, küreselleşmenin modern ulusları ve dünya düzenini şekillendiren toplumsal, siyasi ve ekonomik değişimlerin itici gücü olduğunu vurgulamaktadır. Dönüşümcülerin bakış açısına göre tüm uluslar oluşan bu yeni sisteme uyum sağlamak durumunda kalmaktadır. Dönüşümcüler bu süreci iyi veya kötü olarak nitelendirmemekte ve bunu sürecin bir parçası olarak görmektedirler. Dönüşümcüler, özünde belirsizliğe vurgu yaparak küresel devlet düzenine uyumun gerekli olduğunu savunmaktadır. Ayrıca yine bu görüşe göre ulus-devlet gücü azalmamakta bunun yerine bu süreçte tekrar yapılanma yoluna gidilmektedir (Held vd., 2006'dan akt: Durdu, 2010: 31).

1.3. Küreselleşme ve Turizm

Bugün turizmden elde edilen gelirlerin artması ülke ekonomilerini olumlu bir şekilde etkilerken, küreselleşmenin getirdiklerinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilir turizm ve rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla, hedef pazar ülke vatandaşlarının ihtiyaçları göz önüne alınarak buna uygun ürün ve hizmet sunmak amaçlanmaktadır. Küreselleşmenin etkisini iyice hissettirmesiyle beraber talep odaklı ve inovasyon destekli turizm hizmeti sunmak en temel amaçlardan biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla kaliteli ürün, hizmet, yenilenme ve farklılaştırma bu kapsamda ele alınabilir. Bu strateji şüphesiz rekabet gücünün korunmasına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Tüm bunlara ek olarak, turizmde fiyat esnekliklerinin yaratılması, yeni pazar araştırmaları gibi uygulamalar turizm sektörünün ilerlemesine fayda sağlayacaktır (Akar & Sarıtaş, 2020: 1098).

Sonuç olarak turizmin küreselleşmeden etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Dünyada kültürel düzeyde yaşanan değişiklikler neticesinde insanlar tatil seçimlerini değiştirmekte ve bu değişen seçimlere turizm işletmeleri uygun birer hizmet ve ürün sunarak talepleri karşıla-

mak durumunda kalmaktadır. 20. yüzyılda turizm faaliyeti her bireyin kolay bir şekilde dahil olamayacağı lüks tüketim iken, 21. yüzyılda ise her bir bireyin ihtiyaç duyduğu göz ardı edilemez bir tüketime dönüşmüştür. Günümüzde değişen turist profili dikkate alındığında ise artık turistler gittikleri destinasyonlarda yalnızca konaklama ve yeme-içme benzeri etkinliklerde bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra turistler eğlence ve rekreasyon gibi çeşitli faaliyetlere dahil olmayı da istemektedirler. Dolayısıyla turizm sektörü sosyo-kültürel alanda yaşanan küreselleşmeyi eğilimlerini de yakından izlemek ve günümüzün koşullarına uyum sağlamak durumunda kalmaktadır (Garda vd., 2017: 14-15).

2. OTANTİKLİK

Kültürün sadece coğrafya, ırk, ulus, ülke, din ve dil açısından kıyaslanamayacak kadar farklı olmamasının yanı sıra psikoloji, duygu, biçim, öz ve bilinç açısından da son derece tutarlı ve yaygın bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kültürlerin ortaya çıkarılması antropologlar aracılığıyla gerçekleşmiş ve bugün insanlık tarihinin pek çok gizemini, kültürel değerlerini gün yüzüne çıkartmışlardır. Ayrıca söz konusu kültürler arasında benzerlik ve farklılıklar olduğu da öne sürülmüştür (Boas, 1938: 269; Xiang, 2022: 7-8).

Turizmde de önemli bir yere sahip olan otantiklik kavramı günümüzden çok eski dönemlere, felsefenin temel düşünürleri olan Kant ve Sokrates'e değin uzanmaktadır. Bu kapsamda otantiklik ilk olarak insanın kendi benliğine yönelmesi ve varoluşunu sorgulamasına bağlıdır. Sorgulanmayan bir hayatın anlamsız olacağı düşünce yapısına inanılmaktadır. Dolayısıyla bu noktada insanın sorumluluk alması gerektiği düşünülmektedir (Guignon & Varga, 2014: 7-9; Koşucu, 2016: 1-2; Yıldız, 2021: 20). Otantiklik bir destinasyona özgü olduğunda ise söz konusu bölgede rekabet üstünlüğü avantajı yaratmaktadır. Nitekim otantikliğin temelinde nesnenin özü yani orijinalliği ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda yerele özgü nitelikler otantiklik bağlamında ele alınırken bugün insanlar otantik deneyimler elde etme peşine düşmüşlerdir (Yüksek, 2016: 169).

Cole'ye (2007: 2) göre otantiklik eskinin özünü kaybetmemesi, sade ve biricik olarak vurgulanırken, Emir (2020: 188) otantikliğin yalın ve gerçek olduğunu bunun yanı sıra yapaylıktan uzak bir görüntü sergilediğini ifade etmektedir. Otantiklik ifadesinin kavram olarak ortaya çıkışı Heidegger aracılığıyla olmuştur. Bunun yanı sıra kendine yabancılaşma, otantik hayat ve dış etkileri kabul etme gibi üç farklı boyut altında incelendiği görülmektedir. Bu boyutlar insan yaşamı baz alınarak oluşturulduğu için temelinde yine birey olduğu anlaşılmaktadır (Wood vd., 2008: 386; Kernis & Goldman, 2006: 284; Ekşi vd., 2016: 82; Taşçıoğlu & Tosun, 2018: 107).

Otantikliğe dair yaklaşımlar çok çeşitli olmakla beraber özünde varoluşçu ve yapılandırmacı yaklaşım olarak iki ana başlığa ayrılmaktadır. Bahsi geçen yaklaşımlar; nesneye dayalı ve kimlik arayışına bağlı yaklaşım olarak adlandırılmaktadır. Nesneye dayalı yaklaşımın temelinde benzersizlik ön plana çıkarken, kimlik arayışına dayalı yaklaşımda ise bireyin benliğine yönelmesi vurgulanmaktadır. Küreselleşme ya da modernleşme etkisi beraberinde bireyin içinde bulunduğu sosyal gruplardan kendini izole etmesi ve benliğine yönelmesine yol açmaktadır. İnsan asıl kimliğini bulmak için seyahatler aracılığıyla farklı coğrafyalara gitmektedir. Tüm bunlar otantik deneyimin esasını oluşturmakta ve bu coğrafyada turistlere sunulan otantiklik ise sahnelenen otantiklik algısı olarak ifade edilmektedir (Steiner & Reisinger, 2006: 301-303; Emir, 2020: 64).

2.1. Otantiklik Türleri

Otantiklik nesneye ve aktiviteye dayalı olarak ikiye ayrılmaktadır. Nesneye dayalı otantiklik; kültürel alanların ziyaret edilmesi ve bu bölgeleri yerinde deneyimlemek, bu alanlara özgü hediyelik ürünler satın almak, sanat eserleri hakkında bilgi edinmek olarak tanımlanmaktadır. Aktiviteye otantiklik ise; kişinin bilmediği coğrafyalarda kendi benliğini bulması, gündelik hayatın stresinden uzaklaşarak bu bölgede kendini gerçekleştirme ve kendisi ile birebir etkileşimde bulunması olarak ifade edilmektedir (Kolar & Zabkar, 2010: 655). Buna ek olarak, varoluşsal otantikliğin iki gruba ayrıldığını belirten Ayazlar & Karakulak (2016: 534) birincisinin, bireyin iç dünyasına yönelmesiyle edindiği otantiklik, diğerinin ise insanlarla etkileşim sonucu ortaya çıkan otantiklik olduğunu savunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen nesnel otantikliğin özünde tarihi mekanlardan ele geçen buluntular, tarihi yapılar ve geleneksel ürünler örnek gösterilebilir. Şüphesiz ziyaret edilen bölgedeki nesne ve yapıların otantikliğinden bahsedilebilmesi bir kurum tarafından bu özelliğinin onaylanmasına bağlı olmaktadır. Sonuçta bu yapıların otantik olduğu tarihsel ve antropolojik kaynaklar tarafından teyit edilmektedir (Lee vd., 2015: 2-5; Leite & Graburn, 2009: 43-44; Dülger, 2019: 41-43).

Bu noktada farklı bir görüş olarak Wang (1999: 353-357), orijinal özellikler taşımayan nesnelerin otantikliğinden bahsedilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bir diğer yandan, varoluşsal otantiklikte nesnelerin orijinalliği göz ardı edilerek daha çok turistlerin dahil oldukları aktivite kapsamında bu süreçte kendilerini nasıl konumlandıkları ile açıklandığı anlaşılmaktadır. Turizm açısından değerlendirildiğinde kişinin aktiviteye dahil olması ve onda duygu yaratması açısından en etkili otantiklik türü olduğu söylenebilmektedir. Benzer şekilde varoluşsal otantikliğin içsel ve kişiler arası olarak iki türü bulunmaktadır. İlkinde, turistin katılmış

olduğu aktivite süresince hissetmiş olduğu duygular ön plana çıkarken, ikincisinde ise turistin ait olduğu grup veya insan topluluğunun yer aldığı etkinliklerde turistin kuvvetli bağlarla bu gruba dahil olduğu anlaşılmaktadır (Szmigin vd., 2017: 2-4; Kaya & Kızılırmak, 2018: 176; Zhu, 2012: 1499-1500).

2.2. Otantiklik ve Turizm

Günümüzde insanlar günlük yaşamın stresi ve karmaşasından uzaklaşarak kadim kültürler aracılığıyla benliğini bulma arayışına yönelmiştir. Bu sebeple turistler farklı destinasyonlarda yaşayan insanların hayat tarzına ve kültürlerine ilgi duymaktadır. Kitlesel turizm olayının çekiciliğini yitirme başlaması beraberinde turistleri farklı olanı aramaya itmiş, bu nedenle insanlar otantik yani orijinal deneyimler peşine düşmüşlerdir. Şüphesiz tüm bu değişimlerin asıl nedeni sanayi devrimi ve teknolojinin hızlı evriminden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra göç gibi olaylar da beraberinde kırsal bölgelerin nüfusunda azalmaya neden olmuş, bu durum modern kentlerin oluşmasına hatta Batılılaşmaya doğru itmiştir.

Turizm birçok farklı bilim alanını beslemekte aynı zamanda da kendisi de bu alanlardan etkilenmektedir. Bu sebeple otantiklik, turizmin kilit unsurları arasında yer almaktadır. Goffman (1959: 146-147) bu noktada turistik bölgelerin aslında ön ve arka bölgelerden oluştuğunu dile getirmektedir. Ön bölgede turiste sunulan otantik deneyim yapaylıktan oluşurken, arka bölgede ise destinasyonun orijinal hali yani asıl gerçekleri yer almakta ve turistin bu bölgeye geçişine müsaade edilmemektedir. Buna karşın turist ön bölgeden ziyade arka bölgeyi deneyimlemeyi arzulamaktadır. MacCannell (1999: 503-506) benzer şekilde turistlerin gitmiş oldukları destinasyonda arka bölgeyi deneyimlemek istediğini ve bu alanları daha fazla merak ettiğini savunmaktadır.

Turizm ve otantikliğe ilişkin literatürdeki çalışmalar nesneye dayalı ve özneye dayalı olarak iki türe ayrılmaktadır. Bu noktada MacCannell (1999: 365-366), her bir turistin özünde otantik deneyim peşinde olduğunu belirtmiştir (Knudsen & Waade, 2010: 10). Kaya & Kızılırmak'a (2018: 170-171) göre otantikliğin sadece nesne ile mekanı kapsamadığını aynı zamanda nesnelere meydana getiren zaman ve diğer unsurların etkileşimini de kapsadığını belirtilmektedir. Günümüzde insanların turistik faaliyetlere ilgisinin artması, boş zaman, demografik değişim, çeşitli seyahat kalıpları, refah artışı gibi çeşitli etkenler sebebiyle otantik deneyim elde etme ve otantik olanın peşinden gitmeye teşvik edilmektedir. Bu durum ise yerele olan ilgiyi arttırmakta ve bu kapsamda otantikliğin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Turizmin yerel kültürü koruyucu ve bu kültürü çeşitlendirici etkisi bulunmaktadır. Bu kapsamda turizm yerel halk ile turistler arasında pozitif yönlü ilişkilerin oluşmasına yardımcı olmaktadır.

Bu noktada otantik yani orijinal deneyim arayan turistin, turistik deneyim algısı ön plana çıkmaktadır.

Turizm bilincinin toplumda gelişmesi ve yerel değerlerin korunması açısından turizm kültür kapsamında katkı yaratmaktadır. Otantiklik kavramı temelde; etnik köken, kültür, miras, politik ve ekonomik kaynaklara ulaşma kapsamında ele alınmaktadır. Böylelikle turizm faaliyetlerinde artış meydana gelmekte ve bu durum bazı değişimlere yol açmaktadır. Bunlar; demografik hareketlilik, alışılmışın dışında seyahat biçimleri, yeniden yapılanma, şehirlerin eğlence ve boş zaman mekanları olarak görüldüğü birtakım faktörlerden oluşmaktadır. Ayrıca yeni trendlerin oluşumu gibi birtakım küresel değişiklikler meydana gelmektedir. Diğer taraftan turizm faaliyetlerinin devam etmesi nostaljinin oluşmasını, toplum hafızası ve kahramanlık imgelerinden çoğunlukla faydalanılmasını gerekli kılmaktadır. Mekanlar ile destinasyonların estetik ve temalı bir hale dönüşmesi, kültür, tarih ve doğa benzeri unsurları içermektedir. Bugün turizm endüstrisinde kültür ve otantiklik kavramları birbiriyle oldukça yakın ilişki içerisinde ve günümüz popüler konuları arasında yer almaktadır (Emir, 2020: 64-188).

Tablo 1. *Turizmde Otantiklik Çeşitleri*

	Girdi	Çıktı
Nesneye Dayalı Otantiklik	Orijinal yerleşim alanları, eserleri ziyaret etmek ve görmek, hediyelik eşya satın almak	Orijinal nesnelere ve sanat eserlerinde tecrübe, bilgi edinmek
Aktiviteye Dayalı Otantiklik	Gündelik yaşamdan ve kitle turizminden kaçma, kendini gerçekleştirmek ve öz benliği ile etkileşim kurmak	Yabancı bir yer, zaman ve kültür kapsamında hakiki benliği tecrübe etmek

Kaynak: *Kolar & Zabkar, 2010: 655*

Yukarıdaki tabloya göre turizmde nesneye dayalı ve aktiviteye dayalı olarak iki başlık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra bazı araştırmacılar nesneye ve varoluşa dayalı (Bruner, 1994: 400-404; Wang, 1999: 350; Steiner & Reisinger, 2006: 301-302; Richards, 2007: 34-35; Dülger, 2019: 41; Yıldız, 2021: 16) bazıları ise sahnelenen otantiklik olarak (Goffman, 1959: 144-145; MacCannell, 1973: 597-599; Emir, 2020: 8) açıklamaktadır. Ancak söz konusu tabloda turizm aktivitelerinin olmazsa olmaz olduğu turizm sektörünün dinamik yapısı ve gidilen destinasyondaki asıl niteliklere yani çekiciliklere vurgu yapılmaktadır. Benzer şekilde sıcak ve serin olarak adlandırılan (Selwyn, 1996: 179; Cohen & Cohen, 2012: 1295) gibi araştırmacılar da yer almaktadır. Şüphesiz daha önce belirtildiği gibi nes-

nel otantikliğin kurumlarca onaylanmış olması gerekmektedir. Sonuçta hangi tür otantiklik olursa olsun insan hayatında önemli bir turistik deneyim unsuru olduğundan bahsetmek mümkündür.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar ve bireylerin yaşamında pek çok değişim meydana gelmiş ve bunlar toplumsal hayatı etkilerken ekonomik entegrasyonlar gibi farklı eylemlerle ülkelerin refah seviyesini arttırmayı ve çeşitli politikalar ortaya koymayı amaçlamaktadır. İnsan hayatındaki ihtiyaçların birbirinden farklı nitelikte olması, kaynakların kıtlığı, üretim faktörlerinin stabil olmaması gibi nedenler, ülkeleri birbirleri ile ticaret yapmaya itmektedir.

Hammadde, emek, sermaye gibi üretim faktörlerinin öneminin değiştiği günümüz dünyasında insan faktörü oldukça önemlidir. Şüphesiz insan faktörünün olduğu yerde değişim ve dönüşüm gerçekleşmekte bu durumda yenilikleri ve küreselleşme eğilimlerini gün yüzüne çıkarmaktadır. Küreselleşme kavramı ürünlerin, fikirlerin, kültürlerin ya da dünya görüşlerinin alışverişinden ortaya çıkan bir uluslararası bütünleşme sürecidir.

Dünyanın küresel bir bütüne dönüşmesi noktasında insan yaşamında pek çok dinamiğin etkili olduğundan söz edilebilir. Bu kapsamda insanlar hem ekonomik, siyasi hem de iletişim ve sosyal yönlerden birbirine oldukça yakınlaşmaktadır. Bu durumda dünya üzerindeki insan topluluklarının neredeyse benzer ve bir bütün yapı içinde yer aldıkları görülmektedir. Teknolojik gelişmeler beraberinde dünya düzeninde pek çok yenilik ortaya çıkarmıştır. İtici güçler her ne kadar dünyayı küresel bir köy olmaya doğru yakınlaştırsa da kültürel farklılıkları tamamen yok saymak mümkün olmamaktadır.

Yeni ekonomi, yeni iş çeşitleri, yeni iş kuralları ve çeşitli müşteri-turist profilleri başta tedarikçiler olarak müşterilerle yeni ilişkiler geliştirmenin önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra yeni pazarlama stratejileri ise değişmekte ve tamamen müşteri veya turist odaklı bir hale dönüşmüştür. Bu noktada kültürel çeşitlilik göz ardı edilemez bir nokta olmaktadır.

Kültürel farklılıklar, kişisel ve toplumsal değerlerdeki farklılıkları ve iş yapma biçimlerindeki değişiklikleri içermektedir. Günümüz rekabet ortamında başarılı olabilmek için küresel düşünmenin kaçınılmaz olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda bazı şirketler uluslararasılaşmaya giderken bazıları bunu tercih etmemektedir. Dünyaya açılan işletmelerin tutum ve davranışları da bu kapsamda değişiklik göstermektedir.

Bu noktada küreselleşmeye karşı olarak otantiklik ortaya çıkmaktadır. Tüm dünya tek bir düzene sahip olsa olma yolunda ilerlese de otantiklik burada orijinalliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra insanların orijinal ya da otantik olana ilgisi pozitif yönde değişiklik göstermektedir. Bugün dünya üzerinde herkesin birbiri ile kolaylıkla iletişim kurduğu bir hayatta, birbirlerinden etkilenmemeleri olanaksızdır. Her ne kadar bugün otantiklik kavramı özünü kaybettiği düşünülse de değişen dünya koşullarında değişime ayak uydurmamak imkansız hale gelmiştir.

Özellikle varoluşa yönelik otantikliği deneyimleyen insanlar özünü bulduğunu düşünmektedir. Bu durum ise kişide tatmin olma duygusu yaratmaktadır. Kişinin toplum içinde yabancılaşması ve giderek yalnızlaşması, ulusal kimlik problemlerinin artış göstermesi, tüketim kültürünün gün yüzüne çıkması ve en önemlisi kültür değişimine yol açması gibi bazı sonuçları beraberinde getirmiştir. Tam bu noktada bir diğer faktör olan otantiklik ön plana çıkarak her ne kadar değişiklik görülse de orijinalliğini koruyup, tek olma özelliğini sürdüren destinasyonların insanlar tarafından rağbet göreceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak ülkelerin ekonomik performansını daha iyi kavramak ve dünya ekonomisindeki değişimleri anlayabilmek, bunlara yön verebilmek açısından küreselleşme göz ardı edilemeyecek bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra her ne kadar küreselleşmeye karşı bir görüş gibi algılsa da otantiklik günümüzün vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır. Heterojenlik kavramı giderek insan hayatında homojenliğe doğru evrilmekte bu durum da özellikle turizmde müşteri-turist profilini gerçekliğe yani özgün deneyimlere doğru yönlendirmektedir. Sonuçta hem küreselleşme hem de otantiklik kendine özgü kavramlar olarak ortaya çıkarken birbirinden ayrılmaz iki parçayı oluşturmakta ve insan hayatında önemli değişikliklere yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agenor, P. R. (2003). Benefits and costs of international financial integration: Theory and facts. *The World Economy*, 26 (8), 1089-1118. <https://doi.org/10.1111/1467-9701.00564>
- Akar, G. & Sarıtaş, T. (2020). Küreselleşmenin turizme etkisi: OECD ülkeleri örneği. *Turkish Studies – Economics, Finance, Politics*, 15(3), 1087-1102. <https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.45461>
- Ayazlar, G. & Karakulak, Ç. (2016). Kırsal turizmde otantiklik olgusu: Çamlık köyü, Bodrum örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (2), 531-548.
- Broas, F. (1989). *The mind of primitive man*. Xiang, L. & Wang, X. (Çev.). International Cultural Publishing Company.
- Bruner, E. M. (1994). Abraham Lincoln as authentic reproduction: A critique of postmodernism. *American Anthropologist Association*, 96 (2), 397-415.
- Cohen, E. & Cohen, S. A. (2012). Authentication: Hot and cool. *Annals of Tourism Research*, 39 (3), 1295-1314.
- Cole, S. (2007). Beyond authenticity and commodification. *Annals of Tourism Research*, 1-18.
- Çapçioğlu, İ. (2017). Küreselleşme sürecinde kültürün ve dinin değişen görünümleri. *Journal of Islamic Research*, 28 (3), 247-264.
- Çeken, H. & Ateşoğlu, L. (2008). Küreselleşme sürecinde turizm endüstrisinin Avrupa Birliği ve Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 136-151.
- Çeken, H., Ateşoğlu, L., Dalgın, T. & Karadağ, L. (2008). Turizm talebine bağlı olarak uluslararası turizm hareketlerindeki gelişmeler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (26), 71-85.
- Durdu, Z. (2010). Küresel siyaset ve çokkültürcülük. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 27-50.
- Dülger, A. S. (2019). *Ziyaretçilerin otantiklik algılarının algılanan değer, memnuniyet ve davranışsal niyet düzeylerine etkisi: Hamamönü örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ekşi, H., Sayın, M., & Çelebi, Ç. D. (2016). Üniversite öğrencilerinin özgecilik ve otantiklik seviyeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14 (32), 79-102.
- Emir, O. (2020). *Turizm Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Garda, B. Temizel, G. & Temizel, M. (2017). Küreselleşmenin turizm pazarlama karması elemanları üzerindeki etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 14, 29-41.

- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self Everyday Life*. New York: Doubleday & Co. Inc.
- Guignon, C. & Varga, S. (2014). *Authenticity*. Standford: Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Kaya, F. & Kızıllırmak, İ. (2018). Turist deneyiminde otantiklik arayışı. Sezerel, H. & Akdu, U., (Editörler). *Güncel Turizm Eğilimleri içinde* (165-184). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kernis, M. H. & Goldman, B. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: Theory and research. *Advances in Experimental Social Psychology*, 283-357.
- Knudsen, B. T. & Waade, A. M. (2010). *Re-Investing Authenticity Tourism, Place and Emotions*. UK: British Library.
- Kolar, T. & Zabkar, V. (2010). A consumer- based model of authenticity: an oxymoron or the foundation of cultural heritage marketing?. *Tourism Management*, (31), 652-664.
- Koşucu, D. (2016). *Otantiklik ile Ruh Sağlığı ve Yaşam Doyumu İlişkilerinde Ontolojik İyi Oluşun Aracı Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lee, S., Phau, I., Hughes, M., Li, Y. F. & Quintal, V. (2015). Heritage tourism in Singapore Chinatown: a perceived value approach to authenticity and satisfaction. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33 (7), 981-998.
- Leite, N. & Graburn, N. (2009). Anthropological interventions in tourism studies. *The Sage Handbook of Tourism Studies*, 35-64.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American Sociological Review*, 79 (3), 589-603.
- MacCannell, D. (1999). *The Tourist: A New Theory of the Leisure Calls*. Los Angeles: University of California Press.
- Mpofu, T. P. (2009). An assessment of the impact of tourism globalization in Africa. *Journal of Business and Administrative Studies*, 1 (2), 1-19.
- Mustafa, M. H. (2010) Tourism and globalization in the Arab world. *International Journal of Business and Social Science*, 1 (1), 37-48.
- Richards, G. (2007). Culture and authenticity in a traditional event: The Views of producers, residents, and visitors in Barcelona. *Event Management*, (11), 33-44.
- Selwyn, T. (1996). Introduction. In T. Selwyn (Ed.), *The tourist image: Myth and mythmaking in tourism* (ss. 1-32). Chichester: Wiley.
- Steiner, C. J. & Reisinger, Y. (2006). Understanding existential authenticity. *Annals of Tourism Research*, 33 (2), 299-318.

- Szmigin, I., Bengry-Howell, A., Morey, Y., Griffin, C., ve Riley, S. (2017). Socio-Spatial authenticity at co-created music festivals. *Annals of Tourism Research*, (63), 1-11.
- Taşcıoğlu, C. & Tosun, L. P. (2018). Facebook'taki benlik sunumları, otantiklik ve psikolojik iyi oluş. *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, 6(12), 103-125.
- Tiryakioğlu, M. (2004). Yenilikçi rekabet stratejileri açısından Türk imalat sanayi ve yenilikçilik, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Osmangazi Üniversitesi, İibf*, s. 503-516, Eskişehir, 25-26 Kasım 2004.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26 (2), 349-370.
- Wood, A. M., Linley, P. A., Maltby, J., Baliouis, M. & Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the authenticity scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55 (3), 385-399.
- Xiang, Y. (2022). On the globalization context and international contributions of China's intangible cultural heritage protection. *International Communication of Chinese Culture*, 9 (1-2), 5-16. <https://doi.org/10.1007/s40636-022-00239-3>
- Yıldız, N. (2021). *Yerli ziyaretçilerin kültürel seyahat motivasyonu ve otantiklik arayışının memnuniyet düzeyleri üzerindeki etkisi: Şirince örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Yüksek, G. (2016). *Alternatif Turizm*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Zhu, Y. (2012). Performing Heritage: rethinking authenticity in tourism. *Annals of Tourism Research*, 39 (3), 1495-1513.

BÖLÜM 12

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİ ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİM SİSTEMİNDE AHLAKİ DAVRANIŞ AÇISINDAN KOPYA ÇEKME EYLEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Erdem DİRİMEŞE¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1873-6425

Giriş

Birey, doğumundan sonra bulunduğu topluma uyum sağlayabileceği norm ve değerleri öğrenerek büyümektedir. Var olan kuralları öncelikle öğrenerek daha sonra ise yorumlama ve içselleştirme ile gerçekleştirilmeye, sergilemeye çalışmaktadır. Bireyin değerlerini öğrenme aşamasında özellikle eğitim ve ahlak paralel doğrultuda ilerleyen, birbiri arasında sıkı bağ bulunan iki ana konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle eğitimin sağlamış olduğu felsefi işlev bireyin akıl yoluyla evreni anlama ve yorumlama çabasının felsefe yoluyla yapılmasını sağlamaktadır.

Eğitim ve eğitimde etik bir problem olarak değerlendirilen kopya çekme eylemi, bireyin ahlaki ve manevi gelişimi ile bağlantılı olarak ele alınması gereken bir konudur. Bu konuda yapılan birçok araştırmada ahlak ve etik konusuna değinilmiş, öğrencilerin kopya hakkındaki etik görüşlerine yer verilmiştir. Ancak eğitim sistemlerinde kopya konusunda öğrencilerin olması gereken değer ve ahlaki yargılara uygun davranış sergilemedikleri düşünülmektedir (Morgan, 1988, s. 314 aktaran Akdağ ve Güneş, 2002, s. 333). Bu araştırmada pandemi süreci ile eğitim kurumlarının çevrimiçi (online) sisteme geçmiş olmasının akademik not ortalamalarına yükselme olarak yansıdığı ve kopya çekme eyleminin nedenleri açısından farklılıklar olduğu varsayılmıştır. Bunun yanı sıra çevrimiçi eğitim ile kopya çekme eyleminin daha fazla artmış olduğu varsayılmaktadır. Özellikle sınıf ortamının olmayışı, gözetim ve denetimin eksikliği, kendini kontrol ve ahlaki sorumluluğun yeteri kadar gelişmemesi, sınav esnasında teknolojik aletlerin kullanım imkânları ve bunların getirmiş olduğu kolaylıklar gibi etkenlerin öğrencilerin not ortalamasının oldukça yükselmesine neden olduğu düşünülmektedir. Çevrimiçi sistemle daha fazla gündeme gelen kopya çekme eyleminin gerçekleştirilmesinde öğrencilerin tutumlarının öğrenilmesi oldukça önemlidir. Çevrimiçi sistem ortamında öğrencilerin kopya çekme eylemine bakış açıları ve örgün eğitim ortamında gerçekleşen kopya çekmeye ilişkin bakış açılarında farklılığın olup olmadığının ortaya konulması araştırma konumuzun odak noktalarından birisidir.

Kopya çekmek, disiplin suçu olmasının yanı sıra etik sorumluluk, ahlak ve eğitim sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdağ ve Güneş, 2002, s. 332). Disiplin suçu olan kopya, öğrencilerin sınav esnasında bilgi alması ya da vermesi, soruları cevaplamak amacıyla gizlice başka yerden yararlanma, sınav öncesinde gizlice bakılacak herhangi bir hazırlık nesnesinin bulunması şeklinde tanımlanabilir (Oksal ve Bilgin, 1999, s. 86). Bununla beraber farklılaşan eğitim sistemi ve sınav biçimlerine göre farklı kopya çekme davranışlarının olduğu görülmektedir. Öğrencinin bilgisinin ve kazanımlarının değerlendirilmesinde öğrenci tarafından yapılması beklenen projeler ve ödevler bulunmaktadır. Öğrencinin ödevini yahut projesini başkasının yardımı ile yapması ya da tamamen başkası

tarafından yapılması, bunun yanı sıra öğrencinin yapmış olduğu çalışmalara kaynak vermeden ödev yapması biçimi diğer kopya şekilleri arasında sıralanabilir (Durmuşçelebi, 2011, s. 88-89).

Geçmişten günümüze çeşitli toplumlarda, çeşitli biçimlerde var olan eğitim sistemleri içerisinde kopya eylemi karşı karşıya kalınan bir durumdur. Bundan dolayı eğitim sistemleri içerisinde kopya çekme davranışı genellikle karşılaşılan bir problemdir. Kopya çekme davranışına verilen cezalar, var oldukları topluma ve zamana göre değişebilmektedir. Bunun yanı sıra günümüzde sınavın niteliğine göre de kopya cezaları değişebilmektedir. Örneğin, Türkiye genelinde yapılan sınavlara katılan bir öğrencinin kopya çektiği için aldığı ceza ile sınıf ortamında kopya çektiği zaman aldığı ceza farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılığın nedeninin sınavı yapan kurumlar ile bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde bilişim araçları, kullanımının ve bilgiye erişilebilirliğinin kolaylığı ile insanlar tarafından en çok tercih edilen araçlar haline gelmiştir (Sarıbay ve Durgun, 2020, s. 281). Bilgi erişiminde bireye sağlanan kolaylıklar hem bireylerin bu duruma çabuk alışmasına hem de teknolojik aygıtları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasına neden olabilmektedir. Yapılan çalışmada elde edilen veriler de bu durumu desteklemektedir. Özellikle, öğrencinin çevrimiçi sınav esnasında başka teknolojik cihazlar ile kopya çekip çekmediğini kanıtlayabilecek araçların yetersiz olması ve teknolojiye müdahalenin zorluğu nedeniyle kopya çekme eyleminin gözden kaçırılma olasılığı oldukça fazladır.

Bu çalışmada öğrencilerin kopya çekme davranışı hakkındaki etik görüşlerine yer verilmiştir. Ancak konuyu pandemi öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirmeleri beklenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında örgün ve çevrimiçi eğitimde kopya çekme eylemine ilişkin öğrencilerin tutumlarında değişimlerin meydana geldiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Amaç

Bu araştırma, pandemi sürecinin başlangıcından sonra üniversitelerde çevrimiçi eğitim modelinde öğrenim gören ve çevrimiçi sınavlara giren öğrencilerin kopya çekme davranışına ilişkin tutumları hakkında bilgi sahibi olmak ve değerlendirmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte öğrencilerde kopya çekme eyleminin ahlaki boyutu, kopya çekme eyleminin gerçekleştirilmesi altında yatan nedenler, tutumlar, neyin kopya olarak algılandığı ve öğrenciyi kopya çekme davranışına iten nedenlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmamızın en önemli boyutu ise çevrimiçi ve örgün eğitim sürecinde gerçekleştirilen kopya çekme eyleminin hangi değişkenler bağlamında farklılık gösterdiğinin ortaya konulmasıdır.

Evren

Bu araştırmanın evrenini, pandemi dönemiyle çevrimiçi eğitime geçmiş olan ve bu dönemde vize ve final sınavlarını çevrimiçi olarak gerçekleştirmiş olan yükseköğretim öğrencileri oluşturmaktadır. Rastgele seçilmiş toplam 30 öğrenci araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmamızın evrenini oluşturacak öğrenciler özellikle yükseköğretim 3. ve 4. Sınıf öğrencileri olarak seçilmiştir. Bu yüzden öğrencilerin yaş aralığı 21-25 şeklindedir. Yükseköğretimde ilk iki yıl örgün eğitim görmüş öğrencilerin daha sonra pandemi şartları ile çevrimiçi eğitim modele geçmesiyle yaşadıkları değişimi; not ortalaması, kopya çekme eylemi, kopya çekme eylemine karşı etik açıdan nasıl baktıklarının ortaya konulması önemli bir noktadır.

Öğrencilerin kopya çekme eylemleri üzerine yapılan çalışmalarda cinsiyet faktöründe ortaya konulan farklılığın çevrimiçi eğitim sisteminde nasıl farklılık sergilediğinin daha net görülebilmesi açısından kadın erkek oranının dengelenmesine özen gösterilmiştir.

Yöntem

Betimsel bir analiz yapılması amaçlandığı için nitel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşmecilere açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Elde edilen demografik bilgiler ve mülakatlar sonucunda elde edilen veriler ile kopya eyleminde anlamlı bir farklılığın olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Pandemi koşullarından ötürü tamamı yüz yüze gerçekleştirilemeyen görüşmeler, görüşmecilerin uygun buldukları koşullarda çevrimiçi olarak (çevrimiçi görüşme uygulamaları, telefon ile konuşma, görüntülü konuşma, ses kayıtları ile konuşma vb.) gerçekleştirilmiştir.

Eğitim Sosyolojisinin Önemi

Düşünürler tarafından eğitim sosyolojisi alanı ve mahiyeti hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Eğitim sosyolojisini önemli kılan noktaları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz; eğitime dâhil olan kişilerin eğitimin sosyal nitelikleri ve amaçları hakkında bilgi edinmesi, eğitim kurumlarının diğer sosyal kurumlar ile olan ilişkisinin ortaya konulması, kültürel değişimlerin eğitimle ilişkisinin bulunması, toplumsal değişimlerde öğrencilerin etki gücünün bulunması (Arvasi,1999, s. 20). Böylelikle eğitim sosyolojisi alanında yapılacak olan çalışmalar ile toplumun yapısına uygun ve beklentilerin karşılanmasına yönelik işlevlerin ortaya konulması önemlidir. Eğitim sosyolojisi içerisinde değerlendirilen konular (kültür, dil, toplumsallaşma, diğer kurumlar, ekonomi, siyaset, aile, din ...), toplumsal hayatın temel yapı taşlarından oluşmaktadır (Aslan, 2001, s. 27-28). Bu yüzden gerçekleşmiş ve gerçekleşmesi mümkün olan değişimlere

hazırlık ve bilginin vazgeçilmez aracı olan eğitim, sosyolojinin önemli konularındandır.

Eğitim sosyolojisi, 19. Yüzyıl sosyologları tarafından kendi sistemleri ve düşünce yapıları etrafında geliştirilmeye başlanmıştır. Ward'ın, *Dinamik Sosyoloji* adlı eserinde ilk kez eğitim sosyolojisinden söz edilmiştir (Tezcan, 1997, s. 11). Ardından John Dewey'in yayınlamış olduğu eserle eğitim sosyolojisi alanına daha fazla değinilmeye başlanmıştır. Eğitim sosyolojisi alanına sosyolojik anlamda katkıda bulunan temel düşünürlerin görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Durkheim; Durkheim'in eğitim sosyolojisi alanına katkısı, özellikle eğitime toplumsal olarak bakması şeklindedir. Eğitimin kurumsal olarak diğer toplumsal kurumlar gibi belirli işlevleri ve belirli sistemi olduğunu söylemektedir. Bu sistem ve işlevlerin ise toplumun yapısına ve gereksinimlerine göre şekillendiğini ve eğitimin toplumdan topluma farklılık gösterdiğini dile getirmektedir. Eğitim, var olduğu toplumun genel kültürel yapısı içerisinde şekillenmektedir. Durkheim buradan yola çıkarak eğitimi işlevsel açıdan ele almaktadır. Yapmış olduğu toplumsal çözümlemelerde genellikle eğitimden yola çıkarak, eğitimi odak noktasına koyarak gerçekleştirmiştir (Kaymak, 2019, s. 19). Durkheim'in eğitim tanımlaması şu şekildedir;

“Eğitim, yetişkin nesillerin toplumsal yaşam için daha olgunlaşmış kişiler üzerinde uyguladığı etkidir. Eğitimin amacı, bir bütün olarak politik toplumun ve çocuğun bilhassa yazgılı olduğu özel toplumsal çevrenin ondan talep ettiği bir takım fiziksel ve entelektüel ve ahlakı şartları çocuğun içinde harekete geliştirmek ve geliştirmektir. Kısacası eğitim genç neslin... toplumsallaşmasıdır” (Durkheim, 2016, s. 54).

Durkheim'in, eğitim hakkında görüşlerini diğer düşünürlerden ayıran noktalardan birisi ise eğitimin amacının genç neslin toplumsallaştırılması üzerine olduğunu söylemesidir (Tezcan, 1997, s. 13). Örneğin Kant, eğitimi, bireyin elde edeceği mutluluk için kullanmış olduğu bir araç olarak görmektedir (Durkheim, 2016, s. 45). Spencer 'da Kant'ın düşüncesine doğrusal biçimde eğitimi ve eğitimin amacını bireyin yeteneklerinin geliştirilmesi, bireyin olgunluk seviyesine ulaşmasında kullandığı bir araç, kurum olarak görmektedir.

Max Weber ise eğitimi, sanayileşmiş toplumsal yapı içerisinde ele almaktadır. Weber eğitimi, hızla gelişen dünya da ortaya çıkmış ve çıkacak olan yeni statülere, konumlara bireyi hazırlayan bir kurum olarak görmektedir. Eğitim sosyolojisinde yapılan çalışmalara bakıldığında eğitim ve statü ya da eğitim ve meslekler arasında ilişki ortaya konulmuştur (Ergun, 2005, s. 24). Özellikle ekonomi ve teknoloji alanındaki gelişmeler farklı meslek gruplarının ortaya çıkmasına sebep olurken Weber 'in orta-

ya koymuş olduğu analizi destekler niteliktedir.

Weber ‘in etkisinde kalan Karl Mannheim, örgün eğitimi dinamik bir yapıda olan toplumsal hayat karşısında bireyin değışen ve gelişen çevreye daha başarılı biçimde uyum sağlamasına etki eden bir kurum olarak görmektedir. Weber ‘de ve Mannheim de kullanılan “örgün” kavramı ise eğitimin kurumsallaşmış biçiminin okullara atfedilmesinden kaynaklanmasındır.

Eğitim ve Etik/Kopya ve Etik

Ahlak; insanlar arasındaki ilişkilere iyi, kötü, yanlış, doğru gibi kavramlar üzerinden değer yargılarına odaklanarak, insan hayatındaki ilke ve yargıları incelemektedir (Aktan, 2009, s. 39). Ahlak, insanların sergilemiş oldukları ve sergileyecek oldukları davranışları hakkında yapılması beklenen davranışların belirlenmesi ile ilgilenmektedir. Ahlak kuralları ise toplumsal topluma, var olduğu kültürden kültüre, hatta bireysel düzeyde dahi değışim gösterebilen genel geçerliliğe sahip olmayan kurallar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak kurallarının net olmayışının ardında yatan nedenlerden birisi neyin iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olduğu konusundan ortaya çıkan değer yargılarının birbirinden farklı olma ihtimalleridir. Ancak, toplum tarafından belirlenmiş genellenebilir doğru ve yanlış birtakım ahlaki davranışlar elbette bulunmaktadır. Yalan söylemek, hırsızlık yapmak gibi örnekler verilebilir.

Ahlak konusunda oldukça etkili bir düşünür olan Kant’a göre, ahlaklı davranış biçimi bireyin amaçlarının da ötesinde gerçekleştirmiş olduğu davranışları içermektedir. Amaçlara yönelik gerçekleştirilen daha çok rasyonel şekilde gerçekleştirilen davranışların ahlaki davranışların dışında değerlendirmektedir. Bu davranış biçimine örnek olarak toplumsal saygı elde edebilmek ve çıkar gözetilerek yapılan davranışlar verilebilir (Duran, 2017, s. 72).

Kant soyut ve formel bir ahlak önerisinde bulunmaktadır. Ahlakı akılla ilişkilendirmektedir. Ahlakın kaynağı insan aklıdır. Ahlakın doğruluğu matematiğin, mantığın doğruluğu gibi evrensel ve mutlak olmalıdır. Bir davranışın ahlaka uygun olması için iradi bir eylem olması gerekmektedir. Eylemin öncelikli olarak ahlaka uygun olması için bireyin davranışı özgürce gerçekleştirmesi gerekmektedir. Ancak her özgür eylem ahlaki olarak değerlendirilemez. Kant’a göre ancak ödev duygusu ile gerçekleştirilen eylemler ahlaka konu olmaktadır. Kant’a göre ödevde uygun eylemlerde sonuç itibarıyla ahlaka uygun ve ahlakidir ama ödevden doğmamıştır. Dolayısıyla bir davranışın ahlaklı olabilmesinin tek koşulu onun ancak ve ancak sadece ödev duygusundan doğmuş olmasıdır. Eylemlerimizin nedenine bakılmalıdır. Görev din, Tanrı, gelenek, adet gibi bizim dışımızda herhangi bir kurum, yapı, şahıs... İstenen ve

yerine getirdiğimiz davranışlardır. Ödev kişinin bilerek ve isteyerek yapmayı, yerine getirmeyi kabullendiği, üstlendiği şeylerdir. Kant'a göre sebebinin ne olduğu ya da sonucunun ne olacağı önemli değildir. Sadece var olan yasaların ödev duygusu ile benimsenmesi ve koşulsuz itaat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra var olan ahlak yasalarının görev değil ödev olmasını istemektedir. Görev olmasını istemesinin altında yatan sebep ise insanların yapmama, ihlal etme imkânını bulmasıdır. Eğer ahlak yasalarını kendimiz koymuş olursak ona uyma ihtimalimiz daha fazladır demektedir. Eğer kural, ödev olacak olursa yani başkasının dayatması şeklinde var olan bir ödev gerçekleştirilmek istenildiğinde ödevden doğan bir davranışın olmadığını ileri sürer. Örneğin devletin kurallarını ihlal edersek ceza alırız, cezadan kaçınmak için ödevde uygun davranırız ama ödevden doğan bir davranışı sergilememiş oluruz. Ahlaklı olmak bireylere bir yerde mutluluğu getirmelidir. Ahlaklı yaşam mutlu bir yaşamla birleşmeli ki insanlar ahlaklı davranışlar sergileyebilen şekilde ifade etmektedir.

Ahlaki öğretiler, ahlaklı davranışlar kişinin sonradan öğrendiği, kazanılan değerlerdir. Özellikle psikolojiye göre, bireyde ahlak oluşumu belirli ruhsal olgunluktan sonra gerçekleşmektedir. Sonradan kazanılan değer ise belirli bir eğitim sonucunda gerçekleşmektedir. Eğitim ile çocukluktan yetişkinliğe olan sürece kadar kişide toplum tarafından benimsetilmek istenilen davranışlar öğretilmektedir. Bu yüzden eğitim, eğitim sosyolojisi, eğitim felsefesi gibi alanlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Verilen eğitim ile her bireyin ahlaklı olması beklenemez. Birçok faktör ahlaklı olup olmama konusunda etkili olabilmektedir. Eğitiminin tavrı, birlikte olunun arkadaş çevresi, çocuğun yetiştiği aile ortamı, çocuğun bireysel düşünce yapısı gibi nedenler sıralanabilir. Bireyde ahlak gelişimi konusunda eğitmen tek başına yeterli olamamaktadır (Binbaşıoğlu, 2000, s. 221-224). Örneğin, sınava giren öğrenciye öğretmen tarafından kopya çekmesi onaylanan bir durum değil iken öğrencinin kopya çekme eylemini gerçekleştirmesinin altında farklı etkenler bulunmaktadır.

Kopya çekmek, haksız yere elde edilen etik ve disiplin suçudur. İngilizce kopya çekme eylemi üzerine kullanılan sözcüğün (cheating) anlamının karşılığı; hile, dolandırma, hırsızlık anlamlarına gelmektedir (Akdağ ve Güneş, 2002, s. 332). Kopya çekme eylemi sonunda elde edilen başarının eğitim-öğretim sürecinin sonunda özellikle iş hayatında dezavantajlı bir duruma düşürmektedir. İlegal yöntemler ile sınıfı geçen ya da yüksek bir ortalama ile mezun olan öğrenciler rekabet ortamında hakkı ile ilerleme kaydeden bireyler ile aynı ortama geldiklerinde sosyal, kültürel ve işini iyi yapma durumlarında zorluk yaşayabilmektedirler (Topcu ve Uzundumlu, 2011, s. 309).

Kopya Çekme Davranışı Üzerine Yapılan Araştırmalar

Kopya çekme davranışı üzerine yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda kopya çeken kişilerin çeşitli değişkenlere bağlı olarak eylemlerini gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Akdağ ve Güneş (2002) tarafından yapılan araştırmada erkek öğrencilerin, kız öğrencilere oranla daha fazla kopya çektiği belirtilmektedir. Sadece ülkemizde yapılan çalışmalarda değil yurt dışında yapılan çalışmalara göre de üniversite öğrencilerinde cinsiyete bağlı olarak kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha az kopya çektiği ortaya konulmuştur (Yesilyaprak ve Öztürk, 1996 aktaran Akdağ ve Güneş, 2002, s. 333).

Yapılan araştırmalardan hareketle öğrencilerin kopya çekme nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Etik değerlerden yoksunluk, öğrencinin iyi, geçerli not alma isteği, yeterli not almak için yeteri kadar çalışılmamış olması, eğitimcinin olumsuz tutumları, dersi anlamama, öğrencinin geçerli not alacağına dair kendisine güvenmemesi, ailenin çocuğa başarılı olması konusunda kurmuş olduğu psikolojik baskı vb. (Oksal ve Bilgin 1999; Moring, 1999; Lupton, Chapman ve Weiss, 2000; aktaran Akdağ ve Güneş, 2002, s. 333). Bunların yanı sıra, sınav tipi (test ya da yazılı), öğrencilerin sınıfta oturtulma biçimleri (yakın ya da uzak), sınavda görev alan eğitimcilerin dikkatli olmamaları vb gibi unsurların öğrencilerin kopya çekmesinde etkisi olduğu ortaya konulmuştur (Kıral, 2018, s.134). Gözetim ve denetimin yeterli olmamasının ya da hiç olmamasının kopya çekme davranışına yönelttiği söylenebilir.

Gürdoğan 'ın (2019), lise öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada öğrencilere, kopya çekme davranışı hakkında metafor olarak düşüncelerini ifade etmelerini istemiştir. Kopya çekme davranışı üzerine ortaya çıkan metaforlara bakıldığında çaresizlik, işlerin kolay yoldan halledilmesi, armut piş ağzıma düş, bilgi paylaşımı, arkadaşlarla yardımlaşma vb. gibi hem olumlu hem olumsuz anlamda ifadelere yer verildiği görülmektedir.

Bunun yanı sıra bazı değişkenlere yönelik durumlarda kopya çekme davranışının değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Kıral'ın (2018), "Kopya Çekmenin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Durum Çalışması" adlı araştırmasından elde edilen bilgilere göre bu değişkenler şu şekildedir: Öğrencinin birinci sınıf olup olmaması, sosyal hayatı hareketli olan ve olmayan, gece hayatı olan ve olmayan, not ortalaması düşük olan ve olmayan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir.

Selçuk' un (1995) kopya çekme sorunu üzerine lise öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada, sınav esnasında gözetmenin olmaması halinde öğrencilerin %75 ile %100'ünün kopya çekeceği görüşü ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin çok az sayıda sınavın gerçekten

öğrenciyi değerlendirme işlevinin bulunduğu görüşünde olduğu sonucuna varılmıştır.

Durmuşçelebi (2011), “Lise Öğrencilerinin ve Öğretmen Adaylarının Kopya Davranışlarına İlişkin Görüşleri” adlı çalışmasında sadece Türkiye’de gerçekleşen kopya çekme eylemine değil aynı zamanda yurt dışında gerçekleşmiş olan kopya çekme ile ilgili araştırmalara bakarak bir kıyaslama yapmaktadır. Yapmış olduğu çalışmada ülkelerin birbirinden farklı kopya çekme düzeylerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte öğrencileri kopya çekmeye iten başka bir neden olarak akran baskısından söz etmektedir. Özellikle kopya çekmeyen öğrencilerin, kopya çektiğini bildikleri öğrencilere karşı nefret beslediklerini ifade etmektedir. Ancak bu nefret herhangi bir eyleme dönüşmemektedir, bunun nedenini ise kopya çeken öğrencilerin tehdit etme olasılığının bulunmasına bağlamaktadır (Durmuşçelebi, 2011, s. 81). Bunun yanı sıra kopya çeken öğrencilerin, herhangi bir ceza almadığı durumlarda diğer öğrencilerin kopya çekme yolunu seçmelerine neden olduğu söylenmektedir. Bandura ’nın sosyal öğrenme kuramında ifade ettiği gibi sergilenen davranışlar gözlem yoluyla öğrenilerek belirli rol modeller belirlenir. Belirlenen bu rol modellerin davranışları ise taklit yoluyla sergilenmeye başlanır (Özden, Uçansoy Baştürk, Demir, 2015, s. 80). Kısaca özetlemek gerekirse, kopya çeken öğrencinin ciddi anlamda etkileneceği herhangi bir cezanın olmaması hali, sosyal öğrenme yoluyla bireyler tarafından taklit edilebilir bir hal almaktadır.

Koç (2018), yapmış olduğu tez çalışmasında kopya çekme davranışına etki eden faktörleri üç ana başlıkta açıklamaktadır. Bunlar, eğitim sisteminden kaynaklanan, öğretim elemanından kaynaklanan ve öğrenciden kaynaklanan kopya çekme nedenleri şeklindedir.

Yapılan diğer araştırmalarda öğrenci ve eğitimci açısından kaynaklanan nedenlere bakılmıştır. Eğitim sisteminden kaynaklanan kopya çekme nedeni ise genel olarak ezberci sistemin eleştirilmesi üzerinedir. Aynı şekilde öğrencinin değerlendirilme sürecinin öğrenme aşamasında değil sınav odaklı olmasının öğrenciyi kopyaya ittiği söylenmektedir (Alkan, 2008 aktaran Koç, 2018, s. 12). Öğrencilerin genel olarak sınava ve diplomaya odaklanmasının, eğitimle kazanılması beklenen bazı niteliklerin (eğitimde ahlak, doğruluk, dürüstlük, bilginin önemli olduğu vb.) eksik kalmasına neden olabildiği söylenebilir. Var olan sistemin not veya diploma odaklı olmasının öğrencinin kazanım ve akademik ortalama arasında önem noktasının değişiminde etkili olduğu düşünülmektedir.

Çevrimiçi Eğitimde Kopyanın Önlenmesine İlişkin Alınan Önlem Örnekleri

Çevrimiçi sınavların bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olduğu medyada ifade edilmiş ve bu problemlere karşı üniversitelerin aldığı

belirli önlemler haber yapılmıştır. Alınan bazı önlemler ise şu şekilde belirtilmiştir; “Kopyacılar aynalı önlem”; Bilkent Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen bu önlemin amacı, ayna ile öğrencinin sınav esnasında sergileyeceği davranışları kontrol edebilmektir. Bilkent Üniversitesi öğrencilerine ayna gönderdi. Bilkent Üniversitesi Rektörü Abdullah Atalar, kopya çeken öğrencilerin önüne geçilmesi ve daha adil bir sınav ve adaletsizliği ortadan kaldırmak adına böyle bir yönteme başvurduklarını dile getirmiştir. Yazılımlar ile sınav esnasında kopya çekmenin önüne geçilemediğini, farklı birçok kopya çekme yolunun keşfedildiğini bu yüzden de teknolojik olmayan sisteme başvurulduğu söylenmektedir (<https://www.hurriyet.com.tr/egitim/kopyacilara-aynali-onlem-41692714>, e.t.: 04.07.2021).

Sınava girecek olan öğrencinin, cep telefonu ile odanın içerisini göstermesi, böylelikle sınavın gerçekleştirileceği mekânın herhangi bir yerinde kopyanın olmadığı görülmek istenmektedir. Hatta öğrencilerden ellerini ve bileklerini göstermesi istenerek vücuda yazılarak çekilen kopyanın önüne geçilmek istenmiştir (<https://www.sabah.com.tr/egitim/2021/01/13/online-sinavda-kopyaya-ust-duzey-onlem>, e.t.: 04.07.2021). Aynı şekilde öğrencilerden sınav esnasında kamera ve mikrofonlarını açık tutmaları da önlem olarak uygulanmıştır. Online sınavlarda ortaya çıkan zaman ve internet problemlerine bir başka çözüm ise proje ve ödev verme yöntemleri kullanılarak, verilen ödevler intihal programından geçirilerek kopyanın ve adaletsiz biçimde yüksek not almanın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Çevrimiçi eğitimde kopya çekmenin önüne geçilmesi için alınan önlemler ise birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Çevrimiçi eğitim sistemi ve çevrimiçi sınavlar, öğrencilerin kullandıkları materyaller açısından örneğin aynı düzeyde teknolojik imkânlar ve internete erişim gibi bazı eşitsizliklerin görünürlüğünü de ortaya çıkarmıştır. İnsanın mahrem saydığı hane içi yahut kişisel alanlarının kameralar ile gösterilmesi bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Konu hakkında İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri, elektronik ortamda yapılan sınavlar esnasında öğrencinin kamerasının açık olmasını, kamera ve mikrofon bulundurulma zorunluğunun “ Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nu” ihlal ettiğini düşünerek bir imza kampanyası gerçekleştirmişlerdir (<https://tele1.com.tr/hukukcular-uzaktan-egitimde-kamera-ve-mikrofon-zorunluluguna-ne-diyor-299492/> e.t.: 04.07.2021). Ancak hukukçular tarafından sınav esnasında çekilecek kopyanın önüne geçilmesi, bu süreçte kamera ve mikrofon kullanımının öğrencinin denetlenmesinde kullanılarak adaletsizliği önleyeceği düşüncesi temel kabul edilmiştir. Ayrıca olağanüstü hal durumlarında ölçülülük ilkesine bağlı kalınarak sınırların çizilebileceğini vurgulamışlardır.

Bu çalışmada öğrencilerin konu ile ilgili düşünceleri kopya çekme davranışı ve buna iten nedenler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Eğitimciler yetiştirdikleri öğrencilere, doğru ve adaletli olmayı, yanlış davranışlardan uzak durmayı vb. toplumsal hayatta düzeni sağlayacak davranışları öğrenmeleri için çaba harcamaktadırlar. Bilindiği üzere öğrencilerin davranışları üzerinde sadece eğitimciler değil aynı zamanda akran grupları da etkili olmaktadır. Öğrencilerin kendi aralarında oluşturdukları toplumsal norm ve değerler bulunmaktadır. Belirli kural ve görüşler için eğitimciler ile aynı görüşe sahip olduklarını belirtiyor olsalar dahi aynı davranışı sergilemedikleri görülebilmektedir. Bunun en belirgin örneklerinden birisi de kopya çekme eylemidir. Kopya çekmenin etik boyutu oldukça önemlidir. Bu yüzden pandemi ile yeni bir sisteme adapte olmaya çalışan öğrencilerin kopya karşısındaki tutumları, etik boyutu hakkındaki görüşleri oldukça önemlidir.

BULGULAR

Araştırmamızda öğrencilerden elde edilen veriler demografik dağılım ve mülakat sonuçlarına göre değerlendirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarla benzerlik ve farklılıkları da konunun önemi açısından ilgili yerlerde değerlendirmeye katılmıştır.

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların %50'si kadın %50'si erkektir. Araştırmamızın kuramsal kısmında yer vermiş olduğumuz kopya çekme eylemine ilişkin yapılan çalışmalarda kadın ve erkek öğrenciler arasında farklılık olduğu ortaya konulmuştur. Daha önce yapılan çalışmalara göre özellikle erkek öğrencilerin kadın öğrencilere oranla daha fazla kopya çektiği görülmektedir. Bu yüzden görüşmecilerin cinsiyet dağılımına yönelik kopya çekme eylemi arasında farklılık olup olmadığının anlaşılması için sayıları eşit tutulmuştur.

Katılımcılara çevrimiçi eğitimde yapılan sınavlarda kopya çekip çekmedikleri sorulmuştur. Sadece kopya çekmeyi sınav üzerinden değil verilen proje ödevlerinde, ödevlerde de yapıp yapmadıklarını dikkate alarak cevap vermeleri istenmiştir.

Elde edilen verilere göre 30 görüşmeciden %96'sının kopya çektiği görülmektedir. Kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılığın olmadığına ulaşılmıştır. Katılımcıların konu hakkındaki bazı yorumları şu şekildedir;

“Evet çektim, sınav esnasında bana hep yardım eden birileri oldu.”

“Tabi ki çektim. Çevrimiçi eğitim sayesinde ve kopya sayesinde notlarım da yükseldi.”

“Sisteme yüklenmesi gereken ödevlerimi hep başkalarına yaptırdım. Genelde ablama yatırdım. Ama bazen baka arkadaşlarımda rica ettim.”

“Sınav esnasına kopya çektim. Ödevleri ise para karşılığı başkasına yaptırdım.”

“Yakalanma riskim varken de kopya denemelerim olmuştur ama böyle bir durumda yakalanma riskimin oldukça az olduğu durumda bütün derslerimde kopya çektim. Bu sayede alttan bütün derslerimi sonunda bu yıl verebildim.”

Daha önceki çalışmalara göre sınav tipinin yani test yahut yazılı olma halinin kopya çekme eylemi üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Çevrimiçi eğitim sisteminin sınav tipinin genel olarak test, ödev, proje biçiminde yapılması öğrencilerin kopya çekme eylemi üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Öğrenciler, örgün eğitimde iken bu kadar kopya çekemediklerini ve çektikleri takdirde en azından eğitmenler tarafından yakalanma riskinin daha fazla olduğunu ve buna bağlı olarak sınıf ortamında kopyadan dolayı yakalanmanın küçük düşürücü olduğu görüşünü ifade etmektedirler. Daha sonra öğrencilere *“Neden Kopya Çektiniz?”* sorusu iletilmiştir.

Çevrimiçi eğitimde neden kopya çekiyorsunuz sorusuna alınan en net cevaplardan ilki ve en fazla olasılığa sahip olan neden *“ herkes çekiyor”* cevabıdır. Örgün eğitim ortamında gerçekleşen kopya çekmenin birçok nedeni bulunurken, pandemi süreci ile çevrimiçi eğitim sisteminde kopyanın nedeninin herkes tarafından yapılıyor olması herkesin kopya çekmeye geçerli bir bahane bulduğunu göstermektedir. Bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

“Zaten herkes kopya çekiyor, ben neden çekmeyeyim. Onların not ortalaması artarken ve haksız yere atarken benim not ortalaması için kopya çekmek yerine çalışmam bana haksızlık olmaz mı?...”

“Herkesin yaptığı şeyi yapınca etik boyutunda düşünmüyorsun.”

“Herkes yapıyor. Eğer bende onlar gibi yapmazsam ilerde not ortalamamızın önemli olduğu bir kadroya başvuru yaparsak kimin daha çok şansı olur. Tabi ki pandemiyi değerlendirip not ortalaması havalara uçanların.”

Bu durum suç sosyolojisi kuramlarında kullanılan *“Kırık Cam Teorisi”* bağlamında açıklanabilir.

Zimbardo tarafından 1969 yılında yapılan bir deney ile kırık cam teorisi ortaya atılmıştır. Yapılan deney kısaca şu şekildedir; New York’un fakir ve suç oranının yüksek olan bir bölgesine bir araba, bölge olarak zengin ve suç oranının düşük olduğu bir bölgesine de bir araba bırakılmıştır. Arabalar bırakıldıktan kısa süre sonra fakir bölgeye bırakılmış olan arabanın, bırakıldığı andan on dakika sonra zarar gördüğü tespit edilmiştir.

Günün geri kalanında ise arabanın değerli parçaları çalınmış ve arabaya rastgele zarar verilmeye devam edilmiştir. Bunun yanı sıra zengin ve suç oranı düşük olan bölgeye bırakılan arabaya bakıldığında ise bir hafta boyunca arabanın herhangi bir zarara uğramadığı tespit edilmiştir. Ancak, Zimbardo zengin bölgeye bırakılan arabanın camlarını balyoz ile kırmıştır. Zimbardo' nun gerçekleştirmiş olduğu eylemin üzerinden kısa bir süre sonra Vandallar arabaya zarar vermiş ve neredeyse yok etmişlerdir (Temir, 2020, s. 134-135).

Kırık cam teorisine eğitim alanına yönelik verilen örneklerden birisi ise ders esnasında öğrenci davranışlarına yönelik gözlemlerdir. Herhangi bir öğrencinin izin istemeden konuşması ve bir tepki almaması ya da öğrencinin diğer arkadaşları ile konuşmaya başlaması ve bu durum karşısında müdahalenin olmaması bütün sınıfın konuşmasına yol açmaktadır. Le Bon' göre, birey olarak insanlar kitle ya da çoğunluk içerisinde sirayet yoluyla telkin edilen düşünceleri normalleştirir. Herhangi bir sosyal normu ihlal etmeye başlar ise bu durum kontrolsüz anti sosyal davranışlar sergilemeye yol açar (Le Bon, 1997, s. 28-29). Kırık cam teorisi tam bu noktada düzenlik ve anti-sosyal davranışların ortaya çıkması ve bu davranışlara herhangi bir denetimin uygulanmadığı noktada suçun üretildiğine yönelik düşünceyi ortaya koymaktadır.

Bandura tarafından ortaya konulan sosyal öğrenme kuramına göre çevresel faktörler, gözlem, davranışların sonucuna ilişkin verilen ödül ve ceza öğrenme üzerinde etkili olmaktadır. O, öğrenmenin sosyal bir ortamda gerçekleştiğini ve gözleme dayandığını vurgulamaktadır. Kurama göre öğrenci ya da herhangi bir davranışı sergileyen kişi bu davranışı çevresinden öğrenmiş, gözlem yoluyla edinmiş yahut davranış karşısından ödül almış ise davranışı pekiştirilmiştir olmaktadır (Tatlıoğlu, 2021). Bandura, davranışın sergilenmesine yönelik üç modele dikkat çekmektedir. Birincisi *canlı model*, davranışı sergileyen kimsenin gerçek kişi olması, ikincisi; *sembolik model* herhangi bir alanda tasvir edilen karakterdir, üçüncü ve son model ise *sözlü direktifler* yani davranışı yönlendirecek olan herhangi bir model olmasa da davranışın gerçekleştirilmesi için gereken yönlendirmelerin yapılmasıdır (Bandura, 2006: 61 aktaran Tatlıoğlu, 2021, s. 23). Sosyal öğrenme kuramına göre birey davranışları birebir almaz ve sergilemez seçim yapar. Kendisi için iyi olacağını düşündüklerini sergiler. Seçim esnasında ise çevresi ile etkileşim halinde olur. Kopya çekme eyleminde olduğu gibi öğrenci kopyayı öğrenme yolunu çevresinden edinmiştir. Çevrimiçi eğitimde, kopya çekme eyleminin tam olarak tespit edilememesinden dolayı yaptırımın olmaması yani cezanın alınmaması davranışın pekiştirilmesine neden olmaktadır demek mümkündür. Öğrencilerin “herkes yapıyor” ifadesi ise çevresel faktörlerin davranış üzerindeki etkisini göstermektedir.

Çevrimiçi eğitim ile kopya ilişkisi hakkında elde edilen önemli bulgular, *herkesin yaptığı ve uyguladığı bir durum karşısında etikten bahsedilebilir mi?* Sorusuna verilen yanıtlardan elde edilmiştir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu, örgün eğitimde bu kadar çok kopya çekmediklerini, kopya çekmenin örgün eğitimde daha zor olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra kopya çeken kişilerin tespitinin çevrimiçi eğitimde daha zor olduğunu “hangi birine ceza verebilirler” gibi kendilerine, yaptıkları şeyin doğru olduğu algısı için bahane üretebilmişlerdir. Çevrimiçi eğitim sistemi ile büyük çoğunluğun not ortalamasının artması öğrencilerde kendilerini garanti altına almak, rekabette bir adım önde olmak amaçlı kopya çekmenin meşrulaştığı bulgulardan anlaşılmaktadır. Öğrencilere, *nasıl kopya çektiniz?* Sorusuna alınan cevaplar ise şu şekildedir;

- Whatsapp, discord, Telegram gibi telefon uygulamaları,
- Sınava ilk giren kişiden soruların alınması,
- Proje ve ödev gibi sınav yerine geçecek görevlendirmelerin başkasına yaptırılması,
- Sınavın niteliğine uygun kimsenin öğrenci yerine sınava girmesi ya da sınav esnasında yan yana bulunulması gibi cevaplar alınmıştır.

Katılımcılara *çevrimiçi eğitim sisteminde not ortalamalarında değişim olup olmadığı* sorulmuştur. Görüşmecilerin cevaplarına göre, %76,7’lik kesimin not ortalamasının arttığı ifade etmiştir. Katılımcıların konu hakkındaki bazı yorumları şunlardır:

“Sonunda okulu bitirebileceğimi hatta yüksek notlarla bitirebileceğimi düşünüyorum.”

“1,90 gibi bir ortalamadan 3,20’lere kadar çıktım.”

“Not ortalamam oldukça arttı. Okulu her ne kadar seviyor olsam da kolaylıkla sınavları geçmek, notlarımın bu kadar arttığını görmek keşke hep böyle olsa dedirtti bana.”

“Baya arttı baya hem de. Kopya çekerek arttı ama bu beni rahatsız etmiyor açıkçası.”

Burada görüşmelerden elde edilen veriler, artan not ortalamalarının sebebinin çevrimiçi eğitimde çekilen kopyadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. “*Not ortalamanız arttı mı?*” sorusunda arttığını ifade eden görüşmeciler “tabi arttı, kesinlikle” gibi net ifadeler kullanmışlardır. Öğrenciler çok düşük not ortalamasına sahip iken çevrimiçi eğitim ile not ortalamalarının oldukça arttığını çoğunlukla belirtmiştir. %20’ lik kesim ise not ortalamalarında herhangi bir değişimin yaşanmadığını söylemektedir.

“Keşke birinci sınıfta notlarım bu kadar düşük olmasaydı da şimdi kopya çekmiş olsam da aldığım notlar bir işe yarasaydı.”

“Diğer senelerden dolayı bir artış yakalayamadım.”

“Vallahi sınavlarda kopya çektim ama verilen ödevleri anlayamadım, sisteme ödev yükleme, ne bileyim derslere şu zaman katılacaksın derken ben bir türlü alışamadım. O yüzden derslere karşı aşırı ilgisizleştim ve uğraşmadım. Sınavlarda kopya çekmiş olsam da diğer kalan şeylerden dolayı notlarımda çok büyük değişim olmadı. “

Yine mülakattan elde edilen görüşlere göre farklılık olmadığını söyleyen gruptakiler, çevrimiçi sisteme adapte olamadığını belirtmiştir. Ayrıca lisans 1 ve lisans 2. sınıfta not ortamlarının oldukça düşük olmasından kaynaklı, bu dönemde alınan yüksek notların genel ortalamalarında çok fazla etkili olmadığını belirtmektedirler. Bu durumun öğrencilerin eğitim gördüğü üniversite ve bölümlerle alakalı bir durum olduğu düşünülmektedir. Uygulamalı dersleri olan öğrenciler hem çevrimiçi sistemden verim alamadıklarını hem sadece teoriye yönelik bölümlere oranla daha az not ortalamalarının arttıklarını düşünmektedirler.

Not ortalaması azalan tek kişinin kopya çekmeyen tek kişi olması bir istisna sunmaktadır. Ayrıca not ortalaması yüksek olan kişilerin de kopya çekmesinin nedeninin genel olarak herkesin yapıyor olmasından kaynaklandığı bu çalışmada ortaya konulmuştur. Not ortalaması oldukça yüksek olan bir öğrenciden kopya hakkında elde edilen görüşü konuyu özetlemesi açısından burada verilmesi uygun olacaktır. Bu konuda katılımcı görüşü şu şekildedir;

“Benim zaten not ortalamam oldukça yüksekti ancak herkes kopya ile not ortalamasını arttırmaya devam ederken ve bundan dolayı herhangi bir yaptırım ile karşılaşmazken neden ben emek vererek not almaya çalışayım ki dedim ve bende arkadaşlarım gibi bazı whatshaap gruplarına girerek soruların cevaplarına oradan bakmaya ya da soruları sınava görmeden önceden öğrenmeye başladım, böylelikle zamanımı da emeğimi de harcamamış oldum” cevabı alınmıştır. Araştırmamızda mülakat sonucunda elde edilen görüşlere göre öğrencileri çevrimiçi eğitimde kopya çekmeye iten sebeplerden en önemlisi, kimsenin ceza almıyor oluşu ve herkesin kopya çekme eylemini gerçekleştiriyor olması olarak ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çevrimiçi ve örgün eğitimde kopya çekme davranışının nedenleri incelendiğinde, farklı tutumların meydana geldiği görülmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde örgün eğitimde öğrencilerin çevrimiçi eğitimde olduğu kadar kopya çekmedikleri ortaya konulmuştur. Çevrimiçi eğitimde kopya çekmenin en sık karşılaşılan nedeni herkes tarafından yapılmasıdır. Teknolojik aletler üzerinden birlikte kurulan sınıf, sınav ödev ve proje grupları ile sınav soruları hakkında önceden bilgi edinebilmeleri sağlamış ve kopya çekmek için öğrenciler tarafında kullanılmıştır. Ayrıca verilen

ödev ya da projelerde öğrenci ödevin, projenin ya tamamını başkasına belirli ücret karşılığında yaptırmakta ya da büyük kısmını yaparken başkasından yardım almaktadır. Elbette ödev yahut projeleri kendi bilgi birikimi ile yapan öğrenciler bulunmaktadır. Ancak elde edilen “*kopya çektiniz mi*” sorusuna alınan cevapların istatistiksel analizlerine bakıldığında, ödevi başkası yapmasa da sınavda kopya çektikleri anlaşılmaktadır.

Çevrimiçi eğitimde görülen ve öğrenciler tarafından kopyayı meşrulaştırıcı en büyük neden yukarıda da ifade edildiği gibi *herkesin kopya çektiğine* inanılmasıdır. Öğrenciler çevrimiçi sistemde kimsenin kendi bilgisi ile sınava gireceğine inanmamaktadır. Elde edilen notların kopya yolu ile elde edildiğini ifade etmektedirler.

Kopya çekmenin çevrimiçi sistemde çok kolay olması, eğitimcilerin kontrol edebilme imkânının yeterli olmaması gibi durumlardan faydalandığı görülmektedir.

Öğrencilerin hepsi kopya çekmenin hak ve adalet sorununa yol açtığını belirtmelerine rağmen bu eylemi gerçekleştirme durumlarına bakıldığında tamamen farklılık görülmektedir. Etik, ahlak açısından kopya çekmenin yanlış olduğunu söyleyen öğrenciler, çevrimiçi sistemde rekabet ortamından geri kalmamak adına kopya çektiklerini belirtmişlerdir. Çünkü çevrimiçi eğitimde kendileri de dâhil çevrelerindeki arkadaşlarının not ortalamalarının oldukça arttığını, hatta bazı arkadaşlarının çevrimiçi sistem sayesinde mezun olabileceklerini ifade etmişlerdir. İleride not ortalamasını bir kıstas olarak alabilecek iş kollarında, kendilerini öne çıkarabilecek yüksek not ortalamasını elde etmek için kopya çektiklerini belirtmişlerdir. *Bu rekabet ortamında sizce diğer bireylerin haklarının gaspı söz konusu olmaz mı* gibi bir soru yönelttiğinde ise çevrimiçi sistem ile mezun olanlar arasından hak ve adaletten söz edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Öğrenciler tarafından yapılan yorumlar genellikle çevrimiçi sisteme adapte olamamak üzerinedir. Bunun yanı sıra çevrimiçi sistemden memnun olanların gerekçeleri ise aldıkları yüksek notlara dayanmaktadır. Öğrencilerin genel olarak kopya çekmeye fırsat bulduğu koşulları değerlendirdikleri görülmektedir.

Etik Beyan ve Teşekkür

“Covid-19 Pandemi Dönemi Çevrimiçi Eğitim Sisteminde Ahlaki Davranış Açısından Kopya Çekme Eyleminin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmamız yazım sürecinde ve verilerin toplanma sürecinde etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 25/02/2021 tarih ve 78 protokol numarasıyla uygun bulunmuştur. Çalışmada desteklerini esirgemeyen yüksek lisans öğrencim Şeyda ÖZTAŞ’a teşekkür ederim

KAYNAKÇA

- Akdağ, M., Güneş, H. (2002). Kopya Çekme Davranışları ve Kopya Çekmeye İlişkin Tutumlar, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 31(31), 330-343.
- Aktan, Coşkun C. (2009). Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 1(1), 0-0.
- Akyüz, Y. (1978). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*. Ankara: Doğan Basımevi.
- Arvasi, S. A. (1999). *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Burak Yayınevi.
- Aslan, K. (2001). Eğitim Toplumsal Temelleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (5), 16-30.
- Binbaşıoğlu, C. (2000). Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3222.
- Çağlayan, H. (2016). Ahlaki Davranış Açısından İnanç Ve Görev Ahlakı, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 8 (1), 93-107.
- Duran, Muhammet S. (2017). Kant’ın Ödev Ahlakı Üzerine, Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, (6), 57-84.
- Durkheim, E. (2016). *Eğitim ve Sosyoloji*, (Çev: Pelin Ergenekon), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durmuşçelebi, M. (2011). Lise Öğrencilerinin ve Öğretmen Adaylarının Kopya Çekme Davranışlarına İlişkin Görüşleri, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 1 (1), 77-97.
- Ergun, D. (2005). *Sosyoloji ve Eğitim*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gürdoğan, M. (2019). Lise Öğrencilerinde Bilim Etiği: Kopya Çekme, Dürüst Ol, Sorumluluğunu Bil! İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4(2), 174-188.
<https://tele1.com.tr/hukukcular-uzaktan-egitimde-kamera-ve-mikrofon-zorunluluguna-ne-diyor-299492/> Erişim Tarihi: 04.07.2021
- <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/kopyacilara-aynali-onlem-41692714>, Erişim Tarihi: 04.07.2021).
- <https://www.sabah.com.tr/egitim/2021/01/13/online-sinavda-kopyaya-ust-duzey-onlem>, Erişim Tarihi: 04.07.2021
- Kaymak, M. (2019). Durkheim’in Toplumsal Kuramı ve Eğitim Anlayışı, Eleştirel Pedagoji Dergisi, (60), 15-60.
- Kıral, B. (2018). Kopya Çekmenin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Durum Çalışması, Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 6(1), 133-156. DOI: 10.14689/issn.2148-2624.1.6c1s6m.
- Koç, S. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Kopya Çekmeye Yönelik Eğilimleri ve Planlanmış Davranış Teorisi Bağlamında Kopya Çekme Davranışına*

Yönelik Model Sınaması, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Doktora Tezi.

- Le Bon, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi*, İstanbul: Hayat Yayınları
- Oksal, A. & Bilgin, A. (1999). Üniversitede Kopya Sorunu, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12 (1), 85-90.
- Özden, M., Uçansoy Baştürk, A., Demir, M. (2015). Kopya Çektim Çünkü...: Bir Olgubilim Çalışması, Türkiye Online Niteliksel Araştırma Dergisi, 6(4), 57-89.
- Sarıbay, B. & Durgun, G. (2020). Dokunmatik Toplumların Fobileri: Netlessfobi, Nomofobi ve Fomo Kavramları Üzerine Bir İçerik Analizi Çalışması, Journal of Yasar University, 15 (Özel Sayı), 280-294.
- Selçuk, Z. (1995). Bir Eğitim ve Rehberlik Sorunu: Okullarda Kopya Çekme, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 3 (3), 397-418.
- Sönmez, V. (2002). *Eğitim Felsefesi*, Ankara: ANI Yayıncılık.
- Tatlıoğlu, Sevra S. (2021). Öğrenmeye Sosyal-Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura, Sosyoloji Notları, 5(1), 15-30.
- Temir, E. (2020). Kırık Camlar Teorisinin Kurum Kültürüne Uygulanabilirliği, Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi, (4).
- Tezcan, M. (1997). Eğitim Sosyolojisi, Ankara:
- Topcu, Y. & Uzundumlu, Ahmet S. (2011). Yüksek Öğretimde Öğrencilerin Kopya Çekme Motivasyonu İle İlgili Tutum ve Davranışları, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(2), 302-313.
- Ünsal, S. & Gökdaş, A. (2020). Eğitimin İşlevlerinin Gerçekleşme Düzeyinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi, Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 9(4), 1133-1157.

BÖLÜM 13

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DEMOKRASİ SERÜVENİNDE 14 MAYIS 1950 SEÇİMLERİNİN SEÇİM GÜVENLİĞİ

Serdar Cem SEDİROĞLU¹

¹ Dr., Kamu (Emekli), serdar.cem@hotmail.com, ORCID ID:0000-0002-4687-995X

GİRİŞ

Köklerini insanlık tarihinden alan Türk milleti daha Orta Asya'da konar göçer oluşturduğu topluluklardan başlayarak hakanlar ve beyler liderliğindeki teşkilatlar dönemi dahil geniş katılımlı halk iradesini yönetime yansıtmıştır. İslamiyet'e geçiş ile birlikte bu anlayış devam etmiş, safiyane Kur'an, sünnet ve hadis yorumlarından istifade ile istişare, şura kavramlarını devlet idaresinde kendi öz dinamiklerine uyarlamıştır.

Türk yönetim anlayışında devlet yanında halkın ve halk iradesinin her zaman göz önünde bulundurulmasına özen gösterilmiştir. Türk devlet geleneğinde halka müracaat özünde hep muhafaza edilmiş ve Osmanlı sonrası Türk Bağımsızlık Savaşı neticesinde elde edilen zaferle ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti ile de bu anlayış devam etmiştir. Nitekim çağın gereklerine uygun demokrasi adımı, Cumhuriyet'in ilanı ardından kısa bir zaman sonra çok partili hayat ile atılmıştır.

17 Kasım 1924 tarihinde Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Adnan Adıvar, Hüseyin Rauf (Orbay) dahil pek çok önemli şahsiyetin yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile çok partili hayata geçiş denemesi yapılmış fakat arzulanan amaç hasıl olmamıştır. Daha sonra 12 Ağustos 1930'da Ali Fethi (Okyar) liderliğinde ve Nuri Conker, Ağaoğlu Ahmet, Mehmet Emin Yurdakul gibi Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun önemli figürlerinin de yer aldığı Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yeni bir demokrasi denemesi ortaya konmuştur. Bu girişim de Türk İnkılâbı'nın kuruluş felsefesine karşıt hareketlerin odağı olması nedeniyle başarısızlıkla neticelenmiştir. Türk demokrasi tarihinde yeni açılımlar ise 1946 seçimleri ile gerçekleşecek ve ülkede çok partili hayata dair bir başka perde açılmış olacaktır.

1.Yeniden Çok Partili Hayata Geçiş

Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile girişilen demokrasi girişimi istenen sonucu vermemiştir. Ülkenin lideri Mustafa Kemal Paşa *"tasarladığı özlü ve köklü reformların gerçekleştirme ortamı üzerinde kara bulutlar dolaşmaya başlayınca, çok partili rejim uygulamasını ilerdeki bir zamana bırakmış ve vaktin henüz erken olduğunu düşünmüştür"* (Taşkıran, 1994: 265).

Genç Cumhuriyet ile birlikte iki başarısız çok partili sistem denemesinin ardından demokrasi yolunda yeni adımlar atılması için bir süre daha beklenmesi uygun görülmüştür. Zira devlet aklı açısından toplumsal dönüşüm hamlesinin başarılması elzem bir konu olarak ele alınmaktaydı.

II. Dünya Savaşı son bulunca yeni bir dünya düzeni kurulmaya başlamıştı. "Değişen dünya düzeninin ilk etkisi siyasal alanda hissedilmiştir." Uzun yıllar iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP); devletlerin it-

tifak tercihlerine zorlandığı bu dönemde iki dünya arasında bir seçim yapmak durumu ile karşılaşmış, ülkede artan demokrasi talepleri, ekonomik ve güvenlik gerekçeleri ile liberal demokrasi dünyasında yer alabilmek adına gayretlerini Batı Dünyasına tevcih etmiştir (Demirel, 2021: 42).

“Türkiye, Soğuk Savaş başlangıcında başta siyasi ve askeri yalnızlıktan kurtulmak, sonrasında ihtiyaç duyduğu ekonomik desteği sağlamak adına Batı Dünyası ile birlikte hareket etmiştir. Bu politikanın içindeki bir tezahürü olarak da ülkede çok partili döneme girilerek demokratik hareketler hız kazanmıştır” (Sediroğlu, 2021: 35).

Halkın uzun yıllar devam eden Tek Parti yönetimine karşı zihinlerde oluşturduğu olumsuz düşünceler ve ülkede zamanla güçlenen kapitalist bir zümrenin talepleri yeni bir siyasal örgütlenmeye kapı araladı. Şartların doğurduğu ve gelecek döneme yön verecek bu yapı ise Demokrat Parti (DP) idi (Kongar, 2006: 144-145). Türk demokrasi tarihindeki 1945-1950 arası gelişmeleri bu partinin nüvesini teşkil edecek muhalif kanadı güçlendirerek DP’i halkın nazarında bir alternatif olarak gündeme soktu.

CHP içerisinde kutuplaşmaya dönük önemli sinyal Ocak 1945’te meclise gelen Toprak Reformu Tasarısı ile verilmişti. Ülkede köylüleri bağımsız bir mülk sahibi yaparak “toprak sahiplerinin ve savaş zenginlerinin siyasal gücünü kırmak” amacındaki parti içi grup taraftarlarının karşısında, bu düzenlemenin üretimi olumsuz etkileyeceğini ve Anayasa’nın özel mülkiyet ilkesine aykırı olduğunu savunan kesim karşıt blok olarak hareket etti. Toprak reformuna şüphe ile yaklaşanların başında “iş adamı bankacı Celâl Bayar, bürokrat Refik Koraltan, tarih Profesörü Fuat Köprülü, pamuk üretimi yapılan toprak sahibi Adnan Menderes” gelmekte idi (Ahmad, 1995: 148). Karşıt grubun girişimleri zamanla muhalif harekete dönüştü.

Diğer taraftan 1945 yılı Bütçe Kânunu tasarısına yönelik parti içinden getirilen eleştiriler aslında demokrasinin güzel bir yansıması idi. Tasarıya Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak ret oyu vererek demokratik tutumlarını gösterdiler. Her ne kadar Bütçe Kanun tasarısı oylama neticesinde kabul edilse de Başvekil Saraçoğlu hükümet için güven oylamasına başvurdu. Hükümete yönelik güven tazelemeyenler ise “Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Recep Peker’di”. Hükümete yönelik eleştiriler aslında şimdilik sonuç vermişti ve 31 Mayıs 1945 tarihinde Ticaret Vekili Celâl Sâit Siren görevden alınarak Râif Karadeniz yeni vekil olarak görevlendirildi. Bu değişiklik yanında aynı tarihte “Mihver devletlerine olan yakınlığı” ile bilinen ve “genel liberalleşme eğilimine aykırı bir tutuma sahip” CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenalı görevini bırakmış, yerine ise vekâleten Nâfi Âtuf Kansu görevlendirilmiştir (Koçak, 2007: 555-557). Bu aslında parti içi muhalefete CHP’nin kendisini

güncelleyerek düzenlemelerin yapıldığına dair bir mesaj idi.

7 Haziran 1945'te ise CHP içerisindeki muhalif kanat Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından imzalanan Dörtlü Takrir ile “genel olarak ülkede ve parti içinde siyasal liberalleşme talep eden bir önerge” yi CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na sundu. Önergede dikkat çeken önemli hususlar; “bütün dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği”, bu gelişmeler karşısında “Türkiye'nin de bu akımdan ayrı kalamayacağı” idi (Koçak, 2007: 558).

“Önerge, daha çok parti içinde serbest ve özgür tartışma ortamı yaratmaya yönelikti... Bu sırada parti içi muhalefetin temel amacı güçlü bir muhalefet yaratarak, partide bir yönetim değişikliği gerçekleştirmektir” (Koçak, 2007: 558).

Öte yandan bu günlerde CHP içerisindeki muhalif kanadın dışında bir hareket “*Millî Kalkınma Partisi*”ni (MKP) Temmuz 1945'te kurdu. Bu gelişme çok partili yeni bir dönemin başlangıcı idi. Tek Parti dönemi artık resmen sona ermişti. MKP “*ne iktidar ne de muhalefet tarafından ciddiye*” alındı ve anlamlı bir varlık gösteremedi (Koçak, 2007: 558-559).

Dörtlü Takrir'in Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından reddi ve parti içindeki muhalefet ile yola devam edilemeyeceğinin görülmesi ise CHP'e eleştiri getiren kitleyi kendi partilerinden istifaya yöneltti (Karpat, 2010: 239). Bu grup, 1946 senesinin başında 7 Ocak'ta yeni bir parti çatısı altında-Demokrat Parti- birleşti.

Bu arada 4918 sayılı ve 5 Haziran 1946 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi (Resmî Gazete, 6 Haziran 1946: Sayı: 6326). Bu kanun, ülkede ilk defa tek dereceli seçim imkânı sağlıyordu. Fakat getirdiği hükümler seçimlerin özgür bir güvencede icrası için yeterli değildi. “*4918 Sayılı Kanun'un iki temel olumsuz yönü vardı: birincisi; seçimin gizliliğinin sağlanamaması, ikincisi de seçimlerin yargının denetimine değil, yürütmenin denetimine bırakılması*” (Özgül, 2002: 109).

Muhalefetin yeterli hazırlığı yapmadan bir yıl erkene alınarak icra edilen 21 Temmuz 1946 genel seçimleri çok partili bu dönemin ilk genel seçimi olarak tarihe geçti. Yeterli hazırlığı yapmadan anti demokratik usullerle seçimlere katılan muhalefet arzuladığı sonucu elde edemedi. DP ileri gelenlerinin seçimlerde baskı ve yolsuzlukları gündeme getirerek yaptığı itirazlar ise genel sonucu değiştirmede.

Zamanla DP içerisinde bir grup kendi partilerine muhalefet etmeye başladı. CHP'de yaşanan kopma sırası şimdi DP de idi. DP içerisindeki muhalif kanat Millet Partisi'ni (MP) oluşturdu. “Türkiye'nin üçüncü büyük partisi olarak 20 Temmuz 1948'de” kurulan (Karpat, 2010: 306) MP'nin

onursal başkanının Mareşal Fevzi Çakmak olması ona prestij kazandırdı. MP sadece CHP'e değil DP'e de sert politikalarla ağır eleştiriler getirdi. MP, CHP ile DP'nin kendi aralarındaki çekişmesinden de istifade etmesini bildi. MP'nin halkın desteğini kazanmak amacıyla giriştiği toplantılar rakipleri tarafından ihtiyatla takip edildi. “*Bunlardan bazısı, örneğin İzmir'deki toplantı, DP örgütü tarafından yakışıksız usullerle baltalandı*” (Karpaz, 2010: 307).

Gelinen noktada artık siyasi partiler önemli aktörler olarak Türk demokrasi hayatında daha fazla gündem oluşturabiliyordu. Partilerin çalışmalarının millet tarafında takdiri için ise biraz daha beklemek gerekiyordu.

2. 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve Seçim Güvenliğine Dair İç Kamununun Yaklaşımı

Seçmenlerin hür iradeleri ile herhangi bir zorlamaya tutulmadan iradelerini ortaya koyabilmeleri için ön koşul seçim güvenliğidir. Bu ilke sağlanmadan yapılacak bir irade beyanı ister istemez icra edilen seçimlere dair tartışmaları da beraberinde getirir. Kuşkusuz her seçim eşitlik, gizlilik yanında bazı teknik düzenlemeleri gerektirir. Seçmenin tercih hakkı her türlü baskı ve zorlamadan uzak bırakılmalı sadece kendi değerler dünyası kapsamında tercih hakkını özgürce kullanabilmelidir. Bunu gerçekleştirecek olan ise “büyük ölçüde devletin ve yasa koyucunun görevidir” (Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulamalar, 1982: 21).

Seçim güvenliği kavramı ile emniyet ve asayiş yanında seçmen iradesinin sandığa özgürce yansıtılması için her türlü şiddet, baskı ortamından uzak şartların temin edildiği adil bir ortam tahayyül edilir. Seçmenlerin seçim güvenliğine olan inancı tam olmalı ve buna dair bir kaygı taşımamalıdır. Seçim öncesi ve sonrası süreçlerin şeffaf, yasalar çerçevesinde ve teşkil edilen tarafsız/bağımsız seçim kurumları tarafından adilane cereyanı ise seçimlerin güvenilirliğinde önemli bir ön koşuldur.

Türk demokrasi tarihinde 1946-1950 yılları arasındaki dönem dikkate alındığında “en temel tartışma konusu seçim güvenliği” oldu (Uyar, 2011: 11). 1946 seçimlerinde özellikle usulsüzlüklere dair gündeme getirilen hususlar seçim güvenliğini kamuoyunun ana tartışma konularından biri haline getirdi.

21 Temmuz 1946 seçimlerinin dört yıl sonrasında yani Temmuz 1950’de yapılması gerekirken müteakip seçimin tarihi yeni seçim yasası tartışılırken erkene alınması gündeme geldi. CHP cari durumda “para ve ulaşım araçları bakımından DP’den çok önde” olduğunu düşünüyordu. Ayrıca CHP “bahar aylarındaki ulaşım güçlüklerini” devlet imkanları ile aşabilme avantajına sahipti. Muhalefetin iddiasına göre CHP seçimleri erkene alarak muhalefetin seçimler için yeterli hazırlığı yapmasına fırsat tanımak

istemiyordu (Uyar, 2011: 93). Neticede CHP'nin tasarrufu ile 14 Mayıs 1950 tarihi seçim günü olarak açıklandı.

Seçimlere gidilirken partilerin açıkladığı seçim beyannameleri ve halka ulaşma noktasında gösterilen kolaylıklar seçim sürecinin demokrat usullerle işlediğini gösteriyordu.

Öte yandan milletvekili genel seçimlerine gidilirken DP, iktidara seçimlerin güvenliği ve dürüst yapılmasına dair duyduğu endişelerin katkısı ile koalisyon hükümeti önerisini CHP'e taşıdı. “*Çok partili rejimin ilk dönemlerinin enteresan bir girişimi niteliğinde*” ki bu teklife karşı CHP içerisinde farklı tepkiler verildi. Başbakan Yardımcısı Nihat Erim koalisyon olumlu yaklaşmakla beraber “*İnönü nezdinde gerçekleştirdiği bütün girişimlere rağmen İnönü'ye koalisyonu kabul ettirememiştir.*” Neticede DP'nin bu girişimi istenen neticeyi vermemiştir (Karataş, 2020: 579-580).

1950 seçimlerine gidiş sürecinde DP seçim güvenliğini sıklıkla gündeme taşımış ve bu konuda yeni bir yasal düzenlemenin gerektiğini kamuoyunda paylaşmıştı. DP'nin talepleri de dikkate alınarak 7 Şubat 1950'de, yeni seçim kanunu tasarısı mecliste görüşülmeye başladı. “Tasarı temel ilkeleri bakımından demokratikti” (Eroğul, 1990: 43).

Mecliste CHP ve DP'nin kendi argümanları ile gündeme getirdiği hususlar uzun tartışmaların ardından varılan karşılıklı mutabakat ile 16 Şubat 1950 tarihinde neticelendi. Türk demokrasisinde önemli düzenlemeleri hayata geçiren 5545 sayılı bu yeni seçim yasasının “*Milletvekili seçimi tek derecelidir ve çoğunluk yöntemine göre, genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve kişiseldir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır*” (Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Uygulamalar, 1982: 93-94; (Resmî Gazete, 21 Şubat 1950: 7438) hükümlerini taşıyan birinci maddesi genel seçimlere dair ana çatıyı oluşturuyordu.

5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun dikkat çeken diğer önemli maddeleri şunlardı (Resmî Gazete, 21 Şubat 1950: 7438):

Madde 3: Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilir.

Madde 7: Milletvekili seçiminde 22 yaşını bitiren her vatandaş seçmendir.

Madde 8: Aşağıdaki kimseler seçmen olamazlar: 1. Kısıtlı olanlar; 2. Yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürenler; 3. Kamu hizmetinden yasaklılar.

Madde 9: Aşağıda yazılı seçmenler oy veremezler: 1. Emniyet müdürleri, emniyet âmirleri, komiser ve komiser muavinleri ve polisler; 2. Subaylar, gedikli subaylar ve gedikli erbaşılar; 3. Askerî memurlar ve askerî

adli yargıçlar; 4. Askerî öğrenciler; 5. Silâh altında bulunan erat.

Madde 38: Adaylık için müracaat, adayın milletvekili seçilmek istediği seçim çevresi il seçim kurulu başkanlığına yazılı olarak yapılır.

Madde 57: Seçim işleri, seçim kurullarınca yürütülür.

Madde 58: Ankara'da bir Yüksek Seçim Kurulu, her seçim çevresinde bir il seçim kurulu, her ilçede bir ilçe seçim kurulu ve seçim bölgelerinde yerleştirilecek her sandık başında bir sandık kurulu bulunur. Kendisine doğrudan doğruya bağlı bucak veya köy veya mahalle bulunan il merkezlerinde, bu yerler için ayrıca bir ilçe seçim kurulu bulunur.

Madde 63: İl seçim kurulu, il merkezindeki en yüksek dereceli yargıcın başkanlığı altında on üyeden meydana gelir. İl merkezinde aynı derecede birkaç yargıç bulunduğu takdirde en kıdemlisi, kıdemde de eşitlik halinde en yaşlısı seçim kuruluna başkanlık eder.

Madde 89: Seçmen, dilediği adayları yazarak oy pusulası doldurmakta serbest olduğu gibi matbu oy pusulasında yazılı isimlerden dilediğini söylebilir ve yerlerine başka adayların isimlerini yazabilir.

Madde 93: Oy verme günü, oy verme müddetince umumi içkili yerlerle umumi mahallerde her çeşit ispirotolu içki verilmesi, satılması ve içilmesi ve herhangi bir suretle ispirotolu içki satılması yasaktır. Oy verme günü, oy verme müddetince, teknil umumi eğlence yerleri kapalı kalır. Eğlence yeri vasfını haiz lokantalarda bu müddet içinde yalnız yemek verilebilir. Oy verme günü, oy verme müddetince ordu ve zabıta mensuplarından başka hiç kimse Türk Ceza Kanunu menetmemiş olsa bile köy, kasaba ve şehirlerde silâh taşıyamaz.

Madde 152: Seçim kurulları başkan ve üyelerinden herhangi biri kanuna aykırı hareketleriyle seçim muamelelerinin yapılmasını veya oy verilmesini kısmen veya tamamen imkânsız kılar yahut seçimlerin butlanına bilerek sebebiyet verir yahut seçim neticelerini ilân etmekten imtina ederse bir yıldan üç yıla kadar hapis, üç yüz liradan bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar.

Madde 154: Her kim sandık başında seçmenlerin imzalarını koydukları kütük listesine gelmeyenler adına sahte imza atmak, mühür koymak veya parmak basmak gibi hileli bir hareketle sandığa oy atar veya attırır veya herhangi bir şekilde seçimin neticesini tağyir eder veya ettirir veya seçim tutanaklarını tamamen veya kısmen sahte olarak tanzim veya tahrir eder ve ettirirse üç yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

Madde 163: İl ve ilçe seçim kurulu başkanlığını yapan yargıçlar kendi çevreleri içinde vukua gelecek seçim suçlarına müteallik dâvalara bakamazlar. Aynı mahalde bu dâvaları görecek başka yargıçlar bulunmaması

veya mahkemenin teşekkül edememesi halinde mezkûr dâvalara bu mahalle en yakın yargı çevresinde bulunan aynı derecedeki mahkeme veya vazifeli yargıç tarafından bakılır

Madde 168: İl, ilçe ve sandık kurullarına ait mühürler, seçim işlemlerine taalluk eden tutanaklar, matbu defterler veya sair evrak il, ilçe adalet daireleri emanet memurluklarında ve oy sandıklarıyla kapalı oy verme yerlerinin eşya ve malzemesi köylerde muhtarlıklarca ve kasaba ve şehirlerde belediyelerce muhafaza olunur.

Madde 169: 4918 ve 5258 sayılı kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu kanun ile “yargının denetim ve yönetiminde bir seçim sistemi” öngörüldü. Artık seçim süreci yargının yanı sıra, seçmenin denetimine de açılmış oldu. “*Seçmen kütükleri halkın incelemesine açıldı, seçim hükümet işi olmaktan çıkarılıp halkın ve partilerin yürüteceği bir etkinlik olarak tanımlandı, seçimin yürütülmesi sırasında hükümet görevlilerinin kötü eylemleri seçim suçları arasına alındı ve seçim uygulamaları hakkında şikâyet ve itiraz olanakları sağlandı*” (Güngör, 2010: 194).

Neticede 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu demokrasi adına “önemli kazanımları sağladı.” “Bir seçim sisteminden beklenen” iki önemli kriteri yani “seçim güvenliği ve seçimlerin dürüst bir şekilde yapılmasını” teminat altına aldı (Uyar, 2011: 374-375).

Çıkarılan “*Kanun, CHP ile DP’nin eseri idi. Bu iki partinin yanı sıra, kamuoyunda da genel bir memnuniyet yaratmıştı.*” Gerçekleşen yasal düzenleme ile ülkede olumlu bir hava merkezde olduğu kadar taşrada da hâkim oldu. Bu durum, günün yazılı basınına da yansdı (Uyar, 2011: 32-33).

Gelinen noktada DP’nin yıllardır savunduğu seçimlerde adli denetim getirilmesi hususu yasal güvenceye kavuşmuştu fakat ısrar ettiği nispi temsil sistemi hayata geçirilemedi ve çoğunlukçu seçim sistemi ile müteakip seçimlere girildi. “*Yeni seçim sisteminin, demokratik olmayan yönlerinden en önemlisi çoğunlukçu sistemin devam ettirilmesi*” idi (Karataş, 2020: 555).

Öte yandan yaklaşan seçimlere yönelik artan gerilim içeren parti beyanları Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü tedirgin etmiş ve siyasi tansiyonu düşürmek maksatlı 25 Mart 1950 tarihinde Kırıkkale’de “devletin demokratik medeni teşkilatının eksiklikleri tamamlanacaktır” şeklinde öne çıkan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Cumhurbaşkanı İsmet Paşa “...*Siyasi mücadeleler düşmanlık usullerine bağlanırsa, memlekette dirlik düzenlikten eser kalmayacağına şüphe yoktur ve bir memleketin vatandaşları bir defa birbirine güvenmez hale geldikten sonra, onların, dışarıdan gelecek felaketselere ve içeride çıkacak felaketselere karşı memleket içinde birlik muhafaza edebilmeleri imkânı kalmaz...*” (Akşam, 26 Mart 1950:

1) cümleleriyle siyasi rekabetin demokratik usullerle, kin gütmeyen gerçekleşmesi gerektiğine ve milletin arasındaki güven faktörünün muhafaza edilmesinin önemine vurgu yapmıştır (Akşam, 26 Mart 1950: 1).

Siyasi atmosferi zaman zaman gergin geçen seçim hazırlıkları ve propaganda süreçlerinin ardından milletin beklediği kritik gün geldi. Planlanan seçimler “CHP’nin iktidar olduğu bir ortamda huzur ve güven içerisinde” neticelendi (Karataş, 2020: 580).

14 Mayıs 1950 günü ülkede herkes mutluydu. Genel seçime halk büyük ilgi göstermişti. “Bu tarih, artık Türkiye’nin gerçek halk yönetimine, demokrasiye geçişini simgeliyordu” (Arcayürek, 1985: 195). Türkiye DP yönetiminde on yıllık yeni bir sürece ilk adımı başarılı bir sınavla atmıştı.

1950 seçimleri % 89,3 katılımı seçmenler tarafından oldukça yüksek ilgi görmüş ve seçimler sonucunda DP büyük bir çoğunlukla 27 yıldır iktidarda bulunan CHP’nin görevine son vermiştir. Ülkedeki seçim sonuçları ise şu şekilde idi (Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulamalar, 1982: 94):

	Alınan Oy	%	Kazanılan Milletvekili	%
CHP	3.176.561	39.3	63	13.0
DP	4.241.393	53.3	420	86.2
MP	250.414	3.1	1	0.2
Bağımsızlar	383.282	4.8	3	0.6

1950 seçimlerinde çoğunlukçu sistemin etkisi ile güçlü bir hükümet, DP tarafından kuruldu. Fakat seçim sonuçlarının parlamentoda adil olmayan yansıması kararlaştırılan seçim kanununun sonucu idi. Oysa seçim öncesinde “*CHP iktidarda kalacağı düşüncesi ile nispi sistemi reddederken, iktidarı kaybı yaşadıktan sonra nispi sistemin daha demokratik olduğunu öne sürerek, seçim sisteminin değiştirilmesi gerekliliğini savunacaktır.*” Fakat koşullar değişince DP CHP’nin talebini dikkate almayacak ve “seçim sisteminin kendilerine getirdiği gücü sonuna kadar kullanacaklardır” (Balcı, 2018: 696).

Seçimin yargı denetiminde olması, itirazların hukuk yoluyla çözüme kararlaştırılacağına teminat altına alınması, oylamanın gizli, sayımın açık yapılması 14 Mayıs 1950 seçimlerini Türk demokrasi tarihinde “o döneme kadar yapılan seçimler içinde en dürüstü ve serbesti olarak” kayıtlara geçmesine neden oldu (Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulamalar, 1982: 94).

Gerçekleşen seçimler sonrası 14 Mayıs 1950’de DP Başkanı Celal Bayar yabancı basın temsilcilerinin de hazır bulunduğu toplantıda yaptığı genel değerlendirmede seçimlerin genel olarak emniyet ve asayiş içere-

sinde gerçekleştiğini beyan etmiştir. DP Başkanı Bayar 1946 seçimlerine göre olumlu gelişmeler bulunduğunu ufak bazı Őikayetler olsa da bunların önemli bir nitelikte bulunmadığını bildirmiştir (Akşam, 15 Mayıs 1950: 1).

Cumhuriyet gazetesi de seçimin tam bir sknet içerisinde gerçekleştirildiğini kamuoyuna açıklamıştır (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950: 4). “14 Mayıs” Türk milletinin başarılı bir imtihanı olarak nitelendirilmiş, “*tarihimizde ilk defadır ki bugün kansız ve ihtillsiz bir iktidar değişikliğine şahit oluyoruz...milyonlarca vatandaş hiçbir hadiseye meydan vermeden sandık başlarına giderek skn ve emniyetle reyini kullandı*” vurgusu okuyucu ile paylaşılmıştır (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1950: 1).

Seçimlerin neticesinin o günün şartlarında oldukça kısa sayılabilecek bir sürede kamuoyu ile paylaşılmış olması ise oldukça dikkat çekici idi. Nitekim oldukça geniş ve zor bir coğrafyası bulunan Türkiye ortamında 16 Mayıs sabahı seçim neticesi artık netleşmişti. Seçim haftasından dolayđ 19 Mayıs törenleri dahi ertelenmiş ve törenler yeni meclisin açılışı dönemine bırakılmıştı (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1950: 1). Türk milleti için demokrasi her Şeyden önce geliyordu.

Ali Naci Karacan köşesinde seçimlerin garp devletine gıpta ettirir bir olgunlukta gerçekleştiğine işaret etmiştir. O’na göre memleket asırlardır görmediği “milli hakimiyet rejimi eşiğinden geçmiş ve kendisi için yepyeni demokratik bir aleme girmiştir” (Milliyet, 15 Mayıs 1950: 1, 5)

Elde edilen sonuçlara karşısında CHP ise derin bir sessizlik içinde idi. Fakat daha henüz resmi seçim sonuçları açıklanmasa da partinin yüksek kademeleri sonuçları tabi karşılıyordu. (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1950: 1). Sonuçlara dair CHP dahil diğer partilerin genel yaklaşımı ise siyasi bir olgunluk şeklinde idi.

14 Mayıs 1950 seçimleri yurttaşların anayasa ve kanunlar çerçevesinde oy vermelerinin yanında oyuna sahip çıkacak ortamı oluşturması bakımından da kamuoyunda bir güven ortamı oluşturuyordu. İ kamuoyunda seçim güvenliğine dair çok fazla bir tartışma olmamasının bir diğer nedeni de iki önemli partinin örgütlenmelerini yeterli seviyede yapmış olması ve parti örgütlerinin seçimlerin işleyiş prosedürünü yakinen takip etmeleri idi.

Diğer taraftan i kamuoyunun seçim güvenliğine dönük önemli bir dayanağı devletin güvenlik güçlerinin seçimlerin güvenliğini sağlamaya dönük il, ilçe, köyler dahil tüm ülke genelinde gerekli tedbirleri alması, seçimlerin emniyetli bir şekilde yapılmasında önemli katkı sağlaması, genel asayiş ve güvenlikle birlikte sandık güvenliğine yaptığı olumlu katkı idi.

Sonuçta seçim boyunca icra edilen tüm bu olumlu düzenlemeler ve nlemler ile 14 Mayıs 1950 seçimlerinin i kamuoyunun nazarında güvenli bir şekilde neticelendiğini söylemek mümkündür.

3. Seçim Güvenliğine Dair Dış Kamuoyunun Yaklaşımı

Türkiye’de gerçekleşen 14 Mayıs Seçimleri yurtdışı başkentleri tarafından ilgiyle izlenmiştir. Bu ilgi aslında Soğuk Savaş döneminin neden olduğu konjonktürden ileri geliyordu. Özellikle dönemsel Sovyet tutumu ve başta Doğu Avrupa olmak üzere Sovyet yayılmacı tavırları Batı Dünyasını tedirgin etmekteydi. ABD, II. Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin yayılmasına set çekebilmek için kuşak konumundaki Ankara’yı yakın markaja almıştı. Dünya devletleri iki kutuplu bu yeni düzende taraflarını seçerken Ankara tercihini Batı Bloğundan yana yaptı. Bu tercih ise iç kamuoyunun talepleri gibi Türk Devleti’ni demokratik adımlar atılması konusunda teşvik ediyordu. Nitekim II. Dünya Savaşı’nın son bulması ile ülkede yeniden çok partili hayata geçiş yaşandı. Bu yeni sistem Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönemeç idi ve ardından muhalefetin giriştiği hareket tek parti iktidarından yeni talepleri gündeme taşıdı. Bu taleplerin başında ise seçim güvenliği ile ilgili hususlar gelmekte idi. Gerçekleşen yasal düzenlemeler ise demokraside Türkiye’yi batı ligine taşımış oldu.

Türk demokrasi tarihinde ilk defa bu seviyede demokratik ortamda gerçekleşen 14 Mayıs 1950 seçimlerine yabancı basın yakın ilgi gösterdi. Sovyet komşusu bu ülkenin nasıl bir demokratik olgunluk göstereceği ve tercihi Batı açısından önemliydi. Reuter ve Associated Press muhabirleri seçimler hakkında “dürüst, hadisesiz, kanuni, sükûnetli” ifadelerini kullanarak, adeta kendi memleketlerindeki gibi medeni usullerle gerçekleşen bu faaliyette Türk milletinin bilinçli bir vatandaşlık görevini siyasi olgunlukla yerine getirdiğini kamuoyuna beyan ettiler (Milliyet, 15 Mayıs 1950: 1, 5).

New York Times Türkiye seçimlerini “Halk Partisinin seçimlerde uğradığı yıkıcı ve hayret verici mağlûbiyet yalnız Türkiye’nin değil fakat bütün batı demokrasisinin de iftihar etmesi lazım gelen bir netice” olarak kamuoyuna aktarmıştır. Gazete, ülkede demokrasi yolunda atılan bu adımda en büyük payın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye ait olduğunu da hatırlatmıştır. Fransa basını da seçimlerin demokratik usullerle tam bir serbestlik içerisinde gerçekleştiğini vurgulamış, Türk seçmenin siyasi olgunluğuna işaret etmiştir. Batı Dünyası Türkiye’deki gelişmeleri demokratik rejime geçişte son adım olarak görmüş ve DP’nin seçim sonuçlarından başarı elde etmesinde hayat pahalılığı ve köylülerin mevcut yönetimden hoşnutsuzluğunun rolünü vurgulamıştır. (Milliyet, 17 Mayıs 1950: 1, 5).

Times gazetesi 14 Mayıs 1950 seçim sonuçlarının Atatürk İnkılabı’nın ruhuna tamamen uyduğunu belirtmiştir. Daily Telegraph gazetesi ise Türkiye’de uzun süredir devam eden istikrarsızlığın seçimler sonucu iktidara gelme şansı elde eden DP ile nihayet bulacağını ve dış politikada DP’nin Batı ile hareket etmeye devam edeceğini belirtmiştir. Liberal Manchester

Guardian gazetesi de seçimlerin Türkiye'ye yapılan yardımları etkilemeyeceğine dikkat çekmiştir. BBC'nin siyasi yazarı ise Doğu Avrupa'da pek çok ülkenin totaliter rejimlere yönelirken Türkiye'nin tam tersi bir yaklaşımla demokrasi yolundaki bu başarısını ön plana çıkarmıştır. Londra gazetelerinde hâkim olan temel kanı seçimlerin hakkaniyetli ve dürüst gerçekleştiği yönündeydi (Zafer, 17 Mayıs 1950: 1, 6). Amerika ise 14 Mayıs seçimlerini demokrasinin başarı olarak değerlendirmiştir (Zafer, 18 Mayıs 1950: 6).

Brezilya gazetesi Journal doğu ülkesinde ilk defa demokratik ihtilalin meydana geldiğini, halkın sandıklar yoluyla bu ihtilali gerçekleştirdiği ifade ediliyordu. Arjantin basınından La Nacion bu seçimlerin en demokratik olduğuna dikkat çekmekteydi. Fransa'da Le Monde seçimleri demokrasinin ülkedeki en büyük başarısı olarak nitelemiştir. Yunanistan'dan Ethnos gazetesi ise Türkiye'de ilk defa halkın tercihinin gerçek anlamda sonuçlara yansdığına değinmiştir (Zafer, 20 Mayıs 1950: 6).

Yurt dışında yorum yapan kaynaklar, "Türkiye gibi okuma yazma düzeyi çok düşük bir ülke halkının, demokrasinin ana ilkesi olan oy kullanmakta gösterdiği olağanüstü beceriyi" takdir etti. Artık 14 Mayıs 1950 seçimleri "Beyaz Devrim" olarak da anılmaya başladı (Arcayürek, 1985: 188).

Özetle Batı Dünyası açısından 14 Mayıs 1950 Türkiye milletvekili seçimleri tam bir serbestlik ve eşitlik çerçevesinde, "iktidar partisinin örnek teşkil edecek bir dürüstlikle" başarı ile gerçekleşmiş ve "Türk halkı tarihin yeni bir demokrasi safhasına" girmiştir. Seçimlerin adil ve güvenli gerçekleştiği konusunda dış kamuoyu genel olarak hem fikirdi.

Yine 14 Mayıs Seçimlerine dair dış kamuoyunda hukuk devletinin asgari koşullarının sağlandığı yönünde kuvvetli bir kanaat bulunmakta olup adil ve güvenli seçimler yoluyla siyasal iktidarın barışçıl biçimde değişimi takdir ve gıpta ile karşılanmıştır. Batı Dünyası Türkiye seçimlerini demokrasinin en önemli enstrümanını başarılı bir şekilde kullandığı yönünde değerlendirmiştir. Onlara göre Türk seçmenler kendilerini güvende hissederek tercihlerini özgürce sandıklara yansıtmıştır.

Sonuç

Tek Parti dönemi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile başlayan ve II. Dünya Savaşı yılları ile derinden sarsılan başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda eleştiriye ve yıpranmaya maruz kalmıştır. Toplum yönetimden yeni taleplerde bulunmuş, CHP milletin bu talebini görmüş ve dönemsel dış konjektürel gelişmeleri de dikkate alarak yerinde bir karar ile çok partili hayata yeniden geçilmiştir.

Bu kapsamda iktidar tarafından gerçekleştirilen demokratik düzenlemeler muhalifler tarafından memnuniyetle karşılanmakla beraber yeterli görülmemiş, seçim güvenliği ve usule yönelik yeni yasal düzenlemeler talep edilmiştir. Seçimlerin güvenliğine dair endişeleri boşa çıkarmak, muhalefeti dizginleyebilmek için yeni bir seçim kanunu hazırlanarak yürürlüğe girmiş ve kısa bir zaman sonra 14 Mayıs 1950 seçimleri gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet'in önceki dönem seçimleri dikkate alındığında, 5545 sayılı yeni seçim kanununun sağladığı güvenceler ile gerçekleşen 1950 genel seçimlerinin; oldukça adil, hakkaniyetli, seçmen iradesinin sandığa özgürce yansıtılabildiği, şiddet ve baskı ortamından uzak, emniyetli ve huzurlu bir ortamda icra edildiğini söylemek mümkündür.

Seçim öncesi seçim güvenliğine dair muhalefetin kaygılarına rağmen gerçekleşen demokrasi sınavı muhalefetin kaygılarını boşa çıkarmış, o günün şartlarında oldukça kısa bir süre içerisinde sonuçlar açıklanmış ve birkaç hadise dışında seçimlerin güvenliği konusunda tüm kesimler hem fikir olmuştur.

Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçen 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrasında ülkenin kaderinde 27 yıl söz sahibi olmuş CHP oldukça medeni bir şekilde halkın tercihlerine saygı göstermiş ve demokratik usullerle iktidar değişikliği yaşanmıştır.

Seçim öncesi ve sonrasındaki süreç dikkate alındığında seçimlerin şeffaf, yasalar çerçevesinde ve teşkil edilen tarafsız/bağımsız seçim kurumları nezaretinde adilane icra edildiğini söylemek mümkündür

KAYNAKÇA

AHMAD, F. (1995). Modern Türkiye'nin Oluşumu, Türkçesi: Alogan, Y., İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Akşam, 26 Mart 1950.

ARCA YÜREK, Cüneyt (1985). Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951, 2.Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

BALCI, Meral (2018). "Demokrat Parti'yi İktidara Taşıyan Seçim Sistemi", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (2), ss.691-700. DOI: 10.21547/jss.391159.

Cumhuriyet

DEMİREL, Tanel (2021), Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EROĞUL, Cem (1990). Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), 2.Baskı, Ankara: İmge.

GÜNGÖR, Süleyman (2010). "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:21, ss.193-208.

KARATAŞ, İsrail (2020). "Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile Koalisyon Hükümeti Kurma Girişimi", CTAD, Sayı 32 (Güz), ss. 551-582.

KARPAT, Kemal (2010). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş.

KOÇAK, Cemil (2007). Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C.2. 3.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

KONGAR, Emre (2006). 21. Yüzyılda Türkiye. 38. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Milliyet

Resmî Gazete, 21 Şubat 1950: 7438.

Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Uygulamalar, (1982). Ankara: TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü, TBMM Yayınları.

ÖZGÜL, Bülent (2002). Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

SEDİROĞLU, Serdar Cem (2021). "Soğuk Savaş Başlangıcı ve Türkiye'de Demokrasi Yansımaları (1947-1950)", Murat KARATAŞ (Ed.), Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler, İstanbul: Efe Akademi, ss. 13-38.

TAŞKIRAN, Cemalettin (1994). "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", *Atatürk Yolu Dergisi*, 4, ss.255-265.

UYAR, Hakkı, (2013). Türk Demokrasi Tarihi ve Seçim Sistemi Açısından 1950 Seçimlerinin Analizi, Ankara: Anka Yayınları. https://www.academia.edu/72509853/T%C3%BCrk_Demokrasi_Tarihi_ve_Se%C3%A7im_Sistemi_A%C3%A7ısından_1950_Seyim_Sistemi_Açısından_1950_Seyim_Sistemlerinin_Analizi?auto=download

Zafer

BÖLÜM 14

SOSYAL BİLİMLERİN SAHA ARAŞTIRMALARINDA GÖRÜŞME TEKNİĞİNİN DOĞASINI ANLAMA

Serdar CEYLAN¹

İhsan BULUT²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü. serdar_ceylan_51@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9599-5586
2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4873-3479

Giriş

Sosyal bilimlerde ikincil veriler üzerinden yeni çıkarım ve yorumlar yapılabildiği gibi, saha araştırmasına dayalı olarak ampirik veriler de elde edilebilmektedir. Sosyal bilimlerde uygulamaya dayalı veri toplanırken, nicel araştırma yöntemi anket tekniğinin sıklıkla kullanılmakta, nitel araştırma yönetiminde ise görüşme ve gözlem teknikleri veri toplamada öne çıkmaktadır. Sosyal bilimlere pozitivist yaklaşıma oturtan bakış açısı, nicel yöntemin anket tekniğini ve istatistiksel analizi veri toplama ve analizde merkeze alırken, yorumlayıcı sosyal bilim (hümanistik gelenek) ve eleştirel sosyal bilim (Marksist yaklaşım, feminizm, postmodernizm) nitel yöntemin görüşme ve gözlem tekniğini esas almaktadır. Pozitivist ve hümanist geleneğin her ikisi de saha araştırması yapsa da soruların hazırlanması, verinin toplanması ve analiz süreci kendi doğası içerisinde farklılaşmaktadır. Nicel yöntemde, hipotezleri test etme, farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçme, verileri rakamsallaştırma ve istatistiksel analiz yapma süreçleri görülürken; nitel yöntemde görüşme ve gözleme dayalı kelime ve cümlelerin sıklığı, vurgusu, anlamı ve yorumlanması süreçleri karşımıza çıkmaktadır.

Saha araştırması (tarihsel gelişimi için bkz. Neuman, 2013: 542), kendi gündelik yaşantılarının doğal akışında hareket eden insanların incelenmesidir. Saha araştırmasında, doğal bir ortamda, “gerçek insanlarla” doğrudan, yüz yüze toplumsal bir etkileşim vardır. Saha araştırmasında, araştırmacı, incelenen insanlarla doğrudan konuşmakta ve onları gözlemlemektedir (Neuman, 2013: 541). Nitel araştırma, bir sahanın ya da sosyal hayatın bir kesitiyle uzun süreli ve yoğun bir etkileşim süreci ile birlikte gerçekleştirilmektedir. Sözü edilen süreçler bireylerin, grupların ve toplumların gündelik hayatını yansıtmaktadır. Burada araştırmacının amacı, çalışma yaptığı sahanın (ortamın) özelliklerine “bütüncül” (sistemik, kapsayıcı ve bütünlük) bir bakış açısıyla bakmaktır. Araştırmacının yapacağı işlerden biri, özel durumlarda insanların günlük olayları nasıl anladıkları (algıladıkları), açıkladıkları, eyleme geçtikleri ve yönettiklerini irdelemektir. Bunu yaparken öncelikle daha az standartlaştırılmış veri toplama araçları kullanılmaktadır (Miles ve Huberman, 2015: 6-7). Nitel yöntemli sosyolojinin klasik bir alanı olan saha araştırmasında problem, doğal çevresi içinde (mekânda) yakalanmaya çalışılmaktadır. Araştırmacının kendisi bu doğal çevreye uymakta, “alana” inmekte ve araştırma konusunun geçtiği gündelik yaşama katılmaktadır. Saha araştırmasında ana düşünce, olguları mümkün olduğunca doğal ortamında araştırmak olmaktadır. Bu yolla hem araştırma sırasında olguya yanlış bir müdahalede bulunmaktan hem de olgudan uzak dışsal bir bakış açısından kaçınılmaktadır. Saha araştırması, taslak olarak dört basamaktan oluşmaktadır: (i) Problemin belirlenmesi, (ii) Araştırma sahasıyla (alanla) ilişkiye geçilme-

si, (iii) Materyal toplanması, (iv) verilerin yorumlanması (Mayring, 2011: 59-60). Antropoloji, coğrafya, psikoloji, sosyoloji ve turizm gibi birçok sosyal bilim, saha araştırmasına (uygulamaya) dönük araştırma yapmakta ve sahadan ampirik veri toplamaktadır. Nitel yöntemli bu tür sosyal bilimlerin araştırmalarında kişi ve gruplarla yüz yüze görüşme ve gözlem tekniği sıklıkla kullanılmaktadır. Bu tür saha araştırmalarında görüşme tekniğinin ve fenomenolojik yaklaşımın doğasını anlamak için literatüre bakmakta yarar vardır.

Araştırmanın amacı, sosyal bilimlerin saha araştırmalarında veri toplamak için kullanılan görüşme tekniğini ve onun ontolojik ve epistemolojik arka planını oluşturan yorumlamacı (fenomenolojik) yaklaşımının doğasını anlamaya çalışmaktır. Araştırmanın veri setini, ikincil veriler olan bilimsel kitap ve makaleler oluşturmaktadır. İkincil veriler üzerinden konu anlaşılmasına çalışılmış ve elde edilen bulgular betimlenerek yorumlanmıştır. Çalışmada, görüşme tekniği ve onun felsefi dayanağı olan fenomenolojik yaklaşım tartışılmaktadır. Ayrıca görüşmenin çeşitleri ve güçlü yönleri ile saha görüşmelerinde dikkat edilmesi gereken hususlar vurgulanmaktadır. Saha araştırmalarında yapılan fenomenolojik görüşmelerin sosyal bilimlerde artan önemi ve yorumlamacı yaklaşımın güçlü yanları literatürde tartışılmaktadır. Ayrıca saha araştırması öncesi hazırlık aşamasında, saha araştırmasında, veri analizi ve raporlaştırma sürecinde görüşme tekniğinde dikkat edilmesi gereken önemli hususların olduğuna bu çalışmada dikkat çekilmekte, görüşmelerin analiz tipleri üzerinde durulmaktadır. Araştırmada cevap aranan sorular ise şu şekildedir: Sosyal bilim saha araştırmalarında fenomenolojik yaklaşım ne anlam ifade etmektedir? Sosyal bilim saha araştırmalarında görüşme tekniği nedir? Sosyal bilim saha araştırmalarında görüşme tekniğinin avantajları nelerdir? Sosyal bilim saha araştırmalarında görüşme tekniğini uygularken araştırmacının dikkat etmesi gereken şeyler nedir? Sosyal bilim saha araştırmalarında görüşme tekniğinin analiz türleri nelerdir?

Fenomenolojik (Yorumlayıcı) Yaklaşım

Filozof Edmund Husserl ve Alfred Schutz yirminci yüzyılın başında sosyal bilimlerin temel yönelimi olarak fenomenolojiyi ortaya atmıştır. Patton'a (2002) göre, fenomenoloji ile insanların olguları nasıl tanımladığının ve duyguları aracılığıyla onları nasıl algıladıklarının çalışılması kastedilmektedir (Merriam, 2015: 9). Kökleri çok eskilere dayanan fenomenolojiyi Edmund Husserl (1859-1938), felsefi bir yöntem olarak geliştirmiş ve daha sonra başka araştırmacılar, fenomenolojiye farklı yönlerden katkıda bulunmuşlardır. Böylece fenomenoloji, neredeyse bir sosyal bilim disiplini haline gelmiştir. Fenomenolojinin sadece betimsel ve yüzeysel olarak fenomen analizi yaptığı şeklindeki eleştiriler, birer önyargı olduğu bilinmelidir. Nitekim fenomenoloji, yüzeysel bir betimlemeyi değil, araş-

tırma olgusunun zengin bir betimlemesinin yapılmasını daha çok önemsemektedir. Buradaki ana düşünce, tek tek insanların bakış açılarından bakarak onların bireysel anlam yapılarını ve niyetlerini anlamaya çalışmaktır. Böylece fenomenoloji, sosyal bilimlerde, daha çok insanın iç dünyasına ve onların bilinç yapılarına yönelmektedir. Bu anlamda fenomenolojik çözümlemenin esas amacı, şeylerin varlığının ve özünün kavranması olmaktadır (Mayring, 2011: 110).

Entrikin'e (1976) göre fenomenoloji, açıklamaktan çok anlatıdır. Entrikin, fenomenolojik yaklaşımın pozitivist bir alternatif olmaktan çok, bir eleştiri biçimi olduğunu belirtmektedir (Özgüç, 2010: 295-296). Nitekim pozitivist yaklaşıma asıl tepki de fenomenolojiden gelmiştir (Peet, 1998). Örneğin beşeri coğrafyacılar, pozitivist yaklaşımı determinist ve mekanik bulmuş; insanın duygu ve düşünceleri ile karmaşık ve anlaşılması güç bir varlık olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle beşeri coğrafyacılar, pozitivist yaklaşımın mekanik bakış açısı ile insanın davranışlarının arkasındaki derin anlamları ortaya çıkarmanın ve insanın bu karmaşık dünyasını anlamının mümkün olmadığını belirtmişlerdir (Buttimer, 1974, 1983; Relph, 1976; Tuan, 1982; Kaya, 2014a: 31-32). Fenomenolojik yaklaşımın pozitivist yaklaşımdan farkı, sosyal olayları fen (doğa) bilimcilerin yaklaşımı ile izah etmenin geçerliliğini reddetmesidir. Sosyal olaylar/olgular, oldukları ve yaşandıkları şekilde incelenmeli ve açıklanmalıdır. Bu yaklaşımın temelinde, insan davranışını anlamak için onu yorumlamak ve aynı zamanda yorumların tamamen objektif olamayacağı gerçeğini kabul etmek gereği yatmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım, katılımcıların sosyal olgulara atfettikleri anlamlara odaklanmayı tercih etmektedir. Böylece araştırmacı "*ne, niçin oluyor?*" sorularına cevap bulmaya çalışmaktadır. Fenomenolojik yaklaşımın bir özelliği de izah yaparken olgunun gerçekleştiği ortamı (sahayı, çevreyi) dikkate almasıdır. Bu niteliği ile fenomenolojik yaklaşım, pozitivist yaklaşımla karşılaştırıldığında, daha az sayıda denekten oluşan bir örnek kütle ile ilgilenmektedir. Ayrıca elde edilen veriler, genellikle nitel tekniklerle analiz edilmektedir (Altunışık, 2012: 65-66).

Fenomenologlar, insanın varoluşundan bağımsız bir objektif dünya olmadığını ileri sürmekte, tüm bilginin deneyim dünyasından çıktığını ve bilginin içinde yaşanılan dünyadan (siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıdan) bağımsız olmadığını belirtmektedirler (Gregory, 1978; Özgüç, 2010: 294). Fenomenoloji, değerler konusunun anlaşılması gerektiğine vurgu yaparak, gündelik hayata, özne olarak insana, harekete, yere (*place*) ve mekâna (*space*), sosyal ve çevresel ahlaka önem vermektedir. Açıklamadan ziyade anlamayı önceleyen bir yaklaşımdır. Bu manada anlam, tecrübe, bağlam, sübjektivite, düşünme ve yorumlama fenomenolojinin en temel vurgu alanları olmaktadır (Buttimer, 1993; Kaya, 2014a: 31).

Fenomenoloji, nitel yöntemi kullanarak yaşamın çok boyutlu ve karmaşık dünyasını anlamaya çalışmaktadır. Derinlemesine görüşme, etnografya, odak grupları, vaka çalışmaları ve gözlem gibi teknikler, fenomenoloji için önemli veri toplama teknikleridir (Kitchin ve Tate, 2000; Kaya, 2014a: 32). Fenomenolojik yaklaşım, bireysel evrenin araştırılmasıdır. Yani fenomenolojik yaklaşımın temelini bireysel tecrübeler oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda araştırmacı, katılımcının kişisel (öznel) tecrübeleri ile ilgilenmekte, bireyin algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamları incelemektedir (Baş ve Akturan, 2017: 86). Girorgi ve Giorgi'ye (2003) göre, fenomenolojik yaklaşımda tek bir gerçeklik yoktur. Gerçeklik kişisel algılamalara dayanmakta ve zamanla değişebilmektedir. Kişinin ne bildiği, yaşadığı çevre ve şartlara göre değişiklik göstermektedir (Baş ve Akturan, 2017: 86). Fenomenoloji, kendine özgü özelliklere ve felsefeye sahip bir araştırma yöntemidir. Fenomenolojik analizde, nitel verilerde, parçaları bir araya getirerek bir bütün oluşturma gerekmektedir. Bu süreç sonunda "anlam" ortaya çıkmaktadır. Ancak her bireyin algısı farklı olduğu için, ortaya değişik anlamların çıkması olası olmaktadır. Buna karşılık fenomenolojik yaklaşımda olgulardaki gerçekliğin tanımlanması amaçlanmaktadır. Nitekim fenomenoloji, tümevarımsal tanımlayıcı bir araştırma yöntemi olarak bilinmektedir (Simpson, 2007: 83). Fenomenoloji, keşfedici ya da tahmin edici değil, tanımlayıcı bir araştırmadır. Fenomenolojik araştırmalarda mutlaka genelleme yapmak amaçlanmamaktadır. Fenomenolojik araştırma, tümevarımsal tanımlayıcı bir araştırma olsa da fenomenolojik araştırmada bir grup bireyin tecrübelerini incelemenin ve bunlardan yola çıkarak bir genelleme yapmanın amaçlandığı unutulmamalıdır. Ayrıca fenomenolojik araştırma sürecinde bireylerden elde edilen verilerin, araştırma raporunda bireylerin vizyonundan sunulması gerekmektedir (Baş ve Akturan, 2017: 87, 90-91).

Fenomenolojinin İşlev ve Türleri

Fenomenoloji, kolay kolay yüzeye çıkmayan karmaşık bir problemin (gerçeğin, sorunun) ortaya çıkartılmasına yönelik bir süreçtir. Fenomenoloji, hem bir felsefe (yaklaşım) hem de bir metodoloji olarak iki farklı amaca hizmet etmektedir. Öznel tecrübeleri tanımlamak felsefi amaç iken, sıradan günlük hayatın içinde tecrübelerin detaylarını birleştirmek ise metodolojik amaç olmaktadır (Goulding, 2005: 301; Baş ve Akturan, 2017: 89). Graumann ve Metraux (1977) ise, fenomenolojik yönelimin üç işlevinden söz etmektedir: (i) Eleştirel işlev (belirli içerik alanlarındaki ve metodolojik kavramlardaki hâkim yönleri sorgulamaktadır). (ii) Heuristik işlev (yeni bakışlar, boyutlar ve alternatifler önermekte ve araştırma pratiklerine uygulamaktadır). (iii) Betimsel işlev (önemli konularla ilgili öznenin perspektifinden geniş bir manzara sunmaktadır) (Mayring, 2011: 111-113).

Fenomenolojik araştırma, betimleyici fenomenoloji ve yorumlayıcı fenomenoloji olarak iki farklı biçimde de ele alınmaktadır. **Betimleyici fenomenoloji**, bireylerin bildikleri şeyin ne olduğu ile ilgilenmektedir. Sorduğu en kritik soru “*bilenen şey nedir?*” sorusudur ve temel olarak bunu cevaplandırmaya çalışmaktadır (Reiners, 2012). Betimleyici fenomenolojide temel amaç, insanların algı ve deneyimlerini betimlemektir. Bu nedenle, betimleyici fenomenoloji, yorumlamacı fenomenolojiden farklı olarak, yorumlamadan çok betimlemeye önem vermektedir. **Yorumlayıcı fenomenoloji** ise, sadece kavramları ve onların niteliklerini tanımlamanın ötesinde bireylerin yaşam deneyimleri içinde görülmüş anlamlara bakmayı işaret etmektedir. Bu anlamlar, katılımcılara görünür değildir; fakat onların öykülerinden üretilmektedir. Yorumlayıcı fenomenoloji, insan deneyimlerinin ne olduğuna değil, onların bu deneyimlerine binaen bilinçli bir biçimde ne bildiklerine odaklanmaktadır (Lopez ve Willis, 2004). Başka bir deyişle, yorumlayıcı fenomenoloji, insanların günlük yaşam deneyimleri hakkında ima ettikleri şeylere odaklanmaktadır (Lopez ve Willis, 2004). Önemli olan, katılımcıların anlayışlarının arka planında bulunan yaşam hikâyelerindeki söylemlerin ve yorumlamaların içerisindeki gizli anlamları ortaya çıkarmaktır (Conroy, 2003). Yorumlayıcı fenomenoloji, günlük oluşumlar içinde gizlenmiş anlamları aramaktadır. Kritik sorusu ise “*olan şey nedir?*” sorusudur (Reiners, 2012). Bu nedenle yorumlayıcı fenomenolojide bireyin çevresiyle olan ilişkileri ve bağlam önemli rol oynamaktadır (Ersoy, 2017: 88-90).

Giorgi (1985) ise, fenomenolojik çözümlemede dört evre önermektedir: (i) Araştırmacı, her şeyden önce toplanan materyali dikkate alarak “bütünlü ilgili bir genel anlama” ulaşmalıdır. (ii) İncelenen fenomenin anlam birimlerini kurmalıdır. Fenomen nerede aranmalı ve hangi noktalara önem verilmelidir? sorusunu sormalıdır (iii) Fenomene bağlı olarak anlam birimlerini yorumlamalıdır. (iv) Bu anlam birimleri karşılaştırılarak, ilişkilendirilerek ve fenomenin genel bir yorumu verilecek şekilde senteze ulaşılmalıdır.

Fenomenolojik Görüşme

Disipliner bakış açılı görüşmeler, fenomenolojik görüşmedir. Fenomenoloji, nitel araştırmalara bilgi sağlayan bir yaklaşımdır. Bir araştırmacı, fenomenolojik çalışma ile fenomenolojik görüşme yapabilir. Bu, araştırmacının bireysel yeteneğini ortaya çıkarma çabası olarak görülür. Böyle bir görüşme, araştırmacıların görüşülen kişilerin yaşamındaki derin ve anlamlı olaylara inmesini sağlamaktadır. Fenomenolojik çalışmalarda araştırmacının fenomenler hakkındaki kendi deneyimlerini yazması veya bir araştırmacının diğer bir görüşmeye başlamadan önce kendi deneyimlerinin desteklenmesi amacıyla başka bir araştırmacı tarafından görüşülmesi sıklıkla uygulanmaktadır (Mayring, 2011: 113).

Fenomenolojik araştırmalarda veriler toplanırken genelde görüşme tekniği kullanılmaktadır. Gözlem ve diğer veri toplama teknikleri destekleyici olarak kullanılabilmesine rağmen, fenomenolojik araştırmalarda esas veri kaynağı derinlemesine görüşme ve bazen birden fazla yapılan görüşmelerdir (Creswell, 2003). Fenomenolojik araştırmalarda uygulanacak görüşme, nicel araştırmalarda kullanılan (yapılandırılmış) görüşmenin aksine, yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış görüşmelerdir. Fenomenolojik yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, genelde katılımcılar ile yüz yüze görüşmeyi tercih etmektedir. Buradaki esas amaç, katılımcıların hedef fenomen (olgu) ile ilgili deneyimlerinin ne anlama geldiğini, yapısını ve esasını anlamaktır (Bernard, 2000). Fenomenolojik araştırmacılar, katılımcıların verdiği cevapları birbiri ile karşılaştırma imkânı bulduğu için, genelde yarı yapılandırılmış görüşmeleri tercih etmektedir. Hem yapılandırılmamış görüşmelerde hem de yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı, katılımcıların perspektifine ve deneyimlerine saygı duymakta ve katılımcıların ifadelere yükledikleri anlamlara göre fenomenin (olgunun) yapısını açığa çıkartmaya çalışmaktadır (Marshall ve Rossman, 1995; Güler vd., 2015: 243). Bu tür fenomenolojik araştırmalarda yoğun ve derin görüşmeler yapmak gerekmektedir. Bu görüşmeler, yarı yapılandırılmış ve sözlü görüşmeler olmalıdır. Ayrıca fenomenolojik araştırmalarda görüşmelerin kaydedilmesi önemlidir. Zira araştırmacı not tuttuğu görüşmelerde dikkatini görüşmeye veremeyebilmektedir (Baş ve Akturan, 2017: 93).

Fenomenolojik araştırmalarda verileri toplamak için, içinde bireylerin bulunduğu bir araştırma sahası (bölge) tespit edilmektedir. Bu saha bir üniversite, bir kamu kuruluşu, bir mahalle, bir özel sektör olabilmektedir. Bir saha tespit etme zorunluluğu olmamasına rağmen, çalışmanın daha sağlıklı ve masrafsız olması amacıyla bir araştırma sahası tercih edilmesi tavsiye edilmektedir (Creswell, 2007; Güler vd., 2015: 114). Burada önemli olan tespit edilen sahada araştırma problemine konu olan fenomeni hayatında tecrübe eden ve yaşadıkları bu tecrübeleri tüm açıklığıyla anlatabilecek insanların bulunmasıdır. Çalışma yapılacak araştırma sahası tespit edildikten sonra, o sahaya nasıl girileceği (izin alma vb.) ve bireylere nasıl ulaşılabileceği konuları gündeme gelmektedir. Daha sonraki süreçte kimlerin ve kaç kişinin örneklem içerisinde yer alacağına karar verilmektedir. Fenomenolojik araştırmalarda olasılıklı olmayan örneklem metodları arasında (genelde) “amaca yönelik örnekleme” yöntemi kullanılmaktadır (Maxfield ve Babbie, 1998; Güler vd., 2015: 242). Bazı durumlarda ise kartopu örneklemeden yararlanılmaktadır.

Görüşme Tekniği

Araştırmacıların tanımadıkları insanlara yaşamları hakkında soru sormayı düşünmesi, son yüzyıl içinde gelişmiş bir uygulamadır. Görüşmeye dayalı araştırmanın gelişimi ve kabulü modernleşmenin bir parçasıdır. Örneğin Batılı ülkelerin insanları, bir bilgi toplama yolu olarak anket ve görüşmelere alışkın olup, Batı kültüründeki bu insanlar, fazla düşünmeden anketleri doldurmakta ya da sorulara yanıt vermek için zaman ayırmaktadırlar (Yalçınoğlu, 2013: 185).

Bilgi toplama aracı olarak görüşme tekniği, araştırmacılar tarafından çok uzun süreden beri kullanılmaktadır. Özellikle sosyoloji alanında daha az resmi, yorumsamacı görüşme teknikleri, yaklaşık son yirmi yıllık süreçte ortaya çıkmıştır (Fontana ve Fray, 2005). 1980'lerden günümüze kadar olan süreçte görüşmeler, daha çok felsefi bakış açısıyla analiz edilip tartışılmaktadır (Merriam, 2015: 89). Görüşme veya derinlemesine görüşme tekniği, öncelikle antropoloji ve psikolojide, daha sonra sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerde yaygın bir kullanım imkânına kavuşmuştur. Nitel görüşme; antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, eğitim, tarih ve kamu yönetimi alanındaki çalışmalar olmak üzere sosyal bilimlerde birçok disiplin tarafından tercih edilmektedir (Bal, 2016: 159). Görüşme, sosyal bilimlerde ve özellikle de sosyolojide en sık kullanılan araştırma tekniklerinden birisidir. Görüşme, “Neredeyse sosyolojik yöntemle hemen hemen eş anlamlı kullanılır hale gelmiştir” (Chadwick vd., 1984: 102). Yirminci yüzyılın sonlarında birçok sosyal bilim için görüşme, etkili bir veri toplama yöntemi olmuştur. Briggs (1986), görüşmenin sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda kullanılan en yaygın veri toplama yöntemi olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Briggs (1986), görüşme tekniğinin; bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, görüşlerine, şikâyetlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi elde etmede oldukça etkili bir yöntem olmasından dolayı sosyal bilimlerde sıklıkla kullanıldığını (Briggs, 1986) belirtmektedir. Görüşme, ilk bakışta herkes tarafından yapılan konuşma ve dinleme becerisi gibi gözükse de kolay bir veri toplama tekniği değildir. “Görüşme; beceri, duyarlılık, yoğunlaşma, bireyler arası anlayış, öngörü, zihinsel uyanıklık ve disiplin gibi pek çok boyutu kapsamaması bakımından, “hem sanat hem de bilimdir” (Patton, 1987: 108). Bu yönüyle görüşme, sıradan bir konuşmadan çok farklıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 147).

Görüşmede amaç, derinlikli bilgilere ulaşmak ve insanların anlam dünyasına vakıf olmaktır. Görüşmede sorular sorarak, az bilinen bir konuda derinlikli bilgilere ulaşılmaktadır. Görüşmede karmaşık sosyal düzeni anlamak, olay ve ilişkileri derinlemesine irdelemek ve bunlardan önemli sonuçlar çıkarmak da amaçlanmaktadır (Kaya, 2014b: 282). Nitel araştırmalarda en çok kullanılan tekniklerden olan görüşme, önceden hazırlanmış soruların belli bir sistematik dâhilinde görüşülene sorulması ve

cevapların alınmasını öngören sosyal bir etkileşim olarak tarif edebiliriz (Rubin ve Rubin, 1995; Demir, 2017: 291). Görüşme, iki ya da daha fazla sayıda insan arasında belli bir amaç etrafında yapılan tartışmalardır (Altunışık vd., 2012: 93). Görüşme tekniği, insanların geçmiş, şimdi ya da gelecekle ilgili tutum, görüş ve davranışları ile ilgili bilgi almak amacıyla yapılmaktadır (Harrell ve Bradley, 2009; Güler vd., 2015: 114). Görüşmeden beklenen, görüşülen kişinin konu hakkındaki bilgi, görüş veya düşüncelerini almaktır. Araştırmacı, görüştüğü kişiyi sorduğu sorularla belirli bir konuya doğru yönlendirmekte, ancak görüşülen kişinin söyleyecekleri sınırlandırılmamaktadır (Demir, 2017: 292). Görüşme; önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim süreci (Stewart ve Cash, 1985: 7) olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 147). Patton'a (1987) göre görüşme, bir bireyin iç dünyasına girmek ve onun bakış açısını anlamaktır. Görüşme yoluyla, deneyimler, tutumlar, düşünceler, niyetler, yorumlar, zihinsel algılar ve tepkiler gibi gözlenemeyeni anlamaya çalışmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 148). Görüşme, hem araştırmacının hem de görüşülen kişinin ortak çabalarıyla gerçekleşmektedir. Görüşülen kişi "bilgi verici", görüşen kişi ise "araştırmacı, görüşmeci, bilgi toplayıcı" pozisyonundadır (Bal, 2016: 160). DeMarrais (2004: 55) görüşmeyi, "görüşmeci ve katılımcıların birlikte yer aldığı, araştırma yapılan alana yönelik hazırlanan sorulara odaklanarak yapılan birlikte konuşma süreci" olarak tanımlamaktadır (Merriam, 2015: 85). En çok kullanılan görüşme çeşidi, bir kişinin diğer kişiden bilgi edindiği karşılıklı görüşme (Dexter, 1970: 136) olup, görüşmelerdeki temel amaç özel bilgi toplamak olmaktadır. Araştırmacı, görüşmecinin aklında bulunan şeyleri öğrenmek istemektedir (Patton, 2002: 341; Merriam, 2015: 85). Görüşme, araştırmacının ilgili kişilere kapalı uçludan açık uçluya uzanan bir yelpazede sorular sorarak bilgi topladığı bir yöntemdir. Görüşme, diğer insanların deneyimlerini ve o deneyimlerinden çıkardıkları anlamı kavrama adına duyulan merakı simgelemektedir. Görüşme, fikir alışverişinin yapıldığı gündelik diyaloglardan farklı olarak, dikkatli bir sorgulama ve dinleme sürecidir. Nitel görüşme, nitel araştırma yöntemlerinde ağırlıklı olarak kullanılan görüşme biçimidir. Görüşme, esneklik ve belirli bir yapı içerisinde hareket etmenin bir birleşimidir (Buran, 2017: 45-46).

Görüşmenin Önemi ve Güçlü Yönleri

Nitel araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama tekniklerinden birisi de görüşmedir (King ve Horrocks, 2010; Güler vd., 2015: 114). Nitel araştırmada temel veri toplama araçlarından biri olan görüşme, insanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın en iyi bir yoludur. Aynı zamanda başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü tekniklerdendir (Punch, 2011: 166). Görüşme tekniği ile

diğer kişilerin gerçekliği nasıl inşa ettiği anlaşılmakta, görüşme yapılan kişilerin kendi cümlelerini kullanmalarına ve kendi anlamlarını en iyi bir şekilde ifade etmelerine izin verilmektedir (Jones, 1985: 46). Görüşme, temelde soru sorma ve yanıt alma ile ilgilidir; fakat özellikle nitel araştırma bağlamında, bundan çok daha fazla bir anlamı bulunmaktadır (Punch, 2011: 166; Creswell, 2016: 190). Görüşme, gözlemleyemediğimiz davranışlar, duygular veya insanların etraflarındaki dünyayı nasıl ifade ettiklerini öğrenmek için gerekli olmaktadır. Birkaç kişi ile detaylı örnek olay çalışmalarında görüşme tekniği uygulanabileceği gibi, geniş bir düşünce yelpazesini temsil eden bazı insanların görüşlerini toplamak şeklinde de yapılabilmektedir. Burada veri toplamanın temel şekli olan görüşme tekniğinin kullanılması kararı, istenilen verinin çeşidine ve görüşme tekniğinin o bilgiyi alabilmek için en iyi yol olup olmadığı sorusuna bağlıdır (Merriam, 2015: 86). Özellikle “niçin?” sorusuna cevap aranılan durumlarda görüşme, ideal bir veri edinme tekniği olmaktadır (Altunışık vd., 2012: 93).

Derinlemesine görüşme; beceri, duyarlılık, konsantrasyon, karşımızdakini anlama, içe bakış ve disiplin gerektirmektedir. Görüşme sırasında araştırmacı konuşmayı yönlendirmekte ve ayrıntılara inmeyi amaçlamaktadır. Görüşme tekniği ile doğrudan gözlemlenemeyen, davranışlara yansiyabilen ancak belli bir süreç içinde ortaya çıkabilecek anlamlara, niyetlere, beklentilere bakarak bireylerin dünyalarını nasıl oluşturdukları, dış dünyaya ilişkin algıları ile kendilerini çevreleyen sosyal çevreyi nasıl değerlendirdiklerini belirleme imkânı oluşturmaktadır (Kümbetoğlu, 2005: 72). Derinlemesine görüşme, aynı zamanda görüşülen kişilerin olayları algılama biçimi, nesne veya olaylara yükledikleri anlamlar, meşrulaştırmak veya ötekileştirmek için kullandıkları metotlar hakkında da araştırmacıya bilgiler vermektedir (Bal, 2016: 159,162).

Nitel araştırmalarda kullanılan görüşmelerin en güçlü özelliği göremediklerimiz hakkında bilgi edinme ve gördüklerimiz hakkında ise alternatif açıklamalar yapma fırsatı vermesidir. Ayrıca sohbetten doğan beklenmedik rastlantısal öğrenmeler de eklenmektedir (Yalçınoğlu, 2013: 143). Dexter (1970), görüşme yoluyla bilgi toplamanın en iyi yöntem olduğunu belirtmekte ve görüşme tekniğinin, diğer yöntemlerle kıyaslandığında, en ucuz olduğu durumlarda görüşme tekniğinin uygulandığını” belirtmektedir (Merriam, 2015: 86). Ayrıca görüşme, araştırmacılar için büyük ölçüde esneklik de sağlamaktadır. Örneğin araştırmacılar daha derinlemesine yanıtlar için ek sorular sorabilmekte, görüşme sırasında soru sırası değiştirilebilmekte ve bazı sorular atlanabilmektedir. Araştırmacı saha araştırmasına doğrudan katıldığı için, görüşme yapılan kişinin yüz ifadesi ve vücut hareketlerini gözleme ve kayıt etme imkânına sahip olabilmektedir. Görüşmede katılımcının anlık yanıtları ve tepkileri, araş-

tırmacının o an zihninde yeni sorular belirmesine ve bu (sondaj) soruları sormasına imkân verebilmektedir. Deneyimli, becerikli ve iyi eğitilmiş görüşmeciler, karmaşık bir konu veya problem hakkında zengin bir veri seti oluşturabilmekte ve istedikleri bilgiyi elde edebilmektedirler (Bailey, 1982; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 152-153). Görüşme tekniği, sabır gerektiren uzun vadeli bir çalışma içinde sağlıklı veriler sağlamaktadır (Bal, 2016: 166). Nitel görüşmelerin her çeşidinde, görüşme aracılığıyla, istenilen bilgi veya daha azı toplanabilmektedir (Merriam, 2015: 85). Nitekim araştırmacı ile görüşme yapılan katılımcı arasında iyi bir iletişim kurlursa, cevapların anket verilerine göre daha dürüst ve doğru olma olasılığı artmaktadır. Görüşmelerde, sondaj sorular sorma imkânı olduğundan, tamamen açıklanmayan konuların açıklanması imkânı doğmaktadır. Kı-sacası, görüşmeler ile zengin materyaller elde edilebilmektedir (Altunışık vd., 2012: 96). Araştırmacı, görüşülen kişilerin tepkilerini, vücut dilini gözlemleyebildiği için görüşmenin akışını değiştirebilmekte, anlaşılma-yan soruları açabilmekte, kaçamak yanıtları ve doğru olmayan ifadeleri anlayabilmektedir. Araştırmacının samimi, empatiyi öne çıkartan yakla-şımları görüşülen kişilerin kendi açıklamalarını kolaylaştırabileceği gibi onlar tarafından (kartopu örnekleminde olduğu gibi) başka kişilere ulaş-mayı da sağlayabilmektedir (Bal, 2016: 166).

Görüşme Türleri

Görüşmeler; yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olarak kendi içerisinde üç gruba ayrılmaktadır. Bu görüşme türleri, görüşme yapılacak konunun içeriğine, görüşülecek kişilere ve incelenecek olguların çeşidine göre araştırmacı tarafından seçilmektedir. Araştırmanın kapsamına bağlı olarak bu yöntemler araştırma içinde birlikte de kullanılabilir (Demir, 2017: 291). Görüşmeyi üç başlık altında ele aldığımızda: (i) *yapılandırılmış görüşme*, soruların ve sıralamaların kesin olduğu (standartlaştırılmış) görüşme tipidir. (ii) *yarı yapılandırılmış görüşme*, araştırmacının ele alacağı konu başlıklarının mevcut olduğu ve her katılımcıya yaklaşık olarak benzer soruların sorulduğu görüşme tipidir. Duruma göre esneme payı olan görüşme çeşididir. (iii) *Yapılandırılmamış görüşme* ise, günlük hayatta sohbet eder gibi görüşme yapılan kişinin görüşlerinin elde edildiği bir görüşme türüdür. Nitel araştırmalarda ağırlıklı olarak yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler kullanılmaktadır (Buran, 2017: 47).

Yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla ya da yapılandırılmamış görüşme şeklinde yapılan görüşmeler; yüz yüze, posta yoluyla ya da telefon görüşmesi ile uygulanmaktadır. Bu görüşmeler beş dakikalık kısa telefon görüşmeleri şeklinde olabileceği gibi, uzun süreli bir biçimde de olabilmektedir (Fontana ve Frey, 1994: 361; Punch, 2011: 166). Görüşmeler, altı ya da sekiz kişilik “odak grup görüşmesi” şeklinde de gerçekleş-

tirilebilmektedir (Creswell, 2016: 190). Saha araştırmacıları; yapılandırılmamış ve yönlendirici olmayan derinlemesine görüşmeler kullanmaktadır. Saha görüşmesi; sorular sorma, dinleme, ilgi gösterme ve söylenenleri kaydetmeyi gerektirmektedir. Saha görüşmesi, bir araştırmacı ile bir üyenin (katılımcının) ortak ürünüdür. Saha görüşmelerinde görüşme formları yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış olabilmektedir. Görüşmeler, kısa ya da derinlemesine görüşme şeklinde de yapılabilmektedir. Saha görüşmesi, sahada gerçekleşmekte, bir ya da daha fazla insanın mevcut bulunmasını gerektirmektedir. Saha görüşmesi, deneyimlerin karşılıklı paylaşılmasıyla ilgili olup, aslında bir “konuşma” olayıdır ve dostça bir sohbetle yakındır. Ancak dostça bir sohbetten farklıdır. Çünkü görüşmenin, mekân hakkında bir fikir elde etmek gibi, açık bir amacı vardır (Neuman, 2013: 585-587).

Görüşme, bireysel, çoklu görüşme ve grup tartişması olarak da üç çeşitte sınıflandırıldığı görülmektedir: (i) *Bireysel görüşme*: En sık kullanılan görüşme tipi olarak kabul edilebilir. Bu yöntemin öne çıkan tarafı, dikkatin tek bir kişi üzerinde yoğunlaşabilmesidir. Böylelikle ilgili konu hakkında görüşme yapılan kişinin perspektifi, derinlemesine ele alınabilmektedir. (ii) *oklu görüşmede* ise, iki, bazen üç kişi ile yapılan görüşmeler söz konusudur. Kişilerin diyaloglarının önem arz ettiği konular hakkında araştırma yapılırken bu yöntemden yararlanılmaktadır. (iii) *Fokus grup veya grup tartişması* ise, dört ile on kişiden oluşan topluluğun araştırılan konuyu ele aldıkları görüşmeleri içermektedir. Grup dinamiklerinin öne çıktığı araştırma konuları söz konusu olduğunda bu yöntem faydalı olmaktadır. Bireysel görüşmelerde ortaya ıkmayabilecek detaylar, grup tartişması esnasında ortaya konabilmektedir (Buran, 2017: 47).

Görüşme Soruları

Görüşmenin içeriği, araştırmanın amaçları ve araştırma sorularına bağlı olarak oluşturulmaktadır (Altunışık vd., 2012: 93). Görüşmede sorulacak soru sayısı açısından tam bir kesinlik bulunmamaktadır. Araştırmanın içeriğine ya da görüşülen kişinin açıklık durumuna göre 2-3 soru dahi yeterli olabilmektedir. Bazı görüşmeler birkaç saat sürerken bazıları da birkaç dakikada bitebilmektedir. Karşılıklı etkileşim, görüşme yapılan kişinin görüşme yapmaya istekli olup olmaması, vermiş olduğu yanıtın kalitesi vb. unsurlar soru sayısında ve doğal olarak gerekli olan sürenin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Kozak, 2014: 91).

Yapılandırılmış görüşmeler, açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan ve sayısal veriye dönüştürmede yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Demir, 2017: 292). Görüşme sorularının biçimi ve görüşmenin yapısı, araştırılan konuya göre farklılık gösterebilmektedir. Görüşme soruları genellikle açık uçlu sorular şeklinde olmaktadır. Ancak soruların tama-

mı her katılımcıya sorulmayabilmektedir (Glesne, 2012; Kaya, 2014: 283). Yapılandırılmış görüşmeler, ilk kez görüşme yapacak araştırmacılar için uygun bir metottur. Böylesi bir metot ayrıca zaman kaybını önlemektedir. Görüşme soruları ne kadar yapılandırılmış ise, cevapların tasnifi ve analizi de o derece kolay olmaktadır (Altunışık vd., 2012: 94). Survey olarak adlandırılan yapılanmış görüşmelerde kapalı uçlu sorular önceden belirlenmiş ve cevapları kategorize edilmiştir (Neuman ve Wiegand, 2000; Demir, 2017: 291-292).

Yarı yapılanmış görüşmelerin survey ile arasındaki en önemli fark, soruların açık uçlu sorulardan oluşması ve soruların görüşme formunu takip edilerek yöneltilmesidir. Yapılandırılmamış görüşmelerde ise, görüşmeciler belirli bir sistematik içinde olmaksızın görüşülenlere araştırma konusu çerçevesinde soru sormaktadır. Yapılandırılmamış görüşmeler, araştırmacının konu hakkındaki bilgisinin az olduğu ve bundan dolayı görüşülenle bir nevi karşılıklı diyaloga girmesini gerektiren durumlarda en uygun yöntem olmaktadır (Demir, 2017: 291-292). Yapılandırılmamış görüşmelerde önceden belirlenmiş soru seti bulunmamaktadır. Ancak burada araştırmacı, tartışılan konunun hangi yönünü ortaya çıkarmaya çalıştığını bilmek ve görüşmeyi o zemin üzerinde yürütme maharetini göstermesi gerekmektedir (Altunışık vd., 2012: 95).

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde kullanılan “açık uçlu soruların amacı daha detaylı ve zengin bilgiye ulaşmaktır. Her ne kadar açık uçlu sorularda alınan cevapları sınıflandırmak güç olsa da bu nitel araştırmalarda önemli bir sorun değildir; çünkü nitel araştırmalar genellikle az kişiyle yapılmakta ve amaç genelleme yapmak değil tarif etmek” olmaktadır (Maxfield ve Babbie, 2005: 275; Demir, 2017: 292). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, sormak istediğiniz belirli sorularınız vardır. Yapılandırılmamış görüşmelerde ise, görüşme sırasında ortaya çıkan beklenmedik durumları irdelemek üzere yeni sorular geliştirmeye hazırlıklı olunmaktadır. Derinleştirici-sondaj görüşmelerde ise, ilgilenilen her şey hakkında daha fazlasını öğrenmek için “biraz daha anlatır mısınız?” ve “açıklar mısınız?” gibi ifadelerle ek sorular yöneltilmektedir. Böyle görüşmeler yapmanın amacı, görülmeyeni yakalamak; görüşme yapılan kişilerin araştırılan konu hakkında ne düşündüğünü, ne hissettiğini ve o konuyu nasıl açıkladığını anlamaktır. Böylesine geniş ölçekli bir yaklaşım, bir olgunun tüm karmaşıklığıyla anlaşılması için ön koşuldur. Araştırmacının elde ettiği ayrıntılı yanıtlar, katılımcıların algılarının duygusal ve bilişsel dayanaklarını anlamamızı sağlamaktadır (Yalçınoğlu, 2013: 182-183).

Görüşme Öncesinde ve Görüşmelerde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Görüşmeci, bilgilerin sağlıklı ve güvenilir olmasını sağlayabilecek anahtar bir role sahiptir. Gerek araştırmacıların kendisi, gerekse araştırma asistanları olsun, konusunda uzman, eğitilmiş ve tecrübeli kişilerin görüşme yapması sağlanmalıdır (Neuman ve Wiegand, 2000). Görüşmede ilk ve en önemli olan şey, araştırmacının dinlemesidir. Araştırmacı, işin doğası gereği dinleyicidir, cihazlar kaydeder ama sadece araştırmacı dinleyici pozisyonundadır (Yalçınoğlu, 2013: 162). Görüşme yapacak araştırmacı; meraklı, dinleme kabiliyetine sahip, güçlü hafızası olan, karşısındaki kişi ile iyi ilişki kurabilen, ilgili, saygılı, görüşme yaptığı kişiye karşı esnekliğe sahip olabilen mütevazı bir kişi olarak tanımlanabilmektedir (Buran, 2017: 46).

Görüşmeler öncesinde görüşmecinin konuyla ve görüşme teknikleri ile ilgili eğitimden geçirilmesi çok yararlıdır. Ayrıca görüşmeci sabırlı ve empati sahibi olmalı, eğilimlerini sorulara ve aldıkları cevaplara yansıtmalıdır (Maxfield ve Babbie, 2005; Demir, 2017: 295-296). Görüşmeleri gerçekleştirecek araştırmacıların görüşme konusunda tecrübeli olması gerekmektedir. Fenomenolojik araştırmalar için gerçekleştirilecek görüşmelerde uygun soruları sormak ve katılımcılar ile deneyimlerinin ne anlama geldiklerini konuşabilmek için görüşmeyi gerçekleştiren araştırmacının oldukça sabırlı ve tecrübeli olması gerekmektedir (Creswell, 2007; Güler vd., 2015: 244). Nitel görüşmede, diğer görüşme tiplerinde olduğu gibi, “deneyim” önem arz etmektedir (Buran, 2017: 48). Görüşme, birçok araştırmacının yapabileceği bir şeydir. Ancak gerçek olan şey var ki görüşme yapmak bazıları için oldukça doğaldır ve çabucak bu işte daha iyi ve yeterli hale gelmektedir. Bazıları içinse, özellikle derinleştirici sorular sormayı ve sessizce beklemeyi öğrenmek bakımından iyi bir görüşmeci olmak zaman almaktadır (Yalçınoğlu, 2013: 160-161). Etkili bir görüşme yapmak, bir orkestra gibi yönetilmesi gereken birçok eylemi içeren iyi bir öğretim etkinliği gibi görülmelidir. Mükemmelliğe ulaşmaktan ziyade zaman içinde gelişimi hedeflemek gerekmektedir (Yalçınoğlu, 2013: 162). Nitekim Yin (2011: 136) nitel görüşme konusunda pratiğin önemini vurgulamakta ve araştırmacılara etkin bir nitel görüşme için bazı önerilerde bulunmaktadır: (i) Görüşme yapılan kişiden daha az konuşmak. (ii) Yönlendirici olmamak. (iii) Yansız bir tutum sergilemek. (iv) Görüşülen kişi ile uyum içerisinde olmak. (v) Kişiyi zarar verebilecek tutum ve üsluptan kaçınmak. (vi) Katı sınırları olmasa da belirli bir soru sıralamasının, ana başlıkların görüşmede hazır olması. (vii) Görüşmede verilen yanıtın ne zaman detayına inileceğine araştırmacının karar vermesi (Buran, 2017: 48).

Görüşmelerde insana değer verildiği hissettirilmelidir. Görüşülen kimseler, “*öküz altında buzağı arama*” veya karşıdaki kişi tarafından “*ağzının arandığı*” hissine kapılmamalıdır (Mayring, 2011: 75). Araştırmacının (görüşmecinin) özgüven içinde, dengeli, görüşülen kişilere saygılı, samimi, katılımcı ve eşit düzeyde iletişim kurması en doğru tutumdur. Bu başarılabilirse görüşme süreci araştırmacı ve görüşülen kişi ile birlikte inşa edilebilir (Bal, 2016: 160). Görüşme, bir sanattır ve görüşmecinin kişiselliğinin bir yansımasıdır. Görüşmeciler her şeyden önce daha çok dinleyip, daha az konuşmalıdırlar. Bu süreçte sessiz kalıp aktif dinleme yapmalıdırlar (Kuş, 2009: 98). Görüşülen kişiler araştırmacının cinsiyet, giyim kuşam, konuşma tarzı vb. özelliklerinden olumsuz etkilenebilmektedir. Örneğin muhafazakâr bir kültürde araştırmacının cinsiyeti, etnik kimliği, hatta inancı sorun olarak algılabilmektedir. Böyle bir alandaki kadınlar, erkek araştırmacıların görüşme talebini kabul etmeyebilmekte veya verimli bir görüşme yapılamamaktadır. Görüşme yapılan kişiler, kendileri açısından güvenli bir ortamın sağlanamadığını düşünürlerse görüşme yapılamamakta veya yarıda kesilebilmektedir. Görüşme yapılacak kişilere ulaşmak, onları görüşmeye ikna etmek her zaman kolay olmamaktadır. Bunun için o gruptan ilk başta kanaat önderi, sözü dinlenen, saygın bir kişi ile görüşmek ve onun güvenini sağladıktan sonra diğer kişilerle görüşmek gerekli olabilmektedir (Bal, 2016: 161, 166).

Araştırmacı görüşmeye başlarken kendisini kısaca tanıtmalı, gerekli güvenceleri verdikten sonra araştırmanın (görüşmenin) amacını bir iki cümle ile özetlemelidir. Görüşmelerde ilk izlenim önemli olduğundan, araştırmacı, katılımcıyı rahatlatacak (bunun bir sorgulama olmadığını ifade edecek) bir tutum sergilemelidir. Ayrıca araştırmacı, araştırmanın amacı ve verilerin gizliliği hakkında katılımcıya açıklama yaparak güvence vermelidir (Altunışık vd., 2012: 97, 100). Görüşme yapan araştırmacının iletişim becerisinin iyi olması, görüşme yapılacak ortamın iyi ayarlanması ve görüşülen kişiye “güven” verilmesi araştırmanın başarısını olumlu yönde etkileyecektir. Güven, nitelikli içten bilgilerin elde edilmesinin anahtar kavramıdır. Nitekim size güven duymayan birinin “iç dünyasını” açması mümkün olmamaktadır (Kaya, 2014: 285).

Görüşmelerde katılımcılar ile konuşurken onlar ile göz teması mümkün olduğu kadar koruyup, notları ise aralarda ya da görüşmeden hemen sonra almak gerekmektedir. Ancak notlar aralarda ve sonradan yazıldığı zaman bazı önemli hususların unutulması söz konusu olmaktadır. İşte bu tür durumların önüne geçebilmek için uygulanabilecek ikinci veri kaydetme yöntemi ise, katılımcının izni doğrultusunda, ses kayıt cihazı kullanma ve daha sonra ses kayıtlarını yazılı hale dönüştürmektir (Güler vd., 2015: 244). Derinlemesine görüşmede araştırmacı, kendini açıkça tanıtmalı ve katılımcıya araştırma amacını net bir biçimde aktarmalıdır.

Derinlemesine görüşmede araştırmacı, genel konu ve sorulardan başlamalı, daha sonra hassas ve özel sorulara inmelidir. Derinlemesine görüşme sürecinde araştırmacının aktif bir dinleyici olması, sabırlı ve esnek davranması gerekmektedir. Araştırmacı, görüşmeye arkadaşça bir açılış ile başlamalıdır. Araştırmacı, bilgi kaynaklarından her türlü bilgiyi alabilmek için, görüşmeciyi dikkatli bir şekilde dinlemelidir. Araştırmacı, bir konu (soru) konuşulurken, diğer konuya (soruya) çok çabuk geçmemelidir. Görüşmeci konuşurken onu durdurmamak gerekmektedir. Ayrıca derinlemesine görüşmede elektronik kayıt yöntemi görüşmeci için sorun taşımadığı müddetçe tercih edilmelidir. Çünkü görüşmecinin görüşme sırasında söylediklerinin yanı sıra bunları nasıl söylediği de büyük önem taşımaktadır (Baş ve Akturan, 2017: 115-117).

Nicel araştırmaya dayalı anket soruları ile nitel yöntemin görüşme sorularının yapısı ve doğası farklılık göstermektedir. Bu nedenle, sorular hazırlanırken “ne?”, “nedir?”, “ne kadar?” gibi nicel araştırmaya dönük sorular yerine “niçin?”, “nasıl?” gibi anlamaya ve arka plandaki gerçeği ve faktörleri açığa çıkarmaya yönelik soru cümleleri ile sorular hazırlanmalıdır. Başka bir deyişle cevabı “evet” ya da “hayır” olan sorular yerine, katılımcının uzun cümleler kurabileceği ve konuşmayı devam ettirebileceği soruların sorulması gerekmektedir. Ayrıca yarı yapılandırılmış görüşmeler için hazırlanan görüşme formundaki soruların çok sayıda olması, görüşme yapılan kişiyi sıkabilmektedir. Soruların genelden özele olması, giriş (sohbete ısındırma) soruları, demografik bilgi soruları, detay (özel) sorular şeklinde kategorize edilmesi, görüşme sırasında işleri kolaylaştırmaktadır. Yüz yüze yapılan görüşmelerde, katılımcıya soru sorulunca, görüşmecinin o soru hakkındaki konuşması bitmeden hızlı hızlı (arka arkaya) sorular sormak, katılımcının konuyu hızla değiştirmesine ve katılımcıda zihin karmaşıklığına neden olabilecektir. Bu durum, derinlemesine bilginin elde edilmesini zorlaştıracak ve iletişimde kopukluğa neden olabilecektir.

Görüşme yapılan mekânın içerisindeki müzik sesi ya da kapatılmayan TV’den gelen yüksek ses, iyi bir görüşme yapmayı etkileyebilmektedir. Örneğin kafe işletmecisi ya da bir perakende mağazada (dükkkânda) yapılan görüşmelerde mekâna verilen yüksek seviyeli müzik sesi, katılımcıyı duymayı zorlaştırabilmekte ve ses kaydının çözümlenmesi sırasında müzik sesi ile görüşme yapılan kişinin sesini ayırt etmek güç bir durum almaktadır. Görüşme kayıtları metne aktarılırken, görüşmeci sesi ile müzik sesinin karışması, katılımcının söylediği bazı cümlelerin anlaşılmasına ve anlamın kaçırılmasına neden olmaktadır.

Görüşme dış bir mekânda yapılıyor ise, belediye ilanı-duyurusu, ezan sesi ya da cenaze anonsu, yoldan geçen traktör ya da motosiklet sesi, görüşme yapılan kişinin sesini bastırdığı için, ses kayıt cihazının tekrar dinlenmesi durumunda, bazı seslerin (kelime ve cümlelerin) yüksek sesten

dolayı anlaşılmadığı görülmektedir. Bu tür durumlarda, görüşmeye bir iki dakika ara vermek ya da görüşmecinin cümlesini tekrarlamasını istemek faydalı bir yol olmaktadır.

Görüşme esnasında katılımcının gelen telefona cevap verip, görüşmeyi uzun bir süre bekletmesi ve telefon görüşmesine odaklanması durumu sıklıkla görülmekte ve görüşme yarıda bölünebilmektedir. Bu durum, konuya (sohbete) yeniden ısınmayı ve görüşmeyi derinleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Görüşme yapılan kişi esnaf ise, görüşme sırasında mağazaya giren müşteriyle ilgilenip sizi unutmaması, otel çalışanı ise müşteriyle öncelikli olarak ilgilenmesi ve sohbetin bölünmesi durumları yaşanabilmektedir. Görüşme sırasında katılımcının yanında başka kişilerin olması ve birkaç sorudan sonra sorulara diğer kişilerin cevap vermeye başlaması (bireysel görüşmenin odak gruba dönüşmesi) durumları görülebilmektedir. Yüz yüze yapılan bireysel görüşmeler, bu kişiler nedeniyle odak grup görüşmesine dönüşebilmektedir. Görüşme yapılan kişinin (esnaf vb.) “*sen sor, ben dinliyorum*” diyerek elindeki işine devam etmesi ya da bilgisayara yoğunlaşması, görüşmeye konsantre olamamasına ve görüşmenin verimsiz geçmesine neden olabilmektedir.

Kadınlarla görüşme yapılırken, araştırmacının yanında bir kadının olması, görüşmecinin mahremiyet, utangaçlık hislerini giderip daha rahat bir görüşme yapmasına imkân vermektedir. Kadın araştırmalarında, kadının gündelik hayatı ya da özel sorular üzerine yapılan görüşmelerde, araştırmacının erkek olması nedeniyle kadınların görüşmeyi reddetme ya da kısa cevaplar ile geçiştirme durumları görülebilmektedir.

Araştırmacının üst perdeden konuşması, uzun akademik cümleler kurması, ayak ayaküstüne atarak oturması ve uygun kıyafette olmaması gibi durumlar katılımcıda negatif bir izlenimin oluşturabilmektedir. Bu tür durumlar katılımcının görüşmeye ilgisini azaltmakta, daha az konuşmasına ya da eksik bilgi vermesine sebebiyet verebilmektedir.

Araştırmacının araştırdığı konu hakkında ön bilgi yok ise ya da görüşme öncesinde araştırma sahasında pilot (ön) araştırma yapmadan görüşme sorularını hazırlamış ise, soruların sahada işe yaramadığını (çalışmadığını) görülecektir. Bu durumda görüşme yaparken zihninden sondaj sorular sormaya başlayacaktır. Zihninde konu ya da araştırma sahası hakkında yeterince sondaj sorusu oluşmamış ise görüşme esnasında duraklamalar (sessizlik) oluşabilecektir. Başka bir deyişle, yeterli öz hazırlık (pilot araştırma) yapılmadan hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formlarına dayalı görüşme, yapılandırılmamış görüşmeye dönüşecektir. İyi bir görüşme formu hazırlamak için, mutlaka araştırma sahasında ön (pilot) araştırma yapılması ve araştırma konusu hakkında ilgili literatürün önceden okunması gerekmektedir.

Görüşme Verilerinin Betimsel İçerik (Frekans) Analizi

İçerik analizinde, araştırılan konuya bağlı olarak çeşitli teknikler kullanılmaktadır: Frekans analizi, kategorisel analiz, olumsuzluk (ilişki) analizi ve değerlendirici analiz. İçerik analizinde ilk (ve en sık kullanılan) teknik olan frekans analizi, mesajın hangi sıklıkla görüldüğünü saymaktadır. Bu tür bir analizde, sayılabilecek sözcükler alınmakta ve analiz göstergeleri frekans türünde ifade edilmektedir. Frekans analizi, en basit şekliyle, birim veya ögelerin sayısal, yüzdesel ve oransal bir tarzda görünme sıklığını ortaya koymaktır. Bu, belli bir ögenin yoğunluğunu ve önemini anlamayı sağlamaktadır. Frekans analizi sonunda, öğeler önem sırasına sokulmakta ve kelimelerin sıklığa dayalı bir sınıflandırması yapılmaktadır (Bilgin, 2014: 18). (İçerik analizi uygulamaları için bkz: Bilgin, 2014; Bağ ve Çalık, 2017; Ceylan, 2019).

Nitel verilerde içerik analizi, metin içerisindeki kelimelerin sayısallaştırılması ve bunların frekans ve oransal olarak ifade edilmesidir. Ancak her nitel çalışmada içerik analizinin uygulanması pratik bir yarar sağlamamaktadır. Metinde bir kelimenin ne kadar sıklıkla geçtiği (tekrarlandığı) daha çok belirli kişilerin (politikacılar vb.) konuşmalarının analizinde işe yaramaktadır. Fenomonolojik çalışmalarda kelimelerin tekrarlana sıklığından ve oransal dağılımından ziyade, cümlede geçen kelimenin anlamı ve bu anlamın yorumlanması öne çıkmaktadır. Bu durumda da, içerik analizinden çok tematik analizin yapılması daha doğru bir adım olmaktadır. Pozitivist yaklaşımı benimsemiş bilim insanları, genelde nitel verilerin sayısallaştırılmasını ve bu verilerin frekans ve oransal olarak yorumlanmasını istemektedirler. Pozitivist düşünceden beslenen tez danışmanları, tez jürileri ve bilimsel dergi hakemleri, nitel araştırma yapmış araştırmacının kelime ve cümleler ile yapmış olduğu betimleme, alıntılama ve yorumlamayı eleştirerek bu verilerin sayısallaştırılmış durumunu görmeyi beklemektedir. Başka bir ifadeyle, pozitivist bilim insanları çalışmada istatistiksel bir analiz beklentisi içinde olabilmektedir. Bu durum, araştırmacının çalışmasını jüri ya da hakeme kabul ettirmesini zorlaştırmaktadır.

Görüşme Verilerinin Tematik Analizi: Kodlama

Nitel araştırmalarda yapılan analiz büyük bir kısmı kelimelerle yapılmakta, kelimeler kendi içerisinde gruplandırılmakta, daha sonra alt kümelere ayrılmakta ve işaretlerle gösterilmektedir. Kelimeler; katılımcıların görüşlerindeki zıtlıkları görme, karşılaştırma, analiz yapma ve örüntüler oluşturmak için düzenlenebilmektedir (Miles ve Huberman, 2015: 6-7). Görüşme verilerinin hepsi (not alma ya da elektronik olarak) kayıt altına alınmakta, bu veriler kodlamak ve analiz etmek için daha sonra bir araya getirilmektedir. Bu verilerden belki de en önemlisi, görüşme sırasında so-

rulan sorular ve bu sorulara verilen cevapların kaydedilmesi ve daha sonra çözümlerinin yapılması olmaktadır. Çözümlemeleri yapılan ve metne dönüştürülen görüşme verileri, daha sonra kodlanmakta ve öne çıkan ana temalar belirlenmeye çalışılmaktadır. Yapılan farklı görüşmeler neticesinde, araştırılan konu ve öne çıkan temalar kavramsallaştırılmaktadır. Bu temaları en doğru şekilde temsil ettiği düşünülen çarpıcı ifadeler (anahtar cümle olarak) seçilmekte ve araştırmanın sonuçları kısmında değerlendirilmektedir (Creswell, 2003). Aslında nitel verilerin analizi, temelde metin analizidir. Bu analiz, elde edilen (görüşmeye dayalı) metinlerin ve hikâyelerin arkasındaki derin anlamları keşfetmedir (Limb ve Dwyer, 2001). Ancak nitel yöntemlerin veri analizinde kodlamaların doğru yapılması oldukça önem taşımaktadır. Bu kodlar, araştırmanın bulgular kısmının alt temalarını oluşturmaktadır. Bu nedenle, raporlamalar genellikle bu temalara göre yapılmaktadır. Temalar, başlıklar halinde yazılmakta ve o tema ile ilgili önemli görüşme bulguları verilmektedir. Burada aynı tema ile ilgili çok sayıda önemli alıntı söz konusu olabilmektedir (Kaya, 2014b: 296-298).

Mevsim (2016), nitel verilerde kodlamayı üç türde ele almaktadır: (i) *Açık kodlama*: metin içerisindeki tümceler anlama göre dizilmektedir. Farklı anlam ve boyutları kaçırmamak için titiz bir çalışma sonucunda uzun bir liste ortaya çıkabilmektedir. (ii) *Aksiyle kodlama*: Belirli bir anlam etrafında birbiri ile ilgili kodlar bir araya getirilmekte, çekirdek kategoriler oluşturulmaktadır. Çekirdek kategorilerin etkileri ya da etkileşimleri ile bağlam tarafından bu kategorilerin nasıl etkilendiği de bu aşamada saptanmaktadır. (iii) *Seçici kodlama*: Bu kodlamada, aksiyel kodlamada belirlenen çekirdek kategoriler birleştirilerek bir metin oluşturulmaktadır. Bu aşama, teorinin üretildiği; analizin sosyal, ekonomik, politik ve tarihi olaylar ile ilişkisinin ortaya konduğu aşamadır (Mevsim, 2016).

Nitel analizler ATLAS.ti, MAXQDA ve NNIVO analiz programları ile yapılmaktadır. Tematik analiz yaparken, cümlelerin bağlamından koparılması gerekmektedir. Yapılan kodlamalar ile interaktif kelime ağaçları ya da kod matrisleri oluşturulabilmekte, benzer anlamdaki kodlar arasında “*ilişkisel analiz*” yapılabilmektedir. Kodlar (değişkenler) arasında “*karşılaştırmalı analiz*” de yapılabilmektedir. Nitel görüşme metinlerinde betimsel analiz olarak “*kelime analizi*” de yapılabilmekte, cümleler içerisinde ana kod ve alt kodlar belirlenip kodların birbirileri ile olan ağsal ilişkisi şekilde gösterilebilmektedir. Metin içerisindeki en küçük anlamlı birim olan kod, kategorileştirilmekte ve daha sonra temalaştırılmaktadır. (Tematik kodlama uygulamaları için bkz: Kuş, 2007, 2009, 2010; Miles ve Huberman, 2015; Akıncı ve Sönmez, 2015; Yılmaz ve Özdemir, 2017; Ceylan, 2019, 2021; Cebeci-Topcubaşı ve Tay, 2021, Kaya vd., 2022).

Sonuç

Sosyal bilimlerde bilginin kaynağı ve onun nasıl elde edileceği uzun yıllar tartışılabilmiş; ondokuzuncu yüzyılda modern bilimlerin doğuşu ile birlikte pozitivism, bilim ile eşdeğer olarak kabul edilmiştir. Ancak 1960'lardan sonra pozitivismin eleştirilmeye başlanması, bilginin kaynağının, yönteminin ve anlamının sorgulanmasına neden olmuştur. Bireyin ve toplumların içinde yaşadıkları sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapıdan bağımsız ele alınamayacağına düşünülmesi ve dünyada tek bir gerçeklikten ve doğrudan ziyade birden çok gerçeklik ve doğrunun olabileceğinin belirtilmesi, 1970'lerde farklı bilimsel yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Yorumlayıcı sosyal bilim ve eleştirel sosyal bilim, pozitivismin ilkelerini, ontolojik ve epistemolojik yapısını ve metodolojisini sorgulayan paradigmlar olarak sosyal bilimlerde yerini almaya başlamıştır.

Saha araştırmasında nitel araştırmanın en yaygın tekniği olan görüşme, bireyin ve toplumun gündelik yaşamını anlama, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal bakış açısını öğrenmek için yorumlayıcı sosyal bilimlerde en güçlü teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde nitel bir veri toplama tekniği olan görüşme ile birey ve toplumların sosyal dünyası anlaşılmasına çalışılmaktadır. Buradaki amaç, sınırlı gruplardan derinlemesine bilgi toplamaktır. Ayrıca aynı sorulara olumlu ya da olumsuz cevaplar veren farklı katılımcıların görüşlerinin bir araya getirilmesinde ve bu görüşlerin kendi içinde karşılaştırılmasında görüşme tekniği önemli faydalar sağlamaktadır. Görüşmelerdeki kelime ve cümlelerin anlamı, bireyin ve o sahada yaşayan toplumun anlaşılmasında sosyal bilimlere önemli ipuçları vermektedir. Görüşmede sorulan sondaj sorular, olay ve olgular arasındaki gerçeği açığa çıkarmada ve görüşmeyi derinleştirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Yarı yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış görüşmelerde doğru kişi ile iletişim kurmak ve bunun için de amaçlı örneklem metodunu kullanmak gerekmektedir. Sağlıklı bir görüşme için öncelikle yeterli bir zaman aralığının seçilmesi, görüşmelerin birkaç güne sıkıştırılmaması, görüşülecek kişilerden ön randevu alınarak gidilmesi gerekmektedir. Sorulacak soruların araştırmanın konusuna ve amacına uygun olması için literatürün önceden okunması gerekmektedir. Bir araştırma sahasındaki problemin ortaya çıkarılması ve sahadaki olay ve olguların görüşme tekniği ile anlaşılabilmesi için, görüşme öncesinde sahadaki bir ön (pilot) araştırmanın yapılması gerekmektedir. Not olarak görüşme yapmak mümkün olsa da görüşmecinin hızlı konuşması durumunda bazı kelime ve cümleler not alırken unutulabilmektedir. Katılımcıya bilgi verilerek ve kendisinden izin alınarak elektronik ses kayıt cihazlarının görüşmede kullanılması görüşmenin daha verimli geçmesine imkân vermektedir. Görüşme ses kayıtlarının metne aktarılması zaman alacağı için, görüşmedeki tüm cümlelerin (bağlamı kaçırmamak için) atlanmadan sırasıyla yazılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z., Sönmez, N. (2015). Engelli bireylerin erişilebilir turizm beklentilerinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 97-113.
- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2012). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. İstanbul: Sakarya Yayıncılık.
- Bağ, H., Çalık, M. (2017). İlköğretim düzeyinde yapılan argümantasyon çalışmalarına yönelik tematik içerik analizi, *Eğitim ve Bilim*, 42(190), 281-303. DOI:10.15390/EB.2017.6845
- Bailey, K.D. (1982). *Methods of social research* (2nd ed). New York: The Free Press.
- Bal, H. (2016). Nitel araştırma yöntem ve teknikleri: Uygulamalı-örnekli. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Baş, T., Akturan, U. (2017). Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri: Örnek uygulamalı, adım adım vaka analizi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bernard, H.R. (2000). *Social research methods: Qualitative and quantitative approach*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bilgin, N. (2014). Sosyal bilimlerde içerik analizi: teknikler ve örnek çalışmalar. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Briggs, C. (1986). *Learning how to ask: A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buran, A. (2017). “Nitel araştırmada veri toplama” İçinde (Edt: F.N. Seggie, Y. Bayyurt), *Nitel araştırma: yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Buttimer, A. (1974). *Values in geography*. Washington: Association of American Geographers.
- Buttimer, A. (1983). *The practice of geography*. London; New York: Longman.
- Buttimer, A. (1993). *Geography and the human spirit*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Cebeci-Topcubaşı ve Tay, (2021). Jean-Jacques Rousseau'nun Emile adlı eserinin çocuklarda dil gelişimi ve öğretimi bağlamında incelenmesi. *MAKÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 58, 68-104. DOI: 10.21764/maeuefd.829617
- Ceylan, S. (2019). *Kırsal Alanların Yeniden Yapılanmasında İkinci Konutların Etkisi: Pelitköy (Burhaniye) Örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ceylan, S. (2021). *Kırsal Mekânın Yeniden Yapılanmasında İkinci Konutların Etkisi: Pelitköy (Burhaniye) Örneği*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

- Chadwick, B.A., Bahr, H.M., Albrecht, S.L. (1984). *Social science research methods*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Conroy, S.A. (2003). A pathway for interpretive phenomenology. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(3), 36-62. <https://doi.org/10.1177/160940690300200304>
- Creswell, J.W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed method approaches*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Creswell, J.W. (2016). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (Çev: Y. Dede), Ankara: Eğiten Kitap.
- DeMarrais, K. (2004). "Qualitative interview studies: Learning through experience". In K. DeMarrais and S.D. Lapan (Eds.), *Foundations for research* (pp.51-68). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Demir, O.Ö. (2017). "Nitel araştırma yöntemleri" İçinde K. Böke (Edt.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Dexter, L.A. (1970). *Elite and specialized interviewing*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Ersoy, A.F. (2017). "Fenomenoloji" İçinde A. Saban ve A. Ersoy (Edt), *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Entrikin, J.N. (1976). Contemporary humanism in geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 66(4), 615-632. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1976.tb01113.x>
- Giorgi, A. (1985). "Sketch of a psychological phenomenological method" Inside A. Giorgi (Ed.), *Phenomenology and psychological research* (pp.8-22). Pittsburg, PA: Duquesne University Press.
- Girorgi, A., Giorgi, B. (2003). "Phenomenology" Inside J.A. Smith (Ed.) *Qualitative psychology*. London: Sage Publications.
- Glesne, C. (2012). *Nitel araştırmaya giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goulding, C. (2005). Grounded theory, ethnography and phenomenology a comparative analysis of three qualitative strategies for marketing research. *European Journal of Marketing*, 39(3/4), 294-308. <https://doi.org/10.1108/03090560510581782>
- Graumann, C.F., Metraux, A. (1977). "Die phänomenologische Orientierung in der psychologie" içinde K.A. Schneewind (Hrsg.), *Wissenschaftstheoretische Grundlagen der psychologie* (s.27-53), Münih: Reinhardt.
- Gregory, D. (1978). *Ideology, science and human geography*. London: Hutchinson.
- Güler, A., Hacıoğlu, M.B., Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Fontana, A., Frey, J.H. (1994). "Interviewing: the art of science" N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds), Handbook of qualitative research. Thousand Oaks, CA: SAGE, pp. 361-376.
- Jones, S. (1985). "Depth interviewing" R. Walker (ed), Applied qualitative research. Aldershot: Gower, pp.45-55.
- Kaya, İ. (2014a). "Coğrafi düşüncenin değişimi ve paradigmlar" İçinde Y. Arı, İ. Kaya (Edt.) Coğrafya araştırma yöntemleri. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Kaya, İ. (2014b). "Nitel araştırma yöntemleri" İçinde Y. Arı, İ. Kaya (Edt.) Coğrafya araştırma yöntemleri. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Kaya, M. C., Batman, O., İbiş, S. (2022). Güney Amerikalı turizm paydaşlarının algıladıkları türkiye imajı üzerine nitel bir araştırma, Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 6(2), 679-697.
- King, N., Horrocks, C. (2010). Interviews in qualitative research. Sage.
- Kitchin, R., Tate, N. (2000). Conducting Research into human geography: Theory, methodology and practice. Essex-England: Pearson Education Limited.
- Kozak, M. (2014). Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kuş, E. (2007). Sosyal bilim metodolojisinde paradigma dönüşümü ve psikolojide nitel araştırma. Türk Psikoloji Yazıları, 10(20), 19-41.
- Kuş, E. (2009). Nicel-nitel araştırma teknikleri (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kuş, E. (2010). Ruhsal hastalara yönelik damgalanmaya ilişkin psikiyatrist görüşleri ve öneriler. Türk Psikiyatri Dergisi, 21(1): 14-24.
- Kümbetoğlu, B. (2005). Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Limb, M., Dwyer, C. (2001). Qualitative methodologies for geographers: Issues and debates. London, New York: Arnold; Co-published in the U.S.A. by Oxford University Press.
- Lopez, K.A., Willis, D.G. (2004). Descriptive versus interpretive phenomenology: Their contributions to nursing knowledge. Qualitative Health Research, 14(5), 726-735. <https://doi.org/10.1177/1049732304263638>
- Marshall, C., Rossman, G.B. (1995). Designing qualitative research. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Maxfield, M.G., Babbie, E. (2005). Research methods for criminal justice and criminology. Fourth Edition. Wadsworth, Thomson Learning.
- Mayring, P. (2011). Nitel sosyal araştırmaya giriş. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Merriam, S.B. (2015). Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber (Çev. Ed: S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Mevsim, V. (2016). "Nitel araştırma yöntemleri", 12. Araştırma Yöntemleri Semineri (27-31 Ocak 2016) Notları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Miles, M.B., Huberman, A.M. (2015). Genişletilmiş bir kaynak kitap: nitel veri analizi (Çev. Edt: S.Akbaba-Altun ve A. Ersoy). Ankara: Pegem Akademi.
- Neuman, L., Wiegand, B. (2000). Criminal justice research methods: Qualitative and quantitative approaches. Allyn & Bacon.
- Neuman, W.L. (2013). Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar II (6. Baskı). Ankara: Yayın Odası.
- Özgüç, (2010). Coğrafya: Geçmiş, kavramlar, coğrafyacılar. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Patton, M.Q. (1987). How to use qualitative methods in evaluation. Newbury Park, CA: Sage.
- Patton, M.Q. (2002). Qualitative research and evaluation methods (3 rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Peet, R. (1998). Modern geographic thought. Oxford; Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Punch, K.F. (2011). Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar (Çev: D. Bayrak, H.B. Arslan, Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Reiners, G.M. (2012). Understanding the differences between Husserl's (descriptive) and Heidegger's (interpretive) phenomenological research. Journal of Nursing & Care, 1(119). <https://doi.org/10.4172/2167-1168.1000119>
- Relph, E.C. (1976). The phenomenological foundations of geography. Toronto: Department of Geography University of Toronto.
- Rubin, H.J., Rubin, I.S. (1995). Qualitative interviewing: The art of hearing data. London: Sage Publications.
- Simpson, J.F. (2007). MORE than simply hanging out: the nature of participant observation and research relationship. USA: Unpublished PhD thesis, University of New Hampshire.
- Stewart, C.J., Cash, W.B. (1985). Interviewing: Principles and practices (4th ed.). Dubuque, IO: Wm. C. Brown Pub.
- Tuan, Y.F. (1982). Segmented worlds and self: Group life and individual consciousness. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Yalçınoğlu, P. (2013). "Kelimelerin uçmasını sağlamak: Görüşme yoluyla anlamak" İçinde A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (edt), Nitel araştırmaya giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz ve Özdemir, (2017). Turizm destinasyonlarında restoran biçimleşmeleri: Kapadokya bölgesi üzerine nitel bir araştırma. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 28(1), 81-95.

BÖLÜM 15

ADLİYE ÇALIŞANLARINDA PSİKOSOSYAL RİSK ETMENLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇORUM ADLİYESİ ÖRNEĞİ

*Yağmur SEZİK IŞIK¹
Berna GÜR²*

1 Yağmur SEZİK IŞIK, ORCID: 0000-0001-7389-5931

2 Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, ORCID: 0000-0002-0674-4612

*Yüksek Lisans Tezi, Adliye Çalışanlarında Psikososyal Risk Etmenlerinin Değerlendirilmesi: Çorum Adliyesi Örneği tezinden üretilmiştir. (Yazar: Yağmur SEZİK IŞIK, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Berna GÜR)

GİRİŞ

İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliğinin 4. Maddesinde tehlike “*iş yerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyeli*” olarak risk ise “*tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimali*” olarak tanımlanmaktadır.

İSG de tehlikeye sebep olan etmenler fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik ve psikosozyal risk etmenleri olmak üzere 5 sınıfta toplanır. Bu risk etmeleri de kendi içinde farklı sebepler barındırır. Bunlar;

Fiziksel Risk Etmenleri;

- Gürültü
- Titreşim
- Aydınlatma
- Isı
- Nem
- Tozlar
- Radyasyon
- Basınç

Kimyasal Risk Etmenleri

- Madenler
- Solventler
- Zehirli gazlar
- Asit ve alkaliler
- Pestisitler
- Plastik maddele
- Tozlar vb.

Biyolojik Risk Etmenleri

- Bakteriler
- Virüsler
- Mantarlar

Ergonomik Risk Etmenleri

- İşin fizyolojisi
- Yük itme çekme
- Kaldırma işlemi

Psikososyal Risk Etmenleri

- İş güvencesi
- Uzun çalışma saatleri
- İş stresi
- Mobbing
- İş tatminsizliği

Dinlenme sürelerinin azlığı vb.

PSİKOLOJİK RİSK ETMENLERİ

Psiko ve sosyal kelimelerinin birleşmesinden psikososyal terimi oluşmuştur. Psiko kelimesi bireyin ruhsal durumunu ifade ederken sosyal kelimesi ise bireyin iş ortamındaki durumunu ve çalışanlarla ilişkisini, etkileşimini ve arkadaşça ilişkiler içerisinde bulunmak olarak tanımlanır (Gündoğdu, 2013).

Psikososyal riskler yapılan iş ve çalışma ortamına göre değişkenlik göstermektedir. Psikososyal riskler tüm iş kollarında vardır. Ancak psikososyal risk etmenlerinde diğer risk etmelerinde olduğu gibi somut veriler olmadığından fark edilmesi ve buna karşı önlemlerin alınması zorlaşmaktadır (Güven ve Sezici, 2016). Çalışanların iş yüküne bağlı stres artışı ve yeterli sosyal destek alamamaları psikososyal risklerin daha çok etkisinin görülmesine neden olur (Met, 2016).

İşyerinde artan iş yükü, çalışma saatlerinin uzaması, stresin varlığı, rol belirsizliği işçi sağlığını olumsuz etkilemektedir. Bu da verim kaybına, aidiyet duygularının azalmasına, işe devam etmede azalma ve ekonomik açıdan kazancın azalmasına sebep vermektedir.

TÜKENMİŞLİK

Freudenberg tükenmişlik kavramını “başarısızlık, yıpranma, enerji ve güç kaybı veya insanın iç kaynakları üzerinde, karşılanmayan istekler sonucunda ortaya çıkan bir tükenme durumudur” olarak tanımlamıştır (Okroy, 2018).

1981 yılında Maslach ve Jackson tükenmişlik kavramını bitkinlik, yorgunluk, çaresizlik, umutsuzluk, yaşamında insanlara karşı olumsuz davranışları olan fiziksel ve zihinsel süreçlerindeki sıkıntı olarak ifade

etmektedir (Poyraz ve Sürücüoğlu,2015). Yapılan araştırma sonuçlarına göre tükenmişliğe bireysel, sosyal, fiziksel ve psikolojik etkenlerin sebep olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca elde edilen veriler doğrultusunda tükenmişlik belirtileri üç kısımda toplanmıştır (Arı ve Çına Bal,2008).

Çalışanlarda tükenmişliğin fiziksel belirtileri; aşırı yorgunluk ve enerjisizlik, kalp çarpıntısı, midede şişkinlik, kabızlık, uyku problemi, solunum güçlüğü, bacak ve sırt ağrısı vb. vücut ağrıları olduğu görülmektedir (Işıkhan, 2004).

Çalışanlarda tükenmişliğin davranışsal belirtileri; ani tepki verme, eleştirilere tahammülsüzlük, asabiyet, sabırsız davranışlar, katı kurallara sahip olma, alıngan olma, daima kendini savunma ve başkalarını suçlama, iş dışında konularla ilgilenmek ve çevresiyle iletişimde bozukluklardır (Arı ve Çına Bal, 2008).

Çalışanlarda tükenmişliğin psikolojik belirtileri; ailesel sıkıntılar, uyku problemi, düş kırıklığı, ümitsizlik, kaygı, yabancı hissetme ve depresyondur (Uler, 2020).

Maslach ve Jackson tükenmişliği 3 kategoride toplayarak açıklamıştır. Bunlar; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda eksiklidir. Duygusal Tükenme; çalışanların yıpranmışlık duygularından dolayı yorgun hissetmeleridir. Araştırmalardan elde edilen verilere göre tükenmişliğin ilk göstergesi duygusal tükenme olarak ortaya çıkmaktadır. Duygusal anlamda tükenme duyarsızlaşmaya neden olmaktadır. İki belirtinin ortaya çıkması da kişisel başarıda eksikliklerin olmasına neden olur (Demirtaş ve Kapusuzoğlu, 2016). Duyarsızlaşma; iş ortamındaki karşı karşıya geldiği her duruma veya kişiye umursamaz tavırla yaklaşması olarak kendini belli edip tükenmişliğin ikinci kategoride yer almaktadır (Demirkol, 2018). Duyarsızlaşmada çalışanların diğer çalışanlarla iletişim boyutunu içerir. Bu boyutta çalışan diğer çalışana kötülük yapma isteğindedir (Akman vd., 2010). Kişisel Başarı eksikliği; tükenmişliğin üçüncü kategorisini oluşturmaktadır. Bu aşamada kişi daha önceki aşamalarda ortaya çıkan duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın farkına varır. Diğer aşamalarda çevrelere yaptıkları olumsuz davranışları kendilerine de yapmaya başlar (Güven ve Sezici, 2016).

Bir grubun üyesi olduğunu hissetme veya yaşamak ait olma anlamına gelirken; grubun dışında olduğunu, kendini yabancı hissetme veya yaşama ötekillik anlamına gelir (Yarbay, 2019). Maslaow'un ortaya koyduğu ihtiyaçlar piramidinin üçüncü basamağı ait olma ve sevgi ihtiyacıdır. Eğer kişilerin bu basamakta gereksinimleri karşılanmazsa üst basamaklarda yer alan saygınlık ve kendini geliştirme basamaklarına kişiler geçemeyeceklerdir. Bu da çalışanların işi bırakmasına, iş veriminin azalmasına ve mutsuzluğa neden olacaktır.

1935 yılında Hoppock İş Tatmini kitabında ilk defa iş tatmini kavramına yer verirken, iş tatminini çalışanların fiziksel ve psikolojik olarak çalışma ortamına olan memnuniyeti olarak ifade etmiştir (Dursun, 2011). Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda fiziksel, psikolojik ve kişisel faktörlerin iş tatmini üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden literatürde iş tatmini içsel boyut ve dışsal boyut olarak iki kısımda incelenmiştir (Kahyaoğlu ve Akça, 2020).

2- Araştırmanın Amacı

Araştırmada; Çorum adliyesinde çalışanların psikososyal risk etmenlerinin değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu ana amaç altında şu hipotezler belirlenmiştir.

H1- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile cinsiyetlerine bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H2- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile yaşlarına bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H3- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile medeni durumlarına bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H4- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile mezun oldukları okula bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H5- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile meslekte çalışma yıllarına bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H6- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile görev yaptıkları birime bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H7- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile kadro türüne bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H8- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile Covid-19 hastalığını geçirmelerine bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

H9- Adliye çalışanların psikososyal risk etmenleri ile unvanlarına bağlı özellikler açısından katılımcılar arasında fark vardır.

3- Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Çorum adliyesinde görev yapan tüm çalışanlar, örneklemine ise ankete katılmayı kabul eden 149 adliye çalışanı oluşturmaktadır.

4. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada uygulanan anketinin ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik 9 soru, ikinci bölümünde “Çorum adliyesinde çalışanların psikososyal risk etmenlerini” belirlemek için 29 soru oluşturulmuştur. Çorum adliyesinde çalışanların psikososyal risk etmenlerini belirlemek için hazırlanan 29 soruda “5’li Likert Ölçeği” kullanılmıştır. Likert ölçeğine verilen cevaplar “1: Kesinlikle hayır, 2: Hayır, 3: Belki, 4: Evet ve 5: Kesinlikle evet” olarak kodlanmış ve buna göre analizler yapılmıştır.

5- Bulgular

Çorum adliyesinde çalışanların psikososyal risk etmenlerini belirlemek için sorulan sorulara verdikleri cevaplar “IBM SPSS Statistics 25.0” programı ile analiz edilmiş ve “Cronbach Alpha (α)” değeri 0.641 elde edilmiştir. Cronbach Alpha (α) değerinin $0.6 < \alpha < 0,8$ aralığında olması yapılan çalışmanın güvenilir olduğunun bir kanıtıdır. Adliye çalışanlarının demografik özellikler ve psikososyal risk etmenleri belirlemek için sorulan sorulara verdikleri cevaplar için frekans ve yüzde değerleri bulunarak tablolar halinde verilmiştir. Çalışmaya başlarken oluşturulan 9 hipotezin doğruluğunu test etmek için parametrik analiz ve non-parametrik analizler yapılmıştır. Elde edilen verilerin tablo haline getirilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Verilen cevaplardan elde edilen sonuçların birbirleriyle tutarlı olup, hipotezlerin doğruluğunda $p < 0.05$ anlamlı farklılığı ifade etmektedir.

5.1. Demografik bilgilere ilişkin bulgular

Uygulanan anket sorularına verilen cevaplar doğrultusunda demografik verilerin tablo halinde verilmiştir. Tabloda cinsiyet, medeni durum, yaş, covid-19’a yakalanma, mezuniyet, meslekte geçirilen yıl, görev yapılan birim, kadro türü, unvan ve işe bağlı hastalıklar değişkenlere ait frekans ve yüzde değerleri analiz edilerek verilmiştir.

Tablo 1: Adliye çalışanlarının demografik verileri

Cinsiyet	N	%
<i>Kadın</i>	54	36,2
<i>Erkek</i>	95	63,8
Medeni Durum	N	%
<i>Bekar</i>	39	26,2
<i>Evlü</i>	110	73,8
Yaş	N	%
<i>18-25</i>	8	5,4

26-34	40	26,8
34-44	65	43,6
45-55	29	19,5
55 ve üzeri	7	4,7
Covid-19'a yakalanma	N	%
<i>Evet</i>	45	30,2
<i>Hayır</i>	103	69,1
Mezuniyet	N	%
<i>İlköğretim</i>	7	4,7
<i>Lise</i>	21	14,1
<i>Ön lisans</i>	35	23,5
<i>Lisans</i>	80	53,7
<i>Lisansüstü</i>	6	4,0
Meslekteki yıl	N	%
<i>1-5</i>	61	40,9
<i>6-10</i>	28	18,8
<i>11-15</i>	12	8,1
<i>16-20</i>	30	20,1
<i>20 ve üzeri</i>	18	12,1
Görev yapılan birim	N	%
<i>Ağır ceza mahkemesi</i>	24	16,1
<i>Özel kalem</i>	2	1,3
<i>Asliye ceza mahkemesi</i>	30	20,1
<i>Aile mahkemesi</i>	5	3,4
<i>Hukuk</i>	6	4,0
<i>İnfaz bürosu</i>	3	2,0
<i>Savcılık</i>	25	16,8
<i>Adli tıp</i>	5	3,4
<i>Bilgi işlem müdürlüğü</i>	3	2,0
<i>Ara buluculuk</i>	6	4,0
<i>İdari işler</i>	6	4,0
<i>Baro</i>	2	1,3
<i>Sulh ceza</i>	8	5,4
<i>Soruşturma bürosu</i>	2	1,3
<i>Tevzi bürosu</i>	3	2,0
<i>Komisyon</i>	10	6,7
<i>Tüketici mahkemesi</i>	5	3,4
<i>İcra müdürlüğü</i>	4	2,7
Kadro türü	N	%

<i>Kadro lu</i>	105	70,5
<i>Sözleşmeli</i>	44	29,5
Unvan	N	%
<i>Kâtip</i>	83	55,7
<i>Mübaşir</i>	17	11,4
<i>Yazı işleri müdürü</i>	16	10,7
<i>Uzman doktor</i>	2	1,3
<i>Sosyal hizmetler uzmanı</i>	3	2,0
<i>Adli tıp</i>	1	,7
<i>Bilgi işlem uzmanı</i>	5	3,4
<i>Memur</i>	9	6,0
<i>İdari işler</i>	2	1,3
<i>Baro müdürü</i>	1	,7
<i>Hizmetli</i>	6	4,0
<i>İcra memuru</i>	4	2,6
İşe bağlı hastalıklar	N	%
<i>Gastrit</i>	23	5,5
<i>Varis</i>	24	5,8
<i>Eklem ağrısı</i>	57	13,7
<i>Sinir sıkışması</i>	40	9,6
<i>Boyun fıtığı</i>	55	13,2
<i>Boyun düzleşmesi</i>	41	9,8
<i>Çarpıntı</i>	28	6,7
<i>Astım</i>	8	1,9
<i>Yüksek tansiyon</i>	12	2,9
<i>Migren</i>	36	8,6
<i>Saç dökülmesi</i>	63	15,1
<i>Diğer</i>	30	7,2

Çorum adliyesinde çalışanların demografik özelliklerine bağlı frekans ve yüzde değerleri bulunarak tablo halinde getirilmiştir. Tabloya göre çalışanların 95'inin erkek, 54'ünün kadın; 110'nunun evli, 39'unun bekar; 8'inin 18-25, 40'nın 26-34, 65'inin 34-44, 29'un 45-55, 7'sinin 55 ve üzeri yaş grupta yer almaktadır. Adliye çalışanlarının 45'i Covid-19 hastalığını geçirirken, 103'ü Covid-19 hastalığını geçirmemiştir. Çalışmaya katılanların 7'si ilköğretim, 21'i lise, 35'i ön lisans, 80'ni lisans ve 6'sı lisansüstü mezunu iken 31'i 1-5 yıl, 28'i 6-10 yıl, 12'si 11-15 yıl, 30'u 16-20 yıl ve 18'i 20 yıl ve üzeri meslekte çalışma yılına sahiptir. Çalışmaya katılan adliye çalışanların 24'ü ağır ceza mahkemesinde, 2'si özel kalem, 30'u asliye ceza mahkemesinde, 5'i aile mahkemesinde, 6'sı hukuk, 3'ü

infaz bürosu, 25'i savcılık, 5'i adli tıp, 3'ü bilgi işlem müdürlüğü, 6'sı ara buluculuk, 6'sı idarecilik, 2'si baro, 8'i sulh ceza, 2'si soruşturma bürosu, 3'ü tevzi bürosu, 10'nu komisyon, 5'i tüketici mahkemesi, 4'ü icra müdürlüğü birimlerinde görev alırken 105'i kadrolu, 44'ü ise sözleşmeli olarak çalışmaktadır. Ankete katılan adliye çalışanların 83'ü kâtip, 17'si mübaşir, 16'sı yazı işleri müdürü, 2'si uzman doktor, 3'ü sosyal hizmetler uzmanı, 1'i adli tıp uzmanı, 5'i bilgi işlem uzmanı, 9'u memur, 2'si idari işler, 1'i baro müdürü, 6'sı hizmetli ve 4'ü icra memuru unvanıyla görev yapmaktadır. Adliye çalışanlarının 23'ü gastrit, 24'ü varis, 57'si eklem ağrısı, 40'ı sinir sıkışması, 55'i boyun fitiği, 41'i boyun düzleşmesi, 28'i çarpıntı, 8'i astım, 12'si yüksek tansiyon, 36'sı migren, 63'ü saç dökülmesi ve 30'u ise işe bağlı diğer hastalıkları olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 2: *t testi analizleri*

Adliye çalışanların psikososyal risk etmeleri farklılıkları	Değişken	Alt gruplar	N	Ort.	t	p	Hipotez
	Cinsiyet	Erkek		95	2,90	1,60	*,111
Kadın			54	2,99			
Medeni durum	Bekar		39	2,93	,734	*,464	H3 Red
	Evli		110	2,98			
Kadro türü	Kadrolu		105	2,96	,244	*,808	H7 Red
	Sözleşmeli		44	2,97			
Covid 19 geçirme	Evet		45	2,90	1,405	,062	H8 Red
	Hayır		103	2,99			

Adliye çalışanlarının psikososyal risk etmenleri ile cinsiyet, medeni durum, kadro türü, Covid-19 geçirme arasında istatistiksel açıdan fark olup olmadığı *t testi* ile incelenmiştir. Uygulanan testten elde edilen sonuçlar incelendiğinde cinsiyet ($p=0,111$), medeni durum ($p=0,464$), kadro türü ($p=0,808$) ve covid-19 geçirme ($p=0,062$) sonuçları doğrultusunda H1, H3, H7 ve H8 hipotezlerinin desteklenmediği ($p>0,05$) belirlenmiştir.

Tablo 3: *Anova testi analizleri*

Adliye çalışanların psikososyal risk etmeleri farklılıkları	Değişken	Alt gruplar	N	Ort.	F	p	Hipotez
	Yaş	18-25	8	2,94	1,348	*,255	H2 Red
26-34		40	2,91				
34-44		65	2,97				
45-55		29	2,96				
55 ve üzeri		7	3,25				
Mezuniyet	Orta okul	7	3,20	,908	*,461	H4 Red	
	Lise	21	2,97				
	Ön lisans	35	2,95				
	Lisans	80	2,94				
	Lisansüstü	6	3,04				
Çalışma yılı	1-5	61	3,0087	1,059	*,379	H5 Red	
	6-10	28	2,9116				
	11-15	12	2,8486				
	16-20	30	2,9144				
	20 ve üzeri	18	3,0444				

Adliye çalışanlarının psikososyal risk etmenleri ile yaş, mezuniyet ve çalışma yılları arasında istatistiksel açıdan fark olup olmadığı Anova testi ile incelenmiştir. Uygulanan testten elde edilen sonuçlar incelendiğinde yaş ($p=0,255$), mezuniyet ($p=0,461$) ve çalışma süreleri ($p=0,379$) sonuçları doğrultusunda H2, H4 ve H5 hipotezlerinin desteklenmediği ($p>0,05$) belirlenmiştir.

Tablo 4: Kruskal Wallis testi analizleri

Değişken	Alt gruplar	N	Sır. Ort.	X ²	p	Hipotez						
Adliye çalışanların psikososyal risk etmeleri farklılıkları	Görev yapılan birim	Ağır Ceza Mahkemesi	24	74,19	11,079	,852	H6 Red					
		Özel Kalem	2	112,50								
		Asliye Ceza Mahkemesi	30	68,07								
		Aile Mahkemesi	5	94,30								
		Hukuk	6	62,58								
		İnfaz Bürosu	3	61,83								
		Savcılık	25	74,16								
		Adli Tıp	5	84,10								
		Bilgi İşlem Müdürlüğü	3	99,00								
		Ara Buluculuk	6	58,83								
		İdari İşler	6	69,17								
		Baro	2	76,75								
		Sulh Ceza	8	98,44								
		Soruşturma Bürosu	2	84,00								
		Tevzii Bürosu	3	103,00								
		Komisyon	10	62,20								
		Tüketici Mahkemesi	5	85,20								
		İcra müdürlüğü	4	72,38								
		Adliye çalışanların psikososyal risk etmeleri farklılıkları	Çalışanların unvanları	Kâtip				83	70,25	10,21	,512	H9 Red
				Mübaşir				17	73,15			
Yazı işleri müdürü	16			78,31								
Uzman doktor	2			46,00								
Sosyal hizmetler uzmanı	3			119,83								
Adli tıp	1			64,50								
Bilgi işlem uzmanı	5			57,80								
Memur	9			80,17								
İdari işler	2			73,75								
Baro müdürü	1			140,50								
Hizmetli	6			88,00								
İcra memuru	2			104,00								

Adliye çalışanlarının psikososyal risk etmenleri ile görev yapılan birim ve çalışanların unvanları arasında istatistiksel açıdan fark olup olmadığı Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir. Uygulanan testten elde edilen sonuçlar incelendiğinde yaş (p=0,852), mezuniyet (p=0,512) ve çalışma süreleri (p=0,379) sonuçları doğrultusunda H6 ve H9 hipotezlerinin desteklenmediği (p>0,05) belirlenmiştir.

SONUÇ

Adliye çalışanlarının psikososyal risk etmenlerinde demografik özelliklere bağlı yapılan analizler sonucunda farklılığın olmadığı tespit edilerek hipotezler ret edilmiştir. Bu sonuç aynı işyerinde çalışanların demografik özelliklerinin bağlı psikososyal risk etmenlerinde farklılık oluşturmadığını göstermektedir.

Çalışanların psikososyal risk etmenlerini belirlemek için hazırlanan 29 soruya verilen cevapların ortalamaları hesaplanarak yorumlar yapılmıştır. “Hayalimdeki işi yapıyorum” sorusuna çalışanların cevap ortalaması “hayır” olmuştur. Yaşanılan çevre, toplumun gelişmişlik düzeyi, ekonomik ve kültürel durumlar dikkate alındığında kişilerin hayalindeki iş yerine devlet içinde çalışma isteğinin çok olduğu ve bu yüzden kamuda meslek ayrımı yapamadıkları düşünülmektedir.

“Çalışma hayatımın tamamını bu kurumda geçirmek istiyorum” sorusuna çalışanların cevap ortalaması “hayır” olmuştur. Kişilerin çalışarak ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu onları istemedikleri bir işte de çalışmaya mecbur bırakabiliyor. Çalışanlar daha iyi koşullarda ve daha yüksek gelirli işlerde çalışma isteklerinin var olduğunun da bir göstergesidir. Çalıştıkları bölümlerde artan iş yükü, çalışma saatlerinin uzun ve çalışma temposunun yüksek olması gibi sorunlar çalışanlar üzerinde stres başta olmak üzere birçok olumsuzluklara neden olmaktadır. Bu olumsuzluklarda çalışanlarda işyerine bağlılığı azaltma ve işe devamda azalmanın olduğunu belirtmiştir (Vatansever, 2014).

Çalışanların “İş yoğunluğundan dolayı mesai saatleri dışında da çalışmak zorunda kalıyorum” sorusuna farklı birimlerde çalışanlar olmasına evet cevabı verilmiştir.

“Uzun çalışma süreleri uyku düzenini bozarak çalışanların yeterince dinlenmemelerine neden olmakta bu da uyku bozukluğu gibi fiziksel sorunların yanı sıra boş zaman yetersizliği, konsantrasyon güçlüğü ve sürekli yorgunluk hissi gibi psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Çalışanların kendilerine yeterince zaman ayıramamaları iş yaşam dengelerini olumsuz yönde etkilemekte ve mutsuzluğa yol açmaktadır” (Kocabaş vd., 2018).

“Aldığım ücretten memnunum” sorusuna çalışanlar “hayır” cevabı vermiştir. Ücret memnuniyetsizliği çalışanlarda işe bağlılık, iş tatmini ve ekonomik açıdan zorlanmalar gibi olumsuzluklara sebebiyet verebilir. Oluşan olumsuzluklar kişilerde tükenmişliğin başlamasına katkıda bulunabilir.

“Kurumda terfilerin hakkaniyetli olduğunu düşünüyorum” sorusuna çalışanlarının cevapların ortalaması “hayır” olmuştur. Çalışanların kendi

alanındaki başarısı ve kendisini gerçekleştirebilme çabasının karşılığı terfidir. Çalışanın terfilerin adil olmamasını düşünmesi üzüntü ve bıkkınlığa yol açarak tükenmişliğe neden olur.

“Çalışma hayatımın tamamını bu kurumda geçirmek istiyorum” ve “Kurumda terfilerin hakkaniyetli olduğunu düşünüyorum” sorularına verilen cevapların ortalaması “hayır” olmuştur. Kurumda ayrımcılık yapılmaması ve işe aidiyet duygularının sağlanması çalışanların işe bağlılığını olumlu yönde etkileyecektir.

“Çalıştığım birimde üstlerim herkese adaletli davranır” sorusuna verilen cevapların ortalaması “kararsızım” olmuştur. Bu düşünce çalışanın kendini geliştirilmesinde engel oluşturarak çalışan da tükenmişliğe de yol açabilir. Bu yüzden çalışmada bu düşünceye neden olan etkenler belirlenerek ortadan kaldırılmalıdır.

Adliye çalışanlar yöneticilerinden memnun olduklarını ve arkadaşlarıyla iletişimlerinin iyi olduğunu ifade etmektedirler. Çalışılan ortamdaki uyumluluk çalışanlara olumlu yönde etki edecektir. Polatçı sosyal uyumun varlığında çalışanın örgütsel bağlılığı, iş tatmini, motivasyonu ve performansın artarken iş stresi, kaygı, depresyon, tükenmişlik ve çatışmaları da azaltacağı ifade etmiştir. (Polatçı, 2015).

“İş yerinde kendimi güvende hissedirim” sorusuna verilen cevapların ortalaması “kararsızım” olmuştur. Çalışanların kendini güvende hissetmeleri konusunda kararsızlık içerisinde olması olumsuzluk teşkil etmektedir. Güvende hissedilmeyen ortamda mutsuzluk ve ortamdaki uzaklaşma isteği görülecektir. İSG'nin temel amaçlarından biri olan çalışanın ruhen de sağlıklı olması için kendini güvende hissedeceği ortama ihtiyacı vardır.

“Kurumda sunulan imkanlar işime olan bağlılığımı artırıyor” sorusuna çalışanlar “hayır” cevabını vermiştir. Verilen bu cevabın sadece bu kurumda değil tüm kamu kurumları için geçerli olacağı düşünülmektedir. Kişilerde kurum aidiyetini artıracak imkanların sunulması işe bağlılığı artıracığı gibi iş veriminde de artış sağlayacaktır

“Mesleğimden bahsederken gururlanırım” sorusuna “kararsızım” cevabı çıkmasının sebebi, ülkemizde devlet memurluğuna verilen değeri düşünenler olduğu kadar istediği mesleği yapamayanların ve iş tatminsizliği olan kişilerin varlığından kaynaklanabilir.

“Kurum içinde çalışanların performansını artırmak için sosyal aktivitelere önem verilmektedir” sorusuna verilen cevabın hayır olması birkaç soru öncesinde sorulan “kurumda sunulan imkanlar işime bağlılığımı artırıyor” sorusuna verilen hayır cevabını destekler niteliktedir. Çalışanlar anket yapımı sırasında işlerin performansına dayalı

yürütülmediği ve kurumların çalışan performansına yönelik ödüllendirme, terfi gibi çalışmalarının olmadığını dile getirmişlerdir.

“İşimi yaparken sürekli gözetim altında olduğumu hissediyorum” sorusuna verilen “kararsızım” cevabı en az evet cevabı kadar olumsuzdur. Günün büyük bir bölümünü geçirdikleri iş ortamında rahat ve güvende hissetmek yerine çalışanların hata yapmaktan ve alacakları tepkilerden çekinmeleri psikolojik açıdan olumsuzları da beraberinde getirmektedir. İnsana verilen hizmet kollarından biri olan adliye çalışanlarında hata yapılmaması çokta beklenmedik bir durum değildir. Bu durumda çalışanlara tepki yerine yapılan hataları nasıl telafi edecekleri yönünde bilgilendirme ve destek olunmalıdır.

“Günün sonunda kendimi tükenmiş hissedirim” sorusu çalışmamızın direk amacına yönelik bir soru olmaktadır. Soruya çalışanların verdiği “evet” cevabı çalışanların psikolojik olarak ne kadar kötü olduğunu göz önüne koymaktadır. Çalışanlara bu konuda profesyonel destek sağlanmalı ayrıca bu konuda kişilere kendilerini koruma yöntemleri İSG eğitimleri ile detaylı bir şekilde verilmelidir. İleride bu alanda yapılacak çalışmalarda tükenmişlik düzeyi irdelenerek bu doğrultuda alınacak önlemler ortaya konulmalıdır.

Çalışma hayatındaki aksaklığa sebep olan nedenler yetersiz ücret, kendini gerçekleştirilememesi, fazla çalışma saatleri, mobbing, iş yükü vb. gibi sebepler olabilmektedir, önceliğimiz bu ve benzeri durumların olmamasına yönelik çalışmaların olmasıdır. Ancak dönemimiz şartları göz önüne alındığında bunları çalışanların dile getirebileceği bir ortamın oluşturulabilmesi de önemli bir adım sayılacaktır.

Çalışmamızda anketlerin yüz yüze yapılması çalışanlarla birebir iletişim kurulmasını sağlamıştır. Çalışanların “anket sayesinde belki sesimizi duyarlar”, “bu sorular ne ki gelin bir de bizden dinleyin sorunlarımızı” diye yakınmaları ve daha fazlası yakınmalarına şahit olunmuştur. Anketin yapımı en fazla 15 dakika zaman alacak olmasına rağmen bazı çalışanlar “o kadar yoğunum ki başımı kaşıyacak vaktim yok, o yüzden katılamam” ifadelerini kullanarak anket yapımını ret etmiştir. Bazı birimlerde fazla dosyaların varlığı ergonomik bir ortamın olmadığı hatta kişiler arasında iletişim kurmak için sandalyesini boş bir alana çeken çalışanların olduğu gözlenmiştir. Bu olumsuzlukların nedeni 6331 sayılı İSG yasanın ilgili maddelerinin kamu kurumunda ertelenmesidir. Çalışanlara çalıştıkları ortamda var olan ergonomik ve fiziksel risklerden bahsedecek, iş yerinde bulunan psikososyal risk ihtimallerini gözlemleyerek analiz edebilecek uzman kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Çok stresli bir iş kolu olarak kabul ettiğimiz adliye çalışmalarında İSG uzman ihtiyacı bulunmaktadır.

İSG Kanununun ertelenen ilgili maddeler sebebiyle bu kurumda çalışan kişilerin sorunları göz ardı edilmekte, çalışan bu strese, iş yoğunluğuna, adil bir sistemin olmayışına karşı daha fazla dayanamamakta ve istifa edebilmektedir. Bu durumda iş günü kaybı, iş gücü kaybı ve yansıma maliyetleri olarak kurumun karşısına çıkabilmektedir. İş sağlığı güvenliği kültürünün toplumda oluşmaya başlaması için en önemli adımlardan biri kamuda İSG Kanunu'nun uygulanmaya başlaması olacaktır. Kamu kurumları bu algıda önderlik etmelidir ki diğer kurum ve kuruluşlara da iyi birer örnek teşkil etsin. Toplumun en küçük yapı taşından başlayarak, yaşamın her anında İSG kültürünü yaygınlaştırmak iş sağlığı ve güvenliğine uyumu ve alışkanlığı arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- T.B.M.M. (2012, Haziran 30). *6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu*. Ankara.
- Gündoğdu, D. *Tükenmişlik sendromu nedir? Belirtileri, nedenleri ve tedavisi*. 12 12, 2021 tarihinde Medikal Akademi: <https://www.medikalakademi.com.tr/tukenmislik-sendromu-nedir-tani-tedavisi-nasil-gecer/>.
- Güven, Ö. ve Sezici, E. (2016). *Otel İşletmelerinde İşgörenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Maslach Tükenmişlik Modeline Göre İncelenmesi*. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi.-Cilt14 (2) s. 116.
- MET, Ö. L. (2016). *Çalışma yaşamında psikososyal Risklere Proaktif Bir Yaklaşım: Örgütsel Ombudsmanlık Modeli*. Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 0(49), s, 98.
- Okray, Z. (2018). *Akademisyenlerin Tükenmişlik Düzeyleri: Sistematik Bir Derleme*. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, cilt 3(1),164.
- Poyraz, K. ve Sürücüoğlu, H.,(2015).” *İlk Ve Orta Öğretim Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik (Kütahya İl Merkezi Örneği)*”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 44, S.10-12.
- Arı, G. S., & Çına Bal, E. (2008). *Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi*. Yönetim Ve Ekonomi, 15 (1), 142.
- Işıkhan, V., (2004). *Çalışma Hayatında Stres ve Başa Çıkma Yolları*. Ankara: Sandal Yayınları.
- Uler, E. (2020). *Tükenmişlik ve Örgütsel Tükenmişlik Üzerine Literatür Taraması*. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 38. (6).
- Demirtaş, C. ve Kapusuzoğlu, Ş. (2016). “*Akademik Personelin Tükenmişlik Düzeyi: Türkiye-Malta Çalışma Grubu Örneği*”. Journal of Management, Marketing and Logistics.3(4). S.358.
- Demirkol, Ö. (2018). *Şanlıurfa İlindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Tükenmişlik Sendromlarının Tespitine Yönelik Bir Çalışma*. Journal of Current Researches on Social Sciences. cilt 8(1) S. 22.
- Akman, B., Taşkın, N., Özden, Z., ve Çörtü, F. (2010). *Okul öncesi öğretmenlerinde tükenmişlik üzerine bir çalışma*. Dergi Park, Cilt 9(2), 808.
- Yarbay, P. (2019).” *Kadın Çalışanların İşgören Sessizliği, Psikolojik Sermaye ve Aidiyet Algısı Üzerine Bir Araştırma: Antalya ve Muğla İlleri Örneği*” Cilt 5, Sayı 2, s.368.
- Dursun, M. (2011). *Müşterilerin Kurumsal İmaj Algısının Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, 22(69), 97-118.

- Kahyaoglu, M., & Akça, M. (2020). *Kurumsal İmajın İş Tatminine Etkisinde Duygusal Bağlılığın Rolü: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma*. Turizm Akademik Dergisi, cilt 7(1), s,227.
- Vatansever, Ç. (2014). *Risk Değerlendirmede Yeni Bir Boyut, Psikososyal Tehlike ve Riskler*. Çalışma ve Toplum Dergisi (40), 117-138.
- Kocabaş , F., Aydın, U., Canbey Özgüler, V., İlhan , M., Demirkaya, S., Ak , N., & Özbaş, C. (2018). *Çalışma Ortamında Psikososyal Risk Etmenlerinin İş Kazası, Meslek Hastalıkları ve İşle İlgili Hastalıklarla İlişkisi*. Sosyal Güvence Dergisi,cilt 7 (14), s, 52.
- Polatcı, S. (2015). *Örgütsel ve Sosyal Destek Algılarının Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş ve Evlilik Tatmininin Aracı Rolü*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 11 (2), 25.

BÖLÜM 16

ANTİK YUNANDA TIP ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Abdullah ŞİMŞEK¹

¹ Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, yüksek lisans öğrencisi ABDULLAH ŞİMŞEK. orcid.org/0000-0002-6597-9657

GİRİŞ

Şüphesiz tıp modern dünyamızda olduğu kadar insanlığın doğusundan antik devirlerde var olmuş medeniyetlerde de insanlığın en mühim ve kuşkusuz üzerinde durduğu en önemli konulardan biri olmuştur. İnsanın, var olduğu ilk günden günümüze kadar değişen ve dönemlere göre farklılık gösteren hastalık ve salgın gibi birçok sağlık sorunları ile karşılaşmış ve bir şekilde üstesinden gelmeye çalışmıştır. Zaman zaman dini ritüellere, büyü ve sihre zaman zaman ise doğanın iyileştirici gücünden yararlanmak koşuluyla çareler bulabilmeyi aramış ve başarmıştır.

Geçen yüzyıllar içerisinde ortaya çıkmış olan birçok farklı medeniyetler ise bu çare arayışındaki tecrübeleri geliştirmiş ve yenilemiştir. Özellikle Mısır, Hitit, Mezopotamya medeniyetleri ve antik Yunanlılar bu ilerleyişe öncülük etmişlerdir. Hitit ve Mezopotamya medeniyetleri neredeyse tamamen dinsel olarak yaklaşmışken Mısırlılar biraz daha bilimselleştirmeye önem vermişlerdir. Lakin antik Yunanlılar tıba farklı bir bakış açılarıyla ele almayı ve dinden ayırmayı başarabilen bir medeniyet haline gelmişlerdir.

Antik Yunan tıbbının dönemsel olarak farklılık gösteren ilerleyişini mitoloji evre, felsefik evre ve bilimsel evre olmak üzere üç evrede incelemek mümkündür.

Mitolojik evrede aslında Yunanlıların kendinden önceki medeniyetlerden farksız olmayan bir tıp anlayışına sahip oldukları ve ziyadesiyle bu medeniyetlerden etkilendikleri dönemdir. Felsefik evre ise Yunan tıbbının bilimselliğe ilk adımını yavaş yavaş attığı evredir. Özellikle bu evrede ortaya çıkan filozof hekimler bu dönemde çok etkin bir rol oynamışlardır. En önemli ve son evre olan bilimsel evrede ise tamamen tıbbi bilimsel olarak yaklaşmış ve dinden ayırmayı başarabilmişlerdir. Bu evrede özellikle Knidos ve Kos gibi kentler birer tıp merkezi olmayı başararak tıpta egemen hale gelmişlerdir. Hipokrat bu dönemin etkili isimlerinin başında gelmeyi başarmıştır.

Antik Yunanlıların bu evredeki atılım ve çalışmalarının yanı sıra fikir ve düşünceleri yüzyıllar boyunca dünya tıbbında etkisini göstermiş, günümüz modern tıbbının da çekirdeğini oluşturmuştur.

ANTİK YUNAN ÖNCESİ TIP

Antik yunan öncesi tıba genel olarak bakıldığında özellikle Mısır, Hitit ve Mezopotamya uygarlıkları gibi yerleşik hayata geçiş yapmış olan medeniyetlerde hastalık ve tedavi yaklaşımları büyü ve tanrılardan medet ummaktan öteye geçememiştir.¹ Yine bu doğu kavimleri de zamanla tıp açısından büyük gelişmeler göstermişlerdir ki özellikle Mısırlılar uzun yıl-

¹ Dündar, Emekli, Şener 2019, 79.

lar içerisinde yaptıkları gözlem ve deneylerin sonucunda hastalıkların hem teşhis ve tedavisinde hem de ilaçların hazırlanmasında büyük el becerisi ve üstünlük kazanmışlardır. ²

Genel olarak antik Yunan öncesi tıbbına bakıldığında coğrafyanın farklılaşmasına rağmen yöntem ve anlayışın farklılaşmadığına tanık oluyoruz. Belki de bu değişmezliğin en önemli sebepleri birbirleriyle olan sıkı etkileşimleri ve çare bulmada ki bilgi yetersizliğinin ve bu yetersizliğe aynı yöntemlerle karşılık verme çabasıdır. Tıbbın kısmen ve çoğu zamanda dinsel olarak yaklaşmaları, hastalıkların sebeplerinin doğadan veya tanrılardan gelmiş olduğuna inanmaları ve aynı şekilde tedavilerinde yine büyü veya sihre başvurmaları bunu göstermektedir. Bu hem geleneksel ortak bir kaynaktan gelen tıp anlayışının varlığını hem de birbirleriyle olan güçlü etkileşimi göstermektedir.

Yine bu toplumdaki hekimlik anlayışı da birbirinin hemen hemen aynıdır. Rahip hekim diye adlandırılan toplumun dini yükümlülüğünü yerine getiren ve bunun yanında da toplumun hekimlik ihtiyacını karşılayan ama bilimsellikten tamamen uzak olan bu kişiler bu toplumlarda aynı rolü oynamış kişilerdir.

Tedavilerinin yanı sıra kullanılan ilaç niyetindeki maddelerin kendi coğrafyalarına özgü olması ve bunların kullanım şekillerinin bire bir aynı olmaları yine diğer bir ortak noktalarıdır.

Mezopotamya tıbbı ile bilgiler kısıtlı olduğundan genel olarak bu bilgilerde reçetelerden ibaret olan tıbbi metinlere, edebi metinlere, el kitaplarına ve kanun maddelerine dayanmaktadır.³

Mezopotamya da tıp anlayışı tamamen dinseldi ve hastalıkların nedenleri genel olarak ayın, yıldızların ve güneş hareketlerinin yanı sıra insan vücuduna giren cin, kötü ruh ve benzeri varlıkların sebep olmasıydı.⁴

Mezopotamyalılara göre hastalık işlenen günahkarın bir bedeli ve tanrıların öfkesinden kaynaklanıyordu. ⁵

Mezopotamya tıbbında din ve sihrin çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.⁶

Mezopotamya da birçok hastalık bilinmekteydi ve Mezopotamyalılara göre hastalık, yukarıdan aşağıya veya baştan ayağa doğru vücuda yerleşirdi. Ruh hastalıkları ise kafa içindeydi. Göz, kulak, boğaz, kalp, mide, üreme hastalıkları, bağırsak hastalıkları, romatizma, sinir sistemi bozuk-

2 Mansel 2014, 237.

3 Uncu 2013, 107.

4 Dündar, Emekli, Şener 2019, 80.

5 Erdemir 2014, 13

6 Sayılı 1991, 413.

lukları, difteri, solunum hastalıkları, uyuz, orta kulak iltihabı, böbrek taşları, sarılık, tüberküloz ve çeşitli salgın hastalıklar gibi birçok hastalığın bilgisine sahip idiler.⁷

Mezopotamya da ilaçlar genel olarak bitkisel olmasına rağmen bunların da ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir.⁸ Kil tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla hastalıkta kullanılan ilaçlar tahıl, sebze, ağaç kısımları, baharatlar, yabancı otlar, mersin ağacı, şeytan otu, kekik, söğüt, armut, köknar, incir, hurma, haşhaş, banotu, meşe mazısı, nane, rezene, safran, adamotu, hardal gibi bitkilerdir ve bu bitkilerin kabukları, tohumları, dalları ve kökleri tüm olarak ya da toz halinde kullanılıyordu.⁹

Mezopotamya da ilaçların hazırlanmasında su, bira, şarap, zeytin yağı, sade yağ, bal mumu, bal ve süt kullanılmıştır.¹⁰

İlaçlar tütsü, tampon, bandaj, hap, şurup, yağ, lapa, lavman biçiminde verilir hazırlanan bu ilaçların bir kısmı yağ, şarap ve bira ile sulandırılarak oral olarak kullanılır, bir kısmı merhem şeklinde vücuda uygulanır, bir kısmı ise burundan buhar olarak hastaya verilir.¹¹

Mezopotamya tıbbının rahiplerin elinde olduğu görülmektedir ya da doktorlar rahiplerin konumuna eş değer bir durumdadır. Hekimler üçe ayrılmaktadır, bunlardan ilki barü adını taşıyan kahinler, ikinci grup aşipu adını taşıyan üfürükçüler ve son olarak da A-zu ya da A-su denilen rahip ya da doktorlardır.¹² Bu doktorlar tapınaklara bağlı okullarda tıp eğitimi almaktadır.¹³ Kadın hekimlerin de aralarında bulunduğu Mezopotamya hekimleri farklı statülere sahiptirler.¹⁴ Hekimler drog ve telkin tedavisinin yanında jimnastik, masaj ve fiziksel tedavi yollarından da yararlanmaktaydı.¹⁵

Mısır da tıp oldukça gelişmişlik göstermiştir.¹⁶ Mısırlılar tıp alanında binlerce yıl süren deneyim ve gözlemler sonucunda ilerleme kaydetmiş ayrıca hastalıkların teşhis, tedavi ve ilaçların da önemli usuller bulmuşlardır.¹⁷

Özellikle mumyala geleneği mısırlıların insan vücudunu inceleme fırsatını vermiştir.¹⁸ Ayrıca piramit gibi büyük yapıların inşası sırasında oluşan hastalıklar ve sakatlıklar mısır tıbbının gelişmesi ve öğrenmelerini

7 Erdemir 2014, 12.

8 Arıhan 2003, 18.

9 Arıhan 2003, 19

10 Erdemir 2014, 14.

11 Bayat 2016, 50.

12 Sayılı 1991, 413.

13 Sayılı 1991, 414.

14 Bayat 2016, 48.

15 Erdemir 2014, 14.

16 Bahar 2016, 154.

17 Mansel 2014, 237,

18 Mansel 2014, 237.

sağlayan farklı bir unsur olmuştur.¹⁹

Mısırlılar hastalıkları tanrıların vergisi saymışlar ve bunlardan kurtulmak için de doğaüstü unsurların yardımını almak suretiyle büyü ve sihre başvurmadan da geri kalmamışlardır.²⁰

Mısırlıların kullandıkları ilaçlar genel olarak basitti. Bitkisel olarak anason, sarımsak, soğan, ardık, akasya, firavun inciri, safran, hurma, pe-lin otu, ve reçine, hayvansal olarak taze yada kurutulmuş kan ve organlar, madensel olarak deniz tuzu, şap, güherçile ve göz taşı gibi maddeler kullanılmıştır.²¹

Tıpta uzman hekimlik gelişmişti.²² Her hekimin yalnızca insan vücudundaki organlarından sadece biriyle ilgilenmesi gerektiğine inanılmıştı.²³

Mısır doktorları Mısır dışında da tıp mesleğindeki başarılarıyla tanınmakta idiler. Şöhretleri Mısır sınırlarını aşmaktaydı. Nitekim, birtakım yabancı krallarla prenslerin Mısırlı doktorlara baş vurdukları, bu doktorlardan faydalanmaya önem vermiş oldukları görülmektedir.²⁴

Hitit tıbbıyla ilgili bilgilerimiz Hattuşuş dan çıkan tabletlerle sağlanmış ve hastalığın tanrının bir cezası olarak algıladıkları görülmüştür.²⁵ Yine hastalıklar doğa üstü olaylara bağlanmış ve bu yüzden de hastalıklara ve tedavilerine dinsel olarak yaklaşıp çare bulunmaya çalışılmıştır.²⁶

Hititlerde hastalıkların başlıkça sebepleri arasında tanrıların ihmal edilmesi, bedensel kirlilik, yemin, kara büyü, antlaşmaların çiğnenmesi ve kötülük yapıcı varlıklar sayılmıştır.²⁷ Ayrıca Hititlere göre yeraltında ki ruhlar dışarı çıkabilir ve bu ruhlar hastalıklara da sebep olabilmekte ve bununla birlikte kızdırılan ve ihmal edilen tanrılar da hastalıklara sebep oluyordu.²⁸

Hastalıklar semptomlara göre ayrılmıştır.²⁹ Hitit tıbbi metinlerinde sarılık, sara, bel soğukluğu, öksürük, cüzzam, baş dönmesi, göz kanaması, katarak, kansızlık, ağız kokması ve hıçkırık gibi 40'a yakın hastalığın adı geçtiği görülmüştür.³⁰

Ayrıca Hititlerde halk sağlığına çok önem verildiği bilinmekte ve

19 Kaya 2019, 97.

20 Mansel 2014, 237.

21 Bayat 2016, 68.

22 Kaya 2019, 97.

23 Dündar, Emekli, Şener 2019, 81.

24 Sayılı 1991, 121.

25 Erdemir 2014, 17.

26 Dündar, Emekli, Şener 2019, 81.

27 Bayat 2016, 74.

28 Ünal 1980, 483.

29 Bayat 2016, 74.

30 Bayat 2016, 74.

özellikle ibadetten önce kesinlikle kişisel temizlik yapılmaktadır.³¹

Hititlerde insanlar sağlıklarına büyü ve sinir yoluyla kavuşacaklarına inanırlardı.³² Tedavileri genellikle kehanet ve fal üzerine olan Hititler, tanrıdan geldiğine inandıkları hastalıklar için yine tanrıya danışırlardı.³³

Hititler salgın hastalıklar baş etmeye yaracak yöntemleri olmadığı gibi basit hastalıkları tedavi edecek yöntemlerden bile yoksun bir medeniyetti ve bu yüzden de başlarına gelen her türlü hastalığı dini ritüellerle ve büyüyle çözmeye çalışmışlardır.³⁴ Hastalıklardan korunmanın ilk şartı ise tanrılara gereken saygı ve kurbanlar sunmaktır.³⁵ Hititlerin tedavi olarak kayda değer en önemli uygulamaları özelliklerde salgın hastalıklarda mekân ve yer değiştirmeleri olmuştur.³⁶

Tarımla ilgilenen bir medeniyet olan Hititlerde şifalı bitki tedavisi ön plandadır.³⁷ İlaçlarının çoğu bitkiselidir.³⁸ Hitit arşivlerinden anlaşıldığı üzere reçete olarak adamotu, alıç, arpa, badem, buğday, kayısı, köknar, safran, sarımsak, sedir, soğan, üzüm, zeytin gibi bitkiler bulunmaktaydı.³⁹

Hititlerde hastalıkları tedavi eden hekimlerin nasıl yetiştiği bilinmemekle beraber usta çırak ilişkisi olduğu tahmin edilmektedir. Hastalıkları tedavi edenler aslında bilimsel anlamda hekimden çok rahip kimselerdi. Ve bu rahipler dua yoluyla hastaları iyileştirdikleri sanılırdı.⁴⁰ Hititçe de hekim anlamında kullanılan bir kelime yoktu.⁴¹ Hekimler devlet görevlisi olarak mı yoksa özel olarak mı çalışıyordu bilinmemekle beraber hekimin ücreti ise kanunlarla belirtilmiştir. Aldıkları ücret hastalığa ve kişinin maddi ve sosyal statüsüne göre farklılık göstermektedir.⁴²

Hititler de doktorlar arasında bir hiyerarşi olduğu ve kadınların hekimlik yaptığı ve bu kadın hekimlerin büyü ve ebelik yaptığı düşünülmektedir.⁴³

Hitit hekimleri hem kendilerinden önceki yerli Anadolu haklarından hem de diğer medeniyetlerden pek çok şey almıştı.⁴⁴ Hititler de doktorların katiplikle de yakından ilişkisi olduğu bilinmekte ve hekimlik, büyü

31 Yalçın, Ünal, Pirdal, Selçuk 2016, 37.

32 Kaya 2017, 342.

33 Erdemir 2014, 17.

34 Ünal 1980, 486.

35 Bayat 2016, 74.

36 Ünal 1980, 495.

37 Uzel 2008, 39.

38 Erdemir 2014, 17.

39 Erdemir 2014, 18.

40 Dündar, Emekli, Şener 2019, 81.

41 Bayat 2016, 75.

42 Bayat 2016, 76.

43 Yalçın, Ünal, Pirdal, Selçuk 2016, 36.

44 Ünal 1980, 480.

ve katiplik iç içe girmiştir.⁴⁵ Büyü ve sihir yapan kimseler günümüzdeki hekimler kadar saygı görmüşlerdir.⁴⁶

GENEL YUNAN TIBBI

Büyülü ve dini unsurlardan arındırılmış ve doğal nedenlere dayanan ilk rasyonel tıp sistemlerini geliştiren Yunanlılar olmuştur. Bu dönemden sonra nedenleri ve semptomları artık tamamen doğal terimlerle açıklanan hastalıklara karşı farklı bir anlayış başlamıştır.⁴⁷

Lakin Antik Yunan tıbbına genel olarak bakıldığında antik Yunan tıbbının başlangıç noktasında ve devamın da yani bilimsel tıbbın uygulanmaya başladığı M.Ö. 5. yüzyıla kadar doğu medeniyetlerinin uyguladığı tıptan farksız olmadığını ve bir o kadar da bu medeniyetlerden ziyadesiyle faydalandıkları görülmektedir.

Lonie'ye göre antik Yunan tıbbının üç temel ilkesi vardır. Keyfiyle ilgili olan, sanatın oluşumuyla ilgili olan ve yorumuyla ilgili olan. Bu tür basit keşiflerin temel ilkesi mısırlılar ve tüm doğulu uluslarda olduğu gibi sebepsiz deneyimdi. Ancak Yunan tıbbında uygulanan tıp sanatının oluşumunda hem akıl hem de deneyim vardı. Yorumlama ilkesi ise doğa ya da doğa felsefesinin araştırılmasıydı.⁴⁸

Özellikle Homeros döneminde Yunanlıların hastalıklara yaklaşımları Mezopotamya ve Mısır'ın tıbbi yaklaşımlarına benzemektedir.⁴⁹ Aydın sayılı mısır tıbbını incelediği eserinde birçok tıbbi konularda mısır tıbbının Yunan tıbbi üzerinde etkili olduğunu gösteren birçok noktayı işaret ederek Yunanlıların erken dönemlerinden itibaren Helenistik ve roma dönemi de dahil olmak üzere mısır tıbbından etkilendiğini belirtmiştir.⁵⁰ M. Cemal Uğurlu'da Anadolu kıyılarının Mezopotamya ya yakın olmasından dolayı yunan tıbbının Mezopotamya tıbbından etkilendiğini belirtmiştir.⁵¹

Antik Yunan tıbbının başlangıç noktası olarak Homeros'un eserleri yani Homeros'un yaşadığı dönemi başlangıç noktası saymak mümkündür. Antik Yunan tıbbıyla ya da tıbbi olaylarıyla ilgili ilk kaynaklar Homeros'un İlyada ve Odysseia eserleridir.⁵² Homeros özellikle İlyada eserinde birçok tıbbi vaka ve tedavilerine ayrıca ilk hekimlere değinmiştir.

İlyada adlı eserde Yunan tıbbi ve hekimliğiyle ilgili birçok olay ve vaka geçmekte olup Homeros eserinde geçen 141 kadar tıbbi olay ve va-

45 Ünal 1980, 480.

46 Kaya 2017, 342.

47 Longrigg 2010, 28.

48 Lonie 1978, 45.

49 Rodger 2015, 456.

50 Sayılı 1991, 152.

51 Uğurlu 1997, 70.

52 Bayat 2016, 100.

kayı açıklar ve tanımını yapar.⁵³ Odysseia’da ise mısır da ki şifalı bitkilerin çokluğundan ve bu ülkedeki doktorlarında diğer medeniyetlerdeki meslektaşlarından üstün olduğu geçmektedir.⁵⁴ Ki bu durum bize Homeros döneminde Yunanlıların mısır tıbbından haberdar olduklarını ve etkilendiklerini göstermektedir.

Antik Yunanlıların sağlık tanrısı Apollo’nun oğlu Asklepios’tur.⁵⁵ Asklepios’a atfedilerek inşa edilen tapınak ve sağlık merkezlerine Asklepion denir.⁵⁶ Ve bu Asklepion’lar da görev yapan soyu tanrı Asklepios’a dayanan rahip hekimlere de Asklepiad adı verilmiştir.⁵⁷

Yunan tıbbı ile araştırmalar yapan bilim adamları ve araştırmacılar arasında farklılık olsa da Yunan tıbbını üç evrede incelemek daha uygun olacaktır. Tıp tarihi araştırmacılarının genel kanısı Hipokrates’in tıbbı felsefeden ayırdığı yönündedir. Bu durum da bize Yunan tıbbının belli bir dönem felsefe ile iç içe girdiği ya da felsefe ile beraber aynı bilim alanı olarak kabul gördüğü bir dönemi göstermektedir. O halde Homeros ile başlayan ve Yunan felsefesinin filizlenmeye başladığı zamana kadar olan dönem mitolojik tıp dönemi, felsefe ile beraber işlendiği döneme felsefik dönem ve Hipokrates ile başlayan dönem ise bilimsel dönem olarak kabul edilirse Yunan tıbbı üç evreye bölünmüş olacaktır.

Bu evreler sırasıyla mitolojik dönem, felsefik dönem ve bilimsel dönemdir.⁵⁸

Mitolojik yani tapınak tıbbının uygulandığı dönemde Yunanlıların tapınaklarda uyguladığı tedavi dinsel ve temizlik esasına dayanmaktaydı.⁵⁹ Antik Yunanlılar da hastalık nedenlerini ilahi olarak görüyorlardı ve çok tanrılı bir dine sahip olan Yunanlılar tanrıları hem hastalıkları veren hem de şifa dağıtan olarak inanıyorlardı.⁶⁰ Örneğin Homeros’un İlyada eserinde Apollon, krala kızdığı için orduya kıran salmaştı⁶¹ yine Apollon yaralanan Glaukos’un dualarını duymuş ve yaralanan kolundaki ağrıyı dindirmiş, akan kanını kurutmuş ve güç vermişti.⁶²

Bu hastalık ve tedavi anlayışını tanrılarla örtüştürme ya da tanrılar tarafından verildiğine inancının Hitit medeniyetinde ve Hitit medeniyetinin Yunan tıbbının üzerindeki etkisinde görmek mümkündür.

Felsefik dönemde ise Asklepion’lar da görev yapan Asklepid’ların

53 Bonnard 2012,170.

54 Sayılı 1991, 122.

55 Howatson 2013, 97.

56 Ökten 2021, 7. Arkhe dergisi 18. sayı

57 Baykan 2019, 41. Arkhe dergisi 10. sayı

58 Bayat 2016, 100.

59 Arıhan 2003, 52.

60 Yalçın, Ünal, Pirdal, Selçuk 2016, 38.

61 Homeros İlyada 3.

62 Homeros İlyada 358.

hasta ve hastalıkları iyi tanımaya başlaması büyü ve telkinin yanında bitkisel ilaçlardan ve cerrahi alanında uygulamalar yapmaya başlaması ile de gözlem ve pratiğe bağlı rasyonel bir tıp anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu hekimlik anlayışı inanca, dine, doğa üstü ve mucizevi açıklamalara değil akıl yürütme, gözlem, deney ve sorgulamaya dayanmakta idi.⁶³

Yunanlıların tıp tarihi açısından en mühim başarıları arasında tıbbi dinden ayırmaları ve akılcı tıba öncülük etmeleridir.⁶⁴ Yunan medeniyetinde tıbbın bilimsellik kazanması MÖ. 5. yüzyılda gerçekleşmiştir ve Yunanlılar bu yüzyılda da tapınak tıbbından vazgeçmiş değillerdir ve yine büyü, kurban ve dua ile şifa bulmaya devam etmişlerdir ama bu tapınak tıbbı sayesinde tapınakta görevli rahipler hastaların üzerinde incelemelerde bulunmuşlar ve bir dizi tedavi ve ilaç uygulamalarına geçmişlerdir.⁶⁵

Andre Bonnard M.Ö. 5. yüzyıl Yunan tıbbını ikiye ayırmıştır. Birinci grupta tamamen tapınak çevresinde bilimsellikten uzak ve tamamen dini ve batıl inançlardan yararlanmaya çalışan tıp anlayışı, ikinci grupta ise dinden tamamen uzak boş inanca dayanmayan bağımsız olan bir tıp anlayışdır.⁶⁶

Yunanlılar yaygın olarak kullandıkları Pharmaka kelimesini hem büyü ve zehir hem de tedavi amacıyla yararlanılan maddeler için kullandılar, genel olarak toz halinde kullandıkları ilaçları ağrıları yatıştırmak, akıntıları kurutmak ve yaraları hızlıca iyileştirmek amacıyla serpiştirme yöntemiyle kullandılar.⁶⁷

Antik Yunanlılarda gerçek manada hekim olarak nitelendirilen kişilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Homeros İlyada adlı eserinde “bir sürü insana bedeldir bir hekim” diye bahseder.⁶⁸ Yunanlılarda hekimlik mesleğinin ve hekimlerin diğer medeniyetlere göre daha farklı bir öneme sahip oldukları Homeros’un bu sözünden anlaşılmaktadır.

Antik Yunanlılarda tıp bilimsellik kazandıktan sonra tıp eğitimi almış olan kişiler eğitim aldıkları okullarında saygınlığıyla beraber kendilerine verilecek olan hekimlik yetkisini almak için konseye başvuruyorlar ve ehliyetlerini aldıktan sonra da pratisyen hekimler olarak para kazanma amacıyla muayenehane açıp hasta kabul edebiliyorlardı.⁶⁹

Çoğu toplumlarda meslek edinme babadan oğula geçerdi, tıp yani hekimlikte bu meslekten biri olmuş ve antik Yunan medeniyetinde de tıp bir aile mesleği olmuştur. Yunanlılarda tüm hekimlere Asklepiad denilmiştir.⁷⁰

63 Bulut, Cevaner 2016, 68.

64 Rodger 2015, 456.

65 Mansel 2014,356.

66 Bonnard 2012, 171.

67 Erdemir 2014, 68.

68 Homeros XI, 510.

69 Lewis 1998, 24.

70 Bayat 2016, 100.

Çağdaş bilim adamlarının tarihsel, dilbilimsel ve arkeolojik olarak MÖ. 8 yüzyılı, tarihçi Herodotos'un ise MÖ. 850 dolaylarında yaşadığını belirttiği Homeros'un⁷¹, özellikle İlyada adlı eserinde Yunan tıbbı ve hekimliğiyle ilgili bir çok olay ve vaka geçmektedir ve Homeros eserinde geçen 141 kadar tıbbi olay ve vakayı açıklar ve tanımlar.⁷² Homeros döneminde toplumun belli başlı uzmanlık meslekleri vardı ki bunlardan biri de hekimlik idi.⁷³

Dini etmenleri hayatlarının her alanında çokça gördüğümüz Yunanlılarda tıbbi ve hekimlik sanatı da bu dönemde bir mitolojiye bağlanmıştı. Bu mitoloji ise Yunanlıların ilk başta sağlık tanrısı olarak tapınım gösterdikleri Apollon⁷⁴ ve oğlu Asklepios ile ilgili idi.

İlk olarak Homeros'un İlyada eserinde karşımıza çıkan mesleki anlamda hekim olarak aktarılan ve Homeros'un tanrılara denk olarak kıyaslama yaptığı⁷⁵ Makhaon ve Podaleiros adlı hekim kardeşlerin babası olan Asklepios⁷⁶ Yunan halkının en önemli ve birincil sağlık tanrısıydı.

Mitolojiye göre tanrı Apollon ve Thessallia kralı Phlegyas'ın kızı Kronis'in çocuğu olan Asklepios, daha dünyaya gelmeden annesi Kronis babası Apollon'u aldatmıştır. Bunun haberini alan Apollon'da Kronis'i ağır bir cezaya çarptırır ve kızgın alevlerin içine atar, Kronis yanmaya başlayınca karnındaki Asklepios'un ölmesine razı olamayan Apollon, Asklepios'u Kronis'in karnından alır ve doğa da yaşayan, doğanın tüm sırlarına ermiş olan ayrıca Asklepios'a tüm hekimlik sanatının inceliklerini öğreten Kherion'a büyütmesi için teslim eder. Kherion'dan cerrahlık ve hekimlik sanatının tüm bilgilerini edindikten sonra bu bilgileri ölüleri diriltmek için de kullanan Asklepios, Gorgo canavarının sağ tarafı zehirli sol tarafı şifalı olan kanlarını toplayan Athena'dan bu kanları aldıktan sonra ölüleri diriltmeye başlar. Asklepios düzeni bozduğu için tanrı Zeus tarafından yıldırımla öldürülür, bunun üzerine oğlunun intikamını alan Apollon'da Asklepios'u gökteki burçlar arasına yerleştirmiştir.⁷⁷

Yunan tıbbının bu evresinde özellikle Homeros'un yaşadığı dönemde tıbbi uygulamalar genel olarak dış etkenlerden meydana gelen yaralanmalarla sınırlıydı, savaşta vücuda isabet eden silahlar çıkartılır, iç kanamalar bandaj sayesinde durdurmaya çalışılır, yaralar yıkamak suretiyle arındırılırdı.⁷⁸

Homeros döneminde tanrılara yapılan dualar ve göndermelere sık

71 Howatson 2013, 406.

72 Bonnard 2012,170.

73 Howatson 2013, 410.

74 Erhat 2007, 50.

75 Homeros, 75.

76 Homeros, 47.

77 Erhat 2007, 62.

78 Erdemir 2015, 174.

olarak rastlansa da aslında tıbbın büyüsel bir tarafı yok gibiydi ve gerçek mesleği hekimlik olan insanlar tarafından uygulanan ve para kazanılan bir disiplindi. Daha sonraları doğu medeniyetlerinin Yunan kültürü üzerindeki etkileri kendini tıp alanında da göstermiş ve tıp dinsel bir boyut kazanmıştır.⁷⁹

Yunanlıların tedavilerinde büyüler, sihir, muskalar ve Apollon'a ve Asklepios'a yapılan dualardan ibaretti, bu tıp anlayışı uzun süre devam ettiren Yunanlılar da uyuma ve şifa rüyalarını yorumlama da vardı. Bu tür psikolojik tedavi yöntemleri de bazı hastalara da şifa da getirdi.⁸⁰

Sağlık tanrısı Asklepios'un evi olarak tanımlanan ve ona ithafen inşa edilen yapılar olan Asklepion'larda, tamamen tapınak tıbbının uygulandığı bu mekanlarda rüya odaları hamam ve açık alanlar⁸¹, amfiteyatro, kütüphane, tuvalet, banyo, istirahat odaları ve tapınaklar⁸², ayrıca şifalı olduğuna inanılan kutsal çeşmeler de⁸³ bir kompleks halinde bulunmakta idi.

Asklepios'un tapınaklarında şifa arayan kimseler tapınakta uykuya yatarlar ve rüyalarında tanrıyı görmek suretiyle iyileşeceklerine inanırlardı.⁸⁴ Psikoterapi ve telkin ağırlıklı tedavilerin uygulandığı bu tapınaklarda özellikle rüya odaları çok önemli idi.⁸⁵ Hastalar temizlendikten sonra iç kısımdaki abaton'a alınır burada bulunan koyun postlarının üzerinde bataniyeyle sarılı bir şekilde uyutulurdu. Asklepios'un rahipleri herhangi bir aldatma niyetleri olmadan uyuma ve rüya görme sürecine katkı sağlamak amacıyla afyon yüklü tütsüler yakarlardı. Hastalar uyuduktan sonra asıl tedavi başlardı ve rahip hekimler uyuyan hastaların arasında kan emen yılanlarla dolaşırlar ve yarası olan hastaların yaraları emdirilirdi, bu yılanlar tüm Asklepion'larda kullanılan ve Epidaurus'ta yoğun bir üretim ve bakım yeri olan kutsal yılanlardı ve hasta uyandıktan sonra rüyasında gördüğünü anlatması istenirdi.⁸⁶ Hastanın uykusunda gördüğü rüyalar Asklepiad'lar tarafından yorumlanır ve buna göre de uygun tedavi seçilirdi.⁸⁷

Asklepiion'larda şifalı su ve otlar ayrıca merhemler ve cerrahi yöntemlerin yanında psikolojik destek ve tedavi amaçlı olarak müzik telkin ve tiyatro gibi etkinliklerin de yapıldığı sağlık merkezleriydi.⁸⁸

Tapınakta uygulanan tedavide iyileşmenin kesin olup olmayacağı belli değildi ve böyle durumlarda Asklepiad'lar hastalara kendilerine söyle-

79 Lewis 1998, 22.

80 Rodger 2015, 456.

81 Baykan 2012, 44.

82 Bayat 2016, 104.

83 Baykan 2012, 45.

84 Mansel 2014, 356.

85 Baykan 2012, 45.

86 Arihan 2003, 53.

87 Daniş 2012,45.

88 Arihan 2003, 54.

nenleri uygulamadıklarını ya da inançsız olduklarını belirtirlerdi.⁸⁹ Ayrıca Asklepion'larda doğum ve ölüm istenmediği için hamile kadınlar ve ağır hastalar Asklepion'dan içeri alınmazlardı.⁹⁰

Muhtemelen bu durum Asklepion'lara ve Asklepiad'lara karşı saygınlığın ve inancın azalacağı yönünde düşünüldüğü için böyle bir uygulama yapılmaktaydı.

İyileşen Hasta taburcu olmadan önce adı, hastalığı ve tedavi şeklinin yazılı olduğu bir tablet sunar ve bu tabletlerde Asklepion tapınağının duvarına asılır gelecek hastaların güveni sağlanmaya çalışılırdı.⁹¹ Tüm bunların yanı sıra yiyecek kurban ve değerli metallere yapılmış eşyalar ve para verirdi.⁹² Bu para sağlığına kavuşan hastanın maddi duruma göre değışiklik gösterirdi.⁹³

M.Ö 6. yüzyılda geldiğinde antik Yunan tıbbı farklı bir döneme girmişti, Yunan tıbbının ikinci evresi olarak adlandırdığımız felsefik tıp dönemi bu yüzyılda filizlenmiş, tıp bilimi felsefeyle iç içe girmiş ve ziyadesiyle faydalanmıştır. Yine tıp bilimi felsefe ile beraber aynı başlık altında ele alınmaya başlamıştır.

Bu yüzyılda tıp ve felsefe birbirini zamanla olumlu bir şekilde etkilediği gibi birçok filozof aynı zamanda tıpla ilgilenmeye başlamış⁹⁴ ve Anadolu'nun batı kıyısında İonia bölgesinde ortaya çıkan doğa filozofları olarak adlandırılan ve Milet'li olan Thales, Anaksimandros, Anaksimenes ve Heraklitos gibi filozoflar, dünyayı ve insan doğasını anlamaya ve aktarmaya çalışarak ortaya koydukları felsefik teorileri, ilk tıbbi metinlerin formüle edilmesine ve gelecekteki tıbbi gelişmelerin oluşmasında ilham kaynağı olmasını sağlamışlardır.⁹⁵

Bu Milet'li doğa filozofları dinsel inançlardan ayrılarak objektif araştırma yöntemleriyle doğu medeniyetlerinden aldıkları bilgileri bilime dönüştürmeye başlamışlar ve tıp biliminin ilk temellerini atmışlardır.⁹⁶

Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes gibi doğa filozofları, doğa bilimlerinin sorunlarına odaklanmışlardı. Araştırma alanları doğa idi. İnançları ret etmiyorlar ama kutsal olanı da maddenin kendisinde var olduğuna inandıkları harekete bağlıyorlardı. Doğal olanla doğaüstü olan arasında bir ayrım görmedikleri için onlara bazen ilk bilimciler olarak da bakılmaktadır. Onların yaptıkları deneye değil basit gözleme dayanarak doğa bilime-

89 Arıhan 2003, 52.

90 Bayat 2016, 104.

91 Lewis 1998, 22.

92 Bayat 2016, 105.

93 Arıhan 2003, 54.

94 Elbek 2007, 130.

95 Karympalı-Kyrıazis 2016, 16.

96 Akurgal 2014, 332.

rinin yol almasına katkı sağlamak olmuştur.⁹⁷

Bu filozofların dışında yine İonia'lı başka bir filozof olan Anaksagoras'ta hayvan vücutlarını parçalayıp inceleyerek tıp biliminin gelişmesini sağlayan filozoflardan biri olmuştur.⁹⁸

Yunan tıbbı da daha önceki döneminde daha empirik bir haldeyken bu yüzyılda doğa filozoflarının etkisi altına girmiş, bu dönemin felsefeci hekimleri de tıpta yeni birtakım genellemeler ortaya atmaya başlamışlar ve bu felsefeci hekimler felsefeyi tıbbın temeline oturtarak yeni hipotezler kurmaya ve tıp bilgilerini de bu hipotezlerden almaya başlamışlardır.⁹⁹

Yunan tıbbının bu döneminde doğa filozoflarından farklı olarak ionia dışında felsefe bilim okulları açılmaya başlanmıştır.¹⁰⁰ Bu okulların arasında en önemlisi olan bilimsel tıbbın temellerini atan ve Pisagor tarafından kurulan Greko İtali felsefe okuludur. Bu okul özellikle güney İtalya'daki Croton şehrindeki tıp okulunu fazlasıyla etkilemiştir. Tıbbı tam manasıyla bilimsel kazandıran Alcmaeon'da bu okulun yetiştirdiği en önemli doktorlardan (filozof hekim) biriydi. Alcmaeon göz, beyin, anatomi ve fizyoloji gibi birçok alanda uğraşmıştır.¹⁰¹ Yine bu okulun önemli hekimlerinden (filozof hekim) Empedocles'te kalp ve solunum ile ilgilenmiştir.¹⁰²

MÖ. 5 yüzyıla gelindiğinde Yunan tıbbı başka bir döneme girmiştir. Bu dönem Yunan tıbbının son evresi olan bilimsel dönemdir. Yunan tıbbının son evresi, günümüz modern tıbbının ilk aşaması olan bu dönem, sadece antik Yunan tıbbının kaderinin değil modern dünya tıbbının bile kaderini değiştirecek olan tıp anlayışının temellerinin atıldığı, tıbbın farklı bir bilim olarak ele alınıp işlendiği, batıl inançlardan ve geleneksel basit tıptan sıyrılıp ayrıldığı, insan sağlığının ve hastalıkların önem kazandığı dönemdir.

Yunan tıbbının bu döneme girmesindeki en ünlü isim şüphesiz ki dünyanın kabul ettiği ve tıbbın babası¹⁰³ olarak adlandırılan Hipokrates'tir. Kendisi de bir Asklepiad¹⁰⁴ olan Hipokrates'in, MÖ. 460 yıllarına doğru Kos'da doğduğu ve MÖ. 370 doğru da Larissa'da öldüğü düşünülmektedir.¹⁰⁵ Hipokrates Yunan tıbbı adına yaptığı en mühim katkı felsefeyi tıptan ayırarak¹⁰⁶ tıbbın apayrı bir bilim olarak kabul edilmesini sağlaması ol-

97 Thomson 2021, 140.

98 Kaya 2018, 227.

99 Sayılı 1991, 477.

100 Tekin 2016, 66.

101 Lewis 1998, 24.

102 Lewis 1998, 25.

103 Jouanna, Magdelaine 2018, 7.

104 Uğurlu 1997, 68.

105 Howatson, 2013, 399.

106 Dündar, Emekli, Şener2019, 80.

muştur. Tıbbın modern manasıyla bilimsel temellerini atmıştır.¹⁰⁷ Hipokrates gözleme dayalı tıp anlayışıyla yeni tedavi yöntemleri geliştirerek tıbbi dinden ayırmıştır.¹⁰⁸

Daha önceleri empirik bir anlayışa sahip olan ve felsefik dönemde ise felsefenin etkisinde kalarak felsefeci hekimlerin ortaya attıkları genel hipotezlerle ilişki kurularak denemeler yapılmaya başlanan tıp anlayışına bu dönemde özellikle Hipokrat ve bazı çağdaşları kesin olarak karşı çıkmışlardır.¹⁰⁹

Lonie nin part 1 ve part 2 olarak yayımladığı *cos versus cnidus and the historians* adlı iki makalesinde filozofların ortaya çıkışının ve rasyonel teoriler üretmelerinin bilimsel tıp döneminde Asklepiad'ların deneyimlerini aktarmaya zorladığını¹¹⁰ ve yine filozofların fizyolojik ve tıbbi konulardaki çalışmaları ve açıklamaları Asklepiad'ları ve onların empirik ilaçlarını bu yeni dönemde geleneksel tapınak tıbbından ziyade gerçek dünyaya yani gerçek tıp anlayışına ittiğini belirtmiştir.¹¹¹

Bu dönemde yunanlılar ve yakın doğu arasında gelişen ilişkiler mezapotamya ve mısır tıbbının daha iyi tanınmasında, insan sağlığının ve hastalıkların iyi anlaşılmasında büyük bir etken olmuştur.¹¹²

Bu dönemde özellikle bazı sağlık merkezleri daha fazla ün kazanmıştır. Bunlar Knidos, Kos ve İtalya'daki Kroton kentleridir.¹¹³ Özellikle tıbbi bakış açıları farklı iki sağlık merkezi olan Knidos ve Kos ön plana çıkmıştır.¹¹⁴ Birbirlerinden bağımsız ve rakip durumdaki bu iki okul kendilerine özgün tıp anlayışları ve uygulamalarını bu dönemde ayrı birer tıp ekolü haline getirmişlerdir. Yarattıkları kendilerine has ekol anlayışıyla tıbbi uygulamalarda bulunmuş ve hekimler yetiştirmişlerdir.

107 Mansel 2014, 237.

108 Lewis 1998, 27.

109 Sayılı 1991, 477.

110 Lonie 1978, 61. Part 1

111 Lonie 1978, 86. Part 2

112 Martin 2017, 362.

113 Mansel 2014, 356.

114 Bayat 2016, 109.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E., (2014). Anadolu kültür tarihi, Ankara, 2014.
- Arihan, S., K., (2003). Antik dönemde tıp ve bitkisel tedavi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2003.
- Bahar, H., (2016). Eskiçağ uygarlıkları, Konya, 2016.
- Bayat, A., H., (2016). Tıp tarihi, İstanbul, 2016.
- Baykan. D., (2012). Roma dönemi tedavi mekanları. Trakya üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, İsmail Fazlıoğlu anı kitabı, 2012/3, 43-49.
- Baykan. D., (2019). Antik çağda ecza, tıp ve cerrahi. Arkhe dergisi 10, 2019, 38-45.
- Bonnard, A., (2012). Antik yunan uygarlığı 2, İstanbul, 2012.
- Bulut, F., Civaner, M., M., (2016). Modern tıp insancıl özünü yitiriyor: “Artık hasta yok, hastalık var!” Türkiye biyoetik dergisi 3, 2016/2, 66-73.
- Dündar, M., Emekli, R., Şener, E., (2019). Anadolu’daki tıbbın doğuşu, Dünyadaki ilk tıp okulu olarak Gevher Nesibe tıp medresesi ve darüşşifası. Bilimname XXXIX, 2019/3, 79-103.
- Elbek, O., (2007). Tıp ve felsefe. Toraks dergisi 8, 2007/2, 130-133.
- Erdemir, A., D., (2014). Tıp Tarihi, İstanbul, 2014.
- Erdemir, A., D., (2015). Prehistorik ve ilk çağlarda tıp, İstanbul, 2015.
- Erhat, A., (2007). Mitoloji sözlüğü, İstanbul, 2007.
- Hom. (Homeros İlyada) Azra ERHAT, A.KADİR
- Howatson, M., C., (2013). Oxford antikçağ sözlüğü, İstanbul, 2013.
- Jouanna, J., Magdelaine, C., (2018). Hippokrates külliyyatı, İstanbul, 2018.
- Kaya, M., A., (2017). Türkiyenin eski çağ tarihi, İstanbul, 2017.
- Kaya, M., A., (2018). Türkiyenin eski çağ tarihi, İstanbul, 2018.
- Kaya, M., A., (2019). İlkçağ tarihi ve uygarlıkları I, İstanbul, 2019.
- Kullanılan çeviri: Homeros İlyada, (çev. Azra Erhat- A. Kadir), 2016.
- Kyriazis, S., K., (2016). Medicin and plisophy in direct dialectic relation during the classical and late antiquity. Mirabilia medicine 7, 2016/2, 16-42.
- Lewis, P., (1998). Tıp tarihi, Londra, 1998.
- Longrigg, J., (2010). Greek medicine from the heroic to the hellenistic age a source book, New York, 2010.
- Lonie, I., M., (1978). Cos versus cnidus and the historians part I. History of science 16, 1978, 42-75.

- Lonie, I., M., (1978). Cos versus cnidus and the historians part II. *History of science* 16, 1978, 77-92.
- Mansel, A., M., (2014). *Ege ve Yunan tarihi*, Ankara, 2014.
- Martin, T., R., (2017). *Eski Yunan tarihöncesinden Helenistik çağ'a*, İstanbul, 2017.
- Ökten, A., İ., (2021). Mitolojide tıbbın doğuşu. *Arkhe dergisi* 18, 2021, 06-09.
- Rodger, N., (2015). *Antik Yunan*, İstanbul, 2015.
- Sayılı A., (1991). *Mısır ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara, 1991.
- Tekin, O., (2016). *Eski Yunan ve roma tarihine giriş*, İstanbul, 2016.
- Thomson, G., (2021). *İlk filozoflar*, İstanbul, 2021.
- Uğurlu, M., C., (1997). Hipokrat. *Ankara üniversitesi tıp fakültesi mecmuası* 50, 1997/2, 67-78.
- Uncu, M., E., (2013). Eski Mezopotamya'da tıp. *History studies international journal of history*, 2013/5, 107-118.
- Uzel, İ., (2008). *Tıp tarihine giriş*, İstanbul, 2008.
- Ünal, A., (1980). Hitit tıbbının ana hatları. *Belleten XLIV*, 1980/175, 475-495.
- Yalçın, B., M., Ünal, M., Pirdal, H., Selçuk, Y., (2016). Anadolu tıp tarihi- bölüm I. *Türk aile hekimleri dergisi* 20, 2016/1, 33-44.

BÖLÜM 17

KÜRESEL TİCARET KÜLTÜRÜNDE PARİS PASAJLARININ ROLÜ

Fatih ORDU¹

Giriş:

Küreselleşme kavramının çerçevesini çizen ekonomik, sosyal, kültürel sahadaki yorumlar genellikle belli bir disiplini açıklar mahiyettedir ve bütünü kapsamaz. Bu nedenle kavram üzerine keskin bir tanım yapmak güç. “Ürün bilgi ve imgelerin ülkelerin sınırları ötesine aktarılabilmesi, kültürel çeşitlilik olanağı ve kültürel homojenite arasındaki gerginlikler küreselleşme sürecinin özünü oluşturuyor (Çağlar, 2012:305).” Genel kanı, küreselleşmenin bir örneklige doğru bir kapı araladığı yönünde ve eleştiriler de bu benzeşim üzerinden yapılmakta. Bilindiği gibi insanoğlu sosyal bir varlık olmanın gereğiyle, en baştan beri bir başkasıyla sürekli iletişim içindedir. İletişim, muhataplar arasında ‘benzeşme’yi de kaçınılmaz kılmaktadır. Haliyle insanların ‘birbirinden etkilenme’ sürecini en erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Birey yahut toplum etkileşiminin sürekli olarak tek tip benzeşmeye götürdüğünü varsayan yaygın kanaate göre bu hal, çeşitliliğin azaldığı bir durumdur. Oysa tüketim ürünleri ve imgelerine karşı tek tip bir kültürel tepki bulunmadığı yönündeki itirazları da göz ardı etmemek gerekir. Satın alınan aynı eşyaların o kültürde farklı simgeler taşıyabileceğine, farklı anlamlandırmalar ve simgeleştirmelerin yapıldığına dikkat çekiyor bu ikinci görüş ve çeşitliliğin her zaman var olduğunu olabileceğini iddia ediyor.

Görüşleri, düşünceleri daha da çoğaltmak mümkün. Her nasıl bakılırsa bakılsın, bir ticari mantık olarak ‘küreselleşme’ için en eski tarihlere kadar gitmek anlamsızdır. Kaldı ki konu kavramsal alanda ele alınacak olursa bunun gereği yoktur. Küreselleşme kavramının kökenini, 16. yüzyılda Avrupalıların *yenidünyayı* keşfiyle başlatmak daha isabetli olabilir. Bu yüzyıldan itibaren Avrupalıların *yenidünyadaki* kaynakları sömürüp ülkelerine taşımaya başladıkları bilinen bir gerçektir. Zaman içinde kaynakların taşındığı yer, bir *merkez* algısını ortaya çıkarır. Ekonominin ve kültürün bu merkeze göre belirlenmesi de küreselleşmenin ilk belirtileri olarak okunabilir. Dünya evet, bir küredir; lakin bu sömürge anlayışı içinde ortası (merkezi) Avrupa’dır. Küreselleşme vahşi rekabetin esas olduğu bir dünyanın tek bir pazarda birleşme refleksi olarak gösterilebilir. Bu ‘*tek Pazar*’ bütün dünya ekonomilerinin olduğu kadar, hiç şüphesiz kültürel hayatın da mihrak noktasıdır.

Avrupa devletleri sömürgecilik döneminde 1600 ve 1800’lü yıllarda sanayi devrimini finanse eden hesaplaması imkânsız bir servet edinirler (Özakar, 2004: 80). Zaten son derece zengin yeni tüccar sınıfı da sömüren ve sömürülen ülkelerdeki fiyat farkından nemalanarak ortaya çıkmış bir kitledir. Avrupa ülkelerine gelen hammaddenin bolluğu ve zengin tüccar sınıfının öncülüğünde sanayi devrimi her ne kadar İngiltere’de ortaya çıkmaya başlamış olsa da modern hayat ilk işaretlerini hem de pek belirgin biçimiyle 19. yüzyılın başlarından itibaren Paris’te, Paris pasajlarında gös-

terir. Ticarî hayatın büyük değişimine ev sahipliği yapan da işte bu pasajlardır. Günümüzdeki AVM'ler böyle bir 'tek Pazar'ın en büyük göstereni konumundaki ticari işyerleridir. AVM'ler her ne kadar köken itibarıyla pasajlarla ilintili olarak düşünülse de hiç şüphesiz daha farklı, daha karmaşık bir mekânsal örgütlenmenin görünümleridirler. Her şeyden önce pasajlar modern algının mekânlarıyken AVM'ler daha postmodern bir dünyanın ticari mekânlarıdır ve aralarındaki zihniyet farkı zannedilenden fazladır.

Bu çalışmada pasajlardan AVM'ye gelen süreçte ticaretin küresel bağlamda tek tip görünümüyle dağılması ele alınmıştır. Her ne kadar bu 'tek tip' dağılma biçimi tartışılabilir olsa da kuşaklar arasında birbirini besleyen temel zihni algı; değişen ticarî hayat ve bu hayatın görünümle-ri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. İki bölüme ayrılan çalışmanın birinci bölümünde AVM'lere giden süreçte pasajların örnek teşkil edici rolü, ikinci bölümde ilk defa pasajlarda mekânı düzenleyen ticarî mantık değişiminin temel unsurları ayrıntılı maddeler halinde ele alınmıştır. AVM'ler her ne kadar postmodern dünyanın birer ticari mekânı olsalar da pasajlardan taşıdıkları zihni altyapı ve kayda değer benzeşimler yabana atılır unsurlar değildir.

A. AVM'YE GİDEN SÜREÇTE PASAJLARIN ROLÜ

Küreselleşme kavramını *yenidünyanın* keşfine kadar götürdüğümüz yukarıdaki cümlelerde modern hayatın ilk görünümünün Paris pasajlarıyla ortaya çıktığı iddiasında bulunmuştuk. Yenidünya'nın keşfinden pasajlara gelene dek arada geçen süreyi (aydınlanma ve premodern dönem), modern hayatın hazırlandığı bir dönem olarak kabul etmek mümkündür. Pasajların ardından ve bunun bir devamı olarak 1852'de ortaya çıkan Bon Marche'ler yaygın işyeri ağları; kolay, çeşitli ve ucuz alışveriş imkânlarıyla ticarî hayata başka bir boyut kazandırırılar. 1855'te düzenlenmeye başlayan dünya fuarlarıyla üretilen malın uluslararası bir ürün kimliği alması hızlanır, kolaylaşır.

AVM'ler, Amerika'da 1930'lu yıllarda görülmeye başlar. AVM'lerin ortaya çıkışı her ne kadar 'ileri kapitalist' denilebilecek bir döneme rast gelse de bu mekânlar asıl yayılmalarını ve işlevlerini 1960 sonrasının postmodern anlayışıyla kazanırlar. Hiç şüphesiz Bon Marche'lerin küresel ölçekte daha yaygın ve daha büyük örnekleri gibi görünen AVM'ler onlardan daha başka ve daha karmaşık bir dünyanın ürünleridirler. Araştırmanın konusu pasajlar ve sonrasındaki ticarî hayatın görünümü olduğu için erken hazırlık dönemine değinmeden pasajlar ve sonrasındaki gelişmeler üzerinde durulacaktır.

1. Pasajlar

Ortaçağda şehrin merkezinde dini yapılar bulunuyordu. Burjuva şehrin merkezini ticari sermaye haline getirdi, dini ve devleti merkezden uzaklaştırdı. Bu büyük değişimle beraber kent ve kent merkezi daha dünyevi bir cazibenin merkezi olmaya başladı. Böyle bir mahiyet değişiminin yanında mimari malzemelerdeki değişiklikler de kent merkezlerinin yeni bir anlayışla dizayn edilmesinde başat bir unsur oluşturdu. Bunlardan en etkili olanı demir ve camın kullanılmaya başlanmasıdır. Demir ve cam malzemenin kullanılmaya başlamasıyla birlikte yapı sektörü yeni imkânlarla kavuşur (Ordu, 2013: 50). Pasajlar, bu yeni imkânlar çerçevesinde Paris'te 19. yüzyılın erken zamanlarında *geçit*lerde kurulan içi mermer döşeli, ışığını narin dökme demirlerin çerçevelediği cam çatısından alan gotik özentili ticarî dükkânlardır. Geçitlerde yer almaları ve mimari dizaynları sebebi ile iç ve dış mekân arası bir ara bölgeyi kapsarlar. Zamanla 5-6 kata kadar da çıkabilen farklı bir dükkân tarzı geliştirilen bu işyerleri caddeyle iç mekân arası bir şeydir ve bulvarın iç mekâna dönüştürülmüş halidir denebilir.

Havagazı aydınlatması ve vitrin ilk defa bu yerlerde kullanılır. Mekânın aydınlatılması gece de gezip dolaşmaya elverişli bir zemin hazırlar. Cazibeli görünümüleriyle kısa zamanda kitlelerin uğrak yeri olmayı başarırlar. “Yeme içme, giyim kuşam görgüsünün, hazzın, cazibenin, moda- nın, lüksün dünyaya sunulduğu sahneler. Vitrinler, barlar, bistrolar, panoramalar, balmumu heykel müzeleri, sergiler... Opera-tiyatro yıldızları, muhabirler, muhbirler, piyasaya çıkmış yosmalar, akrobatlar, sihirbazlar, hokkabazlar... Sanatın ve edebiyatın kahramanları, dandy ve bohemler... Ve tip tip Parisli (Baudelaire, 2013: 35)” hepsi pasajlardadır. Hiç şüphesiz pasajlar, ‘modernizm kadar bilimin kesinliğini ve geleceğe güvenini’ (Kor- rat, 2022)de simgelerler. Bu hayat tarzı ilk defa pasajlarda görülür.

Pasajların açılmaya başlanmasını takip eden ikinci imparatorluk döneminde (1852- 1870) Paris, Polis Şefi Georges-Eugene Hauss- man(1809-1891) tarafından yeni baştan imar edilir. Büyük bulvarlarda, temiz ve geniş caddeleri süsleyen albenili vitrinleriyle bütün bir şehir bir *iç mekân* haline dönüşmeye başlar. Pasajlarda başlayan ışıklandırma bul- varlara taşar. Tıpkı pasajlardaki gibi Parisli zarif kadınlar bulvarlarda gece gezmelerine çıkarlar. Bu gezmeler şehirde kendini göstermeye başlayan kalabalıklar kadar kadınların da özgürleşmeye başlamasında son derece önemli bir adımdır (Elkin, 2018: 24) .

Pasajların öncülük ettiği sosyal değişimin ayırımına ilk varan Charles Baudelaire olur (Baudelaire, 2011: 10). Baudelaire'in bu büyük değişimi *modern* olarak tanımlayan ilk kişi olduğu unutulmamalıdır. Ona göre moder- n olmak “kendini akıp giden zamanın içinde olduğu gibi kabul etmek

değil, karmaşık ve anlaşılması zor bir gelişme sürecinin nesnesi olarak görmektir (Foucault, 2014: 183).” İnsanlar bu modern hayatın karşısında tıpkı Baudelaire’in dediği gibi sürekli değişen bir yeninin içinde o değişime karşı ‘kahramanca bir tutum’ sergileyebilmişler midir, bunu söyleyebilmek güç. İster bu tutumu yücelten Dandy’ler olsun, isterse akıntıya kapılıp gitmiş flanörler olsun, isterse hepsinin dışında o akıntının kalan diğer kısımları olsun hep birlikte yeni bir hayatın ilk örnekleri olarak –genel itibarıyla- Paris’te ortaya çıkarlar ve Paris artık modern hayatla birlikte modern zamanların başkenti unvanını almış olur.

2. Bon Marche’den Dünya Fuarlarına

Pasajların albenisi bulvarlara taşınca ticaret anlayışı yeni bir tarzla karşılaşır: Bon Marche. Aristide Boucicaut (1810-1877) tarafından 1852 yılında açılan ve kapitalist tüketimin ilk modern mağazası olarak da kabul edilen Bon Marche, süpermarketlerin de atası konumundaki bir mağaza olarak gösterilebilir. ‘Ucuz’ anlamına gelen Bon Marche ile birlikte geleneksel alış veriş mantığı değişir ve modern, yaygın, ucuz alış verişin temelleri atılır. Ticari mantıklarıyla kısa zaman içinde piyasada tutunabilirler. Bon Marche’nin ortaya koyduğu üç ilke şöyledir:

- a. Parça başına kâr oranı düşük olurken, satış hacmi geniş tutulacaktır.
- b. Malların fiyatı sabit olacak ve açıkça belirtilecektir.
- c. İsteyen herkes, satın alma zorunluluğu olmadan, mağazaya girebilecektir (*Yırtıcı: 2009: 104*)

Bon Marche; bol ürün, ucuz fiyat, seçme ve saygınlık gibi yeni imkânlarıyla bütün dünyaya yayılan bir ‘süpermarket’ örneği olarak da düşünülebilir. Mobilyadan oyuncağa, hediyeelik eşyadan kozmetiğe kadar zengin çeşitliliğiyle kısa zamanda pek çok Avrupa şehrinde rağbet görüp yayılmaya başlar. Bu çok kısa süre içinde diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Beyoğlu İstiklal Caddesi’nde de örnekleri aynı yıllar içinde açılır.¹ Beyoğlu Bonmarche’si Pera Caddesi’ne açılan Karlman Pasajı, bir yandan da Trinite Kilisesi’nin bulunduğu sokağın üzerinde yer almaktaydı. 1850-1926 yılları arasında varlığını sürdür[dü] (*Akın 2011: 228*). Bu kitapta verilen 1850 tarihi sorunlu olmalıdır. Paris’te ise Bon Marche’yi Louvre ve diğer mağazalar takip eder ve modern ticaret mekânları hızla çoğalır.

Bon Marchelerin bir diğer özelliği de kendine benzer pek çok mağazanın halk dilinde Bon Marche adını almış olmasıdır. Özellikle İstanbul’da nasıl ki *Sana*, nebatî yağın;*Güneş*, bulaşık deterjanının; *Selpak*,kâ-

1 Beyoğlu Bonmarche’si Pera Caddesi’ne açılan Karlman Pasajı, bir yandan da Trinite Kilisesi’nin bulunduğu sokağın üzerinde yer almaktaydı. 1850- 1926 yılları arasında varlığını sürdür[dü] (*Akın 2011: 228*). Bu kitapta verilen 1850 tarihi sorunlu olmalıdır. [F.O.]

ğıt mendilin genel bir adı olmuşsa Bon Marche de ülkedeki benzeri alış veriş mağazalarının genel bir adı olur:

“On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, birçok Avrupalı perakendeci –Louvre, Au Lion, Bon Marche, Au Camelia, Bazar Allemand, Carlmann et Blumberg, Orosti Back, Au paon ve Baker gibi- Osmanlı payitahtında ve imparatorluğun diğer büyük kentlerinde büyük mağazalar açtılar. Bu görkemli ve zengin mağazalardan Pera’da yer alan Bon Marche, yükselişte olan Osmanlı burjuvazisinin gereksinimlerine ve zevklerine yanıt veren bu tip dükkânların standart halini aldı (Toprak, 1995: 27).”

Bon Marche’nin bir diğer özelliği de açıldığı ülkenin havasına göre bir ticari mekân hüviyetine bürünebilmesidir. İstanbul’daki “Bon Marche, tamamen Fransız üslubunu yansıtmaya karşın, Paris’teki ünlü mağazayla isim benzerliği dışında bir ilgisi yoktu ve sahibi Levanten idi (Mayer, 2018: 78, 79).

Bon Marche’den üç yıl sonra ilki 1855 yılında Londra’da düzenlenen dünya fuarları alış verişin gelenekselden moderne doğru kaymasında bir anlamda da modern ticaretin küresel dağılımında büyük pay sahibi olur. Esasında 1798’de Chaps de Mars’ta gerçekleştirilen ilk fuar ulusal nitelikliydi ve işçilerin eğlenmesini amaçlamıştı. 1855 sonrası dünya fuarlarının maksadı ise bunlardan daha başkadır. Dünya fuarlarını “mal denen fetişin hac yeri” olarak tanımlayan Walter Benjamin (1892-1940) bu fuarların işlevini şöyle açıklar:

“Dünya fuarları malın değiştirme değerini çarpıtır. Kullanım değerinin arka plana itildiği bir çerçeve yaratır. İnsanın zaman geçirmek için içerisine daldığı bir fantazmagori oluşturur. Eğlence endüstrisi de insanı malın eriştiği düzeye yükselterek, bu fantazmagoriye girmesini kolaylaştırır. İnsanoğlu kendisine ve başkalarına yabancılaşmasının tadını çıkararak, kendini böyle bir dünyanın yönlendirmesine bırakmış olur (Benjamin, 2012: 94).”

Londra’da düzenlenen ilk dünya fuarında, yeni icat edilen fotoğraf ilk defa sergilenir. Fotoğrafın peşinden pek çok teknoloji ürününün fuarlarda gösterime sunulması bir gelenek haline gelir. Benjamin’in insanın kendine ve başkalarına yabancılaştığı bir yer olarak tarif ettiği dünya fuarlarına ilgi tahmin edilenden çok olur. Avrupa akın akın bu fuarların cazibesine koşar. Fuarların düzenlendiği şehirlere taşradan ve çevre ülkelerden ilgiyi daha da artırmak için ulaşımı kolaylaştırma çareleri aranır. Yeni yollar yapılır, kentlerde gezintiler için bulvarlar açılır, eğlenme ve konaklama yerleri inşa edilir, cazip eğlenceler düzenlenir: “Küresel yoğunlaşma anları yaratan bu etkinlikler, küreselleşmeyi hem kurmak hem de göstermek, yansıtmak gibi ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler (Yardımcı, 2005: 26-27).”

Evdekinin dış ile dıştakinin evdekiyle yer değiştirdiği artık her şeyin daha şeffaf bir görünüm aldığı bir ‘açık şehir’ ile karşılaşır insanoğlu. Açık şehir; Sadettin Ökten’in tanımıyla, “bütün mekânları kurgusal davranışlarına göre tasarlanmış ve sizi o kurgusal davranışa mahkûm eden şehir[dir]. Size, kendinize ait bir seçim yapma ihtimali bırakmaz yahut bunu çok zor bir hale getirir (Ökten, 2015: 57).”

3. AVM’lerin Ortaya Çıkışı ve Mantiği

XX. yüzyıl, Amerika’nın Avrupa’dan cazibeyi çaldığı bir yüzyıl olarak görülebilir. İlk AVM de 1931 yılında Amerika’da Highland Park’ta açılır(Thorns, 2004: 135). Bu AVM kapalı bir alan içerisinde çok sayıda dükkândan müteşekkil büyük bir mekândır. Alışverişin yanında yeme içme, eğlenme, dolaşma gibi pek çok aktiviteye de imkân tanıyan sosyal toplanma mekânı olmasıyla dikkat çekicidir. 1946’ya kadar Amerika’daki AVM’lerin sayısı sekize çıkar. AVM’lerin sayısının hızla çoğaldığı dönem ise 1950 sonrasıdır. Çünkü 1950’li yıllarda tüketim çılgınlığı had safhaya ulaşır. Üreticiden çok tüketicinin sahnede olduğu bu dönemler *esnek birikime* geçiş yılları olarak adlandırılır. Alvin Toffler (1928/-) ‘kullan at’ toplumunun ortaya çıkışının 1960’larda belirmeye başladığını iddia eder (Thorns, 2004:319). Mal tüketimi yerini hizmet tüketimine bırakır. Kullan at, felsefesiyle birlikte eşyanın (karton bardak, tabak, plastik kaşık, sel-pak mendil vb) kullanılıp atılanı makbul olur. Bu sebeple köklü mağazalar yerine köşe başı benzincileri, fastfood dükkânları, paket servisleri türer. Merkezî ve köklü ticarethanelerin yerini yol üstü salaş mekânların alması ve büyük mağazaların merkez yerine taşraya kayması postmodern durumun da ilk görünümleri sayılabilir.

Pasajları modernizmin mekânları olarak tanımlamıştık. Bu bağlamda AVM’leri de postmodernizmin mekânları olarak göstermek mümkündür. Pek çok yerde kentin dışında inşa edilen AVM’ler ezici, devasa, pırıl pırıl mermer kaplı dünyalarıyla kolektif hayal gücünün bir mabedi gibi görünürler. İçine aldıklarını mekânın bir parçası haline getirirler. Burası zamandan ve mekândan koparılmış bambaşka bir âlemdir. Bu âlemin içinde bir şeyler satın almanız beklenen küçük dükkân deneyiminin tersine, mekânda sadece dolaşabilir yine de dışarıda kalmadığınızı hissedebilirsiniz (Durakbaşa-Cindoğlu, 2012: 95).

Frederic Jameson (1934/ -) ’un postmodern bir mekân olarak incelemesini yaptığı Bonoventura oteli makalesini, AVM binalarını da postmodern mekân olarak izah eden bir örnek olarak görmek mümkündür. Jameson’a göre Bonoventura oteli dev cüssesi, cam kaplı cephesinin içinde işleyen yürüyen merdivenleri, asansörleriyle hareketin yerini almakla kalmaz hareketin dönüşlü imi, simgeleri haline gelir. Otel sürecin diyalektik bir abartısı gibidir:

“... mekânın bu en yeni mutasyonu -postmodern hipermekan- sonunda bireysel insan vücudunun kendi yerini saptama, yakın çevresini algısal olarak organize etme ve haritaya gelir bir dış dünyada bilişsel olarak kendi konumunun haritasını çizme kapasitelerini aşmış bulunuyor. Ve daha önce de belirttiğim gibi, vücutla onun inşa edilmiş çevresi arasındaki bu korkutucu kopukluk noktası -ki eski modernizmin ilk başta yarattığı şaşkınlıkla bunun arasındaki fark, otomobille uzay araçlarının hızları arasındaki fark gibidir- zihinlerimizin, bireysel özneler olarak kendimizi içinde tutsak bulduğumuz çokuluslu ve merkezini kaybetmiş büyük global iletişim ağının haritasını çizmekte (hiç olmazsa şimdilik) gösterdiği yeteksizlik şeklindeki o daha da derin çıkmazın simgesi ve analogu olarak kabul edilebilir (Zeka, 2022).”

Jameson’dan yaptığımız alıntıda Bonoventura oteli, AVM’lerin farklı işlevdeki bir akrabasıdır. Her ikisinde de dev cüsseli mimarisi, cam derili dış cephesi ve bu cüssenin içinde işleyen merdivenleri, asansörleri, yürüyen yolları postmodern bir şaşkınlığı ifade eden bir akışla işlerler. Her iki mimari örnekte de dış dünyadan kopmuş, ayakları yerden kesilmiş insanların şaşkınlığı üzerinde işleyen bir düzen vardır. Zaten asıl mesele de bu şaşkınlık üzerindedir. Kişiler zamandan ve mekândan koparılmışlardır. Alışıldık dünyanın dışında başka şekilde işleyen ‘yabancı’ bir düzenin içine girmişlerdir. Pırıl pırıl mermer zeminler üzerinde her zaman eşya ile aralarında gördükleri mesafe kalkmış gibidir. Eşyaya dokunulabilir hatta üzerinde denenebilir bir hale gelmiştir. Eşyanın rüyadan uyandırıldığı bir yerdir artık burası yahut tam tersi: Bireylerin eşyanın rüyasına dalabilecekleri bir uykunun ülkesidir.

B. PASAJLARIN MODERN TİCARİ HAYATA KATTIKLARI

İlk örnekleri pasajlarda ortaya çıkan modern anlayışın, AVM’lere nasıl öncü olduklarını tespit etmeye çalışalım. Yapılacak tespitler bize ilk zamanlarından bugüne ‘modern olan’ın aldığı yol üzerine de bir değerlendirme yapma imkânı verebilir. Üzerinde yaşadığımız yer, zemin netice itibarıyla insanın tasarrufuyla mekân haline gelir. Onu kuran, inşa eden ve tertipleyen insanın kendidir. Bu inşa etme ve tertipleme biçimi insanın hayata, zamana, kâinata bakma biçiminin en açık göstergelerindedir. Bugün daha çok bir kargaşa yahut kaos halinde algıladığımız bu modern hayata daha dikkatli bakıldığında bütün bu kargaşayı daha yalın ve anlaşılabilir bir düzenin, algının yönettiği seçilebilir.

Konumuz çerçevesinde yani ticari hayat üzerinden bu kaosun yapıcı unsurlarını okumak mümkün müdür? Günümüzde ticari hayata genel bir nazarla bakıldığında pek çok yapıcı unsurun pasajlardan devam edip geldiği görülüyor. Daha ‘modern’in başlangıcında her biri bir ilk olan vitrinin ortaya çıkışı, kalabalıkları çekmesi, gece de alışveriş imkânı tanı-

ması, zengin ürün çeşitliliği ve eğlenme mekânı olmaları bugünkü AVM kültürünün yapıcı unsurları gibi duruyor. Şimdi bu kavramları biraz daha açarak aradaki ilintiyi göstermeye çalışalım:

1. Vitrin ve Büyüsellik

Modern dünya aldanmanın, yanılsamaların dünyasıdır. Bu bakımdan vitrinler, insanları büyüleyen, bir malı olduğundan daha farklı ve üstün gösteren, fantazmlara bürüyen yanılsama nesnelere dir. Bu yanılsama, tüketim anlayışının da merkezinde durur. Kullanım değerinin yerini ambalaj ve tanıtım alır. Bunun altında modern zamanları izah eden, 'dünya aldatılmak istiyor', anlayışını bulmak mümkündür. Theodor Adorno (1903/1969) bu düzeni 'kültür endüstrisi' olarak tanımlar. Adorno'ya göre, insanlar kendilerine daha da geçici doyumlar sağladığı sürece, söylendiği gibi baş dönmeye kapılmakla kalmaz, kendilerinin de iç yüzünü gösterebileceği bir aldatmayı isterler. Gözlerini sıkı sıkı kapatıp maruz kaldıkları ve ne amaçla imal edildiklerini bildikleri şeyleri, kendilerinden aşağılayarak olumlarlar (Adorno, 2011: 115).

Modern dünya; değerleri 'şey'leştirir (Bewes, 2008: 147), şeyleşen ticari malı yahut kültürel değeri bir gösteriye çevirir. Toplum artık bir *gösteri toplumdur*. Gösteri kendini tartışılmaz, erişilmez devasa bir olumluluk olarak sunar. "Görünen şey iyidir, iyi olan şey görünür (Debord, 2012: 38)" der. İlkesel olarak talep ettiği tutum bu edilgen kabullenıştır. Vitrindeki ürün modayı belirler. Moda aynı zamanda "ayırt edilme ihtiyacını, farklılaşma, değişim ve bireysel aykırılık eğilimini de aynı ölçüde tatmin eder (Simmel, 2011: 106)."

Bir malı insanlara sunduğu kadar aynı zamanda onu taliplerinden mesafeli tutan vitrin, tüketimin en cazip nesnelere nelerinden biridir. "Ne içsel ne dışsal, ne özel ne de kamusal olan; camın saydamlığı arkasında metanın saydamsız statüsünü ve mesafesini muhafaza ederken aynı zamanda sokak olan bu özgül bir toplumsal ilişkinin de yeridir (Baudrillard, 2013: 197)." Ürünün fiyatını ve kalitesini vitrinin albenisi belirler. Çünkü bir şey gösterildiği için ve görüldüğü kadar vardır. Sergilendiği için sergilenemediği kadarıyla değerlidir (Gürbilek, 2011: 29). Bu bakımdan vitrinler AVM'lerin en başat unsurları olarak gösterilebilir. Unutmamalı ki, iyi bir geçiş noktasında ve iyi bir konsept içinde sergilenemeyen mal değersizdir.

Vitrin ile ilk karşılaştığımız yer Paris pasajlarıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi demir ve cam malzemenin kullanılmaya başlaması çatıların yanı sıra dükkânların geniş vitrinlerle görünümüne de imkân sağlar. Bu yeni model müşterinin oldukça ilgisini çeker. Böylece ürün, kullanım yanında gösteri malzemesi olarak da sunulur. Hele geceleri havagazı lambalarının aydınlığında baş döndürücü bir cazibeye bürünür. Bu büyük zaman içinde pasajlardan bulvara taşarak etkisini daha da artırır. Bugü-

nün dünyasında bütün bir şehir deyim yerindeyse bir vitrine dönmüş durumdadır.

Böylesine hızlı değişen, dönüşen ticari dünyayla birlikte halk arasında ‘vitrin bakmak’ diye bir deyim de ortaya çıkar. Bu deyim özellikle AVM’lerin dünyasında daha yaygın bir şekilde kullanılır olması pasajların AVM’lere bıraktığı en büyük miraslardan birinin vitrin olduğunu göstermeye yeter. ‘Vitrin bakmak’ deyiminin özellikle kadınlar arasında kullanılıyor olması yeni ticari hayatın kadınlar üzerinden işlerlik kazandığını gösteriyor ki bu da son derece önemlidir. Osmanlı toplumunda da çarşı daha çok erkek müşteriye hitap eden bir kurumdu. Kadınlar çarşıya genellikle ya başka bir aracı gönderirler yahut da kendileri bir lala, dadı gibi himaye edici birinin kontrolünde giderlerdi. Oysa Beyoğlu pasajları ve genel ad olarak Bon Marche adını verdikleri diğer mağaza gezmeleri Osmanlı konaklarında bir eğlence türü haline gelmişti. Günümüzde de AVM’lerin özellikle kadınlara hitap eden dünyaları ve kadınların buralarda kendilerini daha güvende hissetmeleri bu mekânları özellikle kadınların dünyası haline getirmiştir (Durakbaşa-Cindoğlu, 2012: 87).

2. Kalabalıklar ve Modern Kent

Paris’te ilk defa pasajlar vesilesiyle ortaya çıkan üst sınıftan kibar Parisli kadınların da iştirak ettiği gece gezmeleri kısa zaman içinde kalabalıklara dönüşür. Kalabalıklar modernin kahramanıdır. Çünkü modernde hedef kitle kalabalıklardır. Pasajlarda ürün satın alma zorunluluğu yoktur. Oraya gezmek için de gidilebilir. Bu gezme grupları arasında kadınların yeri hiç de azımsanamayacak kadar çoktur. Ortaçağın erkek egemen alışveriş kültürü modern hayatla birlikte yani pasajlarla başlayan süreçte kadınlara doğru geçer. İlerleyen zaman içinde özellikle de AVM’lerde kadınlar alışverişin çok büyük bir kısmını üzerlerine almış gibidirler.

Pasajlara rağbetin bir sebebi de kalabalığın özgürlüğü barındırmasıdır. Bu özgürlük, kadınların alışveriş hürriyeti olduğu kadar bireyin kalabalıklar arasındaki yalnızlığıdır. Kitle ona bir sis perdesidir. Victor Hugo’nun, “*artıkça insanlar, derinleşir gölge*(Benjamin, 2012: 155)” diye tanımladığı durumdur bu. Kalabalıklar, Baudelaire’in flanörünün [aylak] de ortaya çıktığı yerdir. Flanör zamanın öğütücü değirmeninin dışında bir yerde yaşar. “Flanörlük gözlerini açık tutmakla, dikkatini toplamakla ve hafızada biriktirmekle yetinilen (Foucault, 2014: 182)” bir yerde olma halidir. Gaz lambalarıyla parıldayan vitrinlerden zaman usul usul dökülmektedir. Zamanın yavaşlaması vakti sanata yakınlaştırır. 1840’lı yıllarda Parisli asil aile kızları pasajlarda kaplumbağa gezdirme modası başlatmışlardı. Bu moda, zamanın yavaşlamasına dair bir istençti aynı zamanda. Bu meyanda pasajlarda zaman yavaşlar ve eğlencenin büyüdü dünyası başlar.

Kalabalıklar, pasajlardan bulvarlara doğru kente yayılmaya başladıkça *modern kent*de kendisini daha iyi gösterir hale gelir. Modern kent, büyümlü kalabalıklar taşıyan kenttir. Büyü geniş bulvarların, zengin vitrinlerin ve devasa binaların baş döndürücü fantazmlarıyla sağlanır. Bugün AVM’lerde üretilen hayat tam da bu türden bir büyüden başka bir şey değildir ve büyünlün kökeni de pasajlardadır.

3. Işık ve Geceye Taşan Hayat

Alış veriş mekânlarını ve tezgâhtaki malları büyüleyici yapan etkenlerden biri de ışıktır. Sun’i bir aydınlatma aracı olan ışık, gerçeğin değiştirilip dönüştürülmesinde mühim rol oynar. Bu bakımdan gazla aydınlatılan ilk mekânların pasajlar olması (Benjamin, 2012: 88)oldukça dikkat çekicidir. Gazla aydınlatma yöntemiyle ışığın kullanıldığı pasajlar alışverişi geceye de taşır. Geceye taşınan alış veriş imkânı, gece gezmesi denen kültürü de ortaya çıkarır. Kısa zaman içinde yeni düzenlenmiş geniş bulvarlar gaz lambalarıyla aydınlatılır ve gece gezmeleri pasajlardan bulvarlara akmaya başlar. Albenisi yüksek vitrinlerle sıralanmış mağazalar bu bulvarların en etkin aktörleridir. Ürünler, ışıklı vitrinlerde ve yeni konseptleri içinde eskilerinden çok daha zengin, çok daha gösterişlidir.

Paris bulvarları artık cazip yerlerdir. Kent bir seyir merkezine dönüşmektedir. Pasajlarda başlayan büyü caddelere ve bütün kente yayılmaktadır. David Harvey (1935/-), bulvarlara taşan ve büyük tüketici kitlelerine ihtiyaç duyan bu değişim sürecini şöyle anlatıyor:

“Yeni bulvarlar bu gidiş gelişi kolaylaştırıyordu. Mağaza vitrinleri durup bakılacak ayartıcı bir unsur olarak düzenleniyordu. Mağazaların içinde tavana kadar yığılı malların kendileri de bir gösteri haline geldi. Mağazalar sokağa bakıyor, halkı satın alma zorunluluğu olmadan içeri girmesini teşvik ediyordu(Harvey, 2012: 278).”

Kentlerdeki bu büyük değişimde kent merkezlerinin ticarethanelerle kuşatılmasının büyük etkisi vardır. Ortaçağın merkezini kilise ile donattığı kent burjuva ile kent merkezlerini ticarethanelere bırakmaya başladıklarından söz etmiştik. Günümüz dünyasında da özellikle Amerika’da ‘downtown’ adı verilen kent merkezlerinin devasa binalarla kaplanması ve o binaların çeşitli ışıklarla albenili hale getirilmesi bunun bir örneğidir. Bir diğer taraftan AVM’lerdeki aydınlatmanın gün boyu sürdürülüyor olması ayrıca ele alınmalıdır. Çünkü mekânın albenili ve yabancılaştırıcı dünyasında ışık oldukça etkilidir. AVM içinde bu ışıklarla günün saati belirsizleşir. Tıpkı gotik bir filmdeki gibi kaynağı belirsiz bir ışık, kendine ait bir sahte zamanı gösterir durur. Nerdeyse hiç işlemeyen öncesiz ve sonrasız bir zaman mefhumu vardır.

4. Sunum Zenginliği ve Tezgâhtarların Albenisi

Yukarıdaki alıntıda Harvey, mağazaların tavanlarına kadar mal ile yığılı olduğunu anlatıyor. Mağazaların bu denli ürün zenginliğine sahip olması, elbette ki burjuvanın yeni konumu ve zengin üretimiyle alakalıydı ve bu zenginlik ilkin pasajların dolu tezgâhlarında görünür hale gelmişti. Mağazalarındaki ürün zenginliği artan arz ve talebin bir görünümüdür. Günden güne artan üretim pasajlar vasıtasıyla iyi bir tüketim mekanizmasına kavuşmuştu.

Ürün zenginliğinin yanında yukarıda bahsi edilen vitrinlerin ve mekânın albenisi, tezgâhtarların ilgisi ve hatta güzellikleri de müşteriye çeken sebepler listesinde sayılabilir. Pasajlar döneminde kadın tezgâhtarların çalıştırıldığını biliyoruz; ama alımlı genç kızların tezgâhtar yapılması Bon Marche'le başlar. Bu vesileyle kadın güzelliği de ticaretin bir metaı olur. Pasajlar, bugün AVM'lerde o kadar kanıksadığımız kadın tezgâhtarların da çalışmaya başladıkları ilk yerlerdir.

Bayan tezgâhtarların sayısının artması, ticari hayatta (özellikle tüketimde) kadınların söz sahibi olmasıyla da alakalıdır elbet. Kadın bir tezgâhtar kadın müşterilere yardımcı olabildiği kadar, kadın müşteriler de o tezgâhtar için bir güven kapısıdır. Kadın tezgâhtarların arasında kadınlar daha kendilerinden olan 'samimi' bir dünyanın içindedirler.

5. Eğlence

"İnsanların büyük alışveriş merkezlerinde tükettikleri sadece ürünler ve hizmetler değildir. Bu tür merkezler; sinema, yemek, çeşitli oyunlar gibi eğlence imkânlarının da tüketilmesini sağlarlar (Yırtıcı,2009: 107)." Günümüzde eğlence alanları AVM'lerin en cazip taraflarından biridir.

Eğlence ve alışveriş ikilisinin ilk karşılaşma yeri pasajlardır. Paris halkı pasajlara sadece alışveriş etmek için gelmez, zaman geçirmek ve eğlenmek maksadıyla da gelirdi. Özellikle kadın müşterilerin artmasıyla yukarıda kısaca izah edildiği gibi 'vitrin bakmak' deyimini ortaya çıkmıştı. Pasajlara, sonra Bon Marche'ye günümüzde de AVM'ye gitmenin kendisi başlı başına bir eğlence halini almıştı.

Bir diğer taraftan gittikçe gelişen eğlence sektörü, günümüzde AVM'lerden de taşmış hatta onu da bünyesine katmış bir hal almıştır. Bugün eğlence merkezleri, içlerinde AVM yahut benzeri ticari mekânları barındıran bir mekanizmaya sahiptir. Başlangıçta eğlence, ticaretin içinde küçük bir oyalanma iken günümüzde her şeyi içine alan başlı başına bir sektör haline gelmiştir. Eskiden gündelik işlerin arasında eğlenme imkânları saklanırken günümüz dünyasında eğlenme dünyasının arasında gündelik işlere yer verilir ki bu durum da bambaşka bir tartışmanın konusudur.

DEĞERLENDİRME:

Bugün çok karmaşık gibi görünen modern ticari hayatın kökenlerine inildikçe bu karmaşanın derininde çok daha sade ve düzenli bir anlayışın var olduğu iddia edilebilir. Bu ‘sade ve düzenli’ anlayışın modernizm (buna modern tutum da denilebilir) ile birlikte daha yeni ve gittikçe daha karmaşık görünümler aldığı görülüyor. ‘Modern tutum’un kendini ilk gösterdiği yer Paris pasajlarıdır. Paris pasajlarının günümüz ticarî kültürüne katkılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Paris’te 19. yüzyılın başında görülmeye başlayan pasajlar, modern hayatın ilk görünümleri olduğu gibi bugünkü AVM kültürünün de temelini teşkil ederler. Pasajlar AVM’lere göre daha yalın ve düzenli bir anlayışa sahiptir. Sosyal hayat ve tabii ki alışveriş mantığı AVM’lerle birlikte daha karmaşık bir görünüm kazanır. Pasajları modern dünyanın, AVM’leri ise postmodern dünyanın bir unsuru olarak göstermek mümkündür. AVM’nin karmaşası bu postmodern mantıkla da yakından ilişkilidir.

2. Pasajlarla birlikte kadın sosyal hayata dâhil olur. Kadının alışveriş dünyasında etkin rol alması zaman içinde artmış ve AVM’ler çağında kadın neredeyse alışveriş dünyasının başat unsuru haline gelmiştir. Modern öncesi dönemlerde erkek egemen olan ticari (özellikle tüketimi kastediyoruz; lakin bunu bir dereceye kadar üretim için de söylemek mümkündür) hayata modern dönem ve sonrasında kadınlar egemen olmaya başlamıştır. Günümüzde o kadar konuşulan ve kaybolduğu düşünülen çarşı kavramının yerini AVM’nin almasını biraz da bu kadın erkek dengesinin ticari hayattaki değişimi üzerinde değerlendirmek yerinde olur.

3. Bugün ticarî hayatta oldukça önemli bir işlevi olan vitrin anlayışı, kalabalıkların cezbedilmesi, gece de alışveriş imkânı ve ürün çeşitliliği gibi ilk defa pasajlarda ortaya çıkmıştır. Zaman içinde bu ışıklı dünya, ticari mekânlardan sivil mekânlara da yayılmış kent merkezleri ve yüksek apartmanlarla ışıklı bir görünüme dönüşmüşlerdir. Bugün cam derili büyük apartmanları ve cadde boyu vitrinleriyle kentler ‘açık kent’ yapısı arz etmektedirler.

4. Pasajlar ticaretin yanında eğlenme ve vakit geçirme mekânlarıdır. İnsanların alışveriş yapmak zorunda olmayışı eğlenme oyalanma maksadıyla da bu mekânlara gelebilmesi günümüzdeki büyük alışveriş merkezlerinin olmazsa olmazı arasındadır. Eğlence, başlangıçta pasajlarda alışverişin içinde gezme ve görmelerle duyulan bir mutluluk iken, zamanla özellikle AVM’lerin içinde hususi mekânlarla temsil edilir hale gelmiştir. Günümüzde ise eğlence merkezleri kendi başına devasa bir sektördür. Bu sektörün içinde alışveriş belli alanlarda kendine yer bulabilir durumdadır. Pasajlarla birlikte eğlenceye kapı aralayan alışveriş dünyası bugün eğlenmenin dünyası arasında bir yerde kalmış durumdadır.

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor W. (2011). *Kültür Endüstrisi*. (çev: Nihat Ülner vd.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKIN, Nur (2011). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- BAUDELAİRE, Charles (2011). *Modern Hayatın Ressamı*. (Ali Artun, Sunuş yazısı: “Baudelaire’de Sanatın Özerkleşmesi ve Modernizm). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BAUDRİLLARD, Jean (2013). *Tüketim Toplumu*. (çev: Hızal Deliçaylı ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BENJAMİN, Walter (2012). *Pasajlar*. (çev: Ahmet Cemal). İstanbul: YKY.
- BEWES, Timothy (2008). *Şeyleşme*. (çev: Deniz Soysal). İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇAĞLAR, Ayşe Şimşek (2012). *Kültür Fragmanları*. (Haz: Deniz Kandiyorti, Ayşe Saktanber). İstanbul: Metis Yayınları.
- DEBORD, Guy (2012). *Gösteri Toplumu*. (çev: Ayşe Ekmekçi, Okşan Taşkent) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ELKİN, Lauren (2018). *Flanöz, Şehirde Yürüyen Kadınlar*. İstanbul: Nebula Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (2014). *Özne ve İktidar*. (Işık Ergüden, Osman Akinhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÜRBİLEK, Nurdan (2014). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- HARVEY, David (2012). *Paris, Modernitenin Başkenti*. (çev: Berna Kılınçer). İstanbul: Sel Yayınları.
- <http://gurselkorat.blogspot.com.tr/2008/10/flneur.html> (erişim tarihi: 01.06.2016).
- <http://kagittankayik.tumblr.com/post/66298934236/postmodernizm-ya-da-ge%C3%A7-kapitalizmin-k%C3%BCl%C3%BCrel> (erişim tarihi: 01.06.2016).
- KORAT, Gürsel (2022), “Flâneur,” (<http://www.gurselkorat.com/2008/10/flneur.html> Erişim 01. 04. 2022)
- MAYER, Adelheid; SAMSİNGER, Elmar (2018), *Mayer Mağazaları*. (Çev: S. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ORDU, Fatih (2013). “Ondokuzuncu Yüzyıl Paris’i Örneğinde Modern Yaşamın Başlangıç Mekânı Olarak Kent”. YOM, S. 28, s. 47-54.
- ÖKTEN, Sadettin (2015): *İçimde AVM Var!*. İstanbul: Tuti Kitap.

- ÖZAKAR, Serdar (2004): *Gel de Çalış Şimdi! Postmodern Çalışma Hayatı*. İstanbul: Bileşim Yayınları.
- THORNS, David C. (2004).*Kentlerin Dönüşümü*.(çev: Esra Nal ve Hasan Nal). İstanbul: Soyak Yayınları.
- SİMMEL, Georg (2011).*Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOPRAK, Zafer (1995). “Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları”, *Cogito: Dünya Büyük Bir Mağaza 5*, özel sayı. İstanbul: YKY.
- YARDIMCI, Sibel (2005).*Kentsel Değişim: Küreselleşen İstanbul’da Bienal*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YIRTICI, Hakkı (2009). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ZEKÂ, Necmi (der) (2022), “Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı: Uzun Makale,” (<https://kagittankayik.tumblr.com/post/66298934236/postmodernizm-ya-da-ge%C3%A7-kapitalizmin-k%C3%BCl%C3%BCrel> Erişim 01. 04. 2022)

BÖLÜM 18

**ESED'İN SURIYESİ ÜZERİNE BİR KURGU
(LÂ SEKÂKÎNE FÎ MATÂBİHİ HÂZİHİ'L
MEDÎNE)**

Ercan BARAN¹

¹ Dr., MEB. ercanbaran773@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9604-0300

GİRİŞ

İslam dünyası ve Arap dünyası diktatörleriyle meşhurdur. Bu diktatörlerden birisi de 1971-2000 yılları arasında Suriye liderliği yapmış Hafız Esedir. Yerine gelen Beşşar Esad babasından aldığı görevi devam ettirmektedir. Hafız Esed ülkesi Suriye’yi yönetebilmek adına geniş bir istihbarat ağı kurarak ülkesinde korku iklimini hâkim kılmış ve bu korku iklimini bugün oğlu Beşşar Esed devam ettirmektedir. Halid Halife “Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok” adlı romanıyla Suriye’de oluşan korku iklimini bir nebze olsa bize kurgulamaya çalışır. Yazar bu anlatısını yaratırken gerçek olaylardan da yararlanır. Anlatı Suriye’de Hafız Esed’in kendisini övmesi için kurduğu partiye ve adamlarının yaptığı aşırı propagandaya dayanır. Yazar aynı zamanda Suriye’yi açık hava hapishanesine döndüren Hafız Esed ve oğlu Beşşar Esed üzerine de odaklanır. Suriye’de olmayan demokrasinin özlemi kurguda ifade edilerek demokratik bir ortamın arzusu ortaya konur. Demokrasinin olmadığı bir yerde demokratik kültürün yeşermesi de zordur. İnsanlar kültleştirilmiş bir şahsa tapınır hale gelmiş, oluşturulan korku ikliminden dolayı sus pus olmuşlardır. Ülkede oluşturulan geniş istihbarat ağından dolayı herkes birbirinden şüphelenir hale gelmiştir. Hafız Esed, Saddam Hüseyin, Kral 2. Hasan, Cemal Abdunnasır, Enver Sedat, Kaddafi, Hüsnü Mübarek gibi diktatörlerin yolundan gitmiştir. Bütün bu diktatörler ülkelerini demir bir yumrukla yönetmiş ve geniş bir istihbarat ağı kurmuştur. Ülkede konuşan bütün muhalif kesimler ya susturulmuş ya da öldürülmüştür. Ülkedeki diktatörlükten dolayı ülkesini terk edenler buna dâhil değildir. Bu diktatörler döneminde bu ülkelerde halk adına konuşacak aydın ve entelektüel kalmamıştır denilebilir. Böyle diktatörlüklerin olduğu yerde aydınlar susturulur ya da susmak zorunda kalır. Necip Mahfûz’un Sersera Fevka’n Nîl (Nîl Üzerinde Gevezelikler) adlı romanı bize bu konuda fikir vermektedir. Mısır diktatörü Cemal Abdunnasır dönemindeki aydınlar konuşamadıklarından Nîl üzerinde yüzer bir evde bir araya gelip Mısır rejimini eleştirirler. İslam dünyası ve Arap dünyasındaki yazılan anlatılara baktığımızda yazan kalemlerin özellikle antidemokratik uygulamaları kurgularına yansıttıkları görülmektedir. Yazan kalemlerin özellikler anlatılarında diktatörler ve zulüm üzerine yazmaları ayrıca anlamlıdır. Suriyeli kalemlerin en önde gelenlerinden biri olan Hâlid Halife’de bu kalemlerden biridir. Yazar ülkesini demokratik anlamda geliştirmek adına hayatını feda etmeyi göze almış bir kalemidir. Bu uğurda ülkesini terk eden yazar -bir gün demokratik bir Suriye görmek adına- ülkesi adına anlatılar yazmaya devam ediyor.

HÂLİD HALÎFE HAYATI

Hâlid Halife, 1964 yılında Halep’te doğdu. Halep Üniversitesi’nde 1988 yılında hukuk okudu ve 1988’de Hukuk alanında lisans derecesi aldı. Yazar şiir yazıyor ve üniversitedeki edebiyat forumunun da aynı zamanda

üyesidir. Hâlid Halife, 1964 dizi (Rainbow) ve (Sirat Al Jalali) gibi televizyon dramaları, bazı belgeseller, kısa filmler ve uzun metrajlı filmler (Bab Al Makam filmi) yazmıştır. Yazar, Halep Üniversitesi'ndeki arkadaşlarıyla birlikte Alef dergisini kurdu. Yazarın ilk romanı 1993'te yayınlanan Hârisü'l hadî'a (Dalaverenin/Aldatmacanın Bekçisi/Muhafızı) dır. İkinci romanı Defâtiru'l Kurbât (Çingenenin Defterleri) tir.

Hâlid Halife, on üç yılda yazdığı “Nefrete Övgü” adlı romanında Suriye rejimi ile Müslüman Kardeşler arasındaki savaşı anlatır. Bu romanda 1982 yılında Hama'daki Müslüman Kardeşler'e Suriye rejiminin neler yaptığını kurgular. Roman yasaklanmadan önce Şam'da yayınlandı ve daha sonra Beyrut'ta yeniden yayınlandı. Yazar, yasak romanı hakkında şöyle yorum yapar:

“Bu tür roman yasakları, yüksek düzeyde hükümeti temsil etmeyen bir bürokrasinin sonucudur”

Yazar, ifade özgürlüğünü güvence altına almak için sanatçılarla Suriyeli yetkililer arasında müzakereleri tercih ettiğini söyledi. Yazar, çalışmasının herhangi bir siyasi düşünceyi savunmak amaçlı olmadığını belirterek, “Nefreti Övmek” adlı romanına cevaben,

“Öncelikle bu romanı Suriye halkını savunmak ve çektikleri acıları protesto etmek için yazdım.”

Başladığı andan itibaren Suriye devrimini destekleyen duruşuyla bilinen Hâlid Halife, bunu hiçbir zaman gizlemedi. Daha önce de 26 Mayıs 2012'de Suriyeli müzisyen Rabie Gazi'nin cenazesine katılırken Suriye güvenlik güçlerinin kendisine saldırısı sırasında eli kırılıncaya kadar darp edilmiştir (Halife, 2016:152).

Hâlid Halife'nin Romanları:

1-1993 – Hârisü'l hadî'a (Dalaverenin/Aldatmacanın Bekçisi/Muhafızı)

2-2000 - Defâtiru'l Kurbât (Çingenenin Defterleri).

3-2008 - Medîhu'l Kerâhiye (Nefrete Övgü) , Uluslararası Bağımsızlık Ödülü'ne ve Arap Roman Ödülü'ne aday gösterildi.

4-2013 - Lâ Sekâkîne Fî Matâbihi Hâzihi'l Medîne (Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok) (Naguib Mahfouz Kurgu Ödülü'nü kazandı ve Uluslararası Arap Kurgu Ödülü'ne aday gösterildi).

5-2016 - el-Mevtu Amelun Şâkkun (Ölüm Zor Bir İştir).

6-2019 - Lem Yusalli Aleyhim Ahad (Kimse onlar için namaz kılmadı/dua etmedi), roman Hachette Antoine - Nofal tarafından yayınlandı ve 2020 Uluslararası Arapça Kurgu Ödülü'nün uzun listesine girdi (Halife, 2016:152).

HÂFİZ ESED'İN HAYATI (LAZKİYE 1930 – HAZİRAN 2000)

Hafız Esed (6 Ekim 1930; Kırdaha Köyü, Lazkiye - 10 Haziran 2000, Şam), Suriyeli asker ve devlet adamı. 1971'den 2000 yılına kadar Suriye devlet başkanı olarak görev yaptı. 1955 yılında Humus Askerî Akademisi'ni pilot subay olarak bitirdi. 1958'de havacılık eğitimini geliştirmek için SSCB'ye gönderildi. Daha sonra bir hava filosofunun komutanlığına getirildi. Suriye'nin, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden çekilmesine karşı çıktığı için, 1961 yılında Suriye Silahlı Kuvvetleri'nden ihraç edildi. Baas Partisi'nin askerî kanadında kilit bir görev üstlendi ve 1963 yılında gerçekleştirilen darbede önemli rol oynayarak binbaşı rütbesiyle Suriye Silahlı Kuvvetleri'ne geri döndü. 1965 yılında Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na getirildi, ardından Şubat 1966'da savunma bakanı oldu. 1969-1970 yılları arasında Baas Partisi'nin sivil ve askerî kanatları arasında baş gösteren iktidar mücadelesinde etkin biçimde yer aldı. Bu çatışmayı doruğa çıkaran Ürdün'deki iç savaşa müdahalenin ardından, 13 Kasım 1970 tarihinde kansız bir askerî darbeyle iktidarı ele geçirdi. Mart 1971'de yapılan halk oylamasıyla da devlet başkanı seçildi. Esed'in ülke yönetiminde başa geçtiği dönem Orta Doğu'nun en hareketli yılları idi. Baas Partisi Genel Başkanlığını da üstlenen Esed, öteki Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirerek Suriye'yi Arap Dünyası içinde itildiği yalnızlıktan kurtarma yönünde adımlar attı. İsrail karşıtı sıkı politikalarıyla bölgesel bir siyasi lider olarak öne çıktı. Bununla birlikte Irak'taki Baas yönetimiyle çatışma politikasını sürdürdü. Ekim 1973'te İsrail'e savaş açan Mısır'ın yanında yer aldı ama savaştan sonra izlenecek politikalar konusunda Mısır yönetimiyle de görüş ayrılığına düştü. Sonraki yıllarda SSCB ile ilişkilerini geliştirdi. 1980'de SSCB ile imzalanan yirmi yıllık dostluk ve iş birliği antlaşmasını, 1982'de SSCB'den silah ve teknik yardım almayı öngören bir başka antlaşma izledi. 1984'te bu ülkeye yaptığı geziyle ikili ilişkileri daha da ileriye götürdü. Filistin Kurtuluş Örgütü'ne geniş destek verdi ancak FKÖ yönetimiyle ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, bu örgüt içinde Suriye'ye bağlı yeni örgütler oluşturmaya çalıştı. 1991'de FKÖ lideri Yaser Arafat'la ilişkilerini düzeltti. 1976'da birçok Arap ülkesinin muhalefetine karşın, Lübnan'daki iç savaşını sona erdirmek amacıyla askerî müdahalede bulundu. Altı yıl boyunca Lübnan'ın büyük bir bölümünü işgal altında tutan Suriye birlikleri, İsrail'in 1982'de Lübnan'a girmesi üzerine kuzey ve kuzeydoğudaki eski mevzilerine çekildi. 1979'daki ittifak girişiminin sonuçsuz kalmasından sonra Irak'la yeniden başlayan çekişme, 1982'de Suriye-Irak sınırının ve Suriye'den geçen Irak'a ait petrol boru hattının kapatılmasına yol açtı. Bunun üzerine Esad yönetimi, İran-Irak Savaşı'nda Irak'a karşı İran'ı destekledi. 1980 yılının sonlarına doğru Esed artık İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı sert tutumundan vazgeçerek daha ılımlı politikalar üretmeye başladı ve daha çok ülke içindeki tehditlere yö-

nelidi. Karşısına ilk olarak Mısır kaynaklı Müslüman Kardeşler Cemaati'nin muhalefeti çıktı. Bu akıma karşı başlattığı sindirme harekâtı ülke içinde pek çok kişinin ölümüyle sonuçlandı. Bu harekâtı ise dünya Şubat 1982'de Müslüman Kardeşler Cemaati'nin kalesi olan Hama kentini haritadan sildiği ve on binlerce kişinin hayatını kaybettiği olayla duydu. Esed, 1984 yılında iktidarı için bu kez de kardeşi ile mücadele etmek zorunda kaldı ve kardeşinin yaptığı darbe girişimi başarısız oldu. Tüm bu olaylarda insan hakları örgütleri Esed'i şiddet kullanmakla ve baskı yapmakla suçladı. 1991'deki Körfez Savaşı sırasında Irak'a karşı uluslararası koalisyon güçlerini desteklemesi onu Orta Doğu'daki en güçlü Arap lider durumuna getirdi. Hiçbir zaman siyasi olarak tanımadığı ve Siyonist varlık olarak nitelendirdiği İsrail ile uzlaşmaya dayalı barış girişimlerine karşı takındığı katı tutumu, 1980'lerin ortalarında bir ölçüde yumuşatarak Batılı ülkelerle diyalog kurmaya önem verdi. 1990'larda Sovyet desteği kesildikten sonra ABD'nin de baskısıyla Golan Tepelerini geri almak için İsrail ile yapılan görüşmeler sonuçsuz kaldı. Suriye yönetimi Türkiye ile yaşadığı su sorunu ile alakalı olarak PKK'ya verdiği destekten dolayı özellikle 1990'lı yılların sonlarında bu ülkeyle ilişkiler gittikçe gerginleşti. Hafız Esed 29 yıl boyunca iktidarda kaldı. Esed yönetimi, son yıllarında dış dünyaya daha çok açılarak ülkedeki özel girişimi de desteklemeye başlamıştı. Parti ve devlet yönetimindeki kişisel denetimini sürdüren Esad, 1978, 1985, 1991 ve 1999'da dört kez daha devlet başkanlığına seçildi. 2000 yılının haziran ayında geçirdiği bir kalp krizi sonucunda öldü (Buzpinar, 2009:550-555).

Hayfa' Zankana "fi Ervika'z Zâkire / Belleğin Dehlizlerinde" adlı anlatısında 1970 yılında bizzat kendisinin de içinde olduğu Saddam Hüseyin ve rejimine karşı mücadele eden devrimci bir grubu anlatılar. Bu anlatı içerisinde tutuklanmaları, Ebu Gureyb hapishanesindeki yaşadıkları işkenceler ayrıntıları ile tasvir edilir. Yazar bir anlamda bize Saddam Hüseyin dönemini ve rejimini kirli yüzünü bize anlatısıyla tasvir eder. Yazarında bizzat Saddam Hüseyin rejimi tarafından tutuklanmış olması da ayrıca kurguya değer kazandırır. Yazar bu anlatısıyla bir anlamda kurguyla gerçeği karşılaştırır ve otobiyografik yönünü de tasvir eder. 10 Temmuz 1971'de bir grup Faslı askere, Fas Kralı II. Hasan'ın Tazmamart zindanlarında yirmi yıl yaşadıklarını (Jelloun,2022:1-228) Saddam Hüseyin de Ebu Gureyb Hapishanesi'nde yaşattır. Hâlid Halife de diğer yazarlar gibi Suriye'nin açık hava hapishanesine dönüşmesini bir Suriyeli aile üzerinden bu romanında anlatır.

Roman "*Lâ Sekâkîne Fî Matâbihi Hâzihi'l Medîne*" adıyla Arapça yayınlanmıştır. Roman kaynak dil Arapça'dan Türkçe'ye yani erek dile ilk olarak Delidolu Yayınlarından 2020 yılında "*Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok*" adıyla kaynak dil Arapça'dan erek dil Türkçe'ye Hümeýra Rızvanoğlu Süzen'in sözcüklerden sıyrılıp anlamsal eşdeğerliliği sağlayan enfes çevirisi ile yayınlanmıştır.

Romanın özeti şöyledir:

“Anlatıcı-yazar hem annesinin ölümüyle anlatıya başlayıp, hem de henüz altmış beş yaşına basmamış on yıl önce ölmeliydi ölümü gecikti cümleleriyle annesini sevmediğini okuyucularına hissettirerek başlıyor. Anne ömrünün son günlerinde artık geçmişinde yaşamaya başlar. Başkan öldüğü gün başkanın ölümüne bile inanmamıştır. Anne başkanın hasletleri için “Başkan Baba”, “Savaşın ve Barışın Lideri”, “Arapların Bilgesi”, “İlk Matematikçi”, “İlk Hâkim”, “İlk Mühendis” gibi sonu gelmez unvanları zikreder dururdu. Başkan öldüğü gün televizyonlara konuk olan misafirler başkana Tanrı diyemedikleri için öyle ağlamaklıydılar ki! Abdulmunim Dayı ölen oğlunun altı paraşütçü tarafından merasimsiz gömülmesini de izlemiştir. Ölümler ard arda gelmiş bu aileyi rahat bırakmamıştır. Ailenin üyesi olan annesi tarafından sevilmeyen neşeli Suad bile vefat eder. Suad’la beraber evlerinin yanından geçen trenin düdüğünün acı acı ötmesi bile önemini kaybeder. Suad’ın ölümüyle iyice sarsılan aile adeta ölümden kaçmaktadır. Yoldaş Fevvez’in başkanı öven marşlar dinlemesi ve insanlara dinlettirmesi artık insanlara gına getirmiştir. Öyleki parti tüm gazetelerin ruhsatlarını dondurur ve basımlarını yasaklar. Başkan parlamentoyu fesheder ve başkana mutlak yetki verir. Başkan darbe yapar yapmaz ilk iş olarak Suriye’nin 17. Cumhurbaşkanı Nureddin el-Atasi’yi ve arkadaşlarını 1970-1992 yılına kadar Mezze Hapishanesi’ne kor ve yıllar sonra bu kişilerin hapishanede ölümüne sebep olur. Başkan Haziran 2000 yılında vefat edene kadar cumhurbaşkanlığından, iktidar partisi başkanlığına, başkomutanlıktan, Anayasa Mahkemesi Başkanını atama yetkisine, Başbakan’ı belirlemekten parlamento dağıtmaya kadar tüm kritik makamları kendisinde toplamıştır. Darbe haberi gelir gelmez, Halep’in sokakları boşalır ve Baas’ın subayları karargâh, radyo ve televizyon binalarını ele geçirir ve bir numaralı bildirgeyi yayınlarlar. Anlatıcının annesi bu darbeyi ve askerinin tekrar yönetime gelmesini ölmeden görür. Anlatıcı-yazarın evlerinde asker tarafından yapılan bu olayın darbe mi devrim mi tartışması da devam eder. Dedeleri Celal en-Nablusi Almanlara çalıştığı gerekçesiyle Suriye’deki işgalci Fransız yönetimi tarafından idam edilir. Aileden geriye anlatıcı-yazarın dayısı Nizar, Abdulmunim, teyzesi İbtihal ve en küçükleri olan annesi kalır. Dayı Nizar’ın farklı cinsel tercihleri olup eşcinseldir. İbtihal ise bir Osmanlı aşığıdır ve dedesi gibi Osmanlılara saygı duymaktadır. Dayı Abdulmunim babaları ölürken kızları mirastan mahrum bırakan evrağı aileye gösterir ve bu doğrultuda mal dağılımı yapılacağını söyler. Anlatıcının babası sürekli partiye ve başkana bağlılığını vurgulayan sıradan bir memurdu. Amerikalı Elena sayesinde bu durumdan kurtulacak ve onunla Amerika’ya gidecekti. Aileden olan aşırı uçarı Sevsen ise garip işleri severdi. Sevsen ise Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu Afrin’de Ermeni bir fotoğrafçıyla nehrin kıyısında Kürt bir çiftçinin yula-

rını tuttuğu anı görüntülemeyi hiç unutmamıştı. Ailenin en büyüğü engelli Suad olup vefat etmişti. Evin ikinci çocuğu adı verilmeyen anlaticıdır. Evin üç numarası haşarı Sevsen'dir. Dört numara ise hayal aleminde yaşayan Reşittir. Aynı yerde yaşadıkları partiye bağlı yoldaş Fevvez ise parti ve başkan sayesinde hızla zenginleşmektedir. Artık Fevvez gibiler çekilmez hale gelmiş, hava durumunu sunan spikerlerin bile savaş bildirgesi okur gibi hava durumlarını sunması ailenin asaplarını bozmaya başlamıştır. Sevsen annesinin kardeşi Suad'ın ölümünden sonra bütün eşyalarını yakmasına içerlemiş ve annesine kızgın hatta öfke duymaktadır. Annesi üniversitede Fransızca okuyan Sevsen'den Okulu bitirmesini istediğinde üniversite hocaları önce Sevsen'in kendileriyle birlikte olmalarını istemiş notun değerinin olmadığını söylemişlerdir. Sevsen'in yapacağı tek fedakârlık vardır oda kendi hocalarıyla yatmak. Aynı yerde yaşayan ihtiyar bir kadın vardı. İsviçre'de yaşayan oğlu Jean'a annesinin durumunu kötü olduğu haber verilip Halep'e gelmesi istenmiş oda gelmişti. Jean gelir gelmez Suriye istihbaratı tarafından yedi gün sorgulanır. Jean kız kurusu Emili'nin anlattığı Haleple gördüğü Halep'in farkını hapishanede anlar. Halep Hapishanesi'nde mezbahadaki koyunlar gibi kancalara asılmış siyasi tutuklular görür. Suriye'de partiye ve başkana güzel sözler söylemeyen insanların sonları genelde böyle olur. Jean Halep'in her köşesine kondurulmuş Başkan'ın heykellerinden dolayı utanç duymakta ama sesini çıkaramamaktadır. Jean Sevsen'i seviyordu ama Sevsen çocukluk aşkı Münzir'in peşinden Dubai'ye gitmişti. Sevsen Dubai'de biraz kalmış daha sonra araları bozulunca tekrar Halep'e dönmüştü. Sevsen aşta yaşadığı hayal kırıklıkları yüzünden dine daha bir sıkı sarılarak Şeyhinin yanına gitmişti. Çatlak Sevsen'in tövbekar olduğunu kimse inanmak istemiyordu. Sevsen geç saatlere kadar arkadaşlarıyla oturup evliyaların mucizelerinden bahsediyorlardı. Sonra da Halep'te adı duyulan meşhur pop müzik gruplarının yaptığı müziklerin üzerine saçma sapan sözler üreterek yaptıkları ilahileri dinliyorlardı. Sevsen'e Münzir'in eski metresi de deseler aldirmiyordu. Üniversitede Sevsen'i çocukluk arkadaşı partici ve başkan'ın adamı Cabir'e şikâyet etmişlerdi. Halep şehri Cabir gibi istihbaratçılar sayesinde lanetlenmiş bir şehre dönüşmüştü. Başkan Cabir gibi istihbaratçılar sayesinde çatlak sesleri sindirmiş, Müslüman Kardeşleri özellikle Hama ve Suriye'nin diğer şehirlerinde sindirmiş ve anayasaya Müslüman Kardeşlerin terör örgütü olduğunu ve nerede görürlerse yakalama emrini vermişti. Başkanın bu emri yerine getirilmiş İhvancılar tutuklanıp hapishanelere doldurulmuştur. Başkan'ın bu emrinden solcularda nasibini almış onlarda hapishanelere doldurulmuştur. Çatlak Sevsen'de artık olan bitenlerden dolayı annesi gibi şikâyet etmeye başlamıştır. Yoldaş Cabir Sevsen'i çağırıp gözünü korkutmaya çalıştıysa da bu çatlak kızın bağlantılarından korkuyordu. Sevsenin dayısı Nizar müzisyen olup, kemanıyla Süryani parçaları bile çalardı. Therese Hanım Halep'te vefat ettiğinde Sevsen

Mar Asya Kilisesi'ne annesiyle başsağlığına gitmişti. Sevsenin dayısı Nizar eşcinselliğini Mısır dergilerinde gördüğü Cemal Abdunnasır'la bile paylaşmak istemişti. Nizar Nasır'ı sevgilisi olarak hayal ediyordu. Nizar ailesi tarafından eşcinsel olduğuna dair suçlamayla polise teslim edildiğinden dolayı altı ay hapis yatmıştı. Hapiste Şeyh Cuma adında bir din adamı onu cinsel yönden sömürmüş onu kölesi haline getirmişti. Öyleki hapisten sonrada Şeyh Cuma görüşmek istese de Nizar onun suratına tükürmüştür. Sınırdaki on bir yaşındaki Kürt çobanı Azad Türk sevgilisi Perihanla ileride evleneceğini anlatırdı. Keçi çobanı Kürtçe türküler söylerken Sevsen'in ailesi de eşlik ederdi. Keçi çobanı Azad, Sevsenler çocukken sınırdaki onlarla kaybolmuş Türk Silahlı kuvvetleri onları oradan çıkarmak zorunda kalmıştı. Ama yine de Azad Türk sevgilisi Perihan'dan vazgeçmemişti. Sevsen yine Azad'la bir gün gezerken Azad dayısı Kürt şair Hamid Bedirhan'ı Nazım Hikmet'in hapisane arkadaşı diye tanıştırmıştı. Bu arada teyze İbtihal Suudi Arabistanlı bir adamın ikinci eşi olarak Suud'a taşınmıştı. İbtihal'in ilk kocası onu boşamıştı. Amca Abdulmunim'in oğlu Yahya Müslüman Kardeşlere ait bir hücre evinde vurulmuştu. Yahya diğer arkadaşları gibi bir İslam devleti hayal ediyordu. Sevsen'i geçmişte Marksizme yöneltmek için başta 1984 yılında tutuklanıp, Saydnaya Hapishanesi'nde yatan Bessam ed-Deyri olmak üzere arkadaşları çok uğraşmışsalar da Sevsen için Marksizm yalnızca tınısını sevdiği bir kelime olarak kalmıştı. Cafer Sevsen'in eski sevgilisi Münzir'in kardeşiymiş ve istihbarat adına çalışıyordu. Cafer Sevsen'e bazı Şeyhlerin kitaplarını okumasını tavsiye etmişti. Sevsen zaten Şeyh Hıdır türbesine gidip geliyordu. Cabir yaptığı işten dolayı ödüllendirilmiş ve hükümet tarafından yedi yıllığına Romanya'ya gönderilmişti. Cabir döndükten sonra Sevsen'i çağırılmış onunla biraz geçmişe dönük sohbet etmişti. Sevsen oradan çıkınca Emevi Camii'ne gidip dua ederek rahatlamıştı. Sevsen Münzirle beraberken kardeşi Cafer Şiilikle ilgili kitaplar gönderiyordu. Özellikle bu kitaplar içinde Hz. Ali'nin Nehcu'l Belâğası önemliydi. Münzir işinin çoğunu Guillaume'ye yaptırmıştı. Guillaume Şam'da Şarkiyat Araştırmaları okumuş bir Fransızdı. Sevgilisi Şeyh Muhyiddin Mahallesi'nde oturan Narin adlı bir Kürt kızdı. Guillaume Kürtçe şarkıları çok severdi öyleki Ciwan Haco'nun bir şarkısını baştan aşağı tercüme etmişti. Guillaume, Mihemed Şexo'nun o meşhur şarkısının sözleri olan "Ji derde yâre tim bi kulo/Yarin derdiyle her daim kederliyim" "Eman Dilo" adlı şarkıyı çok severdi. Münzir Dubai'den Lübnan'a geçmiş köktenci el-Mavsili'nin verdiği emekli maaşıyla geçinen biri oluvermişti. Ayrıca el-Mavsili'nin Müslüman Kardeşlere silah sattığı söyleniyordu. Sevsen Münzirle güzel günler yaşayabilirdi. Öyleki halen İsrail'i ateşe vermekle tehdit eden Lübnan Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın tek yumruğu havada büyük bir devrimci edasıyla durduğu kocaman bir posterini duvara asmıştı. Sevsen'in içinde bir yerlerde o savaşçı hala yaşıyordu. Sevsen bir gece çığlık duymuş bu çığlığın bir Ermeni huzurevinde

hademelik yapan Huda 'ya ait olduğunu anlamıştı. Huda 'nın dört yaşındaki kızına dört adam tecavüz etmişti. Tecavüz edenlerden biride yoldaş Fevvez'in kardeşi idi. Fevvez bu sebepten olayı örtbas etmeye çalışıyordu. Ama genç bir gazeteci bu olayı açığa çıkarmıştı. Savcı araştırınca suçlularda parmaklıkların arkasını boylamıştı. Sevsen artık ülkesi Suriye'de olanlara dayanamıyordu. Sevsen stres atmak için Kürt köyüne Canon kamerayla gitmiş kapı eşiklerinde oturan Kürt kadınlarını çekmiş ve domates doğramalarını seyretmişti. Sevsen Kürt çoban Azad'ı unutmamış Azad'ın annesinin de bayağı ihtiyarladığını görmüştü. Kürt kızı Şirin ünlü Kürt türkücü/kılamcı Civan Haco'nun istihbaratın elinden Diyarbakır'a kaçtığını ve geri dönmediğini anlatıyordu. Kürt çoban Azad yanık sesiyle Kürtçe türküler söyler Afrin'in Meydan Ekbez sokaklarını inletirdi. Öyleki Türk tarafındaki askerlerin hepsi Kürt çoban Azad'ı tanıyordu. Sevsen köyden dönerken başkanın ölüm haberi televizyondan veriliyordu. Ardından Hafız Abdulbasit Abdussamet'in teypten gelen sesi duyuluyordu. Kimse başkanın öldüğüne inanmak istemiyordu. Reşit hidayete ermiş artık namaza başlamıştı. İkiz kulelerin yıkıldığı gün Şeyh Ebubekir müritlerine bu gazayı övmüştü. Hatta şeyh İkiz kulelerin şehitleri için gıyabi cenaze namazı kıldırmıştı. Hatta Reşit Muhammed Ataullah'ı gördüğünde kendisinin bir kemancı olmasından dolayı iğrenmişti. Reşit Şeyh Ebubekir'e Bağdat'a gidip Haçlılarla savaşıma istediğini ve mücahitlere katılmak istediğini söylemişti. Ancak Şeyh'e Haçlılar'a mı Baas'a savaşması gerektiği konusunda kendisine yardımcı olmasını istemişti. En son Irak'a gitmesi kararı alınmıştı. Bu sebepten dolayı dayısı Nizar Şeyh Ebubekir'i öldürmeyi bile düşünüyordu. Reşit otuz savaşçıyla sınırı geçmiş ama Amerikan askerlerine rehin düşmüştü. Amerikalıları İslamcılardan olmadığına ikna ederek bir yıl üç ay sonra ancak tekrar Halep'e dönebilmişti. Reşit radikal İslamcılarla ilişkisini kesmiş namazı bırakmıştı. Sevsen de eski hayatına geri dönmüş Jean ile beraber olmuştu. Jean'in annesi doksanında olmasına rağmen halen dinçti. Sevsen Jean'a iki aylık hamile olduğunu söyledi. Sevsen Nizar'a bebeğime bir baba istiyorum deyince Nizar allak bullak olmuştu. Sevsen kırkıncı yaş gününe yaklaşmış eş adaylarıyla görüşmeyi kabul etmişti. Sonunda eş adaylarının bitmek bilmeyen isteklerinden usandı. Sevsen karar vermiş Michelle karı koca olarak Paris'e gidiyordu. Nizar bir gece gün ağır ağır aydınlanırken kapı eşiğinden Reşit'i görmüş feryat ederek ağlamaya başlamıştı. Çünkü Reşit kendini odada bir ipe asmıştı (Halife, 2020: 1-249).

Yazar, bir ailenin üç kuşağı üzerinden Hafız Esadlı yılları ve sonrasını bu kurgusuyla verdiği karakterler üzerinden anlatmıştır. Anlatıcı-deha ülkedeki çeşitli kesimlerce yaşanan çekişmeleri Müslüman Kardeşler ve Baas üzerinden anlatmayı tercih etmiştir.

Roman anlatıcının annesinin altmış beş yaşlarında ölümü ile başla-

maktadır. Suriye başkanı Hafız Esed için başkan kelimesini yazar kullanmaktadır. Yazarın bu kelime seçimi korku ikliminin üzerinde bıraktığı etki dolayısıyla denilebilir. Yazar, Hafız Esed için şu sıfatların kullanıldığını Anne üzerinden kurgu yoluyla da olsa bize aktarır. Anne 10 Haziran 2000 yılında ölen Hafız Esed için şunları söyler:

“Başkan Baba”, “Savaşın ve Barışın Lideri”, “Arapların Bilgesi”, “İlk Matematikçi”, “İlk Hâkim”, “İlk Mühendis” gibi sonu gelmez unvanları zikreder dururdu. Başkan öldüğü gün televizyonlara konuk olan misafirler başkana Tanrı diyemedikleri için öyle ağlamaklıydılar ki! (Halife, 2020:7)”.

Yukarıdaki pasajdan diktatörlerin kendilerini farklı isimlerle zorla halka benimsetmeye çalışmalarını okumaktayız. Diktatörlere o kadar adlandırmalar yapılmaktadır ki neredeyse bir Allah demedikleri kalmıştır.

Romanda diktatörlerin devamları sağlayan kişiliklerde kurgulanmıştır. Bu kişiliklerden birisi Yoldaş Fevvaş’dır. Yoldaş Fevvaş bir teybe Başkan Esed’in konuşmalarını koyar sesini de yükselterek herkese dinletmeye çalışırdı (Halife, 2020:7). Bu da altıncı güç kabul edilen medyanın gücünü göstermektedir. 13 Kasım 1970 yılında darbeyle iktidarı ele geçiren Hafız Esed için kurguda gelir gelmez yaptığı icraatler şöyledir:

“ Öyleki parti tüm gazetelerin ruhsatlarını dondurur ve basımlarını yasaklar. Başkan parlamentoyu fesheder ve başkana mutlak yetki verir. Başkan darbe yapar yapmaz ilk iş olarak Suriye’nin 17. Cumhurbaşkanı Nureddin el-Atasi’yi ve arkadaşlarını 1970-1992 yılına kadar Mezze Hapishanesi’ne kor ve yıllar sonra bu kişilerin hapishanede ölümlerine sebep olur. Başkan Haziran 2000 yılında vefat edene kadar cumhurbaşkanlığından, iktidar partisi başkanlığına, başkomutanlıktan, Anayasa Mahkemesi Başkanını atama yetkisine, Başbakan’ı belirlemekten parlamentoyu dağıtmaya kadar tüm kritik makamları kendisinde toplamıştır (Halife, 2020:19)”.

Yukarıdaki pasajı okuduğumuzda Hafız Esed’in kurgusalda olsa bütün yetkileri kendisinde topladığını görürüz ki bu gerçek hayatta da böyledir. Hafız Esed iktidar koltuğunu alabilmek adına başkalarını iktidardan indirmek zorunda kalmıştır. Bu da Hafız Esed’in gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Nureddin el-Atasi hem gerçek hayatta hem de kurguda aynı isimle kullanılmıştır. Belki de karakterler içerisinde en önde gelip hem gerçek hayatta hem kurguda ismi olan birinci kişidir diyebiliriz. Burada gerçek ile kurgu kesişmiştir diyebiliriz.

Kurgudaki ailenin Celal en-Nablusi adlı dedelerinin Osmanlı ve Almanya adına çalıştığından dolayı Suriye’deki işgalci Fransız yönetimi tarafından idam edilmesi bilgisi önemlidir (Halife, 2020:25). Aileden İbtihal

Osmanlı yaşam tarzına belki de dedesinden dolayı düşkündür denilebilir (Halife, 2020:29).

Rejimin marşlarını ve Hafız Eset'i tasvip etmeyen Jean yedi gün sorguya alınır (Halife, 2020:52). Bu da rejimin kendilerinden olmayanlara olan tahammülünün boyutunu göstermesi adına ilginçtir. Jean burada siyasi mahkûmların koyunlar gibi kancalara asıldıklarını görür. Buda rejimin işkencede geldiği yeri ve neler yapabileceğinin göstergesidir (Halife, 2020:52).

Aile üyelerinden çatlak Sevsen'in yaramazlıklarından sonra hidayete bir Şeyh vesilesiyle ermesi de nu anlatıda önem arz etmektedir (Halife, 2020:67). Zira bu kurgusal cümle ile yazarın dine olumsuz bakmadığını anlayabiliriz. Fransız dilinde okuyan Sevsen, Suriye rejiminin önde gelenlerinden biri olan Modern Fransız Edebiyatı hocası Nidal Ahmet'e kurşun yağdırabilirdi. Zira Nidal Suriye rejimin Hama katliamını yapmasıyla övünmektedir. Hatta Hama Katliamını yapan amcasıoğluyla da gurur duymaktadır (Halife, 2020:76).

Ailenin komşu Therese Hanım vefat ettiğinde Müslüman bir ailenin Mar Asya Kilisesine cenazeye gitmesi anlamlıdır (Halife, 2020:87). Buda Suriye'deki halkın komşuluk ilişkilerini göstermesi açısından anlamlıdır.

Sevsen'in dayısı olan ikinci nesli temsil eden dayısı Nizar'ın eşcinsel olması da önemli bir ayrıntıdır (Halife, 2020:91). Nizar'ın Suriye kanunlarına göre altı aylığına hapse atılması ve orada Şeyh Cuma adında birinin Nizar'ı cinsel açıdan sömürmesi düşündürücüdür (Halife, 2020:91). Yazarın Muhammed Teymur'un "Trende" adlı hikâyesindeki gibi din adamını böylesine aşağılaması da oldukça ilginçtir. Ama romanın geneline baktığımızda yazar din adamlarını olumsuzlaşmamıştır. Buradan din adamlarından da kötü insanların ortaya çıkabileceğini yazar kurgu ile bile olsa bize göstermek istemiştir.

Sınırdaki on bir yaşındaki Kürt çobanı Azad Türk sevgilisi Perihanla ileride evleneceğini anlatırdı. Keçi çobanı Kürtçe türküler söylerken Sevsen'in ailesi de eşlik ederdi. Keçi çobanı Azad, Sevsenler çocukken sınırda onlarla kaybolmuş Türk Silahlı kuvvetleri onları oradan çıkarmak zorunda kalmıştı. Ama yine de Azad Türk sevgilisi Perihan'dan vazgeçmemişti. Sevsen yine Azad'la bir gün gezerken Azad dayısı Kürt şair Hamid Bedirhan'ı Nazım Hikmet'in hapisane arkadaşı diye tanıştırmıştı (Halife, 2020:104-105). Bu satırlardan Türkiye ve Suriye arasında sınır olsa da iki tarafın halkının birbirini sevdiğini anlıyoruz. Özellikle Nazım Hikmet'in Suriye'de bilindiğini bu cümleden anlayabiliriz. Bugünün Suriyesine baktığımızda da Nazım ve Aziz Nesin'in kitaplarının Arapça'ya çevrildiğini görmekteyiz.

Bu arada teyze İbtihal Suudi Arabistanlı bir adamın ikinci eşi olarak Suud'a taşınmıştı. İbtihal'in ilk kocası onu boşamıştı (Halife, 2020:111). Bu cümlelerden erkeğin ikinci kez evlenmesinin Arap ülkelerinde normal karşılandığını görmekteyiz.

Suriye'de Mısır Müslüman Kardeşler teşkilatının kolu güçlüdür. Hatta Sevsen'in dayısı Abdulmunim'in oğlu Yahya Müslüman Kardeşlere ait bir hücre evinde vurulmuştur. Yahya diğer arkadaşları gibi bir İslam devleti kurmayı hayal etmektedir (Halife, 2020:116).

Suriye devletinin anayasasına Müslüman Kardeşleri terörist olarak koydukları da önemlidir.

Suriye'de sol hareketler önem arz edip Sevseni de Marksist yapmak için uğraşmışlar ama başaramamışlardır. Sevsen'i geçmişte Marksizme yöneltmek için başta 1984 yılında tutuklanıp, Saydnaya Hapishanesi'nde yatan Bessam ed-Deyri olmak üzere arkadaşları çok uğraşmışsalar da Sevsen için Marksizm yalnızca tınısını sevdiği bir kelime olarak kalmıştı (Halife, 2020:119).

Cafer Sevsen'in eski sevgilisi Münzir'in kardeşiydi ve istihbarat adına çalışıyordu. Cafer, Sevsen'e bazı Şeyhlerin kitaplarını okumasını tavsiye etmişti. Sevsen zaten Şeyh Hıdır türbesine gidip geliyordu (Halife, 2020:130). Sevsen Münzire beraberken kardeşi Cafer Şiilikle ilgili kitaplar gönderiyordu. Özellikle bu kitaplar içinde Hz. Ali'nin Nehcu'l Belâğası önemliydi (Halife, 2020:139). Bu pasajdan Şiiliğin Suriye'de önemi ve gücü hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

Münzir işinin çoğunu Guillaume'ye yaptırırdı. Guillaume Şam'da Şarkiyat Araştırmaları okumuş bir Fransızdı. Sevgilisi Şeyh Muhyiddin Mahallesi'nde oturan Narin adlı bir Kürt kızıydı. Guillaume Kürtçe şarkıları çok severdi öyleki Ciwan Haco'nun bir şarkısını baştan aşağı tercüme etmişti. Guillaume, Mihemed Şexo'nun o meşhur şarkısının sözleri olan "Ji derde yâre tim bi kulo/Yarin derdiyle her daim kederliyim" "Eman Dilo" adlı şarkıyı çok severdi (Halife, 2020:140-141). Bu cümlelerden Halep ve Afrin'de yerleşik olarak bulunan Kürt toplumunda Suriyenin bir parçası olduğunu anlıyoruz.

Münzir, Dubai'den Lübnan'a geçmiş köktenci el-Mavsili'nin verdiği emekli maaşıyla geçinen biri oluvermişti. Ayrıca el-Mavsili'nin Müslüman Kardeşlere silah sattığı söyleniyordu. Sevsen, Münzire güzel günler yaşayabilirdi (Halife, 2020:155). Bu cümlelerden Müslüman Kardeşler'in Suriye'deki önemini anlayabiliriz.

Öyleki halen İsrail'i ateşe vermekle tehdit eden Lübnan Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın tek yumruğu havada büyük bir devrimci edasıyla durduğu kocaman bir posterini duvara asmıştı. Sevsen'in içinde bir yerler-

de o savaşçı hala yaşıyordu (Halife, 2020:156).

Yukarıdaki pasajtan Suriye halkı için Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın önemini anlamaktayız. Halid Halife'nin Hafız Esed'i eleştirirken Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ı kurgusal da olsa övmesi düşündürücüdür.

Sevsen bir gece çığlık duymuş bu çığlığın bir Ermeni huzurevinde hademelik yapan Huda'ya ait olduğunu anlamıştı. Huda'nın dört yaşındaki kızına dört adam tecavüz etmişti. Tecavüz edenlerden biride yoldaş Fevvaz'ın kardeşiydi. Fevvaz bu sebepten olayı örtbas etmeye çalışıyordu. Ama genç bir gazeteci bu olayı açığa çıkarmıştı. Savcı araştırınca suçlular da parmaklıkların arkasını boylamıştı. Sevsen artık ülkesi Suriye'de olanlara dayanamıyordu (Halife, 2020:178).

Ülkede yapılan yanlışlıklara dur diyebilen iyi insanların Suriye'de olması da anlamlıdır.

Sevsen stres atmak için Kürt köyüne Canon kamerayla gitmiş kapı eşiklerinde oturan Kürt kadınlarını çekmiş ve domates doğramalarını seyretmişti. Sevsen Kürt çoban Azad'ı unutmamış Azad'ın annesinin de bayağı ihtiyarladığını görmüştü. Kürt kızı Şirin ünlü Kürt türkücü/kılamcı Civan Haco'nun istihbaratın elinden Diyarbakır'a kaçtığını ve geri dönmediğini anlatıyordu. Kürt çoban Azad yanık sesiyle Kürtçe türküler söyler Afrin'in Meydan Ekbez sokaklarını inletirdi. Öyleki Türk tarafındaki askerlerin hepsi Kürt çoban Azad'ı tanıyordu (Halife, 2020:180,181). Sevsen'in Afrin'e sık sık gitmesi ve fotoğraf çekmesi de anlamlıdır. Ayrıca Sevsen'i ötekilere değer veren biri olarak bu cümlelerden çıkarabiliriz. Kürtçe türkülerin Suriye halk kültüründe önemli bir yer tuttuğunu yukarıdaki pasajdan anlamaktayız.

Sevsen köyden dönerken başkanın ölüm haberi televizyondan veriliyordu. Ardından Hafız Abdulbasit Abdussamet'in teypten gelen sesi duyuluyordu. Kimse başkanın öldüğüne inanmak istemiyordu (Halife, 2020:187). Hafız Abdulbasit Abdussamet'in isminin verilmesi Mısır'ın Suriye kültürüne etkisini göstermesi açısından ilginç bir veridir.

Reşit hidayete ermiş artık namaza başlamıştır. İkiz kulelerin yıkıldığı gün Şeyh Ebubekir müritlerine bu gazayı övmüştü. Hatta şeyh İkiz kulelerin şehitleri için gıyabi cenaze namazı kıldırılmıştı. Hatta Reşit Muhammed Atallah'ı gördüğünde kendisinin bir kemancı olmasından dolayı iğrenmişti. Reşit Şeyh Ebubekir'e Bağdat'a gidip Haçlılarla savaşma istediğini ve mücahitlere katılmak istediğini söylemişti. Ancak Şeyh'e Haçlılar'a mı Baas'a savaşması gerektiği konusunda kendisine yardımcı olmasını istemişti. En son Irak'a gitmesi kararı alınmıştı. Bu sebepten dolayı dayısı Nizar Şeyh Ebubekir'i öldürmeyi bile düşünüyordu. Reşit otuz savaşçıy-

la sınırı geçmiş ama Amerikan askerlerine rehin düşmüştü. Amerikalıları İslamcılardan olmadığına ikna ederek bir yıl üç ay sonra ancak tekrar Halep'e dönebilmişti. Reşit radikal İslamcılarla ilişkisini kesmiş namazı bırakmıştı Halife, 2020:193,194,200,201,202,).

Yukarıdaki pasaj radikal İslamcıların Ortadoğu'da geldikleri yeri göstermesi açısından ilginçlikler taşımaktadır. İlginç olan Ortadoğu insanlarının çoğunun ikiz kuleler hakkında radikal İslamcılar gibi düşünmesidir.

Sevsen de eski hayatına geri dönmüş Jean ile beraber olmuştu. Jean'ın annesi doksanında olmasına rağmen halen dinçti. Sevsen Jean'a iki aylık hamile olduğunu söyledi. Sevsen Nizar'a bebeğime bir baba istiyorum deyince Nizar allak bullak olmuştu Halife, 2020:234). Sevsen kırkıncı yaş gününe yaklaşmış eş adaylarıyla görüşmeyi kabul etmişti Sonunda eş adaylarının bitmek bilmeyen isteklerinden usandı(Halife, 2020:240). Sevsen karar vermiş Michelle karı koca olarak Paris'e gidiyordu (Halife, 2020:243).

Sevsen ne kadar uçarı da olsa bir bayan için aile kurumunun önemli olduğunu yukarıdaki pasajdan anlamaktayız. Bu cümleler ailenin Ortadoğu toplumu için ne kadar önemli olduğunu da bize göstermektedir.

Romanın son sayfası ve son cümleleri önemlidir. Romanın son cümlesi Reşit'in intiharı ile biter.

Nizar bir gece gün ağır ağır aydınlanırken kapı eşliğinden Reşit'i görmüş feryat ederek ağlamaya başlamıştı. Çünkü Reşit kendini odada bir ipe asmıştı (Halife, 2020:249).

Yazar burada kanımca Reşit karakterini iyi çizememiştir. Reşit ruhi bunalımlar yaşayan birisidir. Ama Müslüman olduğundan intihar edecek birisi değildir. Eğer Reşit intihar edecekse de yazarın bu koşulları kurgusunda oluşturması gerekirdi. Buda yazarın eksik ve eleştirilecek taraflarından birisidir. Hizbullah ve Filistin konusundaki kurgusu da eleştirilebilir. Bu konularda hiçbir kurgusal altyapı ve bağlam oluşturmadan doğrudan konuya girmesi yine yazarın eleştirilecek taraflarından birisidir. Romanda Nizar eşcinsel olarak çizilmiş ve cinsellik fazlasıyla verilmiştir. Modernist yazarların eleştirilecek taraflarından birisi romanı kaba pornografik diyebileceğimiz bir düzlemde kurgulamalarıdır.

Yazar romanında üçüncü tekil şahıs yani tanrısal bakış açısı o'lu anlatımı kullanır. Ayrıca yazar, romanında fasih dille yazmayı tercih eder. Yazar romanında Kürtçe yazıma da yer vermiştir.

Romanda kurgu yoluyla oluşturulan karakterler başkarakter anlatıcı, dede Celal en-Nablusi, anne, dayı Abdulmunim, Teyze İbtihal, Sevsen, Reşit, engelli çocuk Suad, eşcinsel dayı Nizar, Jean, Hasan, Hüseyin, Fev-

vaz, Münzir, Cabir, Nurettin el-Atasi, Neriman, Hayrettin el-Esedi, Ciwan Haco, Ahmet Bedirhan, Feyruz, Mithat, Therese Hanım, Şeyh Cuma, Perihan, Kürt şair Hamid Bedirhan, Nazım Hikmet, Azad, Hibe, Yahya, Hasan Nasrallah, Huda, Hafız Abdulbasit Abdussamed, Muhammed Ataullah, Şeyh Ebubekir, Saddam Hüseyin, Nerimandır.

Anlatıyı kurgu zaman açısından ele alırsak şunları söyleyebiliriz. Yazar, 1970 yılında iktidarı ele geçiren Hafız Esed'in iktidarı dönemini ele alır ve ölümü olan 10 Haziran 2000 yılına kadar devam ettirir. Ayrıca 238. sayfada Reşit'in Irak cezaevi günlerinin 2004 Haziran günü olarak verilmesi de önemlidir. Bu romanın anlatımın Hafız Esed sonrası dönemine de işaret etmesi açısından anlamlıdır. Yazarın romanı yazma zamanı ise 2013 yılı Şam olmak üzere 2015 Malta'da tamamladığı ana kadar gider. Roman ise 2016 yılında yayınlanır.

Kapalı ve açık mekân olmak üzere anlatıda mekân ikiye ayrılır. Kapalı mekân olarak ev, Opera Sineması, hapis, hücre, karargâh, radyo ve televizyon binaları, Mar Asya Kilisesi, Ramses Sineması, Amerikada'ki İkiz Kuleler olarak sıralanabilir. Açık mekân için ise Türkiye, Halep, Halep Ekbis Meydanı, Paris, Beyrut, Dubai, İsviçre, Kral Faysal Caddesi, Süleymaniye Caddesi, Afrin, Afrin Raco Dağları, Tel el Çarşısı, Meydan Ekbez, Baron Oteli, Agop Restoranı, Amerika, Cemiliye Caddesi, Suudi Arabistan, Filistin, Emevi Cami, Rakka, Kesep, Lazkiye, Halep Havalimanını örnek verilebilir.

Yazar ayrıca bilinci, bilinçaltını, rüyaları ve günlükleri, diyalogu ve bilinç akışını, devingen bir hikâyeyi iç içe geçirme ve iki olay arasında zamansal birliği vurgulamak için yararlanılan croscutting tekniğini kullanır.

Yazar genelde edebiyat üzerinden kurgularında siyasasını vererek siyaset yapmaktadır. Hâlid Halife'de Yâsemîna Hadrâ'nın "Kaddafi'nin Son Gecesi" adlı romandaki gibi siyaset yapar (Baran, 2022: 1-20). Yazarın bu romanı Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'im (Baran, 2022:61-80), Radva Aşur'un et-Tanturiyye romanı (Baran, Mart 2022: 659-670), Sun'ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'ihâ İsimli Romanı (Baran, 2022:141-148), Faslı Yazar Tâhir Bin Cellûn'un Rüşvet Üzerine Sarsıcı Bir Kurgu (Bay Ahlakın Çöküşü) (Baran, 2022:447-456) ile siyaseti ele alması açısından kurguda benzerlik gösterir.

SONUÇ

Yazar bu romanında bir ailenin üç kuşağı üzerinden Suriye siyaseti hakkında bilgiler verir. Suriye siyasetini özellikle Hafız Esad üzerinden anlatır. 1970-2000 yılları arasındaki Müslüman Kardeşler ve Suriye rejimi arasındaki çekişme özellikle bu anlatıda önemlidir. Ortadoğu ve özellikle Arap ülkeleri üzerinden diktatörlük ve bu diktatörlüğün getirmiş olduğu

korku tasvir edilir. Suriye’de Başkan ismiyle Hafız Esed kastedilip bütün güzel sıfatlar ona layık görülür. Ülkenin her bir yanında Hafız Esed’in büstleri ve heykelleri vardır. Suriye’de Hafız Esed aleyhine konuşmak yasaktır. İnsanlar en küçük şeyden korkup ürkmekte ve ağızlarından çıkacaklara dikkat etmektedirler. Çünkü Arap ülkelerindeki tiranlar ülkelerini açık hava hapisanesine çevirmişlerdir. Bu romanda da kurguya konu aile ve etrafındakiler ülkeyi terk etmek istemekte ama ekonomik yetersizliklerinden dolayı sonunda doğmuş oldukları topraklara geri dönmektedirler. Romanda radikal İslamcılar ve 11 Eylül olaylarına bakışları ilginçtir. Dünyada insanlar bu olaylara üzüldükçe radikal İslamcı kesimler bu olayı gaza olarak görmekte ve Muhammed Ataulah gibi kişileri şehit kabul etmektedirler. Hafız Esed’in 1982’de Müslüman Kardeşleri Hama’da toplu kıyımına uğratmıştır. Bu toplu kıyım romanda kendine yer bulmuştur. Yine aşırı radikal İslamcı olarak görülen Ebubekir Bağdadi ismi de romanda yer alır. Hatta Reşid şehit olmak uğruna Irak’a Amerikalılara karşı savaşmak üzere gider. Ama yakalanınca takiiye yaparak kurtulur. Romanda Cafer’in abisi Munzir’e şii fıkhına ait kitapları göndermesi Suriye’de bu mezhebin önemini göstermesi bakımından önemlidir. Yine yazarın bu anlatısında Lübnan Hizbullah lideri Şeyh Hasan Nasrallah’a yer vermesi de ilginçtir. Yazarın, Hafız Esed dönemini anlatısında yererken Hizbullah lideri Hasan Nasrallah’ı anlatısında övmesi kayda değerdir. Yazar, Suriye’de demokratik bir ortamın oluşmasının arzusu içerisindedir.

KAYNAKÇA

- Baran, E. (2022). Yâsemîna Hadrâ'nın Kaddafi'nin Son Gecesi Adlı Romanı Üzerine Genel Değerlendirmeler. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Baran, E. (2022). Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'im Romanında Siyaset. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Baran, E. (2022). Filistin Göç Edebiyatı (Radvâ 'Âşûr'un Et-Tantûriyye Adlı Romanı). Ankara: 2. Uluslararası Göç Sempozyumu Olgusu.
- Baran, E. (2022). Çağdaş Arap Edebiyatında Zindan Edebiyatı (Sun'ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'iha İsimli Romanı) . Asya Studies, 6 (20).
- Baran, E. (2022). Faslı Yazar Tâhir Bin Cellûn'dan Rüşvet Üzerine Sarsıcı Bir Kurgu (Bay Ahlakın Çöküşü).Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,11(3),447-456. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/72477/1174233>
- Halîfe, H. (2020). Bu Şehrin Mutfaklarında Bıçak Yok. Çev. Hümeyra Rızvanoğlu Süzen. Ankara: Delidolu Yayınları.
- Halîfe, H. (2014). Lâ Sekâkîne Fî Matâbihi Hâzihi'l Medîne. Beyrut: Darû'l Adâb.
- Halîfe, H. (2016). el-Mevtu Amelun Şakkun. Beyrut: el-Fikru'l Cedid.
- Ş. Tufan, B. (2009). Suriye (1919'dan Günümüze kadar). (Cilt. 37, ss. 550-555). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

BÖLÜM 19

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ MODERN EĞİTİM ANLAYIŞININ YENİDEN KURMACI EĞİTİM FELSEFESİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Beyhan BAYRAK¹

¹ Dr. Beyhan BAYRAK, Orcid: 0000-0001-7428-936X

GİRİŞ

XIX. yüzyılda, modernleşme olgusunun yaygınlık kazandığı ve bu olgudan Osmanlı İmparatorluğu'nun da etkilendiği görülmektedir. II. Meşrutiyet dönemi (1908–1918), siyasi hayatın ve fikir hareketlerinin canlılığını attırdığı, toplumsal sorunların tartışılmaya başlandığı bir dönemdir. Böylesi gelişmeler eğitimi de etkilemiş, siyasal anlamda meydana gelen değişimler eğitime yansımış ve süreç içerisinde bu gelişmelerle eğitim alanındaki gelişmeler iç içe geçmiştir. Eğitim kurumları sadece sosyalleşme, bilgi, beceri ve deneyim kazandırma yerleri olarak değil, aynı zamanda resmî ideolojilerin aktarıldıkları kurumlar olarak görülmüştür (Alkan, 2008: 9).

Bu dönemde toplumsal alanda yaşanan problemlerin nedenlerinden biri olarak eğitim görülmektedir. Eğitim ve öğretimdeki eksiklikler, yapılan yanlışlıklar ve eğitimin geleneksel olması sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eğitimde yapılacak yenilikler ve reformlarla birlikte devletin yaşadığı sıkıntıları aşacağı düşünülmektedir. Eğitimin kendini yenilemesi ve geliştirmesi için çalışmaların yapılması dile getirilmiştir. Bu bağlamda eğitimin bilimsel olarak işlenmesi için Avrupa'ya öğrenciler ve eğitimciler gönderilmiş, batıdaki önemli eğitimcilerin fikir ve yöntemleri araştırılmaya başlanmış ve bu bilgiler eğitime aktarılmıştır. Süreç içerisinde eğitimde, amaç, yöntem, program ve felsefi temel üzerine tartışmalar yapılmış ve arzu edilen çalışmalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Pedagoji ve eğitim, eğitimcilerde ilgi uyandırmış ve eğitimde kullanılan yöntem-tekniklerde yenilikler yapılmıştır. Geleneksel eğitimde öğretmen, kitap, hafıza önemliken meşrutiyet döneminde bunların yerine doğa, eşya, olay, müzik, tiyatro, el işleri, resim, deney vs. getirilmiştir. Kısacası, bu yeni eğitim ve öğretim yöntemlerinde kitap ve öğretmenden öte araç-gereçlere, gözleme ve öğrencinin harekette olduğu, sorguladığı ve kendisinin araştırıp bulmasını sağlayan bir yola girilmiştir. Aynı şekilde, programlar da sadece okul sınırları içerisinde yapılan etkinliklerle düzenlenmeyip, öğrencilerin fiziki ve sosyal çevrelerini tanımaları için gözlem ve inceleme gezilerine yönelik etkinliklere göre de düzenlenmiştir (Akyüz, 2011: 266). Bu dönemde özellikle Baltacıoğlu tarafından, eğitim hayatın kendisidir düşüncesi yaygınlaşmış ve programlara sosyal, bedensel, bilimsel ve siyasal içerikli olan hayata dönük dersler girmiştir. Arzu edilen eğitimi en iyi şekilde uygulayacaklar öğretmenler olduğu için öğretmen yetiştirilmesinde yenilikler yapılmış ve önemli adımlar atılmıştır. Kızlar için bir yükseköğretim kurumu açılmış ve eğitim alan kızlar öğretmen olarak çalışmaya başlamışlardır (Berkes, 2003: 446).

Meşrutiyet döneminde gerçekleşen Balkan savaşları sonrası yeni bir nesil yetiştirme düşüncesi doğmuş ve çocuk artık, geleneksel değerler dışında bir birey ve bir vatandaş olarak algılanmaya başlanmıştır. Ancak

Balkan savaşları ve sonrasındaki savaşlar yüzünden eğitim alanında yapılan programlar kalıcı olamamıştır. Bakanların sürekli değişmesi, yapılan çalışmaların daha çok günlük çözüm üretecek şekilde kalmasına neden olmuştur. Ortaya atılan eğitimsel fikirler daha çok teoride kalmıştır. Ancak bu dönemde gerçekleştirilen eğitim çalışmaları, Cumhuriyet döneminde yapılan uygulamalar için örnek teşkil etmiş ve Cumhuriyet dönemi ulusal eğitim anlayışının temellerini oluşturmuştur (Somel, 2015: 12). Cumhuriyet döneminin başlangıç noktasında da bir toplumun ilerleyebilmesi için en önemli etken eğitim olarak görülmüş ve yenilikçi eğitim çalışmaları yapılmaya başlanmıştır.

Meşrutiyet döneminde, toplumun geri kalmasının en büyük nedeni olarak eğitimi gören eğitimcilerin başında Emrullah Efendi, Sâti Bey ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gelmektedir. Eğitime dair yaptıkları analizlerinde; eğitimin toplumdaki etkisini, yaşanan sıkıntıları çözmek için eğitimde yapılması gereken yenilikleri, çağdaş eğitim yöntemlerinin neden önemli olduğunu belirten fikirlerini görmekteyiz. Görüldüğü gibi meşrutiyet döneminde eğitim, toplumun ve devletin yaşadığı sıkıntılardan kurtulabilmesi, kendini yeniden inşa edebilmesi ve geliştirebilmesi için en önemli etken olarak görülmüştür. Böylesi bir düşünce aslında çağdaş eğitim felsefesi kuramı olarak nitelendirilen yeniden kurmacılık akımının fikirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Yeniden kurmacı anlayışa göre toplumları yaşadığı bunalımdan çıkaracak, gelişmesini ve ilerlemesini sürekli olarak destekleyecek en önemli kurum eğitimidir. Çocuklar eğitimle birlikte yaşadığı toplumu ve dünyayı daha iyi tanıyacak, toplumun ve uygarlığın sürekliliği için gerekli olan bilgileri kendi iradesiyle ve kuvvetiyle ulaşacaktır. Bu çalışmanın amacı, Meşrutiyet döneminde toplumun yaşadığı bunalımı çözmek için eğitimi en büyük güç olarak gören Emrullah Efendi, Sâti Bey ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun fikirlerini çağdaş eğitim kuramı olan yeniden kurmacılığın eğitim teorisiyle karşılaştırmaktır. Böylece Meşrutiyet döneminde eğitimle ilgili gerçekleştirilen yeniliklerin aslında çağdaş/modern eğitim düşüncesiyle yapıldığını ve kendinden sonraki eğitim çalışmalarını nasıl etkilediklerini gösterebilmektir.

1. EMRULLAH EFENDİ (1858-1914)

Emrullah Efendi, 1858'de Lüleburgaz'da dünyaya geldi. Mekteb-i Mülkiye mezunudur. 1882 yılından itibaren Yanya, Selanik, Halep ve İzmir'de Maarif Müdürlüklerinde bulundu. Daha sonra Halep Maarif Müdürlüğü ve idadi öğretmenliğine, 1891'de Aydın Maarif Müdürlüğüne atandı ve 1892'de Avrupa'ya kaçtı. Daha sonra yurda döndü ve 1900 yılında Meclis-i Maarif üyeliği yaptı. Darülfünunda dersler verdi. 12 Ocak 1910'da Maarif Nazırı oldu ve kanunsuz işler yaptığı iddia edildiği için 20 Şubat 1911'de istifa etti. Ancak 1911- 1912 yılları arasında tekrar Maarif Nazırı olarak görev yaptı. Maarif nazırlığı sırasında öğretim kurumların-

da yenilikler gerçekleştirdi. Darülfünununun ıslahına çalıştı ve 1912 tarihli Nizamnameyi çıkarttı. 1914 yılında vefat etti (Ergün, 1996: 56-57).

1.1. Eğitime Yönelik Fikirleri ve Katkıları

Eğitimin tanımı ve amacı

Emrullah Efendi'nin eğitim ve öğretim hakkındaki düşüncelerini “*Maarif-i Umumiye Kanunu Layihası'nın Esbab-ı Mucibe Mazbatasında ve Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasi Programa Dair İzahname'sinde*” bulmak mümkündür. Ona göre, toplumların kendilerini ilerletebilmeleri, milli refaha ve huzura ulaşabilmeleri için en önemli öge eğitimidir. Nitekim eğitim insanların zihnini, ahlakını, duygularını ve bedenini olgunlaştıran önemli bir güçtür. Emrullah Efendi, İzahnamesi'nde eğitimin genel yapısından önce farklı bir konuyu ele almıştır. Ona göre, memleketin eğitim siyasetinin tayininde ilk esas gözetilmesi gereken şey milleti kimin terbiye edeceğine yöneliktir. “*Bir memleketin maârif siyasetini tayîn eylemekte gözetilecek birinci esas, milleti kim terbiye ve talîm edecek meselesinin halli ile taayyün eder. Terbiye ve ta'lim işini hükümet mi deruhte etmeli? Cemaât-ı Mezhebiyye mi ifâ etmeli? Bu ise efrâd ve cem'iyâyâta mı bırakılmalı?*” (Emrullah, 1330: 76). Görüldüğü gibi, eğitim-öğretimi devlet mi, cemaatler mi yoksa halk mı yönetecek fikri üzerinde durmaktadır. Zira burada vurguladığı, eğitime devletin müdahalesi düşüncesi, eğitime yönelik işlerin tamamen devletin kontrolünde olması anlamında değildir.

“*Zamanımızda terbiye ve talîm-i umûmî hususâtına hükümetin iştirak ve müdahalesini fiilen ve nazariyen kabul etmemiş bir hükümet yok gibidir. Fakat bu noktada şâyân-ı tavzîh ve takrîr bir cihet görünmüyor. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin sahip ve taraftar bulunduğu nazariyye îcabınca terbiye ve talîm-i umûmiyye hükümetin iştirak ve müdahalesi katiyyen bir inhisar medeniyetine telakkî edilmemelidir. Nitekim Fransa'da bunu andırır bir meyil görülür*” (Emrullah, 1330: 76).

Çocuğun eğitimi hakkında karar verecek üç merci bulunmaktadır. Bunlar, ebeveynin hakkı, cemaat mezhebinin hakkı ve devletin hakkıdır. “*Bizim mesned ve mesleğimiz olan nazariyyeye göre evlâd-ı memleketin terbiye ve talîminde üç nevi hak taalluk eder ve bu haklar birbirini ifna etmez ikmal eyler. Bu haklardan biri ebeveynin, evliyây-ı etfâl hakkıdır. İkincisi cemaât-ı mezhebiyyenin hakkıdır. Yani bir cemaât-ı diniyyenin cemaâta mensub olan etfâl ve evlâdı kendi akaid adabı dairesinde terbiye ve talîm eylemek hakkıdır. Üçüncüsü ise devletin hakkıdır*” (Emrullah, 1330: 77). Burada devletin dikkat etmesi gereken birkaç husus vardır. *İlki*; devlet, cemaatler veya dini bir takım dernekler tarafından açılan eğitim kurumlarını teftiş etmekle yükümlüdür ve bu görevini yerine getirmelidir. *İkincisi*; devletin siyaset şekliyle milletin siyasi yeterliliği ve eğitimi

arasında bir ahenk olmalıdır. *Üçüncüsü*; ebeveynlerin hakkı ile ilgilidir. Ebeveynler bu hakkı yerine getirmekle yükümlüdür. Ancak bu görevlerini yerine getiremezlerse “...o halde bittabi kendilerine ait olan hak ya cemaatlara veya devlete intikal eder. Yine bir cemaat terbiye ve talim emrindeki vazifesini ifâ edemeyecek olur ise bu babdaki hakkı kezalik devlete intikal eder” (Emrullah, 1330: 77-78).

Emrullah Efendi, terbiyeyi gerçekleştirecek öğeleri belirledikten sonra eğitimi, “*taze dimağa her sureti (şekli) kabule müheyya (hazır) olan çocuğu kendine yar, ailesine vefakâr, vatanına fedakâr, devlete ve milletin kanunlarına sadık, insanlığa muhabbetli, fazilete meftun, hukuka hürmetkâr, saye (işe) muktedir, teşebbüste müçtehit bir insan olmak üzere yetiştirmek, zihnini ve kalbini yapmaktır*” şeklinde tanımlamaktadır (Ak-yüz, 2012: 250). Eğitim sayesinde, çocuk hem kendini keşfetmeli hem de ailesine, topluma ve vatanına layık ahlaklı, hürmetkâr, gelişime açık bir şekilde yetişmelidir. Ona göre, bir toplumda çağdaş anlamda ilerlemenin gerçekleşebilmesi için eğitim önemli bir yere sahiptir. Bu durumu ve eğitimin amacını şöyle ifade eder:

“*Bir milletin ikbal ve istikbalini, vatanın selamet ve saadetini tahkîm etmek için de birinci şart, efrâd-ı milletin umûmiyyetle talîm ve tedrîsidir. Hükûmât-ı meşrûta bu hakikatı itiraf eylemek mecburiyetindedir. İstibdâd-ı hükümet ile cehâlet-i halk birbirinin zahîridir (aynısıdır), ikisi tev’emdir (ikiz). Meşrutîyet ile münevverîyyet birbirinden ayrılamaz. Kemal-i millet kemal-i ma’rifet ile kaimdir. Her terakkînin yegâne sebebi ilim ve marifettir. Tecârüb ile müsbettir ki, bir milletin ahlâkı, serveti, saadeti, huzur ve istirahatı tadrîs ve talîm ile temîn edilebilir*” (Emrullah, 1330: 78).

Toplumların ahlakı ile eğitim seviyesi arasındaki ilişkiden bahseden Emrullah Efendiye göre, bu durum sayesinde toplum daha ahlaklı olacaktır. Böylelikle toplumda düzen, huzur, saygı olacak ve insanlar birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirecektir. “*Dünyanın her tarafında bu fezlekeler irâe ve isbât eder ki, bir kavmin ahlâkı maarifinin derecesiyle mütenasiptir. Mektepler mamur oldukça hapishaneler harap olur*” (Emrullah, 1330: 78). Ona göre iyi bir çevrede yetişen çocuk, iyi bir terbiyeyle yetişir. Özellikle ahlakî bir çevre, fiziki çevreden daha etkilidir.

Meşrutî bir hükümette terbiyenin esasını, hürriyet olarak görmektedir. “*Terbiye, tabîî kanunları öğretim ve hâkimiyet altına alarak kişinin tabîî hürriyetini sağlar.*” Eğitim hürriyetinin gerçekleşebilmesi için eşitlik önemli bir yere sahiptir. Eğitimde eşitlik, öğrencilere okula kabulünden itibaren öğretim süreci boyunca aynı şekilde davranılmasıdır (Ergün, 1996: 59-60). Bu süreç içerisinde de ilköğretimde eğitim parasız olmalıdır. Çünkü ilköğretim, genel hizmet özelliğine sahiptir ve diğer bütün genel

hizmetler gibi devletin eğitim harcamalarını karşılaması gerekmektedir (Ergün, 1996: 66). Eğitimin ücretsiz olması gerektiği gibi zorunlu olması gerektiğini de belirtir. *“Tedrîsât-ı ibtidâiyenin müstened olduğu esaslardan biri de mekâtib-i ibtidâiyede tahsîlin mecburî olmasıdır...“Selamet-i umûmiyye hikmeti katıyyen onu iktiza eder ki, sokaklara bırakılan, orada burada serseri gezen, tahsîl ve terbiyeden, nezaret ve vesayetten mahrum olan binlerce evlâd-ı memleket buldukları bu muhitten zorla alınmalı mekteplere konulmalıdır.”* Eğitimin yaygınlaştırılması için zorunlu olması şarttır. Bütün çocuklar okula gönderilmeli ve çocuklar sokakta bırakılmamalıdır. Çocuğu zorla hapishaneye götürme hakkımız olduğu kadar, onu zorla okula götürmek için gerekli olan kanunu yapma hakkımızın da olması gerekir (Emrullah, 1330: 80). Eğitim bir haktır ve bütün çocuklar durumu ne olursa olsun bunlardan faydalanmalıdır.

“Eğer her çocuk için, terbiye-i ahlâkiyye ve zihniyye kendisine bir hak olduğu teslim edilirse, her hükûmet bir kanûn-u cebrî ile bu hakkın ihkakını taht-ı te'mîne almalıdır. Hiçbir çocuğa bu kanundan istisnaya mesağ ve müsaade yoktur. Halkın hukukunu muhafaza eden bir hükûmet için terbiye ve talîm bir müdafaa-i nefis kabilindedir. Memleketin her tarafında okuyup yazmayı bilmez yüzlerce çocuk vardır ki, serseriyanâ bir hayat sürüyorlar, her cihetten habaset ve cinayet desleri alıyorlar, bu çocuklar ihmal edilip duruluyor sanki her gün kesb-i vehamet eden bu şey, bu fenalık bütün raporlarımızda mezkur değilmiş gibi” çocuklarımızı ne yapalım? Bu suali kimse düşünmüyor. Fakat belki diğer bir sual yani o çocuklar bize ne yapacak? Hiç olmazsa bu bizi düşündürmelidir” (Emrullah, 1330: 81).

Tûbâ Ağacı Nazariyesi

İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim alanında tartışılan konulardan biri eğitim reformunun hangi kademedede başlatılmasına yöneliktir. Emrullah Efendi, bu tartışmaya “Tûbâ Ağacı Nazariyesi” ile katılır. Ona göre eğitimde yenileşmeye ve düzenlemeye aşağıdan (ilköğretimden) değil, yukarıdan (darülfünundan) başlanmalıdır (Akyüz, 253: 2012). Öğretim ilk, orta ve yüksek diye üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar birbirlerinden ayrılmaz, bir cümle teşkil ederler. Bir derecedeki okulun düzen ve gelişmesi, bir alt derecedeki okula bağlıdır: Bir alt derecedeki okulun gelişmesinin bir üst derecedeki okula bağlı olduğu da doğrudur. *“Nasıl ki bu silsile aşağıdan yukarıya doğrudur, yukarıdan aşağıya da aynı kuvvetle doğrudur. Bunu ben iddia ederim. Bu, mekatib-i ibtidaiyeyi ihmal için değil, ikmal içindir”* (Ergün,1996: 60). Ona göre, cennette bulunduğu düşünülen, Tûbâ Ağacının kökleri yukarıda, dalları ve meyveleri aşağıdadır ve toplumunda her alanda gelişebilmesi ve ilerleyebilmesi için eğitim böyle geliştirilmelidir. Emrullah Efendi bu durumu şöyle açıklar:

“İlim yukarıdan başlar. Fakat ben bu nazariyeyi söylediğim vakit mekâtib-i ibtidaiyeyi yapmayacağım, mekâtib-i ibtidaiyeye ehemmiyet veremeyeceğim demedim. En ziyade oraya ehemmiyet vereceğim. Mekâtib-i ibtidaiye içindir ki ben yukarıdan başlıyorum. Evet, şecere-i marifet Şecere-i Tûbâ gibidir. Onun kökü yukarıdadır. Bugün tarih tedkik olunsun, bütün fünun meydana konsun; acaba ilm-i beşer nasıl terakki etmiştir?” (Ergün, 1996: 61).

Emrullah Efendi’ye göre eğitimle ilgili düzenleme çalışmalarının Tûbâ Ağacı gibi olmasının üç temel nedeni bulunmaktadır. *İlki*; öncelikle toplumda bilimsel zihniyet geliştirilmeli ve bu zihniyet her öğretim düzeyine yaygınlaştırılmalıdır. Bunu yapacak olan da bilimin üreticisi ve yayıcısı olan darülfünunlardır. Bu sayede ilk ve ortaöğretimin gelişmesine katkı sağlayacaklardır. *İkincisi*; ülkenin gelişmesi için öncelikle farklı alanlarda uzmanlara ihtiyaç vardır. Bu uzmanlar da darülfünun eğitimiyle gelişebilir. *Üçüncüsü*; ilk ve ortaöğretimde reforma başlanırsa ekonomik açıdan çok masraflı olur ve ürün alınması 15-20 yılı bulur. Ancak ekonomik açıdan darülfünuna öncelik vermek en uygundur (Akyüz, 2012: 253). Emrullah Efendi’nin Tûbâ Ağacı görüşünü destekleyen ve eleştirenler olmuştur. Özellikle Satı Bey böylesi bir eğitim yenileşmesine karşı çıkmıştır. Çünkü eğitim, hayal ürünü olan Tûbâ Ağacı gibi değil, doğal olarak yetişen gerçek bir ağaç gibi (Kiraz Ağacı gibi) düşünülüp geliştirilmelidir. Bu bağlamda eğitim reformuna yükseköğretimden değil ilköğretimden başlanmalıdır (Akyüz, 2012: 256).

Bakan olduğu dönemde vermiş olduğu bir demeçte; ülkenin 70.000 öğretmene ihtiyacı olduğunu, böylesi bir ihtiyaç karşısında imkânların yetersiz olduğunu; ancak “maarifin temeli maarif-i ibtidaiye” olduğu için, Bakanlığın yapacağı faaliyetlerde en büyük yeri ilköğretime yönelik çalışmaların alacağını belirtir (Ergün,1996: 68). Bu bağlamda, eğitim reformu için yükseköğretime başlangıç noktası olarak gösterse de ülkenin şartlarından dolayı ilköğretim kurumlarına daha fazla özen gösterdiği söylenebilir. Ona göre, ilköğretim için gerekli olan harcamaları halk ve hükümet karşılamalıdır. Okul binalarını halk tarafından yaptırılmalı, ilkokul öğretmenleri, devlet memuru olmalı ve yıllıkçı muallimler kaldırılmalıdır (Akyüz, 2012: 253; Ergün, 1996: 68).

Öğretmenlerin rolü ve görevi

Eğitimin en önemli faktörü öğretmendir. Öğretmenlik bir meslektir ve eğitimde gelişmenin gerçekleşebilmesi için öğretmenler, öğretmen yetiştiren okullardan çıkmalıdır. Çünkü öğretmenlik mesleğine dışarıdan gelenler, yeterli öğretim bilgisine sahip olmadığı için mesleğe katkı sağlamaktan öte zarar vermektedir. Meclis’teki bir konuşmasında *“Bir talim ordusu, bir muallim ordusu yetiştirmek fikrindeyim. Benim nazariyem budur. Kâtipleri, hâkimleri muallim yapamayız... Muallimlik bir meslektir”*

diyerek öğretmenlik mesleği hakkındaki görüşünü belirtir (Ergün, 1996: 81). Ayrıca öğretmenler sadece okulda eğitim veren kişiler değildir, toplumda da birtakım görevleri vardır. “...mektap-i iptidai muallimi, bulunduğu nahiyeye ve mahallenin danışmanı yerindedir. Herkes ona müracaatla danışır ve sorunlarının açıklanmasını ister” (Akyüz, 2012: 250).

İlkokul öğretmenlerini, “gelecek nesillerin mutluluğunu ve vatanın geleceğini ellerinde tutan” kişiler olarak nitelirmektedir. Bu doğrultuda, öğretmenlerin sahip olmaları ve uygulamaları gereken bazı tutum ve davranışları pek çok eserinde dile getirir. Ona göre:

- Öğretmen, öğreteceği konuları çok iyi bilmeli ve özümsemelidir. Çünkü iyi özümseyen bilgiler iyi ve açık biçimde öğretilir.
- Öğretmen açık, düzgün konuşabilmeli, bunun içinde çaba harcamalıdır.
- Öğretmen, yalnız ders kitaplarını ve konusunu iyi bilmekle yetinmemeli. O, yeni bilgilere açık olmalı, okuyarak, çalışarak kendisini sürekli yenilemeli, geliştirmelidir.
- Öğretmenler, her zaman dersle sınırlı olmayacak öğrenci sorularını da kolaylıkla cevaplayabilecek geniş bilgiye sahip olmalıdır.
- İlkokul öğretmeni bulunduğu köy ve mahallenin danışmanı durumundadır: O, halkı aydınlatma görevini de yerine getirmeli, bu nedenle bilgili olmalıdır.
- Öğretmen çocuklar arasında adaletle davranmalı, kendisini geç anlayan ve zayıf bir öğrenci yerine koyarak, bu tür öğrencilerin başarılı olması için gerekli sabrı göstermeli, öğretim yöntemlerini bulmalı ve ılımlı davranmalıdır.
- Öğretmen her öğrenciyi kendi yeteneklerine göre yetiştirmeye çalışmalıdır. Öğretmenin görevi, birkaç çalışkan, zeki öğrenciyi ileriye düzeye götürmek değil, tüm öğrencilere özelliklerine ve kabiliyetlerine göre yardımcı olmaktır.
- Öğretmen kesinlikle üstün bir ahlaki yaşantıya sahip olmalı, saygınlığını kaybettirecek yerlere gitmemeli, olur olmaz herkesle görüşmemelidir.
- Öğretmen, öğrencilerden, yapmalarını uygun gördüğü ya da yapmalarını istemediği konularda önce kendisi uygun davranışlar göstermelidir (Akyüz, 2012: 251-252).

Program ve öğretim metodu

Eğitim ve öğretim, çocukların zihinsel, duygusal ve ahlâkî gelişimlerine dikkat etmeli ve desteklemelidir. Ayrıca eğitim ve öğretim, doğal

olmalı ve doğallıktan çıkmamalı, her şeyden önce sahte olmamalıdır (Emrullah, 1330: 32-44). Bu bağlamda Emrullah Efendi bakanlığı döneminde öğrencilerin zihni, ahlaki, duygusal ve bedeni eğitimlerinin geliştirilmesi için önemli çalışmalarda bulunmuştur. Zihni eğitim için matematik ve fen derslerinin; ahlaki eğitim için ahlak ve din derslerinin; duyguları geliştirmek içinde müzik derslerinin; bu yeteneklerin geliştirilmesi için beden eğitimi ve sağlık bilgisi derslerinin ilkökul programına konmasını sağlamıştır. Ayrıca siyasi terbiyenin önemli olduğunu düşündüğü için ilk ve orta dereceli okullara sosyal içerikli (hukukî, sosyal ve iktisadî bilgiler vs.) dersler koymuştur (Akyüz, 2012: 250). Emrullah Efendi'ye göre, genel olarak okullarımızdaki ders programları, şu dört esasa dayanmalıdır: *“1. Özellikle dinî ve ahlâkî öğretime önem vermek; 2. Osmanlı eğitimine revaç vermek; 3. Zihnin gereksinmelerine göre faydalı bilgiler vermek; 4. İbtidai ve rüşdiyelerde askerî talimler yaptırmak”* (Ergün, 1996: 67).

Öğretmenler, öğrencileri iyi tanımalı ve öğrencilerin seviyelerine göre yöntemler uygulamalıdır. Matematik ve fen bilgisi gibi zihni eğitime yönelik derslerde, çözümleyici ve sentezleyici yöntemler kullanılmalıdır. Öğretmenler programın dar çerçevelerinden çıkmalı ve okul dışı örtük program öğelerini de kullanılmalıdır. Ona göre, *“muallimin bilgisi resmi ders programı sınırlarını geçmiyorsa pek noksan demektir. Öğrencilerin sualleri daima aynı çerçeve içinde mi kalacaktır? Öğretim sırasında zühur edecek zorlukları kolayca hal ederek öğrenciler arasında muhafaza-i şân ve itibar etmek muallim için şayanı-ehemmiyet husustan değil midir? Fırsat buldukça öğrencinin zihnine esaslı değilse de latif ve faydalı bazı ek bilgiler koyabilmek iktidarını haiz olmak kendisi için bahtiyarlık addolunmaz mı?”* (Akyüz, 2012: 250).

2. MUSTAFA SÂTI BEY (1880-1968)

1880'de Yemen'de doğdu. Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Yan-ya İdadisi'nde Tarih-i Tabii öğretmenliği yaptı ve 1905 yılında öğretmenlikten ayrıldı. 1908'e kadar Radkoviç ve Florina'da kaymakamlık yaptı. 1909'da, Dârülmualimin Müdürlüğü'ne başladı. 1910'da Avrupa gezisine çıktı. 1915'te “Yeni Mektep” adlı özel bir anaokulu ve ilkökul açtı. 1943'te Suriye Maarif Müsteşarı oldu. 1946'da Kahire'ye gitti ve Ma'had at-Tarbiya (Eğitim Enstitüsü) da üç yıl pedagoji ve sosyoloji derslerine girdi. 1957'de profesörlüğü bıraktı ve 1968 yılında Kahire'de vefat etti (Ergün, 1996: 177-176). Sâti Bey'in eğitime yönelik birçok eseri bulunmaktadır. Özellikle en önemli eğitim kitabı olarak nitelendirilen Fenn-i Terbiye, eğitimi ve öğretimi tüm yönleriyle ele almakta ve eser beden terbiyesi, fikir terbiyesi ve ahlâk terbiyesi olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktadır. Fenn-i Terbiye eserindeki amaç, eğitimde modern anlamda ilerlemeyi ve gelişmeyi sağlayacak öğeleri tüm yönleriyle anlatabilmek ve gösterebilmektir. Pek çok yazar Fenn-i Terbiye'nin Türkiye'de ilk çağdaş pedagoji

kitabı olduğunu düşünmektedir (Gündüz, 2020: 246). Sâti Bey, yaşadığı dönemdeki sıkıntılarının farkındadır ve bu sıkıntılardan kurtulmak için bir yenileşme hareketinin olması gerektiğini savunmaktadır. Devlette ve toplumda böylesi bir değişim için en büyük görev ve sorumluluk da eğitime düşmektedir.

2.1. Eğitime Yönelik Fikirleri ve Katkıları

Eğitim ve toplum ilişkisi

Sâti Bey topluma dair her türlü meseleye entelektüel bir bakış açısıyla yönelmiş ve özellikle toplumda yaşanan sorunların nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Öncelikle toplumsal anlamdaki geri kalmışlığın nedenleri üzerinde durmuştur. Geri kalmışlığın asıl nedeni ona göre toplumdaki azim ve sebat eksikliğidir. Bu iki unsur medeniyetlerin en güçlü ve kuvvetli itici gücüdür. Gerçekleşen keşif ve icatlar, ilerlemeler ve başarılar bu iki güç sayesinde meydana gelmiştir. Ancak bizim toplumumuzda bu tür ilerlemeler, başarılar takdir edilmez ve bu durum ani bir düşünceye veya rastlantıya bağlanır. Aslında hiçbir şey tesadüfler sonucu ortaya çıkmaz, icatlar rastlantıya bağlanamaz. Çünkü her biri uzun bir çalışmanın, sebatın ve en önemlisi azmin bir sonucudur (Başar, 2003: 50). Azimle ve sabırla uzun süreli çalışma alışkanlığının kazanılacağı yerin ise eğitim kurumlarının olduğunu düşünmektedir. Zira toplumsal anlamdaki sorunların temeline bakıldığında yaşanan problemlerin kaynağında eğitimin ve eğitim eksikliğinin olduğu görülmektedir. Ona göre, bir milletin, memleketin durumu hakkında yorum yapabilmenin en önemli yolu, o milletin, memleketin eğitim kurumları hakkında araştırma yapmaktır. Bu hakikati doğrulamak için uzaklardan deliller ve örnekler aramaya gerek yoktur; Osmanlı Devleti okullarının durumuna bakmak yeterli olacaktır.

“Bir nazar-ı nâfiz - iki sene evvel - mekteplerimizin ahvâlini tetkik etseydi, Osmanlıların ne halde bulunduğundan külliyyen bihaber olsa dahi yine bu hususta birçok istidlâlâtta bulunabilirdi: Mekteplerde muallimlerin pek âtûlâne bir sûrette imâte-i evkâta çalıştığını, talebelerinden miskinâne bir inkıyâd ve mütabaat istediğini, dersleri harfî harfine ezberletip geçtiğini, kitapların hepsinde hükümdar hakkında bir çok medhiyât bulunduğunu ve fakat hürriyet, vatan ve hak fikir ve kelimelerinden eser bile olmadığını görür ve bundan derhal milletin ne kadar ağır bir istibdâd altında ezilmekte... memleketin nasıl bir uçuruma doğru yuvarlanmakta olduğunu anlayabilirdi... Anâsır-ı muhtelifeye ait mekteplerde Osmanlılıktan bahis bile edilmediğini, her unsurun mekteplerinde anâsır-ı sâireye karşı bir hiss-i ğayz ve nefret beslendiğini görür ve bundan dahi istiklâl ve iştirak temâyüllerinin ne kadar şedîd olduğunu, vahdet-i hükümetin ne kadar büyük bir tehlike içinde bulunduğunu istidlâl eyleyebilirdi...” (el-Husrî, 1909: 4-5).

Devletin ve toplumun yapısında yaşanan sıkıntıların çözümlenebilmesi ve arzu edilen gelişimin olabilmesi için modern ve çağdaş bir eğitim sistemi kurulmalıdır. Bu bağlamda Sâtı Bey “*Yarınki Osmanlılık, bugünkü mekteplerde hazırlanacaktır*” (el-Husrî, 1909: 4) düşüncesinden dolayı yaşamını arzu ettiği eğitim sistemini oluşturabilmeye adanmıştır.

Eğitimin tanımı ve amacı

Sâtı Bey eğitimi, insanın yetilerinin ve kabiliyetlerinin en mükemmel biçimde geliştirilmesi olarak tanımlar. “*Terbiye insanın bütün kuvvet ve kâbiliyetlerini -gerek kendine ve gerekse hemnev’inin saâdetine medar olacak bir tarzda -tenmiye etmektir; yahut: İnsanın kuvvet ve kâbiliyetlerini -gerek kendinin ve gerekse cemiyet-i beşeriyenin, müstaid olduğu mükemmeliyetin hadd-i gayesine, mümkün olduğu kadar, takarrubunu temin edecek bir tarzda- tenmiye etmektir*” (el-Husrî, 1909: 16). Eğitim insanların hayatına fayda sağlayabileceği bilgileri vermeli ve insanın zihnini açık fikri eğitimine katkı sağlamalıdır. Zira insan hayatını sadece okuldan elde ettiği bilgilerle sürdüremez. Karşılaştığı birçok problemin çözümünü edindiği bilgilerle değil, yapacağı şahsi akıl yürütmeler sayesinde elde edebilir. Sâtı Bey’e göre eğitimim amacı şöyledir:

“İnsan akıl ve irâde sahibi, hür bir mahlûktur; iyi bir terbiye bu hasletleri söndürmek değil tenmiye etmekle mükelleftir. Onun için insanların terbiyesinde, şahsın istifâde-i zâtîyesi nazar-ı dikkatten dür tutulmamak lâzımdır. Bundan başka insan hal-i ictimâide yaşar bir mahlûktur. İyi bir terbiye onun kâbiliyet-i ictimâiesini tezyid ve tenmiye ile de mükelleftir. Onun için terbiyede, cemiyet-i beşeriyenin menâfii de nazar-ı dikkate alınmak lâzımdır. Demek ki, terbiyede gâye, muzâafdır: hem şahsın ve hem de cemiyetin saâdet ve mükemmeliyetini temin etmektir” (el-Husrî, 1909: 15).

Toplumdaki her bir birey, çağın koşullarını ve imkânlarını tam anlamıyla benimseyen bir eğitimden geçmelidir. Bu bağlamda, toplumlar için kitlesel eğitimin önemini vurgular. Kitlesel eğitimin, toplumsal anlamda istenilen ilerlemeyi sağlayabilmesi içinde öğrenci ve öğretmenler en önemli unsurlardır. Bu düşüncesinden dolayı eğitimde bütün önceliği öğretmen yetiştirmeye ve ilköğretime vermiştir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde eğitimdeki reformun başlangıcı olarak, eğitimin üstten mi, yoksa alttan mı başlaması gerektiğine yönelik Sâtı Bey ile Emrullah Efendi arasında bir tartışma yaşanmıştır. Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi’yle eğitim reformunun yükseköğretimde başlaması gerektiğini vurgularken, Sâtı Bey ilköğretimde başlamasını gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü alt iyi yetişmediği müddetçe, üstün verimli olması beklenemez. O zaman ilköğretim daha sağlam hale getirilmeli ve öğrencilerin eğitilmesine dikkat edilmelidir.

Sâtı Bey, özellikle Fenn-i Terbiye adlı eserinde eğitim ve öğretimin öğelerini, nasıl olması gerektiğini, yöntemlerini ve öğretmenlerin görevlerini ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Eğitimi, insanın yetilerinin ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi olarak tanımlayan Satı Bey, bu kabiliyet ve yetileri “bedeni, ahlaki, fikri” olmak üzere üçe ayırmaktadır. Bu üç yeti birbirlerini destekleyerek ilerleyen ve gelişen yetilerdir. Bu yetileri şöyle ifade eder:

“İnsanın kuvâ ve kâbiliyetleri üç kısma ayrılabilir: Kuvâ ve kâbiliyat-ı bedeniye, fikriye ve ahlâkiye. Bu kâbiliyetlerin tekâmül ve nemâsını hiss-i idâre ile mükellef olan terbiye dahi üç kısma ayrılabilir: Terbiye-i bedeniye, terbiye-i fikriye, terbiye-i ahlâkiye. Kuvâ-yı beşeriyenin bu üç kısmı arasında şiddetli bir irtibat vardır: Bazı ahlâksızlar bir takım hastalıkları, bazı hastalıklar da bir takım huysuzlukları intac eder; cehâletten ve noksani-i muhâkemededen mütevellid ahlâksızlık ve hastalıklar nâdir değildir; hastalık veya ahlâksızlık yüzünden tekâmül-i fikrinin geri kalması dakesretle vâkidir. Onun için terbiyenin bunlardan yalnız birine hasrı, terbiye-i fikriye, bedeniye ve ahlâkiyenin birbirinden tefriki, kat’iyen câiz değildir. Terbiyenin bu üç kısmı, dâima birbirine mütevaziyen ve birbiriyle müterâfikan ilerlemelidir” (el-Husrî, 1909: 29).

Terbiye-i bedeniyenin gayesini, insanın “bedenen saâdet ve mükemmeliyetini temin etmek” olarak; terbiye-i fikriye veya akliyenin gayesini “insanın fikren mükemmeliyetini temin etmek yani iyi anlamak, iyi öğrenmek ve iyi düşünmek” olarak; terbiye-i ahlâkiyenin gayesini, “insanın ahlâken saâdet ve mükemmeliyetini temin etmek” olarak açıklar (el-Husrî, 1909). Ona göre, insanın ve çocukların doğal hallerini, kuvvet ve kabiliyetlerinin değişen tarzını ve gelişimini gösteren ilimler “ilm-i hayat” ile “ilm-i ruh” tur; kuvvet ve kabiliyetlerin iyilerini, hayatın gayesini gösteren ilim de “ilm-i ahlak” tır. Onun için fenn-i terbiye, bu üç ilmin yardımına muhtaç demektir. Bu üç ilim, fenn-i terbiye için kıymetli ve zaruri bir esastır ayrıca birer mutluluğu teşkil etmektedir (el-Husrî, 1909: 19). Sâtı Bey ilm-i hayat, ilm-i ruh ve ilm-i ahlâkinin anlamını ve eğitimdeki yerini şöyle tanımlar:

“İlm-i Hayat, mürebbîlere, bedeninin ve kuvvetlerinin hal-i tabiide ne sûretle tenemmî ve tecellî etmekte olduğunu ve bu hal-i tabiinin ne gibi esbab tesiriyle tebeddül ettiğini ve edebileceğini öğretir; bu sebeple bedeninin ne sûretle terbiye edilebileceğinin tâyinine medar olur. “İlm-i Ruh”, mürebbîlere ahvâl-i rûhiyenin, -kabiliyat-i fikriye hissiye ve ahlâkiyenin hal-i tabiide ne sûretle tecellî ve tenemmî etmekte olduğunu ve bu tabiinin ne gibi esbab tesiriyle tebeddül ettiğini ve edebileceğini öğretir; bu sebeple fikrin ve ahlâkın ne sûretle terbiye edilebileceğinin tâyinine medâr olur. “İlm-i Ahlâk”, mürebbîlere, hayır ve şerrin neden ibâret olduğunu, gâye-i hayatın neden ibâret olmak lâzım geldiğini öğretir; bu sûretle hangi ahvâl

ve temâ-yûlat-ı rûhiyenin tâdil ve itfâsı hangi ahvâl ve temâ-yûlat-ı rûhiyenin takviye ve tenmiyesi lâzım olduğunu -daha kısa bir tâbir ile: Terbiyede nasıl bir gâye takip edilmek iktizâ ettiğini- tâyin ve irâeye medar olur” (el-Husrî, 1909: 20).

Bedeni, ahlaki, fikri gelişimin bir bütün ve en doğru şekilde gerçekleşmesi için eğitime büyük görevler düşmektedir. Zira eğitim, okulla sınırlı değildir; okullarda çocuklar bir taraftan öğretmenlerden ders ve öğütler alır, bir taraftan da arkadaşlarından iyi veya kötü örnekler görür ve bir taraftan bu ders ve öğütlere, diğer taraftan da bu örneklerle göre bir akıl ve ahlâk kazanır. Eğitim, okul hayatından önce ve sonra da, hayatın sonuna kadar devam eder. Bu doğrultuda, eğitimin temel etkileyici unsurları olarak; çevreyi, aileyi, okulu ve çocuğun kendini saymıştır. “*Terbiyenin müessirleri: Aile, mektep, muhît-i umûmî ve nefistir. Mektep terbiyesi, diğer terbiyelerin vâsıta-ı ıslâhı gibidir” (el-Husrî, 1909: 24).* Sâtı Bey için bu eğitimin öğeleri çocukların gelişimi noktasında önemli bir yere sahiptir ve bu öğelerin etkisini göstermek için çocuklardaki dil gelişimini ve eğitimi örnek olarak verir. Çocuklardaki dil gelişiminin doğru ve düzgün bir şekilde gerçekleşmesi için ilk sırada aile ve çevrenin önemi daha sonra ise eğitimin önemi büyüktür. Çünkü çocuklar dili taklit yoluyla öğrenmeye başlar. Bu doğrultuda çevresindeki kişilerin birbirleriyle ve çocukla doğru iletişimde bulunması, nazik, akıcı ve etkileyici konuşması çok önemlidir. Daha sonraki süreçte okullar dilin tam anlamıyla ilerlemesi için katkıda bulunur. Bu durumu şöyle izah eder:

“Çocuklar ilkin kendi kendilerine bir lisan uydururlar, sonra etraf-takilerinin lisanlarını taklide başlarlar... Etfalin lisanının gerek şekil ve gerekse manâ itibâriyle büyüklerin lisanına takarrubu, tedricî bir sûretle vukua gelir. Onun için etfalin muhit-i lisaniyesine ehemmiyet vermeli, kendilerine fasih ve selis bir lisan ile hitap etmeli, kelimelerin şeklinde yaptıkları tahrîfatı teşvikten tevakkî eylemelidir. Bundan başka kelimelerin şekli-zâhirîyesine de aldanmamalı, manâsını tetkike itinâ eylemelidir. Bilhassa mücerred ve küllî manâlı kelimeleri, ait oldukları fikirleri tevliid ve teşkil etmeden evvel, öğretmekten tevakkî etmelidir. Nutkun mükemmeliyetini temin için mükâleme temrinleri yaptırmalı bu mükâlemeler esnasında tesâdüf olunacak hataları tashih ettirmelidir” (el-Husrî, 1909: 233).

Sâtı Bey, doğru bir eğitim için özellikle çocukların karakterlerinin tanınması gerektiğini belirtir. Zira bütün çocukların karakterleri ve ruh halleri birbirinden farklıdır. Eğitimde başarılı olabilmek için çocuklardaki bu farklı kişilik özellikleri analiz edilmeli ve bu özelliklerine göre onlar anlaşılmalı çalışılmalıdır. Sâtı Bey bu hususu şöyle açıklar:

“Bütün çocukların ahvâl-i rûhiyeleri birbirinin aynı değildir: Tab’an halim ve mutî çocuklar olduğu gibi, bilakis serkeş ve inatçı çocuklar dahi

vardır; meraklı ve dikkatli çocuklar olduğu gibi dalgın ve müstehzî çocuklar dahi mevcuttur. Bir çocuğun muhtelif zamanlardaki ahvâl-i rûhiyesi bile birbirinin aynı değildir: Her çocuğa zaman zaman usluluk, inatçılık dikkatlilik, dalgınlık, haşarılık müstehzîlik, meraklılık gelir; az çok bir müddet devam ettikten sonra geçer; az çok bir zaman geçtikten sonra tekrar döner. Bundan dolayıdır ki aynı bir tarz-ı terbiye muhtelif çocuklar üzerinde ve muhtelif zamanlarda başka başka tesirler icrâ eder; onun için mürebbîler, mürcâaat edecekleri vesâiti, takip edecekleri hatt-ı hareketi, çocukların ahvâl-i husûsiyyelerine uydurmak, bunun için de terbiye edecekleri her çocuğun ahvâl-i rûhiyesindeki husûsiyetleri öğrenmek mecbûriyetindedirler” (el-Husrî, 1909: 21).

Sâtı Bey’e göre ahlak, “insanın hal ve hareketinde ortaya koyduğu sabit vasıflar ve keşiflerdir. İnsanın saadet ve olgunluğunu temin eden ahlâk ise şerefli, haysiyetli bir şahsiyet, yüksek bir gayret, yücelik ve yükseklığe eğilim, hakkı sevmek, görevini bilmek, hayırseverlik, vatanseverlik ve fedakârlık gibi güzel huylardır” (el-Husrî, 1909: 244). Ahlakı bu şekilde tanımladıktan sonra ahlak terbiyesinin gayesini ise “insanı, daima gerek kendinin ve gerekse diğer insanların saadet ve olgunluğuna temel olacak bir tarzda hareket edecek hale getirmektir. Diğer bir ifadeyle, insanda gerek kendinin ve gerekse insanlığın mutluluğuna temel olacak bir iç dünya ve huy meydana getirmektedir” şeklinde ifade etmektedir. Bu doğrultuda ahlak, insanların hal ve hareket kabiliyetine dayandığı için terbiyenin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Ahlakın terbiyesi için kesinlikle zihnin aydınlatılması, bedenın kuvvetlendirilmesi ve duyguların-eğilimlerin dengelenmesi gerekmektedir. Nitekim ahlaki terbiye özenli, dikkatli, her daim yapılması gereken ve geliştirilmesi için çaba gösterilen bir terbiyedir (el-Husrî, 1909: 248). Çocuklarda ahlaki, bedeni ve fikri terbiyenin sağlam bir şekilde geliştirilebilmesi için en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Bu doğrultuda öğretmenler, derslerinde kazanım alanları arasında ahlaki kazanımlara daha fazla özen göstermelidir. Zira genel anlamda derslerde, duygulara ve ahlaka etki edecek kazanımlar daha fazla yer almaktadır. Öğretmenler ahlaki kazanımları öğrencilerine aktarırken aynı zamanda davranışlarıyla örnek olmalı ve onlar üzerinde ahlaki bir etki oluşturmalıdır. Çocuklar çevresindeki kişileri model alarak davranışlarını şekillendirme eğiliminde oldukları için öğretmenler davranışlarında tutarlı olmalı ve dikkat etmelidir (Öztürk & Kenan, 2022: 220- 221).

Sağlam, dengeli, kendine güvenen, rekabet duygusu gelişmiş ve ne yaptığını bilen fertler yetiştirebilmek için fikrin, iradenin ve hislerin terbiye edilmesi gerekmektedir. İrade, Sâtı Bey için önemli bir yere sahiptir ve akıl, ahlak ve beden gelişimi irade ile güçlendirilmelidir. Sağlam ve dayanıklı olan kimseler, çok zeki olmasa bile irade zekâca olan eksikliklerini telafi edebilir. Ayrıca, medeniyetlere en fazla hizmet eden kimseler, en

zeki olanlar arasından değil en iradeli, azimli ve kararlılığa sahip olanlar arasından çıkmıştır. Sâtı Bey bu hususu şöyle açıklar:

“Akıl ve zekâ, irâde ile tanzim ve takviye edilmezse yüksek ve müsmir bir şekil alamaz; pek zekî olduğu halde irâdesiz ve dikkatsiz olan kimse-lerde hâdisat-ı akliye –rüzgâr ve fırtına gibi hâdisat-ı cevviyeye müşâbehet gösterir; kâh sakın kâh muharrib, dâima mütehavvil şekiller alır. O kadar zekî olmadığı halde metin ve sebatkâr olan kimselerde ise irâde zekâca olan noksanı telâfi edebilir. Her halde beşeriyete en çok hizmet eden kimseler en zeki olanlar arasından değil en şedîdü’l-azm bulunanlar sırasından çıkmışlardır (el-Husrî, 1909, 98) ...kâbiliyat-ı fikriye, hissiye ve bedeniye, irâdenin menabı-ı kuvveti mesâbesindedir; irâdeye tesir hususunda bazan kâbiliyat-ı fikriye ve hissiyenin şiddeti, kâbiliyat-ı bedeniye-deki noksanıyeti bilakis bazan de kâbiliyat-ı bedeniyenin kuvveti kâbiliyat-ı hissiye ve fikriyedeki noksanıyeti telâfi edebilir. Fakat irâdenin bu üç sınıf kâbiliyetlerin hepsinden birden iktibas-ı feyz ve kuvvet etmesi bir kat daha şiddet ve metânet kazanmasına bâdi olur” (el-Husrî, 1909: 301).

Öğretmenlerin rolü ve görevi

Sâtı Bey’e göre toplumdaki geri kalmışlığın nedenlerinden biri öğretmenlerdir. Toplumsal sorunun kaynağı olduğu gibi öğretmenler çözüm üretebilecek bir güce de sahiptir. Fenni Terbiyede öğretmenliğin önemini şöyle vurgulamıştır:

“Mektep muallimleri, büyük bir ordunun efradı gibi telakkî olunabilir. Bir ordu ki hâricî ve maddî düşmanlara değil, dâhili ve mânevî düşmanlara karşı harp ile mükellef, bir ordu ki düşmanların en kavî ve en mühliki olan “cehâlet”i imhâ ile muvazzaf! Milletlerin mukadderatı, asıl orduları kadar -ve hatta ondan daha ziyâde- bu manevi ordularının kuvvet ve faâliyetine tâbi! Biz, bu ordumuzun hal-i seferberîye geçmesi ve büyük bir faâliyet ibraz etmesi lâzım gelen bir zamandayız; her şeyden ziyâde kuvvetli ve faâl bir “muallim ordusu”na muhtacız. Artık istikbâlimiz, asker ordularımızdan ziyâde “muallim orduları”mızın muvaffakiyat ve muzafferiyat-ı mâneviyesiyle taayyün ve takarrur edecektir. Bu küçük eser, işte bu orduların ihtiyacat-ı esâsiyesinden birini defetmek için yazılıyor. Çünkü: Fenn-i terbiye “muallim orduları”nın “fenn-i harb”idir!” (el-Husrî, 1909: 9).

II. Meşrutiyet’in ilanı ile oluşturulan inkılâpların ciddi anlamda bir neticeye varabilmesi ve toplumun gelişmiş toplumlar düzeyine ulaşabilmesi için gerekli mücadeleyi yapacak kişiler yine öğretmenler olacaktır. Böylesi bir sürecin zorlu olacağını belirten Sâtı Bey, milletin uzun süren bir hastalık sürecinden çıktığını, yaraların iyileşebilmesinin ancak öğretmenlerin üzerine düşen görevi hakkıyla yapmasıyla gerçekleşeceğini vurgular (Öztürk & Kenan, 2022: 211). Öğretmenler çok fazla fedakârlık

yapmalı ve mücadelesini devam ettirmelidir. Bu bağlamda, toplumsal anlamda ilerlemenin gerçekleşmesi için öğretmenlere çok fazla görev düşmektedir. Öğretmenler, toplumdaki istenilen gelişmeye rehberlik edecek önemli kişilerdir. Ancak yaşadığı dönemde toplumda herkes öğretmenlik yapabilir fikri yaygındır ve bu düşünceye tamamen karşı çıkmıştır. Sâti Bey'in yüksek öğretmen okulunu yeni baştan kurarken yaptığı ilk değişiklik, eleme sınavı olmuştur. 750 öğrenci sınavdan geçirilerek okulda 150 öğrenci bırakılmıştır. Böylelikle eğitilmiş, genç, dürüst, çalışkan, kendini geliştirebilen, farklı ve yenilikçi fikirlere açık öğretmenlerin istihdamı sağlanmıştır (Gündüz, 2020: 244). Sâti Bey'e göre, hızlı ve çok sayıda öğretmen yetiştirmek hatalı olduğu gibi, öğretmenleri yalnız bilgili ve ahlaklı yetiştirmekte yeterli değildir. Öğretmenlik her şeyden önce mürebbilik demektir. Talim ve terbiye ise, bir hüner ve bir sanattır. Her sanatın kendine özgü bir aslı ve kuralı olduğu gibi, öğretmenliğin de belirli kuralları bulunmaktadır. Ona göre, bizim öğretmenlerimizde eksik olan şey bu hüner-i talim (öğretme becerisi) ve usûl-i terbiye, bir başka deyişle eğitim ve öğretim yöntemleridir. Bu yüzden, bilgili, hatta âlim öğretmenlerimiz arasında bile gerçek bir öğretmenin niteliklerine sahip olanlar pek nadirdir (Akyüz, 2012: 255). Sâti Bey'e göre öğretmenlik için gerekli olan bilgiler ve usuller ise Fenn-i terbiye yani Pedagoji yoluyla öğrenilebilir.

Program ve öğretim metodu

Sâti Bey, eğitimde uygulanan müfredat programlarını eleştirmektedir. Okul programlarında ilmi ve fenni öğretime hiç yer verilmemesinden şikâyetçidir. Bu durumu şöyle izah eder; *“Biz fen öğretimine önem vermedikçe, siyasi, sosyal ve fikri eğitimimizi sağlayamayız; zirai ve sinai gelişimimizi de sağlayamayız. Fen programlarını ihmal büyük hatadır. Avrupa programlarının tarihi gelişimine ve bugünkü durumlarına bakarak ihtiyacımıza göre bir program düzenlemeli; bazı dersleri almalı, bazılarını koymalı ve genelde ders saatlerini yeniden gözden geçirmeliyiz”* (Ergün, 1996: 189).

Programlarla ilgili sıkıntılar dışında öğretim yöntemlerinde de büyük hataların olduğunu belirtir. II. Meşrutiyet döneminde, ilkokullarda ve özellikle ortaokullarda ezbercilik yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır. Sâti Bey'e göre, *“ezbercilik okullarımızda bir illet gibidir, dersler birbirini nakzettirmektedir, anlatılanların çoğu, çocukların anlamayacağı şeylerdir; soyut şeyler anlatılmaktadır, dil sade değildir; hiçbir fikir vermeyen boş kelimeler kullanılmaktadır v.s.”* (Ergün, 1996: 189). Ezberciliğin en önemli nedeni olarak, öğretmenleri görmektedir. Zira pek çok öğretmen, öğretmenin ne demek olduğunu bilmemektedir. Ezbercilik soyut düşünmenin, öğretimde hızlılığın bir neticesidir. Sâti Bey bu yönetime karşı çıkmıştır ve öğretmenlerin, ezberciliği fark ettikleri anda önlemeye çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bu durum da ancak bir “usul-ü tedris”

takip etmekle mümkündür (Ergün, 1986: 189). Öğretmenler, öğreteceği konuları doğrudan söylemek yerine öğrenciye keşfettirmeli ve onların çözüme zihnini kullanarak ulaşmaya çalıştığı buldurucu, keşfettirici yöntemi kullandırmalıdır. Sâtı Bey'in ders işleme yöntemleri ile ilgili fikirleri şöyle sıralanabilir:

- Ezbercilik eğitimin en büyük sıkıntısıdır ve dersleri ezberletmek yerine anlaşılması için çaba sarf edilmelidir.
- Öğretmenler derslerde öğrencilerin düşünce seviyesine inmeli ve dersleri bu seviyeye uygun şekilde işlemelidir.
- Derslerdeki konular kolaydan zora, somuttan soyuta doğru şekilde aktarılmalıdır.
- Kurallar ve tarifler, örneklerden, açıklamalardan ve uygulamalardan çıkarılmalıdır.
- Ders anlatırken çocukların duygularına hitap edilmeli ve merakları artırılmalıdır.
- Öğretilecek şeyleri çocuklara doğrudan söylemek yerine, düşüncelerini sağlayarak onlara buldurulmalı ve keşfettirilmelidir.
- Dersler birbiriyle ilişkilendirilmeli, birbirini destekleyecek ve tekrar edecek şekilde düzenlenmeli (Ergün, 1996: 189-190; Başar, 2003: 60).

Sâtı Bey ayrıca okul müfredatında yer alan tarih ve coğrafya derslerinin öğretimi üzerine de farklı fikirler sunmuştur. Tarih dersi, ilkokullarda çocukların ahlaki hislerine, milli ve vatani duygularına en fazla hitap edecek bir ders özelliğine sahiptir. Tarih dersinde konular, betimsel bir şekilde anlatılmalıdır. Tarihsel kavramları anlamakta zorluk çekecekleri için çocukların hayal güçleri harekete geçirilmeli, dikkatleri yeni ve güncel olaylara çekilmeli, derste somut örneklerle ve sembollere başvurulmalıdır. Ayrıca, tarih ve coğrafya dersi başta olmak üzere birçok derste görsellikten faydalanılmalıdır. Coğrafya başta olmak üzere derslerin öğretiminde haritadan, gezi ve gözlemden faydalanması gerektiğini vurgular (Başar, 2003: 63).

3. ISMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU (1886-1978)

Baltacıoğlu, 1886'da İstanbul'da dünyaya geldi. İbtidai ve rüşdiyeden mezun olduktan sonra Vefa idadisine girdi. Eğitim sırasında okuduğu Jean Jacques Rousseau'nun *Emile* adlı eseri onun düşünce hayatını etkiledi. 1908 yılında Dârülfünun-u Şâhâne Ulûm-u Tabiiye şubesi bitirdi. Belirli bir süre memurluk yaptıktan sonra Dârülmuaallimin-i İbtidaiye'ye yazı öğretmeni oldu. Maarif Nezareti tarafından eğitim ve el işleri dersi hakkında araştırmalar yapmak üzere 1910 yılında Avrupa'ya gönderildi. Fransa,

İngiltere, Belçika, İsviçre ve Almanya’da eğitime dair incelemelerde bulundu. Daha sonra İstanbul’a döndü ve Dârülmualimin’deki öğretmenlik mesleğine devam etti. 1916’da Tedrisat-ı Tâliye Müdür-i Umûmisi, 1919’da da Tedrisât-ı Aliye Müdür-i Umûmisi oldu. 1920 yılında Dârülfünunda Edebiyat Fakültesi Dekanı olarak seçildi. 1923 yılında Maarif Vekâleti Müsteşarı oldu ve sonra, 1924-1927 yılları arasında İstanbul Dârülfünunda Rektörlük yaptı. 1942’de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde profesörlük olarak görev yaptı. 1942 yılında Afyon, 1946 yılında da Kırşehir mebusu seçildi, 1950 yılında emekliye ayrıldıktan sonra eğitim ve yayın çalışmalarına devam etti. Uzun süre eğitim, kültür, sanat ve toplumsal konularını içeren “Yeni Adam” adlı bir dergi çıkardı ve 1978 yılında Ankara’da vefat etti (Akyüz, 2011: 279; Ergün, 1996: 96-97). Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor, Talim ve Terbiyede inkılâp, Terbiye-i Avam, Terbiye İlmi, Terbiye ve İman, El işlerinin Usul-ü Tedrisi, Pedagojide İhtilal olmak üzere pek çok eseri ve makalesi bulunmaktadır.

3.1. Eğitime Yönelik Fikirleri ve Katkıları

Eğitim ve toplum ilişkisi

Eğitim konusunda çağın ötesinde modern ve yenilikçi bir anlayışa sahip olan Baltacıoğlu, İkinci Meşrutiyet devrindeki Türk eğitim sistemini eleştirmiş ve değişmesi hususunda vurgu yapmıştır. Çağındaki bütün eğitim kurumlarında, eğitimin en önemli amacı “uslu, hafızası kuvvetli, dersini ezberleyen adamlar yetiştirmek” olarak belirtilmektedir. Zira o bu düşünceye tamamen karşıdır. Kendini yetiştirememiş, geleneklere bağlı cahil öğretmenler ve onlardan zihince daha geride olan aileler eğitiminin gerilemesinde büyük bir etkidir. Okullar ve aileler çocuğun tabiatını bozmaya çalışmaktadır. Ancak tabiat çocuğun eğitimi için gerekli olan her şeyi onun içine yerleştirmiştir. Tabiat çocuğu harekete ve oyuna sürüklerken bilgisiz aileler ve öğretmenler aslında “zeki ve hareketli” olan bu çocukları “yaramaz, haylaz” diye cezalandırmaktadır. Böylesi bir eğitim şekli, çocuğun gelişmesini ve mutluluğunu engeller ve bu inancın ve zihniyetin değişmesi oldukça zordur (Baltacıoğlu, 1995: 15). Ayrıca eski usul metot ve yöntemleri benimseyen eğitim anlayışı, hayata dair bireysel deneyimleri ortadan kaldıran, ezbere dayalı bir sistem olduğu için çağı yakalayamamaktadır. Türk eğitim sisteminde bir çöküş söz konusudur ve bedende, fikirde, duygularda, iradede gerçekleşen çöküşler en önemlileri arasındadır.

Baltacıoğlu’na göre, eğitimdeki problemlerden bir diğeri ise eğitimin milli olmayışı ve ruh taşımayaşdır. Eğer eğitimimiz dini, ahlaki, kültürel vs. değerlerimizi çocukların ruhuna yerleştirilebilseydi Türk milli topluma uygun çocuklar yetişmiş olacaktı. Bu bağlamda, eğitim; uyuşmuş, donmuş olan milli toplumumuzu sarsmalı, uyandırmalıdır. İnsanların ak-

lını gelişmeye ve yenileşmeye yönlendirmeli ve Türklük duygusunu bütün toplumda uyandırmalıdır (Ergün, 1996: 105). Eğitimde bir yenileşmenin, bir devrimin olması gerektiğini düşünmektedir. Ancak ona göre ilköğretim öğretmenlerinden üniversitedeki hocalara kadar herkes değişimi; “yeni okullar açmak, programları değiştirmek, Avrupa’ya öğrenci göndermek, Avrupa’dan uzman getirmek gibi öneriler, içi boş fikirler” öne sürmektedir (Ergün, 1996: 100). Değişim için sürekli olarak yeni komisyonlar oluşturulup okul programları değiştirilmekte, kitaplar basılmaktadır. Ancak böylesi değişimler sadece bilgili, terbiyeli, hafızası kuvvetli, gençler yetiştirirken, ülkenin ihtiyacı olan hareketli, girişken, azimli, cesaretli gençler yetiştirmemektedir (Baltacıoğlu, 1995: 15). Bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Okullarımızın bu aczi, eğitim ve öğretimimizin bu iflası karşısında yalnız bir çare buluyoruz: programları değiştirmek. Program! Program! Fakat ülkenin maarifi, program değiştirmenin adam yetiştirmekteki etkilerini senelerden beri denedi. Bundan yirmi otuz sene önce Fransız okullarından sökülüp getirilen programlar, bu memleketin eğitiminde köklü olarak hiç bir şey değiştirememiştir” (Baltacıoğlu, 1995: 22).

Görüldüğü gibi Baltacıoğlu, toplumsal sorunların nedenleri ve çözümlerine yönelik en önemli unsurlardan biri olarak eğitimi vurgulamaktadır. Bu bağlamda, eğitim alanına yönelik bir değişiklik yapılabilmesi için önce gerçek eğitimin ne olduğunun ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Eğitimin tanımı ve amacı

Eğitime çok fazla görev yükleyen Baltacıoğlu’nun eserlerinde birçok eğitim tanımına rastlanmaktadır. Ona göre eğitim: *“Fertlerin yaratılışlarında var olan hafıza, zekâ vb. özelliklerinin yanında kişide var olan yetenekleri geliştirmek, onu hayatta başarılı olabilecek şekilde yetiştirmektir”* (Baltacıoğlu, 1995: 15). *“Henüz içtimai hayata alışmamış olan acemi fertlerin içtimai fertler tarafından bu hayata alıştırmak maksadıyla usulü dairesinde içtimaileştirilmesi, bir takım içtimai yeteneklerle teşhizi demektir”* (Baltacıoğlu, 1964: 83). *“Ferdin bir yandan fikirlerini bir yandan hislerini tahrik ederek fiile sevk etmek, fiili muhitine göre tanzim etmek, sonra bunu ferdin ruhunda kökleştirmektir”* (Baltacıoğlu, 1332: 57).

Baltacıoğlu, eğitimin her devirde ve her yerde her daim olduğunu belirtir: *“terbiye icad edilecek bir fikir değil, mevcut olan bir hakikattir”* (Baltacıoğlu, 1332). Aynı zamanda eğitimi, tabii ve sosyal bir hadise olarak da değerlendirir. Burada iki zıt kuvvet söz konusudur. Biri bireyin yaradılışı, diğeri de dış tesirlerin varlığıdır. Bu tesirlerin içinde yaşamını sürdüren birey bunlardan ne olursa olsun etkilenir. *“Ferdin tabii ve içtimai bir muhite tetabuku için tabiat ve cemiyetin bu ferde bilmukabele ferdin bu tabiat ve cemiyet üzerine yaptığı tesir ve aksi tesirler neticesinde hâ-*

sıl olan itiyatların heyet-i mecmuasıdır” (Tozlu, 1989: 68). Bu bağlamda, birey hem tabiat hem de cemiyet içinde yaşamını sürdürür. Bu çevrelerle etkileşime girer ve bunun neticesinde alışkanlıklar kazanır. Bireyin bu alışkanlıkları kazanması ise eğitim sayesinde. Eğitimi, bireyin doğuştan getirdiği güçleri, çevre sayesinde gelişme imkânı bulması olarak değerlendirir. Belli başlı eğitim çevresi olarak tabiatı, aileyi, okulu, meslek ve insanîyet çevrelerini belirtir. *“Hülasa, muhit ne terbiyeyi alan ferttir, ne de terbiyeyi veren mürebbidir, belki bu terbiyeye şüursuzca tesir eden amillerdir. Muhit umumi surette eşya ile insandan mürekkeptir”* (Baltacıoğlu, 1332: 127). O, bu bölümlenmeği, cansızdan canlıya doğru gelişen düzene göre yapar (Tozlu, 1989: 68-69). Çevreyi, Hükmi (eşya çevresi) ve Beşeri (insan çevresi) olmak üzere ikiye ayırır:

1. Hükmi çevre, cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlardan ibarettir. Bu elamanların önce insana etki ettiğini belirtse de sonra vazgeçmektedir.

2. Beşeri çevre: Aile, okul, meslek, millet ve insanlık elamanları oluşturmaktadır (Baltacıoğlu, 1332: 127).

Çocuğun eğitimi için çevrenin dikkat etmesi gereken en önemli unsurunu tanımadır. Çocuk doğduğunda çok güçsüzdür ve yaşamının ilk yıllarının izlerini üzerinde taşıdığı gibi her zaman değişmeye açıktır. Çocuk her zaman çocuk olduğu için ona her daim saygı duyulmalıdır (Baltacıoğlu, 1948: 15-17).

Baltacıoğlu, eğitimde *aile* çevresine önem vermektedir. Zira eğitimin temeli ailedir. Birey, beşeri çevresiyle olan uyumu için istenilen bilgi ve alışkanlıkları şüurlu veya şüursuz burada elde eder. Aileler çocuklarının yapılarını iyi bilmeli, çocuğu çocuk olarak değerlendirmeli, onu sevmeli ve hürriyetini kısıtlamamalıdır. Çocukların kendi terbiyesini oluşturabilmesi için ailelerin dikkat etmesi gereken hususlar vardır. *“Çocukların toplum içerisindeki rolleri öğretilmeli, onlara sürekli müdahale edilmemeli, eğitimleri gerçek çevrelerde yapılmalı, onları yaşatarak eğitmeli, emeklerinin sonuçlarını almaları sağlanmalı, eğitime en önemli olandan başlamalı ayrıca çocuklar eşya gibi algılanmamalı, hürriyetleri kısıtlanmamalı, sevgi akla üstün gelmemelidir”* (Baltacıoğlu, 1948: 5-7). Okul, çevreden etkilenen ve çevreyi etkileyen diğer önemli bir unsurdur. Baltacıoğlu'na göre, çevre ve çevrenin ihtiyaçları okulun, eğitim süresini, program ve ders konularının mahiyetini meydana getirir (Tozlu, 1989: 88). Bu doğrultuda okul çevreden ayrı düşünülemez. Okul, aileden sonra gelen en önemli eğitim ögesidir. Çocuğun aileden elde ettiği bilgileri, okul ele alıp işler, geliştirir ve ilerletir. Eğitim ve öğretimde *toplum*, aile ve okul kadar önemli bir yere sahiptir. Yaşama dair ortaya çıkan sorunlarda ve aksaklıklarda toplumun önemli bir etkisi vardır. Toplumsal kurumlarda ortaya çıkacak herhangi bir değişiklik eğitimi de etkilemektedir.

Baltacıoğlu'na göre “eğitim hayatın en önemli sermayesi” dir ve eğitimin amacı da, çocuğu eğitmek ve her şeyden önce onu “hayata hazırlamak” olmalıdır “Bugün yaşamak kararlılığında bulunan bir milletin, bir cemiyetin, çocuklarının eğitim ve öğretimde yalnız bir amacı olabilir, bu amaç onları hayata hazırlamaktır” (Baltacıoğlu, 1995: 17). İnsanın hayatta başarılı olmasını sağlayan şey sadece birinci derecede bilgileri ve zekâsı değil, azmi, dayanıklılığı, girişkenliği ve kuvvetine de bağlıdır.

“... vücudu sağlıklı ve kuvvetli bir insan, Eşyayı, durumları ve olayları görür, bunlar üzerinde düşünebilir, düşüncelerinden gelecek için sonuçlar çıkarır, verdiği kararı yapar, başarıyla sonuçlandırır. Başarılar için dayanıklılık ve cesaret gösterir, zorluklardan yılmaz, çalışmaktan usanmaz, miskin kanaatlerin mahkûmu kalmaz, yeniliği sever, ilerlemeye tapar. Hem kendinin hem de ülkesinin çıkarlarını düşünen bir insan, bu çıkarları temin için, bu çıkarları müdafaa için nefsinde kuvvet, emel, dayanıklılık hissi duyar. İşte varsayalım ki bilgisi az olsun, böyle bir adam, hayata hazırlanmış bir adamdır. Bu hazırlığı verecek şey, eğitimidir” (Baltacıoğlu, 1995: 17).

Çocukları eğitmek ve onlara bilgi vermek, eğitim sisteminin iki unsuru olarak görülmektedir. Fakat eğitmek, hayat için en önemli kazançtır. “... yalnız başına eğitim, yalnız başına dikkatli, muhakemeli, azimli bir adam, bir varlık, bir şeydir. Fakat yalnız başına bilgili, hafızası zengin bir adam hiç bir şeydir” (Baltacıoğlu, 1995: 27). Ona göre, “Mektep için mektep” değil, “Hayat için mektep” olmalı yani eğitim, hayatın kendisi olmalıdır. Okul, gerçek hayatın aynası olmalı ve toplumsallaştırılmalıdır. Çocuğun gerçek ortamlarda, gerçek çalışmalar yapması sağlanmalı ve kendine ait bir ürün ortaya çıkarması için teşvik edilmelidir. Aynı zamanda böylesi bir eğitimin amacı, çocuğun karakterinin ve iradesinin oluşmasını sağlamaya yönelik de olmalıdır. Bu özellikleri de hürriyeti ön planda tutan hareket kazandıracaktır. Hürriyet bütün ahlak eğitiminin en sağlam dayanağıdır. Bütün yeteneklerin gelişme ve olgunlaşma şartı ise harekettir. Bunun için de çocuklar hür bir şekilde gerçek yaşam içerisinde, yaparak yaşayarak ve kendi kendilerine öğrenerek karakterlerini geliştirmelidir. Baltacıoğlu'na göre;

“...çocuğun eğitimi doğduğu andan itibaren başlar, her şey küçük yaşlarda öğrenilir, en ihtiyar huyların kökleri en masumdur. İyiyi, güzeli sevdirmeliyiz. Daima hareket ve faaliyet edeceği bir ortam meydana getirmeliyiz. Hürriyetini, hakkını vermeliyiz, doğruyu öğretmeliyiz. Bilmediklerimizi, görmediklerimizi onlara bilmiş ve görmüş gibi anlatmamalıyız; onlara samimi olmalıyız. Yalan söylememeliyiz. Çocukları kızdığımızda, öfkelendiğimizde hiç dövmemeliyiz. Onun ne olmak istediğini düşünerek ona arkadaş olmalıyız. Çocuğa örnek olmak istediğimiz her konuda önce biz terbiyeli, nazik hatta riayetkâr olmalıyız. Hareketlerinin sebeplerini

aramalıyız. Çocuğun daha ziyade sözlerine, duygularına değil eserlerine değer vermeliyiz. Hayatın zevkten, neşeden ziyade eziyet ve zahmetle yoğrulmuş olduğu fikrini aşılmalıyız. Gayelerimizin en yükseği zahmetleri, eziyetleri, zaruretleri yenmektir düşüncesini mutlaka vermeliyiz” (Tozlu, 1989: 76).

Öğretmenlerin rolü ve görevi

Baltacıoğlu'na göre, öğretmenlik mesleği son derece önemli bir meslektir ve herkes öğretmen olamaz. “Bireyin olgunlaşmasına ve çevresine uyumlu hâle gelmesine bilerek etki eden bütün insanlardır. Şu takdirce her insan öğretmen olamıyor demektir. Yani öğretmen olmak için bir amaç ve bilinç sahibi olmak, bir amaç ile bir yönteme sahip olmak gerekmektedir” (Baltacıoğlu, 1332: 162). Öğretmenin kendine özgü bir amacı ve metodu olmalıdır. Zira öğretmenlik sadece okutmak ve yazdırmaktan ibaret değildir “Gayesi ve usulü olmayan mürebbi, mürebbi değildir” (Baltacıoğlu, 1332: 127).

Yaşadığı dönemde, bireyi hayata hazırlama görevini öğretmene yüklediği için öğretmenin hayatı çok iyi tanınması gerekir. Bu öğretmene yüklenen en önemli özelliktir. Ona göre dünyanın eğitimini idare eden kuvvet, öğretmenlerin hayatı anlama ve anlatma tarzlarıdır. Bu bağlamda en iyi öğretmen eksigi en az olan öğretmendir (Baltacıoğlu, 1332: 234). Öğretmenler kendilerini çok iyi yetiştirmeli ve felsefi bir kültürü olmalıdır. Kendini her bakımdan en iyi şekilde yetiştiren öğretmen, sadece alan bilgisine sahip olmamalı tabiat ilimlerini bilmeli ve ayrıca bir bahçıvan, hasta bakıcı, elektrikçi aşçı vs. olabilmelidir. Çünkü yetişecek neslin koursuz yetişmesinde birinci derecede öğretmenler sorumludur (Tozlu, 1989: 180).

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, görevinin niteliğine göre üç tip öğretmen-den bahseder:

1. *Okutan*: Okutmayı ortaçağ eğitiminin zihniyetine dayandırır ve kökünü İncil'e bağlar.

2. *Öğreten*: 17. yüzyıl Avrupa'sının özelliğidir ve aydınlanma devridir. Bu dönemin düşünürleri her şeyin akılla ve öğrenme ile kazanılacağına inanır. Meşrutiyet dönemi öğretmenlerini bu kısımda değerlendirir.

3. *Evrimen*: Yeni hayat anlayışını eğitime indirecek ve yaşanılır hale getirecek öğretmen modelidir. Yaratıcı ve yetenekli olan bu öğretmenlerin amacı sadece ders okutmak değil, çocuklarda ve gençlerde milli ideali geliştirmektir (Tozlu, 1989: 180). Baltacıoğlu'na göre, evrimen öğretmenlerin idealleri olmalıdır. Nitekim “...idealsiz öğretmenler elinde yetişen millet çocukları çarçabuk soysuzlaşırırler” (Baltacıoğlu, 1944: 14). “İdealsiz öğretmen çocukların ve gençlerin canını sıkın bir söz makinesinden başka bir şey değildir. Öğretmenin ilk işi ders okutmak değil, çocuklardaki ve

gençlerdeki milli ideali şuurlandırmaktır. Öğretmen bir öğretici olmadan önce bir yetiştiricidir. Öğretmenin yüksek derece ideali olması gerektir” (Baltacıoğlu, 1944: 21).

Başarılı bir öğretmen öğrencisiyle arkadaş olmalı, onu sevgiyle kucaklamalı, zaman içerisinde olgunlaşmasını, gelişmesini ve ahlaklaşmasını sağlamaya çalışmalıdır (Tozlu, 1989: 181). “*Öğretmen vardır, bilgisi, görgüsü ne olursa olsun insan ruhunu sezmek, çocuğu anlamak için yaratılmıştır*” (Baltacıoğlu, 1964: 135). Öğretmen, öğrenciye davranışlarıyla, hareketleriyle, konuşmasıyla ve kılık-kıyafetiyle uygun model olmalıdır (Baltacıoğlu, 1332: 163). Ayrıca öğrencinin davranışlarını, düşüncelerini, fikirlerini yani hürriyetini kısıtlamamalıdır. Çocuğun iradesinin ve vicdanının oluşabilmesi için ona hürriyetini vermelidir. Öğretmen öğrenciyi en iyi şekilde tanımalı, zekâsını keşfetmesine yardımcı olmalı ve tabiatına uygun olacak şekilde yetiştirmelidir (Baltacıoğlu, 1964: 133).

Baltacıoğlu, eğitimde ezberciliğe karşıdır ve bu yöntemi uygulayan öğretmen tipini de eleştirmektedir. Sınıf ortamında öğretmenin aktif öğrencinin pasif olduğu, kitapların öğrencilerin önünde olduğu, tamamen anlatım yöntemine dayalı ve öğretmen merkezli anlayışa karşı çıkmaktadır. Öğrencilerin dinlediği, öğretmenlerin söylediği bir ders sürecinden artık kurtulmak gerekir. Öğretmenin görevi artık hafızası kuvvetli öğrenciler yetiştirmek yerine azimli, istekli, girişken, atılgan, çağdaş bireyler yetiştirmek olmalıdır.

Program ve öğretim metodu

Baltacıoğlu, ders programlarında sadece temel derslerin yer almasına karşıdır. Programlar uslu çocukları değil, hayatta dair faal olan çocukları yetiştirecek şekilde düzenlenmelidir. Soyut bilgi ötesinde yaptırarak öğrenme anlayışına sahip olduğu için okul programlarında tiyatro, müzik, resim, heykel, mimari, raks, beden gibi derslere de yer verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim bu dersler sayesinde öğrencinin yaratıcılık gücü, görsel algısı, olaylara bakış açısı ve hayata yönelik pratikliği artmaktadır (Ergün, 1996: 57-64).

Baltacıoğlu, eğitimle ilgili yaşanan problemleri dile getirirken özellikle ezberci anlayışı eleştirdiği görülmektedir. Ezberciliği; anlayarak ezberleme, karanlık bir anlayışla ezberleme, anlamayarak ezberleme olarak sınıflar. Karanlık anlayış eğitim sistemini çökertirken, en makul görülen anlayarak ezberlemede bile, anlayan özgün bir düşünce oluşturamadığı için anlatandan bir adım ileri gidemez (Baltacıoğlu, 1964: 127). Bilgiyi ezberleterek aktarmak, çok zorlayıcı ve kötü bir metottur. Öğretmen “... *okuttuğunu ezberletmez, bilgiyi öğretmez, üretirir; vermez, buldurur; öğrencilerini birer plak olmaktan kurtarır, kendi çaplarında birer bulucu, yapıcı, yaratıcı yapar*” (Baltacıoğlu, 1964: 135).

Ona göre bilgi, tabiattan alınmalı ve çocuk bilgiyi kendi kuvvetiyle, çalışmasıyla, arayıp bulmasıyla, incelemeleriyle ve araştırarak öğrenmelidir. Nitekim çocuğun hayattaki ilk bilgileri kendi deneyimlerinden oluşmaktadır ve bu yüzden ilk öğretmeni de kendisidir. “Çocuklar da ağaçlar gibidir. Çocuk terbiye edilmez, o terbiyesini kendi yapar. Mürebbi çocuğu terbiye edemez, belki çocuğun kendi kendini terbiye etmesi, güç, kudret ve son bir huy ve karakter sahibi olması için elinden gelen yardımı yapar” (Baltacıoğlu, 1948: 10). Ancak okullarda bütün derslerin öğretimi kitapla gerçekleşmektedir. Bu anlayış geride bırakılarak zihinler, kitaptan tabiata döndürülmelidir. Yeni eğitim tabiatla haşır-neşir olmalı ve ona göre tabiat mektebe giremezse, mektep tabiata gitmelidir (Ergün, 1996: 109). Bu doğrultuda, eğitimin en doğru şekilde gerçekleşmesi için hayatı ve çocuğu merkeze alan metotların seçilmesi gerekir. Baltacıoğlu’na göre metot (usul), “mürebbinin ferdi muhite tetabuk için kullandığı vasıttır. O halde, usul ferdi muhitte muvafık itiyatlarla teçhiz eden vasıta demektir.” Bu doğrultuda öğretmenin, bireyde çevreye uyumunu sağlayacak kuvvetleri ve alışkanlıkları oluşturabilmesi için müracaat ettiği vasıtaların hepsine birden metot denilebilir (Tozlu, 1989: 176). Her bireyin çevresi ve çevreye uyum şekli değişebildiği için metotlarda çeşitlenmelidir. Baltacıoğlu, metodu “talim metodu ve tahrik metodu” olmak üzere ikiye ayırır.

1.Talim metodu: Teşhis, Tasnif ve Tahlil metotlarına ayrılır.

a.Teşhis metodu: Ferde verilmesi istenen fikirlerin aynını meydana getirerek, ferdin fikirleri şahsen ve olduğu gibi öğrenmesini sağlamaktır. Bu metot dört kısma ayrılır.

- Çevre Metodu: Ferdi çevreyle doğrudan doğruya karşı karşıya getirmektir. Geziler, seyahatler ve doğada yapılan faaliyetler bu metot için örnektir.
- Faal Metodu: Çevreyi ve eşyayı yaptırarak, işleterek öğretmektir.
- Ayani Metodu: Çevreyi göz vasıtasıyla öğretmektir. Çevrenin resmini, krokisini veya numunesini göstermek bu metodun iki vasıtasıdır.
- Tasvir Metodu: Çevreyi tasavvur ve tahayyül yoluyla öğretmektir. Girilmesi ve tutulması imkânsız konuları, ferde tahayyül ettirmek yoluyla, öğretimi canlı ve anlaşılır hale getirmektir. Bu metot, ferdin iç dünyası ile ilgilidir. Zihne dayalı dersler bu metotla verilir.

b. Tasnif Metodu: Fikirleri zıt ve benzerleri ile mukayese eder, daha açık ve seçik hale getirmektir. Bu hallerden hareketle genel fikirler meydana getirilir ve öğretim daha düzenli bir halde yapılır.

c. Tahlil Metodu: Her fikir sebebine bağlanarak, fikirlerimizin zihinde takriri sağlanır.

2. Tahrir Metodu: Burada önemli olan mesele öğretmenlerin öğrencileri hangi noktalarda tahrir edebilmeleridir. Bu husus da, feridin tabiatını ilgilendirir. Fert genel olarak hazza yaklaşır ve elemden kaçır. Öyleyse öğretmen öğrenciyi hazza yaklaştırır, elemden uzaklaştıracaktır. Haz ve elem, hareketin neticesine, kendisine ve dışındaki bir şeye bağlamak suretiyle üç şekilde sağlanabilir (Tozlu, 1989: 177).

Baltacıoğlu, çocuğun gerçek yaşamla iç içe olduğu ve yaparak yaşayarak bilgileri elde ettiği metotları savunmaktadır. Ona göre:

- Eğitimde ve öğretimde, kişisel çalışma ve hareketlere önem verilmelidir.
- Öğretimde, zihin çalışırken beden hareketleri de devreye girmeli ve çocuk bilgiyi kendi kuvvetleriyle elde etmelidir. Bu doğrultuda kişinin hareketleri desteklenmeli, engellemeler ve sınırlamalar çok fazla olmamalıdır.
- Bilgiyi elde etmek için sadece okullarda uygulama yapılmalıdır görüşü yerine bilgi, doğal ve asıl çevresinde, şahsi çalışmalarla, uygulamalarla kazanılmalıdır görüşü hâkim olmalıdır.
- Düşüncenin doğru biçimde oluşmasında kişilerin çabaları kadar, bilginin gerçek ve doğal çevreden edinilmesine de önem verilmelidir.
- Bütün derslerde asıl çevreye bağlı kalınmalı ve seçilen örneklerin asıl çevreyi temsil edebilecek şekilde olmasına özen gösterilmelidir.
- Bütün derslerde müfredat ile günlük hayat ilişkilendirilmelidir.
- Öğretimde takriri yöntemi yerine, buldurma yöntemi kullanılmalıdır.
- Bütün derslerdeki konular somuttan soyuta, basitten karmaşığa, yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene v.s. doğru işlenmelidir.
- Düşüncelerin korunması ve hatırlanması için duyumların sayısına, şiddetine, tekrarına ve fikirlerin birbirine bağlılığına dikkat edilmelidir.
- Düşünce, algılanan duygulardan oluşur ve bilginin sağlam olması için algılanan şeyler çok olmalıdır.
- Resim, el işi gibi derslerde çocuklar doğaya çıkartılmalı ve şahsi faaliyetlerde, denemelerde bulunması sağlanmalıdır.

- Öğretmenler coğrafya, kimya, biyoloji gibi derslerde eğitim araç gereçlerini kullanmalıdır. Ayrıca doğaya çıkartılarak deney yapmaları sağlanmalıdır.
- Tarih dersinde müzeler ve tarihi yerler gezdirilmelidir.
- Milli duyguların gelişmesi için öğrenciler teşvik edilmelidir. Duyguların harekete geçirilmesi için marşlar, bayraklar, resimler, geziler, hikâyeler, şiirler v.s. gibi pek çok vasıtalar kullanılmalıdır (Baltacıoğlu, 1995: 91-139).

Ölçme- değerlendirme

Baltacıoğlu, sınavları başlı başına bir bela olarak görmektedir. Zira sınavlar çocuğun ruhen sıkıntı yaşamasına hatta yaşamına kıymasına neden olan bir beladır. Sınavlar, ezberci eğitimin ön plana çıkması için vardır ve Batı'nın bize sunduğu bir armağandır. Ona göre, soru sorularak öğrencilerin bilgisi, deneyimi ölçülemez. Çünkü bireylerin öğrenme ve bilgi elde etme yetenekleri bir olmadığı gibi, hafızaları ve olgunlaşmaları da bir değildir. Sınavlarda, soru sormak tek sınama yolu olduğu için ve tesadüfi olduğu için adil değildir (Tozlu, 1989: 191). Sınavla ilgili fikirlerini şöyle ifade eder:

“Ben sınava karşı değilim, sınavın bu kötü şekline karşıyım. Soru sormayı sınavın tek vasıtası olarak alan, tesadüfe en büyük rolü veren, korkularla karışan böyle bir görenek, sınav adına layık değildir. Onun için sınavı kaldırmak, onun yerine yoklama, seçme, arıtma işini gerçekten yapan bir organı koymak gerekiyor. Yaşam boyunca gördüklerimiz bu düşüncenin doğruluğunu göstermektedir” (Baltacıoğlu, 1964: 25-26).

Ona göre, öğrenciyi ölçmek ve değerlendirmek karışık bir işlemdir ve sürekli olmalıdır. Öğrencilerin bilgilerini içeren bir çalışma dosyası olmalıdır. Öğrenci dönem boyunca yaptıklarını buraya kaydetmeli ve işlenen dosya dönem sonunda incelenerek ölçme ve değerlendirme gerçekleştirilmelidir. Bu süreçte önemli olan, çocuğa çalışma iradesini kazandırılmış olması ve bu iradenin sürekliliğinin tespit edilmesidir (Tozlu, 1989: 192).

4. Yeniden Kurmacılık (Yapılandırmacılık)

Çağdaş eğitim kuramlarından bir olan yeniden kurmacılığın temelinde pragmatist felsefe kuramı bulunmaktadır. İlerlemeci eğitim felsefesinden ayrılan farklı yönleri olsa da devamı niteliğinde görülmektedir. Berold Rugg ve George Counts tarafından temeli oluşturulan bu akım daha sonra Theodore Brameld tarafından ileriye götürülmüştür. Yeniden kurmacılığa göre, eğitim kurumları belirli tarihsel süreçlerin ve kültürel koşulların bir neticesidir ve eğitim kurumları soyut bir felsefeden öte toplumsal ve siyasal politikalar üretmelidir (Demirel, 2007; Gutek, 2014). Bu

kuramın temelinde, toplumlarda var olan bütün temel değerlerin yeniden gözden geçirilmesini, yeni bir toplumsal düzenin yaratılmasını ve meydana gelen kültürel krizin aşılması için toplumun yeniden kurulmasını amaç edilmiş bir anlayış bulunmaktadır (Sönmez, 2005; Ergün, 2015: 54). Nitekim yeniden kurmacılara göre, toplumlar sürekli bir çatışmanın içine sürüklenmekte ve birbirlerine yabancılaşmaktadır. Kuram, çağdaşlaşan dünyanın bir takım zorunlulukları ile uyum içinde olabilecek ve temel demokratik değerleri ön planda tutacak yeni bir sosyal düzeni sağlamak ister (Tuncel, 2004: 233). Eğitim, ortak değerlere dayalı bir dünya toplumu oluşturabilmenin bir aracı ve mevcut kültürel krizden kurtulabilmenin bir yolu olarak görülmektedir. Bu özelliğinden dolayı eğitim aracılığıyla toplum yeniden düzenlenebilir ve yapılandırılabilir (Şişman, 2011:174).

Toplumun yeniden yapılandırılabilmesi için demokrasinin gerekliliği üzerinde duran bir akımdır. Eğitimde demokratik bir tutum öğrencilere ve okuldaki bütün bireylere kazandırılmalıdır. Bu bağlamda ilerlemeciliğin aksine öğrenci merkezli anlayışa karşı çıkar ve öğretmen-öğrencinin karşılıklı diyaloglar kuracağı bir eğitimin olması gerektiğini vurgular. Toplumsal sorunların ders ve sınıf ortamına taşındığı, öğretmenlerin-öğrencilerin aktif olduğu ve demokratik bir şekilde sorunların irdelediği ve birlikte çözümlerin üretildiği eğitim ortamı yaratılmalıdır. Bu ortamda ilerlemecilik eğitim akınında benimsediği çağdaş bütün yöntem teknikler uygulanabilmelidir. Böylesi bir eğitim için yeniden kurmacı eğitim akımının temel ilkeleri: “(i) Eğitim, modern dünyanın toplumsal ve ekonomik güçleriyle kültürün temel değerlerini oluşturacak yeni bir toplumsal yapıyı uyumlu duruma getirmelidir. (ii) Yeni toplum düzeni, kurum ve kaynakları toplumun kendisi tarafından kontrol edilen gerçek bir demokrasiye dayalı olmalıdır. (iii) Çocuk, okul ve eğitim; toplumsal ve kültürel etkenler tarafından koşullanmalıdırlar. (iv) Öğretmenler, demokratik kurallar çerçevesinde sorunlara yönelik geliştirilen yeniden yapılandırıcı nitelikteki çözümlerin öncelik ve geçerliliğine öğrencilerini inandırmalıdırlar. (v) Eğitimin amaç ve sonuçları, davranış bilimlerinin bulguları ile uyumlu ve var olan kültürel çıkmazın istemlerini karşılamak için tamamen yeniden düzenlenmelidir” (Varış, 1998) şeklinde sıralanabilir.

Meşrutiyet dönemi eğitimcilerinden olan Emrullah Efendi, Sâti Bey ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu toplumsal anlamda yaşanan buhrandan çıkabilmek, çağdaş-modern bir toplum oluşturabilmek için eğitimde yenileşmeyi çok önemsemişlerdir. Onlara göre, eğitim bu amacı gerçekleştirebilmek için öğrencileri toplumsal düzenin bir neferi olarak görmelidir. Baltacıoğlu'nun da vurguladığı gibi eğitim hayatın kendisi olmalı ve çocukları hayata hazırlamalıdır. Çocuklar çağdaş, ahlaklı, fikirlerini hür bir şekilde savunan, milli değerlere sahip, girişken, kendini ifade edebilen, kendisiyle ve çevresiyle barışık bir şekilde yetiştirilmelidir. Bu amaç

doğrultusunda belirtilen eğitimciler, eğitime yönelik teorilerini oluşturmuştur. Eğitimin toplumsal görevini ve amacını, eğitimde öğrencinin-öğretmenin rolünü, eğitimde uygulanacak yöntem-teknikleri, değerlendirme şekillerini vs. anlatan çalışmalarda bulunmuşlardır. Belirtilen eğitimcilerin, eğitime dair fikirleri çağdaş eğitim kuramı olan yeniden kurmacılıkla karşılaştırıldığında benzer pek çok yönün olduğu görülebilmektedir. Bu amaç doğrultusunda, eğitimi toplumun düzenini sağlamak için en önemli unsur olarak gören Meşrutiyet dönemi eğitimcilerin (kendi eserlerindeki fikirlerinden yola çıkılarak) ve Yeniden Kurmacı teoricien görüşlerini karşılaştırabilmek için bir tablo oluşturulmuştur.

	Yeniden Kurmacılık	Emrullah Efendi	Sâtu Bey	I.Hakkı Baltacıoğlu
Tema	Eğitim sosyal bir olgudur. Okulun en önemli görevi sosyal yeniden yapılanmayı organize etmektir.	Eğitim toplumların kendilerini ilerletebilmeleri, milli refaha ve huzura ulaşabilmeleri için en önemli öğedir.	Devletin ve toplumun yapısında yaşanan sıkıntıların çözümlenebilmesi ve arzu edilen gelişimin olabilmesi için çağdaş bir eğitim sistemi olmalıdır.	Eğitim; uyumuş, donmuş olan toplumumuzu sarsmalı, uyandırmalıdır. İnsanların aklını geliştirmeye ve yenileşmeye yönlendirmelidir.
Eğitimsel amaç	Eğitim ideal bir sosyal düzen yaratmak için sorumludur. Kültürel, aktarım esastır. Demokrasiye dayalı olmalıdır.	Çocuk hür bir şekilde hem kendini keşfetmeli hem de topluma ve vatanına layık ahlaki, gelişime açık bir şekilde yetişmelidir. Böylece toplumda düzen, huzur olacak ve insanlar birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirecektir.	Toplumdaki her bir birey, çağın koşullarını ve imkânlarını tam anlamıyla benimseyen bir eğitimden geçmelidir. Eğitim insanların hayatına fayda sağlayabileceği bilgileri vermelidir. İnsan akıl ve irade sahibi, hür bir canlıdır.	Okul, gerçek hayatın aynası olmalı ve toplumsallaştırılmalıdır. Çocuğu toplumsal bir varlık olarak eğitmek ve her şeyden önce onu hayata hazırlamaktır. Hürriyet bütün ahlak eğitiminin en sağlam dayanağıdır.
Program	Kültürel değerler ve öğeler, insan ilişkileri, sosyoloji, değişim politikaları, ekonomi, siyaset bilimi, antropoloji, psikoloji, yabancı diller, bilimsellik, gerçek yaşam ve küresel eğitim olmalıdır.	Zihinsel, duygusal, bedensel ve ahlâkî gelişimleri destekleyici program olmalı. Matematik, fen, ahlak, din, müzik, beden eğitimi ve sağlık bilgisi, hukukî, sosyal ve iktisadî bilgiler vs. dersler.	Eğitimi insanın fikri, ahlaki, bedeni yetilerinin ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi olarak görür. Okul programlarında ilmi ve fenni öğretime yer verilmeli, bilimsellik, müzik, beden dersleri, kültürel ve ahlaki değerler, hukukî, sosyal ve iktisadî bilgiler vs. dersler yer almalı.	Okul programlarında soyut bilgi ötesinde yaptırarak öğrenme anlayışıyla düzenlenmeli. Ahlaki değerler, hukukî, sosyal ve iktisadî bilgiler tiyatro, müzik, resim, heykel, mimari, raks, beden gibi derslere yer verilmeli.

Eğitim ortamı	Ceza kesinlikle kullanılmamalı, sınıf ortamı demokratik olmalıdır.	Öğrencilerin özelliklerine ve kabiliyetlerine göre yetiştirildiği adaletli bir ortam. Ceza kesinlikle kullanılmamalı.	İnsanın yetilerinin ve kabiliyetlerini geliştirecek hür bir ortam. Ceza kesinlikle kullanılmamalı.	Çocuklar hür bir şekilde gerçek yaşam içerisinde, yaparak yaşayarak ve kendi kendilerine öğrenecekleri ortam.
Öğretim yöntemleri	Bilimsel yöntemler, eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcı düşünme, uygulamalı eğitim, benzetim ve oyun	Ezbercilik olmamalıdır. Buldurucu ve keşfettirici yollar, bilimsel yöntemler, problem çözme, yaratıcı düşünme, uygulamalı eğitim, benzetim ve oyun	Ezbercilik olmamalıdır. Buldurucu ve keşfettirici yollar, bilimsel yöntemler, problem çözme, yaratıcı düşünme, uygulamalı eğitim, benzetim ve oyun.	Ezbercilik olmamalıdır. Buldurucu ve keşfettirici yollar, bilimsel yöntemler, problem çözme, yaratıcı düşünme, uygulamalı eğitim, benzetim ve oyun.
Öğrencilerin rolü	Öğrencilerin kültürel öğeleri değerlidir. Öğrenciler derste aktif olmalı.	Çocuk hem kendini keşfetmeli hem de ailesine, topluma ve vatanına layık ahlaklı, hürmetkâr, gelişime açık bir şekilde yetişmelidir.	Karşılaştığı birçok problemin çözümünü edindiği bilgilerle değil, yapacağı şahsi akıl yürütmelerle elde etmeli.	Çocuk gerçek ortamlarda, gerçek çalışmalar yapmalı ve kendine ait bir ürün ortaya çıkarmalı.
Öğretmenin rolü	Öğretmenler bütün kültürler için saygı göstermelidir. Değer uygulayıcısı olarak model olmalı. Değişime açık, demokratik olmalı. Öğrenciyle derslerde diyalog içerisinde olmalı.	Öğretmenler gelecek nesillerin mutluluğunu ve vatanın geleceğini ellerinde tutan kişilerdir. Değer uygulayıcısı olarak model olmalı. Değişime açık, demokratik olmalı. Öğrenciyle derslerde diyalog içerisinde olmalı.	Öğretmenler toplumdaki istenilen gelişmeye rehberlik edecek önemli kişilerdir. Değer uygulayıcısı olarak model olmalı. Değişime açık, demokratik olmalı. Öğrenciyle derslerde diyalog içerisinde olmalı.	Bireyin olgunlaşmasına ve çevresine uyumlu hâle gelmesine etki eden insanlardır. Öğrencileri hayata hazırlamalı. Değer uygulayıcısı olarak model olmalı. Değişime açık, demokratik olmalı. Öğrenciyle derslerde diyalog içerisinde olmalı.
Değerlendirme	Eleştirel düşünmeyi ve bilimsel yöntemi öğrencilerin kullanıp kullanmadığını ölçecek nicelik ve nitelikte olmalıdır.	Ezberci sınav olmamalı. Keşfettirici ve buldurucu olmalı. Çözümleyici ve sentezleyici sorular olmalıdır.	Ezberci sınav olmamalı. Keşfettirici ve buldurucu olmalı. Keşfettirici ve buldurucu yöntemi öğrencilerin kullanıp kullanmadığını ölçecek nicelik ve nitelikte olmalıdır.	Ezberci sınav olmamalı. Keşfettirici ve buldurucu olmalı. Öğrenci dönem boyunca yaptıklarını bir dosyaya kaydetmeli ve işlenen dosya dönemde sonunda incelenerek ölçme ve değerlendirme gerçekleştirilmelidir.

SONUÇ

II. Meşrutiyet dönemi, toplumsal sorunların nedenlerinin tartışıldığı ve çözüm yollarının arandığı bir dönemdir. Siyasal ve toplumsal anlamda meydana gelen sorunlar ve değişimler özellikle eğitime yansımıştır. Eğitim hem yaşanan toplumsal sorunların temelindeki neden hem de bu sorunlara çözüm üretici bir etken olarak görülmüştür. Eğitim alanındaki yenilikçi çalışmaların öncüleri olarak Emrullah Efendi, Sâti Bey ve Bal-

tacıoğlu görölmektedir. Eğitimin toplum üzerindeki etkisini, yaşanılan sıkıntılarını çözmek için eğitimde yapılması gereken yenilikleri ve çağdaş eğitim yöntemlerinin neden önemli olduğunu belirten fikirleri bulunmaktadır. Eğitimde gerçekleştirilecek yenilikler ve reformlarla birlikte devletin yaşadığı sorunların bir nebze olsun çözüleceği düşünölmektedir. Belirtilen fikir çerçevesinde eğitimciler, eğitimde yaşanılan problemleri analiz etmeye başlayarak farklı eğitim teorileri ortaya koymaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda modern eğitimin oluşturulması amaçlanmış ve Batıya eğitimciler gönderilmiştir. Batıda yaptıkları araştırmanın etkisiyle çağdaş eğitim teorileri üzerine durmaya başlamışlar ve kendi eğitim sistemlerini de milli değerleri dikkate alarak modern hale getirmeye çalışmışlardır. Özellikle pedagoji ve eğitim ilişkisi doğrultusunda sıkıcı ve ezberci yöntemlerin yerine bilimsel, etkinlik ağırlıklı, öğrencilerin aktif olduğu, fikirlerini özgürce ortaya koyabildikleri, duysal ve bedensel gelişmelere ağırlık verildiği yöntemler benimsenmiştir. Ancak eğitime yönelik yapılan yenilikçi çalışmalar, savaşlar ve toplumsal problemlerden dolayı kalıcı olarak uygulanamamıştır. Nitekim bu çalışmalar cumhuriyet döneminde yapılan uygulamalar için temel oluşturmuş ve yol gösterici olmuştur.

Emrullah Efendi'nin, Sâti Bey'in ve Baltacıoğlu'nun eğitime dair fikirleri çağdaş eğitim kuramı olan yeniden kurmacılıkla ilişkilendirildiğinde benzer pek çok yönün olduğu görölebilmektedir. Yeniden kurmacı anlayışa göre toplumları yaşadığı bunalımdan çıkaracak, gelişmesini ve ilerlemesini sürekli olarak destekleyecek en önemli kurum eğitimidir. Eğitim hayatın kendisidir ve çocuklarda toplumdan kopuk değil toplumun bir öğesi olarak eğitilmelidir. Toplumun sorunlarını bilen, çözümler üretebilen, evrensel, demokratik ve çağdaş düşünöcelere sahip ayrıca bütün kültürlere duyarlı bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Mevcut çalışmada, Emrullah Efendi, Sâti Bey ve Baltacıoğlu'nun fikirleriyle çağdaş eğitim kuramı olan yeniden kurmacılığın eğitim teorisi karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, yeniden kurmacı eğitim felsefesinin fikirleriyle karşılaştırma yapılarak Meşrutiyet dönemindeki eğitim çalışmalarının çağdaş ve modern yönü daha fazla ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda Meşrutiyet dönemi eğitimcilerin toplumsal düzeni yeniden sağlayabilmek için eğitime yönelik vermiş oldukları mücadelenin, çağdaş eğitim teorilerinde de devam ettiği görölmektedir. Çağımızda da eğitime yönelik eksikler, sıkıntılar daima olmakta ve bunlara yönelik çözümler önerileri ve yenileşme hareketleri süreklilik göstermektedir. Böylesi mücadelerde geçmiş çalışmalar dikkate alınıp, model olarak ele alınmaktadır. Unutmamak gerekir ki Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilen modern eğitim çabası ve çalışmaları, Cumhuriyetin kuruluş döneminden başlayarak çağımız eğitim sistemi üzerinde etkisini ve güncelliğini hep sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, Ö. M. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (12), 9-84.
- Akyüz, Y. (2011). *Türk Eğitim Tarihi: M. Ö. 1000-M. S. 2011*, 21. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Akyüz, Y. (2012). *Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1839-1950)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Baltacıoğlu, I. H. (1332). *Terbiye İlmî*. İstanbul: Matbaa-yı Orhaniye.
- Baltacıoğlu, I. H. (1944). *Öğretmen*, (Yer ismi yok)
- Baltacıoğlu, I. H. (1948). *Çocukların Terbiyesi*. İstanbul: Yeni Adam Yayınları-Şaka Matbaası.
- Baltacıoğlu, I. H. (1964). *Pedagojide İhtilâl*. İstanbul.
- Baltacıoğlu, I. H. (1995). *Talim ve Terbiyede İnkılâp*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Başar, H. (2003). Sâti Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(2), 47-67.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Çev. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirel, Ö. (2007). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- el-Husri, S. (1909). *Fenn-i Terbiye*. İstanbul: Kader Matbaası.
- Emrullah. (1330). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasi Programına Dair İzahname, Kostantiniye.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ergün, M. (2015). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Gutek, G. L. (2014). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. Çev. N. Kale, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Gündüz, M. (2020). Mustafa Sâti Bey (Sâti el-Husri), *Büyük Eğitimciler*. Edt. A.F. Arıcı. Ankara: Pegem Akademi.
- Kenan, S. & Öztürk, K. (2022). II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Dergilerinde Öğretmen Yeterlilikleri. *İnsan ve Toplum*, 12(2), 204-231.
- Somel, S. A (2015). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839- 1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. Çev. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmez, V. (2005). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şişman, M. (2011). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.

- Tozlu, N. (1989). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tuncel, G. (2004). Öğretmenlerin Kendi Eğitim Felsefelerini İnşa Etmeleri Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(10): 223-242.
- Varış, F. (1998). *Eğitim Bilimine Giriş*, İstanbul: Alkım Yayınları.

BÖLÜM 20

DÜNYA SİSTEMİ ANALİZİ VE KIRSAL YOKSULLUK¹

*Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ²
Nurgün OKTİK³*

¹ Bu çalışma Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ'nin Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nurgün OKTİK danışmanlığında hazırladığı "Modern Dünya Sistemi Kuramı Perspektifinden Sosyal Değişme ve Kırsal Yoksulluk: "Sakarya İli Örneği" başlıklı (2022) yayınlanmış doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Sakarya Üniversitesi, gbasakdiktas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1170-8907

³ Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi, nurgunoktik@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4910-9464

GİRİŞ

Immanuel Wallerstein, modern dünya-sistemi teorisini 1970'li yıllarda oluşturmuştur. Teorinin gelişiminde feodalizmden kapitalizme dönüşüm süreci, sermaye kavramı, ekonomik yapılanma biçimleri ve bağımlılık teorisi üzerinde önemle durulmaktadır. Wallerstein'ın dünya sistemi kuramında, modern dünya-sistemi ve merkez-çevre ilişkisi belirli niteliklere sahip iki farklı kavramsallaştırma değildir. Modern dünya sisteminde kapitalist dünya ekonomisi kastedilirken, merkez-çevre kavramsallaştırmasının ise iş bölümü ile tanımlanması mümkündür. Merkeze doğru devamlılık gösteren artı değer akışı vardır ve durum sağlam tekellerin meydana gelmesini sağlamakta bununla birlikte merkezin ürünleri güçlü çevreninkiler ise güçsüz konumlarını muhafaza etmektedir.

Dünya sistemi analizinde ekonomik emperyalizmin referans alındığı bağımlılık teorisi, Batılı ülkelerce gelişmemiş ülkelere yönelik uygulanan politikaların ve yapılan desteklerin gerçek amacının, bağımlılığın devamının sağlanması kabulüyle varlığını sürdürmektedir. Dünya sistemi teorisi içerisinde çevre olarak tanımlanan bağımlı ülkeler az gelişmişlik ile nitelendirilmekte ve bu niteleme gelişmiş merkez ülkelere göre tanımlanmaktadır. Bağımlılık ilişkisinin korunması kaydıyla, çevre ülkelerin geri kalmışlıklarında süreklilik sağlanarak, merkez ülkelerin konumunun sürdürülebilirliği sağlanmış olacaktır. Öyleyse merkez ülkelerdeki gelişmişlik ve refah, çevre ülkelerdeki az gelişmişlik doğrultusunda merkeze olan bağımlılıklarıyla açıklanabilmekte, bu durumun yarattığı kutuplaşma merkezi zenginliğe götürürken çevreyi yoksullaştırmaktadır.

Wallerstein, yaşadığımız dünyayı anlamak için modern dünya-sisteminin temelini on altıncı yüzyıla dayandırmaktadır (Wallerstein, 2015a: 45). Wallerstein'a göre dünya sistemleri kuramı Batı'nın hızlı gelişmesini sağlayan tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde önemlidir (Wallerstein, 2016c: 7). Wallerstein, kuramını oluştururken öncelikli olarak kapitalizmin Batı Avrupa'daki oluşma şartlarını belirler.

Wallerstein, dünyada birçok sistemin olduğunu ancak dünya-sisteminin sonuncu olduğunu, gün geçtikçe de dünyanın tamamını egemenlik altına alacağını ifade etmektedir (2016a: 117). Modern dünya-sistemi kuramında Wallerstein, merkez bölge, yarı çevre bölgeler ve çevre bölgeler olarak üç bölge olduğunu kabul etmektedir (Wallerstein, 2013: 20). Kapitalist ülkeler ekonomi, teknoloji, eğitim açısından oldukça gelişmiş ve ileri düzeydedir. Ekonomik ve sosyal açıdan her boyutta gelişmiş olan kapitalist ülkeler, dünya-sistemi analizi içerisinde merkez olarak tanımlanmaktadır. Çevre merkeze oranla gelişmemiştir. Bu doğrultuda Wallerstein, sermayenin sahibinin merkez ülkeler olduğunu, yarı çevre ülkelerin ise merkeze ve çevreye göre konumlarının değiştiğini ifade etmektedir (2013:

18). Çevre için merkez olan yarı çevre ülke, merkez için çevre olarak konumlandırılabilir. Bu teori kapsamında iş bölümü kavramı, iki bölge yani merkez ve çevre ülkeleri için etkili bir konumdur (Wallerstein, 2013: 23). Teknolojik anlamda gelişmiş merkez ülkeler, ucuz emek ve hammaddeyi çevre ülkelerden temin etmektedirler. Sonuç olarak eşit olmayan bir yapı oluşmaktadır. Yarı çevre ülkeler, çevreden güçlü ancak merkezden güçsüz, henüz gelişmelerini tamamlamamış ülkeler olarak değerlendirilmektedir. Bu ülkeler kendilerini merkeze daha yakın gördükleri için çevredekilere baskı yaparken en korumacı ve saldırgan yöntemleri uygulamaktadır (Wallerstein, 2018a: 65).

Bağımlılık bağlamında değerlendirildiğinde merkezde sermaye çevrede ise yoksulluğun yer aldığı iki uçlu birbirlerini tamamlayan bir yapı tanımlanırken, merkez zenginleşirken çevre yoksullaşmaktadır (Oktik, 2002: 196). Küreselleşme, Modern dünya-sistemi kuramında önemli kavramlardan biridir. Küreselleşme bağlamında kapitalist ekonomik düzenin olmazsa olmaz yaklaşımı az gelişmiş ülkelerin, sermaye sahibi merkez ülkelerce sömürülen, pazar durumuna sokulan çevre ülkelere dönüştürülmesidir. Sermaye uzun süreçte gerçekleşmekte, ucuz iş gücüne, pazara ihtiyaç duymakta ve bu doğrultuda çevre, yarı çevre ve merkez bölgeler belirgin hale gelmektedir (Oktik, Kökalan, 2001: 230). Bu sistem içinde üretim, değişim, dağıtım gibi tüm süreçler metalaşmış ve sistemin devamı için pazar arayışı belirginleşmiş merkez, çevre ülkelere yönelmiştir (Oktik, Kökalan, 2001: 230; Oktik, 2002: 196). Büyük pazar, az maliyeti sağlayacak en temel unsur olan ucuz iş gücü, sermayenin olduğu merkezde değil, çevre ve yarı çevre ülkelerde mevcuttur ve sermaye bu bölgelere yönelmeyi tercih etmektedir (Oktik, Kökalan, 2001, s.230).

Sistem içinde çevre bölgelerin iş gücünün ve hammaddelerinin fiyatları sürekli azalırken, merkezden alınan malların fiyatlarının artması, karşılıklı değiş tokuşun eşit olmayan koşullarda gerçekleştiğini göstermektedir (Amin, 1974, 1977 akt; Oktik, 2002: 196). Denk olmayan şartlarda gerçekleşen bu mübadele sonrası çevre ülkeler daha çok hammadde satarak merkezden daha az işlenmiş ürün alabilmekte ve yoksullaşmaktadır (Oktik, 2002: 196).

Yoksulluk, asgari yaşam koşullarının karşılanamaması olarak açıklanabilmekte ve her dönemde ülkelerin karşılaştıkları sorunların temelini teşkil etmektedir. Tüm toplumlarda var olan yoksulluk evrensel bir problem olarak değerlendirilebilmekte, öyle ki hiçbir ülkenin yoksulluk problemini tamamen çözemediği görülmektedir (Şenses, 2006: 30). Yoksulluk kavramı gibi nedenleri de çok boyutludur (Aksan, 2012: 10). Ekonomik, sosyal, kültürel, demografik, eğitim, sağlık, göç gibi olgular yoksulluğu belirleyen değişkenlerdir. Kırsal yoksulluk ise tarım sektöründe ve hayvancılıkta görülmektedir. Tarımsal üretim için yetersiz toprağa sahip

olanlar, toprak sahibi olmayan köylüler, basit yöntemlerle üretim yapmaya çalışan köylüler kırsal yoksulluk içerisinde yer alabilmektedir (Öztürk, 2008: 268).

Bu çalışmada kırsal yoksulluğun oluşumu dünya sistemi analiziyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Makalede, dünya sistemi analizi ve kırsal yoksullukla ilgili kısa bir kavramsal çerçeve çizildikten sonra, kırsal yoksulluk, dünya sistemi analizi ve analizle ilgili kavramlar, bağımlılık teorisi ışığında incelenmektedir. Çalışmanın ilk kısmında dünya sistemi analizi sunulurken ikinci kısmında kırsal yoksulluğa yer verilip, son bölümde ise dünya sistemi analizi göz önüne alınarak kırsal yoksulluk değerlendirilmektedir.

1. MODERN DÜNYA-SİSTEMİ KURAMI

Tarihsel ve sosyal değişimler büyük zaman dilimlerinde oluşan dinamiklerin derinlemesine irdelenmesiyle anlaşılabilir. Modern dünya-sistemi toplumsal gerçekliklerle ilgili yeni bir bakış açısı olarak değerlendirilmekte olup analizde kullanılan kavramların anlaşılması için kavramlaştırıldıkları zamanlarda ele alınması gerekmektedir. Örneğin günümüzdeki bir dönemin ekonomik veya sosyal yapısını anlamak için beş yüz yıl öncesi değerlendirilmelidir. Modern dünya-sistemi analizinde kullanılan kavramların kimilerinin yeni üretilmiş kimilerininse önceden üretilen kavramlar olduğu görülmektedir.

Yirminci yüzyılın son üçte birlik bölümü, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal bilimlerde daha önce başat paradigma olan ve Parsons'un detaylandığı yapısal-işlevselci yaklaşımlara savaşlar, isyanlar, son olarak ekonomik krizler gibi ezici bir dizi olaylarla darbe indirmiştir. Savaş sonrası dönemde sosyolojide dikkate değer bir parçalanma meydana gelmiş, bu parçalanma, altmışlı yılların başlarından sonlarına kadar meydana gelen çalkantılı olaylarla hızlanmıştır (Goldfrank, 2000: 150). Dünya sistemi analizi bu dönemde ortaya çıkan önemli bir perspektif, kıta tarihselciliğinin bir sentezi, "Üçüncü Dünya" radikalizmi ve Marksizm olmuştur (Goldfrank, 2000: 150). Sonsuz sermayeyi amaçlayan "Dünya sistemi analizi", ekonomik ilişkilerde değişimin kabul edildiği bir dünya ekonomisi veya dünya sistemidir.

Immanuel Wallerstein'ın Modern dünya-sistemi, "modernleşme" teorilerinden kavramsal kopuş ve böylece yeni bir kapitalizmin, sanayiciliğin ve ulusal devletlerin ortaya çıkışı ve gelişmesine ilişkin teoridir (Skocpol, 1977: 1075). Günümüzü anlamak on altıncı yüzyıla bakmaktan geçmekte, sosyal değişim ve dönüşümleri, sosyal sorunları ancak tarihsel bir bakış açısıyla anlamamız mümkün olmaktadır (Wallerstein, 2018a: 51-53). Dünya sistemi analizi, on altıncı yüzyıldan itibaren, geniş tarihsel terimlerle kapitalizmin, dünyanın dört bir yanına yerleştirdiği sürecin analizlerini

yaparak; Avrupa'da büyümesi, olgunlaşması ve ardından dünyaya yayılmasını anlamlandırmaktadır (Worsley, 1980: 302). Modern dünya-sistemi Batıda dünyanın diğer kısımlarına oranla çok daha hızlı gelişme göstermiş, bu gelişimsel farklılıkların nedeni ise Wallerstein'in çalışmalarının odağında yer almıştır.

On beşinci yüzyılda çevre ülke olarak kabul edilen gelişmemiş ülkelerin teknolojik üstünlüklerini kullanan Batı Avrupa tarafından sömürülmesi, Dünya sistemi analizinin özünü oluşturmaktadır (Ragin ve Chirot, 2014: 309). Modern dünya-sistemi'nde farklı grup ve kültürlerin yer almasından dolayı homojenlikten söz edilmesi mümkün olmamaktadır (Wallerstein, 2018a: 11).

Dünya sistemi kuramı, feodalizmin çökmesi ve sanayi devriminin sonrasında oluşan ve kökleri on altıncı yüzyıla dayanan ekonomik yapıdır (Giddens, 2016: 136). Wallerstein, dünya sistemi kuramıyla kapitalizmi tanımlamakta (Wallerstein, 2016a: 101) ve kapitalist ekonominin oldukça eski bir olgu olduğunu ifade etmekte (Hardt ve Negri, 2018: 34), bu doğrultuda değerlendirdiğimizde tarihsel yaklaşımın, Wallerstein için önemli olduğu görülmektedir. O, kapitalist ekonomik sistemi, tarihsel sistem olarak değerlendirmekte (2016c:10), dünya sisteminin farklı gurup ve kültürler içerisinde muhafaza edildiği için sadece politik ya da kültürel olarak tanımlanabilmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır (2016b: 149).

Modern dünya-sistemi içerisinde yenilenebilen, toplumsal hareketlerin olduğu, karmaşık farklı kurumsal alanlar mevcuttur (Hopkins, Wallerstein, 1999: 11). Birbirine bağlı bu kurumsal alanlar, dünyadaki beşeri refah kalıpları, devletlerarası sistem, dünya emek gücünün yapısı, bilgi yapıları, dünya üretiminin yapısı ve devletlerin toplumsal birliği sağlama gücü şeklinde değerlendirilebilir (Wallerstein, 2016c: 42). Modern dünya-sistemi içerisinde önemli kurumsal alanlardan olan, sistemde kimi devletlerin daha güçlü kimilerinin de güçsüz olduğu ve bu devletlerin ilişkisi içerisinde bulunduğu, dinamik yapı özelliği gösteren alan devletlerarası sistem olarak tanımlanmaktadır (Wallerstein, 2016c: 44). Dünya üretiminin yapısına baktığımızda, kapitalist kuralların olduğu, sermayenin sonsuzluğunun hedeflendiği, mekândan ve zamandan bağımsız olduğu, birden fazla politik gücü bünyesinde barındırmasına rağmen uluslararasılığı yüzünden denetiminin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı bir alan olarak değerlendirilmektedir (Wallerstein, 2016c: 15).

Modern dünya-sisteminde ikili yapıya sahip olan emek, üretim araçlarının mülkiyeti, emeği elinde bulundurma veya yönetme kapasitesi açısından merkez ve çevre olarak tanımlanmakta, merkez, gücü elinde bulunduran zengin ülkeleri ifade ederken çevrenin ise güçsüz, yoksul ülkelere dönüşmesi eşit olmayan bir düzenin varlığına işaret etmektedir (Wallerste-

in, 2015b: 227). Beşeri refah, Modern dünya-sisteminde politik süreklilik sağlaması açısından etkili bir kurumdur (Hopkins, Wallerstein,1999: 13). Daha çok kar etme yarışı, devletlerin refahını sağlayan ekonomi, sağlık, eğitim gibi kurumlarında farklılıklara neden olmakta, bu durumda devletlerarasında çatışmaları beraberinde getirerek sistemde krizin oluşmasına yol açmaktadır. Modern dünya-sistemi içerisinde her geçen gün devlet yapıları çok daha etkili olmakta, bilgi yapısı ve toplumsal birliğin oluşturulması önemli alan haline gelmekte bu süreçte düzeni gerçekleştirmek, birliği sağlamak için devletler maddi veya manevi kaynakları kullanarak denetimi sağlama yoluna gitmektedir (Wallerstein, 2004: 138). Birliği sağlayarak ulusal çıkarlarını uzun soluklu sürdürme çabasıyla kullanılan milliyetçilik modern dünya-sistemi içerisinde kullanılan önemli ve etkili manevi değer olarak benimsenmektedir (Balibar, Wallerstein, 2017: 51). Üst yapıda hükümran devletlerin yer aldığı farklı politik çeşitliliklerden meydana gelen Modern dünya – sistemini uluslararası bir sistem olarak tanımlamamız mümkündür (Wallerstein, 2016a: 162).

1.1.Dünya İmparatorluğu-Dünya Ekonomisi

Dünya tarihine baktığımızda ekonomik açıdan kendine has özelliklere ait çok sayıda dönemselleştirmeler yapılabilmektedir. Milattan önce sekiz binden önceki dönem ilk dönem olarak değerlendirilirken, *Milattan önce sekiz bin ile bin beş yüz yıllarına kadar olan dönem ikinci dönem kabul edilmektedir. Mini Sistemler, Dünya Ekonomileri, Dünya İmparatorlukları* olarak üçe ayrılan üçüncü dönem olarak kabul edilen bin beş yüzden günümüze kadar olan dönemi kapsayan sonsuz sermaye birikimi anlayışıyla diğer sistemlerden ayrılan Modern dünya-sistemidir (Wallerstein, 2018a: 41).

Dünya-sistemi analizinde, kültürel çeşitlilik içerisinde tek merkezli bürokratik yapı olarak kabul edilen dünya imparatorlukları ve iş bölümü odağında farklı kültürlerin ve siyasi merkezlerin bulunduğu dünya ekonomileri olmak üzere iki kategori vardır (Wallerstein, 2018c: 40). Dünya imparatorluğunun tersine dünya ekonomileri siyasal değil, ekonomik olarak bütünleşmiş ve içlerinde iş bölümü gerçekleşmiştir (Ragin ve Chirot, 2014, s.319). Dünya ekonomisi devletlerarası bir sistemde yer alan firmaların, sınıfların, pazarların toplamı ve kapitalizmin bir yatırımdır. Sonsuz sermaye elde etme anlayışı kapitalist dünya ekonomisiyle dünya imparatorluğunu birbirlerinden uzaklaştıran önemli unsurdur (Wallerstein, 2016c: 42).

Siyasi birliğin bulunmadığı dünya ekonomilerinde merkezi denetim de olmadığı için ekonomide özgür hareketler sağlanabilmekte ve sınırsız sermaye birikimi hedefine ulaşılmaktadır (Ragin ve Chirot, 2014, s.319). Dünya ekonomisi, ekonomik mübadele ve savaş değişimleri sonucunda

oluşan, bürokrasinin güçsüz olduğu, politik yapıların yer almadığı sistemler olarak da değerlendirilir (Oktik, Kökalan 2001: 121).

Dünya imparatorlukları zamanla kapitalist dünya ekonomisi içerisinde çevrelenmiştir. On altıncı yüzyılla birlikte kapitalizm dünya ekonomisinde merkez ülkeler mal ve iş gücü ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte daha çok artı değer edinmek için gelişmemiş bölgelerden istifade etmişler ve onları kendilerinin hammadde ihtiyaçlarını karşılamalarına ve sanayi ürünlerini alacak pazara dönüştürmüşlerdir (Oktik, Kökalan, 2001: 222). Bu süreç sonrasında ticaret aracılığıyla bölgesel bir iş bölümünün çevre, merkez ve yarı-çevre kavramlaştırmalarıyla oluştuğu görülmektedir. Dünya imparatorlukları ise çok ve farklı sayılarda kültürün varlık gösterdiği, iş bölümünün mevcut olduğu bir politik merkezin bulunduğu bürokratik yapı olarak tanımlanır, Rus ve Osmanlı İmparatorlukları dünya imparatorluklarına örnek gösterilebilir (Wallerstein, Collins, 2014: 43). Bu İmparatorluklar yüzlerce yıl dünya sahnesinde önemli roller oynamışlardır.

Modern dünya-sisteminde gelişmiş olarak nitelendirilebilecek kapitalist ülkeler merkezi; merkezin ihtiyaçları doğrultusunda hammadde ihracatı, merkezler tarafından üretilen malların pazarı, iş gücünün temini açısından yönlendirilen ülkeler çevreyi, politik olmasa da iktisadi açıdan sömürülen ülkeler ise yarı çevre olarak nitelendirilmektedir (Oktik ve Kökalan, 2001: 222). Rus ve Osmanlı İmparatorluğu benzeri dünya imparatorlukları da dışsal bölgeler olarak kabul edilmektedir.

Dünya ekonomilerinin uzun zamandan beri var olduklarını ve imparatorluk haline geldiklerini Roma, İran, Çin örnekleriyle savunan Wallerstein, kapitalizmin de aynı doğrultuda bir dönüşüm sergileme eğilimi gösterdiğini belirtir. Ancak bilimin ve kapitalizmin modern teknikleriyle tek siyasi yapı haline gelemediğini, gelişimini ve büyümesini yine sistemin bu yapısal özelliklerinin etkilemekte olduğunu düşünmektedir (Wallerstein, Collins, 2014: 45). Dünya ekonomileri alansal açıdan değerlendirildiğinde yaşadıkları bölge ile sınırlı oldukları görülür. Wallerstein'ın modern dünya kavramlaştırmasıyla Avrupa'yı kastettiğini, bu süreçte dünyanın farklı bölgelerinde farklı dünya ekonomilerinin olduğunu ancak Avrupa'nın kapitalist niteliklere sahip olduğu için diğerlerinden ayrılmış olduğunu ifade etmektedir. Avrupa'yı farklı kılan temel nedene baktığımızda, tek başına var olamayan doğal bir iktisadi yapı olmadığını, bir imparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle feodalizmin çıktığını, bu sürecin hala hukuki olarak tamamlanmadığı düşünülmektedir (Wallerstein, 2015a: 34).

1.2.Kapitalizm

Sınırsız sermaye, dünya sisteminin ve kapitalizmin, birincil özelliğidir (Wallerstein, 2016c: 53). Güçlü devletlerin oluşumu da ancak birikmiş sermaye sayesinde mümkün olacaktır (Wallerstein, 2016c: 55). Piyasanın

veya alış-verişin var olması dünya ekonomisi için gerekli aynı zamanda da değiş-tokuşun ve yapının eşitsizliğinin nasıl gizleneceği önemlidir (Oktik ve Kökalan, 2001: 132). Modern dünya-sistemi değişime uğrasa da bütünlüğünü koruyan sosyal bir sistem aynı zamanda kapitalizmin kendisidir (Wallerstein, 2013: 105). Hiçbir siyasal oluşum kapitalizm kadar faaliyet alanına sahip olma yeteneğine sahip değildir (Wallerstein, 2015a: 346). Kapitalizm benzersiz bir tarihsel sistemdir (Wallerstein, 2016c: 10). On altıncı yüzyıldan beri var oluşunu sürdüren Modern dünya-sisteminin bu başarısı kapitalizme bağlıdır (Wallerstein, 2018a: 53). Wallerstein, kapitalizmin temel hedefinin sürekli büyüyen sermaye olduğunu ifade etmektedir (2012: 13). Bu doğrultuda kapitalizm, temel amacı olan sermayeyi kendinde muhafaza etmek uğruna ötekine ihtiyaç duymaktadır (Wallerstein, 2012: 13).

Wallerstein'in tartıştığı gibi kapitalist sistemde en önemli hedef sermayeyi sınırsız bir şekilde artırarak, sistemin kendini de üretmesini sağlamaktır. Bu süreçte önceki birikimlerinden faydalanan sermayeye sahip olanlar, sınırsız birikim arzusuyla ötekine ihtiyaç duymaktadır Sınırsız sermaye birikimi hedefiyle kurulan kapitalizm toplumsal bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Wallerstein, 2012: 14).

Wallerstein'a göre kapitalizm,

Bir üretim tarzı olarak kapitalizm nedir? ... Kapitalizm artık yaratımının en üste çıkarılmasının, perse (kendisiyle) ödüllendirildiği tek üretim tarzıdır. Her tarihsel sistemde bir kısım üretim kullanım için, bir kısım üretim ise mübadele içindi; yalnızca kapitalizmde, tüm üreticiler birincil olarak ürettikleri mübadele değeri için ödüllendirilir ve buna aldıkları ölçüde cezalandırılırlar. "Ödüller" ve "Cezalar", "Pazar" adı verilen bir yapı aracılığıyla dağılır. Bu bir yapıdır ama bir kurum değildir. Birçok (siyasal, iktisadi, toplumsal, hatta kültürel) kurum tarafından biçimlendirilen bir yapıdır ve iktisadi mücadelenin esas arenasıdır. Sadece artık için en üste çıkarılmakla kalınmaz; artığı daha çok artık üreterek daha fazla sermaye biriktirmek için kullananlar, daha da çok ödüllendirilir (2010: 144).

Dünya sisteminde, kontrol edilen artı değer ile bölgeler oluşmaktadır (Keyder, 2016: 119). Kapitalist ekonomi, artı ürünü sınırsız şekilde yeniden üretmek hedefindedir (Wallerstein, 2010: 144). Burjuvazi olarak tanımlanan sınıf başkalarınınca üretilen artı ürünü alıp yeniden piyasada kullanan gruplar veya bireyler olarak ifade edilmekte, sonucunda ise sistem içerisinde bölgesel farklılaşma sağlanmaktadır (Keyder, 2016: 118). Wallerstein, toplumsal faaliyetlerin bünyesinde gerçekleştiği, dünya sistemiyle beraber, kendini tekrar üreten, karmaşık, birbiriyle bağlantılı, kutuplaştırıcı kurumsal alanların varlığından söz etmektedir (Wallerstein, 2000: 10).

Wallerstein, kapitalizmin küreselleştiğini söyler (Hardt ve Negri, 2018: 33). 1500'lü yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde başlayan kapitalist dünya- ekonomisi, on sekizinci yüzyılda genişleyerek yirmi birinci yüzyılda küreselleşme kavramıyla tüm dünyaya yayılarak toplumları etkilemiştir (Giddens, 2004: 132). Yirmi birinci yüzyılın başında, küreselleşme kavramı sosyal bilimlerdeki yerini kazanmış ve tartışma daha doğrusu küreselleşmenin teorik önemine dönmüştür (Robinson, 2011: 723). Ancak bu kavramdan genel bir memnuniyetsizlik mevcuttur bazıları bunun daha önceki teoriler ve kavramlara yönelik yeni tanımlamalar olduğunu ileri sürerken bazıları mevcut çağda yeni paradigmatik düşünceyi reddeder. Bu düşünceyi reddedenler arasında Immanuel Wallerstein da vardır (Robinson, 2011: 723).

Dünya sisteminin gerçekleşmesi, kapitalizmin güçlenerek var olabilmesi için güçlü devletlerin benimsedikleri temel politika, yayılmaktır (Wallerstein, 2016c: 16). Bu yayılma yöntemleri ise bölgeye ve zamana göre değişmekte, ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri şekillerde görülebilmektedir. Wallerstein'a göre güçlü devletler bu yayılmayı ekonomik kalkınma, büyüme şeklindeki söylemlerle meşrulaştırarak yapmaktadır (2003: 155). Modern dünya ekonomisinde güçlü devletlerin amaçladıkları yayılma, sistemin varlığı için oldukça önemlidir (Wallerstein, 2004: 15).

Yayılanın temel amacı güçlü devletlerin evrensel değerleri tüm insanlıkla buluşturmalarıdır ve bu kaçınılmazdır (Balibar, Wallerstein, 2017: 43; Wallerstein, 2018b: 10). Güçlü devletlerin yayılma yöntemleri ise, insan haklarını veya demokrasiyi sağlamak amacıyla yapılıyor şeklindeki meşrulaştırmaları olup, bu süreçte askeri veya ekonomik sömürü biçimini kullanılmaktadır (Wallerstein, 2003: 154).

Avrupa ve Amerika'da etkili olmaya başlayan dünya ekonomisi hızla dünyanın büyük kısmını etkilemiştir (Wallerstein, 2018a: 51). Coğrafi açıdan büyük bir alanda hüküm süren dünya ekonomisi içerisinde farklı diller, dinler, kültürler yer almakta ve homojen olmayan bu yapıyı ise sınırsız sermaye birikimi için gerçekleştirilen iş bölümü bir arada tutmaktadır (Wallerstein, 2018a: 52). Kapitalist dünya ekonomisinde ulusal ve uluslararası şirketler üreticinin ortaya koyduğu artı değere el koyarak kar ederler ve bu karı sınırsız sermaye biriktirme amacıyla tekrar üretirler (Wallerstein ve Collins, 2014: 16). Burada da pazarlar kapitalizmin temel unsuru olarak kabul edilir (Wallerstein, 2018a: 54). Bu yapı içerisinde sınırsız sermayeyi hedefleyenler ödüllendirilirken hedefini sınırsız sermaye birikimi doğrultusunda yapmayanlar ise cezalandırılır (Wallerstein, 2016b: 145).

Kapitalist dünya ekonomisindeki değişim ve dönüşümler küresel açıdan siyasal ve ekonomik hareketliği beraberinde getirmiş, özünde geniş-

lemeyi amaçlayan kapitalist dünya ekonomisiyle Batı Avrupa'dan başlanarak evrensel bir sistem oluşturulmuştur ancak bu süreç çelişkilerini de beraberinde getirmiştir (Wallerstein, 2012: 37).

1.3. Merkez-Çevre Kavramlaştırması

Güç temel alınarak, bölgelere ayrılan dünya ekonomileri (Wallerstein, 2016a: 116), sistem içerisinde iş bölümünün, birden çok kültürel yapılarının ve politik merkezlerinin olduğu ve bu yapıların merkez, çevre ve yarı çevre oluşumunu beraberinde getirdiği görülmektedir. Devletin, ekonominin, teknolojinin, sosyal yapının güçlü olduğu yerler merkez bölgeler iken, çevre bölgeler geri kalmış, gelişmemişlerdir (Wallerstein, 2016c: 140). Çevre bölgeler ucuz hammadde, ucuz iş gücü açısından sömürülme-ye açıktırlar (Keyder, 2016: 117). Üst politik yapıda, merkezdeki devletler, hükümler rolüne sahiptirler (Wallerstein, 2016c: 141). İkinci Dünya Savaşı'na kadar hükümlerlik rolünü Avrupa Devletleri üstlenirken, sonrasında Amerika sistem üzerinde önemli belirleyici rolünü üstlenmiştir. Ancak, Wallerstein, son elli yıllık dönemde Çin, Japonya benzeri ülkelerin sistemde önemli belirleyiciler olacaklarını belirtmektedir (Wallerstein, 2016c: 141). Bu doğrultuda dünya sistemi kuramında merkezin kontrolünde tek pazar bulunduğu görülmektedir (Keyder, 2016: 117).

Wallerstein, evrensel boyutta sömüren: güçlü, zengin; sömürülen: güçsüz ilişkisini sömürülenlerin merkezi, sömürülenlerin çevreyi temsil ettiği kavramlaştırmasında, çevreyle etnik gurupları, ulus devletleri ve sınıfları tanımlamakta olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda merkez, askeri ve ekonomik üstünlükleriyle sürekli çevreyi denetlemekle birlikte kendisine bağımlı kılarak ve çevreyi merkezin istediği ürünleri üretmeye zorlayarak, çevrenin yoksullaşmasına neden olmaktadır. Çevre ve merkez arasındaki eşitsizlik sınırsız sermaye birikimi anlayışı var olduğu sürece şiddetlenerek artacaktır (Hopkins ve Wallerstein, 1999: 11). Sermayenin üretildiği mekân olarak merkez kabul edilmekte, bu hiyerarşiyle şekillenmekte ve çevreyi de şekillendirmektedir (İnsel, 2001: 226). Modern dünya-sisteminde birikmiş zenginlik olarak kabul gören sermaye, merkezde yer alan güçlü devletlerin varlığını sağlamaktadır (Wallerstein, 2004: 52; İnsel, 2001: 226).

Dünya-sisteminde sınırsız sermaye hedefine ulaşmak, çevre ülkeler üzerinde gerçekleştirilen sömürülerle sağlanmakta bu doğrultuda çevrenin kaynaklarını sömürülen onu yoksullaştıran merkez, zenginleşmektedir (Ragin ve Chirot, 2014: 308). Devletlerarasında güce dayalı var olan hiyerarşi iş bölümünde de kendini göstermektedir (Wallerstein, 2013: 296). Böylece sistemdeki eşitsizliğin kendi varoluşunun sürekliliğini sağladığı düşünülmektedir (Ragin ve Chirot, 1999: 322). Merkez devletler, kapitalizmin mevcudiyeti için ön koşuldur (İnsel, 2001: 226).

Dünya ekonomisinde iş bölümüne baktığımızda merkeze ve çevreye yönelik ürün üretimi olarak bölündüğünü, farklılaşan karlılık oranlarıyla da bölgelerin oluştuğunu, bunun sonucunda da merkezdeki ürünlerin tekelleştiğini, çevrede ise rekabetçi süreçlerin olduğu görülmektedir (Wallerstein, 2018b: 60). Merkez ve çevre tanımlaması iş bölümünün uluslararası boyutta var olmasını ifade etmektedir. Sistemde iş bölümü dağılımının rastlantısal olmadığını, şekillendiren temel unsurun artık ürünün paylaşımı olduğu değerlendirilmekte ve iş bölümünün devamının sağlanması sistemin var olmasının temeli olarak görülmektedir. Merkeze çevreden devamlı bir artı değer girişi vardır çünkü merkezin ve çevrenin ürünlerinin yapısına baktığımızda güçlü ve tekelleşmiş olanların merkeze zayıf ve rekabet içerisinde olan ürünlerin de çevreye ait olduğu görülür (Wallerstein, 2018a: 55). Merkez devletler, bu durumun sürekliliğini sağlayıcı düzenlemeler gerçekleştirerek özellikle teknolojik üstünlüklerle, birçok ürünün çevrede üretilemez olmasını sağlamış (Keyder, 2016: 142), merkezde mevcut olan güçlü devlet yapıları artı ürünle birlikte tekeller oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Çevre ülkelerden ucuz hammadde sağlayan merkez ülkeler, bu hammaddeleri işleyerek tekrar çevreye satarlar ve çevrenin kalıcı bir pazara dönüştürülmesini sağlamışlardır.

Merkez ülkelerde var olan güçlü bürokratik yapı ve etkili yönetici sınıfı çevre ülkelerde mevcut değildir. Merkez çevre dinamik kavramlaştırmalar olup ülkeler merkezden çevreye çevreden merkeze yer değiştirebilirler, güç ve özerklik devleti kapitalist sistem içerisinde merkezde tutan en temel unsurlardandır (Wallerstein, 2004: 366). Zayıf devletler güçlü devletler tarafından sosyal, kültürel, ekonomik, açıdan baskı altına alınmakta uzun vadede tüm işleyişlerine egemen olmak istemekte, hatta yöneticiler rüşvet karşılığı güçlü ülkelerin tüm taleplerini yerine getirecek sermaye akışını sağlamaktadırlar (Wallerstein, 2018a: 103). Merkezde ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan sınırsız bir güçlenme tahsis edilirken çevredeki ülkeler her açıdan bir bağımlılık konumunda bulunmaktadır (Wallerstein, 2012: 37). Güçlü devletlerin yer aldığı merkez ve güçsüz devletlerin yer aldığı çevre bölgeler olarak bölünen dünya ekonomileri bu özellikleriyle sömüren ve sömürülenin ifade edildiği ekonomik bir ayırım olarak değerlendirilmektedir (Keyder, 2016: 118).

Modern dünya sistemi içerisinde yarı çevre sistemin önemli bir unsurudur (Wallerstein, 2015a: 363). Yarı çevre kavramı çevre ile merkez arasında bulunan ancak çevreye merkezden daha yakın bölgeleri ifade etmek için kullanılır. Yarı çevrenin amacı merkezde bulunmaktır. Kendisi dışındaki diğer iki bölgeye ait nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır (Skocpol, 1999: 298). Yarı çevre ülkelerde var olan merkeze yerleşme çabası ve merkezdekilerin baskısı gibi gerekçelerle ya daha korumacı veya daha saldırgan politikalar seçmektedir (Skocpol, 1999: 298). Yarı çevre ülkeler

sanayileşme süreçleri devam eden ülkelerdir ve merkezle yarış halindedir. Yarı çevrenin merkezle olan bu yarışı, dünya sisteminin dengesinin bozulmasına yol açmaktadır. Merkez ülke ve çevre ülke karşılaştırmasıyla devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerine odaklanılmakta, ekonomik özellikleri açıklanmaya çalışılmakta, sistemdeki iş bölümündeki istekli olma durumu değerlendirilmekte, temel belirleyicinin merkezdeki ülkeler olduğu görülmektedir.

2. KIRSAL YOKSULLUK

Yoksulluk insanlık tarihi boyunca her coğrafyada var olan dinamik bir olgu olup uluslararası boyutta farklı bölge ya da ülkede varlık gösteren evrensel bir sorundur. Kırsal yoksulluk tarımda ve hayvancılıkta ortaya çıkmaktadır (Eastwood, Lipton, 2001: 3). Dünya genelinde kırsal yoksulluğu, tarımın egemen olduğu ve gelişmemiş ülkelerdeki küçük toprak sahiplerinde, topraksız köylülerde ve tarım işçilerinde görüldüğü kanısı yaygındır (Öztürk, 2008b: 611). Kırsal yoksulluğun ekonomik ve sosyal politikalarla ilişkili olması söz konusudur. Özellikle kırsal yoksulluk, az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerde, gelişmek için sanayiye ağırlık verilmesi, kırsal bölgelerin ihmal edilmesi, siyasi istikrarsızlıklar, kötü yönetim nedeniyle gerekli denetim ve düzenlemelerin yapılamaması, geçimlik tarımla uğraşan küçük toprak sahipleriyle büyük topraklara sahip olanların aynı bölgede aynı anda bulunmaları, gelirden eşitsizliğe yol açması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Öztürk, 2008a: 274-275). Siyasi istikrarsızlıklarla, yetersiz düzenleme ve denetimlerle kırsal kesim sosyal ve ekonomik anlamda savunmasız kaldığı için kentsel yoksulluğun başat nedenlerinden biri olan kente göçü kaçınılmaz kılmaktadır. Bu doğrultuda kentsel yoksulluğun nedenlerine baktığımızda ise barınma, sosyal güvenlik, gelir ve alt yapı hizmetlerindeki yetersizliğin dışında yoksul bireylerin kendilerini savunmada ve taleplerini dile getirmedeki güçsüzlüğünün etkili olduğu görülmektedir (Dinçoflaz, 2009: 35).

Wallerstein, insanlığın en önemli dönüm noktası olarak tarım devrimini kabul eder (Wallerstein, 2015a: 25). Öztürk, Dünya’da gerçekleştirilen tarımın önemli oranının “köylü tarımı” olduğu, iki ana grupta değerlendirilen bu tarımsal faaliyetlerin birincisinin, gelişmiş tohum, ilaçlama ve gübreleme yapabilen grup iken ikinci grubun teknolojik gelişmeden uzak kalmış mekanizasyondan dışlanmış grup olarak nitelendirmektedir. Birinci grubun üretiminde ikinci gruptan daha karlı olduğuna dikkat çeker (2008b: 612). Bu ayrımla hem dünya hem ülkeler özelinde tarımda eşitsizlik görülmektedir. Bu eşitsizliğin gün geçtikçe boyutları büyümekte, kırsal yoksulluğun artması da kaçınılmaz olmaktadır (Öztürk, 2008b: 612). Tarımsal üretim başlangıçta ihtiyacı karşılamaya yönelikken, kapitalizm ve kentleşmeyle birlikte köy ekonomileri ihtiyacı karşılamamanın ötesinde pazara odaklanmaktadır (Wallerstein, 2015a: 43).

Kapitalizmle tarımsal yöntemlerin gelişmesi sağlanmış, merkez için tarım, önemli sermaye birikiminin sağlanabileceği, sanayiye hammadde sunulacağı sektör haline gelmiştir (Wallerstein, 2015a: 55-79). Başka bir deyişle tarımsal üretimin merkezi çevre ve yarı çevre ülkeler olup, bu ülkeler, kentleri ve merkez ülkeleri besleyen ürünü merkez ülkelerin koyduğu kotalarla; ürettikleri gelişmiş tohumlara ve tarım ilaçlarına bağımlı olarak üretimlerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Buradaki merkeze yoğun bağımlılık da o tarımsal alanların yoksullaşmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, Kapitalizmle birlikte şehirlerin büyümesiyle tarımsal üretimde geçimini sağlamaya çalışan köylülere farklı iş olanaklarının sunulması gerçekleşmiş ve toprakla olan ilişkilerde değişimler görülmeye başlanmıştır (Wallerstein, 2015a: 45).

Kırsal yapılar, sistem içinde merkeze hammadde sağlayacak, ucuz iş gücünden yararlanılacak ve merkezin mamul mallarını satacak pazar açısından önemlidir (Wallerstein, 2015a: 118-121). Dünya Ticaret Örgütü tarafından tarımsal faaliyetlere yönelik alınan kararlar, ürünlerin üretilmesi, pazarlanması konusunda merkezin lehine olmuştur. Bu nedenle merkezdeki çiftçilerin kazançları artarken az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan çevre ülkelerdeki çiftçilerin aleyhine olmuş ve kırsal yoksulluğu derinleştirmiştir. Bu kararlar doğrultusunda tarım alanlarını bırakıp kente göç eden çiftçiler olduğu kadar, kimi çiftçiler de uluslararası tarım şirketlerince denetlenen pazarda tarım işçisi olmak durumunda kalmıştır (Öztürk, 2008b: 613). Çevre ve merkez arasında iş bölümünün ve bağımlılığın oluşmasını sağlayan tarım, sistemde etkili yere sahip olmuştur (Wallerstein, 2015a: 152-169).

Sistem içerisinde çevre olarak ifade edilen bağımlı ülkeler az gelişmişlik ile tanımlanmakta ve bu tanımlama gelişmiş merkez ülkelere göre yapılmaktadır (Kökalan Çımrın, 2019: 78). Bağımlılık kuramı genel olarak merkez ve çevre ilişkisi ile değerlendirilmekte ve bağımlılık kuramına göre batılı ülkeler için geçerli olan gelişme kavramının az gelişmiş ülkeler için ulaşılabildiği güç olduğu görülmektedir (Kökalan Çımrın , 2019: 75).

3. Dünya ülkelerinin kapitalist ülkelere yönelik bağımlılık durumlarının mevcudiyetiyle kapitalist ülkelerin gelişmelerinin gerçekleşmesi, bağımlılık kuramının temel savı kabul edilmekte ve kuramda ikili kutuplaşmanın temellendirildiği kabulü yer almakta, bu kabul doğrultusunda ise hiçbir 3. Dünya ülkesi için gelişimden bahsetmek söz konusu olamamaktadır (Kökalan Çımrın , 2019: 75). Öyleyse merkez- çevre arasında var olan gelişme kavramı farklılık göstermekte, ikili arasındaki bağımlılıkla merkez tarafından sömürülen çevre ülkelerin azgelişmişliklerinin sürdürülmesi sağlanırken, gelişme merkezde gerçekleşmektedir (Kökalan Çımrın, 2019: 75). Çevre ülkelerin merkeze olan bağımlılıklarından dolayı gelişmeleri mümkün olmamaktadır (Kökalan Çımrın , 2019: 75).

Yoksulluk özellikle 3. Dünya toplumunun genel özelliği olarak karşımıza çıkan ekonomik yetersizliği tanımlamak için bağımlılık teorisiyle beraber kullanılan bir kavramdır (Oktik, 2019: 19). Az gelişmiş ülkelerin ortak nitelikleri sahip oldukları yoksullukla, gelişmiş ülkelere karşı bağımlılık içinde olmaları ve o ülkelere sömürülmeleridir (Oktik, 2019: 9). Az gelişmiş toplumlar, yaşadıkları gelişim geriliğinin olumsuz etkileriyle birlikte, kapitalist ülkelere sömürülmemeleri durumunda elde edebilecekleri gelişmeye kavuşamayacakları gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktadır (Oktik, 2019: 19). Merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerinde var olan egemenlikleri, bütünlüklerini bozarken, gelişmelerine engel olmakta bunun neticesinde de çevre merkezin talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmektedir (Solmaz, 2008: 133; Başkaya, 2004: 85). Merkez için önemli olan hammadde, endüstride kullanılmak için tarımsal üretimle üretilen ürünlerin üretim süreci, kapitalist ekonomik sistemce belirginleştirilmiştir (Wallerstein, 2015a: 170-354). Merkez ve çevre arasında gerçekleşen ticaretin eşitler arasında olmaması merkezin lehine gerçekleşmesi, kapitalist ekonomik sistemin az gelişmiş çevre ülkelerde yoksulluğu destekler boyutta olduğunu göstermektedir (Tokathoğlu ve Selen, 2017: 287).

Kapitalist tarım, tarımın sanayileşmesi ve ticarileşmesi anlamına gelmekte ve büyük toprağa ihtiyaç duyduğu için sınıfların oluşmasına yol açmakta, yoksullukla karşılaşan küçük toprak sahipleri ya toprağını bırakarak büyük topraklarda veya kentte sanayide iş gücüne dönüşmektedir (Wallerstein, 2015a: 329-345). Kapitalizmle gelişen pazara yönelik üretim ve kar etme düşüncesiyle küreselleşen uluslararası tarım şirketlerince ve büyük toprak sahiplerince özellikle az gelişmiş ülkelerde küçük tarım yapan çiftçiler hızla ortadan kaldırılmaktadır (Öztürk, 2008b: 611). Kapitalist tarım küçük toprak sahipleri ve topraksız köylüler için kırsal yoksulluğa yol açmaktadır (Wallerstein, 2015a: 349). Kapitalizm doğrultusunda gerçekleştirilen politikalarla birlikte kırsal alanda toplumsal yapıyı dolaylı veya doğrudan etkileyen önemli değişimlerin gerçekleştiğine tanık olunmakta bu değişim ve dönüşümlerle kırsal alanda ekonomik ve sosyal açıdan önemli, olumsuz sonuçlar ortaya çıkmakta ve kırsal yoksulluk farklı boyutlarda kendini göstermektedir.

Dünyada birçok alanda değişimlere yol açan kapitalizm, yeni bir yüz elde etmiştir. İktisadi açıdan gelişmeyi sağlayacağı savıyla Dünya Bankası, DTÖ, İMF benzeri kuruluşlar tarafından benimsenen politikaların uygulanmasıyla yerel yapı içerisinde mevcut olan üretime ve tüketime ilişkin süreçler küresel üretim içine dahil olmuş, tarımsal faaliyetlerin şekillenmesine yol açmıştır. Küreselleşme süreci içerisinde şekillenen, dönüşen tarımsal faaliyetler ülkelerin yalnızca ekonomik yapısını etkilemekle kalmamış toplumsal yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır. Toplumsal ilişkiler sermaye merkezli biçimlenirken bu durum, alt ve üst sınıfın çok

daha belirgin hal almasına yol açmış, küresel açıdan çatışmayı arttırmış, toplumsal ilişkilere yeni bir biçim vermiştir. Yoksulluğun nedenini kapitalist sisteme bağlayan bağımlılık kuramına göre politik ve ekonomik üstünlüğünü kullanan merkez ülkeler çevredeki ülkelerin tüm kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları, onları sömürdükleri için çevre ülkeler yoksullaşmaktadır (Kızılcılık, 2002: 159). Kırsal alana yönelik politikalarla üretilebilecek ürün, üretilen ürünün pazarı, gelişmiş ülkelerin lehine kararlarla gerçekleştirilmiştir. Küresel boyutta gelirin dağılımı eşit olmayan bir form almış ve az gelişmiş ülkelerde kırsal yoksulluğun derinleşmesine neden olmuştur.

Merkez, çevre ve yarı çevre görüngüsü yalnızca dünyada değil birçok ülkede, bölgede görülebilmektedir. Sömüren güçlü, zengin iken sömürülen güçsüzdür. Sömürenler merkezi, sömürülenler çevreyi temsil etmektedir. Bu doğrultuda merkez, üstünlükleriyle sürekli çevreyi denetlemekle birlikte kendisine bağımlı kılarak ve çevreyi merkezin istediği ürünleri üretmeye zorlayarak, çevrenin yoksullaşmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak kırsal yoksulluk, köyde yaşanan gerçeklik olup tarımda da hayvancılıkta da görülmektedir. Tarımsal üretim için yetersiz toprağa sahip olanlar, toprak sahibi olmayan köylüler, basit yöntemlerle üretim yapmaya çalışan köylüler kırsal yoksulluk içerisinde yer alabilmektedir. Kırsal yoksullukla başa çıkmak bu koşullarda gittikçe güçleşmektedir.

SONUÇ

Kapitalizmle tarımsal yöntemlerin gelişmesi sağlanmış, merkez için tarım, önemli sermaye birikiminin sağlanabileceği, sanayiye hammadde sunulacağı sektör haline gelmiştir (Wallerstein, 2015a: 55-79). Sistem içerisinde merkez, kırsal kesimin girdilerini sağlamakta; çevre, merkezin tarımsal üretimde kullanılacak mamullerini sattığı pazar olarak sistemde yer almaktadır. Çevre ülkeler tarımsal faaliyetlerde kullanılan tüm girdilerle merkeze bağımlıdır. Bağımlılık ve periferileşme süreci ülkelerin gelişmelerini sekteye uğratmaktadır (Moaddel,1994: 281). Tarımsal kazanç için tarımın büyük topraklarda gübre, ilaç ve tarımsal araçların yoğun olarak kullanılarak yapılması gerekliliği ortaya çıkmakta, bu gereklilik tarımsal üretimi artırırken üreticiyi merkeze bağımlı duruma düşürmektedir. Tarımsal faaliyetlerdeki girdilerde merkeze bağımlı olan çevre, tüm üretim süreçlerinde bu bağımlılığıyla hareket etmek zorunda kalmaktadır. Tarımda girdi fiyatlarının artmasının yanında ürün fiyatlarının yükseltilmemesi kırsal yoksulluğun artmasına yol açmakta ve çiftçinin tarımdan koparak kente göç etmesine neden olmaktadır.

Merkez çevre bağlamı içerisinde, imarla, yol yapımı vs. gibi nedenlerle kamulaştırma veya sanayi bölgesi yapma adına tarım topraklarının tarım dışı alanlara tahsisinde merkezin lehine gerçekleşen dönüşümlerin

varlığı görülmektedir. Tarım topraklarının konutlara tahsisi için imara açılması, otoyolların yapılması tüm bu süreçlerde yine kullanılacak ürünler için merkezin pazarı haline gelmesi söz konusuysen tarımsal faaliyetlerin yapıldığı topraklarda açılan sanayi bölgeleri tarımdan kopan emeğin ucuz iş gücü olarak kullanılabilmesi için değerlendirilmekte bu doğrultuda ortaya çıkan tüm dönüşümler merkezin lehine gerçekleşmektedir. Tarım arazilerinin tarımsal faaliyetlerden çıkarılması tarımsal faaliyetlerle elde edilecek gelirin tek başına yeterli olmamasına yoksullaşan kırsal nüfusun hızla çözülmesine neden olmaktadır.

Tarımsal araçlar, sistem merkez ve çevre ilişkisindeki bağımlılığın çok açık bir biçimde görülmesine yol açmaktadır. Merkez ürettiği tarımsal araçların pazarı olan çevre ülkeler üzerine bir bağımlılık ilişkisi oluşturmakta; çevre ülke, hem tarımsal aletlerin kullanması için gerekli enerjinin temini hem de bu araçların üretildiği teknolojiye sahip olmadığı için araçların yedek parça ve makinelerine ihtiyaç duymaktadır. Çevre merkeze tarımsal makineler, bu makinelerin yedek parçaları ve enerjileri için kullanacağı petrol açısından bağımlı hale gelmekte, merkez için önemli bir pazar durumuna dönüşmektedir. Makinelerin tarımsal faaliyete girmesiyle tarımda tahsis edilen iş gücü açıkta kalmakta tarımsal faaliyetten dışarıda kalan işsiz hale gelen köylüler iş edinmek için köyden göç etmektedir. Sistem içerisinde tarımda makineleşmeyle başlayan süreç merkezin sınırsız sermaye biriktirme hedefiyle çevreyi pazara, tarımdan koparak işsiz kalan kesimi de ucuz iş gücüne dönüştürmektedir.

Tarımsal faaliyetlerde merkezden çevreye yönelik sermaye aktarımı sağlanırken çevrede gerçekleştirilen tarımsal üretimlere yönelik müdahalelerle de ürünler kotalanmakta merkezin isteği doğrultusunda değiştirilmekte ve merkezde gelişen yeni teknolojik aletlerin kullanılmasına geçilmesiyle de kullanılmayan teknolojiler çevreye transfer edilmektedir. Böylece çevre merkeze bağımlı bir ekonomik yapı içerisinde varlığını devam ettirmek durumunda kalmaktadır.

Kapitalist sistemde küçük üreticiler, üretim sürekliliklerini sağlayabilmeleri amacıyla pazar için üretim yapma çabası içine girmektedir. Ancak küçük tarım işletmelerinin pazara hitap etmesinin mümkün olmadığı ya büyük işletmelerin kontrolüne girildiği veya tarımdan koptukları gerçeğiyle karşılaşmaktadır. Kapitalist tarım küçük toprak sahipleri ve topraksız köylüler için kırsal yoksulluğa yol açmaktadır (Wallerstein, 2015a: 349).

Kapitalizmle birlikte tarım da pazara yönelmiştir. Tarımsal üretim ilk önce ihtiyacı karşılamaya yöneliktir ancak günümüze yaklaştıkça kapitalizmle birlikte köy ekonomileri ihtiyacı karşılamamanın ötesinde pazara odaklanmaktadır (Wallerstein, 2015a: 43). Ancak sistem içerisinde pazara

hitap eden ürünü üretebilen büyük işletmeler iken küçük işletmeler sistemde kalabilmekte zorlanmaktadır. Çevre ülkelerde yaşanan tarımsal gerçeklik ise küçük tarım işletmelerince geçim için yapılan üretimdir. Sistemin gereklilikleri özellikle son dönemde merkezdeki ülke ve uluslararası kuruluşlar tarafından uygulamaya konulan politikalarla, çevre ülkelerdeki küçük tarım işletmeleri sistem içerisinde tutunamayarak yerlerini büyük işletmelere bırakmakta ve kendileri de kırdan kente göç ederek gelir arayışına girmektedir. Bu şekilde kırsal yoksulluk sonucu kırdan gerçekleşen göçle merkez ucuz iş gücü ihtiyacını temin etmektedir.

Türkiye’de merkez ve çevre arasındaki bağımlılık ilişkisinde tarım kesimi oldukça fazla etkilenmiştir. 1980 yılı öncesinde Türkiye’deki kırsal yapıda farklılaşmanın çok olmadığı, kendine yetebildiği görülmektedir (Kıray, 1999: 66). Ancak 1980 sonrasıyla tarımsal alanlarda sanayileşmeyle birlikte dünya pazarının etkisi ortaya çıkmaktadır (Keyder, Yenal, 2018: 24). Kapitalist devletlerce sağlanan yardımlarla, az gelişmiş ülkelerin iş güçlerinin, pazarlarının ve hammaddelerinin sömürülmesi gerçeğiyle, Türkiye de karşılaşmış ve Türkiye’nin sosyal ekonomik yapısı da kapitalist ekonomi koşullarına uyarlanmıştır (Akşit, 1966: 51). Tarım politikalarının uluslararası kuruluşlarca yönlendirilmesi, tarımda kamu desteğine ihtiyaç duyan tarım kesimini korumasız bırakmıştır. Özellikle küçük toprak sahipleri ve topraksız köylüler uygulamaya konulan uluslararası anlaşmalarla yoksullaşmıştır (Öztürk, 2008b: 629). 1950’li yıllarda artan tarımda makineleşme, üretimde önemli artışa neden olsa da kırsal kesimdeki istihdamı olumsuz etkilemiş ve kentlere yönelen göçle, kentler farklı boyutlarda sosyal değişim ve sorunlarla karşılaşmıştır (Oktik, 2019: 298). Türkiye benzeri tarımın çoğunlukla küçük topraklarda yapıldığı ülkelerde uluslararası anlaşmalarla yapılan müdahaleler tarımdan gelir sağlanamamasına, kırsal alanlarda yoksulluğun artmasına neden olmuştur (Öztornacı, Veziroğlu, 2012: 295). Küresel sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket etmek zorunda kalan Türkiye, tarımsal üretimini merkezin talebi doğrultusunda yapmakta, üretim sürecinin tüm aşamasında merkezden edinilen girdilere ihtiyaç duymakta bunların sonucu olarak da tarımdan gelir elde edemeyerek yoksullaşan köylü tarımsal faaliyetlerden kopmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, G. (2012). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s(12):(9-19).
- Akşit, B. (1966). Türkiye’de Az Gelişmiş Kapitaliz ve Köylere Girişi, Ankara: Orta Doğu Üniversitesi Öğrenci Birliği Yayınları.
- Balibar, E.; Wallerstein, İ. (2017). Irk Ulus Sınıf, (N. Ökten Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Başkaya, F. (2004). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, 4. Baskı, Ankara: Maki Basın Yayın.
- Diñçoflaz, N. Janset (2009), “Kentteki Kadının Yoksulluğu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün Kadın Yoksulluğuyla Mücadele Politikaları”, (Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi), Ankara.
- Eastwood, R., Lipton, M.(2001). Rural-Urban Dimensions Of Inequality Change Ed. G.A.Comia, Inequality, Growth And Poverty During The Woshington Consensus.
- Giddens, A. (2004), Modernliğin Sonuçları, (E. Kuşdil Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2016). Sosyoloji Kısa Ama Eleştirel Bir Giriş,(Ü.Y. Battal Çev.), Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Goldfrank W.L. Paradigm R. (2000). The Rules Of Wallerstein’s World-System Method, *Journal Of World-Systems Research*, vi, 2, summer/fall 2000, 150-195Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein – Part I
- Hardt, M., Negri, A. (2018). İmparatorluk, (A.Yılmaz Çev.),İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hopkins, ve T., Wallerstein, I.(1999). Geçiş Çağı, Dünya Sisteminin Yörüngesi 1945-2025, İstanbul: Avesta Yayınları
- İnsel, A. (2001). İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri, Toplum ve Bilim, Sayı: 89, s: 62-72.
- Keyder, Ç. (2016). Toplumsal Tarih Çalışmaları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. Yenal, Zafer (2018). Bildiğimiz Tarımın Sonu İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M.B. (1999). Seçme Yazılar, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kızılçelik, S. (2002). Sefaletin sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kökalan Çımrın, F. (2019) Bağımlılık Teorileri ve Dünya Sistemi Yaklaşımı, Geleşme Sosyolojisi Ders Kitabı, Atatürk Üniversitesi, ss. 75-79.
- Moaddel, M. (1994). Political Conflict In The World Economy, *American Sociological Review*, Vol. 59 April. USA.

- Oktik, N. ve Kokalan, F. (2001). Immanuel Wallerstein; Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. Sayı 17, 227-240.
- Oktik, N. (2002). Globalleşme ve Yükseköğretim, *Doğu Batı Dergisi*, 18, 193-204.
- Oktik, N. (2019) Gelişme Sosyolojisinde Temel Kavramlar, Gelişme Sosyolojisi Ders Kitabı, Atatürk Üniversitesi, ss. 9-10.
- Öztornacı, B., Veziroğlu, P. (2012). Küreselleşme Ve Türkiye’de Kırsal Yoksulluk. 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi.
- Öztürk, Ş. (2008a). Kırsal Yoksulluk. Der. Nurgün Oktik. Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Öztürk, Ş. (2008b). Kırsal Yoksulluk ve Neo- Liberal Politikalar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:1/5.
- Ragin, C., Chirot, D. (2014) Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler, (A. Fethi Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Robinson, I. William, (2011), Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal, *International Sociology*, Volum:26 issue:6.
- Skocpol, T.(1999). Wallerstein’s World Capitalist System: A Theoretical And Historical Critique, *American Journal Of Sociology* Volume 82 Number 5 1999.
- Solmaz, E. (2008). İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış, *Mevzuat Dergisi*, C.11, S. 132.
- Şenses, F.(2006), Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokatlıoğlu, M. & Selen, U. (2017). Maliye Politikası, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Wallerstein, I.(2000). Geçiş Çağı / Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wallerstein, I.(2003). Yeni Bir Sosyal Bilim İçin, (E. Abadoğlu Çev.), İstanbul: Aram Yayınları.
- Wallerstein, I. (2004). 21. Yüzyılda Siyaset, (T. Doğan- E. Abadoğlu Çev.), İstanbul: Aram Yayınları.
- Wallerstein, I.(2010). Avrupa Evrenselciliği, (S. Önal Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Wallerstein, I.,(2012), Liberalizmden Sonra, (E. Öz Çev.), 4.Baskı İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I.(2013). Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyılın Paradigmasının Sınırları, (T. Doğan. Çev.), İstanbul: BGST Yayınları.
- Wallerstein, I.Collins,R. (2014). Kapitalizmin Geleceği Var Mı? ,(B. Doğan Çev.).İstanbul: Metis Yayınları.

- Wallerstein, I.,(2015a), Modern Dünya Sistemi 1, (L. Boyacı Çev.), 7.Baskı İstanbul, Yarn Yayınları.
- Wallerstein, İ.,(2015b), Modern Dünya Sistemi 2, (L. Boyacı Çev.), 5.Baskı İstanbul, Yarn Yayınları.
- Wallerstein, I., (2016a), Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüz yılın Sosyal Bilimi, (Tuncay B Çev.), İstanbul, Metis Yayınları.
- Wallerstein, I.(2016b). Jeopolitik ve Jeokültür, (M. Özel Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Wallerstein, I.,(2016c), Tarihsel Kapitalizm Ve Kapitalist Uygarlık, (N. Alpay Çev.) 7.Baskı İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2018a). Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş, (E. Abadoğlu, ve N. Ersoy Çev.), İstanbul:Bgst Yayınları.
- Wallerstein, I.,(2018b), Avrupa Evrenselciliği ve Gücün Retoriği, (A. Kılıç Çev.), 2.Baskı İstanbul: Bgst Yayınları.
- Worsley, Peter, (1980), One World Or Three? A Critique Of The World-System Theory Of Immanuel Wallerstein, The Socialist Register vol 17 .

BÖLÜM 21

NİKOLAY İVANOVIÇ İLMİNSKIY'IN TEÂRÜF-İ MÜSLİMİN MECMUASINDA YAYINLANAN MEKTUPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Zafer ATAR¹

¹ Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, zafer.atar@cbu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7559-7305

Giriş

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetin 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilmesiyle birlikte birçok alanda olduğu gibi, fikir ve yayın hayatında da önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Zira basına yönelik, basımdan önceki son kontrol, sansür ve cezai yaptırım uygulamalarına Meşrutiyetin ilanı ile birlikte son verilmiştir. Daha önce zor alınabilen neşriyat izninin alımında kolaylıklar sağlanması, Osmanlı Devleti'nde yayınlanan gazete ve dergilerin sayılarında hızlı bir artışı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte yayın hayatına başlayan dergilerden biri de Teârûf-i Müslimin'dir.

Teârûf-i Müslimin Mecmuası söz konusu olduğunda ise akla gelen ilk isim Abdürreşid İbrahim'dir. Abdürreşid İbrahim, basın yayın konusunda oldukça mahirdir. Zira daha önce Rusya'da pek çok gazete ve dergi çıkarmış, 1904 yılı sonlarında ise Petersburg'da bir matbaa kurmayı başarmıştır.

1910 yılında İstanbul'da Abdürreşid İbrahim öncülüğünde, yayın hayatına başlayan Teârûf-i Müslimin incelendiğinde, mecmuanın muhtelif sayılarında Nikolay İvanoviç İlminskiy'e ait mektupların "Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy'in Mektubu" başlığı altında yayınlandığını görmekteyiz.

Bu bağlamda, mevcut çalışmada öncelikle Nikolay İvanoviç İlminskiy ismi üzerinde durulacaktır. Ardından kısaca Abdürreşid İbrahim'in hayatı ve eserleri, sonrasında ise Teârûf-i Müslimin Mecmuası üzerine daha önce yapılan çalışmalar, mecmuanın yayına hayatına başlaması, yayının politikası, yazarlar vs. gibi hususlara temas edilecektir. Nihayetinde ise Teârûf-i Müslimin Mecmuası'nda yayınlanan İlminskiy'in mektupları ele alınarak değerlendirilecektir.

Nikolay İvanoviç İlminskiy

22 Nisan 1822 senesinde ruhban sınıfından bir aienin oğlu olarak Penza'da doğan Nikolay İvanoviç İlminskiy, en başarılı öğrenci olarak şehir ruhban okulundan mezun olduktan sonra 1842 senesinde Kazan İlahiyat Akademisine girmiştir. Kazan İlahiyat Akademisinde teoloji, filoloji, kilise ve yurttaşlık tarihi üzerine dersler almıştır. İslam, Budizm ve eski inanç sistemlerindeki ayrışmalar hakkında özel olarak araştırmalarda bulunmuştur. Doğu çalışmalarının en önemli merkezi olan ve alanında uzmanlaşmış ilahiyat profesörlerinin çalıştığı Kazan Devlet Üniversitesi'nin eğitim imkânlarından istifade ederek Arapça, Tatarca ve Türkçe öğrenme fırsatı bulmuştur (Sabirzyanov, 2005, s. 557). Seküler disiplinler, kilisenin genel seyri ve İslam dininin temelleri üzerine araştırmalar yaparken öğrenmiş olduğu Arapça, Tatarca ve Türkçe bilgisini daha da geliştirmiştir.

Henüz öğrenciyken, Kreşinler, (Vaftiz edilmiş Tatarlar)¹, Çuvaş, Mari, Udmurt, Mordovyalılar ve diğer gayr-ı Rus halklar arasında Hıristiyanlığın ne kadar yaygın olup- olmadığını tespit etmek, mukaddes ve liturjik (kilise) metinlerin Tatar diline çevrilmesi için kurulan, başkanlığını Aleksandr Kasimoviç Kazem Bek'in yaptığı komisyona girmeyi başarmıştır (Agayev, 2014, s.19-25). Komisyonun çalışmaları neticesinde Ortodoks Hıristiyan olarak kabul edilen bu halklar arasında İslam ve putperestliğin daha yaygın olduğu, Hıristiyanlığın temelleri ve kilisenin misyonunun tam olarak anlaşılamadığı sonucuna varılmıştır. Okur-yazarlık oranı oldukça düşük olan bu halklar arasında çocuklarını Rus okullarına göndermeme anlayışı hâkimdi. Bu yüzden bu halklar arasında Rusça, yok derecesinde az biliniyordu.

Görev yapmış olduğu komisyondaki gözlem ve edinimleriyle İlminskiy, Rus İmparatorluğundaki gayr-i Rus halklar arasında Ortodoksluğun yeterince yaygın olmadığı ve sorunu çözmek için yeni bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği fikriyle 1846 yılında Kazan İlahiyat Akademisinden mezun olmuştur (Gureviça, 1894, s.280-281). Mezun olduktan sonra kendisini bilimsel çalışmalara adayan İlminskiy, Kazan şehrinin Tatar banliyösünde bir ev kiralamış, medrese derslerine katılmış, kendisine birçok Müslüman Tatar imamı arkadaş edinmiştir. Bu süre zarfında defalarca Tatar köylerini ziyaret ederek Tatarların dilini, halk kültürünü, dini geleneklerini öğrenmeye çalışmıştır. 1850 senesinde mütercimlik komitesinde çalışmak üzere Petersburg'a gönderilen İlminskiy, burada yayınlanmak üzere el yazmalarını hazırlamıştır. İslam ve Doğu çalışmaları alanında genç bir uzman olarak bir buçuk yıllık süre zarfında Mısır, Suriye, Filistin ve Türkiye'ye ziyaretlerde bulunduktan sonra tekrar Kazan'a dönen İlminskiy, ilahiyat akademisinin misyoner bölümüne öğretmen olarak atanmıştır (Lebedev, 1990, s. 159). Öğretmenliği sırasında yöneticilerle sorunlar yaşayan İlminskiy, görevinden ayrılarak beş yılını geçireceği ve sınır komisyonunda tercüman olarak çalışacağı Orenburg'a gitmiş, burada tanıştığı ünlü Kazak eğitimci İbray (İbrahim) Altınсарin ile birlikte Kazakların ana dillerinde eğitim yapabilecekleri ilk eğitim kurumunun kurulmasında görev almıştır (Akgül-Durmuş, 2009, s.197-205). Kazan Devlet Üniversitesi Rektörü A. M. Butlerov'un davetiyle Kazan'a dönen İlminskiy, Türk-Tatar dili bölümünde profesör olarak çalışmaya başlamıştır. 1870'te Kazan İlahiyat Akademisi'nin onursal üyesi, 1875'te Petersburg Bilimler Akademisi üyesi seçilmiştir. 1881 yılında çalışmak üzere

1 Geniş bilgi için bkz. Agnes Nilüfer Kefeli, "Nikolay İl'minskiy: Orta Volga Müslüman Türk Halkları Üzerindeki Siyaseti", Türkler Ansiklopedisi, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 451-459; Durmuş Arık, "Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dini Dini İnanışları", AÜİFD 47 (I), 2006, s. 67-86; İlyas Topsakal, Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917),Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2009; İlyas Topsakal, "Rus İmparatorluğunda Yeni Ortodoks Yapılanma: İlminskiy ve Sistemi 1860-1917, Tarih Dergisi, Sayı 51 (2010/1), İstanbul 2011, ss. 47-71.

Petersburg Bilimler Akademisi'nden aldığı teklifi, Kazan'dan ayrılmak istemediği ve ayrıca kendisini tamamen misyonerlik ve eğitim faaliyetlerine adanmış için reddetmiştir.

İlminskiy'in gayr-ı Rus halklar arasında giriştiği misyonerlik faaliyetlerinde iki hususu kendisine şiar edindiğini görmekteyiz; Gayr-ı Rus halklara kendi dillerini (Kiril alfabesini) öğretmek ve bu halklar arasından öğretmen ve Ortodoks rahipler yetiştirmek. Bu doğrultuda Rus olmayan nüfus arasındaki misyonerlik çalışmalarında kutsal ve ayin metinlerinin, duaların tercümeleri oldukça iyi ve anlaşılabilir olmalıydı. Bu halklar için yapılacak dini faaliyet ve kilise vaazları onların ana dilinde yapılmalıydı ki; Hıristiyanlığı hemen anlama ve tanıma fırsatı bulabilsinler. Pedagojik eğitime de oldukça önem veren İlminskiy'e göre, ilk aşamada okul eğitimi öğrencilerin ana dilinde yapılmalı, çocuklara öncelikle teoloji, alfabe, aritmetik öğretilmeli, ardından Rusça öğretmeli ve çocuklar eğitimlerine Rusça devam etmeliydiler. Çocuklara eğitim verecek öğretmenlerin de onlar ile aynı etnik kimliğe sahip olmaları oldukça önemliydi (Nikolay, 1897, s. 83-88).

Serfliğin kaldırılmasından sonra Kazan ve çevre illerden Kreşin, Çuvaş, Mari, Udmurt, Mordovyalılar arasında artan İslam dinine geçme talepleri, İlminskiy'in misyonerlik faaliyetlerinin önündeki en büyük engel olmuştur. İlminskiy, önce bu halkların neden Ortodoksluktan uzaklaştıklarını öğrenmeli, daha sonra bu halklara mensup Hıristiyan aydınlanmacı olarak bilinen ileri gelenlerle temas kurmalıydı. Bu bağlamda Kreşinlerden Rahip Vasiliy Timofeyev, Çuvaşlardan İvan Yakovlev, seçkin misyoner rahip Efimiy Malov gibi piskopos, rahip, vali, eğitimci kimliğindeki insanlarla temas kurmuştur. Devletten kâfi miktarda destek gören İlminskiy'in bu minvalde somut anlamda ilk icraatı, ilk öğretmen ve müdürlüğünü Vasiliy Timofeyev'in yaptığı "Kazan Merkez Kreşin-Tatar Okulunu" kurmak olmuştur (Znamenskiy, 1896,s. 49).

Kreşin-Tatar köylerinden getirilen erkek ve kız öğrencilerden müteşekkil Kazan Merkez Kreşin-Tatar Okulunda çocuklara ana dillerinde teoloji, dilbilgisi, coğrafya dersleri veriliyor ve ayrıca çocuklara Rus alfabesiyle Tatar dilinde okuma-yazma öğretiliyordu. Mezkûr okul, Kreşin Tatarları haricindeki gayr-ı Rus halklar için de cazip bir model olarak sunuldu. Kazan'ın ilk başpiskoposu Aziz Guriy onuruna 1867'de Kazan'da açılan "Ortodoks Kardeşliği" cemiyeti, İlminskiy'in misyonerlik faaliyetlerine oldukça yardımcı oldu.

1872 yılında müdürlüğünü İlminskiy'in yaptığı, Halk Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenen Kazan Rus Olmayan Öğretmenler Okulu açıldı. İlminsky'nin tüm hayatını adanmış bu okulda, devlet okullarının öğretmenleri yetiştirilmiştir. Bu okulun öğrencilerinin üçte ikisi gayrı-Rus idi.

1875 yılında İlminskiy başkanlığında kurulan ve devlet tarafından maddi olarak desteklenen tercüme komisyonunda İncil ile Ortodoksluk ayin ve eğitim metinleri, Kreşin, Çuvaş, Mari, Udmurt, Şor, Altay ve Mordovyalıların dillerine çevrildi (Kolçerin, 2013, s.122-125).

İlminskiy'e muhalif soydaşları Ortodoksluğu gayr-ı Rus halklara ana dillerinde öğretmenin gereksiz olduğunu ayrıca bu çalışmaların bu gayr-ı Rus halklar arasında milliyetçilik ve ayrılıkçılığın gelişmesine katkıda bulunacağını savunuyorlardı. İlminskiy, gayr-ı Rus halkları zorla Ruslaştırılmaya ve Hıristiyanlığı kabul ettirmeye karşıydı. Yerli halkların ana dillerinde bir Ortodoks Hıristiyan kültürü yaratmak amacıyla olan İlminskiy'e göre; Müslümanları ve putperestleri Ortodoksluğu kabul etmeye sevk edebilecek tek yöntem devlet okuluymdu. Neredeyse bütün ömrünü bu işlere vakfeden İlminskiy, 27 Aralık 1891'de 69 yaşında iken hayatını kaybetmiştir. Mezarı ise, Kreşin Tatarlarının da mezarlarının bulunduğu Kazan'daki Arsk mezarlığında bulunmaktadır².

Abdürreşid İbrahim Hayatı ve Eserleri

Nikolay İvanoviç İlminskiy'in, İstanbul'da 16 Nisan 1910-2 Şubat 1911 tarihleri arasında Abdürreşid İbrahim öncülüğünde yayınlanan Teârûf-i Müslimîn Mecmuasında, "*Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy'in Mektubu*" başlığı altında altı mektubu yayınlanmıştır. 32 sayı yayınlanan Teârûf-i Müslimîn Mecmuasında, Abdürreşid İbrahim'in yanında Osman Cudi, Ahmed Taceddin ve Yakup Kemal isimlerini görmekteyiz (Özbek, Temmuz 1995, s. 11).

Bu noktada daha öncede ifade ettiğimiz üzere, kısaca Abdürreşid İbrahim'in hayatı ve eserleri konusuna temas etmemiz gerekmektedir. Abdürreşid İbrahim 23 Nisan 1857'de Sibiry'a da Tobolsk ilinin Tara kasabasında doğmuştur. Buharalı Özbek bir ailenin mensubu olan Abdürreşid İbrahim, genç yaşta ailesinden ayrılarak başladığı tahsil hayatını, çevre kazalardaki medreselerde sürdürdü. Teman Medresesi'nde de bir süre okuduktan sonra devrin tanınmış medreselerinin bulunduğu Kışkar'a gitmiştir (Uzun, 1988, s.296).

1871'de tahsil hayatına devam edebilmek için İstanbul yolu ile Medine'ye gitmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelen Abdürreşid İbrahim, devrin meşhur simaları ile tanışmıştır. Bu isimler arasında Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Muallim Naci, Ali Suavi ve Ahmet Mithat Efendilerin olduğu dikkat edildiğinde Abdürreşid İbrahim'in hangi cereyan ve hareketle ilgilendiği kolayca anlaşılır. Abdürreşid İbrahim, bu simaların etkisiyle milliyetçi ve meşrutiyetçi düşünceleri benimsemiş, Türk kavimlerini İslam dinine bağlı kalmak şartıyla Batı Avrupa medeniyetine yaklaştırmayı

² Materialı po istorii obrazovaniya i prosvesheniya narodov Volgo-Uralya v rukopisnih fondah N. İ. İlminskova, Sbornik Dokumentov i materialov, Kazan, 2015, s. 20.

prensip edinmiştir (Şahin, 2018, s. 15). 1885 yılı başlarında tekrar Tara'ya dönmüştür. Bu süreçte Cemaleddin Afgânî ve Rusya Türklerinin önemli mollalarından Şehâbeddin Mercânî ve Rızaeddin Fahreddin ile mektuplaşan Abdürreşid İbrahim, bir yandan da İsmail Gaspıralı ile temas halinde dir (Özbek, Temmuz 1995, s.9).

Nisan 1897'de İstanbul'dan başlayan ve üç yıl süren bir seyahate çıkan Abdürreşid İbrahim, Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, Fransa, Bulgaristan, Sırbistan, Batı Rusya üzerinden Çin Türkistanı'na gitmiş, oradan da Sibiryaya üzerinden Tara'ya dönmüştür. Çarlık Rusya'sında 1905 yılında başlayan Türk Kongrelerinin toplanmasında büyük rol oynamıştır. 1907 yılı sonlarında ikinci büyük seyahatine çıkan İbrahim, bu süreçte ise Batı Türkistan, Buhara, Semerkant, Yedisu ve civarını içine alan bir yıllık gezi gerçekleştirmiştir. Eylül 1908'de ise Kazan'dan yola çıkarak, Sibiryaya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan, Hicaz, Ortadoğu ve nihayetinde İstanbul'da 1910 yılında tamamlanan seyahatini gerçekleştirmiştir (Uzun, 1988, s.295).

Abdürreşid İbrahim üç yıllık uzun seyahatinin son noktası olan İstanbul'a geldiğinde Meşrutiyetin ilanı üzerinden iki yıl geçmişti. Rusya'daki kurduğu matbaa ve bastığı sayısız dergi ve kitaplar ile tanınan Abdürreşid'in İstanbul'da hemen yayın işlerine girişmemesi düşünülemezdi. Böylece 16 Nisan 1910 tarihinde Teârûf-i Müslimin'in ilk sayısı matbuat sahnesinde yerini almıştır(Özbek, Ağustos 1995,s.19). Ancak, 1911 yılında İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmeleri üzerine, Abdürreşid İbrahim bölgeye gitmek üzere yola çıkmış ve bu suretle Teârûf-i Müslimin Mecmuası'nın yayın hayatı son bulmuştur.

1915'de Ruslar'ın Sarıkamış'ı işgali üzerine bu bölgeye de giden İbrahim, yine bu yıllarda İstanbul'da kurulan Rusya Müslüman Türk Kavimlerini Himaye Cemiyeti üyesi olarak çalışmıştır. Bir dönem Teşkilât-ı Mahsûsa'da görevli olarak Almanya'ya gitmiş ve burada Almanlara esir düşmüş Rus ordusundaki Müslümanlar ile konuşarak, onlarla halifelik saflarında çarpışacak bir birlik kurmak için çalışmıştır. Almanya'daki bu faaliyetlerinden sonra tekrar İstanbul'a dönen Abdürreşid İbrahim 1922-1923 yıllarında Rusya'da, 1930'da Kahire'de, 1930-1931 yıllarında da Mekke'de bulundu. 1934'te ailesiyle birlikte Japonya'ya giderek oraya yerleşti ve ölümüne kadar İslâmiyet'in burada yayılması için çalıştı. Tokyo'da bir cami inşa ettirilmesine ön ayak oldu ve bu caminin imamlığını yaptı (1937). Japonya'da İslâm dininin resmen tanınmasını sağladı (1939). 17 Ağustos 1944 günü Tokyo'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (Uzun, 1988, s.296).

Liva'ül Hamd, Çolpan Yıldızı, Bin Üçyüz Senelik Nazra, Tercüme-i Hâlim yâ ki Başıma Gelenler, Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâ-

miyyet ile Asya Tehlikede isimli kitapları, eserlerinden sadece bazılarıdır. Ayrıca kendisinin çıkardığı Mir'ât, Ülfet, Teârûf-i Müslimin, İslam Dünyası gibi gazete ve dergilerin yanında, Rusya, Azerbaycan ve Osmanlı Devleti'nde çıkmış olan Şark-i Rus, Hayat, Beyânülhak, Sırât-ı Müstakîm, Sebîlürreşâd gibi süreli neşriyatta da çok sayıda makalesi neşredilmiştir.

Teârûf-i Müslimîn Mecmuası

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Teârûf-i Müslimin Mecmuası, Abdürreşid İbrahim'in 1908 Eylülünde Kazan'da başlayan ve 1910 yılında İstanbul'da sona eren seyahatinin hemen ardından, yine İstanbul'da yayınlamaya başladığı bir mecmuadır.

İlk sayısı 5 Rebiülâhîr 1328'de (16 Nisan 1910) yayımlanan Teârûf-i Müslimîn dergisi kısa yayın hayatına onlarca siyasi, ilmi, dini ve felsefi yazıyı sığdırarak dönemine ışık tutmaya çalışmıştır. Kelime anlamı tanıma, birbiriyle tanışma olan te'ârüften yola çıkılarak dağınık ve birbirinden kopuk hâlde bulunan Müslümanların hem birbirlerini hem de ortak sorunlarını tanımaları amacıyla Teârûf-i Müslimîn dergisi çıkarılır. Dergi, Müslümanların kendilerini ilgilendiren siyasi, sosyal ve kültürel konulardan haberdar olmalarını sağlayacak türden yayınlar yapmıştır. Sahipleri Ahmed Taceddin ve Yakup Kemal olarak belirtilen dergi, toplamda 32 sayı çıkmıştır. Derginin son sayısı 2 Safer 1329 (2 Şubat 1911) tarihindedir. Ücret olarak seneliği 50 kuruş, altı aylığı 25 kuruş olarak belirlenmiştir. Kısa ömürlü olan Te'ârûf-i Müslimîn dergisinin yazarları arasında Musa Kazım, Mahmud Esad, Ömer Fevzi, Ahmed Taceddin, Yakup Kemal ve Abdürreşid İbrahim gibi devrin önemli isimleri yer almaktadır. Bu isimler arasında Abdürreşid İbrahim yazdıklarıyla öne çıkan ve geniş kitlelere hitap etmeyi başaran en önemli yazarlardandır (Altunbay, 2016, s. 530).

Nadir Özbek tarafından 1995 yılında Toplumsal Tarih Dergisinde yayınlanan "Abdürreşid İbrahim ve İkinci Meşrutiyet Yılları: Teârûf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri" başlıklı çalışma (Özbek, Ağustos 1995, s.18-23), Teârûf-i Müslimîn Dergisine dair tespit edebildiğimiz ilk çalışmadır. Çalışmasında, II. Abdülhamid döneminin sona ermesi ile birlikte farklı düşünce akımlarının II. Meşrutiyet döneminin önemli dergilerinde kendilerini ifade etmeye başlamalarından bahseden Özbek, sırasıyla Sırât-ı Müstakim, Volkan Gazetesi, Beyan-ül Hak, Ceride-i Sufiyye, İslam Mecmuası, Tasavvuf ve Hikmet dergileri hakkında kısaca malumatlar vermiştir. Ardından Abdürreşid İbrahim önderliğinde 1910-1911 yıllarında çıkarılan Teârûf-i Müslimîn ve 1913-1914 yıllarında yayınlanan İslam Dünyası Dergilerini ele almıştır.

Aslında Nadir Özbek'in burada bahsini ettiğimiz çalışmasından kısa bir süre önce yine Toplumsal Tarih Dergisi'nde "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı" başlıklı bir çalışması daha vardır ki, burada

Teârûf-i Müslimîn'e dair sadece şu bilgilere rastlamaktayız; “*İstanbul’da 1910-1911 yılları arasında Osman Cudi, Ahmed Taceddin ve Yakup Kemal ile birlikte 32 sayı süren Teârûf-i Müslimin Dergisini çıkartmıştır. 1911 yılında Trablusgarb’in işgali üzerine Teârûf-i Müslimin’in yayın hayatına son verip cepheye koşar, burada Enver Paşa ile buluşur*” (Özbek, Temmuz 1995, s.11)³.

Özbek’in Teârûf-i Müslimin Mecmuasına dair bir diğer çalışması ise 2002 tarihlidir. “*İkinci Meşrutiyetin İstanbul’unda Tatar İslamcıları: Teârûf-i Müslimin Dergisi*” başlıklı çalışması (Özbek, 2002, s.45-67) öncekilerden daha kapsamlıdır. Bununla birlikte çalışmanın sonunda, derginin bütün sayılarında yer alan yazılar ve yazarları sıralı olarak liste halinde verilmiştir. Özbek’in mecmuaya dair bu çalışmasında en dikkat çekici cümleleri şu şekildedir (Özbek, 2002, s.45-67);

“Teârûf-i Müslimin dergisi kısa süreli yayın hayatıyla, Meşrutiyet döneminin siyasal ve düşünsel hayatında fazla bir etki bırakmamış olduğu izlenimi vermektedir. Gerçekten de II. Meşrutiyet ve İslamcılık düşüncesi denildiğinde akla öncelikli olarak Sırat-ı Müstakim ve İslam Mecmuası, ikinci aşamada da Beyanülhak ve Hikmet mecmuları gelmektedir.

Teârûf-i Müslimîn dergisinin önemi her şeyden önce Abdürreşid İbrahim’in öncülüğünde Tatar pan-islamcıları tarafından İstanbul’da yayınlanmış olmasıdır. Ayrıca Teârûf-i Müslimîn dergisi İkinci Meşrutiyet İslamcılığı ve Türkçü/Turancılığı içinde farklı bir ses olmakla kalmaz, aynı zamanda XIX. yüzyıl sonlarında şekillenmeye başlayıp 1905 devriminin yarattığı liberal ortamda güçlenen Rusya kökenli Müslüman-Türk-Tatar siyasi hareketi içinde de özgün bir yer tutar.

Rusya kökenli Müslüman-Türk aydınların, İkinci Meşrutiyet dönemi fikir akımları üzerinde özellikle Türkçülüğün oluşumunda etkili olduğu sıkça tekrarlanmıştır. Bu çerçevede genellikle akla gelen kişi Yusuf Akçu-

3 Abdürreşid İbrahim’in Teârûf-i Müslimin dergisinin yayın hayatına son vermesi ve Trablusgarb yolculuğu hususunda Nesimi Yazıcı şu bilgileri aktarmaktadır: “Abdürreşid İbrahim, Trablusgarb’in İtalyanlar tarafından işgalinin ve böylece Afrika’daki son vatan toprağının da koparılmasının acısını bütün benliğinde hissetmişti. Fakat o üzülmekle yetinecek kişilerden değildi. Nitekim başta, devletimizin kurucusu Mustafa Kemal olmak üzere, birçok vatan evladı da, gönüllü olarak Libyalı kardeşlerinin savunmalarına katkıda bulunmak için bölgeye gitmiş ve savaşa iştirak etmişti. Fakat o asker değildi. Medrese tahsili olan, bunun devamı görevlerde bulunmuş bir kişi idi. Savaşın inceliklerini bilmiyordu. Şüphesiz bunlar bazıları için geçerli mazeretler olabilirdi. Abdürreşid İbrahim ise hemen kararını verdi. O sırada çıkarmakta olduğu Teârûf-i Müslimin dergisinin yayımını durdurdu. Osman Cudi ve aynı gayeyi paylaştıklarını yolda öğrendiği Nazmi Bey ile birlikte 31 Ekim 1911’de İstanbul’dan vapurla Mısır’a doğru hareket etti. Burada Enver Paşa’nın görev yaptığı Bingazi cephesine kadar “tam altmış beş gün çöllerde, her türlü sefalete, açlığa susuzluğa, tasavvur edilemeyecek kadar çok tehlikeye boyun eğip katlandı. O şöyle diyordu: Gerçi ben silahla yapılacak bir savaşın eğitimini almadım. Ama hiç değilse cepheye savaşan mücahitlere su da mı taşıyamam?” Bkz. Nesimi Yazıcı “Abdürreşid İbrahim Üzerine Birkaç Söz”, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996), Kayseri 1996, s.587.

ra'dır. Abdürreşid İbrahim'in, Yusuf Akçura'nın gittikçe coğrafyası daralan milliyetçiliği ile karşılaştırıldığında bir bakıma Enver Paşa'nın kişiliğinde ifade bulan daha genişlemeci milliyetçiliğe yakın olduğu görülür. Bu anlamda Abdürreşid İbrahim'in, Rus ve İngiliz sömürgeciliği başta olmak üzere her türlü sömürgeciliğe karşı duran geniş siyasi programı bugün ütopyk gibi görünecek olsa da İkinci Meşrutiyetin siyasi dünyasına yabancı değildir. Teârûf-i Müslimin dergisinde ifadesini bulan siyasi çizgi ekseninde, Abdürreşid İbrahim'in, Enver Paşa ile yakın ilişkileri bunun kanıtıdır.

İkinci Meşrutiyet'in İstanbul kökenli Sırat-ı Müstakim gibi İslamcı dergileriyle karşılaştırıldığında Teârûf-i Müslimîn'in yalnızca bir fikir dergisi olmakla kalmayıp bir siyasi çizginin aktivist organizatörü rolünü oynama amacında olduğu görülür".

Özbek'ten sonra konuya ilişkin en kapsamlı çalışmaları yapan Ahmet Kanlıdere'dir. Kanlıdere'nin "Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri (1910-1914)" (Kanlıdere, 2014, s.167-176) ve "Hilafet Merkezinde Pan-İslamist Bir Tatar Dergisi Teârûf-i Müslimîn (1910-1911)" (Kanlıdere, 2018, s.425-456) başlıklı iki çalışması bulunmaktadır. Yazarın ilk çalışmasında, Teârûf-i Müslimin Mecmuasının yanı sıra, *Türk Yurdu* ve Abdürreşid İbrahim'in Trablusgarb dönüşü İstanbul'da çıkardığı bir diğer mecmua olan *İslam Dünyası*'nda "Türkistan" a olan ilgi üzerinde durduğunu görmekteyiz. Kanlıdere'nin 2018 yılında yayınlanan ikinci çalışması ise Teârûf-i Müslimîn'in Özellikleri, Amacı ve Yazar Kadrosu, Abdürreşid İbrahim ve İslamcı Pan-Türkizm, Troyskili Ahmed Tâceddin, Rusyalı Müslüman Kadınlar ve Emine Semiye Hanım, Derginin Kırımı ve İdil-Uralı Yazarları alt başlıklarıyla dergiyi farklı bir bakış açısıyla ve tüm yönleriyle ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Yazarın bu çalışmasında dergiye dair tespitlerinden bir bölümü şu şekildedir;

"Teârûf-i Müslimîn'i çekip çeviren kişinin Sibiryalı Abdürreşid İbrahim olduğu anlaşılmaktadır. Hemen her sayıda yer alan başyazılar ona aittir. Derginin yazar kadrosunun önemli bir kısmı onun akraba, hemşehri ve tanıdıklarından oluşmaktadır. Oğlu Ahmed Münir Reşid ve kızı Fevziye Reşid de dergide yazmışlardır. Ayrıca, Sibiryalı yazarlar Âlimcan İdrisî ve Velîyullah Enverî'nin de dergide birer yazısı bulunmaktadır. "Sibiryalı Âişe" adlı bir yazar da dergiye mektuplar göndermiştir. Abdürreşid İbrahim'in yakın dostu olan Kazanlı din âlimi Musa Carullah ve Başkurdistanlı Şeyh Murad Remzi de dergiye yazı gönderenler arasındadır. Dergideki ikinci önemli şahsiyet Ahmed Taceddin de aslında Sibiryaya yakın bir şehir olan Troyski'dendir. Dolayısıyla, Abdürreşid İbrahim'le aşağı yukarı aynı bölgedendir ve büyük bir ihtimalle Kazan Tatarlarındandır. Bu sıralarda 30'lu yaşlarda olduğunu tahmin ettiğimiz Ahmed Taceddin, derginin bel kemiği sayılır. En ayrıntılı ve analitik yazılar ona aittir. Dergide altı

yazısı bulunan Kırımli Yakub Kemal ise o sırada 25 yaşında bir gençtir. O ve Ahmed Taceddin derginin sahipleri olarak görünmektedir. Kazanlı Yusuf Akçura, Pan-Slavizm hakkındaki yazılarıyla dergiye katkı sunmuştur. Kırımli yazarlar Safvetî Kemal ve Hasan Sabri Ayvazov'un dergide birer makalesi bulunmaktadır.

...Teârûf-i Müslimîn, 1911 yılı Şubatı'nda son sayısını çıkardıktan sonra kapanır. Derginin nasıl ve niçin kapandığına dair bir bilgi olmasa da, bu sıralarda İtalyanların Trablusgarb'ı işgal ettiği, dergiyi çekip çeviren Abdürreşid İbrahim'in ve sorumlu müdür Osman Cudî'nin oraya hareket ettikleri bilinmektedir. Bu iki şahsiyet, İstanbul'a döndükten sonra bu defa (15 Mart 1913'te) İslam Dünyası adında yeni bir dergi çıkarırlar. Fakat bu dergi öncekinin kalitesine ulaşamayacaktır” (Kanlıdere, 2018, s.427-429).

Teârûf-i Müslimîn Mecmuasında İlminskiy'in Mektupları

Nikolay İvanoviç İlminskiy'in mektupları, Teârûf-i Müslimîn Mecmuasının 18 Rebiülahir 1328 (29 Nisan 1910) tarihli ikinci sayısından itibaren “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminski'nin Mektubu” başlığı ile yayınlanmaya başlanmıştır. Aslında mecmuanın ikinci sayısında yayınlanan ilk mektup (Teârûf-i Müslimin, 29 Nisan 1910, s.30-32), bu mektupların mecmuada niçin yayınladığını izâh etmeye yönelik bir yazıdır. Yani İlminskiy'e ait değildir. Akabinde yayınlanan mecmuanın 3 Cemaziyelevvel 1328 tarihli üçüncü sayısı (Teârûf-i Müslimin, 13 Mayıs 1910, s.46-47) ile 17 Cemaziyelevvel 1328 tarihli dördüncü sayılarında (Teârûf-i Müslimin, 27 Mayıs 1910, s.67-69) yayınlanan mektup ise birbirinin devamı niteliğinde, iki parça halinde yayınlanan tek mektuptur.

Teârûf-i Müslimîn Mecmuasında İlminskiy'in sadece bir mektubu tek parça halinde yayınlanmıştır. Bu mektup, mecmuanın altıncı sayısında 16 Cemaziyelahir 1328 tarihinde yayınlanmıştır (Teârûf-i Müslimin, 25 Haziran 1910, s.102-105). Mecmuanın 27 Şaban 1328 (19 Ağustos 1910) tarihli on ikinci sayısında yayınlanan mektup ile 25 Ramazan 1328 (30 Eylül 1910) tarihli on altıncı sayısında yer alan mektup, birbirinin devamı niteliğindedir. Aynı şekilde mecmuanın 11 Ramazan 1328 (16 Eylül 1910) tarihli on dördüncü nüshasında yayınlanan mektubun devamı, on beşinci sayıda 18 Ramazan 1328 (23 Eylül 1910) tarihinde yayınlanmıştır.

Teârûf-i Müslimîn Mecmuasında “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy'in Mektubu” başlığı altında yayınlanan son mektuplar ise aslında İlminskiy'e ait olmayıp, vaktiyle İzmir'de ikamet eden misyoner Bayrafnikof tarafından İlminskiy'e yazılmış olan mektuplardır. Nikolay İvanoviç İlminskiy de bu mektupları Sen-Sinod Mahkemesi Reisi Mösyö Papidosof'a takdim etmiştir. Mecmuanın 29 Zilkâde 1328 tarihli yirmi dördüncü sayısı (Teârûf-i Müslimin, 2 Aralık 1910, s.391) ile 5 Zilhicce 1328 tarihli yirmi beşinci sayısında (Teârûf-i Müslimin, 8 Aralık 1910,

s.13-14) yer alan bu mektuplar, daha öncekiler gibi birbirinin devamı niteliğindedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Nikolay İvanoviç İlminskiy'in Teârûf-i Müslimîn Mecmuası'nın on farklı sayısında aynı başlıkla altı mektubu yayınlanmış ve bunlardan birinci mektup ile iki parça halinde yayınlanan altıncı ve son mektup İlminskiy'e ait değildir. Sırasıyla mev-zubahis mektupları ele aldığımızda;

Mecmuanın 18 Rebiülahir 1328 tarihli ikinci sayısında yayınlanan ilk mektup, bahsi geçen mektupların hangi niyetle yayınladığını izah etmektedir. Zira ilgili yazıda *“Mecellemizin gelecek nüshasından itibaren Rus siyasi çevrelerinde pek büyük roller oynayan, müteveffa İlminskiy'in Rusya İslamları hakkında bazı devlet adamlarına takdim ettiği mektupları neşrediyoruz”* (Teârûf-i Müslimin, 29 Nisan 1910, s.30) denilmektedir. Bu yazı aslında misyonerlerin daha çok dini hususlarda faaliyet göstermeleri lazım gelirken, Rus misyonerlerinin, hayatın her alanında söz sahibi olduklarını ortaya koymaktadır. Zira ilgili mektuptan aşağıya alıntıladığımız cümleler bu durumu gözler önüne sermektedir;

“Bir Ortodoks ruhanisinin yazdığı mektuplarda, İslamların siyasi hayatlarına dair malumat aramak belki de garip gelebilir. Çünkü siyasetle ruhanilik arasında hiçbir münasebet bulunmaktadır. Bir ruhaninin göreceği hizmet, kiliselerde ayin icra etmek, ahaliye vaaz ve nasihatte bulunmaktır... Yani misyonerlerin siyasetle uğraşmaması gerekir. Ancak bu durum Rusya'da tam tersidir. 1905 İhtilaline kadar, Rusya Müslümanlarının bütün siyasi işleri Ortodoks misyonerlerin kontrolündeydi. Mahkeme-i Şeriyeye müftü tayin edilecekse, bu misyonerlerin oylarıyla tayin edilir, okulların açılıp-kapanması hususunda onlara danışılır, kitap-gazete yayınlanması gibi konularda onların müsaadesi gerekirdi. Yani ülkede İslami işlere dair her ne var ise, hepsi misyonerler tarafından idare olunmaktaydı.

Dolayısıyla mektuplarını yayınlayacağımız İlminskiy, bütün hayatını İslamiyet ve İslamlar aleyhine uğraşmaya hasretmiştir. Çalışkan ve siyasette oldukça maharetli olan İlminskiy'in yazdığı mektuplar, İslamlar için oldukça önemlidir. İlminskiy'in, Sen-Sinod Mahkemesindeki nüfuzunu ve bu mahkemenin Rusya'da sahip olduğu gücü göz önünde bulundurursak bu mektupların önemi bir kat daha artacaktır” (Teârûf-i Müslimin, 29 Nisan 1910, s.30-31).

Yukarıda yer verdiğimiz ifadelerden anlaşıldığı üzere, Rusya Türkleri-İslamları üzerinde misyonerler hemen hemen her alanda söz sahibiydiler. Bu misyonerler arasında ise en çok göze çarpan isim ise Nikolay İvanoviç İlminskiy'di.

Ele alacağımız mektuplar arasında belki de en ilginç olanı, mecmua-nın ikinci ve üçüncü sayılarında iki kısım halinde yayınlanan mektuptur. Zira bir taraftan İslam dininin Müslümanlara birlik olun çağrısını Kuran-ı Kerim'den ayetler ile örnekleyen, ancak buna rağmen Müslümanların du-yarsızlığından bahseden İlminskiy, diğer taraftan Rusya için en büyük tehlike olarak ifade ettiği İsmail Gaspıralı ve onun Tercüman Gazetesine bu mektubunda dikkat çekmektedir. Bahsini ettiğimiz mektubun ilk kısmı daha önce de belirttiğimiz üzere, 3 Cemaziyelevvel 1328 tarihinde yayınlanmıştır. İlminskiy mektubunda özetle şu sözleri sarf etmektedir (Teârûf-i Müslimin, 13 Mayıs 1910, s.46-47);

“Vaktiyle Arabistan ve Mısır’da bir müddet kalarak bin bir zorlukla Arap lisanını öğrendim. İslam memleketlerinde olduğum tarihlerde kimliği-mi gizledim ve bulunduğum ortamlarda kendimi Müslüman olarak tanıttım.

Bugün Rusya Müslümanlarının sayısı 30-40 milyondur. Bunlar bugün için gaflettedirler. Bu durum biz Ruslar için bir fırsattır. İleride Müslü-manlar bu durumun elbette farkına varacaklar ve bu durumdan kurtul-manın yollarını arayacaklardır. Dolayısıyla bu yolların önünü şimdiden kapatmamız gerekmektedir.

Müslümanlara-Türklere şefkatle yaklaşarak, onları korkutmadan ya-vaş yavaş Ruslaştırmamız gerekmektedir. Aralarındaki derin ayrılıkları muhafaza etmeliyiz. Zira Müslümanlar Kuran-ı Kerim’den bihaberdirler. Hâlbuki Âl-i İmrân Sûresi 103. ayette “Hep birlikte Allah’ın ipine (kita-bına, dinine) sınıksız sarılın” denilmektedir. Ancak buna rağmen, Müs-lümanlar bu ayette yer alan ifadeleri anlamamaktadırlar. Eğer anlamış olsalardı aralarında bu kadar derin ayrılıklar olması mümkün değildi. Necm Suresi 39. Ayetini ise hiç dikkate almıyorlar. Zira ilgili ayette Allah mealen “insan için ancak çalıştığı vardır” demektedir. Ancak Müslüman-lar her şeyi kadere terk etmekte, hiç yorulmadan, emek sarf etmeden, ke-ramet ve dua ile büyük başarılar kazanmayı beklemektedirler. Bu durum Kuran-ı Kerim ile taban tabana zıttır.

Benim öteden beri Arap lisanını tahsilden maksadım, İslam dininin esası olan Kuran’a iftiralar yaparak, mümkün olduğu kadar gençleri İsla-miyet’ten soğutmaktır. Bana kalırsa bir an evvel Müslümanlarla Kuran-ı Kerim’in arasını açmalıyız.

Bunun dışında bir diğer önemli konu ise eğitimidir. Müslümanlar eski usullerde eğitim görmektedirler. Kafkasya, Kırım, Kazan’daki İslam ahalisi bugün hala eski usulde eğitime devam etmektedirler. Bu durumu muhafaza etmemiz gerekir. Birkaç yüz çocuğun bir odanın içerisine dolu-şarak, nizamsız-intizamsız bir şekilde eğitim görmeye devam etmeleri ha-linde Kuran-ı Kerim’i anlamayı bir tarafa bırakın, yakında kendi dillerini unutacaklardır”.

Bu mektubun devamı ise bir sonraki sayıda, mecmuanın 17 Cemaziyelevvel 1328 (27 Mayıs 1910) tarihli dördüncü sayısında yayınlanmıştır. Eğitim meselesi, Müslümanlar üzerinde imamların etkisi ve nihayetinde İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi, mektubun ikinci kısmında üzerinde durulan meseleler arasında yer almaktadır. Mektupta özetle şu ifadeler yer almaktadır (Teârûf-i Müslimin, 27 Mayıs, s.67-69);

“Müslümanlar arasında eski usulde eğitimin devam edeceğine eminim. Bizim için en iyi yol Müslümanları mutaassıp (bağnaz) imamların terbiyesine bırakmaktır. Zira imamların cahilce verdikleri eğitim Müslümanları şüphesiz inkıza (dağılma-yok olma) götürecektir. Müslümanlar imamlarına büyük kıymet verirler. Ancak onlar ekseriyetle boş laflar sarf ederler. Bizim için memnuniyet verici bir diğer olay ise, bahsi geçen imamların herhangi bir meseleyi kavga etmeden halledememeleridir. Birbirlerinden intikam almak, birbirlerini ahalinin gözünde küçük düşürmek bunlar arasında huy olmuştur.

Bir başka husus olarak, bizim Rusya’da en büyük düşmanımız İsmail Bey Gasprinski’dir. Bu şahıs uzun yıllardan beri “Tercüman” isimli bir taraflı Türkçe bir taraflı Rusça olmak üzere gazete çıkarmaktadır. Bu gazete İslamların gözlerini hayli açtı ve hala açmaktadır. İslamlar bu sayede dinlerinin hakikatini anlayarak medeniyete doğru ilerlemektedirler. Tercüman işe yeni usulde kitaplar basmakla başladı. Bu kitaplar her tarafa dağıtılarak ahali arasında az-çok rağbet kazandı. Basıldıktan itibaren yeni usulde olan bu kitaplar okutturulmaya başlandı. Bu yeni usule kendileri “usul-ü cedid” diye isimlendirmişlerdir.

İmamlar bu yeni usule muhalif olmuşlardır. Ahali arasında propaganda yaparak, pek çok yere fitne saçtılar. İşte bunun için böyle imamlar bizim manevi dostlarımızdır. Bunlar nasıl dostumuz ise gençleri de manevi düşmanlarımızdır. Çünkü onlar Rus lisanına aşına olduklarından, onların milletleri hakkında kurduğumuz planları okuyarak milletlerine anlatıyorlar. Risaleler yazarak, terakkilerine son derece gayret ediyorlar. Bu nedenle gençlere bir çare bulmalıyız. Bana kalırsa bu çare de, mutaassıp imamlarıyla – eski fikirli ihtiyarları gençlerin aleyhine teşvik ve tahrik etmeliyiz. Bu suretle yeni usuldeki mektepler bir bir kapanabilir. Eğer bu şekilde hareket edersek, ümit ediyorum, Tercüman’ın çıkardığı usul itibarını kaybeder, gözden düşer”.

Teârûf-i Müslimîn Mecmuası’nda İlminkiy’in sadece bir mektubunun tek parça halinde yayınlandığını ifade etmiştik. Bu mektup, mecmuanın altıncı sayısında 16 Cemaziyelahir 1328 tarihinde yayınlanmıştır (Teârûf-i Müslimin, 25 Haziran 1910, s.102-105). Mektubun içeriğine baktığımızda, İlminkiy’in mektubundan evvel, giriş ya da sunum mahiyetinde bir yazının mektubun öncesinde yer verildiğini görmekteyiz. Bu yazı ile okuyucuya,

Tatarların ne suretle devletlerini kaybettikleri, Rus esaretine giriş süreçleri, Korkunç İvan'ın Kazan ve diğer İslam beldelerini işgali ve buralarda gerçekleştirdiği katliamlar, sağ kalan bir kısım Müslümanın canlarını kurtarmak pahasına Hristiyanlığa geçmiş gibi göründükleri gibi hususlara temas edilmiştir. Uzun yıllar Hristiyanmış gibi gözükten bu unsurların hiçbir zaman İslamiyet'ten kopmadıkları da yine aynı yazıda ifade edilmiştir. İlminskiy'in mektubu göz önünde bulundurulduğunda, böylesi bir açıklamanın neden yazıldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Zira İlminskiy'in mektubunda birkaç köy özelinde Rusya'nın uyguladığı politikaların bir bakıma analizinin yapıldığını görmekteyiz. İlminskiy tarafından Sen-Sinod Mahkemesi reisi müteveffa mösyö Papidanosfa gönderilen mektupta özetle şu bilgilere yer verilmektedir (Teârûf-i Müslimin, 25 Haziran 1910, s.102-105);

“Bu mektubumda Kazan Vilayeti Memadis (?) Sancağındaki mükrehler (istemediği ve çirkin gördüğü bir işi yapmaya zorlanan kimse) hakkını da malumat vereceğim. Sancağa bağlı Yelişef köyü 1870 yılına kadar hâlis Hristiyan mükrehlerle sakin bir Ortodoks köyü idi. Etrafında 4-5 tane mükreh köyleri bulunmaktaydı. Bizler bu köylere önem vermeyerek, büyük ihmalde bulduk. Buraya bir kilise inşa etmediğimiz için, buranın ahalisinin kalbine Hristiyanlık hiçbir zaman tam olarak yerleşmedi. Bu köye 1848 yılında dini ahvallerini kontrol etmek üzere müfettiş gönderilmişti. Müfettişin hazırladığı rapora göre buranın ahalisi arasında İslamiyet'e meyil olduğu, ancak hükümetten korktukları için bunu gizledikleri yazılıydı. Bu durumu 1865 yılında da teyit ettik. Aynı köyden Hristiyanlığa geçen Filyif (?) isimli birinden köy ahalisinin ne suretle İslamiyet'e avdet ettiklerine dair hayli malumat aldık. Bu malumatlar doğrultusunda kimlerin bu işe kalkıştıklarını tespit ederek onları tutuklayarak, canlarını yakarak, korkutarak tekrar Hristiyanlığa geçmelerini sağladık. Fakat şurasını arz ederim ki bütün başarımız bundan ibarettir.

1870 yılında adı geçen köye bir kilise inşa ederek, buraya etrafta bulunan hakiki manada Hristiyan olan köyler bağlandı. Aslen Tatar olup, Hristiyanlığı kabul etmiş olan keşişler atandı. Ancak bu köye inşa ettiğimiz kilise, kendisinden beklediğimiz neticeyi vermedi. Köy ahalisi bunu hükümet tarafından kendilerine buyrulan bir ihsan olarak algılayacaklarına, bilakis kendilerine bir düzen tertip edildiği şeklinde telakki ettiler. Çünkü köylerine kilise inşa edilmesi, eskiden bağlı oldukları İslami duygularına dokunmaktaydı. Kilisenin inşa edilmesinden sonra takip ettikleri siyaseti değiştirerek, İslamiyet'e olan meyillerini açığa çıkarmadan, gizli gizli insanları İslamiyet'e davet etmeye başladılar.

Şurasını ifade etmem gerekir ki; eğer bizim Rusların tembelliği ve basiresizliği, Tatarların ise bugün ibraz ettikleri faaliyetleri bu şekilde devam ederse, bizim almaya çalıştığımız tedbirlerin hiçbir hükmü olmayacaktır.

Teârûf-i Müslimin Mecmuasında, bir sonraki mektubun 6 sayı sonra yani yaklaşık 65 gün sonra yayınlandığını görmekteyiz. Mecmuanın 27 Şaban 1328 (19 Ağustos 1910) tarihli on ikinci sayısında bu durum şu şekilde açıklanmaktadır; *“Rus misyonerlerinden müteveffa İlminskiy’in mektuplarını daha önce yayınlamaya başlamıştık. Bu mektuplar çok önemli olsa da, mecmuamızın hacminin müsaade etmemesi ve diğer önem arz eden yazılara yer vermemizden dolayı, İlminskiy’in mektuplarına ara vermiştik. Ancak bu sayıdan itibaren mektupları tekrar neşretmeye başlayacağız”* (Teârûf-i Müslimin, 3 Eylül 1910, s.198). Bununla birlikte okuyucuya bir hatırlatmada bulunan mecmua, bu mektupları yayınlamaktaki gayenin, İslamların XIX. asır tarihlerine hizmet etmek, misyonerlerin ne kadar çalıştıklarını ortaya koymak ve misyonerlerin tüm çabalarına rağmen, İslamların benliklerini ve dinlerini asla terk etmediklerini dile getirmek olduğunu ifade etmektedir. Son olarak ise bu mektuplar vesilesiyle Osmanlılara, Rusya Müslümanlarının mazisine dair fikir vermenin hedeflendiği vurgulanmaktadır.

Daha önce belirttiğimiz üzere mecmuanın on ikinci sayısı ile on altıncı sayısında yayınlanan mektuplar birbirinin devamı niteliğindedir. Bu bağlamda mektubun ilk kısmı, on ikinci sayıda neşredilmiş ve bu mektupta Ufa Vilayetinin genel durumu ile vilayette yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. İlminskiy bu mektubunda özetle şu cümleleri sarf etmiştir (Teârûf-i Müslimin, 3 Eylül 1910, s.198-200);

“Ufa Vilayetine bir İslam memleketi demek daha doğru olsa gerek. Zira burada Müslümanlar sadece nüfus olarak değil hemen hemen her konuda Ruslara üstündürler. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında İslam gençlerinin etkisi oldukça büyüktür. Zira onlar mekteb-i harbiye ve darülfünun gibi yüksekokullardan mezun olduktan sonra, Müslümanların arasına dağılıp, ahaliyi aydınlatmaktadırlar. İslam gençleri hukuklarını müdafaa için ne kadar çok çalışıyorlarsa, bizim gençlerde hukuklarını müdafaa edecekleri vakit o kadar gaflette kalıyorlar ve o kadar da uyuyorlar. Bununla birlikte Ufa Vilayetinde Müslüman aydınların sayısı, Rus aydınların sayısından oldukça azdır. Ancak buna rağmen Müslüman aydınlar daha çok iş görürler ve her bir işte Ruslara galip gelmektedirler.

Ufa Vilayetinde Hristiyanlaşmış Tatar, Çuvaş, Mardva, Cirmiş ve Vutan kavimleri pek çoktur. Fakat bunların hangisi olursa olsun Müslümanlara nispeten sayıları azdır. Ve bununla beraber kendi milliyetlerini ve dinlerini muhafaza edebilecek durumda değildirler. Onun için bunlar arasına İslam girdiği anda hızla yayılmaktadır. Bunlardan bir kısım Çuvaş, İslam’a şiddetle meyillidirler. Müslümanların sürekli surette Hristiyanlaşmış bu unsurlarla münasebette bulunmaları bu sonucu ortaya çıkarmıştır. Eğer bizim din adamlarımız işlerini düzgün yapsalardı böyle bir sonuç ortaya çıkmazdı. Ancak bizim din adamlarımız daha iş görebilecek, elinde-

kini başkasına kaptırmayacak halde değildir. Dolayısıyla Hristiyanlaşmış bu unsurlarla yakından ilgilenmemiz bizim için önemli bir meseledir”.

Yukarıda özetle verdiğimiz mektubun devamı mecmuanın on altıncı sayısında, 25 Ramazan 1328 tarihinde (Teârûf-i Müslimin, 30 Eylül 1910, s.261-262) yayınlanmıştır. İlminskiy mektubun devamında Belbeyi Sancağı dâhilinde bulunan 550 haneli Yumoşva ve Simonkire(?) isimli iki Çuvaş köyü üzerinden misyonerlik faaliyetlerinin nasıl yapılması gerektiğine dair düşüncelerini aktarmaktadır. Ayrıca Ufa’da neşredilmeye başlanan “Vistenin Ufi” isimli gazete hakkında malumat vermektedir. İlminskiy’in mektubunda özetle şu cümleler yer almaktadır;

“Yumoşva ve Simonkire iki Çuvaş köyüdür. Bu köylerde kilise bulunmamaktadır. En yakın kilise 40-50 kilometre uzaklıktadır. Burada bulunan din adamımız, Misyoner cemiyetimizden Yumoşva köyünde bir misyoner okulu açmasını talep etmişti. Bu talep karşılıksız kalmadı ve bahsi geçen köye hakiki Ortodokslar yetiştirecek okul açıldı. Okulun hemen yanına kilise inşa edildi. Bu örneği her yere yaymamız bence pek makul ve isabetli bir karar olacaktır.

Ufacık bir İslam köyüne bakıldığında köyün üzerinden bir mescidin ince minaresi süzülüp çıkarak, gelip gidene köyün bir İslam beldesi olduğunu haber veriyor. Elbette bunun insan duygularına olan tesirini kimse inkâr edemez.

1881 senesinde Ufa’da “Vistenin Ufi” adıyla bir gazete neşredilmeye başlandı. Bu gazeteyi çıkaran ve yazarları her ne kadar bence meçhul ise de, gazetenin çıkmasında yüksekokullarda okuyan İslam gençlerinin dahil olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu gazeteyi İslamlar, yayın hayatına başladığından beri büyük bir ferahla karşıladılar” (Teârûf-i Müslimin, 30 Eylül 1910, s.262).

Teârûf-i Müslimin Mecmuası’nda yayınlanan bir diğer mektup ise, on dördüncü ve on beşinci sayılarda yayınlanan mektuptur. Yani İlminskiy’in bu mektubu da iki kısım halinde yayınlanmıştır. Mektubun ilk kısmı, 11 Ramazan 1328 tarihinde mecmuanın on dördüncü sayısında (Teârûf-i Müslimin, 16 Eylül 1910, s.232-234), ikinci kısmı ise on beşinci sayıda 18 Ramazan 1328 tarihinde (Teârûf-i Müslimin, 23 Eylül 1910, s.247-248) yayınlanmıştır.

Yine Sen-Sinod Mahkemesi Reisi Mösyö Papidanosf’a yazılan mektup, “İslam Matbuatı” başlığını taşımaktadır. Bununla beraber muhteviyatında ağırlıklı olarak, İlminskiy’in İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesine dair düşüncelerini görmekteyiz. İlminskiy’in mektubunda kısaca şu bilgilerin yer aldığını görmekteyiz;

“...İslam matbuatından Bahçesaray’da yayınlanan Tercüman Gaze-

tesini nazar-ı dikkatinize celb etmek istiyorum. Rusya İslamlarının önemli amaçlarından biri de cem edebilmek yani bir araya gelebilmektir. Bunu başarabilmeleri için her şeyden ziyade bugünkü Türkçe’de var olan şivelerin birleşmesine şiddetle ihtiyaçları vardır. İşte “Tercüman” burada dikkatimizden kaçmamalıdır. Zira Tercüman Gazetesi şivelerin birleşmesi için çalışıyor. Tercüman’ın lisan hususunda bir başka maksadı vardır ki, o da Rusya İslamlarını Osmanlı Türkiye’si üzerinde toplamaktır. Yani Rusya İslamları arasında resmi dil olarak Osmanlı Türkçesini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu gayretin karşılığı şimdiden görünmeye başlanmıştır. Kazan şehrinde Osmanlı şivesiyle yazılmış ders kitaplarının sayısı yıldan yıla artmaktadır.

İşte buradan anlaşılıyor ki Gasprinski, Rusya İslamlarına Avrupa medeniyetini Ruslardan başka bir vasıta ile kabul ettirmek istiyor. Bu vasıta da kendi soydaşları ve dindaşları olan Osmanlı Türkleridir. Bu hususta bir planlarının oldukları aşikârdır.

Diğer taraftan Rusyalı İslam gençleri bütün kuvvetleriyle çalışmakta ve Rusya İslamları arasında büyük bir medeniyet tesis etme gayreti içerisinde dirler. Eğer bu çalışmalarında başarıya ulaşırlar ise, İslamların dini ve millî merkezi olan Ufa ve etrafı büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalacaktır...” (Teârûf-i Müslimin, 16 Eylül 1910, s.232-234).

“Son senelerde Kazan Müslümanları hızlı bir gelişim göstermişlerdir. Kazan’ın büyük tüccarları ve muteber ricali dini merkezlerine (Ufa’ya) büyük önem vermektedirler. Diğer taraftan İmam Sahilef’i müftülük bünyesinde önemli görevlere tayin ettirmeleri ve kendisine 600 ruble maaş vermeleri bize alenen, İslamlar dinlerine ne ölçüde muhafaza edebileceklerini göstermektedir. Benim fikrime kalırsa bütün bunların arkasında İsmail Gasprinski bulunmaktadır. Bir an evvel Sahilef’i görevden uzaklaştırmamız gerekmektedir.

Dikkatlerinizi şuraya çekmek istiyorum. Eğer İslamlar bu güne kadar kendilerine bir siyasi merkez tayin edememişlerse, bundan sonra kendilerine merkez olarak Ufa’yı seçeceklerdir. Yahu bu nasıl hal! Cahil dediğimiz İslamlar bugün bizim bütün uykularımızı kaçırıyorlar. İmparatoriçe II. Katerina şer’i mahkemeleri tesis ederken bir maksadı bulunmaktaydı. İnkâr edilemez, vaktiyle hayli faydası görüldü. Şer’i mahkemeler kurulurken müftülük rütbesi ancak bir piskopos derecesinde idi. Lakin bugünkü müftünün İslamlar üzerindeki nüfuz ve hukuku adeta bir patriklik kadardır. Dolayısıyla benim bugün düşündüğüm bir şey varsa oda Ufa Müftülüğünü kapatmaktır. Fikrimce biz her şeyden evvel bunu yapmaya mecburuz. Ayrıca şer’i mahkemelerin boşanma, nikâh, miras gibi meselelerde gördüğü davaları-işleri vilayet mahkemelerinin görev alanına devretmeliyiz. Böyle olmadığı takdirde işimiz oldukça zordur...” (Teârûf-i

Müslimin, 23 Eylül 1910, s.248)

Teârûf-i Müslimin Mecmuasında “Rusya Misyonerlerinden Müt-evffa İlminski’nin Mektubu” başlığıyla yayınlanan son mektup, derginin yirmi dördüncü ve yirmi beşinci sayılarında ikiye ayrılarak yayınlanmıştır. Daha öncede ifade ettiğimiz üzere bu mektup aslında İlminskiy’e ait olmayıp, İzmir’de ikamet etmekte olan misyoner Bayrofnikof tarafından İlminskiy’e yazılmıştır. O da mektubu Sen-Sinod Mahkemesi reisine takdim etmiştir. Mecmuanın 29 Zilkâde 1328 tarihli yirmi dördüncü sayısı (Teârûf-i Müslimin, 2 Aralık 1910, s.391) ile 5 Zilhicce 1328 tarihli yirmi beşinci sayısında (Teârûf-i Müslimin, 8 Aralık 1910, s.13-14) yer alan bu mektuplar, daha öncekiler gibi birbirinin devamı niteliğindedir. Ancak muhteviyat açısından önceki mektuplardan oldukça farklılık arz etmektedir. Nitekim mektupta daha çok Osmanlı Devleti’ne ilim tahsil etmeye giden talebelerin durumu ile hac için Rusya’dan ayrılan Müslümanların durumlarıyla ilgili tespitler göze çarpmaktadır. İlgili mektupta özetle şu ifadelere yer verildiğini görmekteyiz;

“Osmanlı Devleti’ne tahsile giden Rusyalı Müslüman öğrenciler ile hac için ülkeden ayrılan İslamların, Türkiye’de ne yaptıkları, ne ekip biçtikleri bizim için son derece önemlidir ve bir dakika bile dikkatten kaçır-mamız gereken hususlardan biridir. Ancak bizim bunlar hakkında en küçük bilgimiz bile bulunmamaktadır. Bunlar Osmanlı Devleti’ne girdikleri andan itibaren Rusların dikkatini çekmeyecek yerlere sığınıyorlar” (Teârûf-i Müslimin, 2 Aralık 1910, s.391).

“Türkler, Rusyalı İslam talebelerine pek hoş muamele ediyorlar. On-lara daima mazlum kardeşleri gözüyle bakıyorlar. Onlara yardımlarda bulunuyorlar, hatta sultanın kendisi bile onlara ayrı bir önem veriyor. Selamlık resminde ahali arasından onlara bakarak selamlıyor. Bunlar ekseriyetle camilerde tahsil ediyorlar. Maaşlarını her ne kadar oradaki vakıflardan alarak temin edildiği konuşulsa da, bunlara sultanın para da-ğdırdığı kanaatindeyim” (Teârûf-i Müslimin, 8 Aralık 1910, s.14).

Sonuç

16 Nisan 1910-2 Şubat 1911 tarihleri arasında Abdürreşid İbrahim öncülüğünde İstanbul’da yayınlanan Teârûf-i Müslimîn Mecmuasında, Nikolay İlminskiy’e ait mektuplar üzerine bir değerlendirme yaptığımızda;

Nikolay İvanoviç İlminskiy’in yaşadığı dönem (1822-1891), Kırım’ın henüz yeni işgal edildiği, aynı şekilde Kafkasya’da Rus işgallerinin tamamlanmak üzere olduğu ve nihayetinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan işgalinin gerçekleştiği dönemdir. Yani 1783 yılında Kırım’ın işgaliyle başlayan süreç, XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya’nın işgaliyle devam etmiş, yüzyılın ikinci yarısında ise Türkistan coğrafyasının işgali

ile tamamlanmıştır. Bu durum, İlminskiy'in mektuplarında da ifade ettiği üzere yaklaşık 30-40 milyon Müslüman-Türkün artık Rus tebaası olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın çok geniş topraklarda yaşamalarını sürdürmekte olan 30-40 milyon Müslüman-Türk nüfusa karşı takip etmesi gereken politikalar üretmesi gerekmektedir. Şüphesiz bu nüfusun Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılması, daha özelden Ortodokslaştırılması Rusya'nın en büyük arzularından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın tesis ettiği misyonerlik komiteleri, akademilerde açtığı Protivomusulmanskoe Otdeleniye" (Müslümanlık Karşısı Bölümü) gibi bölümler bu amaca hizmet gayesiyle kurulmuştur.

Rusya, Müslüman-Türk nüfusu Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için iki yol izleyebilirdi. Bunu ya zorla gerçekleştirecekti ya da daha ılımlı bir politika takip ederek gerçekleştirmeye çalışacaktı. İlminskiy'in mektuplarında da ifade ettiği üzere, Müslüman-Türklerin zorla Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılması doğru bir yöntem değildi. Olması gereken, devlet okulları vasıtasıyla bu insanlara kendi ana dillerinde Hristiyanlığı öğretmekti.

İlminskiy'in mektuplarında, Müslümanlara nasıl yaklaşıması gerektiği ve Müslümanlar arasındaki bölünmüşlüklerin kendileri için taşıdığı önem üzerinde hassasiyetle durulduğunu görmekteyiz. Ayrıca eski usulde eğitimin devam etmesini, Müslümanlar arasında İsmail Gaspıralı'nın başlattığı "usul-ü cedid" yani yeni usulde eğitimin misyonerlik faaliyetlerine yönelik en büyük tehditlerden biri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. İsmail Gaspıralı ve O'nun Tercüman Gazetesi ile yayınladığı kitapların, Rusya Müslümanları arasında ilgiyle takip edildiğine dikkat çeken İlminskiy, hem bu durumu bertaraf edebilmek için hem de gençler için de özel önlemler alınması gerektiğini ifade etmektedir. Zira yüksekokullarda okuyan Müslüman-Türk gençlerinin, ahalinin değişimi ve gelişiminde Rusya aleyhinde önemli işler başardıklarını mektuplarında vurgulamaktadır. Dolayısıyla İlminskiy'in, İslam ahali arasında kadimciler ile cedidçiler ayrımını ortaya çıkararak ve de körükleyerek, durumu Rusya lehine çevirmenin gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

İlminskiy'in mektuplarında üzerinde durduğu bir diğer konu ise, sonradan Hristiyanlaşan unsurlardır. Bunlara yönelik çalışmaların arttırılması ve bu unsurlar ile Müslümanlar arasına mesafe konulmasının kendileri için hayati derecede önem arz ettiğini vurgulayan İlminskiy, bu unsurların eski dinleri İslamiyet'e dönme eğiliminde oldukları için, onları mümkün olduğu kadar Müslümanlardan uzak tutmanın zaruri olduğunu ifade etmektedir.

Kendi münevverleri ve gençlerinin basiretsizlikleri ile tembelliklerine de atıf yapan İlminskiy, buna mukabil İslam aydınlarının ve gençle-

rinin her yönüyle Ruslardan daha çalışkan, bilinçli ve üstün olduklarını mektuplarında dile getirmektedir.

Netice itibariyle İlminskiy'in mektuplarında Rusya'nın hangi hususlarda hata yaptığı, Müslümanlara karşı ne gibi önlemler alınması lazım geldiği gibi birçok hususa temas edilmiştir. Diğer taraftan Rus tebaası durumunda olan Müslümanların da her şeyin farkında oldukları ve Rusya'nın uygulamaya çalıştığı politikalara karşı direnç gösterdikleri, yine İlminskiy'in mektuplarından anlaşılmaktadır. Şüphesiz bunda İsmail Gasprıralı, Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Şehabaddin Mercâni, Musa Carullah, Sadri Maksudi, Hasanbey Zerdâbi, Münevver Kâri gibi isimler ile burada isimlerini zikredemediğimiz birçok ismin büyük mücadelesi ve emeği bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agaev, M. M. (2014), “Mirza A. K. Kazem-Bek: biografiya i nasledie, nasledie mirzi Kazem-Beka: istoriya i sovremennost”, Dokladı i soobşeniya mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, (Kazan, 20-21 Noyabr 2013 g.), Kazan, St. Peterburg, Baku Foliant, s. 19-25.
- Akgül, S. - M.Durmuş (2009), “18. ve 19. Yüzyıllarda İlminskiy’in Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan’ın Milli Eğitim Politikası ve İbray Altınсарın”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, ss.197-205.
- Altunbay, Müzeyyen (2016),“Sibirya’dan Japonya’ ya Bir Türk Seyyah: Abdürreşid İbrahim Efendi Ve Teârûf-i Müslimîn Dergisinde Eğitim Meselesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.9, Sayı:45, Ağustos 2016, s. 530. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/a-turkish-traveler-from-siberia-to-japan-abdurresid-ibrahim-effendi-and-theissue-of-education-in-the-magazine-of-terufi-.pdf> (Erişim 06.05.2022)
- Arık, Durmuş (2006), “Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dinî Dini İnanışları”, AÜİFD 47 (I), s. 67-86.
- Gureviça, Ya. G. (1984), Russkaya şkola, St. Peterburg, s.280-281.
- Kanlıdere, Ahmet (2014), “Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri (1910-1914)”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi • Cilt 1, Sayı 2, Sonbahar 2014, ss. 167-176.
- Kanlıdere, Ahmet (2018), “Hilafet Merkezinde Pan-İslamist Bir Tatar Dergisi Teârûf-i Müslimîn (1910-1911)”, İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce Ve Dergiler, Cilt 1, Editör Lütfi Sunar, İstanbul, ss.425-456.
- Kefeli, Agnes Nilüfer (2002), “Nikolay İlminskiy: Orta Volga Müslüman Türk Halkları Üzerindeki Siyaseti”, Türkler Ansiklopedisi, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 451-459.
- Kolçerin, A. Nikolay (1879), “İvanoviç İlminskiy i evo osnovnie pedagogičeskie vzgladı”, Smolenskie eparhialnie vedomosti, No: 2, 1897, s. 83-88.
- Kolçerin,S.A. (2013), “Pravoslavnaya missiya çerez prosveshenie: şkolı N. İ. İlminskovo vo vtoroy polovlenie XIX-naçala XX vv.”, Hristianskoe Çtenie, T. 1 (48), s. 122-125.
- Lebedev, P. A. (1990), Antologiya pedagogičeskoj misli Rossii vtoroy polovini XIX-naçala XX v., Moskva, s. 159.
- Materialı po istorii obrazovaniya i prosvesheniya narodov Volgo-Uralya v rukopisnih fondah N. İ. İlminskova, Sbornik Dokumentov i materialov, Kazan, 2015.
- Özbek, Nadir (1995), “Abdürreşid İbrahim: İslamcı Bir Eylem Adamı”, Toplumsal Tarih, Sayı 19, s. 11.

- Özbek, Nadir (1995), “Abdürreşid İbrahim ve İkinci Meşrutiyet Yılları: Teârûf-i Müslimîn ve İslâm Dünyası Dergileri”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 20.
- Özbek, Nadir (2002) “İkinci Meşrutiyetin İstanbul’unda Tatar İslamcıları: Teârûf-i Müslimin Dergisi”, *Müteferrika*, Sayı 21, ss.45-67.
- Sabirzyanov, G. S. (2005), “İlminskiy Nikolay İvanoviç”, *Tatarskaya Entsiklopediya*, T.2 Redaktör: M. H. Hasanov, Kazan, s. 557.
- Şahin, Onur (2018), “Teârûf-i Müslimin Dergisine Göre Çarlık Rusya’sında Türklerin Meseleleri ve Çözüm Arayışları”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Teârûf-i Müslimin (29 Nisan 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 2*, 18 Rebiülahir 1328, İstanbul, ss.30-32.
- Teârûf-i Müslimin (13 Mayıs 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 3*, 3 Cemaziyelevvel 1328, İstanbul, ss.46-47.
- Teârûf-i Müslimin (27 Mayıs 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 4*, 17 Cemaziyelevvel 1328, İstanbul, ss.67-69.
- Teârûf-i Müslimin (25 Haziran 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 6*, 16 Cemaziyelahir 1328, İstanbul, ss.102-105.
- Teârûf-i Müslimin (3 Eylül 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 12*, 27 Şaban 1328, İstanbul, s.198.
- Teârûf-i Müslimin (16 Eylül 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 14*, 11 Ramazan 1328, İstanbul, ss.232-234.
- Teârûf-i Müslimin (23 Eylül 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 15*, 18 Ramazan 1328, İstanbul, ss.247-248.
- Teârûf-i Müslimin (30 Eylül 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 16*, 25 Ramazan 1328, İstanbul, ss.261-262.
- Teârûf-i Müslimin (2 Aralık 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 1, Sayı 24*, 29 Zilkade 1328, İstanbul, s.391.
- Teârûf-i Müslimin (8 Aralık 1910), “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminskiy’in Mektubu”, *Cilt 2, Sayı 25*, 5 Zilhicce 1328, İstanbul, ss.13-14.
- Topsakal, İlyas (2009), *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Topsakal, İlyas (2011), “Rus İmparatorluğunda Yeni Ortodoks Yapılanma: İlminskiy ve Sistemi 1860-1917”, *Tarih Dergisi*, Sayı 51, İstanbul, ss. 47-71.
- Uzun, Mustafa İzzet (1988) “Abdürreşid İbrahim”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, TDV Yayınları, İstanbul, s. 295-297.

Yazıcı, Nesimi (1996), “Abdürreşid İbrahim Üzerine Birkaç Söz”, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996), Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 2, Kayseri s.587.

Znamenskiy, P. (1896), Vasiliy Timofeyeviç Timofeyev. Nekrolog, Kazan: Tipolitografiya İmperatorskova Universiteta, s. 49.

Ekler

واعظوهوا بحیل الله جمیعا ولا تفرقوا...

تَعْلَامِ مُسْلِمِیْنِ

وجماؤکم شعوبا وقبائل اتعارفوا...

دینی سیاسی تاریخی فلسفی واحوال نما اسلامدن بحث هفتاقی مجلهدر
تاریخ تاسیس ۳۲۸ مولداتی

عدد : ۲ ۱۸ ربیع الآخر ۳۲۸ پيشنه ۱۵ نيسان ۲۲۶ جلد : ۱

تیریک

میدانده هیچ برشیلر پوقدر ديه جك اولورسوق دخی حاردر .

اوت روسیهده « مسلمانلر اتعاقی » جمعی ر آرالی خلی نجسم ایشدی . فقط سوئسی اسیدیه حاضره بوتون عمو ایشدر ديه بیوروز . هر نه قدر افکار عامهده باقی ایسهده عملیاده اثری قلامش اولطیفاتی امکان خارجه چقمشدر .

لوندیده تاسیس ایش بعض هندستان حیدمدانی حامیسنده بولان « هندستان جوت خیریهسی » ده وار ایسهده . آتیق نامی وار دیمسکند ایشقه برسوز سوبله من . فقط عالم مطبوعهده اتحادگهاری سوبله حکم بشلادی ایلمدن ری اهل اسلام مایسنده مناسبت تراید ایتکنده اولدی کورلدی . بوتون مسلمانلرک مقام خلافت عثمانیه اولان رابطه دییهاری بوماقوما تراید ایتکنده اولدی قابل انکار دکادر . خصوصامصر . و آتارستان مطبوعاتک بوفکره . سوبک خدمت ایش اولدقزیده شهیدن عاریدر .

بوتون دنیاده اوچویز ملیوندن زیاده مسلمانلر متحد اولهرق حرکت ایدجک اولورلرسه . نایت دهشتل برفوقه جامعه لشکیل ایدجکری بیانه حاجت

سوکیک دندشهر اقدمز حضرت تکریمه جنوس هایونلر . بک دوشکی کون سنه دوریه سی اولوق مناسبتیه تیریکات خالصه مری عرضی و تقدیم ایله . ششو یوم مجلات ده بک جوق دفعه تکرار ایشی جناب خدامدن دهلرز .

« پان تو دایمزم »

دنیاده « پان اسلامیزم » ده وار « پان ژرمانیزم » ده وار بوکی سوبه تهر . قومیتلر اولدی کی بوتورک مفاسد و افکاری . و اقتان تحریکاتی هرکسجه معلوم و آشکار اولوب : بلغارستان « صربستان ، قره طاغ ، رومانیایا حکومتلریک تاسیس « پان اسلامیزم » سایسنده اولدی کی بوگونکی آلمانییه دولت فخریه سنک بوتون موجودی ده پان ژرمانیزم « غرمنلر . آو-تریده موجود اون ایکی ملیون آلمانک اوچ ملیونی « پان ژرمانیزم » ک خادم و مروج افکاریدر . من اصل بو اسامیدن تولد ایش کی . بزم مسلمانلر ده دخی بره پان اسلامیزم « نسبه اولور تام اتحاد شایع ایسهده حقیقته همان همان

*Teârîf-i Müslimin 18 Rebiülahir 1328 (29 Nisan 1910),
 “Rusya Misyonerlerinden Müteveffa İlminkiy’in Mektubu”*

BÖLÜM 22

TOPLUMSAL CİNSİYET DERSİNİN SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNE ETKİSİ VE DERS İÇERİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuba YÜCEER KARDEŞ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü,
ORCID ID: 0000-0003-2434-8952

Tarih boyunca toplumsal cinsiyet eşitsizliği kavramını (eşitsizlik, adalet kavramı gibi kavramları da) pekiştiren, söz konusu kavramın tanımlanması, kapsam ve içeriğinde inşa edilen ve edilmeye devam eden kategorize etme çabasıdır. İnsanlık tarihi boyunca söylenegelen, yaşanan ve yazılagelen tüm içerikler, tutum ve davranış kalıpları bu kategorizasyon çabasının bir sonucudur. İnsan; yaşamı, davranışları, düşünceleri, etkileşimleri somutize ederek bir indirgeme ya da bir genelleme yapma eğilimindedir. Gerek güç ilişkileri, otorite, hiyerarşi gerek yapıp etmeleri, günlük yaşam rutinleri, tinselliği işaret eden anlam çabası ve her türlü değerlendirmelerinde insan, yaptığı kategorizasyonlarla bir tespit ve karar vermede bulunur. Çoğu zamanda insana hazır sunulan bu indirgeme ve genellemeler, insan ve insanlık yaşamını şekillendirmekte ve bunun sonucunda insan, düşünsel ve edimsel olarak analitik bir yolculuğa gereksinim duymamaktadır. Hazır sunulan bilgi ve davranış kalıplarını domine eden ataerki, kültür, ideoloji, din, toplumda yer alan informal normlar gibi çok güçlü baskı unsurları söz konusudur. Bu unsurlar insanın tüm değerlendirme, karar verme, yapıp etme gibi aslında özünde tüm yaşamını şekillendirmektedir.

Bu bütüncül bakış, toplumsal cinsiyet kavramını anlamlandırmayı mümkün kılan bir çerçeve sunmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyetin getirdiği farklılıklardan öte, cinsiyetin toplumsal anlamına ve bu anlama yüklenen rollere dikkat çekmektedir (Buz, 2009). ‘Cinsiyet’ (Sex) biyolojik bir kavramı yani kişinin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, biyolojik, fizyolojik özellikleri ve farklılıkları işaret ederken (Marshall, 1999; Cherry, 2005’den akt. Öngen ve Aytaç, 2013), ‘Toplumsal Cinsiyet’ (Gender) kavramı, kadın ve erkeğin toplum içindeki statüsünü, bunlara uygun rollerini, görev ve sorumluluklarını, konumunu (Sancar vd., 2006), toplumun bireyi nasıl görüp algıladığını ve toplum içinde bireyden beklentilerini (Bingöl, 2014; García-Vega vd., 2017) kapsamaktadır. Toplumsal cinsiyet, sosyal yapılandırma sonucu oluşmaktadır ve değiştirilebilir. Amaç, cins rollerinin ve cinsel simgeciliğin farklı toplumlardaki ve dönemlerdeki kapsamını keşfetmek, ne anlama geldiklerini ve toplumsal düzenin devamlılığının sağlanmasında ya da toplumsal düzenin değişiminin teşvik edilmesinde nasıl işlev gördüklerini açığa çıkarmaktır (Davis, 1975’den akt. Scott, 2010). Toplumsal cinsiyet kavramı ya da feminist teori erkeğin üstünlüğünü sona erdirme çabası değil, baskınlığın ideolojisini ortadan kaldırma çabasıdır. Bu baskınlık ise erkeğin üstünlüğünü de içeren sosyal yapı, mekanizma, ideoloji gibi daha büyük ve çoğulcu bir kategoriye işaret etmektedir. Dolayısıyla bu bütüncül bakış ve ele alış toplumsal cinsiyet kavramının, genel olarak eşitsizliğin de kökenlerini kavramayı ve eşitliği yeniden inşa etmeyi ve ayakta tutmayı mümkün kılar.

İşaret edilen bu büyük ve çoğulcu kategori insan dünyaya geldiği an-

dan itibaren cinsiyetine göre sarıldığı bezin ne renk olması gerektiğine, hangi oyuncaklarla oynaması gerektiğine, kimlerle oynaması gerektiğine, ne hissetmesi, nasıl davranması ve nasıl giyinmesi gerektiğine gibi uzun bir gereklilikler listesini dayatmaktadır. Erken çocukluk çağında okutulan masallar, hikayeler de bu gereklilikler listesinden payını almaktadır. Masallarda kadın karakterler genelde mağdur olarak tasvir edilen, haksızlık karşısında sebat eden, bu özellikleri bakımından davranışları güzellenen bir profil çizerken, erkek karakterler ise genelde kahraman, mağdur olan kadınları kurtaran, güçlü, savaşçı bir profil çizmektedir (Sezer, 2012). Aileden sonra ilk sosyal kurum olan okullar da temel insan hakları arasında yer alan eğitim de bu gereklilikler listesine göre şekillenmektedir. Anne genelde ev içi rollerde yer alan, baba ise evin reisi otorite olarak resmedilmekte, meslekler kadın erkek kategorizasyonuna göre şekillendirilmiş bir içerikte sunulmaktadır. Bu anlamda eğitimin içeriği bireyleri güçlendirebileceği gibi güçsüz de kılabilmektedir. Cinsiyet temelli ayrımcılığı destekleyen ders kitapları, günümüzde eskisinden farklı olarak açık cinsiyetçi iletileri daha az kullanmakta olsa da buna karşılık örtülü cinsiyetçi iletilerin sayısında artış olduğu görülmektedir. Toplumsal cinsiyet konusunda duyarlılık, tam bir eşitlik temelini tesis hem bireysel hem de kurumsal düzeyde yaygınlaşan açık ve örtülü cinsiyetçi iletilerin ortadan kalkması ile mümkün gözükmektedir (Gümüsoğlu, 2008).

İçine doğulan ve erken çocukluk çağından itibaren yaşamın tüm evrelerinde bireyin gelişim görevlerinin her aşamasında kendini gösteren bu yapı, toplum tarafından oluşturulduğu gibi aynı zamanda yine toplum bilinci ile de değiştirilebilir bir yapı özelliği taşımaktadır. Öyleyse bireyin yaşamında önemli bir yer kaplayan ve aileden sonra ilk sosyal kurum olan okullar yani eğitim bu yapının değişiminde etkin rol oynama kapasitesini bünyesinde taşımaktadır. Çocukların kişilik gelişimlerinin büyük oranda şekillendirildiği okul öncesi dönemde doğru ve olumlu toplumsal cinsiyet algısının ve eşitlik algısının kazandırılması kritik değer taşımaktadır (Tuncer ve Şen, 2018). Bunun yanı sıra sosyal hizmetin temel ilkelerinden olan her bireyin gelişme ve değişme potansiyelinin içkin olduğu ve bireylerin sorun çözüme, baş etme kapasitelerinin arttırılabileceği savı eğitimin çeşitli kademelerinde, bireylerdeki eşitlik ve toplumsal cinsiyet algısının değişimini mümkün kılacağını vurgulamaktadır.

Genel olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bireylerin sosyal adalatten eşit bir biçimde pay alamamasına neden olmakta ve hak temelli uygulama ve hizmetleri engelleyebilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği; kadın ve erkekler için eşit statü ve imkanların oluşturulmasıdır. Oluşturulan bu imkanların da yasal olarak güvence altına alınması ve siyasi yollarla hayata, bireylerin uygulamalarına yerleştirilmesi (Kömürçü, vd., 2016), hem kamusal alan hem de özel alanda görünür olmak

ile beraber hukuki temellerinin de sağlam bir zeminde tesis edilmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalar toplumsal cinsiyet rolleri açısından en çok evlilik yaşamı, iş yaşantısı ve toplumsal statü açısından kadın ve erkek arasında öne çıkan farklılıkların olduğunu (Pincha, 2009; Alam, 2016), hem özel hem de kamusal alanda eşitsizliğin yaşandığını göstermektedir. Bireylerin hem kendilerinin hem de ebeveynlerinin eğitim düzeylerinin yükselmesi, toplumsal cinsiyet ve eşitlik algısına olumlu etki etmektedir (Çetinkaya, 2013; Aydın vd., 2016). Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet eğitimi, öğrencilerin toplumsal cinsiyete ilişkin bilincini ve eşitlikçi tutumlarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir (Kömürcü vd., 2016). Toplumun gelişimi ve ilerlemesine öncülük edecek üniversitelerin yetiştirdiği öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ve cinsiyet rolleri yönünden daha eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olması beklenmektedir (Yanikkerem vd., 2020). Özellikle sosyal hizmet gibi birey, aile ve toplum ile etkileşim halinde olan, bireylere sosyal adalet çerçevesinde hak temelli yaklaşım ile hizmet veren meslek elemanlarının yetiştiği bölümlere cinsiyet ayrımcılığına dayalı eşitsizlikler konusunda önemli sorumluluklar düşmektedir. Öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarının belirlenmesi ve bu konuda eğitim içeriğinin yeterliliği büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada sosyal hizmet öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin algısının ve eğitim içeriğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Araştırma Evreni

Araştırma nicel yöntemle tasarlanmış olup tanımlayıcı ve kesitsel tiptedir. Araştırmanın çalışma evreni yalnızca Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Sosyal Hizmet Bölümünde öğrenim gören 2., 3., ve 4. Sınıf öğrencileridir. Bu nedenle örneklem seçilmemiş ana kütle ile değerlendirme yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet dersi 3. Sınıf müfredatında yer alan bir derstir. Araştırma 2020-2021 güz yarıyılı dönem sonu, “Toplumsal Cinsiyet” dersi eğitim süreci tamamlandıktan sonra Aralık ayında gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın yapıldığı zaman aralığında 2. Sınıfta 60, kişi, 3. Sınıfta 75 ve 4. Sınıfta 75 öğrenci öğrenim görmektedir. Anakütleyi 210 öğrenci oluşturmakta olup 177 öğrenci ile nicel olarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırmada 2. Sınıftan 59, 3. sınıftan 48, 4. sınıftan 70 öğrenciye ulaşılmıştır. Çalışmaya özellikle 3. Sınıf öğrencilerinden bir dönem boyunca toplumsal cinsiyet dersine düzenli katılan öğrencilerin katılım göstermesi talep edilmiştir. Toplumsal cinsiyet eğitiminin etkisinin görülebilmesi için 3. Sınıflarda derse devam araştırmanın içerme kriteri olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu 2 bölümden ve 15 sorudan oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde demografik sorular, ikinci bölümünde toplumsal cinsiyet algısını değerlendirmek amacı ile Gözütok, Toraman ve Acar-Erdol (2017)'den alınan 13 maddelik “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek beşli likert tipinde olup 2 boyutta incelenmektedir. Birinci boyut “erkeği üstün gören anlayış (EÜGA)” ve ikinci boyut “kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış (KEBKA)” olarak belirlenmiştir. Ölçeğin 1, 6, 7, 9, 10, 11, 12 ve 13 numaralı maddeleri “Erkeği Üstün Gören Anlayış (EÜGA)” boyutunu oluşturmakta ve bu boyuttan yüksek puan almak erkeğin kadından üstünlüğünü, erkek egemenliğinin kabulü anlamına gelmektedir. Ölçeğin 2, 3, 4, 5 ve 8 numaralı maddeleri ise “Kadını Erkeğe Bağımlı Kılan Anlayış (KEBKA)” boyutunu temsil etmekte ve bu boyuttan yüksek puan almak aile içi ilişkide kadının erkeğe bağımlılığı, kadının kocasından izin alarak hareket etmesi gerektiğiyle ilgili görüş anlamına gelmektedir (Yanikkerem vd., 2020: 166).

İstatistiksel Analiz

Verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesinde SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. Programa aktarılan verilerin geçerlilik-güvenilirlikleri ve normal dağılım uygunluk testleri yapılmış olup normallik dağılım uygunluğu için Kolmogorov-Smirnov normal dağılım testi yapılmış ve verilerin normal dağılıma sahip olmadığı görülmüştür. Bu nedenle çalışmada non-parametrik testlere (Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis) ver verilmiştir. Çalışmada öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine göre toplumsal cinsiyet algılarının ve toplumsal cinsiyet dersi alan öğrenciler ile almayan öğrenciler arasında, toplumsal cinsiyet algısının farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacı ile fark analizleri gerçekleştirilmiştir.

Tanımlayıcı Bilgiler

Sosyal hizmet bölümü yoğunlukla kadın öğrencilerin tercih ettiği bir bölüm olduğundan ağırlıklı olarak çalışmada kadın öğrenciler katılımcı olarak yer almıştır.

Tablo 1
Katılımcılara İlişkin Tanıtıcı Bilgiler

Tanıtıcı özellikler		N
Cinsiyet	Kadın	145
	Erkek	32

Sınıf	2.sınıf	59
	3.sınıf	48
	4.sınıf	70

BULGULAR

Güvenilirlik Analizi

Nicel analizlerde kullanılan ölçeklerde güvenilirlik katsayı değerinin 0,70 üstü olması yüksek güvenilirlik olarak kabul edilmektedir (Özdamar, 2013).

Tablo 2
Ölçek Güvenilirlik Analizi

	EÜGA	KEBKA
Cronbach alfa	0,886	0,794
N	177	177

Tablo 2’de boyutlara ait Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları verilmiştir. EÜGA boyutunun Cronbach Alfa değeri 0,882, KEBKA boyutunun Cronbach Alfa değeri 0,701 olduğu belirlenmiştir. Buna göre çalışmada verilerin güvenilirliklerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Cinsiyet ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Boyutlarına İlişkin Bulgular

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet eşitliği boyutları arasında anlamlı farklılığın olup olmadığına ilişkin bulgular Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3
Cinsiyet ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İlişkisi

	EÜGA	KEBKA
Mann-Whitney U	1500,500	2108,500
Wilcoxon W	12085,500	2573,500
Z	-2,978	-,270
p	,003	,787

Buna göre cinsiyet ile EÜGA boyutu arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p = ,003$) ancak cinsiyet ile KEBKA boyutu arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ($p = ,787$) görülmüştür.

Tablo 4
Cinsiyete Göre EÜGA Ortalamaları

Cinsiyet	Ortalama	N
Kadın	1,1667	145
Erkek	1,4333	30
Toplam	1,2124	175

Cinsiyete göre EÜGA boyutunda anlamlı bir farklılığın çıkması sonucunda, bu boyuta ilişkin ortalamalara bakılmıştır. Buna göre erkek öğrencilerde EÜGA ortalaması (1,4333), kadın öğrencilere (1,1667) göre daha yüksek bulunmuştur.

Sınıf ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Boyutlarına İlişkin Bulgular

Sınıf ile toplumsal cinsiyet eşitliği boyutlarını arasında anlamlı farklılığın olup olmadığını saptamak üzere yapılan Kruskal-Wallis test sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5

Sınıf ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İlişkisi

	EÜGA	KEBKA
Kruskal-Wallis H	8,479	5,223
df	1	1
p	,004	,022

Sınıf ile EÜGA ($p=,004$); sınıf ile KEBKA ($p=,022$) boyutları arasında en az birinde farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre hangi sınıflar arasında farklılaştığını öğrenmek için posthoc analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6

Sınıf ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İlişkisi

		EÜGA (p)	KEBKA (p)
2. sınıf	3. sınıf	,005	,020
	4. sınıf	,133	,007
3. sınıf	2. sınıf	,005	,020
	4. sınıf	,709	,869
4. sınıf	2. sınıf	,133	,007
	3. sınıf	,709	,869

Hangi sınıflar arasında farklılaşmanın olduğunu saptamak üzere yapılan analiz sonuçlarına göre EÜGA boyutunda 2. Sınıf ile 3. Sınıf arasında anlamlı farklılık ($p=,005$) görülmektedir. KEBKA boyutunda ise 2. Sınıf ile 3. Sınıf arasında ($p=,020$) ve 2. Sınıf ile 4. Sınıf arasında ($p=,007$) anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Buna göre anlamlı farklılık çıkan sınıflar arasında, toplumsal cinsiyet ortalamaları aşağıdaki gibidir.

Tablo 7

Sınıflara Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ortalamaları

Sınıf		EÜGA	KEBK
2. sınıf	Ortalama	1,3602	1,7051
	N	59	59

3. sınıf	Ortalama	1,0990	1,4115
	N	48	48
4. sınıf	Ortalama	1,1633	1,3500
	N	70	70
Toplam	Ortalama	1,2115	1,4850
	N	177	177

Sınıflara göre toplumsal cinsiyet eşitliği boyutları ortalaması Tablo 7’de gösterilmektedir. Buna göre 2. Sınıfta EÜGA ortalaması (1,3602), 3. Sınıfta EÜGA ortalamasına (1,0990) göre daha yüksektir. 2. Sınıf öğrencilerinde 3. Sınıf öğrencilerine göre erkeği üstün gören anlayışın daha fazla olduğu anlamına gelmektedir.

KEBKA boyutunda sınıflar arası ortalamalara bakıldığında ise 2.sınıf ortalamasının (1,7051), 3. Sınıftan (1,4115) ve 4. Sınıftan (1,3500) yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum 2. Sınıf öğrencilerinde, 3. Sınıf ve 4. Sınıf öğrencilerine göre kadının erkeğe bağımlı olduğunu savunan anlayışın daha hakim olduğu anlamına gelmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Sosyal hizmet disiplini ve mesleği için eşitlik, toplumsal cinsiyet, sosyal adalet, sosyal refah, insan onuru ve insan hakları gibi temel kavramlar büyük önem taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet, ataerkillik ve ayrı alanlar nosyonu (özel-kamusal alan) gibi kavramlar sosyal hizmet uygulamaları için yardım talebinde bulunan müracaatçıların yaşadıkları güçlükler ve gereksinimler bu kavramların yaşamlarındaki deneyimlenmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Bir müracaatçının deneyimine/sorununa yaklaşım, toplumsal cinsiyet rollerine yüklenen anlam ve algılar, ataerkilliğin kadının yaşamındaki görünümüleri ve özel/kamusal alan ayrımlarına göre şekillenen ayrışmanın etkisinin analizini gerekli kılmaktadır (Buz, 2009). Dolayısıyla mesleki değerlendirme ve karar verme sürecinde sosyal hizmet uzmanlarının bilgi, beceri ve değer yönüyle eşitlik, baskı ve ayrımcılık karşıtı, hak savunuculuğu gibi temel esasları içkin bir biçimde mesleki uygulamalara aktarabilmesi beklenmektedir. Bu anlamda sosyal hizmet eğitim müfredatının planlanması ve ders içeriğinin, mesleğin hassasiyetlerini gözeten bir alt yapı ile oluşturulması gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet dersi, sosyal hizmetin tüm düzeylerde (mikro, mezo, makro) müdahalesini gerektiren, planlı müdahale sürecinde çoklu yöntem ve teknikleri kullanan, terapötik yardım edici, bakım koruma ve özgürleştirici yaklaşımların tamamıyla vakayı ele almayı gerektiren, koruyucu önleyici faaliyetler alanında en yoğun çalışılması gereken bir alanı temsil ettiğinden ders içeriğinin titizlikle oluşturulması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda sosyal hizmet eğitimi alan bireylerde toplumsal cinsiyet eşitliği algısının oluşması, bireylerin yapacakları uygulama ve hizmetlerde toplumsal cinsiyet odaklı müdahaleler gerçekleştirmeleri büyük önem arz etmektedir.

Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında erkek öğrencilerin EÜGA ortalaması (1,4333), kadın öğrencilere (1,1667) göre daha yüksek bulunmuştur. Yapılan birçok çalışmada benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Alptekin (2014)'nin, üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada erkek öğrencilerin erkeği üstün kılan, ataerkillik temelinde görüş bildiren değerlendirmede bulduklarını ifade etmektedir. Bu sonuca ilişkin nedensel bağlam ise medya, siyaset, kültür ve eğitim kurumları gibi dış faktörler olarak görülen ama aslında herkesin benliğine ve kişiliğine işleyen baskın unsurların etkisi olarak açıklanmaktadır. Özellikle ataerkillik kavramı üzerine odaklanılmasının toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin yaygınlaştırılmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

Başka bir çalışmada da (Öngen ve Aytaç, 2013), kız ve erkek öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farklı tutum içinde oldukları, kadın öğrencilere göre erkeklerin daha geleneksel cinsiyet rollerine sahip oldukları anlaşılmıştır. Birçok çalışma kadın ve erkek öğrenciler arasında toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farklı tutumlar olduğunu erkek öğrencilerin ise erkeği üstün kılan, geleneksel rolleri benimseyen anlayışa sahip olduğunu ifade etmektedir (Seçkin ve Tural, 2011; Kalaycı vd., 2012, Esen vd., 2017).

Kültür toplumsal cinsiyet olgusu üzerinde baskın bir rol oynamaktadır. Kültürel olarak kadına ve erkeğe uygun görülen kişilik özellikleri, davranışlar ve sorumluluklar toplum tarafından toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına dönüştürülmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri de bu kalıp yargılar yoluyla üretilmekte, pekiştirilmekte ve aktarılmaktadır (Zeyneloğlu, 2008). Dolayısıyla ataerkillik yani erkeği üstün gören anlayış çok daha baskın bir biçimde, bu durum lehine olan erkeğin benimsemesini ve içselleştirmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla sosyal hizmet öğrencilerinin, toplumsal cinsiyet eğitimi almalarına rağmen on dört haftadan daha ağırlıklı etkisini hissettikleri ataerki temelli bir toplum söz konusudur.

Çalışmada 2. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin EÜGA ortalamasının (1,3602), 3. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin EÜGA ortalamasına (1,0990) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç 2. Sınıf öğrencilerinin 3. Sınıf öğrencilerine göre erkeği üstün gören anlayışın daha fazla olduğu anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet dersi 3. Sınıf birinci dönemde verilen bir ders olması nedeniyle 2. Sınıflar toplumsal cinsiyet dersini almamıştır. Dolayısıyla 2. Sınıfların 3 ve 4. Sınıflara göre ortalamasının yüksek olması toplumsal cinsiyet dersi eğitiminin, eşitlikçi tutuma olumlu yönde etki ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde Gönenç vd., (2018)'nin ebellek ve hemşirelik öğrencileri ile yaptığı çalışmada da toplumsal cinsiyet dersi alan öğrencilerin toplumsal cinsiyet algı ölçeği puan ortalamalarının dersi almayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine bir çalışmada verilen toplumsal cinsiyet eğitiminin öğ-

rencilerin toplumsal algı puan ortalamasını anlamlı olarak yükselttiği ve verilen eğitimin istatistikî olarak anlamlı düzeyde ($p < ,01$) etkili olduğu saptanmıştır. Toplumsal cinsiyet dersi alan ve çalışmaya katılan öğrenciler eşitlikçi bakış açısı yani toplumsal cinsiyet eşitliği bilincini kazandırdığı ve eşitlik algısını olumlu yönde etkilediği, kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre ise daha olumlu eşitlikçi algısına sahip olduğu görülmüştür (Turan vd., 2017). Başka bir çalışmada da sosyal hizmet bölümünde okuyan, bu konuda ders/eğitim almış kadın öğrencilerin diğer öğrencilere göre KEBKA ve EÜGA puan ortancalarının daha düşük olduğu yani daha eşitlikçi bakış açısına sahip oldukları belirlenmiştir (Yanikkerem vd., 2020). Toplumsal cinsiyete ilişkin farklılıklar doğuştan ve sabit değildir, eğer öyle olsaydı yapılan araştırma sonuçlarında kadınlar ve erkekler arasındaki tutum farklılıkları değişmez ve eğitim aracılığıyla puanları artmazdı (Hyde ve Lindberg, 2007). Bu görüş, toplumsal cinsiyet farklılığı olarak nitelendirilen özelliklerin bireysel farklılıklar olduğunu göstermektedir. Eğitimle, farkındalık geliştirme ile bilinç yaratma ile bu eşitsizlik algısı ve davranış çıktıları değişmektedir.

Dolayısıyla eğitim müfredatlarının içeriği, ders işleme yöntem ve teknikleri bu değişimin sağlanması ve kalıcı olması adına çok önemlidir. Toplumsal cinsiyet dersi sonunda yapılan ölçme ve değerlendirmeyi daha iyi analiz edebilmek ve iyileştirme çalışmalarına katkı sunmak adına, toplumsal cinsiyet dersi alan öğrencilere on iki haftanın sonunda küçük bir değerlendirme notu yazmaları istenmiştir. Toplumsal cinsiyet dersi kapsamında ilk haftadan itibaren değerlendirme biçimleri (doğru değerlendirme, değer atfetme, değer biçme), mitlerde toplumsal cinsiyet, atasözleri ve deyimlerde toplumsal cinsiyet (dilde değişim), toplumsal cinsiyet, ataerkillik, ayrı alanlar nosyonu, feminist sosyal hizmet uygulaması, kadın mücadelesini ve seçme seçilme hakkını anlatan film ve analizi, şiddet ve türleri (drama tekniği ile birlikte), kesişimsellik kavramı ve farklılıklar, ayrımcılık ve baskı karşıtı uygulama, erkeklik çalışmaları, LGBTİ+, sosyal adalet savunuculuğu ve tüm ders boyunca üzerine çalışan bir farkındalık projesinin dönem sonunda sunulması şeklinde bir ders izlencesi söz konusudur. İçeriğin değerlendirilmesi üzere verilen kağıtlardan; “normal” gördüklerimiz meğer “bize dayatılanlarmış” şeklinde bilinç kazanma, deneyimsel ve interaktif tekniğin içselleştirmeyi sağladığı, önyargıların kalktığı ve farkındalık kazanıldığı, sınavda vaka, film ve haberlerden yola çıkarak analiz yapabilme ve planlı müdahale süreci kurgulayabilme, hem kendinde hem de aile ve çevrede değişim sağlama, erkeklik çalışmalarına ilişkin içeriğin arttırılma gerekliliği, homofobik tutumların olumlu yönde değişmesi, kendi rolleri ile hataların farkına varılması gibi değerlendirmeler ifade edilmiştir.

Özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde sorun alanının temelinde yer alan eşitsizliğin nereden doğduğu, toplumdaki tüm bireyleri tarih boyunca çeşitli baskı unsurları ile baskı altında tuttuğu ve toplumun rol ve sorumluluklarını domine ederek ayrımcı ve dolayısıyla eşitsiz bir yargı ile muamele ettiği yani nedensel bağlamının değerlendirilmesi önemlidir. Dayatılan eşitsizliğin içselleştirilmesi, farkındalığın gelişimini ve dolayısıyla davranış çıktılarını olumsuz etkilemektedir. Toplumsal cinsiyet dersi kapsamında özellikle kavramların ne demeye geldiği, tarihsel süreçleri ve bireyin kendi yaşam deneyimleri ile birlikte bu arka planın yorumlanması eşitlikçi tutumun ve eşitlikçi bilincin kazandırılması için etkili bir yoldur. Özellikle yaşantısal deneyimler ile ders içeriğinin kurgulanması, öğrencinin ders sürecinde önce kendi öz farkındalığının gelişimine katkı sağlayacaktır. Sosyal hizmet mesleği, öz farkındalık, yargılayıcı olmayan tavır, empati, sosyal öğrenme, kabul etme gibi bazı ilkeleri bünyesinde barındıran kendilik bilincinin hem beceri olarak hem de içselleştirme yoluyla kazanmayı gerektiren çift yönlü bir meslektir. Sorun çözmede müraacaatçının deneyimlerinden yola çıkarken aynı zamanda uzman kendi duygularının, davranışlarının, sınırlarının, baş etme yöntemlerinin de farkında olmalıdır. Toplumsal cinsiyet dersi alan öğrenciler geleceğin meslek icracıları olacağından bilgi, beceri değer temelinde mesleki kimliklerini ve öznel yapılarını dönüştüren donanıma sahip olmalıdır.

Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkılarak sosyal hizmet eğitim müfredatında toplumsal cinsiyet dersinin önemli bir ders olduğu, eşitlikçi tutumu, sosyal adalet algısı, insan onuru ve insan hakları gibi temelleri öğrencinin en iyi deneyimleyebileceği ders olduğu bu nedenle ders içeriğinin titizlikle oluşturulması gerekliliği çalışma sonunda ortaya çıkmıştır. Her şeyden önemlisi sadece sosyal hizmet bölümlerinde değil tüm eğitim kademelerinde ve tüm branşlarda mutlaka okutulması gereken bir ders olduğu da bir başka önemli detaydır. Özellikle okul öncesi eğitimden başlayacak toplumsal cinsiyet dersinin yaygınlaştırılması önerilmektedir. Ayrıca sosyal hizmet gibi uygulamalı disiplinlerde deneyimsel araçlardan (yaratıcı drama, rol play gibi) ders sürecinde yararlanılması etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Film, dizi, haber örneklerinin ders materyali olarak kullanılması öğrencilerin ders sürecinde aktif bir biçimde derse katılımını teşvik etmekte, ayrıca sosyal sorunları değerlendirmede pratik kazandırmakta ve öğrencilerin konsantrasyon sürelerini de uzatmaktadır. Özellikle ders için de öğrencilerin münazaralarla bir kavramı ve bir konuyu ya da vakayı tartışmasının sağlanması öğrencilerin akademik kimliklerini dinamik tutmakta, araştırmacı yönlerini geliştirme ve kanıta dayalı bilgiyi kullanma becerilerini arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, D. (2014). Çelişik duygularda toplumsal cinsiyet ayrımcılığı sorgusu: üniversite gençliğinin cinsiyet algısına dair bir araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 203-211.
- AYDIN M., BEKAR E.Ö., GÖREN Ş.Y. ve SUNGUR M.A. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları, *BASBED*, 16(1), 223-42.
- BİNGÖL, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye’de kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 108-114.
- BUZ, S. (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması, *Journal of Society & Social Work*, 20(1).
- ÇETİNKAYA, S.K. (2013). Üniversite öğrencilerinin şiddet eğilimlerinin ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının incelenmesi, *NPD*, 1(2), 21-43.
- ESEN, E., SOYLU, Y., SİYEZ, D. M. ve DEMİRGÜR, Z. G. (2017). Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısının toplumsal cinsiyet rolü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi, *e-International Journal of Educational Research*, 8(1).
- GARCÍA-VEGA, E., RÍCO, R. and FERNÁNDEZ, P. (2017). Sex, gender roles and sexual attitudes in university students. *Psicothema*, 29 (2), 178-183.
- GÖNENÇ, İ. M., TOPUZ, Ş., SEZER, N. Y., YILMAZ, S. ve DUMAN, N. B. (2018). Toplumsal cinsiyet dersinin toplumsal cinsiyet algısına etkisi, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 22-29.
- GÖZÜTOK, F. D., TORAMAN, Ç. ve ACAR-ERDOL, T. (2017). Toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin (TCEÖ) geliştirilmesi. *İlköğretim Online*, 16(3), 1036-1048.
- GÜMÜŞOĞLU, F. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet, *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 39-50.
- HYDE, J.S. VE LINDBERG, S.M. (2007). Facts and assumptions about the nature of gender differences and the implications for gender equity, SUSAN KLEIN içinde, *Handbook for achieving gender equity through education* (19-32). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- KALAYCI, N., HAYIRSEVER F. VE ÖZCAN, F. Z. (2012). “İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algıları”, 2. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi, 27-29 Eylül 2012, Bolu.
- ÖNGEN, B., ve AYTAÇ, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (48), 1-18.

- ÖZDAMAR, K. (2013). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- SANCAR S., ACUNER, S., ÜSTÜN İ. VE BORA, A. (2006). “Cinsiyet Eşitsizliği Bir Kadın Sorunu Değil Toplumun Sorunudur”, *UNDP-Kalkınma ve Demokratikleşme Projelerinde Cinsiyet Eşitliği Hedefinin Gözetilmesi Eğitimi*, 2005-2006, UNDP, İstanbul.
- DEMİRLER, D. ve DİNÇER, F. (2010). Toplumsal cinsiyet: faydalı bir tarihsel analiz kategorisi, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (Gender: A Useful Category of Historical Analysis), (12), 112-138.
- SEÇGİN, F. ve TURAL, A. (2011). ‘Sınıf öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları’, *e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 6, (4), 2446-2458.
- SEZER, M. Ö. (2012). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. Evrensel Basım ve Yayın: İstanbul.
- TUNCER, M., ve ŞEN, B. G. (2018). Okul öncesi eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik Türkiye’de yapılan çalışmalar, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 870-882.
- TURAN, Z., AYDIN, Y. ve TOKER, E. (2017). Kadın sağlığı ve hastalıkları hemşireliği dersinin hemşirelik öğrencileri toplumsal cinsiyet algısına etkisinin incelenmesi, *Journal of Human Sciences*, 14(3), 2677-2687.
- YANIKKERREM, E., TOPSAKAL, Ö. ve Asuman, B. O. Z. (2020). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği tutumlarının incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 164-171.
- ZEYNELOĞLU, S. (2008). *Ankara’da hemşirelik öğrenimi gören üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları* (Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

BÖLÜM 23

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEN ÖZBEK TÜRKÇESİNE SON ÇEKİM EDATLARI VE İSTEMLERİ

Nülüfer ÇELİK¹

Derya ULUTAŞ ÇOKGÜNGÖR²

1 Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili AD, Email: niluferturkdili@gmail.com. Orcid: 0000-0002-6998-6109

2 Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili AD, Email: derya2724@gmail.com. Orcid: 0000-0001-7854-5033

Giriş

Edatlar, araştırmacılar tarafından farklı isimlerle ve farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. Zeynep Korkmaz edatları; “*Yalnız başlarına anlamları olmayan, isim ve isim soylu kelime gruplarından sonra gelerek bağlı oldukları kelimelerle cümlenin öteki ögeleri arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık, vs. anlam ilişkileri kuran sözcüktür*” şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 2000, s.234). Muharrem Ergin ise; “*Manaları olmayan sadece gramer vazifesi bulunan kelimelerdir*” şeklinde tanımlamış ve ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları olmak üzere üç grupta toplamıştır (Ergin,1990, s. 328-329). Recep Toparlı tarafından da edatlar ünlemler, bağlama edatları, son çekim edatları olmak üzere üçe ayrılmıştır (Toparlı, 2011: 544). Ergin ve Toparlı gibi Eminoglu da edatları geniş manada değerlendirmiş ancak son çekim edatı yerine çekim edatı ifadesini kullanmıştır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 1-2).

Son çekim edatları Ergin tarafından “... *işletme eki vazifesi gören edatlardır*” şeklinde tanımlanmış, kullanışlarına ve fonksiyonlarına göre iki temel başlık altında sınıflandırılmıştır. Kullanışlarına göre -öteki isimlerin yalın, zamirlerin genitif ve akuzatif hali, yalın hal, datif hali ve ablatif hali ile birleşenler- şeklinde, fonksiyonlarına göre -vasıta ve beraberlik, sebep, benzerlik, başkalık, diğer hal, miktar, zaman ve yer, yön edatları- şeklinde detaylandırılmıştır (Ergin, 1990, s. 345-352). Ergin’in son çekim edatı olarak tanımladığı yapılar Tahsin Banguoğlu tarafından *takı* olarak nitelendirilmiş, “*İsimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimeler*” şeklinde açıklanmış ve takıların “*ilişki kurdukları addan işleyişlerine göre belli çekim halleri istemelerini*” istem (rection) olarak tanımlamıştır.

Çekim edatlarını aldıkları hâl eklerine göre gruplandırılan Alkaya (2007), edatların aldığı bu ekler için “istem” kelimesini kullanmaz (Alkaya, s. 66). Türkçede ilk kez bu kavramdan bahseden araştırmacının Tahsin Banguoğlu olduğu Doğan (2011) tarafından bildirilmiştir (Doğan, s. 7). Bu alandaki araştırmacılarından biri olan Seçil Hirik tarafından istem alanı “*Tümceyi oluşturan unsurlar arasındaki ilişki, ilişkinin yönü, derecesi gibi konuları temel almaktadır. Tümceyi kuran ulamsal unsurların birbirlerine bağlanma şekilleri, bağlanma koşulları İstem Dil Bilgisi içinde incelenmektedir*” şeklinde açıklanmış ve istem terimini “*Bir sözcüğün belli bir anlamı karşılayabilmesinde gerekli olan diğer tüm ögelere tamlayıcı, her sözcüğün tamlayıcı ile olan ilişkisine istem adı verilmektedir*” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı yazar tarafından, tüm sözcük anlamları için istemin değişikliğe uğrayabilen bir unsur olduğu ve aynı durumun ilgeçler için de geçerli olduğu, Eski Türkçeden günümüze kadar olan dönemde çekim ilgeçlerinin zamanla istem değiştirebileceği bildirilmiştir (Hirik, 2019, s. 449-467).

Tarihî Türk yazı dillerinin birçok özellikleri ile günümüz çağdaş Türk lehçelerinde yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan Çağatay Türkçesi 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı coğrafyasının dışında kalan alanlarda Doğu Türklerinin yazı ve konuşma dili iken (Argunşah, 2018, s.11), 18. yüzyıldan itibaren Tatarca, Kazakça, Türkmençe gibi lehçelerin yazı dili haline gelmeleriyle gittikçe etkinliğini kaybetmiş ve 1870’lerde yerini Çağdaş Özbekçeye bırakmıştır. 1921 yılından itibaren, Özbek dilinin yazı dili olarak kabul edilmesinden sonra Çağatay edebiyatının yerini Özbek edebiyatı almıştır (Eckmann,1964, s. 121-156). Bu dönemden sonra bile Çağataycanın günümüz Özbekçesinde bazı özelliklerinin hâlen devam ettiği bildirilmiştir (Tamir ve Ercilasun, 2020, s. 37-51).

Eckmann, Çağatay Türkçesindeki edatlar konusunda “*Son çekim edatları isim ve fiil cinsinden kelimelerdir. Birkaç son çekim edatı zarf olarak da mevcuttur. Bazı son çekim edatı hal ve iyelik ekleri alabilir. Son çekim edatları, düzenli olarak, yalın (veya belirsizlik hali), datif veya ablatif halleriyle kullanılır*” şeklinde açıklama yapmıştır (Eckmann, 2005, s. 90).

Özbekçede ise edat kelimesi “kömâkçi” terimiyle karşılanmıştır. Er-can Alkaya’nın *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar* isimli eserinde Özbek gramercilerden Faxri Kamâl’in edatların tanımını “*Edatlar yalnız başlarına anlamı olmayan, diğer kelimeler gibi cümlede yalnız başına kullanılmayan görevli kelimelerdir. Edatlar morfolojik bakımdan değişmezler. Onlar isimden ya da isim görevli kelimedden sonra gelerek, o kelimeyi başka bir kelimeyle ilgiye sokar ve bu kelimelerin çeşitli sentaktik münasebetlerini sağlar*” şeklinde açıkladığı bildirilmiştir (Alkaya, 2007, s. 35). Özbek Türkçesi Grameri adlı eserde Çoşkun ise edatları şöyle tanımlamıştır: “*İsim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında zaman, yer, yön, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan anlam ilişkisi kuran gramer görevli müstakil kelimelerdir*” (Çoşkun, 2017, s. 184). Yine konuyla ilgili olarak Yeloğlu (2011) yaptığı “Abdullah Kadiriy’in *Ötken Künler’Romanı Örneğinde Özbek Türkçesinde Edatlar* adlı yüksek lisans tez çalışmasında Stefan Warm’ın *Özbekçe* adlı makalesinden hareketle son çekim edatlarını “*kendilerinden önce gelen kelimelerin aldıkları eklere göre yani ilgili kelimeye yalın hal aldırان, yönelme hali aldırان ve çıkma hali aldırان son çekim edatları olmak üzere üç grup halinde incelemiştir*” şeklinde ifade etmiştir (Akt.Yeloğlu, 2011, s. 23).

Hunutlu’nun çalışmasında; son çekim edatlarının Eski Türkçeden günümüze ses, şekil ve istem farklılıkları gösterdiğine, istemlerinin değişebileceğine dikkat çekilmiş ve “*Uygur kısmen de Karahanlı Türkçesinde “üçün, teg, birle, üze” edatlarından önce gelen zamirler ilgi hâli eki değil, yükleme hâli eki taşımıştır. Bu yükleme hâli eki Harezmi-Kıpçak, Çağatay*

ve Anadolu sahasında değişerek bazı istisnalar dışında yerini ilgi hâline bırakmıştır” şeklinde açıklanmış, son çekim edatlarının hâl eki isteminin Türk dilinin değişik dönemlerinde farklılık gösterdiği gibi, aynı dönemde bile farklılık gösterebileceği bildirilmiştir (Hunutlu, 2019, s. 133-158)

Bu çalışmada Çağatayca ve onun çağdaş lehçesi olan Özbek Türkçesinde ortak olan son çekim edatlarının isim ve zamirlere bağlanmaları sırasında istem oluşturdıkları ekler ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Metod

Çalışmada, Çağatay Türkçesinde kullanılan ve Özbekçede hâlen varlığı devam eden ortak edatlar harf sırasına düzenlenmiştir. Her edatın Tarihi Türk yazı dillerindeki etimolojisi ve gelişim seyri verilmiştir. Çağatay ve Özbek Türkçelerindeki bu edatların istemleri örnek cümlelerle tanıklanmıştır. Bazı edatların kullanımını nadir olduğundan tek örnek verilmiştir. Özbek Türkçesine ait örnekler son dönem eserlerinden seçilmiş ve seçilen cümlelerde yer alan ilgili edatlar *italik* olarak gösterilmiştir. Bu eserlerden alınan örnek cümlelerde farklı transkripsiyon işaretleri kullanıldığından yazım birliği sağlanması adına zaman zaman bazı değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte çalışmada yer alan edatların istemleri genel kullanım göz önünde bulundurularak tespit edildiğinden tanık cümle araştırması sırasında nadiren de olsa genelin dışında örneklere rastlanmış ancak bunlar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca, tespit edilen bulgular sonuç bölümünde tablo halinde gösterilmiştir.

Son Çekim Edatları Ve İstemleri

ara

Çağatay T. ara “içinde, arasında”>Özbek T. ara “içinde, arasında”

Clauson kelimenin dilbilgisi açısından tespit edilmesinin zor olduğunu, erken dönemlerde sadece edat olarak kullanıldığını ve “iki yer arasında, birkaç kişi arasında” gibi manalara geldiğini belirtmiştir (EDPT, 1972, s. 196). Yapısı hakkında kesin bir görüşün bulunmadığı edat bazı araştırmacılar tarafından isimden bazı araştırmacılar tarafından ise fiilden türemiş bir edat olarak kabul edilmektedir. Hacıeminoğlu, Gabain’in isim menşeli ve Brockelman’ın fiil menşeli kabul ettikleri ancak buna herhangi bir izah getirmedikleri edat hakkındaki görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: “Hem bir çekim edatı olan hem de isim hâl eklerini alarak bir isim gibi kullanılan *ara* sözü şekil bakımından -ra cihet ekiyle yapılmış bir mekân zarfını hatırlattığı gibi bir zarf-fiili de düşündürmektedir. Bu kelime edat olarak kullanıldığı zaman da cümlede mekân zarfı vazifesi görür” (Hacıeminoğlu, 1974, s. 5). Dolayısıyla Hacıeminoğlu tarafından edatın hem isim hem de fiil menşeli olabileceği üzerinde durulmuştur. Li ise edatın

ār- “arasından geçmek” eyleminin ulaç biçimi olduğu ve daha eski biçimin *hāra olduğu şeklindeki görüşü benimsemiştir.

ara edatı Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde herhangi bir ses değişikliğine uğramadan kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde de *ara* şeklinde tanıklanır.

Bu edatın istemi, Çağatay Türkçesinde yalnız hâlde bulunan isim veya zamirler ile iyelik eki almış isimlerdir. Edat, Özbek Türkçesinde de yalnız hâlde bulunan isim veya zamirleri istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Boyalğan kan *ara* cān perdesi yêtkeç ğam-ı hecriñ/ Köñül bâğıda bergîdur ki al olmuş ğazān körgeç” (GS,101-4) “Kan içinde boyanmış olan can perdesi, ayrılığın derdinden usanmış. [Öyle ki] gönül bahçesinde sonbahar görüp kıvıla dönmüş bir yaprak gibidir” (Bökö, 2018, s. 46).

“Yok ki ol köz karadır hüsniñ *ara* ay karaköz/Kim kaçınıdağı erür asru kara ay kara köz” (GS, 227-1) “Ey kara gözlü [sevgili]! Senin güzelliğinin içinde yalnız gözlerin kara değil, [aynı zamanda] kaşların dahi çok karadır” (Bökö, 2018, s. 46).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Umrım ötib kêtđi ceng-cedel *arä*/Qalb ârâm bilmedi, tinmedi qolım...” “Ömrüm geçip gitti cenk-cedel arasında, kalbim huzur bulmadı, durmadı elim...” (Şevket Rahman) (Akt. Yaman, 2005, s. 39).

“Şe’r aziz âlam *arä*/Menga tiriklik, cān qadar” (Vâhidov, 1991, s. 19). “Dünyada şiir benim için hayat kadar, can kadar değerlidir.”

başka

Çağatay T. *başka* “başka” > Özbek T. *başqä* “başka”

Hacıeminoğlu tarafından edatın, *baş-ka* veya *baş-ı-ka* şeklinde izah edilebileceği ancak kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Eski Türkçede rastlanmayan bu edatın yerine mukabili *özge* edatı kullanılmıştır. Harezmi ve Çağatay sahalarında ise bu edat az kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 12). Atay’ın aktardığına göre, Ergin bu edatın baş isminden +ka eki ile türediğini belirtmiştir (2014, s. 38). Yaman tarafından da baş+qä (isim+yapım eki) şeklinde izah edilen (2005, s. 47) edatın istemi Çağatay Türkçesinde de Özbek Türkçesinde de ayrılma hâli ekidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Ol kuyaştın *başka* atkay kabağ voh körmedük/Añter-i sa’di ki her dem zâhir êtkey bir şihâb” (GS, 47-5). “O güneşten başka bize bakış atan

ne yazık ki görmedik. Uğurlu yıldız ki her an bir kıvılcım gibi akan yıldızlar ortaya çıkarır” (Bökö, 2018, s. 36).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Puldän başqa qapı yoq äkän-dä bu ämäkinig” (Tursun, 2001, s. 58).
“Paradan başka konuşacak konusu yokmuş bu amcanın”

“Üyde bâbâm ikkimizdän başqa heç kim yoq edi” (Rahimova, 2012, s. 27). “Evde dedemle ikimizden başka hiç kimse yok idi.”

béri

Çağatay T. béri “beri”>Özbek T. beri “beri”

Clauson edatın hem (kapalı e) *béri* hem de (açık e) *beri* şekillerinin kullanıldığını, aslında zaman ve mekân belirteci olduğunu, “bu tarafa, bu tarafta” anlamlarına geldiğini ve kelimenin ünlüsünün belirsiz olduğunu belirtmiştir (EDPT, 1972, s. 355). Hacıeminoğlu’na göre bu edat, Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden zamanımıza kadar bütün sahalarında görülen bir çekim edatı ve mekân zarfıdır. Menşei bakımından hem *ber-ü* şeklinde bir zarf-fiili, hem de *be-rü* şeklinde cihet eki ile yapılmış bir ismi düşündürmektedir. A. Von Gabain ve Brockelman *berü*’yü isim menşeli göstermişlerdir. Bu edat e>i şivelerinde *birü*, Anadolu Türkçesinde ise *beri* olarak inkişaf etmiştir (Hacıeminoğlu, 1974, s. 14). Ayrıca Hacıeminoğlu verdiği dipnotta, bu edatın birçok Türkolog tarafında *ben-rü>berü* şeklinde izah edildiğini ancak bunun hem mana hem de şekil bakımından imkânsız olduğunu belirtmiştir.

béri/beri edatı Orhon, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde *berü*; Harezmi Türkçesinde *berü/beri/biri*; Kıpçak Türkçesinde *beri/biri*; Çağatay Türkçesinde *béri* ve Çağatay Türkçesinin devamı niteliğinde olan Özbek Türkçesinde *beri* şeklinde tanıklanır.

Bu edatın istemi Çağatay Türkçesinde bulunma hâli, ayrılma hâli ve -Gall/-All zarf-fiil ekleriyken Özbek Türkçesinde ayrılma hâli ekidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Andın *béri* kim qaşımda yârım yoqtur/Hicrânıda cüz nâle-i zârım yoqtur/Deşt üzre koyun kibi qarârım yoqtur/Ser-geştelikimde ihtiyârım yoqtur” (GS, 776) “Ondan beri ki karşımda dostum yoktur. Ayrılığında sürekli ağlamam inlemem yoktur. Ovada koyun gibi kararlılığım yoktur. Başına buyruk olmada iradem yoktur” (Bökö, 2018, s. 57).

“Mihrâb dek qaşına nazar kılgalı *béri*/Peyveste vird-i luţfî ol aynıñ du’âsıdır” (Lut. Div. 407, s. 76). “Ay gibi kaşlarını gördüğümden beri, Lutfi’nin duası daima o kaşlardır.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Âdämzâd päydâ bolgändän beri 5 million yil ötibdi-ya!” (Tursun, 2001, s. 69). “İnsanoğlu peyda olduğundan beri 5 milyon yıl geçmiş yahu!”

“/.../ u qariyb säkkiz yıldän beri şu yerdä yaşâyâtgäni üçün /.../” (Eşânqul, 2005, 17). “/.../ o yaklaşık sekiz yıldan beri burada yaşamakta olduğu için /.../”

birle/birlen/bile/bilen

Çağatay T. *birle/birlen/bile/bilen* “ile, birlikte” >Özbek T. *birlä/ birlän/ bilä/ bilän* “ile, birlikte”

Bu edatın yapısı ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Gabain, Brockelman gibi araştırmacılar, edatın fiil kökenli olduğunu söylerken (biril-e) M. Erdal, H. Şirin, K. Grönbech, R. R. Arat, W. Bang M. Mansuroğlu, N. Hacıeminoğlu, M. Ergin, T. Banguoğlu, A. B. Ercilasun, M. Öner gibi birçok araştırmacı edatın kökeninin “bir” ismi olduğunu kabul etmiştir. Bu görüşlerden bir kısmı kelimenin bir+ile yapısında olduğu (Hacıeminoğlu, Arat, Banggibi); bir kısmı bir+le(n) şeklinde –IA vasıta ekinin donuklaştığı ve ayrıca bir +n vasıta eki kalıplaşması ile *birlen* şeklini aldığı şeklindedir (M. Öner). Son dönemlerde kabul gören görüş ise bu edatın *bir* isminin üzerine +IA enklitiğinin eklenerek yapıldığı şeklindedir. Kâşgarlı Mahmud *birle* “ile, birlikte” edatını *ol meniğ birle erdi* “O benimle birlikteydi” cümlesi üzerinden tanıtırken “Hafifletme gayesiyle re (r) atılır ve bile denir” diye yazdığına göre (DLT 190) XI. yüzyılda dahi içteki /r/ ünsüzü zayıflayıp düşmüştür. Nitekim Dîvânu Lugâti’t-Türk ile çağdaş olan Kutadgu Bilig’de *birle* edatı ile hemen hemen aynı sıklıkta ikincil *bile* edatı da kullanılmış olduğuna bakarak (KB 1979: 81; 92) içteki zayıf /r/ ünsüzünün epeyce erken devirlerde düştüğü tahmin edilebilir (Öner, 2018, s. 9).

birle edatı Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak Türkçeleri ve Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılan bir çekim ve bağlama edatı olup dönem eserlerinde “birlikte, beraber; ile, ve; sebebiyle; -den dolayı” gibi anlamlarıyla tanıklanmıştır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 22).

birlen edatı ise *birle* ile aynı fonksiyonda kullanılan ve ona nispetle yaygınlığı daha az olan bir edattır. (Hacıeminoğlu, 1974, s. 26). Çağatay, Kıpçak, Harezmi sahalarında ve Batı Türkçesinde kullanılmış olan *birlen* “ile, beraber” manalarında.

bile şeklinde ise Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahalarında tanıklanmakta olup “ile, beraber” manalarında kullanılmıştır. Y. S. Li, *bile* sontakısı için Clauson ve Sevortyan’ın “bu sontakı, birle sontakısından -r-’nin düşmesiyle ortaya çıkmıştır ve buna araç durumu eki +n-’nin eklenmesiyle bilen sontakısı yapılmıştır” şeklindeki görüşlerini kaydetmiş ve bu edatın bağlaç ve belirteç olarak da kullanıldığını söyleye-

rek birçok örneğe yer vermiştir (Li, 2004, s. 157). Edat, *bilen* şekli ile de Çağatay ve Kıpçak sahası eserlerinde tanıklanmaktadır.

bilen/birlen edatlarındaki -n, Korkmaz (1995: 155)'a göre zarf-fiil eki, Mansuroğlu (1955: 62), Erdal (2004: 176) ve Grönbech'e göre vasita hâli eki (1995: 40), Hacıeminoğlu'ya göre de bir vasita hâli eki veya fonksiyonu tespit edilememiş bir türeme sestir (1984: 26) (Karahana, 2012, s. 229).

Çağatay Türkçesinde *birle/birlen/bile/bilen* şekillerinde kullanılmış olan edat, Özbek Türkçesinde de *birlä/birlän/bilä/bilän* biçimlerinde kullanılmaya devam etmektedir. *birle* edatının istemi Çağatay Türkçesinde yalın hâl, iyelik ekli sözcükler ile ilgi hâli almış zamirlerdir. Özbek Türkçesinde ise edat, yalın hâl istemektedir. *birlen*, *bile* ve *bilen* edatları ise her iki lehçede de yalın hâl istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“illet *birle* **ölmek minnet** *birle* tirilmekdin eğgürek” (ÇGT: 1129 [144]). “Hastalıktan ölmek minnetle yaşamaktan daha iyidir” (Akt. Sağlam, 2019, s. 10).

“Uş şeref burcında toğdı bir hümâyûn ağteri/Kim yarundı nûrı *birlen* hâlî barça şeyh ü şâb” (S, BM 14a/11) “O şeref burcundan kutlu bir yıldız doğdu ve onun nuru ile yaşlı genç herkes aydınlandı” (Eraslan, 1999, s. 181).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“*Sening birlän*, şirin sözim/Zahar yutsäm şakar bolğay” (Vâhidov, 1991, s. 10). “Seninle sözüm tatlıdır/Zehir bile yutsam şeker olur”

“Közyaş *bilän* yuvdı qabr taşını” (Siddiqova, 2021, s. 35). “Göz yaşıyla yıkadı kabir taşını.”

burun

Çağatay T. *burna/burun/burunrak* “önce, -den önce”>Özbek T. *burun* “önce, -den önce”

Clauson sözcüğün “burun, gaga” gibi anlamlara sahip olup buradan “doğanın çıkıntılı yüzü, burun, dağın tepesi” anlamına ve bundan mecaz olarak “önde, önde bulunan” anlamına geliştiğini kaydetmiştir. Daha sonra ise kelime daha ileri bir gelişmeyle “önde olan, önceki” anlamına gelmiştir (EDPT, 1972, s. 366). Hasan Eren kelimenin organ adı olan burundan geldiğini belirtmiş ve *bur- ‘kok-, koku ver-’ kökünden –(u)n ekiyle yapıldığını söylemiştir (Eren, 1999, s. 64). Edatı, *burun*<*buru-n*<*bur-u-n*? “-den önce, ilk” şeklinde açıklayan ve aslında bir zaman zarfı olduğunu dile getiren Hacıeminoğlu, *burun* sözcüğünün Harezmi, Kıpçak, Çağatay sahaslarında çekim edatı olarak kullanıldığını belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1974, s. 28).

Orhun ve Eski Uygur Türkçelerinde tanımlanmayan edat, Karahanlı Türkçesinde *burun*; Harezmi Türkçesinde *burun*; Kıpçak Türkçesinde *burun*; Çağatay Türkçesinde *burna/burun/burunrak* ve Özbek Türkçesinde *burun* biçiminde tanımlanır.

Çağatay Türkçesinde burun edatı yalın hâl, -mAsdIn eki ve ayrılma hâli eki, Özbek Türkçesinde ise yalın hâl ve ayrılma hâli eki istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Ay Nevâyî ölgil andın *burna* kim yetkey ecel/Kim ecel yetkeç ölerge bërmegey şâyed mecâl” (GS, 392-7) “Ey Nevâyî! Ecel sana yetişmeden ondan önce öl çünkü ecel öldürmek için geldiğinde sana fırsat vermeyecek” (Akt. Bökö, 2018, s. 58).

“Men ölmesdin *burun* birsün şeker irni maña şerbet/Ni hâsıl birse Ferhâd ölgenindin soñ Şîrin halvâ” (S/136) “Ben ölmeden önce şeker (gibi tatlı dudağı) benim için helva versin; Ferhat öldükten sonra Şirin’in helva vermesi neye yarar?” (Eraslan, 1999, s.1 25).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Âlimlär, bundän ming yıl *burun* nimälär qılışgän?” (Tursun, 2001, s. 64). “Alimler, bundan bin yıl önce neler yapmışlar?”

“Bu yolnı uruşdän *burun* kâlhâzçılär qurgän edilär.” “Bu yolu savaşçılarından önce kolhozcular kurmuş idiler” (Aybek) (Akt. Yaman, 2005, s. 63).

çağlık

Çağatay T. çağlığ/çağlık/çaıklık/çaıklı “gibi, kadar” > Özbek T. çağlı “yaklaşık, kadar”

Clauson edatın, modern dil gruplarının tümünde bazı sesçil değişimlerle (ç/-ş/-; -k/-ğ/-; -l/-t/-; -ığ/-u; vb.) ve çok çeşitli anlamlarda yaşadığını ve bunların farklı köklere kadar uzanabileceğini belirtmiştir (EDPT, 1972, s. 407). Li, kelimenin etimolojisi ile ilgili (Çince “uzunluk birimi, cetvel” anlamına gelen *chi* sözcüğünden gelen) çağ “ölçü” sözcüğünden türetilmiş bir sıfat olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Li, bu edatla ilgili verdiği dipnotta, Hacıeminoğlu tarafından yalnız Çağatay Türkçesinde görüldüğü söylenen bu son çekim edatına Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri ile günümüzde Çağatay grubu ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde rastlandığını dile getirmiştir (2004, s. 196). DLT’de “tam, tam kendisi, ta kendisi” anlamında bir pekiştireç” olarak açıklanan *çak* sözcüğü yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, s. 611). Edatın türemiş olduğu *çak* sözcüğü ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte *isim+sıfat yapım eki* (çağ+lık/çağ+lı) yapısında olduğu görüşü genel olarak benimsenmiştir (Hacıeminoğlu, 1974, s. 30; Li, 2004, s. 196; Atay, 2014, s. 40; Yaman, 2005, s. 66).

Çağatay Türkçesinde *çağlığ/çağlık/çaklık/çaklı* biçimlerinde ve “gibi, kadar” anlamlarında; Özbek Türkçesinde *çağlı* biçiminde “yaklaşık, kadar” anlamlarında kullanılan edatın istemi her iki lehçede de yalın hâldir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Nevâyî bil ki şeh köñli maña kayd olmasa billâh/Eger kevneynga hâşâk *çağlık* iltifâtım bar” (GS,137-7). “Ey Nevâyî! Bil ki; eğer şahın gön-lü bana bağlı olmasa, yemin ederim ki dünya ve ahirete çöp kadar ilgim yoktu.” (Bökö, 2018, s. 65).

“Köz göre kanımnı tökti gamzesi cellâd tig/Zerre *çağlık* birmemiş rahm izid ol hûn-h’âreğa (Lut. Div, 1707, s.185) “O (kan için) zalime Allah zerre kadar merhamet vermemiş (olmalı ki) Göz göre göre cellat gibi gamzesi kanımı döktü.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Biz qışlâqdän bir yolä qırg *çağlı* yigit cönâmâqdä edik.” “Biz köyden her defasında kırk genç göndermekteydik.” A. Yaqubov (Akt.Yaman, 2005, s. 66).

içre

Çağatay T. *içre* “içinde, içine, içte, içeride”>Özbek T. *içrâ* “içine, içinde, içeride”

Edatın yapısı ile ilgili görüş birliği bulunmaktadır. *iç+re* edatı, *iç* “iç” ismine yön gösterme hâli eki *+re*’nin eklenmesiyle oluşmuştur (EDPT, 1972, s. 30; Hacıeminoğlu, 1974, s. 44; Li, 2004, s. 234; Atay, 2014, s. 51). “Eski Türkçe devrinden beri hiçbir ses değişikliğine uğramadan son devirlere kadar kullanılmış bir çekim edatıdır. Daha çok mekân zarfı vazifesi görür” (Hacıeminoğlu, 1974, s. 44). Ancak edat olarak kalıplaştığı örneklerle de rastlanır (Ata, 2014, s. 51).

Bu edatın istemi Çağatay Türkçesinde de Özbek Türkçesinde de yalın hâlde bulunan isimlerdir. Ancak Çağatay Türkçesinde iyelik eki almış isimleri de istemektedir. Bununla birlikte “günümüz Özbek Türkçesinde *içrâ* edatı yerine çoğunlukla *içidä, içidän, içiğä* edatları kullanılmaktadır” (Yaman, 2005, s. 71).

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Nîzen uçı halka alğan tig cihân aldın, beli/Uş bulu’b u bu hüner *içre* irür-sin üstâd” (S, BM 7b/3). “Mızrağın ucu halka şeklini aldığı gibi, cihanın dört bir tarafını (hükümün altına) aldın; bu tür oyunda ve bu tür hünerde (ülkeler fethetmek hususunda) sen üstatsın.” (Eraslan, 1999, s. 133)

“Firâkıñ bûtesi *içre* tenimni sızğurur her dem/Yüzümü altun itkelü gamıñnı kîmiyâ kıılma” (S, BM 17a/4). “Ayrılığının potası içinde her an

tenimi sızdırır(eritir); yüzümü altın ekmek için (sarartmak için) gamını aşına kılma” (Eraslan, 1999, s. 203).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Ot *içrâ* ne qâtildân/Ajaldân âmân qaytding” (Siddiqova, 2021, s. 110). “Ateş içinde nice katilden sağ salim döndün.”

“Husn ahli *içrâ* tengsiz / Sen-kü hâqânsân özing” (Vâhidov, 1991, 7). “Sen, kendin güzeller içinde eşi benzeri olmayan hakansın.”

ile

Çağatay T. ile “ile, birlikte, beraber” >Özbek T. ilâ “ile, birlikte”

Edatın yapısı ile ilgili *il*-“ilmek” fiiline -e zarf-fiil eki getirilerek kalıplaşmış olduğu hususunda görüş birliği bulunmaktadır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 45; Ergin, s. 369-370; Li, 2004, s. 237; Atay, 2014, s. 76). “Türkçenin Çağatay ve bilhassa Batı Türkçesi sahasında Eski Türkçedeki birle ve bile yerine yaygın olarak kullanılmıştır. Asli şeklini genel olarak muhafaza etmiştir” (Hacıeminoğlu, 1974, s. 46). “Başlangıçtan beri edat olarak kullanıla gelmiş, bu arada çok eskiden beri kolaylıkla ekleşerek -la, -le şekline de geçmiştir. Ekleşme temayülü en kuvvetli edattır. Bu vasfı ve fonksiyonu dolayısıyla vasita eki -n’in yerini almıştır” (Ergin, 2009, s. 370). Ayrıca edatın -n vasita hâli ekini alarak genişlemiş şekli olan *ilen* de Çağatay Türkçesinde kullanılmıştır.

İle edatı, Orhun Uyгур, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde tanıklanmaz. Ancak, Y. S. Li ‘nin *ile* edatını anlatırken verdiği dipnota göre Karahanlı Türkçesi eserlerinden Atebetü’l-Hakâyık’ın Semerkant nüshasında bir beyitte *ile* edatı tanıklanmaktadır (2004, s. 237).

Özbek Türkçesinde *ilâ* şeklinde kullanılmaya devam eden edat, hem Çağatay Türkçesinde hem de Özbek Türkçesinde yalın hâl istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Şeh Nevâyî tili dik tîğ *ile* köp mülk açtı/Tartmış aççalı Bağdâd ile Tebrîz kılıç (BV, 99/7). “Nevayî, kılıç gibi olan dili ile (sultanlara yakışır şekilde) birçok ülke fethetti. Bağdat ile Tebriz’i fethetmek için o dil kılıcını çekmiş” (Akt. Atay, 20214, s. 76).

“İlge bakıp her zamân yüz nâz *ile* külmek nidür/Özgelerni tîrgüzüp voh mini öltürmek nidür” (HB, 36/1). “Ele her zaman işve ile bakıp gülmek nedir/ Başkalarına (gülüşünle) can verip beni öldürmek nedir.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Ârtimdân râşk *ilâ* ergâşardı ây” (Siddiqova, 2021, s. 8). “Arkamdan kıskançlıkla eşlik ederdi ay.”

“/.../ Üzlärigä näfrät vä ğazäb ilä bâqâyâtgan âdâmlärdän har qadämdä /.../” (Abdurrahmân, 2013, s. 6). “/.../ kendilerine nefret ve gazapla bakmakta olan adamlardan her adımda /.../”

karşu

Çağatay T. *karşu* “karşı” > Özbek T. *qarşi* “karşı”

Eckmann’a göre bu edat Oğuzca kökenlidir (Eckmann, 1998, s. 93). Li tarafından, aslen *karış-* “kavga etmek, düşmanlaşmak” (<*kar-i-ş-) eyleminin ulaç biçimi olarak tanımlanmıştır (Li, 2004, 275). Alkaya’nın edatlarla ilgili çalışmasında aktardığına göre, Tenişev bu edatı *karış-* “karşılaşmak, güreş için karşılaşmak, birbirine karşı olmak” fiilinin zarf biçimi olarak açıklar. Zeynep Korkmaz ve Hacıeminoğlu da *karış-* fiilinin zarf-fiil almış şekli olduğu görüşündedir. A. N. Kononov ve Elövset Zakiroğlu Abdullayev ise edatın kara- “bakmak” fiilinin zarf-fiil biçimi olarak gösterirler (2002, s. 383).

Hacıeminoğlu’na göre edat, Türkçede ilk olarak Karahanlı sahasında tanıklanmıştır. Eski Türkçede ve Uygur metinlerinde bu edatın yerine *utru* edatı kullanılmıştır. DLT’de “karşu” manasında kullanılan bir de *karu* kelimesi bulunmaktadır ve bu sözcük Hacıeminoğlu’na göre “karşu” nun ilk şekli olabilir (1974, s. 52).

Çağatay Türkçesinde *karşu* biçiminde rastlanan edatın istemi yönelme hâli ekidir. Ancak bu sahada nadir olarak karşımıza çıkan edatın yerine daha çok *utru* tercih edilmiştir (Hacıeminoğlu, 1974, s. 53). Özbek Türkçesinde *qarşi* biçiminde sık kullanılan bu edatın istemi Çağatay Türkçesinde olduğu gibi yönelme hâli ekidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Kaşlarıñ yâdında köp mihrâbka *karşu* turup / Fâl tuttum kildi falım gâh cüftü gâh tâk” (Lut. Div. 879, s. 121). “Kaşlarını anarak birçok defa mihraba karşı durup fal tuttum, falım bazen çift, bazen tek geldi.”

“Ġamzeñ oqıġa *karşu* cân luţfi hedef kıldı / Nâmûs üçün geh geh sin atkıñ anı nâzük” (Lut. Div. 964, s. 130). “Utancından zaman zaman nazikçe atacağıın gamze oklarına karşı Lutfi canını hedef kıldı” (Atay, 2014, s. 53).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“/.../ har ehtimälä *qarşi* tayâq tutgän üç-dörtgä âdâm, /.../” (Eşânqul, 2005, s. 56). “Her ihtimale karşı sopa taşıyan üç dört adam.”

“har ehtimälä *qarşi* mirşâb unung çäp kulıdän mâhkâm uşlär âlgän edi” (Abdurrahmân, 2013, s. 110). “Her ihtimale karşı polis onun sol koldan sıkıca yakalanıştı.”

kibi

Çağatay T. *kibi* “gibi”>Özbek T. *käbi* “gibi”

Clauson kelimenin kökeninin “kalıp, model” anlamına gelen *kib* sözcüğü olduğunu, bu sözcüğün Oğuz Türkçesinin erken dönemlerinde mecâzî olarak “benzerlik” anlamı kazandığını ve -i iyelik ekini alarak “gibi” anlamında bir edat olarak kullanılmaya başladığını belirtmiştir (EDPT, 1972, s. 686). Hacıeminoğlu tarafından da Eski Türkçe “kalıp, misal, örnek” anlamındaki kip sözcüğüne iyelik eki -i getirilerek olduğu söylenmiş olan edat Orta Türkçe döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde çok az görülmekte olup Kıpçak ve Çağatay devrelerinde nispeten daha fazla tanınlanır. Batı Türkçesinde ise *kibi* (kibin, kibik, kimi, kimin, gibin, bigi, bigin şekilleriyle birlikte) yaygın olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 55). Y. S. Li de edatın teşekkülü noktasında Clauson ve Hacıeminoğlu ile ortak görüş sergilemektedir.

Çağatay sahasında *kibi* şeklinde olan ve geniş bir kullanım sahasına sahip olan edatın istemi yalın hâl, iyelik eki almış kelimeler ile zamirlerin yalın ve ilgi hâlidir. Özbek Türkçesinde ise *käbi* şeklinde kullanılan edatın istemi yalın hâl ve ilgi hâlidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Meniñ bu zerre vücudum hevâ-yı mihriñden/Cihânda hûr *kibi* meş-hûr, taptı qadr u ‘alâ” (S, BM 14a/3). “Benim bu zerre gibi olan varlığımın senin mihrinin arzusuyla cihanda huri gibi meşhur oldu ve itibar ve yücelik buldu” (Eraslan, 1999, s. 179).

“Zümre-i ‘uşşâk ara yoq min *kibi* rüsvâkarı/İyle kim hüsn ehli içre sin *kibi* zîbâ yiğit” (HB, 20/5). “Aşıklar zümresi içinde benim gibi rezil yaşlı yok; güzellik ehli içinde de senin gibi güzel yiğit yok.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Yâşil o‘rmân *käbi* şamâlni tösing” (Siddiqova, 2021, s. 72). “Yeşil bir orman gibi rüzgârı kesin.”

“Bu mäskän men *käbi* bâlälärni har kuni baqridä yayratädi” (Rahimova, 2012, s. 21). “Bu mekân benim gibi çocukları her gün kucağında eğlendirir.”

keyin

Çağatay T. *keyin/kiyin* “sonra”>Özbek T. *keyin* “sonra”

Eski Uygurca “kid” *son* kökünden gelmektedir (Eckmann, 1998, s. 94). Clauson tarafından *kedin* şeklinde zarf ve sıfat olarak belirtilen kelime, farazi bir **ke* (arka, geri) köküne bağlanmıştır. Clauson göre “arka-

da” anlamında ve daha çok yerler için kullanılmış olan bu kelime zaman terimi olarak “sonradan” anlamındadır. Bu sözcük, erken dönemde ana yönlerden birini belirtirken, doğan güneş esas alındığında “batıya doğru” ve öğle vakti güneşi esas alındığında ise “kuzeye doğru” anlamında kullanılmıştır (EDPT, 1972, s. 704). Y. S. Li’ye göre *kedin* sözcüğü “arka, batı” biçiminde Tariat Yazıtı’nda tespit edilmiştir (Li, 2004, s. 296).

Hacıeminoğlu tarafından *kidin/kiğin/kiyin* <*kid+in* “-den sonra, -den öte, arkada, batıda, öte tarafta” şeklinde açıklanmıştır. Hacıeminoğlu kelimenin aslında bir mekân zarfı olduğunu, kökeni ile ilgili kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını ancak *kid* “geri, arka”; *kin* “arka, sonra”; *kirü* “geri, arka”; *kisre* “geri, sonra, arka, garp” ve *kidirti* “geri, arka, garp” gibi Eski Türkçe döneminden beri mevcut olan mekân zarfları ile aynı kökten geldiğini dile getirmiştir. Ona göre, hepsinde bir *ki-* kökü ve gene hepsinde -n veya -rü, -re ekleri ortaktır. Dolayısıyla edatın bir *ki-* kökünden geldiği ve bunun da bir fiil olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Bunlardan *kidin* ise, *kid* “son, arka, arkada” isim kökünden -n vasıta hâli eki ile yapılmış olmalıdır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 57).

İlk hâli *kedin* olan edat, Orhun Türkçesinde tanıklanmaz. Eski Uygur Türkçesinde *kedin* şeklinde olup Karahanlı Türkçesine geçerken ortadaki -d- sızıcılılaşmış ve kelime *keğin/kiğin* şeklini almıştır. Harezmi sahasında *keğin/keýin*, Çağatay Türkçesinde ise *keyin/kiyin* biçimlerinde kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinin devamı niteliğinde bir çağdaş lehçe olan Özbek Türkçesinde ise *keyin* biçiminde yaşamakta olan edatın istemi ayrılma hâlidir. Edat, Çağatay Türkçesinde ayrılma hâli ve aynı işlevde kullanılan bulunma hâlini istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Hekim ayıttı: “sıhhat sebebi bu ma’nî turur.” *Anda kidin* qâpup yer öpüp murâca’at qıldı” (Eckmann, 1968, s. 55a). “Hekim dedi ki “Sihhatın sebebinin manası budur.” Ondan sonra kalkıp yer öpüp müracaat etti.” (Atay, 2014, s. 66).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Gah qayğınga tüşäman, yana yüz yildän *keyin* bu asarlärni biräv oqıy aladimi, deb yüräğim ezilädi” (Vahid, 1992/225). “Bazen endişeye kapılırim, yine yüz yıl sonra bu eserleri biri okuyabilir mi, diye yüreğim ezilir” (Akt. Tolkun, 2009, s. 236).

“Mendän *keyin* Abdusalim bilän Hikmatillaning “men” degan tâvuşi ketmä-ket yangrädi” (Rahimova, 2012, s. 24). “Benden sonra Abduselim ile Hikmetullah’ın ‘ben’ diyen sesi arka arkaya yankılandı.”

köre

Çağatay T. köre “göre, nazaran, nispeten, bakarak”>Özbek T. körü “göre”

Edatın kör- fiiline zarf-fiil eki -e getirilmek suretiyle oluştuğu noktasında görüş birliği bulunmaktadır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 60; Eckmann, 1998, s. 93; Li, 2004, s. 318; Atay, 2014, s. 73). *Köre* edatı, “iki şeyin vasıf bakımından birbiri ile mukayesesinde kullanılır. Başlıca ifadeleri ilgi, uygunluk, karşılaştırma ve bakış açısıdır” (Atay, 2014, s. 73). Edatın ilk örneklerine Harezmi sahasında rastlanmaktadır.

Çağatay sahasında *köre* şeklinde kullanılan ve az örneği olan edatın istemi yönelme hâli ekidir. Özbek Türkçesinde ise *körä* biçiminde kullanılmaya devam eden edat Çağatay Türkçesinde olduğu gibi yönelme hâli ekini istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Andağ ki deryâdın gevher, gavvâsvâsıtası bile cilve nümayiş kıılır ve anıñ kıymeti cevheriğa *köre* zâhir bolur” (Muh. Lug. s. 166). “Öyle ki denizden inci, dalgıç vasıtası ile ortaya çıkar ve onun kıymeti incisine göre belirlenir” (Atay, 2014, s. 73).

“Vâkı’â öz hürd-i hâliğa *köre* yaman barmaydur, afv faziletide hamsesidin bu beyt yahşı vâki’ boluptur kim” (Mec. Nef. s. 12). “Gerçi kendi ince tavrına göre fena değildir ki, bağışlama erdeminde hamsesinden bu güzel beyit vaki olmuştur.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Böri tişi titib kätgän yüz közläridän *köre* son göştläridä zaxri kop’raq qalgän ekänmi uzâq yetdi” (Abdurrahmân, 2013, s. 139). “Kurdun dışının parçaladığı yüzüne gözüne nazaran bacak etlerinde zehri daha çok kaldığından mıdır nedir uzun süre yattı.”

“...cüssâsi anäsige körä tolâraq edi” “...cüssesi annesine göre topluca idi.” (A. Kadiri) (Akt. Yaman, 2005, s. 81)

narı

Çağatay T. narı “-den sonra, -den itibaren, -den öte”>Özbek T. nări “-den sonra, -den öte”

Edatla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Hacıeminoğlunu/narı edatının Karahanlı devrinden itibaren görülmeye başladığını, aslında bir mekân zarfı olduğunu ve yapı bakımından çeşitli şekillerde izah etmenin mümkün olduğunu dile getirdikten sonra şöyle devam eder: “Türkçede kelime başında n- sesi bulunmadığına göre, buradaki n- ya *arı* sözüne son-

radan eklenmiştir yahut da Uygurcadaki inaru, bizim henüz bilmediğimiz bir sebeple, *naru* şeklinde inkişaf etmiştir. Edat olarak Karahanlı ve Çağatay sahalarında kullanılmıştır” (Hacıeminoğlu, 1974, s. 64-65).

Edat Karahanlı Türkçesinde *naru* şeklinde “-den sonra, -den itibaren” anlamlarında kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde *narı* şeklinde düz ünlülü olarak “-den sonra, -den itibaren, -den öte” anlamlarında kullanılmış olup istemi isimlerin ve zamirlerin ayrılma hâlidir. Özbek Türkçesinde ise *nâri* biçiminde ve “-den sonra, -den öte” anlamlarında kullanılmış olup istemi, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi ayrılma hâli ekidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Kān yaşım sîr-âb kıldı bâğnı mundın *narı* / Anda tañirmes kökermek sebze vü reyhân kızıl” (BV, 376/6, s. 285). “Kan (gibi) gözyaşım bağını suya doyrdu; Bundan sonra orada sebze ve reyhanın yeşermesi sabahı bulmaz.”

“Cân içinde yaşurun tuttum gamıñnı müddeti/Merhamet kılğın ki mundın *narı* yoktur kuvvetim” (HB, 107/4). “Merhamet kıl! İçimde gamını bir müddet saklamaktan başka ne yapabilirim.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Ātām, bu seni bālā qazālārdān asrāydi, deb ābbergendi. Sen mening yālqız qızimsān, Şuni taqıb yursāng hammā körgilik sendān *nâri* yurādi, deb, ābbergāndi” (Eşânqul, 2005, s. 167). “Babam, bu seni belalardan kazalardan korur, diyerek alıp vermişti. Sen benim tek kızımsın, bunu daima üzerinde taşırsan, her türlü sıkıntı senden uzak durur, diye alıp vermişti.”

özge

Çağatay T. özge “başka, ayrı”>Özbek T. özgä “başka, dışında”

Clauson bu sözcüğün “başka, -den başka” anlamlarında olduğunu belirtmiştir. Ona göre kelime XIII. yy. veya sonrasında tanıklanmaktadır. Abuşka Lugati’nde de “kendiyi, gayrı” gibi manalara geldiği belirtilmiştir (EDPT, 1972, s. 285). Hacıeminoğlu’na göre bu edat, Harezmi sahaları metinlerinden itibaren görülmektedir. Eski Türkçe ve Karahanlı sahalarında bunun yerine *adın/adın, öñ/öñi* gibi edatlar kullanılmıştır. Hususiyile Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı metinlerinde *özge* geniş bir kullanım sahası bulmuştur (Hacıeminoğlu, 1974, s. 73). Korkmaz bu kelimenin +gA yön gösterme eki ile kalıplaşmış olduğunu kaydetmiştir. Öz isminden +ge ile türemiş bir isim olmalıdır. Sıfat olarak da kullanılır, kalıplaşmak suretiyle edat vazifesini de üstlenmiştir (Atay, 2014, s. 39). Eckmann’a göre *özge* edatı, şiirde vezin gereği bazen “öze” şeklinde de kullanılmıştır (Eckmann, 1998, s. 94).

Çağatay sahasında geniş bir kullanım alanına sahip olan *özge* edatının istemi isimlerin ve zamirlerin çıkma hâlidir. Özbek Türkçesinde de *özgä* şeklinde kullanılmakta olan edat Çağatay sahasında olduğu gibi çıkma hâli ekini istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Çün sêndin *özge* yok penehim kaçmayın nêtey/Cürm ü günehdin âh u nedâmet bilen saña (GS, 4-7). “Senden başka sığınacak yerim olmadığından, suç ve günahlarımdan ötürü ah ve pişmanlıkla sana kaçmayıp da ne yapayım” (Bökö, 2018, s. 36).

“Ve eger tonda şûret bolsa ve eger şûret kiçik bolsa andağ kim ırak yirdin körünmes bolsa veya anıñ başı bozulup bolsa mekruh bolmas ve eger şûret bütün bolsa namâzda ve hem namâzdın *özge* vaqtda mekrûh turur” (ÇFK) (Erbay, 2003, s.149). “Eğer elbisedeki resim küçük veya başı yoksa ve de uzaktan seçilemiyorsa mekruh olmaz. Ama canlı resmi bir bütünse hem namazda hem de namazın dışında mekruh olur.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Mendä nä bârlıq hayâli/Mendä nä yoqlıqqa ğam/Mängläyimgä çünki şe’rdän/*özgä* zâr bitgän emäs” (Vâhidov, 1991, s. 25). “Bende ne varlık hayali var ne de yokluktan dolayı gam. Çünkü anlıma şiirden başka altın yazılmış değil.”

sarı

Çağatay T. sarı “-e doğru, yönüne”>Özbek T. säri “-e doğru, yönüne, -dikçe”

Edatın etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Clauson kelimenin -e doğru, yönünde” gibi anlamlara sahip olduğunu, Soğdça bir edat olan “s’r”den geldiğinin ileri sürüldüğünden bahsetmiş ve kendi fikri olarak kelimenin sîngaru’dan inkişaf ettiğini dile getirmiştir (EDPT, 1972, s. 844). Ancak bu inkişâfın nasıl gerçekleştiğine dair herhangi bir görüş bildirmemiştir. Suzan Duran’a göre “cihet, taraf, -e doğru” anlamındaki sîngar sözünün iyelik eki almış sîngarı>sarı şeklinden bir ses grubu düşmesi neticesinde teşekkül etmiştir (Akt. Atay, 2014, s. 55). Hacıeminoğlu ve Y. S. Li de edatlar üzerine yaptıkları çalışmalarda Clauson ve Duran ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ergin’e göre sar- fiilinin gerundium eki almış biçimidir (Ergin, 2009, s. 372). T. Rüstemov ise sa+rı şeklinde yani isim+yönelme eki şeklinde açıklamıştır (Akt. Yaman, 2005, s. 97).

Orhun Türkçesinde tanıklanmayan edata Uygur sahasında yalnız Oğuz Kağan Destanı’nda rastlanmaktadır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 78). Harezmi Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde ise *sarı* şeklinde ve aynı manada kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinde bu edatın istemi isimlerde yalın hâl; zamirlerde yalın hâl, ilgi hâli ile iyelik ekli sözlere. Bununla birlikte isim-fiillerden sonra da kullanılan edat, bir sözcüğü ile (bir sarı) “defa” anlamında kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 79). Özbek Türkçesinde *sâri* şeklinde olan, konuşma dilinde kullanılmayan ancak şiir dilinde rastlanan bir edat olup istemi yalın hâlidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Körüp Hürrem yüzün yazın közüm hoşak turur seyli/Eyâ serv-i sehî, kılğıl akar su *sarı* bir meyli” (S, 25b/13). “Yazın şen yüzünü gözüm görüp güzelce sel akıtır; ey düzgün servi(sevgili), akar suya doğru bir meylet” (Eraslan, 1999, s. 269).

“Fenâ deyrin köñül ister ki bir birpîr-i deyrêlge/Tutarda bâde şâyed cür’â î sunğay *bizin* sarı (GS, 648-8). “Bir meclisin piri elinde şarap kadehi tuttuğunda gönül yokluk meclisini ister ola ki o pir bizim tarafa bir kadeh sunsun” (Bökö, 2018, s. 51).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Yol tãpãldik şãvq *sãri*” (Âbidcãn, 1985, s. 45). “Yol bulabildik şevke doğru.”

sayı/sayu/sayın

Çağatay T. *sayu/sayı/sayın* “her; -dıkça; ...-diği zaman , her...-dığında” > Özbek T. *sãyın* “her, -dıkça”

Gabain’e göre *sa- fiilinin zarf-fiil eki almış şeklidir (2007, s. 94). Bu görüş bazı araştırmacılar tarafından da benimsenmiştir (Hacıeminoğlu, 1974, s. 80; Li, 2004, s. 390; Atay, 2014, s. 79). Yaman, Özbekçede sayın şeklinde geçen edatın etimolojisini “sa-/say-+y,-i,in” biçiminde açıklamıştır (2005, s. 100).

Edat Eski Türkçede *sayu* biçiminde ve “her” anlamında; Harezmi Türkçesinde *sayu/sayı/sayın* biçimlerinde “her; -diği zaman” anlamlarında; Çağatay Türkçesinde *sayu/sayı/sayın* biçimlerinde ve “her; -dıkça; ...-diği zaman, her...-dığında” anlamlarında; Özbek Türkçesinde *sãyın* biçiminde ve “her, -dıkça” anlamlarında tanıklanır.

Çağatay Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde edatın istemi yalın hâl olmakla birlikte -GAN sıfat-fiil eki ile de sıklıkla kullanılmaktadır.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Kad u ağzıñğa baqsam âh dir min/Sini *bağkan sayın* allâh dir min” (Lut. Div.1342, s.147) “Boy ve ağzına her baktığımda ah çekerim; sana her baktığımda Allah derim.”

“Çehre sarğargan sayı artar köñülñiñ nâlesi/Bar ‘aceb vâki’ hazân faslıda nâlân ‘andelib” (GS,53-4). “Yüz sarardığında gönülün feryadı artar. Acaba bülbülün sonbahar mevsiminde inlediği hiç görülmüş mü?” (Bökö, 2018, s. 67).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Ävlâdlär älmâsgän säyin /.../ yüräk yoqâlib bâr yâptı” (Murad, 1994/44). “Nesiller değıştikçe /.../ gitgide kalp kayboluyor” (Akt. Tolkun, 2009, s. 228).

sıngarı

Çağatay T. *sıngarı* “gibi”>Özbek T. *sıngarı* “gibi”

Edatın etimolojisi ile ilgili net bir görüş olmamakla birlikte Hacıeminoğlu’na göre anaru, mıñaru, anar, muñar gibi bünyesinde bir -garu ekini ihtiva ettiği muhakkaktır (1974, s. 81). Diğer bir görüşe göre ise; “Tacikçe singgâr “yoldaş” sözcüğüne iyelik eki eklenmesi suretiyle teşekkül etmiştir (Yaman, 2005, s. 102). Y. S. Li ise aslen “bir şeyin tarafı; çiftin teki” anlamındaki sıngar sözcüğünün 3. kişi iyelik ekli biçimi olduğu şeklinde bir izahta bulunmuştur (Li, 2004, s. 413).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren görülmeye başlayan bu çekim edatı, Karahanlı ve Harezmi Türkçeleri sahasında çekim edatı göreviyle az kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 81).

Çağatay Türkçesinde *sıngarı*; Özbek Türkçesinde *sıngarı* biçiminde ve “gibi” anlamında kullanılan edatın istemi her iki lehçede de yalın hâldir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“kaş u közüñ qara belâ *sıngarı*” “kaş ve gözün kara bela gibidir” (G, 159a:10) (Akt. Atay, 2014, s. 48).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Siniqqânât ördäk *sıngarı*, uçalmay şu kölmäkdän näri, Oltirip män kulbendä yolğiz” (Âbidcân, 1985, s. 92). “Kırık kanatlı ördek gibi uçamadan bu gölcükten öte oturuyorum kulübemde yalnız.”

“Dimkä ham Ferruh *sıngarı* öz âta-ânäsini yahşi esläy älmäs edi” (Abdurrahmân, 2013, s. 84). “Dimka da Ferruh gibi öz ana babasını iyi hatırlayamıyordu.”

song/songra

Çağatay T. *song/songra* “sonra”>Özbek T. *song/songra* “sonra”

Clauson’a göre bu sözcük, muhtemelen başlangıçta bir nesnenin fizikî

olarak “son”u veya “arka”sı anlamında idi. Fakat ad olarak “son”, sıfat olarak “daha sonra, sonraki”, ve belirteç veya sontakı olarak “sonra” anlamında genellikle zaman için kullanılmıştır (EDPT, 1972, s. 832). Hacıeminoğlu’na göre aslında bir zaman ve mekân zarfıdır. Eski Türkçede, Harezmi ve Kıpçak sahalalarında çekim edatı olarak da çok kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1974, s. 82). *Songra* ise, *song* ismine +ra yön ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Atay, 2014, s. 68). “-den sonra, -den itibaren” anlamlarına gelmektedir. Her iki edat da ablatif eki almış isim ve zamirlerle birlikte kullanılmıştır.

“*Sonra, Önce*” *Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu* adlı çalışmada konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Leyla Karahan, *-Dan sonra* ve *-Dan önce* yapısı içindeki *sonra* ve *önce* kelimelerinin anlam ve kullanım özellikleri dikkate alınmadan sadece edat kategorisi içinde değerlendirilmesinin doğru olmadığını, bu kelimelerin hem edat hem de zarf olmak üzere iki fonksiyona sahip olduğunu belirtmiştir.

Orhun Türkçesinde tanıklanmayan edat, Eski Uygur Türkçesinde *song* şeklinde ve “-den sonra, sonra” anlamındadır. Karahanlı Türkçesinde *song* biçiminde tanıklanan sözcük “son” anlamında olup edat işlevinde kullanılmamıştır. Harezmi, Çağatay ve Kıpçak sahalalarında *song/songra* biçiminde ve “-den sonra, sonra” anlamlarında tanıklanır. Günümüz Özbek Türkçesinde de aynı biçimde “sonra” anlamında kullanılmaya devam etmektedir.

Çağatay Türkçesinde *song/songra* edatlarının istemi isim ve zamirlerin ayrılma hâlidir. Özbek Türkçesinde *song* isim ve zamirlerin ayrılma hâlini, *songra* ise isim ve zamirlerin ayrılma hâli ve yalın hâl istemektedir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Üç yıldın *song* Bağ-i sefid’de yine bir meclisdebi-‘aynihiuş-mundakvâki’ boldı” (Mec. Nef. s. 58). “Üç yıldan sonra Bağ-ı Sefid’de yine bir mecliste aynen bunun gibi meydana geldi.”

“Anıñ hamdidin *soğra* yüz mênj durûd/Barı ferruñ-âyîn hümâyûndurûd” (GS, 683-11) “Onun övgüsünden sonra, tamamı faziletli övgüye layık uğurlu kimselere yüz bin selam!” (Bökö, 2018, s. 59).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Bugüñdän *song* bu mäydângä kemänglär/Kim täläbgâr bolsa kelsin mäydänä! (Eşankul, 2017, s. 56). “Bundan sonra bu meydana gelmeyin, Kim istekli ise gelsin meydana!”

“Düşmân aşingni yer, *songra* başingni yer” (Özbek Halq Mâsalläri) “Düşman senin aşını yer, sonra başını” (Akt. Yatağan, 2010, s. 226).

taşkarı

Çağatay T. *taşkarı* “dışarı”>Özbek T. *taşqäri* “farklı, başka”

Clauson’a göre bu sözcük, aslen *taş* “dış” anlamındaki sözcüğün yön gösterme hâli eki almış şeklidir (EDPT, 1972, s. 563). Y. S. Li de Clauson’dan yaptığı alıntı ile kelimenin kökeninin *taş* “dış” sözcüğü olduğu fikrine katılmaktadır. Hacıeminoğlu’na göre *taşgaru*’ya eski metinlerde çok az rastlanmaktadır. Mesela Altun Yaruk’ta *taşgaru*, diğer Uygur metinlerinde *taşkaru* Oğuz Kağan Destanı’nda *daşkarun*, Codex Cumanicus’ta *taşkarı*, Çağataycada *taşkaru/taşkarı/tuşkarı* şekilleri görülmektedir. Osmanlı Türkçesinde ise, *taş* sözcüğündeki düz geniş ünlü -a’nın -ı- olması ve kelime başı t-’nin d- şeklinde ötümlüleşmesi sonucunda sonra, *taşgaru/dışaru/dışarı* şekilleri bir arada kullanılmıştır. Bugünkü Türkçede de artık *dışarı* şekli yerleşmiştir (1974, s. 88-89). Korkmaz da kelimenin *taş* isim köküne +*garu* yön gösterme hâli getirilerek oluştuğu kanaatindedir (2018, s. 6).

Çağatay Türkçesinde edat, *taşkaru/taşkarı/tuşkarı* şekillerinde ve “dışarı” anlamında kullanılmakta olup istemi yalın hâl ve ayrılma hâli ekidir. Özbek Türkçesinde ise *taşqari* şeklinde “farklı, başka” anlamlarında yaşamakta olan edatın istemi ayrılma hâli ekidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Üydin *taşkarı* koydı gâmin / ol kum üzre körgüzüp hırâmın” (Ley. Mec. 2800, s. 301) “Evden dışarı adım atıp salınarak yürümesini o kum üzerinde gösterdi.” (Atay, 2014, s. 57)

“Tutmasun tıñrı revâ kim içkiniz bolğay raqıb / Vây anıñ tig şûm yüz-lüg kutlug ivdin *taşkarı*” (Lut. Div. 1858, s. 212). “Tanrı reva görmesin çünkü sizi kontrol eden içkiniz olacak; Vay, onun gibi uğursuz yüzlü kutlu evden dışarı (olsun).”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Ammâ başımdä şirin hâtirälärdän *taşqäri* heç närsä qalgän emäs” (Abdurrahmân, 2013, s. 230). “Amma başımda tatlı hatıralardan başka hiçbir şey kalmış değil.”

“Yıgılğänlär beş-ältidä qari qartängdän ve ânäläri qoşidä yöki hävli-dä oyun başläp yubargän bälälärdän *taşqäri* äksäriyät ayollär vä kämpirlär edi” (Eşânqul, 2005, 91). “Toplananlar beş altı yaşlıdan ve analarının yanında veya avluda oyun oynayıp duran çocuklardan başka ekseriyeti kadınlar ve kocakarılarıdır.”

teg

Çağatay T. *dik/dek/dağ/day/dey/tek/tey* “gibi”>Özbek T. *-dek/-dey, -däk/-däq* “gibi”

Clauson teg edatının “gibi” anlamına geldiğini ve Grönbech tarafından belirtilen “üçün, üze ve birle” ile birlikte dört eski edattan biri olduğunu dile getirmiştir (EDPT, 1972, s. 475). Hacıeminoğlu’na göre, yapı bakımından te- fiilinden türemiş bir ismi düşündürmektedir. (Hacıeminoğlu, 1974, s. 90). Orhun Türkçesinde *antag* (*a+m teg*) şeklinde kendinden önce yükleme hâli eki istediği de görülmüştür. Yapısında zarf-fiil eki taşımayıp yükleme hâli isteyen istisnai edatlardan biri olan teg’in bu özelliği onun fiil kökenli olduğunu destekler niteliktedir (Sev, 2007, s. 175). Öner, *Edatların “Karşılaştırma” ve “Sınırlandırma” Bağlantıları* adlı çalışmasında edatın etimolojisi ile ilgili, ilk defa Deny tarafından öne sürülen ve daha sonra Kononov, Doerfer, Sevortyan gibi araştırmacılar tarafından da desteklenen *teg* “gibi, denk” < ET teñ “denk, eş” şeklindeki gelişmenin akla yatkın olduğunu söyler (2003, s. 151). Yukarıda belirtildiği üzere kökeni ile ilgili farklı görüşlerin bulunduğu edat, “Türk dilinin en eski metinlerinden itibaren kullanılagelen hem tarihî hem de çağdaş kollarda kelime > enklitik > ek sürecinde farklı görünümleri tespit edilebilen bir birimdir” (Dağıstanlıoğlu, 2015, s. 375).

Eski Türkçede *teg*; Harezmi Türkçesinde *teg/tig*; Kıpçak Türkçesinde *tig/dey* şekillerinde ve “gibi” anlamında kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinde *dik/dek/dağ/day/dey/tek/tey* şekillerinde ve “gibi” anlamında tanıklanan edatın istemi, isim ve zamirlerin yalın hâli, zamirlerin ilgi hâli ve kalıplaşmış zamirlerin belirtme hâli eki almış şeklidir. Özbek Türkçesinde daha çok eklenmiş olarak -dek/-dey, -däk/-däq biçimlerinde (Yaman, 2005, s. 111) “gibi” anlamında kullanılmakta olan edatın istemi, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi isim ve zamirlerin yalın hâli, zamirlerin ilgi hâli eki almış şekilleri ile kalıplaşmış zamirlerde belirtme hâli ekidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Ay Nevâyî isteme vaşl ol kuyaştın zerre *däk*/Çün niçe ol kılsa istiğnâ haqâretdur saña (GS, 40/18-7). “Ey Nevâyî! O güneşten zerre kadar kavuşma arzulama. Çünkü o sana ihtiyaç hissetmezse bu sana hakarettir” (Bökö, 2018, s. 65).

“Miñ hîle birle düşmeniñ kaçsa, niçe kim tülkü *dik*/Kırgüsü âñır pençe , kavgaçu çün arslan irür” (S, BM 5b/6). “Düşman tilki gibi binlerce hileyle kaçsa da, neticede pençene girecektir, çünkü kovalayıcısı aslandır” (Eraslan, 1999, s.119).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Sofining *tâşdäy* kâttık vâ *buyumdek* hâräkätsiz yüzi, birdänigä türli-tümän özgärişlär vâ hâräkätlärgä cävlangoh bolädi” (KvK,10). “İmamın taş gibi sert ve eşya gibi hareketsiz suratı birden her türlü değişikliklere ve hareketlere mekân oldu.” (Akt. Okul, 2016, s.31)

“Ulärni xâtin *kişidäy* päst mäxluk âldidä xâr kılnädimi?” (KvK, 9).
 “Onlar kadın gibi zayıf yaratıklar önünde azarlanır mı?” (Akt. Okul, 2016, s.32)

üçün

Çağatay T. *üçün* “*için*”>Özbek T. *üçün* “*için*”

Edatın kökeni ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Clauson, teg, üye ve birle ile birlikte ele alınan son çekim edatlarının dördüncüsü olarak açıklamakla birlikte etimolojik bir bilgi vermemiştir (EDPT, 1972, s. 28). Y. S. Li, *üçün* edatının etimolojisi ile ilgili en yaygın görüşün uç “uç; sebep” sözcüğüne vasıta ekinin getirilmesi ile oluştuğu yolunda olduğunu belirtmiştir. Ancak Li’ye göre sözcüğün kökeni *uç* olsaydı Oğuz grubu dil ve lehçelerinde *ucun şeklinde olması gerekirdi. Bununla birlikte bu son çekim edatını *iç* “iç” sözcüğünden getirmek isteyenler de bulunmaktadır. Ancak *için* ve *ihin* biçimlerinin yeni olmasından ve *iç* biçiminden *üçün*, *uçun* vb. biçimlere geçişin inandırıcı bir şekilde açıklanamayacağını söyler. Dolayısıyla Li, her iki görüşü de reddeder (2004, s. 519).

üçün edatının uç sözcüğüne +n vasıta eki getirilmesi ile oluştuğu görüşü W. Bang, T. Banguoğlu, M. Ergin, N. Hacıeminoğlu gibi araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Zeynep Korkmaz da “uçun/üçün/için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine” isimli makalede edatın uç “sebep”+1 iyelik+n vasıta eki (>uçın) yapısında olduğunu belirtmiştir (1961, s. 35).“A. Von Gabain de kelimeyi mevhum bir uç- fiilinin -n ile yapılmış zarf-fiili saymaktadır” (Akt. Hacıeminoğlu, 1972, s. 98).

Edat, Eski Türkçede, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde *üçün* şeklinde kullanılmıştır. Günümüz Özbek Türkçesinde de aynı şekliyle yaşamaktadır. Çağatay Türkçesinde edatın istemi yalın hâl, zamirlerin ilgi ve bulunma hâlidir. Bununla birlikte iyelik ekli kelimelerden, isim-fiillerden ve soru edatlarından sonra da kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde ise edatın istemi yalın hâl ile iyelik ekli sözlerdir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Eger Şîrin *üçün* Ferhâd ‘âşık-ı kûh-ken bolsa/Nitañ Sekkâî hem, cânâ, yolun da cân-ken boldı” (S, BM 24a/8). “Eğer Şirin için Ferhad dağları kazan bir âşık olsa, şaşılacak ne var; ey sevgili, Sekkâkî senin yolunda can oynayan (canını veren) oldu” (Eraslan, 1999, s. 255).

“Sin öz bigim-sin ulunsuñ içinde, *anıñ üçün*/Kıyat közüm, seniñ ornuñ köñül sarâyında” (S, BM 17b/4). “Bu ulusun içinde sen benim kendi beyimsin, onun için, Kıyat gözlüm, senin yerin gönül sarayındadır” (Eraslan, 1999, s. 207).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Sen *üçün* eşiklär açığ hâr daim, dedi” (Abdurrahmân, 2013, s.185).
 “Senin için kapılar açık her zaman, dedi.”

“Er yiğit özi *üçün* tuğilär, eli üçün ölä” (Özbek Halq Mâsallâri). “Er yiğit kendi için doğar, vatani için ölü” (Akt.Yatağan, 2010, s. 61).

üze/üzre

Çağatay T. *üze/üzre* “*üzer, üzerine, üzerinde*”>Özbek T. *üzä/üzrâ* “*üzeri, üzerinde, üstünde*”

Clauson kelimenin aslında bir zarf olduğunu dile getirmiş, yapısı hakkında herhangi bir görüş ileri sürmemiştir. Hacıeminoğlu edatlarla ilgili eserinde, Gabain’in *üz-* fiilinin zarf-fiil şekli şeklindeki görüşüne yer vermiş ancak kendi görüşünü belirtmemiştir (1972, s. 71). Y. S. Li, *üz “üst kısım sözcüğüne eski verme-kalma durumu eki +enin eklenmesiyle oluştuğu şeklindeki görüşü benimsemiştir (2004, s. 531).

Köl Tigin ve Bilge Kağan abidelerinin doğu yüzlerinin ilk satırının birinci kelimesi araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Radloff, Thomsen, Bang, “öze”; Gabain, Orkun, Malov gibi araştırmacılar da “üze” şeklini tercih etmiştir. Thomsen “öze” şeklindeki okumasını sonradan düzelterek “üze” şeklinde okumuştur. Bu okuma çeşitliliğinde görülen durum kelimenin yapısı üzerindeki görüşlerde de etkili olmuştur. Bang öze kelimesini Uygurca *ös-* “büyümek, yetişmek” fiilinden türemiş zarf-fiil saymıştır. Gabain *üz-* “büyümek, artmak” anlamındaki farazi bir *üz-* fiilinin -e’li zarf şekli olarak açıklamıştır. Bu görüş Brockelmann ve Räsänen tarafından da kabul görmüştür. Ancak Gabain, daha sonra bu görüşünden vazgeçmiş ve *üze*’nin yapısının tamamen belirsiz olduğunu söylemiştir. Sevortyan ve Kononov *üze/öze* kelimesini Gabain gibi farazi bir *üz-* fiilinden –A ile türemiş bir zarf-fiil saymıştır (Tekin, 2013, s. 167). Tekin kendi görüşü olarak ise bu kelimenin “üst, yukarı kısım” anlamındaki “üz” isminden eski datif-lokatif eki –A ile türemiş arkaik bir yer zarfı olduğunu ve bu ekin Moğolcada da bulunduğunu belirtmiştir (2013, s. 170).

Eski Türkçede *öze/üze*; Harezmi sahasında *öze* şeklinde kullanılan edat Çağatay Türkçesinde *üze* şeklinde “*üzerine, üzerinde*” manalarında kullanılmıştır. Çağatay sahasında edatın istemi yalın hâl, zamirlerde ilgi hâli ve iyelik eki almış kelimelerdir. Özbek Türkçesinde ise *üzä* şeklinde “*üzerinde, üstüne*” anlamlarında kullanılmakta olup istemi isim ve zamirlerin yalın hâlidir.

üzre edatı ise Harezmi Türkçesi metinlerinden itibaren görülmeye başlanmış (Hacıeminoğlu, 1974, s. 75) bir edat olup *üz köküne yön gös-

terme hâli eki +re eklenerek oluşturulmuş bir edattır. Çağatay Türkçesinde *üzre* şeklinde kullanılmış olan edatın istemi yalın hâl ve iyelik eki almış kelimelerdir. Özbek Türkçesinde *üzä* edatı arkaik durumu geçmiş bir edat olup yerini *üzrâ*'ye bırakmıştır. Bu edat Özbek Türkçesinde genellikle şiir dilinde nadiren de nesir dilinde görülmektedir (Yaman, 2005, s. 127). Edatın istemi Çağatay Türkçesinde olduğu gibi yalın hâl ve iyelik eki almış kelimelerdir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Tepeleri *üze* sebze şabâh mevc ursa/Ni haddı bar dem urğalı günbez-i hağrâ” (S, BM 13a/11). “Tepeleri üzerinde sabahleyin yeşillik dalgalansa, yeşil (mavi) göün söz etmeğe ne haddi olsun?” (Eraslan, 1999, s. 173).

“Şeherde nevbetini ursa ra’d kök *üzre*/Felekke kûs urur ol lahza kûh içinde şada” (S, BM 13a/3). “Seher vakti gök gürültüsü nevbet nevbet vursa(davul çalsa), o an dağlar içindeki yankısı göğe yükselir” (Eraslan, 1999, s.173).

Özbek Türkçesinden Örnekler

Yetti ıqlımdın biri *üzä* nur. “Yedi iklimin biri üstüne nur.” (ANM 8) (Akt. Çoşkun, 2017, s.188)

“Çärx ur âlâm *üzre*, kâbutärdäy çärx, Âzâd, hür vätändäy äfsânâ tilim!” (Siddiqova, 2021, s. 21). “Hür vatan gibi efsane dilim, sen alem üzerinde güvercin gibi dolan.”

yanglıg

Çağatay T. yanglıg “gibi”>Özbek T. yanglıg “gibi”

Edatın yang “hal, tavır, tarz, ölçü, miktar” sözcüğünün sıfat yapım eki +lıg ekli biçimi olduğu hususunda görüş birliği bulunmaktadır (EDPT, 1972, s. 950; Li, 2004, s. 543; Eckmann, 2021, s. 95; Atay, 2014, s. 49). Eski Türkçede az kullanılan bir edat olan *yanglıg* sözcüğünün kullanımı Harezmi ve Çağatay sahalarında artmış ve edat sık kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinde *yanglıg* şeklinde “gibi” anlamında kullanılan edatın istemi isimlerde ve zamirlerde yalın hâl ve iyelik eki almış kelimelerdir. Özbek Türkçesinde de aynı şekil ve anlamda kullanılan edatın istemi isim ve zamirlerin yalın hâlidir.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“Ay Nevâyî def’ olur hâlın körüp kûh-ı ğamım/Fîl *yañlıg* kim hezimet eylegey hindü körüp” (GS, 62-7). “Ey Nevâyî! Filin Hintli görünce ona boyun eğmesi gibi sen de sevgilinin siyah benini görünce dağ gibi olan bütün dertlerin yok olur” (Bökö, 2018, s. 44).

“Ârızınğa ay perî , mecnûn köñülñiñ meyli bar/Tilbe *yanlıg* kim anıñ ot birle bolğay ülfeti” (GS, 616-5). “Ey peri! Yanağına deli gönlün meyli var. Deli gibidir ki onun alışması ateş ile olur” (Bökö, 2018, s. 44).

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Könglümdä, jänimde âftâb *yanlıg* ‘ balq/Hurlik bölüb çıqqan may-dâna tilim!” (Siddiqova, 2021, s. 21). “Hürriyet olup meydana çıkan dilim, gönlümde ve canımda güneş *gibi* ışılda!”

“Temirdän mi asabi? Qılıç *yanlıg* ğazâbin/Saqlâr dâim qınıda” (Âbi-dcân, 1985, s. 73). “Demirden mi sinirleri? Kılıç gibi gazabımı saklar da-ima kınında.”

yosunluq

Çağatay T. *yosunluq* “gibi, kadar”>Özbek T. *yosundä*

Janos Eckmann tarafından *yosun* (Moğ.) “âdet, tarz” kökünden geldiği belirtilmiştir. (1988 s. 93). *yosunluq*<*yosun*+*luq* şeklinde isimden türemiş olan bu edat, *Abuşka Lügati*’nde “yusun” olarak geçmekte olup “Nişane ve üslûb âdet ve kanun ve servü saman endâm manasındadır, Münşaatda yigirmi ikinci mektubda kelür” şeklinde açıklanmıştır. Clauson, *yosun* kelimesinin “âdet, gelenek-görenek” anlamında olduğunu ve Moğolca kökenli olduğunu belirtir. Bu kelimenin ilk olarak Uygur Türkçesinde daha sonra da Çağataycada görüldüğünü söyler (EDPT, 1972, s. 975). Özbek Türkçesinde ise edatın *yosundä* şekli yaşamakta olup bu edat *yosun* kelimesi üzerine +dâ bulunma hâli getirilmek suretiyle oluşturulmuştur.

Çağatay Türkçesinde *yosunluq/yosunluğ*; Özbek Türkçesinde *yosundä* şeklinde kullanılan edatın istemi her iki lehçede de yalın hâl, ilgi hâli eki almış zamirler ile sıfat-fiil ekleridir. Bu edat, Çağatay ve Özbek Türkçelerinde nadir rastlanan bir çekim edatıdır.

Çağatay Türkçesinden Örnekler

“...çögençi ve nizeçi şükürçi ve yurtçı ve şilençi ve ahtaçı ve bu *yosunluq* köptür...”(Muh. Lug. s. 178). “Çevgenci, mızrakçı, şükürçü ve yurtçu ve şilençi ve ahtacı ve bunun gibi çoktur” (Akt. Atay, 2014, s. 49).

“Tab’ıda haylî diğkät bar, amma eylük *yosunluq* yigitdür” (Mec. Nef. s. 112). “Tabiatında hayli incelik var, ama iyilik, yiğitlik gibidir.”

Özbek Türkçesinden Örnekler

“Mähdum davdirägän *yosundä* Änvär bilän içkäriğä kirdi.” “Mahdum söylenerek bir hâlde Enver le içeriye girdi” (Ä.Kadiri) (Akt. Yaman, 2005, s.133)

Sonuç

Çalışmada, Çağatay ve onun çağdaş lehçesi olan Özbek Türkçesinde varlığını devam ettiren ortak 24 son çekim edatı ve bu edatların istemleri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu edatlar her iki dönemde de genel olarak aynı anlamda kullanılmalarına karşın istemleri bakımından farklılık göstermektedir. Bunun yanında Çağatay ve Özbek Türkçelerinde istemleri hiç değişmeyen edatlar da mevcuttur. Her iki dönemde istemleri sıfat-fiil eki (-GAn) olan (sayın, yosunluk gibi) edatlar yanında sadece Çağatay Türkçesi döneminde istemi zarf fiil eki (-Gall/-All, -mAsdIn) olan (beri, burun gibi) edatların da bulunduğu belirlenmiştir. Çağatay ve Özbek Türkçelerinde ortak olan son çekim edatları ve istemleri aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir:

Tablo: Çağatayca ve Özbek Türkçesinde ortak olan son çekim edatları ve istemleri

Edatlar	Çağatay Türkçesinde İstemi	Özbek Türkçesinde İstemi
ara	yalın hâl ve iyelik ekli isimler	yalın hâl
başka	ayırılma hâli	ayırılma hâli
béri	bulunma hâli, ayrılma hâli ve -Gall/-All zarf-fiil ekleri	ayırılma hâli
birle	yalın hâl, iyelik ekli sözler ile ilgi hâli almış zamirler	yalın hâl
birlen/bile/bilen	yalın hâl	yalın hâl
burun	yalın hâl, -mAsdIn eki ve ayrılma hâli eki	yalın hâl ve ayrılma hâli eki
çağlık	yalın hâl	yalın hâl
içre	yalın hâl	yalın hâl
ile	yalın hâl	yalın hâl
karşu	yönelme hâli	yönelme hâli
kibi	yalın hâl, iyelik eki almış kelimeler ile zamirlerin yalın ve ilgi hâli	yalın hâl ve ilgi hâli
keyin	ayırılma hâli ve ayrılma hâli işlevindeki bulunma hâli	ayırılma hâli
köre	yönelme hâli	yönelme hâli
narı	ayırılma hâli	ayırılma hâli
özge	ayırılma hâli	ayırılma hâli

sarı	yalın hâl, iyelik ekli kelimeler, zamirlerin ilgi hâli	yalın hâl
sayı/sayu/sayın	yalın hâl, -GAn sıfat-fiil eki	yalın hâl, -GAn sıfat-fiil eki
sıngarı	yalın hâl	yalın hâl
song	ayırılma hâli	ayırılma hâli
songra	ayırılma hâli	yalın hâl ve ayırılma hâli
taşkarı	yalın hâl ve ayırılma hâli	ayırılma hâli
teg	yalın hâl, zamirlerin ilgi hâli, kalıplaşmış zamirlerde belirtme hâli	yalın hâl, zamirlerin ilgi hâli, kalıplaşmış zamirlerde belirtme hâli
üçün	yalın hâl, zamirlerin ilgi ve bulunma hâli	yalın hâl ve iyelik ekli kelimeler
üze	yalın hâl, zamirlerin ilgi hâli ve iyelik eki almış kelimeler	yalın hâl
üzre	yalın hâl ve iyelik eki almış kelimeler	yalın hâl ve iyelik eki almış kelimeler
yangıg	yalın hâl ve iyelik eki almış kelimeler	yalın hâl
yosunluğ	yalın hâl, ilgi hâli eki almış zamirler ile sıfat-fiil ekleri	yalın hâl, ilgi hâli eki almış zamirler ile sıfat-fiil ekleri

Tabloda, her iki dönemde ortak olarak kullanılan son çekim edatlarının istemleri noktasında farklılıklar olduğu; sayısal anlamda da Özbek Türkçesi edatlarının istemlerinde gözle görülür bir azalma meydana geldiği ortaya konulmuştur.

KISALTMALAR

(BV) Bedâyi‘u‘l-Vasa‘

(ÇFK) Çağatayca Fıkıh Kitabı

(DŞA) Dîvân-ı Şeyh-zâde Atâ-yî

(EDPT) An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

(GS) Gara‘ibü‘s-Sıgar

(HB) Hüseyin Baykara Divanı

(Lut. Div.) Lutfî Divanı

(Mec. Nef.) Mecâlisü‘n-Nefâ-yis

(Nes. Mah.) *Nesâ-yimü‘l-Mahabbe min Şemâ-yimü‘l-Fütüvve*

(Öz. H. M.) Özbek Halq Mâsallâri

(S) Mevlâna Sekkâkî Dîvânı

(ŞH) Şiban Han Dîvânı

KAYNAKÇA

- Abdurrahmân, Â. (2013). *Uruş va Qısmat*. Taşkent: Yangi Asr Avlâdi.
- Âbidcân, A. (1985). *Ketmagil*. Taşkent: Ğafur Ğulâm
- Alkaya, E. (2007). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*. Manas Yayınevi, Elazığ
- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız.
- Atay, A. (2014). *Çağatay Türkçesinde Edatlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bökö, İ. S. (2018). *Ali Şir Nevayi'nin "Gara 'ibü's-Sıgar" İsimli Eserinde Edatlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Caluson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). *Leyli vü Mecnûn*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çoşkun, M. V. (2017). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dağistanlıoğlu, B. E. (2015). Teg Edatı ve Çağataycadaki Varyasyonları Üzerine. *International Journal of Language Academy*, 3(4), s. 374-385.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fülllerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. (Yayımlanmış doktora tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Eckmann, J. (1964). Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 11, s. 121-156.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (Haz. Günay Karaağaç). İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divânı*. Türk Dil Kurumu, Ankara
- Eraslan, K. (1996). *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimü'l-Fütüvve I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erbay, Fatih (2003). *Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu Z. (2020). *Dîvânı Lugâtî'î-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ergin M. (1990), *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul:Bayrak.
- Eşânqul, N. (2005). *Şamâlni Tuğib Bolmaydi*. Taşkent: Özbekistân Milliy Kutubxânasi.

- Hacıeminoğlu, N. (1974). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Miili Eğitim.
- Hirik, S. (2019). Türkçede Çekim İlgeçlerinin İstem Değişikliğine Art Zamanlı Bakış. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(26), s. 449-467.
- Hunutlu, Ü. (2019). Türk Dilinde Çekim Edatların İsim Hâli Tercihleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 133-158.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karaağaç, G. (2020). *Mevlânâ Lutfî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karahan, L. (2007). Sonra, Önce Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu. *Dil Araştırmaları*, 1(1), s. 39-48.
- Karahan, L. (2012). Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma, *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*. (Ed. Bülent Gül). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 219-236.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1962). uçun ~ üçün ~ için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 9, 31-35 .
- Korkmaz, Z. (2000). *Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kut, G. (2003). Alî Şîr Nevâyî Gara‘ibü’s-Sıgar-İnceleme, Karşılaştırma, Metin. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Li, Y. S. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. (Yay. Mehmet Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Nevâyî, A.Ş. (2015). *Mecâlisü ‘n-Nefâyis I, II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Okul, R. (2016). *Özbek Türkçesi, Pekiştirme ve Derecelendirme*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öner, M. (2003). Edatların “Karşılaştırma” ve “Sınırlandırma” Bağlantıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1999/I-II, s. 147-157.
- Öner, M. (2018). Türkçede Eş Sesli Son Çekim Edatı bile ve Kuvvetlendirme Edatı bile, *Dil Araştırmaları*, 23, s. 7-21.
- Rahimova, D. (2012). *Qışlâqdağı Buvicânım*. Taşkent: Adib.
- Sağlam, A. (2019). *Klasik Öncesi Çağatay Türkçesi Metinlerinde Kalıplaşmış Söz Birlikleri*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ.

- Siqqidova, E. (2021). *Sizni Dedim*. Taşkent: Adabiyât.
- Tamir, N. ve Ercilasun, A. B. (2020). Çağataycadan Özbekçeye Gramerleşme (tur- ve yat- Yardımcı Fiillerinde). *Dil Araştırmaları*, 14 (26) , 37-51.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler I-Altayistik*. Ankara: TDK.
- Tolkun, S. (2009). *Özbekçede Fiilimsiler*. İstanbul: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Toparlı, R. (2011). Son Çekim Edatları. *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tursun, M. (2001). *Quyâş Sâtilmaydi*. Buhara: Vilâyat Bâsmaxânasi.
- Türkay, K. (2002). *'Ali Şîr Nevâyî, Bedâyi'u'l-Vasaî, Üçüncü Dîvân*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uçar, F. M. E. (2017). Çağatay Şairi Atâyî'nin Divanında Eksiltili Yapılar. *TÜRK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(11), s. 291-310 .
- Vâhidov, E. (1991). *Ortada Begâna Yoq*. Taşkent: Yâzuvçi.
- Yaman, E. (2005). *Özbek Türkçesinde Edatlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yatağan, M. (2010). *Özbek Halq Mâsallâri (Özbek Halk Atasözleri)*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Yeloğlu, A. (2011). *Abdullah Kadiriyy'in 'Ötken Künler' Romanı Örneğinde Özbek Türkçesinde Edatlar*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Hat Yayınevi.

BÖLÜM 24

**GEÇ ORTA ÇAĞDA ARTUKLU (MARDİN)
KÖKENLİ ASTRONOMİ BİLGİNLERİ
ÜZERİNE BAZI TESPİTLER**

Seyfettin KAYA¹

¹ Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta çağ
ABD, ORCID: 0000-0003-2181-5973

GİRİŞ

Orta çağ İslam dünyasında astronomi, matematik, geometri, fizik, kimya, geometri vb. bilim dalları gelişme göstermiştir. Namaz vakitlerinin belirlenmesi, bayram günlerinin tespit edilmesi ve ibadet saatlerinin tayin edilmesi amacıyla Müslümanlar camilerin yanı başında zamanı tespit etmek için çalışmalar başlatmışlardır. Bu suretle İslam dünyasının farklı bölgelerinde astronomi bilimine olan ihtiyaç belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İslam dininin de etkisi ile Müslümanlar arasında Geç Orta çağda özellikle astronomi bilimi büyük bir gelişme göstermiştir.

Orta çağ İslam dünyasında astronomi çalışmaları kuramsal anlamda XVIII. ve IX. yüzyıldan itibaren Emeviler ve Abbasiler döneminde gelişme göstermiştir. Abbasi halifesi Me'mûn döneminde Müslüman bilgiler tarafından Batı dünyasına ait astronominin temel nitelikleri Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu çeviri faaliyetleri Batı dünyasına ait teorik astronomiye dair bazı kavramların ve matematiksel değerlerin İslam dünyasında geçişini kolaylaştırmıştır. Müslümanlar bu teorik bilgileri irdeleyerek doğruluğunu ispatlama yoluna gitmişlerdir. Bu gelişmeler zamanla Türk-İslam dünyasında da benzer bir sürece girilmesine ortam hazırlamıştır.

Türk-İslam bilginleri de Batı dünyasına ait teorik astronomiye ile alakalı kavramları irdelemişlerdir. Selçuklular döneminde teorik astronomiye dair doğru olarak bilinen bazı bilgilerin yanlışlığı ispatlanmış, inşa edilen rasathanede çalışmalar uzun yıllar sürdürülmüştür. Bu gelenek ve anlayış zamanla beylikler döneminde de devam etmiştir. Geç Orta çağda astronomi çalışmaları Türk-İslam kültürünün bir parçası olarak beylikler tarafından devam ettirilmiştir. Nitekim Mardin ve dolayları Geç Orta çağda astronomi, bilim ve tekniğin geliştiği bölgelerden biri olmuştur. Arap-İslam dünyası ile bağlantılı birçok astronom ve bilgin Artuklular döneminde (1102-1409) Mardin ve dolaylarında yetişmiştir. Bu gelişmişlik Mardin ile sınırlı kalmamış ve Mardin kökenli olup çevre bölgelere giden birçok bilginin de astronomi bilimine olan katkısından söz etmek mümkündür.

Bu bilgilerden hareketle Geç Orta çağda Artuklular döneminde Mardin'e ve bu şehre yakın bölgelere yerleşen Mardinli Türk-İslam bilginlerinin astronomi bilimine olan katkılarını gün yüzüne çıkarmak bu çalışmanın temel konusu olarak ifade edilebilir.

Geç Orta çağda Mardin'de Kültür Faaliyetleri

Mardin ve yöresi Geç Orta çağda Artuklular tarafından iskân edilmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya doğru başlayan Türk göçleri sonucunda Mardin ve dolaylarına gelen Artuk Bey 1102 yılında bu beyliği kurmuştur. Hasankeyf, Mardin ve Harput bölgelerinde 1102-1409

yılları arasında faaliyet göstermiştir¹. XII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra akamete uğrayan Mardin Artukluları üçe bölünmüştür. Necmeddin İlgazi'nin ölümünden sonra Meyyâfârikîn (günümüzde Silvan) ile dolaylarına oğlu Şemsüddeve Süleyman ve Mardin dolaylarına ise diğer oğlu Hüsameddin Timurtaş (Hüsameddin b. İlgazi b. Artuk) hükümdar olmuştur. Bu süreçten sonra Artukluların Mardin kolu yüzyıllar boyunca iki kol şeklinde bir varlık sürdürmüştür². Diğer taraftan Necmeddin İlgazi, hayatını kaybetmeden önce naipliğe yeğeni Bedrüddevle Süleyman'ı getirmişti. Bedrüddevle Süleyman ise amcasının ölümünden sonra yürüttüğü naiplik görevini bırakarak Halep'e hâkim olmuştur. Böylece Mardin Artuklularına yeni bir kol eklenmiş oldu³.

Geç Orta çağda Artukluların hâkim olduğu Mardin ve dolaylarında bir yandan siyasi faaliyetler sürdürülürken bir yandan da sanat, mimari ve kültürel etkinlikler sürdürülmüştür. Üçe bölündükten sonra zaman zaman Orta Doğu'da bulunan Türk devletleri ile kendi aralarında mücadele eden Mardin Artuklu beylikleri, zaman zaman da ittifaklar kurarak Haçlılara karşı ortak hareket etmişlerdir⁴. Bu siyasi eylemler Mardin ve dolaylarında sanat, bilim, mimari ve kültürel faaliyetlerin yürütülmesini engellememiştir. Artuklu sultanları ticari ve sosyal yaşamı canlandırmak için kervansaraylar, medreseler, çarşılar ve köprüler inşa etmişlerdir. Bu faaliyetlerin en güzel örneğine Hüsâmeddin Timurtaş döneminde (1122-1154) rastlanmaktadır. Batman Çayı üzerinde 150 metre uzunluğunda bir köprünün inşasına başlamış ve bu köprü oğlu Necmeddin Alpi zamanında sona ermiştir. Hüsâmeddin Timurtaş döneminde yapılan önemli eserlerden biri de Hüsâmiye Medresesi olarak zuhur etmiştir. Ayrıca yine bu dönemde kaynak bakımından oldukça zengin sayılabilecek bir kütüphane (muhtemelen arşiv) inşa edildiği ifade edilmektedir⁵.

Hüsâmeddin Timurtaş döneminin en önemli özelliklerinden biri de hükümdarın dini taassuptan uzak olmasıdır. Geç Orta çağda Mardin dolaylarında yüzyıllarca fikri gelişmeler yaşanmıştır. Artukluların ilk hükümdarları ilim ve sanat konularına karşı fevkalade ilgi göstermişlerdir. Orta çağ İslam dünyasının genel kaidelerine riayet ederek ilim erbabı insanları ve ilmi kurumları himaye etmek-

1 Artuklular hakkında detaylı bilgi için bkz. Coşkun Alptekin, "Artuklular", *DİA*, c. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 415-418.

2 Claude Cahen, "Artukids", *The Encyclopaedia of Islam (EI)* (İng.), Vol. I, E. J. Brill, Leiden 1986, p. 664.

3 Ali Sevim, "Artuk Oğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104 (1962), s. 689.

4 Bu konuda detaylı bilgi almak için bkz. İbnü'l Kalânisi, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Trans. H. A. R. Gibb, Dover Publications, New York 2022, p. 157, 227, 321; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi'l-târîh*, c. X, Çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 489; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü'l-taleb fi Tarihi Haleb*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982, s. 127, 128, 129, 142, 143, 146, 149, 171, 220; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VIII, Çağ Yayınları, Konya 1994, s. 182-186.

5 Alptekin, "Artuklular", *DİA*, III, s. 417.

ten geri kalmamışlardır. Daha sonra başa geçen sultanlar arasında ise İslam ilimlerine ve Arap edebiyatına son derece hâkim olan kişiler olduğunu söylemek yanlış olmaz⁶.

Bu yönü ile Geç Orta çağda Mardin dolaylarında gelişme gösterdiğine kanaat getirilen bilimlerden biri de astronomi bilimi olmuştur. Artuklular döneminde Mardin’de veya Mardin kökenli olup çevre bölgelere yerleşen birçok bilim insanı astronomi bilimi ile yakından ilgilenmiştir. Bu bilim insanlarından İbnü’s Salâh, Kemaleddîn et-Türkmânî, Cemâleddin el-Mardînî ve Sıbtu’l-Mardînî gibi şahıslar öne çıkanlar bilginler arasında gösterilebilir.

İbnü’s Salâh (ö. 1153)

Asıl adı Necmüddin Ebu’l-Futûh Ahmed b. Muhammed b. es-Sari b. el-Salâh’tır⁷. Aslının Sümeysât’tan (Samsat) gelme olduğu ifade edilmektedir. Tahsiline Bağdat’ta başlamış; mantık, riyaziye ve tıp ilmi konusunda uzmanlaşmıştır⁸. Bu konuya değinen kaynaklarda İbnü’s Salâh’ın “*Benim hocam Ebu’l-Hakem el-Mağribî’dir. Tıp, matematik ve diğer bilimlerini onun yanında okudum ve ondan faydalandım*” dediği belirtilmektedir⁹. Artuklu hükümdarı Hüsameddin b. İlgazi b. Artuk’un (1122-1154) daveti üzerine Mardin’e gelerek devlet sarayına yerleşmiştir. Uzun bir süre hükümdarın arkadaşı ve özel hekimi olarak görev yapmıştır¹⁰.

Bağdat’ta eğitimini tamamladıktan ve Artuklu hükümdarının yanında bir süre kaldıktan sonra Musul’da yolunun keşiştiği Emîr Nüreddin Zengî’nin huzuruna çıkmış ve ondan büyük bir saygı (teveccüh) görmüştür¹¹. Akabinde nihai rotası olarak geldiği Dımaşk’ta (Şam) 1153 yılında hayatını kaybetmiş ve Bânyâs nehri kenarında bulunan Sûfiye Mezarlığı’na gömülmüştür¹².

Çok yönlü bir ilmi kimliğe sahip olan İbnü’s-Salâh, daha çok matematik, mantık ve astronomi gibi alanlarda etkinlik göstermiştir¹³. Özellikle

6 M. Fuad Köprülü, “Artuk Oğulları”, *İA*, c. I, MEB Yayınları, İstanbul 1978, s. 623-624.

7 Fuâd Seyyid, *Fihrisü’l-mahtutatî’l-Musavvere: el-ulum: er-riyaziyyat (el-hesab, el-cebir ve’l-mukabele, el-hendese*, c. III, Sayı 3 (3. Kısım), Camiatü’d-Devli’l-Arabiyye, Kahire 1960, s. 91; Paul Kunitzsch, “İbn al-Salâh: Najm al-Dîn Abû al-Futûh Ahmad ibn Muhammad ibn al-Sarî ibn al-Salâh”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol. I, in Thomas Hockey: editor, New York, 2007, s. 567; Fuat Sezgin, *GAS*, Vol. VI, E. J. Brill, Leiden 1978, s. 105.

8 İbnü’l-Kıftî, *Târîhu’l-Hukemâ’*. Nşr. Julius Lippert, Leipzig 1903, s. 428.

9 *Nâme-i Dânişverân-ı Nâşiri*, c. I, Müessesesi-i Matbuat-ı Darü’l-Fikr; Müessesesi-i Matbuat-ı Darü’l-İlm, Kum 1379, s. 252.

10 Heinrich Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber und Ihre Werke*, Velag B. G. Teubner, Leipzig 1900, s. 120; Carl Brockelmann, *GAL Suppl.*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden 1937, s. 857.

11 İbnü’l-Kıftî, *Târîhu’l-Hukemâ’*. Nşr. Julius Lippert, Leipzig 1903, s. 428.

12 Ömer Mahir Alper, “İbnü’s-Salâh, Ebü’l-Fütûh”, *DİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s. 197.

13 David Pingree, “İbn as-Salâh Zur Kritik der Koordinatenüberlieferung im Sternkatalog des Almagest”, *Bibliotheca Orientalis*, XXXIV/3-4, Leiden 1977, s. 233-234.

le eleştirel bir yaklaşımla hareket etmiş ve kendisinden önceki kalıplaşmış doğru bilinen yanlışları kabul etmemiştir. Bu konuda en çok yerdiği bilim insanları arasında Yunanlı teorik-astronomi bilimcileri yer almıştır. Eserlerinin başlıklarından anlaşıldığı kadarıyla Yunan ve Arap otoritelerinin sonuçlarını eleştirmiş ve devam edegelen yanlışları düzeltmeye çalışmıştır. Yunan astronomisinin seleflerini inceleyen Arap bilim insanlarının eserlerini irdelemiş, doğru bilinen yanlışların bir kısmını düzeltmiş ve bir kısmını da çürütmüştür¹⁴.

Antik çağdan dönemine kadar gelen astronomik verilerin yanlışlığının farkına varan İbnü's-Salâh, özellikle Batlamyus'un *Almagest* adlı eserini inceleme altına almıştır. Bu eserde yer alan tablolaradaki hataları, bu hataların nedenlerini ve bu hataların düzeltilmesi konusuna önem vermiştir. Özellikle sabit yıldızların diğerlerine göre Batlamyus zamanından beri hareket etmiş olma olasılığı üzerinde durmuştur. Bu teori onu *Almagest*'in yıldız kataloğunda artık belirtilen konumlarında olmayan veya büyüklükleri artık aynı görünmeyen belirli yıldızların görünürlüğüne dayandırmıştır. Bu düşünce onu sorunun çeviri metinlerde de olabileceği ve eğer çeviri metinlerden kaynaklı böyle bir sorun varsa bu sorunun ne ölçüde olduğu eylemine sevk etmiştir¹⁵. Batlamyus tarafından kaleme alınan "*Almagest*" (el-Mecisti) adlı eserin (muhtemelen 4'ü Arapça, 1'i Süryanice olmak üzere) 5 farklı çevirisini incelemiş ve bu çevirileri birbirleri ile kıyaslamıştır¹⁶. *Almagest* adlı eseri irdeleyen el-Battânî, Abdurrahman es-Sûfi, el-Biruni ve diğer yazarların kaleme aldığı nüshaları inceleyerek belirtilen yıldız koordinatları arasında sayısız farklılıklar olduğuna şahit olmuştur. Huneyn b. İshak'ın tenkit yöntemine benzer bir şekilde farklı nüshaları bir araya getirerek onları mukayese etmiş ve gelenek ile hakikat arasındaki farklılıkların sebebini bulmak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir¹⁷. Bu incelemeler sonucunda Batlamyus'un yaklaşık M.S. 150'den kalma yıldız kataloğundaki (*Almagest* VII.5 – VIII.1) koordinatların aktarımına yönelik eleştiri getirmiştir. Batlamyus'un 1025 yıldızdan 88 için nakledilen koordinatlarının hatalı olduğunu ve bunlar için bulduğu değerlerin daha iyi olduğunu dile getirmiştir¹⁸.

14 Sezgin, *GAS*, V, s. 54.

15 Pingree, "Ibn as-Salâh", *Bibliotheca Orientalis*, XXXIV/3-4, s. 233-234.

16 Sezgin, *GAS*, VI, s. 105; Seyfettin Kaya, *Selçuklular Döneminde Astronomi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2018, s. 160; *Abdurrahman el-Sûfi, Muhammed ibn Abdulcelil el-Siczi ve el-Biruni'nin eserlerinin yanı sıra Almagest'in beş versiyonunu incelemiştir. Bu eserlerden bir Süryanice, diğerleri ise Arapça'dır (Ibn Kureys, el-Haccac-Hiliyâ, ibn Sarcün, İshak ibn Huneyn ve Sabit b. Kurrâ tarafından yazılan)*. Bkz Pingree, "Ibn as-Salâh", *Bibliotheca Orientalis*, XXXIV/3-4, s. 233-234.

17 Paul Kunitzsch, "Arabic Criticism of Ancient Greek Traditions: Ibn al-Salâh and the *Almagest*", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Vol II, Halep 1976, s. 87.

18 Kunitzsch, "Ibn al-Salâh", *BEA*, I, s. 567.

İbnü's Salâh'ın Astronomi ile ilgili kaleme aldığı eserler

Astronomi ile ilgili bir tez kaleme alan İbnü's Salâh projeksiyon üzerine bilgiler vermiştir. Çalışmasında usturlâbın inşası ve geliştirilmesi ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca matematik ve felsefe ile ilgilenmiş ve bu alanda eserler yazmıştır¹⁹.

İbnü's Salâh'ın astronomi ile ilgili başlıca eserleri şunlardır;

1. **Sebebü'l-Hata'**: Batlamyus'un *Almagest* adlı eserinin VII. ve VIII. Bölümündeki cetvelleri revize etmek için kaleme alınan eserdir. Yıldızların pozisyonları verilirken tespit edilen hatalar incelenmiş ve çeşitli kopyalar karşılaştırılarak çeviriler sırasında yapılan yanlışlıklar işaret edilmiştir.

2. **Mâ zekerehû Batlamyus**: Batlamyus'un astronomi hakkında ileri sürdüğü fikirler olup günümüze ulaşan tek nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

3. **Beyânü mâ vehime fihi Ebû Nasr el-Fârâbî**: *Almagest*'in bir bölümünün (V. makale, 17. bölüm) şerhiyle alakalı olarak Fârâbî'nin eleştirildiği ve ilgili bölümün yeniden şerh edildiği bir eserdir²⁰.

4. **Fil Kitâb-ı el-Muhrutât**: Hicri 632 yılında Musul'da bu eseri tamamlamıştır²¹.

Kemaleddîn et-Türkmânî (1314-1354)

Asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mâridinî et-Türkmânî el-Hanefî'dir.²² Günümüzde Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Mardin kökenli Türkmen bir aileye mensuptu²³. Aslen Mardin kökenli bir aileye mensup olsa da 1314 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Eğitimi, yaşamı, ölüm tarihi ve yeri konusunda çok fazla kafa karışıklığı vardır. Ancak Kemaleddîn et-Türkmânî'nin Kahire'de doğup oradaki ilim ortamından bir müddet yararlandığı bilinmesine rağmen hayatının çoğunu Mardin'de geçirdiği iddia edilmektedir. Muhtemelen ilk eğitimini kendisi gibi bir astronom olan ve Muhammed Harakî'nin (ö. 1142) önemli eseri *el-Tebşira fî ilm el-hey'e* adlı bir şerh yazan babası ünlü âlim İbn et-Türkmânî olarak anılan Ahmed'den aldığı tahmin edilmektedir. Astronomi, tarih, fıkıh ve usûl konularında tanınan et-Türkmânî büyük bir ihtimalle 1354 yılından sonra Gülistan'da (Güney Özbekistan) ha-

19 Kunitzsch, "İbn al-Salâh", *BEA*, I, s. 567.

20 Alper, "İbnü's-Salâh, Ebü'l-Fütûh", *DİA*, XXI, s. 197-198.

21 Seyyid, *Fihrisü'l-mahtutati'l-Musavvere*, s. 91.

22 İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, c. II, İstinsah ve tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnâl, Avni Aktuç, Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı), Ankara 1955, s. 157.

23 İhsan Fazlıoğlu, "Kemaleddin Türkmanî", *WEB*, (E.T. 29.08.2022).

yatını kaybetmiştir²⁴. Bu konuya değinen İsmail Paşa Kemaleddin et-Türkmanî'nin doğum tarihini h. 714/1314 ve ölüm tarihini ise h. 750/1349(50) tarihlerini vermektedir²⁵.

Kemaleddîn et-Türkmânî'nin astronomi açısından ortaya koyduğu en önemli çalışma Çağmînî'nin *el-Mulahhas fi ilmi'l-heyeti'l-basita* adlı eserini şerh eden birkaç yazardan biri olmasıdır²⁶. Altın Orda Devleti'nin hükümdarı Cani Bek Han zamanında (1349-1352) başkent Gülistan/Saray'da kaleme alınmış olan bu şerh Kemaleddîn et-Türkmânî tarafından Büyük Han'a sunulmuştur²⁷. Bu konuda bilgiler veren Kâtip Çelebi, bu şerhin baş tarafına Kemaleddîn et-Türkmânî'nin şöyle yazdığından bahsetmektedir; “*Hamd, göklerin ve yerlerin yaratıcısı olan Allah'a mahsustur*”²⁸.

Kemaleddîn et-Türkmânî'nin şerh ettiği *el-Mulahhas fi ilmi'l-heyeti'l-basita* adlı eserin İslam kültür çerçevesinde iki yönden önemi vardır. Birincisi Altın Orda Devleti'ndeki ulemanın bu şerh sayesinde İslam uygarlığında yüzyıllardır katkı sağlanarak geliştirilen ilm el-hey'e ile tanışmasıdır. İkincisi ise bu eserin Osmanlı ve İran bölgelerinde astronomi (ilm el-hey'e) alanlarında kaynak bir eser olarak kullanılmasıdır. Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde 10 nüshası (Atıf Efendi Kütüphanesi MS 1707/2, 11b–223a) bulunmaktadır. İran/Tahran'da ise 1311 tarihli taşbaskı yer almaktadır. Diğer taraftan Semerkant Matematik - Astronomi Okulu kadrosunda bulunan bilginler tarafından da üzerinde çalışılmıştır. Bu noktada ünlü âlim Ali Kuşçu'nun talebesi Fasihuddin Muhammed el-Kuhistanî (ö. 1530) Kemaleddin et-Türkmanî'nin kaleme aldığı şerhi üzerine bir haşiye yazmıştır. Bu durum Semerkant Matematikçi-Astronom Okulu içinde sürekli İlm-i hey'e çalışma geleneğinin olduğunu göstermesi bakımından da önem arz etmektedir²⁹.

Cemâleddin el-Mardîni (ö. 1406)

Mardinli bir aileye mensup olduğu tahmin edilen Cemâleddin el-Mardîni'nin doğum tarihi ve doğduğu yer kesin bir şekilde bilinmemektedir³⁰. Kullandığı nispetine (el-Mardîni) bakılarak kendisinin ve ailesinin günümüzde Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde bulunan Mardin'den geldiği

24 İhsan Fazlıoğlu, “Kamâl al-Dîn al-Turkmânî”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol I, in Thomas Hockey: editor, New York, 2007, s. 609.

25 İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, s. 157.

26 Brockelmann, *GAL*, s. 865.

27 Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der*, s. 221; Boris A. Rosenfeld & Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works : (7th-19th c.)*, : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi [Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA)], İstanbul 2003, s. 252.

28 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z Zünün*, Çev: Rüştü Balcı, c. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 1453.

29 İhsan Fazlıoğlu, “Kemaleddin Türkmanî”, *WEB*, (E.T. 29.08.2022).

30 İhsan Fazlıoğlu, “Mardîni, Cemâleddin”, *DİA*, c. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 52.

iddia edilebilir³¹. Ancak el-Mardînî nispetinin dışında el-Kâhirî nispetiyle de anılmıştır. Bu karışıklık O'nun Kahire'de bulunduğu ve orada iskân ettiğini gösterse de muhtemelen anne tarafından dedesi olduğu bilinen astronom ve matematikçi Sıbtu'l-Mardînî (Bedrettin el-Mardînî) (ö. 1406/7) ile karıştırılmasından meydana gelmektedir. Zira pek çok yerde Cemâled-din el-Mardînî, torunu olan Sıbtu'l-Mardînî ile sık sık karıştırılmakta ve eserleri birbirlerine atfedilmektedir³². İyi bir dindar ve iyi bir lider olarak tanımlanmıştır. Çok iyi bir sesi vardı ve Kur'an-ı Kerimi ezberlemişti. Daha sonra ilm-i mikât alanına yöneldi. İlm-i mikât ve astronomi (hey'e) alanlarında tanındı. Hesap ilminde de mahir idi. Babası tablhane (bir tür çalgı veya çalgı yeri) çalardı. Ayrıca babası astronomi ilmine hâkimdi ve bu alanda bir Zic'i tercüme etmiştir³³.

Gençlik yıllarında Şam'da bulunan Cemâleddin el-Mardînî, ünlü astronomi bilgini İbnü'ş-Şâtır'ın ders halkasına katılmıştır. Muhtemelen o sırada Şam'da ikamet eden ilm-i mikât (belli bir zaman tespit etmek için kullanılan ilim veya mevakit) ekolünün tanınmış isimlerinden olan Şem-seddin el-Halîlî'den de istifade etme yoluna gitmiştir. Ana vatanı Artuklu (Mardin dolayları) toprakları dışında Memluklu (1250-1517) sınırları içinde astronomi ve ilm-i mikât ekolü kapsamında Şam-Kahire ekseninde eğitimini tamamlamış ve ilm-i hey'e (astronomi) ve riyaziye (matematik) alanlarında haklı bir şöhret kazanmıştır. Nitekim astronomi ilmine olan hâkimiyetinden dolayı "el-Muvakkit", matematik ilmine olan yatkınlığından dolayı "el-Hâsib" nispeti ile anılmıştır. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Memluklu devri astronomi ve matematik bilimci İbnü'l-Mecdî de gösterilmektedir³⁴. Batı literatüründe teorik astronomi (ilm-i hey'e) ve uygulamalı astronomi (ilm-i Mikât) konularında İbnü'l-Mecdî'nin uzmanlığını Cemâleddin el-Mardînî'nin talebesi olarak tamamladığı dile getirilmektedir³⁵. Bu konuya değinen es-Sehâvî, onun iyi bir dindar, iyi bir lider olduğunu ve mikat ilmi alanında çalıştığını ifade etmiştir.³⁶ Dindarlığı ve güzel ahlâkı ile tanınan Cemâleddin el-Mardînî 1406 yılında Şam'da vefat etmiştir³⁷.

Genellikle ilm-i mikât (vakit cetvelleri) ve astronomi aletleri üze-

31 David A. King, "Al-Maridini, Jamal al-Din and Badr al-Din", *Encyclopedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures*, Vol I, (ed. H. Selin), Springer, New York 2008, s. 143-144.

32 Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der*, s. 170; Fazlıoğlu, "Mardînî, Cemâleddin", *DİA*, XXVIII, s. 52.

33 Es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, c. V, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1354, s. 19; *Tablhane için bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "Tablhâne", DİA*, c. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 333-334.

34 Fazlıoğlu, "Mardînî, Cemâleddin", *DİA*, XXVIII, s. 52.

35 François Charette, "Ibn al-Majdî", *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol I, in Thomas Hockey: editor, New York, 2007, s. 561.

36 Es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, c. V, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1354, s. 19.

37 Fazlıoğlu, "Mardînî, Cemâleddin", *DİA*, XXVIII, s. 52.

rine eserler kaleme alan Cemâleddin el-Mardînî, bu konuda torunu Sibtu'l-Mardînî ile karıştırılmaktadır. Çoğu kütüphanede ve bazı kataloglarda Cemâleddin el-Mardînî'ye ait olduğu iddia edilen eser(ler) torunu Sibtu'l-Mardînî'ye mal edilmektedir. Bu nedenle söz konusu eserlerin gerçekte iki bilim insanından hangisinin hangisine ait olduğunu dile getirmek zordur³⁸. Astronomi ile ilgili olan eserlerinde Batlamyus'un evren teorisini ele almıştır. Özellikle Batlamyus'un evren teorisini çok başarılı bir şekilde izah etmiştir³⁹.

Cemâleddin el-Mardînî'nin Astronomiye İlişkin Kaleme Aldığı Eserler

Cemâleddin el-Mardînî, teorik astronomiye ilişkin varsayımlar ileri sürmekten ziyade daha çok astronomiye ilişkin aletlerin yapımıyla ilgili eserler yazmıştır. Bu eserlerin belli başlı olanları şöyle sıralanabilir.

1. *Ed-Dürrü'l-Mensûr fî'l-'Amel Bi-Rub'i'd-Düstûr*: Bir risale olan bu eser Cemâleddin el-Mardînî tarafından kaleme alınmıştır. Bir giriş kısmı, altmış bap (*Sittîniyye*) ve bir bitiş kısmı şeklinde tertip edilmiştir. Bu eserin baş tarafında şöyle bir ifadeye yer verilmiştir; “*Hamd, gökleri direksiz olarak yaratan Allah'a mahsustur*”⁴⁰. Çok kapsamlı olan eserde güneş saatleri ve sinüs kuadrantı konu edilmiştir. Eser Cemâleddin el-Mardînî'nin talebesi olan İbnü'l-Mecdî tarafından *İrşâdü's-sâ'il ilâ uşûli'l-mesâ'il* ismiyle şerh edilmiştir. Ayrıca bu eserin dışında el-Mardînî'nin sinüs kuadrantı ile alakalı *Mücmelâtü'l-matlûb fî'l-'amel bi-rub'i'l-cüyûb, Gâyetü'l-intifâ' fî'l-'amel bi'l-bahş ellezî fî âhir kavsi'l-irtifâ'* ve *er-Risâletü'l-mülâhhasa fî'l-'amel bi'r-rub'i'l-müceyyeb* adlı üç çalışması daha bulunmaktadır. *Er-Risâletü'l-Mülâhhasa* adlı eserin sekizden fazla nüshasına Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde rastlanmaktadır. *Ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı eserde ise kuadrantın kullanımına ilişkin önemli bilgilere yer verilmiştir. Bu eserin mukaddimesi Will Carl Rufus ve William Hoyt Worrell tarafından tetkik edilmiş ve zamanla eser İngilizceye çevrilmiştir⁴¹.

2. *El-Mukaddime fî Ma'rifeti'l-'amel Bi-rub'i's-Şekkâziyye*: İbnü's-Serrac'ın evrensel usturlabına dayanan ve iki şekkâziyya kadrından oluşan evrensel bir kadrın tasarlayan Cemâleddin el-Mardînî, alet yapımı konusundaki deneyimlerini bu eserinde toplamıştır⁴². Bu açıdan evrensel kadrın hakkında yazmış olduğu bu eser dikkat çekicidir. Leu-

38 Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der*, s. 170.

39 Tomas Çerme, “Tarihte Artuklu-Ermeni İlişkileri: Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Açından Genel Durum”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri 25-26-27 Ekim 2007*, Mardin 2008, s. 353.

40 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z Zünûn*, II, s. 607-608.

41 Fazlıoğlu, “Mardînî, Cemâleddin”, *DİA*, XXVIII, s. 52.

42 David A. King, *Islamic Mathematical Astronomy*, Vol III, Variorum Reprints, London 1986, s. 548-549.

ven (Louvain) geleneğinden gelen bir zanaatkâr bu eseri inceleyerek 1580 yılında İspanya’da evrensel bir kadran inşa etmiştir. Günümüzde ise Chicago’da bulunan Adler Planetaryumu ve Astronomi Müzesi’de bu kadrana yer verilmektedir⁴³. Evrensel kadran (Şekkâziyye) üzerine yazılmış olan bu eserde küresel astronomiye ilişkin sorunlar çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Sıbtu’l-Mardînî’ye de nisbet edilen çalışma bazı nüshaları bilim tarihçisi David King tarafından tenkitli neşri yapılmıştır⁴⁴.

3. *El-Varakât Fi’l-Amel Bi-Rub’i’-d-dâ’ire Ellezî ‘Aleyhi’l-Mukantarât*: Rubu’ tahtasının nitelikleri üzerine kaleme alınmış bir eserdir. Kâtip Çelebi, eserin Sıbtu’l-Mardînî tarafından ihtisar edildiğini dile getirmektedir⁴⁵. Sıbtu’l-Mardînî dışında adı verilmeyen başka bir müellif tarafından da şerh edilmiştir⁴⁶.

4. *Risâle fi’l-Amel Bi-Rub’i’-d-Dâ’ire El-Mevzû‘ Fîhi’l-Cüyûb*: Bu eser manzum bir kaynaktır.

Ali b. Muhammed el-Heysemî’nin sinüs kadraniyla ilgili *Râhatü’l-kulûb* isimli eserinin manzum hale dönüştürülmüş şeklidir⁴⁷.

5. *Risâle fi’l-amel bi’-l-rubu’l müceyyeb* (Sinüs Kullanımı Hakkında Kadran): Cemâlüddin Abdullah b. Halil el-Mâridinî’nin (ö. 1406) bu eserinin 8 nüshası Türkiye kütüphanelerinde yer almaktadır. Bu eserin 8 nüshasından en eskisi Ebû Tâhir Muhammed eş-Şâfi’i tarafından Şevval 869 yılında, en yenisi ise h. 1155’te istinsah edilmiştir. Cemâlüddin ‘Abdülvehhâb el- Mâridinî (ö. 1420) tarafından *Şerhü’r-Risâleti’l-Mâridîniyye* ismiyle de şerh edilmiştir. Bu kaynağın bir nüshası İ.Ü. Ktp., ÂY, nr. 3232/8, yap. 118-129’da yer almaktadır.

Sıbtu’l-Mardînî (ö. 1495)

Asıl adı Muḥammad b. Muḥammad b. Aḥmed Ebû ‘el-ğazâlî el-Dimaşkî (Sıbtu’l-Mardînî) olarak bilinmektedir⁴⁸. Anne tarafından ilm-i mîkât sahasında ortaya koyduğu çalışmalarla ünlenen Cemâleddin el-Mâridinî’nin (ö. 1406) torunu olarak kabul edildiği için Sıbtu’l-Mardînî diye anılmıştır. Dedesi Cemaleddin el-Mâridinî’nin Şam Emevi Camii’nin muvakkitti olduğu sırada Şam’da büyüdüğü düşünülmektedir. Daha sonra kendisini İbnü’l-Mecdi’nin öğrencisi olarak ifade ettiği Kahire’ye gitmiş-

43 King, “Al-Maridini, Jamal al-Din and Badr al-Din”, *EHSTM*, I, s. 143-144.

44 Fazlıoğlu, “Mardînî, Cemâleddin”, *DİA*, XXVIII, s. 52.

45 Kâtip Çelebi, *Keşfü’z Zünûn*, II, s. 526.

46 Fazlıoğlu, “Mardînî, Cemâleddin”, *DİA*, XXVIII, s. 52.

47 Fazlıoğlu, “Mardînî, Cemâleddin”, *DİA*, XXVIII, s. 52.

48 Cevat İzgi, *Osmanlı medreselerinde ilim: riyazi ilimler*, c. I, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 438-439; *Bazı tetkik eserlerde bu kaynak Sıbtu’l-Mardînî’nin eseri olarak nakledilmektedir. Bu nedeni Cemâleddin el-Mâridinî’nin, torunu Sıbtu’l-Mardînî’ni ile karıştırılıyor olmasıdır. Bkz. De Young, “Sıbt al-Mâridîn”, BEA, II, s. 1058.*

tir⁴⁹. Bu konuda bilgi veren eş-Şehâvî şunları dile getirmiştir;

“*Hicri 826 (M. 1423) yılının zilkade ayının 14. gününde Kahire’de doğmuştur. Nispesi olan “el-Mardini” ile anılmaktadır. Ancak aslen Şam’dan gelmedir. Kendisi Şafîî mezhebine mensup ve Fatime adlı bir kadının çocuğudur. El-Ezher’de İmam Nur adlı birinden Kur’an okumanın inceliklerini öğrenmiştir. Hesap, ilm-i mikât, feraiz ilimlerini İbnü’l Mecdî’den tahsil etmiştir. El-Kalkaşendî’den de feraiz ve fıkıh ilmi tedarik etmiştir*”⁵⁰.

İl eğitimini Celâleddin el-Mahallî, Nûreddin el-Bilbîsî ve Sâlih b. Ömer el-Bulkînî’den aldı. İki defa Şam’a (Dımaşk’a) ve Hama’ya birkaç kez ise Kudüs, Mekke ve Medine’ye gidip dönemin önde gelen âlimlerden ders almıştır. Fıkıh, hadis ve ferâiz ilimlerini Alâeddin el-Kalkaşendî’den, ilm-i mikât, hesap ve ferâiz ilimlerini ise ünlü matematikçi - astronom İbnü’l-Mecdî’den tedarik etmiştir⁵¹. Bu konuda yine bilgiler veren eş-Şehâvî, “*Sıbtu’l-Mardîni’nin el-Mahallî, el-Bulkînî, İbnü’l Hacer ve el-Merâğî’den de ders aldığını, Dımaşk’a (Şam), Hama’ya, Kudüs’e ve zamanla Hacca gittiğini, üstün bir zekâyâ sahip olduğu için bu alanda ün kazandığını, feraiz, ilm-i Mikât, hesap, Arapça ve diğer ilimlerde de insanlar ondan önemli ölçüde istifade ettiğini ve özellikle ilm-i mikât alanında birkaç mukaddime yazdığını*” kaleme almıştır⁵². Dil, fıkıh ve ferâiz gibi farklı alanlarda eserler vermesine rağmen daha çok astronomi ve matematikçi olarak ün kazanmıştır. Mikât, hesap ve ferâiz alanlarında dönemin en ünlü âlimi olarak tanındı. Uzun süre muvakkitlik yaptığı Kahire’deki Ezher Camii’nde ve Tolunoğlu Camii’nde başarılı öğrencilere ders verdi. İlmi açıdan tanınan birçok öğrenci yetiştirdi. Bu öğrencilerden İbn Muhammed b. Ebü’l-Feth astronomi, Kâsım el-Gazzî fıkıh, İbn Haccî Necmeddin Yahyâ ed-Dımaşkî, Şemseddin Muhammed el-Bilbîsî, Şemseddin Muhammed en-Neşîlî ve Ebü’l-Cüd Muhyiddin Abdülkâdir b. Ali es-Sehâvî kendisi gibi hesap alanında ün sahibi olmuşlardır⁵³.

Kahire’nin önde gelen astronomlarından biri olan Sıbtu’l-Mardîni, zamanının astronomi araç ve gereçleri (muhtemelen trigonometrik usturlap, kadran ve güneş saatleri) hakkında çok sayıda risale derlemiştir. Bu risaleler zamanla son derece popüler hale geldi ve kopyaları yüzlerce kez

49 Muhammed İsâ Sâlihiyye, *el-Mu’cemü’ş-şamil li’l-türasi’l-Arabiyyi’l-matbu’*, c. III, Ma’hedü’l-Mahtutati’l-Arabiyye (el-Munazzamatü’l-Arabiyye li’t-Terbiye ve’s-Sekâfe ve’l-Ulûm), Kahire 1992, s. 145; Kadri Hafız Tukan, *Türasü’l-Arabi’l-ilmî fi’r-riyaziyyat ve’l-felek*, Dârü’ş-Şürûk, Beyrut tarihsiz, s. 459.

50 De Young, “Sıbt al-Mâridîn”, *BEA*, II, s. 1058.

51 Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed eş-Şehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi [li-ehli’l-karni’t-tâsi’]* c. IX, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire 1355, s. 35.

52 İhsan Fazlıoğlu, “Sıbtu’l-Mardîni”, *DİA*, c. XXXVII, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 90.

53 Eş-Şevkânî, *el-Bedrü’l-tali’ bi-mehasin men ba’de’l-karni’s-sabi’*, c. II, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 1250/1834, s. 242.

çoğaltıldı. Mısır'da astronomi ile ilgilenen herkes tarafından yüzyıllarca bu eserler okundu⁵⁴. Bilimsel anlamda yaptığı çalışmalar daha çok pratik astronomi açısından önem taşımaktadır. Kaleme aldığı bazı risalelerinde astronomi ile ilgili çeşitli araç-gereçler hakkında bilgiler vermiştir. Risalelerinde enlem ve eksen (enlem) eğimi hesaplamalarından, kible yönünün tespitinden ve güneşin doğuş zamanının belirlenmesi hesaplamalarından bahsetmiştir. Ayrıca eserlerinde devrinin küresel astronomisi hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir⁵⁵. Dedesi gibi matematik ve matematiksel astronomi üzerine kapsamlı eserler yazan Sıbtu'l-Mardîni'nin günümüzde birden fazla nüshası bulunan 25 kadar risalesi mevcuttur. Özellikle İlm-i mikât ve astronomik aletler üzerine derlenen çalışmaları, İslam dünyasının önde gelen eğitim kurumlarından biri olan Kahire'deki el-Ezher'in müfredatında 19. yüzyılın başlarına kadar ders kitabı olarak okutulmuştur⁵⁶.

Sıbtu'l-Mardîni büyük bir ihtimalle 72 yaşında bulunduğu sırada 1495 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁵⁷

Sıbtu'l-Mardîni'nin Astronomi ve Astronomi Araç-Gereçleri Hakkında Kaleme Aldığı Eserler:

Sıbtu'l-Mardîni'nin mühendislik, hesap, hendese, astronomi, ilm-i mikât (zaman hesaplama) ve feraiz alanlarda çalışmalar yapmış ve bu alanlarda birçok eser kaleme almıştır⁵⁸. Astronomi üzerine birçok yazı kaleme aldığı bu yazıların bir kısmının farkı kişiler tarafından istinsah edildiği görülmektedir⁵⁹.

1. **Rekâ'iku'l-hakâ'ik fî hisâbi'd-derec ve'd-dekâ'ik (Derece ve Dakika ile Hesaplama):** Hocası İbnü'l-Mecdî'nin hesâb-ı sittîni için mukaddime (giriş) olarak ele aldığı *Keşfü'l-hakâ'ik fî hisâbi'd-derec ve'd-dekâ'ik* adlı kitabını *Rekâ'iku'l-hakâ'ik fî hisâbi'd-derec ve'd-dekâ'ik* adıyla şerh etmiştir. Bu eser İslam dünyasında astronomik hesaplama ve zaman belirleme konusunda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Sıbtu'l-Mardîni bu eserle İslâm matematik-astronomi ilmine önemli bir hizmette bulunmuştur⁶⁰.

2. **Zubdü'l Rakî'ik** (Önceki incelemeden bir alıntılar yapılan eserdir.)

3. **El-Ṭuruk el-Saniyye** (Altmışlık Hesaplamalar Üzerine)

54 Fazlçoğlu, "Sıbtu'l-Mardîni", *DİA*, XXXVII, s. 90.

55 King, "Al-Maridini, Jamal al-Din and Badr al-Din", *EHSTM*, I, s. 143-144.

56 Çerme, *a.g.m.*, s. 354.

57 De Young, "Sıbt al-Mâridîn", *BEA*, II, s. 1058.

58 De Young, "Sıbt al-Mâridîn", *BEA*, II, s. 1058.

59 Hafız Tukan, *Türasü'l-Arabi*, s. 459.

60 Fazlçoğlu, "Sıbtu'l-Mardîni", *DİA*, XXXVII, s. 90.

4. **El-Nucmü'l el-Zâhirât** (Mukantarât Kadranı Üzerine)
5. **Keşfü'l Zâhirât** (Önceki tezlerinden bir alıntıdır)
6. **Hâvaî el-Mukantarât** (Mukantarât -Kadran- hakkında başka bir tartışma)
7. **I'hârü'l Sirrü'l Mevdu** (Özel bir kadranın kullanımı)
8. **Hidayetü'l-Âmil** (Başka bir tür uzmanlaşmış kadran üzerine)
9. **Hidayetü'l Sâ'il** (Bir önceki bölümde bahsedilen kadrana giriş)
10. **El-Matlab** (Sinüs kadranı)
11. **Et-Tuhfe el-Mansuriyya** (Çeyreklerde)
12. **Mukaddime** (Güneş saatlerinin yapımına giriş)
13. **Ekvator çemberi üzerine bir risale**
14. **Kadran, usturlap ve takvim üzerine bir risale**⁶¹.

SONUÇ

Geç Orta çağda Artuklular döneminde Mardin'e ve Mardin'in yakın çevresine yerleşen astronomi bilginleri bu çalışmanın konusu olmuştur. Bu bilginlerden Cemâleddin el-Mardîni, Kemâleddin et-Türkmenî, İbnü'ş-Salâh ve Sibtü'l-Mardîni öne çıkan astronomlar olarak göze çarpmıştır. Bu Mardinli bilginlerin çalışmaları evrensel astronomiye katkı sağlaması açısından dikkat çekicidir. Evrensel astronominin gelişmesine katkı sağlayan bu bilginler, Batlamyus'un iddia ettiği bazı değerleri eleştirmiş ve doğru olarak bilinen yanlışları düzelterek bu değerleri revize etme yoluna gitmişlerdir. Bu durum Geç Orta çağda Artuklular döneminde Mardin'de ve Mardin'in yakın çevresinde astronomi biliminin ne kadar büyük bir ilerleme kaydettiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Batlamyus astronomisini revize eden bilginlerden Kemâleddin et-Türkmenî ve Sibtü'l-Mardîni genel astronomi (pratik astronomi) alanlarında ilerleme kaydederken, Cemâleddin el-Mardîni ve İbnü'ş-Salâh ise teorik (evrensel) astronomi alanlarında öne çıkmışlardır. Özellikle teorik astronomi alanında ilerleme yüzyıllarca devam edegelen bilgi birikimine ve Batlamyus astronomisine sahip olmayı gerektirir. Cemâleddin el-Mardîni ve İbnü'ş-Salâh'ın bu alanda ilerleme kaydetmesi Kopernik Çağı'na giden yolda bu bilginlerin de katkısının olduğunu göstermektedir.

Geç Orta çağda Mardin ve Mardin'in yakın çevresinde ikamet eden, ancak aslen Mardinli olan bilginlerin astronomiye ilişkin kaleme aldıkları eserler yüzyıllarca muhafaza edilmiş ve farklı ülkelerde ve kütüphanelerdeki bu eserlerin önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu

61 De Young, "Sibt al-Mârdîni", *BEA*, II, s. 1058.

eserlerin bir kısmı astronomi aletlerinin yapımı konusunda kaleme alınan kaynaklardır. Astronomi araç ve gereçlerin yapımı ve pratiği hem ekonomik açıdan çok pahalı hem de iyi bir deneyim gerektirmektedir. Bu durum Geç Orta çağda Mardin ve Mardin'in yakın çevresinde yetişen bilginlerin astronomi bilimi açısından fevkalade iyi bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Mardin'de yetişen bilginlerin bu bölgenin yakın coğrafyasına katkısını da belirtmek gerekmektedir. Cemâleddin el-Mardîni Mardin'de doğmuş ve yaşamını burada sürdürmüştür. Ancak Kemâleddin et-Türkmenî, İbnü'ş-Salâh ve Sıbtü'l-Mardîni Mardin kökenli olmalarına rağmen bu bölgenin yakın coğrafyasında yaşamışlardır. Bu bilginlerin gittikleri bölgelere Mardin astronomi geleneğini taşımaları kuvvetle muhtemeldir. Bu durum Geç Orta çağda Mardin bölgesinde ilerle kaydeden astronomi geleneğinin yakın coğrafyayı da etkilediğini göstermesi bakımından ifade etmeye değerdir.

Netice itibariyle Geç Orta çağda Mardin'de ve Mardin'de yetişip çevre bölgelere yerleşen Mardinli bilginlerin astronomi bilimine, teorik astronomiye ve onun matematiksel verilerine hâkim olduğunu göstermesi bakımından bu çalışma önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper, Ömer Mahir, “İbnü’s-Salâh, Ebü’l-Fütûh”, *DİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s. 197-198.
- Alptekin, Coşkun, “Artuklular”, *DİA*, c. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 415-418.
- Alptekin, Coşkun, “Artuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VIII, Çağ Yayınları, Konya 1994, s. 170-194.
- Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-arifin esmaü’l-müellifin ve asarü’l-musannifin*, c. II, İstinsah ve tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı), Ankara 1955.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*, Suppl. 1, E. J. Brill, Leiden 1937.
- Cahen, Claude, “Artukids”, *The Encyclopaedia of Islam (EI²)* (İng.), Vol. I, E. J. Brill, Leiden 1986, p. 662-667.
- Charette, François, “İbn al-Majdî”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers (BEA)*, Volume-I, in Thomas Hockey: editor, New York, 2007, s. 561-562.
- Çerme, Tomas, “Tarihte Artuklu-Ermeni İlişkileri: Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Açından Genel Durum”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri 25-26-27 Ekim 2007*, Mardin 2008, s. 343-371.
- De Young, Gregg, “Sibt al-Mâridîn”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers (BEA)*, Vol II, Editor-in-Chief Thomas Hockey, Springer, New York 2007, s. 1058.
- Ebü Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani eş-Şevkânî, *el-Bedrü’l-tali’ bi-mehasin men ba’de’l-karni’s-sabi’*, c. II, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 1250/1834.
- Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed Şehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi [li-ehli’l-karni’t-tâsi’]* c. IX, Mektebetü’l-Kudsi, Kahire 1355.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Tablhâne”, *DİA*, c. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 333-334.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Kamâl al-Dîn al-Turkmânî”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers (BEA)*, Vol I, in Thomas Hockey: editor, New York, 2007, s. 609.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Kemaleddin Türkmanî”, <https://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-kemaleddin-turkmani.html>, (E.T. 29.08.2022).
- Fazlıoğlu, İhsan, “Mardîni, Cemâleddin”, *DİA*, c. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 52.

- Fazlıoğlu, İhsan, “Sıbtu’l-Mardîni”, *DİA*, c. XXXVII, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 90-91.
- Fuâd Seyyid, *Fihristü’l-mahtutatı’l-Musavvere: el-ulum: er-riyaziyyat (el-hesab, el-cebir ve’l-mukabele, el-hendese*, c. III, Sayı 3 (3. Kısım), Camiatü’l-Devli’l-Arabiyye, Kahire 1960.
- İbnü’l Esir, *el-Kâmil fi’t-târîh*, c. X, Çev. Abdülkerim Özeydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbnü’l Kalânisi, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Trans. H. A. R. Gibb, Dover Publications, New York 2022.
- İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb fi Tarihi Haleb*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982.
- İbnü’l-Kıftû, *Târîhu’l-Hukemâ’*. Nşr. Julius Lippert, Leipzig 1903.
- İzgi, Cevat, “Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Yayına Hazırlayan Feza Günergün, İstanbul 1995, s. 129-158.
- İzgi, Cevat, *Osmanlı medreselerinde ilim: riyazi ilimler*, c. I, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Kadri Hafız Tukan, *Türasü’l-Arabi’l-ilmi fi’r-riyaziyyat ve’l-felek*, Dârü’s-Şürûk, Beyrut tarihsiz.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü’z Zünûn*, Çev: Rüştü Balcı, c. II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü’z Zünûn*, Çev: Rüştü Balcı, c. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Kaya, Seyfettin, *Selçuklular Döneminde Astronomi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2018.
- King, David A., “Al-Maridini, Jamal al-Din and Badr al-Din”, *Encyclopedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures (EHSTM)*, Vol I, (ed. H. Selin), Springer, New York 2008, s. 143-144.
- King, David A., *Islamic Mathematical Astronomy*, Vol III, Variorum Reprints, London 1986.
- Köprülü, M. Fuad, “Artuk Oğulları”, *İA*, c. I, MEB Yayınları, İstanbul 1978, s. 617-625.
- Kunitzsch, Paul, “Arabic Criticism of Ancient Greek Traditions: Ibn al-Salâh and the Almagest”, *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Vol II, Halep 1976, s. 85-90.
- Kunitzsch, Paul, “Ibn al-Salâh: Najm al-Dîn Abû al-Futûh Ahmad ibn Muhammad ibn al-Sarî ibn al-Salâh”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol. I, in Thomas Hockey: editor, New York, 2007, s. 567-568.

- Muhammed İsmâ Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şamil li't-türasi'l-Arabiyyi'l-matbu'*, c. III, Ma'hedü'l-Mahtutati'l-Arabiyye (el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm), Kahire 1992.
- Nâme-i Dânişverân-ı Nâşirî*, c. I, Müessesesi-i Matbuat-ı Darü'l-Fikr; Müessesesi-i Matbuat-ı Darü'l-İlm, Kum 1379.
- Pingree, David, "Ibn as-Salâh Zur Kritik der Koordinatenüberlieferung im Sternkatalog des Almagest", *Bibliotheca Orientalis*, XXXIV/3-4, Leiden 1977, s. 233-234.
- Rosenfeld, Boris A. & İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works : (7th-19th c.)*, : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi [Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA)], İstanbul 2003.
- Sevim, Ali, "Artuk Oğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104 (1962), s. 649-691.
- Sezgin, Fuat, *GAS*, Vol. V, E. J. Brill, Leiden 1974.
- Sezgin, Fuat, *GAS*, Vol. VI, E. J. Brill, Leiden 1978.
- Suter, Heinrich, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber und Ihre Werke*, Velag B. G. Teubner, Leipzig 1900.
- Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-eh-li'l-ğarni't-tâsi'*, c. V, Mektebetü'l-Kudsi, Kahire 1354.

BÖLÜM 25

MUNZUR VADİSİ VE OVACIK HAVZASININ JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİNİN JEOTURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynel ÇILĞIN¹

¹ Doç. Dr., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Aktuluk/
Tunceli, ORCID DI: 0000-0002-8132-8774

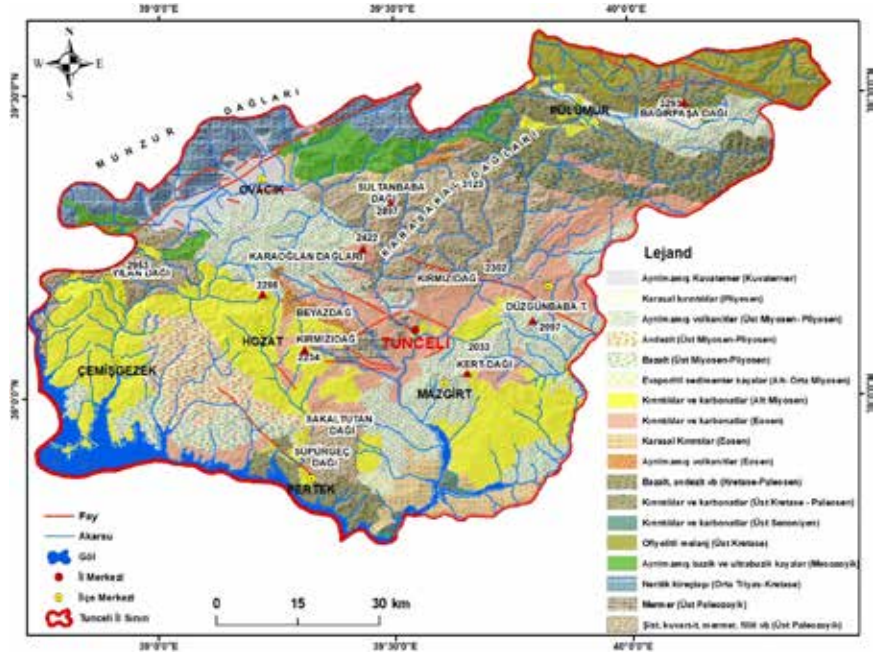
1. GİRİŞ

1.1. Tunceli'nin Coğrafi Konumu

Jeomorfoturizm ya da jeoturizm, doğada nadir olan, çeşitli jeolojik ve jeomorfolojik süreçlerle oluşan, estetik ya da görsel açıdan ilgi çeken yeryüzü şekillerini görme veya o ortamın içerisinde bulunmaya dayalı turizmin yeni bir türü olarak son yıllarda giderek artan bir şekilde kullanılmaya başlanan bir turizm faaliyetidir. Jeomorfoturizm, yerbilimi çalışmalarının bir alanı olarak jeomorfolojinin çalışma sistemi ve prensipleri çerçevesinde jeomorfositlerin belirlenmesine odaklanmaktadır (Safarabi ve Samayeli, 2018).

Çalışma alanının içinde bulunduğu Tunceli, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde $38,7665^{\circ}$ ve $39,6047^{\circ}$ kuzey enlemleri ile $38,7436^{\circ}$ ve $40,4294^{\circ}$ doğu boylamları arasında yer almaktadır (Şekil 1). Doğuda Bingöl Dağları ve Peri Suyu, güneyde Keban Baraj Gölü, kuzeyde ve batıda Munzur Dağları ve Karasu Irmağı ile çevrilidir. Doğal sınırlarla çevrelenmiş olan Tunceli ilinin doğusunda Bingöl ve Elazığ, batısında ve kuzeyinde Erzincan, güneyinde ise Elazığ ili yer almaktadır. Ovacık, Pülümür, Nazimiye, Mazgirt, Hozat, Pertek ve Çemişgezek olmak üzere 7 ilçesi vardır. İle ulaşım karayolu ile yapılmaktadır. Tunceli'ye yaklaşık 135 km uzaklıktaki Elazığ ve Erzincan ile 140 km uzaklıktaki Bingöl havalimanları durumundadır. Ayrıca, Keban Baraj Gölü üzerinden Tunceli'nin Pertek ve Çemişgezek ilçelerine feribot seferleri yapılmaktadır. Erzincan'ı Elazığ'a bağlayan ve genel hatları ile kuzey-güney yönünde uzanan karayolu Tunceli il merkezinden geçmektedir. Yüzölçümü 7.774 km^2 olup, Türkiye topraklarının yaklaşık % 1'ini kaplamaktadır. Güneyden kuzeye ve batıdan doğuya doğru yükselen il topraklarının büyük bölümü dağlar olmak üzere, platolar ve az da olsa ovalar ve düzlüklerden oluşmaktadır. İl topraklarının kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu kesimini genel hatları ile batı-doğu istikametinde uzanan Munzur Dağları, Mercan dağları, Avcı Dağları ve Bağır Paşa Dağı oluşturur. Bu dağ silsilesi zor geçit veren sıralar halinde 120 km boyunca uzanır ve genel itibariyle Munzur Dağları olarak bilinmektedir. 15-20 km. arasında değişen genişliğe sahip olan Munzur Dağlarının zirvelerinde yükseklik 3.000 metrenin üzerine çıkabilmektedir (Çatal Tepe 3252 m; Haraminin Başı Tepe 3239 m). Dağın en yüksek noktası ise Akbaba Tepesidir (3463 m). Munzur Dağları ile bu dağların devamı niteliğindeki Mercan, Avcı, Karasakal Dağları ve en doğudaki Bağırpaşa Dağı'nın zirveler kesiminde buzulların yerleştiği zeminin aşınması sonucu oluşan çanaklarda meydana gelmiş çok sayıda buzul gölleri vardır. Bu göller içerisinde en büyüğü Ovacık ilçesi Koyungölü ile Köşeler köylerinin kuzeyinde, 2400 metre yükseklikte yer alan Karagöl'dür (yaklaşık 10 ha). Günümüzde halen yaylacılık faaliyetinin yapıldığı bu göl ve çevresinin doğal ortam özellikleri ve peyzajı etkileyicidir.

Bölgenin temelini Paleozoyik-Mezozoyik yaşlı düşük dereceli metamorfik kayalar oluşturur. İlde Paleozoyik sonundan itibaren şelf ortamı egemen olmaya başlamış, kesintisiz olarak tüm Mesozoyik boyunca kırıntılı kaya çökelişi devam etmiş ve ilin kuzeyindeki Munzur dağlarını oluşturan çok kalın bir karbonat istifi (Munzur kireçtaşları; Özgül vd., 1981) oluşmuştur. Mesozoyik sonunda Neotetis okyanusunun kuzey kolunun, Erken-Geç Kretase’de kapanması ile Munzur dağlarının hemen güneyine okyanus içi yay ardı havza ürünü olduğu kabul edilen, ofiyolitli melanaj yerleşimi gerçekleşmiştir (Çimen vd.,2014; Öztüfekçi Önal vd.,2015 ve Önal vd., 2015). Paleosen-Eosen-Oligosen arasındaki dönemde, Munzur dağlarının güneyindeki denizel alanlarda ise, Tunceli merkez, Nazimiye, Hozat ve kısmen Çemişgezek ilçeleri civarında daha çok yay ardı havza özellikleri gösteren, kırıntılı ve volkanik kayaların birlikte çökelediği fliş ve volkano-sedimanter özellikte kayalar oluşmuştur. Eosen-Oligosen döneminde devam eden sıkışma tektoniği altında hızla yükselen bölgenin kuzey kesimlerinde Oligosen-Alt Miyosen döneminde evaporitik özellikte (Pülümür vadisi jipsli seri) gölsel havzalar ortaya çıkmıştır. Bölge muhtemelen üst Miyosen’de tamamen kara haline dönüşmüş ve Miyosen dönemi ile birlikte yoğun bir magmatik aktivite başlamıştır. Muhtemelen üst Miyosen’de taşkın ovaları ve Pliyosen’de akarsu havzaları etkili olmuş ve bölge bugünkü şeklini almıştır (Özgül vd., 1981; Çimen vd., 2014).

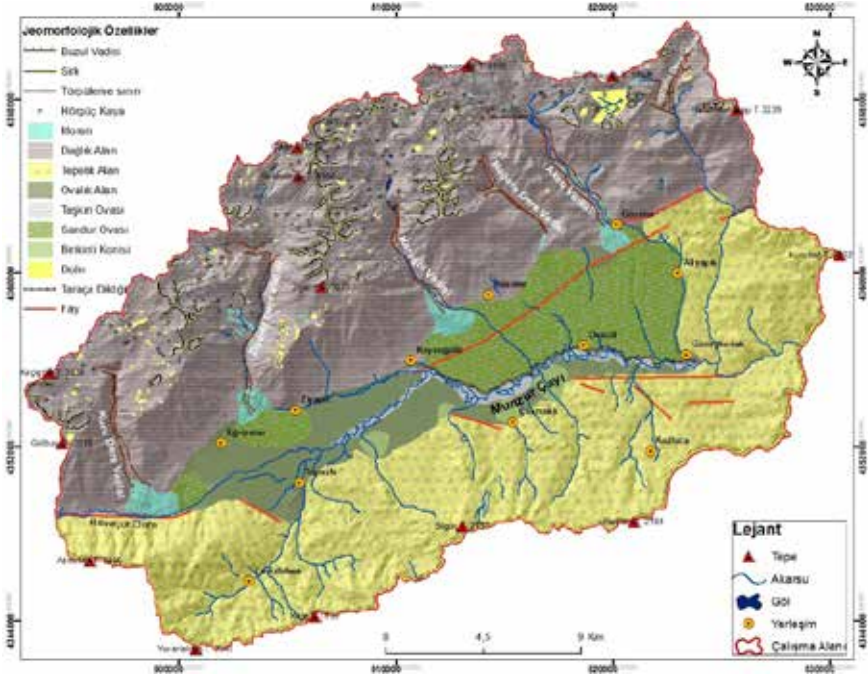

Şekil 2.1. Tunceli ili jeoloji haritası (Çılğın, 2020'den alınmıştır.)

2.2. Jeomorfoloji

Munzur Dağları ve Ovacık Ovasının jeomorfolojik gelişiminde başta flüvyal, buzul, tektonik, karstik ve periglasiyal süreçler olmak üzere birden fazla etken ve süreç rol almıştır. Munzur Dağları, Orta-Üst Miyosen döneminde genç tektoniğin etkisi ile sıkışma tarzında gelişen tektonik hareketlere maruz kalarak yükselmiş, bazı kesimlerde kırılmalar meydana gelmiş, akarsular tarafından aşındırılarak derin şekilde yarılmış, karstik süreçlerden geçerek ve Kuvaterner'de buzullaşmalara maruz kalarak günümüzdeki manzarasına kavuşmuştur. Neotektonik dönemle birlikte Ovacık Ovası pull-apart (çek-ayır) havza niteliği kazanmaya başlamıştır. Ovacık Havzasının yüksek kesimlerinden akarsu ve buzullara ait depolarla doldurularak günümüzdeki halini almıştır (Bilgin, 1972; Çılğın, 2006). Munzur Dağları Türkiye'de buzullaşmaların alansal olarak ikinci en büyük sahası durumundadır (Çılğın, 2020). Bu dağlar Kuvaterner'de geniş kapsamlı buzullaşmalara maruz kalmıştır. Bu buzullaşmalar dağ buzullaşmaları olarak bilinen Alpin tip buzullaşmalar şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun dışında eski aşınım yüzeyleri ve plato yüzeylerinde örtü buzulları da gelişmiştir (Çılğın, 2020). Buzullaşmaların ürünü olan buzul aşınım ve birikim şekilleri özellikle Munzur Dağlarının yüksek kesimleri ile buzul vadilerinin aşağı kesimlerinde yaygın olarak bulunmaktadır. Munzur Dağlarında buzul şekillerinin başında sirk, buzul vadisi, hörgüç kaya, törpülenmiş yüzeyler, aretler gibi buzul aşınım şekilleri ile başta moren sırtları olmak üzere buzul birikim şekilleri bulunmaktadır. Ovacık Ovası'nda ise buzulların bünyelerinde bulunan glasiyal malzemelerin çok güçlü buzul önü akarsuları tarafından taşınıp biriktirilmesi sandur düzlükleri oluşmuştur.

Munzur Dağları Kuvaternerde yaşanan iklim değişimlerinden etkilenmiş glasiyal dönemlerde buzullar, interglasiyal dönemde flüvyal ve karstik süreçler etkin olmuştur. Bu süreçlere bağlı olarak jeomorfolojik gelişim, polijenik ve polisiklik karakterde olmuştur. Bu da, farklı etken ve süreçlerle oluşan topografik şekillerin kısa mesafelerde içe içe geçmesiyle sonuçlanmıştır. Munzur Dağlarında akarsu, buzul, karstik ve tektonik şekilleri bir arada görme imkanı bulunmaktadır. Bu şekiller topluluğunu Aksu, Kepir Havzası, Karagöl, Ziyaret ve Kuru Dere Vadilerinin bulunduğu kesimlerde görmek mümkündür (Bkz. Şekil 2). Şekil 2'de görüldüğü gibi Ovacık Ovası ve Munzur Dağlarının güneybatı kesiminin polijenik-polisiklik yer şekillerinden oluştuğu Çılğın (2013) tarafından açıklanmıştır. (Çılğın, 2007 ve 2013).

Şekil 2. Ovacık Ovası ve çevresinin genel jeomorfoloji haritası (Çılğın, 2013).

3. MUNZUR VADİSİ VE OVACIK ÇEVRESİNİN ÖZELLİKLERİ

Munzur Vadisi 21 Aralık 1971 tarihinde 6831 Sayılı Orman Kanunu'nun 25. Maddesi'ne göre Milli Park ilan edilmiştir. Tunceli merkez, Tunceli-Ovacık ilçesi ve Erzincan-Çağlayan ilçesi sınırları içerisinde kalan Munzur Vadisi Milli Parkı, 39° 29' 56" - 39° 06' 45" kuzey enlemleri ile 39° 15' 54" - 39° 32' 47" doğu boylamları arasında yer almaktadır. Tunceli ve Erzincan ili sınırları içerisinde yer alan yaklaşık 42.674 hektarlık alanıyla, Türkiye'nin en büyük milli parklarından birisidir. Tunceli-Ovacık karayolunun 7. km'sinden başlayarak kuzeye, Ovacık ve Munzur (Mercan) Dağları'na doğru yayılarak devam etmektedir. Bu bölgenin 23.364 hektarlık kısmı 1968 yılında muhafaza ormanı ve av rezerv sahası olarak ayrılmıştır (Munzur Vadisi Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı, 2012).

3. 1. Tunceli-Ovacık Arasındaki Munzur Vadisinin Özellikleri ve Teknik Gezi Lokasyonları

Ovacık Havzasında farklı yönlerden gelen Mercan, Aksu, Havaçor, Karadere, Cevizlik Dere gibi dereler Munzur Çayının kaynak kısmındaki önemli yan kolları oluşturur. Munzur gözelerinden ve bu yan kollarından gelen yüzeysel akışı toplayan Munzur Çayı güneydoğu istikametinde akış

göstererek Tunceli şehir merkezine ulaşır. Şehir merkezinde, Pülümür ilçesi ve civarındaki kaynak ve yüzeysel akışın suyunu kuzeyden güneye taşıyan Pülümür Suyu ile birleştikten sonra, yine Munzur Çayı adıyla güney yönde akarak Keban Baraj Gölü'ne dökülür. Saniyede ortalama 87 m³ su taşımaktadır. Munzur Çayı yaklaşık 60 km uzunluğundaki Tunceli-Ovacık karayolu çoğu alanda Munzur vadisini izlemektedir. Vadi birçok noktada oldukça dardır ve çok dik kanyonlar oluşmuştur. Munzur Çayının akış gösterdiği ve hayat verdiği Munzur Vadisi flora ve fauna açısından farklı türleri barındırmakta ve doğal peyzaj bakımından çarpıcı güzellikler sunmaktadır. Burada yer alan flora daha çok kızılalağaç, akağaç dişbudak, karaağaç, kavak, asma çınar, söğüt, huş, yabancı fındık, ceviz ve çalılardan oluşan türleri barındırmaktadır. Munzur Dağlarında 1407 tür, 75 alttür ve 36 varyete olmak üzere toplam 1518 takson saptamıştır (Yıldırım, 1995). Bu flora zenginliğine yanı sıra, Munzur Vadisi ve çevresi başta yaban hayvanları olmak üzere farklı türde fauna için de elverişli bir ekosisteme sahiptir. Çengel boynuzlu yaban keçisi ve Bezubar isimli iki tür dağ keçisi ile av kuşlarından Ur Kekliği bu yöreye özgü nadir türler arasındadır. Ayrıca kokarca tavşan, sansar, porsuk, sincap tilki, kurt, vaşak, boz ayı, yaban domuzu gibi yaban hayatının yaygın türleri bulunmaktadır. Kartal, atmaca, kerkenez, doğan akbaba, şahin gibi yırtıcı kuşlar geniş yaşam alanına sahiptir. Munzur Çayında yaşam alanı bulan kırmızı benekli alabalık ilin simgesi durumundadır. Tunceli merkez ile Ovacık ilçe girişi arasında, Tunceli'den itibaren önemli bir ziyaretgah olan Anafatma Ziyaretgahı, Halbori Gözeleri ile Okan Tepenin güney yamacındaki kayalık (tırmanma kayalıkları) alan, Tunceli-Ovacık arasındaki bölümde vadinin fauna, flora çeşitliliğinin ve jeomorfolojik özelliklerinin gözlenmesi açısından durak noktalarını teşkil etmektedirler.

1. Anafatma Ziyaretgahı: Tunceli-Ovacık karayolunun ~5. km sinde, Munzur vadisinin sağ yamacında, yol üzerinde yer almaktadır. Suyu şifalı ve mekânı kutsal kabul edilen bu alan, yöre halkı tarafından sıklıkla ziyaret edilmektedir. Ziyaretgah çevresi Tunceli Belediyesi tarafından kurban kesim ve dinlenme alanı olarak düzenlenmiştir (Şekil 3.1). Tunceli Orman İşletme Müdürlüğü tarafından ise ziyaretgâh yakınında millî parkın kontrollü kullanımı için, 2015 yılında günübirlik kullanım alanı ile idare-ziyaretçi ve tanıtım amacıyla bir merkez oluşturulmuştur. Anafatma ziyaretgahı ildeki soğuk mineralli su kaynaklarının çıkış noktalarından biridir. Metamorfitlelere ait kristalize kireçtaşıdaki kırık zonu denetiminde yüzeye çıkan kaynağın karayolu sağındaki üst kottaki boşalımı kış aylarında kurumaktadır. Ancak karayolunun alt kısmında Munzur çayı kenarındaki alt kotta ise her mevsim su çıkışı devam etmektedir.

Şekil 3.1. Tunceli-Ovacık yolu üzerinde bulunan Anafatma Ziyaretgahı ve Soğuk Mineralli Su Kaynağı.

2. Halbori Gözeleri: Tunceli-Ovacık karayolunun yaklaşık 20. kilometresinde, Munzur Çayı kenarında yer almaktadır. Munzur Vadisi yatağı solunda metamorfitle ait kireçtaşından çıkan soğuk su kaynakları Halbori Gözeleri olarak bilinmekte ve suyu Munzur Çayına karışmaktadır. Kaynağın karşı tarafındaki vadi kenarı yöre halkı tarafından dinlenme ve piknik alanı olarak kullanılmaktadır. Vadinin memba tarafında ise oldukça dik olan kayalık alanda mağaralar oluşmuştur (Şekil 3.2). Bu lokasyon Munzur Vadisinin flora çeşitliliği ve jeomorfolojik özelliklerinin gözlenebileceği bir seyir terası özelliğindedir.

Şekil 3.2. Halbori Gözeleri yakınında Munzur Vadisi yamacında oluşmuş mağaralar (solda) ve Halbori gözeleri (sağda).

3. Kanyon Vadiler ve Tırmanma Kayalığı: Bu alan Tunceli-Ovacı karayolunun yaklaşık 23. km sinde yer almaktadırlar. Tırmanma kayalığı Munzur Çayı üzerinde bulunan Venk Köprüsünün hemen yanında, kanyon vadiler ise bu alanın yakınında bulunmaktadır (Şekil 3.2). Venk Köprüsünün hemen yanında bulunan ve dik bir duvar görünümünde olan tırmanma kayalığının büyük bir kısmı kireçtaşından oluşmaktadır ve ol-

dukça dik eğime sahiptir (Şekil 3.2 ve 3.3). Sarıtaş köyü güneyinde Kalan Deresinin Munzur Vadisi ile birleştiği noktada, hem Munzur Çayının hem de Kalan Deresinin (Ahpanos) kireçtaşlarını yarararak oluşturdukları dar ve dik duvarlı bu iki kanyon vadi görülmeye değer yerleri oluşturmaktadır. Söz konusu lokasyon Tunceli şehir merkezine yakın ve Tunceli-Ovacık karayolu kenarında olması, Ahpanos Vadisi girişinin gözlenmesi, ulaşım kolaylığı gibi nedenlerle manzara seyir terası özelliğindedir.

Şekil 3.2. Munzur Çayı ve Kalan Deresi Kanyon Vadileri ile Tırmanma Kayalığının konumu.

Şekil 3.3. Venk Köprüsü mevkiindeki kanyon vadi (solda) ve Tırmanma Kayalığının görünümü (sağda).

3. 2. Ovacık Ovasının Özellikleri ve Ovacık Teknik Gezi Lokasyonları

Munzur Vadisini oluşturan Munzur Çayı Ovacık ilçesinin Ziyaret Köyü yakınlarından başlar. Munzur Gözeleri adı verilen çok sayıda kaynağı toplayan Munzur Çayı, Ovacık ovasının ortasından batı-doğu yönünde uzanır. Ovanın kuzey kenarı Munzur Dağları ile sınırlanmıştır. Munzur dağlarından ovaya açılan vadiler yaban hayatı gelişim alanlarıdır. Bu vadilerden biri olan Mercan Vadisinde akış gösteren Mercan Suyu boyunca, başta ağaç formasyonu olmak üzere birçok farklı endemik bitki türlerine rastlamak mümkündür (Yıldırım, 1995). Munzur dağlarına özgü bitki türlerinden birisi Tunceli sarımsağı veya dağ sarımsağı olarak bilinen *Allium tuncelianum*'dur. Ülkemizin endemik bitkileri arasında bulunan ve bilim otoritelerine göre kültür sarımsağının atası olarak kabul edilen "Tunceli Sarımsağı" Dünya'da sadece Tunceli'de ve özellikle Munzur dağları eteklerinde yer alan Ovacık ve Pülümür ilçelerinde yaygın olarak bulunan ve kendiliğinden yetişen endemik bir bitki türüdür. Bitki, endemik olması ve 'Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı'nda zarar görbilir bitkiler arasında yer alması nedeniyle Tarım İl Müdürlüğü ve yerel yönetimler tarafından korunması için çalışmalar başlatılmıştır. Dünyada yalnızca Hakkâri'de yetiştiği sanılan ve "Ağlayan Gelin Çiçeği" adı da verilen ters lale ise, Tunceli'de (başta Ovacık ilçesinde olmak üzere) yetişmektedir. Ovacık Ovası ve ovaya açılan vadilerin endemik flora çeşitliliği, Munzur Gözeleri (Munzur Karstik Kaynağı), Ovacık Fayı, Munzur Dağlarındaki buzul gölleri önemli jeolojik ve jeomorfolojik alanlar ile ovanın genel özelliklerinin gözlemlendiği "Efkar Tepe Seyir Terası" teknik gezi yapılabilecek önemli lokasyonlardır.

1. Efkar Tepe Sit Alanı ve Seyir Terası: Efkar Tepesi Ovacık ilçe merkezinin güneyinde Köyünü mevkiindedir. Altı kısmı Ovacık Ovasının büyük kısmını oluşturan Munzur kireçtaşlarından türemiş tortul malzemenin meydana gelen doğal bir oluşuma sahipken, üst kısmı ilçenin güneyinde yer alan ve meşe ormanları ile kaplı olan tepelik alanda bulunan volkanik malzemenin insanların taşıyıp yığıldığı malzemeyle yükseltilmiştir. Bu yığma tepenin yükseltisi 1260 m'dir. Savunma amaçlı bir çeşit kale gibi kullanılan bu tepe, ovanın merkezinde bulunduğundan seyir tepesi olarak işlev görmektedir. Efkar Tepe aynı zamanda bir ören yeri özelliği de taşımaktadır. Bu ören yeri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1994 yılında I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiş olmasına karşın herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır. Ovacık Ovasının genel özelliklerinin ve Munzur Dağlarının jeomorfolojisinin gözlenebileceği önemli bir seyir terası özelliğindedir.

Şekil 3.1. *Efskar Tepe Sit Alanı ve Seyir Terası*

2. Munzur Gözeleri

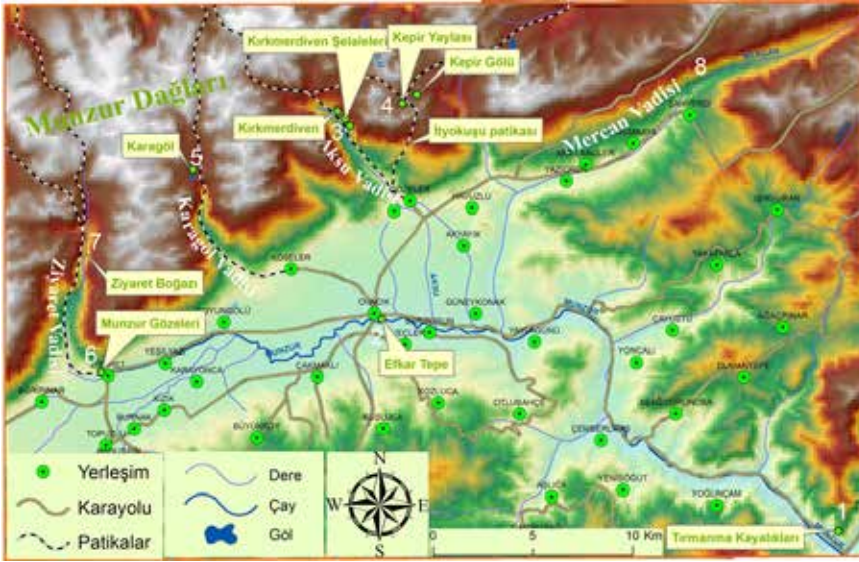
Ovacık ilçesinin en önemli su kaynağı Ovacık ilçe merkezinden 15 km uzakta yer alan Ziyaret Köyü yakınlarında bulunan Munzur Gözeleri'dir. Bu kaynaklar, Munzur Dağları ile Ovacık Ovasının kesiştiği kesimde birçok kaynak veya gözeden güçlü bir deşarjla yüzeye çıkan yer altı sularıdır. Bu kaynaklar karstik bir akiferden boşalım sağlamaktadır. Üç tanesi büyük hacimli boşalima sahip çok sayıda gözeden çıkan bu kaynaklar çok kısa bir mesafede Munzur Çayını oluştururlar (Çılğın, 2007). Bu kaynakların debisi yıl içinde değişikli gösterir. Karların erimeye başladığı Nisan ayından itibaren artar, Mayıs ve Haziran aylarında en yüksek seviyeye ulaşır. Bu karstik kaynakların Ovacık Ovasının kenarından yüzeye çıkmasında akifer durumundaki Munzur kireçtaşlarında tabaka eğimlerinin güney yönde olması ve Malatya-Ovacık Fayı tarafından kesilmesi etkili olmuştur. Bu nedenle oldukça büyük debili bir karstik boşalım ve aynı zamanda bir fay kaynağı özelliğindedir (Çılğın, 2018). Kaynağın oldukça geniş yüzeysel beslenme alanının bulunması, beslenme alanında yer alan kireçtaşlarının çok çatlaklı ve kırıklı (diyaklazlı) olması, kaynakların gerisindeki zirveler bölgesinde Ziyaret Çukurları olarak bilinen karstik kapalı çukurların bulunduğu yerde çok sayıda dolin gibi karstik çukurların ve düdenlerin bulunması, akifer kaya olan Munzur kireçtaşının porozitesinin yüksek, kaynak depo hacminin büyük ve debisinin yüksek olmasında etkili olmuştur. Munzur Gözelerinin bulunduğu alan yöre halkı tarafından kutsal kabul edilen önemli bir ziyaretgah niteliğindedir. Bu nedenle aynı zamanda insanların dinlenme amaçlı kullandığı bir mesire alanıdır. Alandaki kaynak sularının bir miktarı, yakınında kurulu bulunan bir tesiste şişelenerek Türkiye genelinde "Munzur Suyu" adıyla satışa sunulmaktadır. Kaynak boşalımının önemli bir kısmı ise Munzur Çayına karışmaktadır.

Şekil 3.2. Munzur Gözelerindeki kaynaklar

4. MUNZUR DAĞLARINDAKİ ÖNEMLİ JEOMORFOLOJİK ALANLAR

Ovayı sınırlandıran Munzur Dağlarında ve Ovaya açılan Aksu, Karagöl, Ziyaret ve Mercan Vadileri üzerinde şelaleler, buzul etkileri ve buzul göllerinin olduğu önemli jeomorfolojik unsurlar oluşmuştur (Çılğın, 2020). Munzur dağlarındaki en büyük buzul Bayrakdar vd. 2015 tarafından “Şahintaşı Buzulu” (Şahintaşı Glacier) olarak adlandırılmıştır. Ovaya açılan vadilerin konumu Şekil 4.1’de ve vadilerde gözlenecek önemli jeomorfolojik yapılar aşağıda açıklanmıştır.

Şekil 4.1. Ovacık Ovası ve ovaya açılan önemli vadilerin konumu.

4.1. Aksu Vadisi ve Kırkmerdiven Şelaleleri

Aksu Vadisi eski bir buzul vadisi olup, Ovacık ilçe merkezinin yaklaşık 8 km kuzeydoğusunda bulunan Gözeler köyünden başlar. Gözeler köyünden Kırkmerdiven’e kadar yaklaşık 7 km uzanan Aksu Vadisi Munzur

Dağlarını bu bölümde derin bir şekilde yararak iç kısımlara kadar sokulur (Şekil 4.2). Eski bir buzul vadisi olması nedeniyle vadi tabanında yer yer düzensizlikler görülür. Bu düzensizlikler vadi boyunca yamaç döküntülerinden (enkaz konileri) ve özellikle vadinin Gözeler köyü mevkiinde, yani aşağı kesiminde bulunan morenlerden (buzultaş) kaynaklanır (Şekil 4.3). Vadi içinde sürekli akışa sahip olan ve vadiye ismini veren Aksu Dere yer alır. Başlıca kaynağını yüksek kesimlerde yer alan sirklerdeki eriyen karlardan alır. Gözeler köyünden başlamak üzere vadi boyunca yaklaşık 2-2,5 saat yürüyüşle önce Kırkmerdiven Şelalelerine ve sonrasında ise Kırkmerdivene ulaşılır. Bu şelaleler eski asılı buzul vadileri boyunca akışını sürdüren küçük akarsuların oluşturduğu su düşüşleri ile oluşmuşlardır (Şekil 4.4 ve 4.5). Yaklaşık 50-100 m arası su düşüşü oluşturarak Aksu Dereye karışırlar.

1900-2250 m yükseltileri arasında yer alan Kırkmerdiven ise gerek yaylacılık faaliyetleri gerekse de Ovacık-Kemah arasında bulunan eski bir ticaret yolu üzerinde bulunan bir patıkadır (Şekil 4.5). Kırkmerdiven ismi, bu kesimde dik bir kayalık yamacın geçişe engel olmasından dolayı, insanlar tarafından yontularak merdivenler oluşturmasından almaktadır. Kırkmerdiven Mevkiinin üst kesiminde yer alan Teng Yaylasının alt kesiminde birçok çavlan oluşmuştur (Şekil 4.6).

Şekil 4.2. Kırkmerdivenin üst kesiminden Aksu Vadisinin görünümü.

Şekil 4.3. Aksu Vadisi Gözeler köyü mevkiinde yan morenler (solda) ve Aksu Vadisinin orta bölümü (sağda).

Şekil 4.4. Kırkmerdiven Mevkiinde bulunan şelalelerden ilki.

Şekil 4.5. Kırkmerdiven İkiz Şelalesi (solda) ve Kırkmerdiven patikası (sağda).

Şekil 4.6. *Kırkmerdiven Mevkiinin üst kesiminde yer alan Teng Yaylası alt kesimindeki çavlanlar.*

4.2. Kepir Yaylası

Kepir Yaylası Aksu Vadisine yakın bir konumda yer almaktadır. Bu yaylalık alana, Ovacık'ta halk arasında Elbaba köyü olarak bilinen Gözeler köyünden İt Yokuşu diye adlandırılan, yaklaşık 7 km'lik bir patika yoldan, 4-5 saatlik yürüyüş ile ulaşılmaktadır (Şekil 4.7). Gözeler köyü ile İtyokuşu Gediği arasında yaklaşık 1380 m lik kot farkı vardır. Ayrıca, alternatif bir güzergah olarak, Gözeler köyünden Aksu Vadisi boyunca devam ederek, Kırkmerdiven çıkıldıktan sonra, Şor Yaylası, Kani ve Hesen Yaylasını takip eden zorlu bir yürüyüş parkuru ile de Kepir Yaylası'na ulaşılmaktadır. Kepir Yaylası ve ulaşım güzergahları traking, kamping, yamaç tırmanışı, mağaracılık ve yayla turizmi için uygun koşullar sağlamaktadır.

Şekil 4.7. Gözeler köyü-İtyokuşu patikası-Kepir Yaylası ulaşım güzergahı.

Kepir yaylası 2600-2700 m yükselti aralığına sahip karstik ve glasiyal (buzul) etken ve süreçlerinin ürünü olan polijenik bir kapalı havzadır (Şekil 4.8) (Çılğın vd., 2014). Havzanın alanı 1,52 km² olup, en alçak kesiminde (doğu bölümünde) yer alan moren depoları havzayı Memo Çayırı ve Düldül Ayağı yaylalarından ayırarak kapalı havzaya dönüştürmüştür. Havzanın sularını drene eden Kepir Akarsuyu (Munzur Dağlarında nadi-ren görülen su toplama ve yüzey akışına sahip bir dere özelliğindedir) düden konumlu Kepir Mağarasına girerek yer altına intikal eder (Şekil 4.9). Bu mağaranın incelenen bölümü ağız kısmından başlamak üzere -122 m derinliğe ve 204 m uzunluğa sahip olduğu ve mağara içinde yer alan derin bir sifonun varlığı nedeniyle devamının incelenememiştir. Ancak bu derinlik ve uzunluğun sifondan sonra da devam ettiği değerlendirilmektedir.

Şekil 4.8. *Kepir Yaylası'nın genel görünümü (doğuya bakış).*

Şekil 4.9. *Kepir Derenin Kepir Mağarasına girişi (solda) ve Mağaranın ağız kısmı (sağda).*

Kepir Yaylasında Mavi Göl ve Hızır Gölü isimli iki ayrı göl bulunmaktadır (Şekil 4.10). Bunlardan Mavi göl buzulların kazdığı zemin üzerinde yer almakta ve yaylacılık faaliyetinin yapıldığı çadırlara yakın bir konumda yer almaktadır. Gölün çevresi çimenler ve otlar ile kaplıdır. Hızır Gölü ise Kepir Havzasında yer alan kuzeye bakan yönde gelişmiş en büyük sirkın içinde yer almaktadır. Sirkın içinde sonbahar mevsimine kadar kar örtüsüne rastlamak mümkündür.

Şekil 4.10. Kepir Gölü (solda) ve Hızır Gölü (sağda).

4.3. Karagöl Vadisi ve Karagöl

Karagöl Vadisi Ovacık ilçe merkezinden 4,5 km uzaklıkta bulunan Köseler köyü yakınlarından başlayan ve Karagöl mevkiine kadar 8 km uzanan eski bir buzul vadisi (Şekil 4.11). Köseler ve Koyungöl köyleri yakınlarında Karagöl Vadisi bitiminde yer alan sağ yanal moreni sırtının uzunluğu yaklaşık 3 km'ye ulaşmakta, kalınlığı ise 100 metreyi bulmaktadır (Şekil 4.12). Eski bir buzul vadisi olması nedeniyle vadi tabanında yer yer düzensizlikler görülür (Şekil 4.13). Bu düzensizlikler buzul aşındırması yanı sıra vadi boyunca yamaç döküntülerinden (enkaz konileri) kaynaklanmaktadır.

Şekil 4.11. Karagöl Vadisi ulaşım güzergahı ve vadi çerisindeki göllerin konumu

Şekil 4.12. Karagöl Vadisi önünde bulunan yan morenleri (Çılğın, 2013).

Karagöl Vadisi'nin memba kısmında Karagöl, Çimli ve Baraların Gölü isimli üç göl bulunmaktadır (Şekil 4.14 ve 4.15). Her üç göl de buzulların kazdığı zeminde yer alan buzul gölleridir. Köseler köyüne 8 km'lik bir mesafede olan Karagöl'e, Karagöl vadisi boyunca yaklaşık 4-5 saatlik bir yürüyüş ile ulaşılmaktadır. Buzulların kazdığı bir zeminde (tekne vadi tabanında), 2400 m yükseltide yer alan Karagöl, Munzur Dağlarındaki en büyük buzul göllerinden biridir. Yaklaşık 600 m uzunluğa ve tahminen 15- 20 metre derinliğe sahiptir.

Şekil 4.13. Karagöl Vadisi aşağı kesimi (sol) ve Karagöl Vadisi'nin Karagöl yakınlarından görünümü (sağ).

Şekil 4.14. Karagöl

Şekil 4.14. Çimli Göl.

4.4. Ziyaret Vadisi ve Boğazı

Ziyaret Vadisi, Munzur Gözeleri'nin kuzey batısında başlayarak yaklaşık 7,5 km kuzey yönde ilerler. Vadi boyunca Ziyaret Dere akış gösterir. Eski bir buzul vadisi olan Ziyaret Vadisinin ağız kısmında yan morenlerine rastlanır. Yaklaşık 6. km'de vadi dar ve derin bir boğaz özelliği kazanır ve yaklaşık 1,5- 2 km sonra tekrar genişleyerek boğaz özelliği kaybolur (Şekil 4.15). Vadinin tekrar genişlediği bu kesimde yaz aylarında yaylacılık faaliyetleri yürütülmektedir.

Şekil 4.15. Ziyaret Vadisi ve Ziyaret boğazının girişinden görünümüler.

4.5. Mercan Vadisi

Mercan Vadisi Ovacık'ın kuzeydoğusunda yer alan ve genel hatları ile kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bir vadedir. Vadinin bir bölümü Munzur Dağları ile Mercan Dağları arasında sınır oluşturmaktadır. Ovacık İlçe merkezinden karayolunu takip ederek 14 km sonra Mercan Vadisinde bulunan ilk köy olan Yazıören'e ulaşılır. Vadiye Yazıören dışında, Mollaaliler, Yarım kaya ve Şahverdi isimli 3 köy daha bulunmaktadır. Mercan Vadisi Yazıören yakınlarından Şahverdi köyüne kadar yaklaşık 9 km uzanır. Vadinin bu bölümünün oluşumunda tektonik etkinlik sonucu oluşan faylar ve Mercan Suyu etkili olmuştur (Şekil 4.16). Şahverdi köyü yakınlarından başlamak üzere zirveler bölgesine kadar eski bir buzul vadisi özelliğindedir ve uzunluğu 14 km'yi bulmaktadır. Buzul vadisinin gerisinde vadinin yüksek kesimlerinde, kuzeye bakan yamaçlarda çok sayıda sirk yer almaktadır. Eski buzul vadisi özelliği gösteren bölümünün ortalarında bir göl yer almak (Şekil 4.16). Bu göl buzul vadisi tabanında yer almakta olup Şahverdi köyünden yaklaşık 7 km uzaklıkta bulunmaktadır. Vadinin memba kısmında Göl'den daha yukarı kısımlarda sürekli akışa sahip bir akarsu bulunmamaktadır. Gölün yaklaşık 3 km aşağı kesiminde Mercan Suyu kaynaklar halinde yüzeye çıkmakta ve bol debili bir akarsuya dönüşmektedir (Şekil 4.16). Bu akarsu, Şahverdi köyü yakınlarında Mercan HES'in su toplama yapısına ulaşmakta ve buradan cebri borulara aktarılmakta, Ovacık Ovasına kavuştuktan sonra Munzur Suyuna karışmaktadır.

Şekil 4.16. *Mercan Vadisi'nin yukarı bölümünün görünümü (solda) ve Mercan Vadisinin Yukarı kesiminde yer alan göllerden biri (sağda).*

Sonuç olarak, çalışma sahasında yer alan farklı jeolojik ve jeomorfolojik süreçler sonucunda meydana gelmiş yerçekli toplulukları zengin bir jeoturizm potansiyeli sunmaktadır. Sahada yer alan Aksu, Mağarade-re, Karagöl, Ziyaret Dere gibi buzul vadileri ve bu vadiler boyunca oluşmuş asılı vadiler, bu asılı vadilerin bazılarında bulunan şelaleler, buzul aşındırmasıyla oluşmuş Karagöl, Mavi Göl, Hızır Gölü, Katı Gölleri gibi buzul gölleri, buzul vadilerinin Ovacık Ovası'na açıldığı kesimlerde bulunan moren sırtları; çok sayıda karstik kaynaktan oluşan Munzur Göze-leri, karstik yer şekilleri (mağara, dolin, düden vd.), Munzur Dağlarında eski aşınım yüzeyleri ve karstik depresyonlarda bulunan yayla alanları jeoturizm veya doğa turizm için uygun alanlar sağlamaktadır. Bunların yanı sıra, Munzur Vadisinin doğal yapısını büyük ölçüde koruyan kendine özgü doğal güzelliği ve peyzajı doğa turizmi veya jeoturizm potansiyeli-ne katkı sunmaktadır. Ayrıca, başta Munzur Vadisi Milli Parkında olmak üzere içinde endemik türlerin de bulunduğu zengin bitki örtüsü ve yabani hayvan toplulukları ile birlikte dar bir alanda çok sayıda jeolojik ve jeomorfolojik birimlerin bulunması jeoturizm potansiyelini yüksek olduğunu göstermektedir. Munzur Dağları ve Munzur Vadisi'nin tanınırlığının her geçen gün artmasıyla, saha doğa turizmi açısından yoğun ziyaretçi akınına uğramaktadır. Bölgeye gelen ziyaretçi sayısının sürekli artması jeoturizm potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Bayrakdar C., Çılğın Z., Döker M.F., Canpolat E., 2015. Evidence of an active glacier in the Munzur Mountains, eastern Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*. 24, 56-71. doi:10.3906/yer-1403-7.
- Bilgin, T., 1972. *Munzur Dağları Doğu Kısımının Glasiyal ve Periglasiyal Morfolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1757, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 69.
- Çılğın, Z., 2006. *Ovacık Ovası (Tunceli) ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (Basılmamış).
- Çılğın, Z., 2013. Ovacık Ovası (Tunceli) Ve Munzur Dağlarının Güneybatı Aklanının Jeomorfolojisinde Buzullaşmaların Etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 3, Sayı 6, Sayfa 103-122.
- Çılğın, Z., Bayrakdar, C. ve Oliphant, J. (2014). An Example of Polygenetic Geomorphologic Development (Karst-Glacial-Tectonics) on Munzur Mountains: Kepir Cave-Elbaba Spring Karstic System. *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 89-104. doi: 10.14687/ijhs.v11i1.2724.
- Çılğın, Z. (2018). Munzur Kaynak Sularının (Ovacık, Tunceli) Hidrografyası. M.F.Çavuş, İ. Demirkale (Ed.), *Sosyal Bilimler Yönetim ve Çevre içinde* (183202. ss.) Ankara; Akademisyen Yayınevi.
- Çılğın, Z. (2020). 3D Surface Modeling of Late Pleistocene Glaciers in the Munzur Mountains (Eastern Turkey) and its paleoclimatic implications. *Turkish Journal of Earth Sciences* (In Press). DOI: 10.3906/yer-1905-18
- Çimen O., Sayit K., Göncüoğlu M.C., Öztüfekçi Önal A., Aktağ A, 2014. MORB- and SSZ-Type Mafic Rocks from the Eastern Part of the Ankara-Erzincan-Sevan-Akera Suture Belt: Preliminary Geochemical Data. Goldschmidt 2014, Sacramento, California, 8-13 June, Goldschmidt2014, Poster, Abstracts 428p.
- Özgül N., Turşucu A., Özyardımcı N., Şenol M., Bingöl İ., ve Uysal Ş., 1981. *Munzur Dağları'nın jeolojisi*. MTA Rapor No: 6995, Ankara.
- Önal, A., Aktağ, A., Toksoy Köksal, F., Çimen O., Öztüfekçi Önal, A., 2015. Geological Features of the Chromite Deposits in Tunceli Province. Symposium on Eastern Anatolian Geology with International Participation. 7-11 September, Yüzüncü Yıl University, Van-Turkey, Poster Presentation.
- Öztüfekçi Önal A., Çimen O., Toksoy Köksal, F., Aktağ, A., Önal, A., 2015. Petrological Features of the Chromite Deposits in Tunceli Province. Symposium on Eastern Anatolian Geology with International Participation. 7-11 September, Yüzüncü Yıl University, Van-Turkey, Oral Presentation.
- Safarabadi, A., ve Shahzeidi, S. S. (2018). Tourism Silence In Geomorphosites: A Case Study of Ali-Sadr Cave (Hamadan, Iran). *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 21(1), 49-60.
- Yıldırım, Ş. (1995). Flora of Munzur Dağları (Erzincan-Tunceli). *Ot Sistemantik Botanik Dergisi*. 2(1): 1-78.

BÖLÜM 26

ADANA BELEDİYESİ'NİN KURULUŞU VE ÖRNEK BİR BELEDİYE BAŞKANI: TURHAN CEMAL BERİKER¹

Erdem ÇANAK²

¹ Bu çalışma, yazar tarafından yapılmış olan *Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri (1923-1956)* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7856-3802

Giriş

Adana, verimli toprağı, iklimi, akarsuları ve denizle olan bağlantısı nedeniyle tarih boyunca ilgi çeken bir şehir olmuştur. Uzun süre Ramazanoğulları tarafından yönetilen şehir, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Ancak Ramazanoğulları'nın kendi istekleriyle Osmanlı hâkimiyetine girmesinden dolayı yurtluk ve ocaklık olarak idaresi yine kendilerine bırakılmıştır. 1608 yılına kadar bu şekilde yönetilen şehir, bu tarihten itibaren merkeze bağlı klasik sancak haline getirilerek merkezden atanan valilerce yönetilmiştir.

Müslümanların dışında Ermenilerin de yaşadığı şehrin ekonomisi genel olarak tarıma dayanmaktadır. Buna bağlı olarak sanayi denebilecek işletmeler de tarıma dayalı olarak ortaya çıkmıştır (Kurt, 2004: 30; Kurt, 2005: 20; Aktaş, 2015: 11). Ancak Ramazanoğulları idaresini izleyen üç asır boyunca şehir, Anadolu'dan Ortadoğu coğrafyasına uzanan anayol üzerindeki bir yerleşim yeri olmaktan öteye gidememiştir. Nitekim 17. yüzyıla gelindiğinde de kale ile etrafına kümelenen yerleşim yerleriyle selden kaynaklanan bataklıklardan ibaret olduğu, bataklıkların da yerleşim alanının sınırlarını çizdiği şeklindedir (Toksöz-Yalçın, 1999: 436).

1833-1840 yılları arasında İbrahim Paşa tarafından yönetilen şehir, bu dönemde yapılan tarımsal alandaki düzenlemelerle dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. Ancak şehrin asıl gelişmesi Amerikan İç Savaşı yıllarında olmuş ve bu dönemde önemli bir pamuk üretim merkezi haline gelmiştir. Bunun neden olduğu iktisadi canlılıkla birlikte şehirde, farklı yaşam tarzları ile ilgi ve ihtiyaçları olan insan grupları ortaya çıkmıştır. Bu süreçte gündeme gelen modern bir belediye teşkilatına yönelik taleple birlikte de 1868 yılında Adana Belediyesi kurulmuştur.

Adana Belediyesi'nin Kuruluşu ve Modernleşen Adana

Osmanlı Devleti'nde, belediyeler tarafından yerine getirilmesi gereken hizmetler Tanzimat'a kadar olan dönemde kadıların kontrolündeki loncalar, vakıflar ve mahalle teşkilatlarınca yerine getirilmiştir (Ortaylı, 2000: 12). Ancak çalışmaların yetersiz görülmesi üzerine Tanzimat'ın ilanını müteakiben *İhtisap Nezareti* kurulmuş, nezaretin de yetersiz olduğunun görülmesiyle birlikte batı tarzı modern belediyeler teşekkül etmeye başlanmıştır.¹ Bu tarz belediyeler özellikle yabancı şirketlere verilen imtiyazlardan dolayı yabancı tüccarların yerleşmesiyle önemli birer ticari merkez haline gelen İstanbul, İzmir, Beyrut, Selanik gibi liman kentlerinde ortaya çıkmıştır (Ertürk, 1946: 3-19; Ortaylı, 2000: 178). Zira elde ettikleri ayrıcalıklarla ekonomik olarak rahatlayan bu kişiler, şehircilik anlamında batı tarzı bir yönetim talep etmeye başlamışlardır. İstanbul'da

1 Batı tarzında teşekkül eden ilk belediye, 1858 yılında Galata-Beyoğlu'nda kurulan *Altıncı Daire-i Belediye'dir* (Oktay, 2008: 387; Ortaylı, 1973: 21; Tekeli, 1985: 884).

kurulan ilk modern belediyenin ticari faaliyetin yoğun olduğu Galata-Be-yoğlu bölgesinde kurulması da bunu göstermektedir (Oktaç, 2008: 385; Ortaylı, 2000: 31).

Adana'daki belediye hizmetleri de 19. yüzyılın ilk yarısına kadar kadıların denetimindeki vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.² Ancak artan pamuk üretiminin neden olduğu sosyo-ekonomik canlılıkla birlikte modern bir belediyeye yönelik talebin gündeme gelmesi üzerine belediye teşkilatı oluşturulmuştur. Belediyenin kuruluşunu takiben açılan veya inşa olunan Saat Kulesi, tiyatro binası, Sanat Mektebi, telgrafhane, memleket tabipliği, hastane, zabıta dairesi ve hükûmet konağı gibi modern yapılarla donatılan şehir, bu yapılar etrafında gelişmeye ve değişmeye başlamıştır. Fakat bu süreçte Seyhan Caddesi, kuzeyinde inşa edilen iki üç katlı kargir-ahşap karışımı binalar ile konak tarzı yapılarla zengin ve sık bir iskân bölgesine dönüşürken şehrin diğer kısımları ise tek katlı avlulu kerpiç evlerden oluşmuştur. Damar Arıkoğlu hatıralarında şehrin genel görünümünden bahsederken en iyi evlerin Tepebağ'da bulunduğunu ve konak denilen bu yapılarda ileri gelenlerinin ikamet ettiğini belirtmiştir (Arıkoğlu, 1961: 39). Bununla birlikte şehre dair genel kanaat, batısındaki ve kuzeyindeki Anadolu şehirlerinden ziyade güneyindeki ve doğusundaki Arap şehirlerine benzediği yönündedir (Toksöz-Yalçın, 1999: 441). Nitekim kurulan belediye teşkilatına rağmen yılların yarattığı karmaşadan şehri kısa sürede kurtarmak mümkün olmamıştır. Bu dönem şehri ziyaret eden seyyahların verdiği Adana'nın köyü andırdığı, bakımsız ve dar yollarının olduğu, ihtiyaç duyulan suyun Seyhan Nehri'nden karşılandığı ancak onun da sıhhi olmadığı, yağmur yağdığı anda sokakların günlerce çamur içinde kaldığı gibi bilgiler de değişimin bir anda gerçekleşmediğini işaret etmektedir. Adana'nın 1880'li yıllardaki durumuna dair bilgi veren Kasım Ener şehirde tek tük kağıt görüldüğünü, onların da sokakların dar olmasından dolayı her yerden geçemediğinden nakil işlerinin hayvanların sırtında yapıldığını (Ener, 1939: 5), Naci Akverdi ise şehirde iki önemli yol bulunduğunu belirterek bunların Köprübaşı'ndan başlayıp ırmağı takip ederek Kuruköprü'ye kadar uzanan şose ile Eski İstasyon'dan başlayarak Kuruköprü, Tarsus Kapısı, Yağ Câmî, Saat Kulesi ve Hükûmet Konağı'na ulaşan kısmen şose, kısmen de kaldırımlı olan yol olduğunu dile getirmektedir (Akverdi, 1938: 24). 1895 yılında bölgeye gelen Dr. Şerafeddin Mağmumi ise şehre dair şu bilgileri vermektedir (Mağmumi, 2010: 173-174):

Sıva ve badanadan mahrum olan evler ham kireçten yapılmış olup üzerleri düzdür. Uzaktan toprak yığını halinde görünmektedirler. Seyhan Nehri'nin kenarına iki katlı olarak kesme taştan yapılmış İdadi Mekte-

2 Yüzyılın ikinci yarısında Adana'da 350 civarında vakıf faaliyet göstermiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 113).

bi, askeri hastane ve debboy ile Deli Mehmet'in sahip olduğu Yeni Otel vardır. Hükümet Konağı geniş olmakla birlikte dağınık bir görüntü arz etmekte olup belediye, telgrafhane ve hapishaneyi kapsamaktadır. Tam karşısında ise Belediye bahçesi ve ağaçların arasında yer alan iki güzel bina varsa da bunlar halkın kullanımına açılmayarak birisi Kız Okulu yapılmış, diğeri de kiraya verilmiştir. Hükümet dairesi civarında ünlü şair Ziya Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan tiyatro binası ise vilayet matbaası yapılmıştır. Şehirde iki otel ile birçok lokantadan söz edilmekte ise de bunlar han ve aşçı dükkânından başka bir şey değildir. Sokaklar genellikle dar ve çoğunlukla kaldırımsızdır. Evlerde lağım olmadığı için pis sular sokaklara akarak gelişi gidişi zorlaştırmakta ve kokan çamurlar oluşturmaktadır. Caddelerdeki pislikleri temizlik arabaları arsa ve meydanlara döküp yığıldığından memleket temizlik açısından acınacak haldedir.

Mağmumi'nin anlatımından şehirde birtakım yeni binalar inşa edilmekteyse de temizlik ve altyapı açısından değişen pek bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak değişim sürecinin de devam ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Zira 20. yüzyılın başında şehri ziyaret etmiş olan Dr. Schaffer, önemli ulaşım yolları üzerindeki Adana'nın genel manzarasının son zamanlarda hızla değiştiğini belirterek eski istasyon civarında zuhur eden yeni mahallesi, yapılan modern yolları, inşa olunan iki katlı evleri ile nehrin kıyısına inşa olunan yeni hükümet konağı ile şehir hüviyetine bürünmeye başladığını dile getirmektedir (Ener, 1990: 227).

II. Meşrutiyet öncesinde açılmış olan Memleket Hastanesi, Hükümet Konağı, Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü münasebetiyle yaptırılan çeşme³ ile Hamidiye Sanayi Mektebi gibi yapılarla Adana'nın modernleşen çehresi iyice belirginleşmiştir. Ancak 31 Mart Olayı'nın ertesi günü başlayan Ermeni isyan teşebbüsü esnasında büyük yıkıma uğrayan şehirde, çıkan yangın nedeniyle de ticari faaliyetin merkezi konumundaki Abidinpaşa Caddesi'nde neredeyse sağlam bina kalmamıştır (Mehmet Asaf, 1982: 11). Olayların yatışmasını müteakiben de şehrin imarına başlanmıştır.⁴ Vali Cemal Paşa hatıralarında şehrin imarıyla ilgili olarak başkanlığı altında bir komisyon kurduğunu ve komisyonunun çalışmaları sonucunda da olaylar esnasında zarar gören Ermenilerin ev ve işyerlerinin kısa süre içerisinde onarıldığını belirtmiştir (Cemal Paşa, 2001: 398).

Şehrin yanan ve yıkılan kısımlarını yeniden inşa ettiren Cemal Paşa, Adana Erkek Lisesi, Erkek Muallim Mektebi, Kız Muallim Mektebi, Ziraat Mektebi ve Ermeni Yetimler Mektebi gibi modern eğitim veren yeni

3 Bahri Paşa Çeşmesi: Kuruköprü'ye yaptırıldığı için *Kuruköprü Çeşmesi* adıyla da bilinmektedir. 1956 yılında yıktırılmışsa da 1993 yılında Atatürk Parkı içerisine bir kopyası yaptırılmıştır (Çanak, 2017: 481).

4 Ermeniler için kurulan *Döşeme Mahallesi*, inşa süresinin kısalığından dolayı *Çarçabuk Mahallesi* adıyla da anılmıştır (Gaziray, 1982: 222).

okullar da açmıştır. Buna rağmen şehrin 20. yüzyıl başında 16. yüzyıldaki kent dokusunun dışına çok fazla çıkmadığı görülmektedir (Saban, 2017: 7).

Adana'nın Ermeni olayları sonrasında kavuştuğu huzur ortamı, Mondros Mütarekesi sonrasında işgale uğramasından dolayı çok uzun sürmemiştir. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra şehrin idaresi tekrar Türklere geçmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa olunan yapılarla birlikte de daha modern bir görünüm almaya başlamıştır. Özellikle de 1926-1938 yılları arasında belediye başkanlığı yapmış olan Turhan Cemal Beriker'in döneminde dikkat çekici gelişmeler yaşanmıştır.

Turhan Cemal Beriker ve Belediye Başkanlığı Dönemi (1926-1938)

Adana Belediyesinin kuruluşundan Turhan Cemal Beriker'in Belediye Başkanı olduğu 1926 yılına kadar Gözlüklü Süleyman Efendi, Hacı Derviş Ağa, Kuşuczade Hacı Efendi, Ömer Sabri Efendi, Hacı Yunus Ağa, Bezdikyan Kirkor Efendi, Sinyor Artin Efendi, Bağdadi Abdülkadir Efendi, Sırkıntılı Hacı Mustafa Efendi, Hacı Ahmet Tevfik Bey, Ramazanoğlu Kasım Bey, Debbagzâde Hacı Ali Efendi, İbrahim Rasih Efendi, Hacı Yunuszâde Ali Efendi, Ramazanoğlu Tevfik Kadri Bey, Ramazanoğlu Suphi Paşa, Murtaza Efendi, Süleyman Vahit Efendi, Cemal Bey, Dıblanzade Mehmet Fuat, Hacı (Hafız) Mahmut Efendi, Şih Garipzâde Kemal ve Ali Münif Bey (Yeğenağa) belediye başkanı olarak görev yapmıştır (Çatal, 2020: 44).

1891 yılında Adana'da doğan Turhan Cemal Beriker, Adana İdadisini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuşsa da hukuk eğitimini tamamlamadan yüksek ticaret tahsili için Belçika'ya gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yurda dönerek Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de ihtiyat subayı olarak görev yapmış, çalışmalarından dolayı da Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Millî Mücadele'den sonra bir süre ticaretle uğraşmış, 1926-1938 yılları arasında Adana Belediye Başkanı, 1939-1946 yılları arasında İçel milletvekili (TBMM Albümü, C.I, 2010: 329, 397), milletvekilliğinin sona ermesi üzerine de Çukobirlik Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. 1953 Ocağında açılan Kil-Toprak Limited Ortaklığı Tuğla ve Kiremit Fabrikasının ortaklarından olup (BCA, 030.11.1.91.39.13. Turizm, 1961: 21), 17 Mart 1959 tarihinde vefat etmiştir (TBMM Albümü, C.I, 2010: 329, 397).

Adana, Turhan Cemal Beriker'in belediye başkanlığı döneminde inşa olunan veya açılan eserlerin yanı sıra şehrin tarihî kent dokusu olan Tepebağ'dan Yeni İstasyonun olduğu kuzeye doğru genişlemesini sürdürme-

sinden kaynaklı olarak büyük bir değişim geçirmiştir.⁵ Jansen Planı'nın da etkisiyle gerçekleşen genişleme sırasında içinde Atatürk anıtının da yer aldığı *Atatürk Parkı* yapılmış⁶, *Şölen* adında modern bir gazino ve lokanta ile *Yeni Otel* açılmış, sebze-meyve ve kasap hâli, Saat Kulesi civarında modern bir çarşı, her türlü maddenin tahlilinin yapıldığı kimyahaneye, Darülaceze, Çocuk Muayene ve Müşavere Evi, Zührevi Hastalıklar Hastanesi, Orduevi'nin karşısına ve nehrin kenarına park ve yazlık sinema, Karşıyaka'ya asri bir mezbahane/kanara⁷, stadyum, Hükûmet Konağı'nın karşısına belediye bahçesi, günde 4.000 şişe gazoz ve soda imal kabiliyetinde bir gazozhane, şehrin muhtelif yerlerinde umumi helâ ve çeşme ile Seyhan Nehri'ne hamam yaptırılmış, Ceyhan yolu üzerinde yeni bir mezarlık ile yılda 13.000 fidan yetiştirecek kapasitede bir fidanlık oluşturulmuş, 367.000 liralık sıhî su tesisatı alınmış, şehirdeki muhtelif yollar üzerine 5.525 ağaç dikilmiş, savaş sırasında uçakların saldırılarını haber vermek amacıyla Saat Kulesi'nin üzerine siren yerleştirilmiş, şehrin su ihtiyacını karşılaması için Fırka Kumandanlığı civarına su kuyuları açılarak Tepebağ'a su depoları inşa olunmuş ve deponun yanında çam koruluğu meydana getirilmiştir (Seyhan, 1938: 153-154). Bunların yanı sıra belediye tarafından yaptırılmamış olsa da bu dönemde inşa olunan İsmet İnönü Kız Enstitüsü ile temeli atılan Halkevi binası da bu dönem inşa olunan önemli yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bütün bu olumlu gelişmelere karşın Kapalı Çarşı'nın çatısının açılmasının çarşının dokusunun bozulmasına yol açması ise döneme dair olumsuz bir gelişme olarak zikredilmelidir.

Şehrin İmarı

Mondros Mütarekesi sonrasında işgale uğrayan Adana, işgalin sona ermesiyle birlikte tekrar Türklerin kontrolüne girmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte şehir, Osmanlı'nın son döneminde başlayan bugünkü tren istasyonunun olduğu kuzeye doğru olan genişlemesini sürdürmüştür (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 117). Bu genişlemede, 1933 tarihli *Belediye Yapı ve Yollar Kanunu* gereğince hazırlanan şehir planı etkili olmuştur (Resmî Gazete, 1933: 2755-2760). Zira Hermann Jansen'ın hazırladığı Adana'nın 50 yıllık gelişim sürecini içeren plana göre şehrin kuzeye, yani eşik alanlara kaydırılması planlanmıştır. Fakat 1.500 hektarlık sahayı kapsayıp 70.000 nüfusu baz alan planda zamanla düzenleme yapılması zarureti hâsıl olduğundan ek planlar yapılmak zorunda kalınmıştır.⁸

5 1930'lu yıllarda kabul edilerek uygulamaya konulan şehir planı hazırlama yasası doğrultusunda Adana'nın imar planını hazırlayan Avusturyalı mimar Prof. Hermann Jansen'in adıyla anılan Adana kent planıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yansen, 1937).

6 Giritliler Mahallesi'nin olduğu alana yapılmıştır.

7 1930-1932 yıllarında yapılan kanara; kesimhane, paçahane, bağırsakhane, soğuk hava deposu ve şehir fidanlığı olmak üzere 5 bölümden oluşmuştur. Ayrıca şehrin ihtiyaç duyduğu buzu temin konusunda da yardımcı olmuştur (Kalaba, 1959: 41).

8 1943 yılında Karşıyaka Mahallesi'ni esas alan ek planın yanı sıra 1948 yılında ikinci bir ek plan daha yapılmıştır. Sanayi bölgesinin ayrılması ise planın en olumsuz yönü olarak

1930'lu yıllarda imar alanında yapılan önemli çalışmalardan birisi de Yeni İstasyon'a ulaşımı sağlayan Asfalt Cadde'nin açılması olmuştur. Caddeye paralel olarak Demirköprü'ye kadar devam eden bir de set inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra vatandaşlar vakit geçirebilsin diye nehrin, Hükûmet Konağının karşısına denk gelen kısmına bahçe, park yapıp yazlık sinema açılmıştır (Adana, 1937: 39-42). Yine bu yıllarda inşa olunan kasap ve sebze hâli ile şehrin önemli bir ihtiyacı giderilmiştir (Akverdi, 1938: 42; Adana, 1937: 39-42).

Şehir, merkez çevresinde yoğunlaşan gelişimini ilerleyen yıllarda da sürdürmüştür. Bu gelişim doğu, batı ve kuzey yönde yaşanmasına karşın en dikkat çekici gelişmeler Seyhan'ın batı kıyısındaki kanal ve nehir yakınındaki bölge ile batıda Tarsus, kuzeyde Karaisalı yolu boyunca gerçekleşmiştir. Güneydeki ovalık alan ile güneybatıdaki havaalanı ise şehrin bu yönde gelişmesine engel teşkil etmiştir. Sanayi tesislerine bakıldığında ise doğu-batı yönünde genişlediği görülmektedir. Nitekim şehirdeki ilk sanayi tesisleri Eski İstasyon civarında yer alırken zamanla Ceyhan, Kozan, Tarsus ve Karataş yoluna doğru bir yayılım yaşanmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 117). Yerleşim yerleri ise barajın bulunduğu, havanın da daha serin olduğu kuzey tarafta yoğunlaşmıştır.

Yollar

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Adana'da yol yapımına özel bir önem verilerek yeni yollar yapıldığı gibi eski yollar da tamir edilmiştir. Bu bağlamda 1938 yılına kadar 19.013 metre şose, asfalt yol, parke ve yaya kaldırımı yapılmış, 18.800 metre yol da tamir edilmiştir (Seyhan, 1938: 151; Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları, 2009: 40). Bunun sonucunda belirli bir bölgeye sıkışmış olan şehir, Jansen Planı'nın da etkisiyle kuzeye doğru olan genişlemesini sürdürmüştür.⁹ Ancak asıl gelişme 1950'li yıllarla birlikte görülmüştür.

Parklar ile Atatürk Parkı ve Anıtı

Sosyal hayatın önemli bir parçası olarak görülen parkların yapımına Cumhuriyet dönemiyle birlikte büyük önem verilmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyet'ten önce şehirdeki tek park olan ve yıkık bir halde olan Ulus Parkı ile Kolordu Parkı düzenlenerek 1928 yılında hizmete açılmıştır.¹⁰ Bunların yanı sıra 1930'lı yıllarda şehrin planını çizen Jansen'in şehir ile

dikkat çekmiştir. Bununla birlikte fabrikalar, genel olarak Döşeme Mahallesi olarak bilinen bölgede açılmalarından dolayı belli bir alanda toplanmışlardır (Şehirlerin Gelişmesi ve Sosyal Programlar Adana ve Karabük Şehirleri Hakkında Bir Araştırma, 1958: 34; Yurt Ansiklopedisi, 1981: 115).

⁹ 1933 yılında şehir içindeki yolların uzunluğu 2 kilometresi asfalt, 7 kilometresi parke, 8 kilometresi şose olmak üzere 17 kilometredir (Belediyeler, 1933, s. 822).

¹⁰ 1898-1908 yılları arasında Adana Valisi olarak görev yapan Bahri Paşa'nın yaptırdığı parka; Millet Bahçesi, Belediye Bahçesi, Uray Parkı, Millet Parkı ve son olarak da Ulus Parkı adı verilmiştir (Çanak, 2017: 156).

Yeni İstasyon arasına yapılmasını öngördüğü Atatürk Parkı ile halkın istifadesi için nehir kenarına Seyhan Parkı adıyla müzikhol, lokanta, sinema ve barı olan büyük bir park ile bunun karşısına küçük bir park yapılmış (Tekerek, 2007: 309), 1942 yılında da Ziyapaşa Parkı açılmıştır (Kalaba, 1959: 42). Ayrıca Jansen Planı doğrultusunda, gölgesinden istifade edilmesi için ana caddelere 5.525 adet ağaç dikilmiştir (Seyhan, 1938: 153).

Cumhuriyet döneminin şehirdeki en dikkat çekici simge yapılarından birisi ise şüphesiz taşıdığı manevî değer ve konumu dolayısıyla Atatürk Caddesi üzerindeki Atatürk Parkı ve Anıtı'dır.¹¹ Jansen Planı doğrultusunda Giritliler Mahallesi'nin bulunduğu yere yapılan ve 1935 yılında açılışı yapılan parka, heykeltraş Ali Hadi Bara tarafından Millî Mücadele'yi tasvir eden figürler ile Adanalıların Atatürk'e karşı duydukları minnet ve şükranın tezahürü olarak Atatürk heykeli yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra parkın içine bir yüzme havuzu, otel ve konserhol yaptırılmış, 1956 yılında yıktırılmış olan Bahri Paşa Çeşmesi'nin de 1993 yılında bir kopyası yerleştirilmiştir (Özmen-Özerol, 2000: 162; Çanak, 2017: 481).

Atatürk Yüzme Havuzu

Belediye Başkanı Turhan Cemal Beriker'in de katkısıyla 1930'lı yıllarda şehre bir yüzme havuzu yaptırılmasına karar verilmiştir. 1938 yılında inşasına başlanan ve olimpik ölçüleriyle dikkat çeken havuz, 1940 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır. Havuzun sahip olduğu trampeni, atlama kulesi, duş tesisatı, soyunma odaları, reviri, doktor odası, portatif sutopu kalesi, hoparlörü ve otomatik telefonu gibi özellikleri millî müsabakaların (Çelik, 1973: 135; Saray, 1944: 21), sahip olduğu ışıklandırma sistemi de gece müsabakalarının yapılmasını mümkün kılmıştır (Çelik, 1973: 124).

İnşa edildiği dönem ve sahip olduğu özellikleri itibarıyla sporcuların yoğun olarak yararlandığı tesislerden birisidir. Adana'nın adını, yüzme ve sutopunda duyuran sporcuların yetişmesine olan katkısı nedeniyle şehir açısından bir spor tesisinden çok daha öte anlam taşımaktadır. Nitekim Demirspor Kulübünün yüzme ve sutopunda elde ettiği başarılarla havuzun büyük katkısı olmuştur. Zira yüzmeye hevesli olan ve ilk tecrübelerini nehirde edinen gençler, havuzda profesyonel kişilerden ders alma imkânına sahip olmuştur. Bu gençlerden müteşekkil Demirspor sutopu takımı, 1942-1962 yılları arasında 20 yıl üst üste şampiyon olarak *Yenilmez Arma-* *da* unvanını almıştır (Çelik, 1973: 49, 136; Polisci, 2009: 20).

Mezbahane/Kanara

Şehrin güneyine ve nehir kenarına 1915 yılında iptidai bir salhane yapılmıştır. Ancak salhanenin sıhhî ve fennî olmayan şartlarından ötürü

11 Park ile anıtın inşası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çanak, 2016: 181-201).

bilhassa ilkbahar ve yaz aylarında etrafında yaşamının mümkün olması ile etlerin dükkânlara eşek sırtında götürülmesi gibi olumsuzluklar modern bir mezbahanenin inşasını zaruri kılmıştır (Akverdi, 1938: 36-37). 1928 yılı itibariyle de mezbahanenin tesisine dair çalışmalara başlanmıştır (Türk Sözü, 26 Teşrinievvel 1928). 1929 yılında Mimar Semih Rüstem tarafından projesi çizilen mezbahanenin inşaatına 1930 yılında başlanmış, 1932 Haziranında da hizmete açılmıştır (Adana, 1937: 39-42). Karşıyaka'ya yaptırılan bu asrî müessese, buz ve frigo tesisatı, paçahanesi ve bağırsakhanesi ile öne çıkmıştır (Belediyeler, 1933: 822; Akverdi, 1938: 40-41; Sevgen, 1955: 31-32; Kalaba, 1959: 41).

Asri Mezarlık

Osmanlı'nın son döneminde Adana'da, İnönü Parkı'ndan İsmet İnönü Kız Enstitüsü'ne kadar olan alanı kaplayan ancak daha sonra Karşıyaka'ya taşınan bir şehir mezarlığı söz konusudur.¹² Bu mezarlık, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da şehirdeki tek mezarlık olma özelliğini korumuştur. Fakat dağınık, geniş ve bakımsız olan bu mezarlığın yerine Adana-Ceyhan yolu üzerinde bulunan 120.000 m²lik bir alan yeni mezarlık olarak belirlenmiştir. Etrafı çevrilen ve ağaç dikilerek yeşillendirilen mezarlıkta kadınlar ile erkeklere mahsus olmak üzere ayrı yıkama yerleri ile bekçi odası yapılmıştır. Yeni mezarlığın tamamlanması üzerine 1935 Haziranından itibaren eski mezarlığa ölü defnedilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca yeni mezarlığın hizmete girmesiyle birlikte şehrin muhtelif semtlerindeki câmilelerin avlularında bulunan mezarların da kaldırılması kararlaştırılmıştır (Akverdi, 1938: 44).¹³

Stadyum

Maliyeti 150.000 lira olarak hesaplanan ve 1932 yılında inşasına başlanan stadyum, Belediye tarafından yaptırılmıştır. Fakat iki yılda yapılan 30.000 liralık harcamaya karşın sadece sahanın iç kısmı ile 7.5 metre genişliğindeki pist saha yapılarak kenarı çevrilmiştir. Ayrıca su sistemi ile hela kısmı tamamlanmıştır (Seyhan, 1938: 214). İnşa sürecinin uzaması nedeniyle ilerleyen yıllarda tamamlanabilmiştir (Çelik, 1973: 118; Uçar, 2009: 252).

İçme Suyu

Adana'nın su ihtiyacı uzun süre mavrular ve sakalar vasıtasıyla nehirden karşılanmıştır (Kalaba, 1959: 39). 1671 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi de şehrin su ihtiyacının 30 metre yüksekliğindeki bir dolap yardımıyla nehirden karşılandığını dile getirmektedir (Evliya Çelebi

12 Bu bilgi, 11.10.2012 tarihinde Veysel Erdem Bozdoğanil ile yapılan görüşmeden elde edilmiştir.

13 1937 yılı başında eski mezarlıkta bulunan mezarların kısa bir süre içerisinde yeni mezarlığa nakledileceği açıklanmıştır (Türk Sözü, 13 Kânunusani 1937).

Seyahatnamesi, 2005: 728). Bununla birlikte şehrin birçok su kaynağı bulunmaktaysa da kuyu suları Seyhan Nehri'ne göre daha kireçli oldukları (Adana, 1937: 42), işgal sırasında Fransızların yaptığı su sistemi ise kanalizasyonla yan yana olduğu için sıhhi mahzurlarından dolayı yeterince kullanılamamıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 113). Buna karşın en iyi sular olarak da Kalekapısı ve Arap Musa kuyuları, Şafak tulumbası ile Debbaghane tarafındaki tulumbalar dikkat çeker (Kalaba, 1959: 39).

Cumhuriyetin ilk yıllarında insanların suya kolay ulaşabilmesi için Setbaşı'na, Yağ Câmî Meydanı'na, belediye bahçesine, sebze hâline, Kuruköprü ve Namık Kemal Mektebi bahçesine halk çeşmesi yaptırılmıştır (Seyhan, 1938: 152). Bunun yanı sıra iki müteşebbisin damacanelerle getirerek Fevzi Paşa İstasyonu yakınında sattıkları *Ayran* ve *Kayadelen* suları gibi temiz, hafif, sağlıklı ve lezzetli memba suları da vardır. Fakat memba suları fakir halk için pahalı olduğundan, diğer sular da sıhhi endişelerden dolayı rahat tüketilemeyince Dilberler Sekisi denilen bölgeye bütün şehrin içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılayacak bir su deposunun inşası gündeme gelmiştir. Ancak 4600 metre uzaklıktaki bu yerin maliyetinin fazla olması ve yaşanan ekonomik sorunlardan dolayı proje ertelenmek zorunda kalmıştır. Buna karşın daha az maliyetli olan su kuyularının Fırka Kumandanlığı civarında açılması, depoların da Tepebağ'a konulması düşüncesi öne çıkmıştır (Türk Sözü, 3 Şubat 1934). Bununla birlikte ilerleyen yıllarda Dilberler Sekisi projesi de hayata geçirilmiştir. Nitekim 18 Temmuz 1936 tarihinde temeli atılan depo sayesinde kuyulardan çıkarılan sular borular vasıtasıyla şehre dağıtılmıştır (Türk Sözü, 18 Temmuz 1936).¹⁴ Fakat deponun bir süre sonra yetersiz gelmeye başlaması üzerine Demirköprü civarına yeni su kuyuları açılmıştır. Ancak su kuyuları ile Dilberler Sekisi'ne inşa olunan deponun irtibatı sağlanmadığından elektrik kesintisi ya da motorlarda ortaya çıkan bir arıza durumunda şehir susuz kaldığı için Dilberler Sekisi'ne ikinci bir deponun yaptırılması kararlaştırılmıştır.¹⁵

Elektrik

Osmanlı'nın son döneminde şehir, köşe başları ile gerekli görülen yerlere asılan ve fenerci adı verilen kişilerce akşamları yakılıp hava aydınlandığında söndürülen fenerler yardımıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır (Akverdi, 1938: 24). Şehirdeki ilk elektrik merkezi ise 1919 yılında şu anki İnkılâp İlkokulu'nda tesis edilen santral olmuştur. Buradan elde edilen elektriğin bir kısmıyla Hükümet Konağı ve civarı ile eski Belediye binası aydınlatılmış (Sevgen, 1955: 24) olup bu durum Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Fabrikalar ise kendi elektriklerini kendileri üretmişlerdir.

¹⁴ Depo, şehrin en yüksek noktalarından birisine inşa edildiği için su şehrin her noktasına ulaştırılabilmektedir (Adana, 1937: 42-43).

¹⁵ Yaz aylarında yüksek noktalara su pompalamada mevcut motorların yetersiz kalması üzerine iki motor daha sipariş edilmiştir (Sevgen, 1955: 21).

Hatta bunlardan birisi olan Suphi Paşa'nın Çırçır Fabrikası, kendi elektriğini ürettiği gibi fazla üretimini de bazı müesseseler ile resmî dairelere satmıştır (Sergici, 1964: 57).

Bağdat Demiryolu'nun inşaatı sırasında şehrin elektrik ihtiyacının farkına varan mühendis Osman Vehbi Bey, Nafia Nâzırı Abbas Hilmi Paşa ile birlikte şehrin elektrik imtiyazını almıştır (1915). Fakat başarılı olamamış ve imtiyazı, yaptığı masrafların karşılanması kaydıyla 1927 yılında belediyeye devretmiştir (Türk Sözü, 19 Kânunusani 1927; 22 Teşrinievvel 1928).¹⁶ Belediyenin de imtiyazı E.L.G. Berlin adlı firmaya vermesi üzerine (BCA, 030.18.01.02.2.15.8)¹⁷ Bakanlar Kurulunun 15 Mayıs 1929 tarihli kararıyla merkezi İstanbul olmak üzere Adana Elektrik T.A.Ş kurulmuştur (BCA, 030.18.01.02.4.31.1).¹⁸ E.L.G. Berlin firmasının imtiyazını alarak faaliyete geçen şirket, 1929 yılında yaşanan ekonomik buhranın da etkisiyle 1939 yılına kadar zarar etmiştir. Bu nedenle şirketin ortaklık yapısı kısa sürede değişmiştir. Nitekim 1934 yılında % 61 hissesine Türk vatandaşlarının sahip olduğu şirket, 7 Temmuz 1939 tarihinde hükûmet tarafından satın alınarak belediyenin idaresine verilmiştir (BCA, 030.18.01.02.88.89.1). Bundan dolayı şehrin elektrik ihtiyacı bir süre *Türkelg* adındaki Türk şirketi tarafından karşılanmıştır. 1942 yılında Adana Elektrik İşletmesinin kurulması üzerine de Adana Elektrik T.A.Ş. tasfiye olmuştur (Resmî Gazete, 1942: 4181-4184; Ökçün, 1997: 34-35).

Adana merkezli Seyhan vilayetinin elektrik meselesi, Çukurova Elektrik A.Ş.'nin 1953 yılında kurulmasıyla bir nebze de olsa çözülmüştür.¹⁹ Nitekim 8 Nisan 1956 tarihinde hizmete açılan Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin şirket tarafından işletilmeye başlanmasıyla hem şehrin hem de bölgenin sulama ve elektrik ihtiyacı sorunu büyük ölçüde çözüme kavuşmuştur.

İtfaiye

1872 yılında tesis edilen Adana'daki ilk itfaiye teşkilatı 1 tulumba reisi, 3 tulumba ile 30 neferden meydana gelmiştir (Sâlnâme-i Vilâyet-i

16 İmtiyazın belediyeye devriyle ilgili Bakanlar Kurulu kararnamesi için bkz. (BCA, 030.18.11.13.19.2).

17 İmtiyaz, 500.000 TL. sermayeli bir şirketin kurulması koşuluyla verilmiştir. Bu koşul çerçevesinde Bakanlar Kurulunun 15 Mayıs 1929 tarihli kararıyla merkezi İstanbul olmak üzere Adana Elektrik T.A.Ş kurulmuştur. (Ökçün, 1997: 33-34; Varlık vd, 2008: 105).

18 Demirköprü'nün yanında bulunan şirketin santralinde 1.500 beygir kuvvetinde iki dizel motor yer almıştır. Motorlardan bir tanesi yedek olarak bulundurulmuştur (Akverdi, 1938: 44-45).

19 Şehrin aydınlatılmasıyla ilgili olarak bilhassa 1950 yılında ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda muhtelif semtlerdeki dört trafo merkezinin güçleri artırılmış, şebekelerin bakımı yapılmış ve halkın isteği doğrultusunda Su Gediği, Tepebağ, Sarıyakup, Kurtuluş, Kocavezir, Cumhuriyet, Reşatbey, Karşıyaka, Saçlıhamit, Bosnalı Fabrikası civarı, Mıdık yolu, İstiklâl, Reşatbey, Mermerli, Set Yolu, Kuruköprü, Döşeme, Şakirpaşa yolu, Akkapı, Hürriyet ve Cemalpaşa mahallelerine hat çekilmiş, sokakların aydınlatması için de 200.000 lira harcanmıştır (Sevgen, 1955: 37-40).

Adana-1289: 45). Teşkilat, Turhan Cemal Beriker'in belediye başkanlığı dönemine denk gelen 1927 yılında tekrardan yapılandırılmış, bu esnada bir de garaj inşa edilmiştir (Akverdi, 1938: 47). 1933 yılına gelindiğinde ise itfaiye teşkilatının 1 motopomp, 4 arazöz ve 26 personelden oluştuğu görülmektedir (Belediyeler, 1933: 822). Ancak zaman içerisinde ihtiyaca binaen personel ve araç bakımından takviye edilmiştir (Sevgen, 1955: 47, 49).

Temizlik ve Kanalizasyon

Şehrin temizliği, 1933 yılında 105'i amele, 4'ü memur 109 personel tarafından 45 at ve 30 el arabasıyla gerçekleştirilmiştir (Belediyeler, 1933: 822). Ancak ilerleyen yıllarda büyük cadde ve sokaklardaki çöpler arabalarla, dar sokaklar ile mahalle aralarındaki çöpler ise beygir ile eşeğin sırtına atılan zenbillerle toplanmıştır.²⁰ Büyük caddelerin sulanması ise fiçılı arabalar ve süzeklerle gerçekleştirilmiştir (Akverdi, 1938: 26).

Şehirdeki ilk kanalizasyon çalışmaları 1908 yılında başlamıştır. Ev ve işyerleri ile işletmelerin lağım suları ise şehrin çeşitli noktalarından geçerek boş bir yer ile şehir dışındaki tarlalara akmış, lağım lar ise çukur olan alanlarda toplanmıştır. Cumhuriyet döneminde, sıhî olmayan bu görüntüye mani olunmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 1933 yılına kadar 3.100 metre (birisi 600, diğeri 2.500) uzunluğunda iki kanalizasyon hattı yapılmıştır. Fakat nehre dökülen bu hatlar, uzunluk açısından olduğu gibi döküldükleri nokta dolayısıyla da sıhî olmayan bir durum yaratmışlardır (Belediyeler, 1933: 822). Bundan dolayı bütçe imkânları dâhilinde 1938 yılına kadar 10.274 metre kanalizasyon yapılmıştır (Seyhan, 1938: 152-153). Modern manada ilk kanalizasyon çalışmaları ise 1950'li yıllarda başlamıştır.²¹

Cumhuriyet döneminde şehirde gerçekleştirilen dikkat çekici bir uygulamada umumi hela uygulamasıdır. Özellikle pamuğun ekimi, çapalanması ve toplanması sırasında Anadolu'nun muhtelif yerlerinden şehre gelen binlerce mevsimlik işçinin varlığı umumi helaların inşasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle Yağ Câmî, Kuruköprü, Ulu Câmî, Kale Kapısı,

20 Daha öncesinde kanalizasyon sistemi olmadığı için tuvaletler iptidai şekillerde boşaltılmıştır. Lağım temizleme işi genellikle Süryaniler tarafından tulumlara doldurulan hela muhteviyatının ikiyeşerli şekilde karşılıklı olarak eşek veya at sırtına yüklenerek şehrin yakınlarındaki çukurlara boşaltılması yoluyla gerçekleştirilmiştir (Akverdi, 1938: 26). Bu iş, dönemine göre oldukça pahalı olup iyi gelir getiren bir meslektir. Bu bilgi, 06.10.2012 tarihinde Nurettin Çelmeoğlu ile yapılan görüşmeden elde edilmiştir.

21 Bu bilgi, Fevzi Acevit ile 03.10.2012, Nurettin Çelmeoğlu ile 06.10.2012 tarihinde yapılan görüşmeden elde edilmiştir. 1.880 metresi 1953 yılında olmak üzere 1950-1954 yılları arasında 3.330 metre kanalizasyon inşaatı gerçekleştirilmiştir (Sevgen, 1955: 11, 14). Şehirde umumi kanalizasyon ise bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra şehirde yağmur ve pis sularını toplamak ve taşımak üzere 4.500 metre betonarme kanal ile umumiyetle yollardaki yağmur sularını toplamaya mahsus 10.720 metre uzunluğunda bir kanal yapılmıştır (Adana İmar Komisyonu Raporu, 1963: 46).

Siptilli ve Asfalt Caddenin²² başı gibi çeşitli noktalara su sistemli umumi helalar yapılmıştır (Akverdi, 1938: 41).

Şehir İçi Ulaşım

Adana'da şehir içi ulaşım, Cumhuriyet'in ilk yıllarında genellikle faytonlarla sağlanırken ilerleyen dönemlerde otobüsler ile taksiler de ulaşım amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Şehirde toplu taşımacılık anlamındaki ilk dikkat çekici gelişme ise Mustafa Okat Otobüs İşletmesi'nin 1938 yılında kurulması olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 113).²³

Yaşanan Doğal Afetler

Adana ve Çukurova'ya hayat veren nehirler, zaman zaman neden oldukları sellerle de büyük zarar vermişlerdir.²⁴ Turhan Cemal Beriker'in Belediye Başkanı olarak görev yaptırdığı yıllara denk gelen 1930, 1931, 1935, 1936 ve 1937 yıllarında da sel hadisesi yaşanmıştır. Bunlardan da bilhassa büyüklüğünün yanı sıra verdiği zararlar dikkat çeken 1936 yılındaki sel olmuştur. Sel sırasında Seyhan Nehri 400 metre genişlikte ve 6 metre derinlikte akmıştır. Bundan dolayı etrafındaki seti çeşitli yerlerinden önce aşarak, sonra da yıkarak şehri ve ovayı işgal etmiştir. Bu esnada sudan gözleri görünmez hale gelen Taş Köprü'nün suyun akış hızını engellemesi ise felaketin daha da büyümesine yol açmıştır. Nitekim şehrin yaklaşık olarak üçte ikisi sele maruz kaldığı gibi şehirdeki suyun derinliği de 1.5 metreye kadar ulaşmıştır. Felaket sırasında telefon hatlarının kopması ile tren raylarının zarar görmesinden dolayı da şehrin dışarıyla bağlantısı imkânsız hale gelmiştir. Bundan dolayı yetkililer, iletişim ve ulaşım imkânı tekrar sağlanana kadar Adana'daki durumla alakalı tam anlamıyla bilgi sahibi olamamışlardır. Bu da yardım faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir (Çanak, 2015: 298-309).

Selden takriben 30.000 kişi etkilenmiştir. Bunların önemli bir kısmını da evleri yıkılanlar oluşturmuştur. Bu bağlamda yıkılan ev sayısı 551'i şehir merkezinde olmak üzere 1.500 olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra 39 kişi hayatını kaybetmiş, 1.000'e yakın hayvan da telef olmuştur. Felaketin mali bilançosu ise ıslanan ve selle birlikte giden pamuk ve koza

22 *Asfalt Cadde ve Yeni İstasyon Caddesi* adıyla da bilinen caddenin şu anki adı Atatürk Caddesi'dir (Uygur, 2000: 151).

23 Ulus Parkı'nın önünden kalkan otobüslerin güzergâhı; Yeni İstasyon, havaalanı, kanal ve vilâyet şeklindedir. Bu bilgi, 03.10.2012 tarihinde Fevzi Acevit, 06.10.2012 tarihinde Nurettin Çelmeoğlu, 09.10.2012 tarihinde Yüksel Hançerli ile yapılan görüşmeden elde edilmiştir.

24 Nehirlerden verdiği zararlar öne çıkan Seyhan olmuştur. Kışın yağmurdan, ilkbaharda ise yağmurun yanı sıra eriyen karlardan kaynaklanan sellerin zararlarından şehri korumak için nehir kenarına setler yapılmış, hatta sel sularının kontrollü bir şekilde akması için Kuruköprü olarak bilinen yere bir de kanal açılmıştır. Fakat bunlar geçici çözüm olmaktan öteye gidememiş, kalıcı tedbirlerse cumhuriyet döneminde alınabilmiştir. Bilhassa 1936 yılındaki sel felaketi Adana'nın yanı sıra bölgenin kaderi açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu selle birlikte sorunun kalıcı olarak çözümü için harekete geçilerek regülâtörün inşasına başlanmıştır (Çanak, 2015: 334).

miktarı tam olarak bilinmediği için hesaplanamamıştır. Felaketzedelere yönelik ilk çalışmalar ise Belediye, Vilayet, Kızılay ve askeriye tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵

Şehir merkezi ile bütün ovanın günlerce su altında kaldığı sel, şehrin cumhuriyet döneminde yaşadığı en büyük felaketlerden birisi olarak kayda geçmiştir. Buna karşın sel sorununa yönelik kalıcı çözüm arayışlarını gündeme getirmesi bakımından faydalı olmuştur. Nitekim selden sonra nehrin suyunun kontrol altına alınmasına yönelik çalışmalara hız verilmiş, bu sürecin bir sonucu olarak da önce regülatör sonra da baraj inşa edilmiştir (Çanak, 2015: 316).

Sonuc

Adana, İbrahim Paşa döneminde yaygınlaşan, Amerikan İç Savaşı yıllarında ise İngiliz sanayinin ihtiyaç duyduğu taleple birlikte üretimi hızla artan pamuğa dayalı olarak sosyo-ekonomik açıdan ciddi bir gelişim göstermiştir. Bu gelişimin ortaya çıkardığı daha nitelikli ve düzenli bir şehirde yaşamaya yönelik istekle birlikte de batı tarzı modern belediyeye yönelik talep gündeme gelmiş, artan talebe bağlı olarak da modern belediye teşkilatı kurulmuştur. Belediye teşkilatının kurulmasıyla birlikte şehir bir değişim sürecine girmiş ve inşa olunan yeni yapılarla birlikte de çehresi hızla değişmeye başlamıştır. Fakat 1909 Ermeni Olayları ile Millî Mücadele yıllarındaki Fransız işgali bu gelişimi sekteye uğratmıştır. Şehrin tekrar Türklerin hâkimiyetine girmesiyle birlikte de Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme süreci kaldığı yerden devam etmiştir. Nitekim bu dönemde şehir, Osmanlı'nın son döneminde başlayan tarihî kent dokusunun dışına çıkarak kuzeye doğru genişleme sürecini devam ettirmiştir. Bu sürecin en önemli mimarı ise 1926-1938 yılları arasında belediye başkanı olarak görev yapan Turhan Cemal Beriker olmuştur. Beriker'in başkanlığı, hem görev yaptığı süre hem de dönem itibariyle çok müstesna bir zamana tesadüf etmektedir. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen bu dönemde yürürlüğe giren şehir planı hazırlanması uygulamasıyla birlikte yapılan çalışmalar ve inşa olunan eserler yeni rejimin şehre ve şehirleşmeye bakışını da ortaya koymuştur. Bu bağlamda Beriker döneminde Jansen'e çizdirilen ve uygulanan şehir planı ile inşa olunan yollar, parklar, anıtlar, çarşılar, çeşmeler, pazar yerleri, helalar, mezbahane, stadyum, kanalizasyon sistemi, yeni oluşturulan mezarlık, içme suyu ve elektrik tertibatıyla birlikte şehir adeta kabuk değiştirerek modern bir görünüm almaya başlamıştır.

25 Türk halkının katkı ve desteğiyle birlikte de felaketzedelerin yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Felaketzedeler için Atatürk de Kızılay'a 10.000 lira bağışta bulunmuştur (Çanak, 2015: 310-312).

KAYNAKÇA

Resmî Arşiv ve Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): 030.11.1.91.39.13; 030.18.01.02.2.15.8;
030.18.01.02.4.31.1; 030.18.01.02.88.89.1; 030.18.11.13.19.2.

Resmî Gazete (1930-1942)

Sâlnâme-i Vilâyet-i Adana-1289

TBMM Albümü, C.I, 2010.

Sürelî Yayınlar

Turizm (1961)

Türk Sözü (1927-1937)

Kitaplar ve Makaleler

Adana, (1937). Adana.

Adana İmar Komisyonu Raporu, (1963) Adana.

Aktaş, S. (2015). XVI. Yüzyılda Çukurova'da Ermeniler: Nüfus ve Yerleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, S.23, 7-27.

Akverdi, N. (1938). *Adana (Cumhuriyetten Evvel ve Sonra)*, (byy).

Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*, İstanbul.

Belediyeler, (1933). İstanbul.

Cemal Paşa. (2001). *Hatıralar*, İstanbul.

Çanak, E. (2015). Cumhuriyet Döneminde Adana (Seyhan)'da Meydana Gelen Seller ve Alınan Önlemler (1930-1956), *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, 296-341.

_____. (2016). *Atatürk ve Adana*, Ankara.

_____. (2017). *Tarihi, Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956)*, Ankara.

Çatal, A. C. (2020). *Adana Belediyesi (1868-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas.

Çelik, S. (1973). *Adana 50. Yıl Spor Yılığ* (1923-1973), Adana.

Ener, K. (1939). Adana Çiftçiliğinin 80 Yıllık Yakın Tarihi Üzerine Etüdler..., *Görüşler*, S.17, 3-5

_____. (1990). *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*, Adana.

Ertürk, V. (1946), Belediyeler Geçmişte Nasıldı? Bugün Nedir? Gelecekte Nasıl Olmalıdır?, *İdare*, S.182, 3-19

- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (2005). İstanbul.
- Gazigiray, A. (1982). *Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul.
- Kalaba, H. (1959). *Bütün Cephesiyle Adana*, Adana.
- Kurt, Y. (2004). *Çukurova Tarihinin Kaynakları I: 1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara.
- _____. (2005). *Çukurova Tarihinin Kaynakları II: 1547 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara.
- Mağmumi, Ş. (2010). *Anadolu ve Suriye’de Seyahat Hatıraları*, İstanbul.
- Mehmet Asaf. (1982). *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara.
- Oktay, T. (2008). Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (ed. Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul, 377-402.
- Ortaylı, İ. (1973). Türk Belediyesinin Denetim Yetkisinin Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu, *Amme İdare Dergisi*, S.4, 14-24.
- _____. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara.
- Ökçün, A. G. (1997). *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Sermaye Kurulu Yayını, Ankara.
- Özmen, Y.-Özerol, M. E. (2000). Adana’nın Simgeleri, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (haz. Erman Artun-M. Sabri Koz), İstanbul, 157-167.
- Polisci, R. (2009). Yenilmez Armada, *Sıcağıyla, Acısıyla Adana Futbolu*, (der. Yavuz Yıldırım-Mustafa Uçar), İstanbul, 17-29.
- Saban, F. D. (2017). *Geleneksel Adana Mahalleler, Sokaklar, Binalar 1*, Ankara.
- Saray, R. S. (1944). Adana’da Su Sporları, *Türkiye Spor Ansiklopedisi*, S.22-23, 21.
- Sergici, S. (1964). *Adana Ticaret Borsası’nın 50. Yıl Kitabı*, Adana.
- Sevgen, N. (1955). *Adana Belediyesi 1950-1954*, Adana.
- Seyhan*, (1938). İstanbul.
- Şehirlerin Gelişmesi ve Sosyal Programlar Adana ve Karabük Şehirleri Hakkında Bir Araştırma*, (1958). Ankara.
- Tekerek, N. (2007). Adana’nın Eğlence Dünyasından; Seyhan Saz’dan Cafe-Barlara..., *Adana’ya Kar Yağmış*, (der. Behçet Çelik), İstanbul, 305-319.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 878-890.

- Toksöz, M.-Yalçın, E. (1999). Modern Adana'nın Doğuşu ve Günümüzdeki İzleri, *Aptullah Kuran İçin Yazılar*, (haz. Çiğdem Kafescioğlu, Lucienne Thys-Şenocak), İstanbul, 435-453.
- Uçar, M. (2009). Gönüllerin Mühürlendiği Mekân: 5 Ocak Stadı, *Sıcağıyla, Acısıyla Adana Futbolu*, (der. Yavuz Yıldırım-Mustafa Uçar), İstanbul, 246-252.
- Uygur, S. H. (2000). Cumhuriyet'i Anlatan Adana Fotoğrafları, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (haz. Erman Artun-M. Sabri Koz), İstanbul, 142-153.
- Varlık, M. B.-Emiroğlu, K.-Türkoğlu, Ö. (2008). *Adana Sanayi Tarihi*, Adana.
- Yansen, H. (1937). *Adana Şehrinin Umumi İmar Plânına Ait İzahat Raporu*, Adana.
- Adana. (1981). *Yurt Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 7-181.

Sözlü Kaynaklar

1-Adı-Soyadı: Fevzi Acevit

Doğum Yeri-Tarihi: Adana, 1945.

Görüşme Yeri-Tarihi: Adana/3 Ekim 2012.

2-Adı-Soyadı: Nurettin Çelmeoğlu

Doğum Yeri-Tarihi: Adana, 1956.

Görüşme Yeri-Tarihi: Adana/6 Ekim 2012.

3-Adı-Soyadı: Yüksel Hançerli

Doğum Yeri-Tarihi: Adana, 1948.

Görüşme Yeri-Tarihi: Adana/9 Ekim 2012.

4-Adı-Soyadı: Veysel Erdem Bozdoğanil

Doğum Yeri-Tarihi: Adana, 1939.

Görüşme Yeri-Tarihi: Adana/11 Ekim 2012.

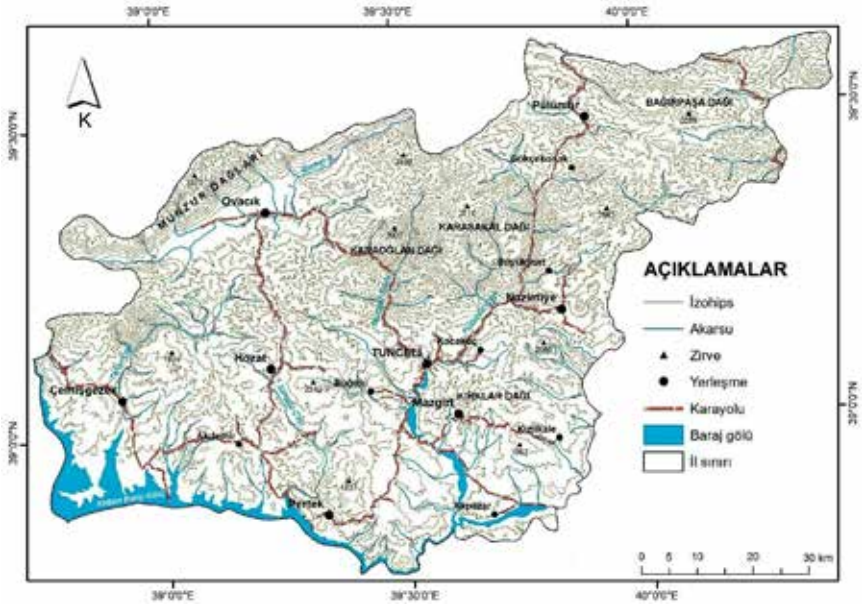
BÖLÜM 27

**TUNCELİ İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA
ÖZELLİKLERİ**

Fatma ESEN¹

bağlayan Erzincan-Elazığ karayoludur (Şekil 2). Kuzey-güney yönünde uzanan yol Erzincan, Pülümür, Tunceli, Pertek üzerinden Elazığ'a bağlanmaktadır. Bu yol aynı zamanda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni Doğu ve Karadeniz bölgelerine bağlayan devlet karayollarından biridir. Tunceli'nin İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerindeki iller ile ulaşım bağlantısı, kuzeyden geçen Erzurum-Erzincan karayolu ile, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki iller ile olan ulaşım bağlantısı ise güneyden geçen Bingöl-Elazığ-Malatya karayolu ile sağlanır. Tunceli ve Elazığ arasındaki ulaşım, karayolunun yanı sıra Pertek ve Çemişgezek' deki feribot iskeleleri ile de sağlanır.

Yaygın ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olduğu ilde sanayileşme düşük seviyelerdedir. İl ekonomisinde hayvancılıktan sonra hizmet sektörü önemli bir yer tutar. En önemli gelir kaynağı olan hayvancılık genellikle küçükbaş hayvancılık şeklindedir. Gezici (yayla hayvancılığı) ve geleneksel yöntemlerle yürütülen küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinde koyun ve kıl keçisi beslemektedir. Büyükbaş hayvancılık faaliyetleri ise daha çok aile işletmeleri şeklindedir. İlde küçükbaş ve büyükbaş hayvancığın yanı sıra balıkçılık ve arıcılık faaliyetleri de yürütülmektedir.

Şekil 2. Tunceli İli'nin topografya haritası.

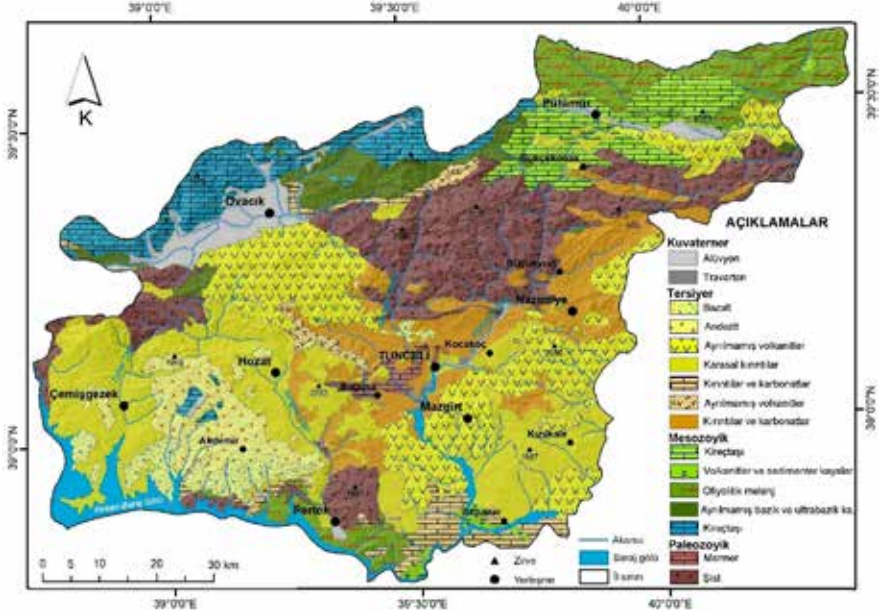
TUİK'in 2021 yılı adrese dayalı kayıt sistemine göre Türkiye'nin en az nüfuslu ili olarak belirlenen Tunceli'nin toplam nüfusu 83645 kişidir. Nüfusun %53,11'ini erkek nüfus (44423 kişi), %46,89'unu kadın nüfus (39222 kişi) oluşturmaktadır. Toplam nüfusun %74,17'si (62038 kişi) aktif nüfus olarak tanımlanan 15-64 yaş aralığında yer almaktadır. Ayrıca top-

lam nüfusun %68,25'i şehirde %31,75'i de kırsal alanda yaşamaktadır. İlin 7613,5 olan yüzölçümü dikkate alındığında km²'ye yaklaşık olarak 11 kişi düşmektedir. Yıllık nüfus artış oranının % 0,24 olduğu ilde artış oranı en fazla merkez ilçede (% 3,07) en az Nazimiye ilçesindedir (-% 4,17). Merkez ilçeyle beraber ilde 8 İlçe, 9 belediye, 43 mahalle ve 363 köy bulunur. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın 2017 yılında yapmış olduğu İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması verilerine göre Tunceli İli, 81il içerisinde 59. sırada bulunur (DPT, 2017). 2017 İnsani Gelişim Raporu'na göre de Ankara, İstanbul, Kocaeli, Antalya, İzmir, Muğla illerinden sonra Tunceli 7. sıradadır (Esen, 2021a).

Jeolojik Özellikler

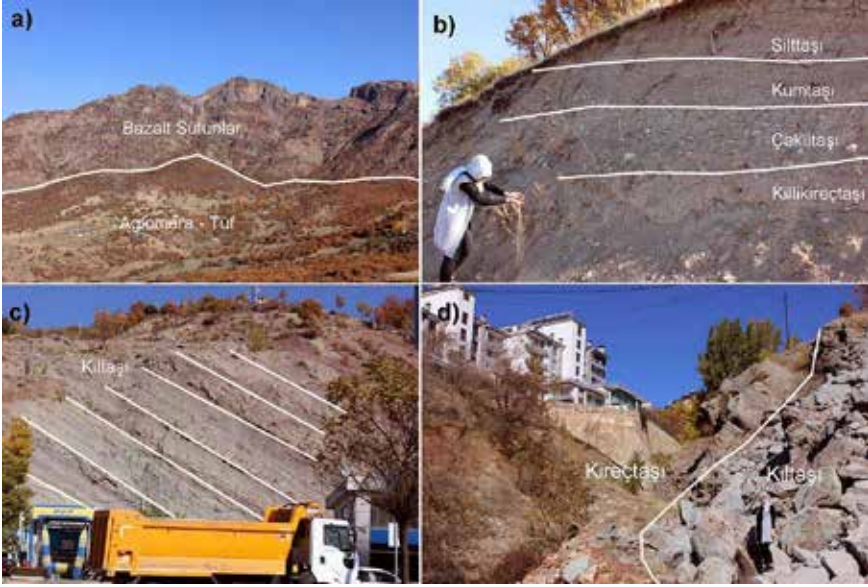
Alpin orojenik kuşağı içinde yer alan Tunceli, Alp sistemine bağlı kıvrım kuşaklarının birbirlerine çok yaklaştıkları alanda konumlanmıştır (Erinç,1953; Kraus, 1958). Bu alan İç Anadolu ve Toros kuşağı arasında, Toros orojenik kuşağının kuzeydoğu uzanımına karşılık gelir. İlin doğusunda yer yer volkanik birimlerden oluşan Tersiyer havzaları, iç kesimlerde ve güneyde metamorfikler ile onun Tersiyer örtüleri birbirleriyle tektonik ilişkili olarak bağlanır. Bu haliyle Tunceli, farklı jeolojik geçmişe sahip Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Torosların karmaşık ilişkilerinin izlerini taşıyan kilit bölgelerden biridir (Özgül, 1981).

Tunceli İli'ne ait litoloji haritasına bakıldığında (Şekil 3) Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar farklı dönemlerde oluşmuş birimlerin varlığı dikkat çeker. Sahada en altta Paleozoyik yaşlı temel arazi, onun üzerinde Orta Triyas döneminde gelişmiş kireçtaşı, Üst Kretase döneminde oluşmuş ofiyolitik seriler ve Kretase-Eosen aralığına ait kalkerler ile volkanitler ve sedimenter kayalar yer alır. Paleozoyik ve Mesozoyik döneme ait bu birimler Alp Orojenezinin etkisi ile kıvrılıp yükseldiğinden ilin önemli yükseltilerini oluştururlar. Dolayısıyla kuzey kesimlerde yoğun dağılışı gösterirler. Güneye doğru yükseltinin azaldığı alanlarda Tersiyer'e ait birimler öne çıkar. Akpazarı, Tunceli merkez ilçe ve Nazimiye çevresinde Eosen döneminde gelişmiş kırıntılar ve karbonatlar ile ayrılmamış volkanitler geniş alanlı dağılışı gösterir (Şekil 3). Alt Miyosen'e ait karasal kırıntılar Kızılkale-Akpazarı arası, Hozat ve Çemişgezek çevresinde geniş dağılışı sahiptir. Üst Miyosen-Pliyosen aralığında oluşmuş ayrılmamış volkanitler güneydoğuda Mazgirt çevresinde ve Ovacık'ın güneydoğusunda, bazalt Keban Baraj Gölü boyunca Çemişgezek-Pertek arasında, andezit ise Akdemir-Hozat- Çemişgezek dolaylarında dağılışı gösterir. Kuvaterner döneminde gelişen alüvyonlar Ovacık, Pülümür ve Pertek çevresinde, travertenler ise Tunceli ilçe merkezi yakınlarında Pülümür Çayı ve Munzur Suyu vadilerinde oldukça sınırlı alanda görülür (Şekil 3).

Şekil 3. Tunceli İli'nin jeoloji haritası (Tarhan (1997) tarafından hazırlanmış olan 1/100000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası'ndan faydalanılarak oluşturulmuştur).

Araştırma alanı jeolojik gelişimi ve yapısal özellikleri bakımından farklı tektonik birliklerin bir araya geldiği oldukça karmaşık bir bölgede yer alır. Sahanın tektonik gelişimi genel olarak Paleotektonik ve Neotektonik dönem olmak üzere iki farklı dönemde değerlendirilebilir. Paleotektonik dönemde kuzey-güney doğrultulu sıkışma rejimine bağlı olarak kıvrımlı ve bindirmeli yapılar oluşmuştur. İlin kuzeyinde geniş bir alanda dağılım gösteren dağlık alanlar büyük ölçüde bu dönemin eseridir. Orta Miyosen'de Anadolu ve Arap levhasının çarpışmasıyla birlikte bölgede Neotektonik dönem olarak adlandırılan yeni bir döneme geçilmiştir. Orta Miyosen'den günümüze kadar geçen süreyi temsil eden bu dönemde, bölgede sıkışma rejiminin bindirmelerle daha fazla telafi edilememesi sonucunda doğrultu ve düşey atımlı faylar gelişmiştir (Şengör ve Yılmaz, 1983). Bir diğer ifade ile Paleotektonik dönemde kıvrımlar ve bindirmeler, Neotektonik dönemde daha çok düşey blok faylar gelişmiştir (Özgül, 1981). Bu dönemde ayrıca fay hatları boyunca yüzeye magma çıkışları da olmuştur. Neotektonik dönemdeki aktif tektonik ve volkanizma, Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Tunceli'nin de jeomorfolojik özelliklerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Erinç, 1953). İç etmen ve süreçlerin etkisi ile iskelet yapısı oluşan sahada, akarsular, rüzgârlar, yer altı suları ve buzullar gibi dış etmen ve süreçlerin yaptığı rötuşlarla saha günümüzdeki görünümünü kazanmıştır.

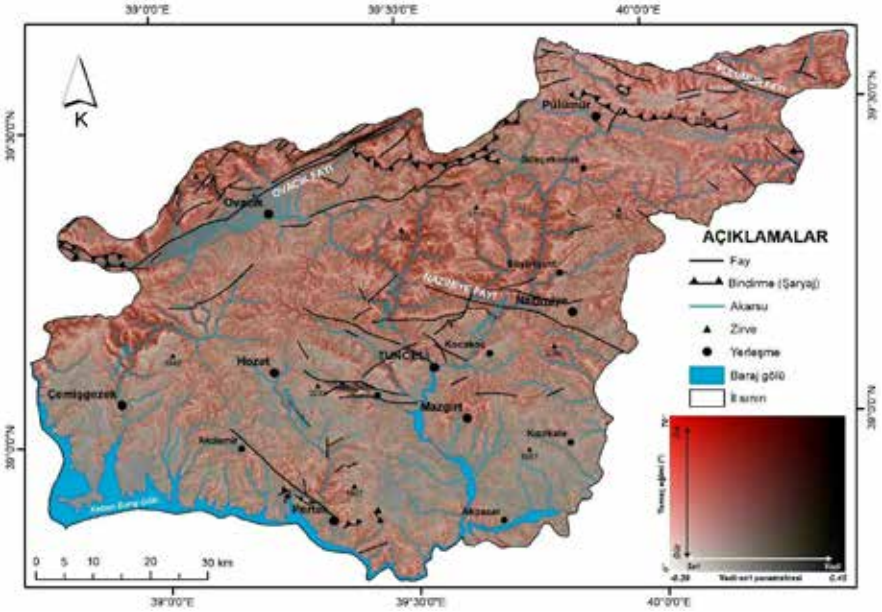
Şekil 4. a) Üst Miyosen-Pliyosen dönemine ait ayrılmamış volkanitler; b) Eosen dönemine ait kırıntılar ve karbonatlar; c) ve d) Alt Miyosen dönemine ait karasal kırıntılar ve aynı birim üzerinde gelişen kütle hareketleri (Esen, 2021b).

İlin önemli yapısal unsurlarını Paleozoyik döneme ait metamorfik kalker ve şistlerdeki kıvrım ve kırıklı yapılar, Mesozoyik döneme ait birimlerde görülen bindirmeler ve blok faylanmalar, Eosen ve Miyosen sedimanter kayaçlarındaki kıvrımlar, Ovacık, Pülümür ve Nazimiye fayları ile lokal bazı küçük faylar oluşturmaktadır (Şekil 6) (Özgül, 1981; Arpat ve Şaroğlu, 1975; Kaypak ve Eyidogan, 2003; Westaway ve Arger, 2001; Çılğın, 2006).

Tunceli İli'nin jeolojik gelişiminde etkili olan en önemli yapısal unsurlardan biri bindirmelerdir. Bindirme aktivitesi ile birimler oldukları yerden sürüklenmiş ve birbirleri üzerine taşınmışlardır. Bunun sonucunda da sahada karmaşık bir yapı oluşmuştur. İlin tektonik haritası incelendiğinde (Şekil 5) bindirmelerin dört farklı alanda yoğunlaştığı görülür. İlki kuzeydoğuda kabaca doğu-batı doğrultusunda ve Bağırpaşa Dağı ile aynı uzanışı gösteren bindirmedir. Bu bindirme Kretase-Eosen dönemine ait kireçtaşlarını ofiyolitik melanj serilerinin üzerine taşımıştır. İkincisi yine kuzeyde Ovacık-Pülümür arasında yer alır. Bu alandaki bindirme, Orta Triyas dönemine ait kireçtaşlarını ayrılmamış bazik, ultrabazik kayalar üzerine taşımış ve yer yer kireçtaşı napları oluşturmuştur. Üçüncü bindirme ilin batısında yer alır. Bu alandaki bindirme de Orta Triyas dönemine ait kireçtaşlarını farklı seviyelerde keserek, ayrılmamış bazik ve ultrabazik kayalar üzerine itmiştir. Son olarak güneyde Pertek dolaylarında bindirmeler küçük boyutlu ve ayrı ayrı alanlarda görülür. Bu alandaki bindirme-

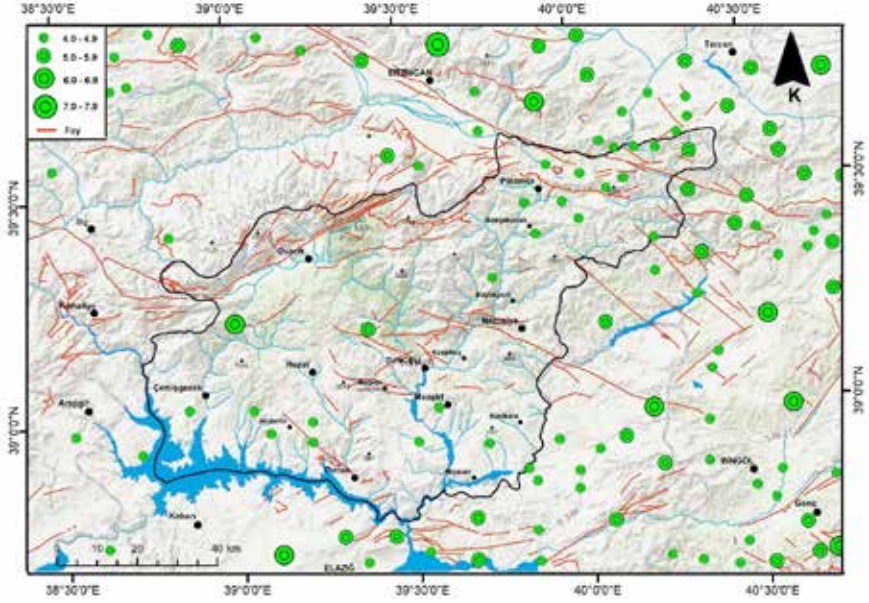
ler Üst Kretase döneminde oluşmuş ofiyolitik melanj serilerini Paleozoyik dönemine ait şistlerin üzerine taşımıştır (Şekil 5).

Orta Miyosen sonrasında devam eden etkin tektonizma ilde birçok irili ufaklı fayların oluşmasına neden olmuştur. Havzadaki fayların başlıcalarını Ovacık, Pülümür ve Nazimiye fayları oluşturur. Erzincan Havzası'ndan güneybatıda Arapgir'e kadar olan mesafede yaklaşık olarak 110 km uzunluğa sahip Ovacık Fayı, GB-KD doğrultulu sol yanal atımlı sürekli bir deformasyon zonuna karşılık gelir (Sançar vd., 2017). Ovacık Fayı, il sınırları içerisinde Ovacık Havzası'nın batısında kireçtaşı ile ayrılmamış bazik ve ultrabazik kayaları keser. KB-GD doğrultulu sağ yanal atımlı Pülümür Fayı il sınırları içerisindeki bir diğer önemli fayı oluşturur. Fay, kireçtaşı, ofiyolitik melanj ve ayrılmamış volkanitlerin oluşturdukları birimleri keser. Üçüncü önemli fay ise Nazimiye Fayı'dır. Nazimiye Fayı da Pülümür Fayı gibi KB-GD doğrultulu ve sağ yanal atımlıdır. Nazimiye Fayı, şistleri, ayrılmamış volkanitleri, Eosen dönemine ait kırıntılar ve karbonatların oluşturdukları birimleri keser. İlde büyük fayların dışında bu fayların tali kolları şeklinde ya da bindirme alanlarında oluşmuş çok sayıda küçük faylar da bulunur. Küçük boyutlu bu faylar farklı yönlerde uzanışa sahip olup, düşey atımlıdır. Bunlar genellikle farklı birimleri yan yana getirmeyip, sadece birimlerin konumlarında ve yapılarında değişime neden olmuştur.

Şekil 5. Tunceli İli'nin tektonik haritası (Emre vd. (2013) tarafından hazırlanmış olan 1/250000 ölçekli Türkiye Diri Fay Haritası'ndan faydalanılarak oluşturulmuştur).

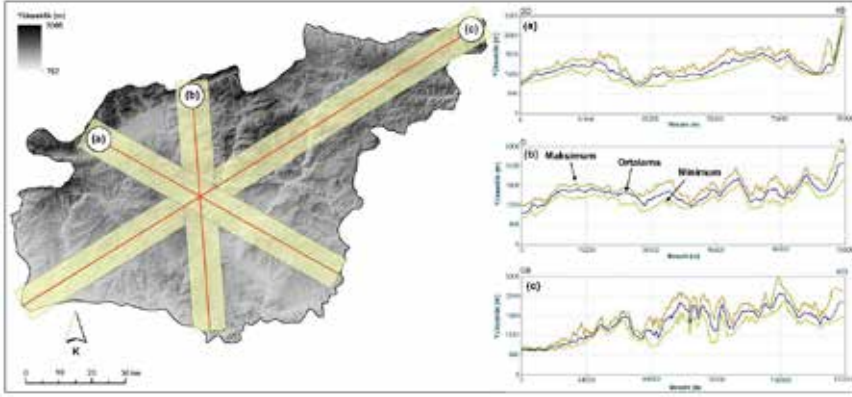
Kuzey Anadolu Fayı (KAF) ile Doğu Anadolu Fayı (DAF)'nın kesiştiği Karlıova-Varto'ya oldukça yakın bir konumda bulunan Tunceli, deprem açısından oldukça riskli bir alanda yer alır. Bununla birlikte ilde sık sık orta derecede deprem üreten Ovacık, Pülümür ve Nazimiye fayları da ilde deprem riskini arttırmaktadır. Yazıcı vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada Ovacık Fayı üzerinde son 10 bin yıl içerisinde en az 3 kez yüzey kırığı yaratan deprem meydana geldiğini saptamışlardır. Bununla birlikte Ovacık Fayı'nın hem civarındaki bölge için sismik bir tehlike olduğunu hem de Anadolu'nun iç deformasyonunda ciddi bir paya sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Tunceli İli ve yakın çevresinde tarihi süreç içerisinde can ve mal kayıplarına neden olan çok sayıda yıkıcı deprem meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi 17 Aralık 1939'da merkez üssü Erzincan olan 7,2 şiddetindeki depremdir. Bu deprem Erzincan İli ve yakın çevresinde can ve mal kayıplarına neden olmuştur. 26 Temmuz 1967 tarihinde saat 20:53'te Pülümür'de meydana gelen depremde 97 kişi hayatını kaybetmiş, 1282 bina yıkılmış veya hasar görmüştür. 3 Mart 1992 tarihinde saat 19:08'de Erzincan ilinin güneydoğusunda meydana gelen 6,8 şiddetindeki depremde Gümüşhane-Erzincan ve Tunceli illeri etkilenmiş. Can ve mal kayıpları yaşanmıştır. 27 Ocak 2003 tarihinde saat 7:26'da merkez üssü Pülümür olan 6,4 şiddetindeki depremde de maddi zararlar oluşturmuş. 1 Mayıs 2003 tarihinde saat 03.27'de gerçekleşen 6,4 şiddetindeki Bingöl Depremi, ilde özellikle Nazimiye ve Mazgirt ilçelerini etkileyerek bu ilçelerde maddi zararlara neden olmuştur. 2012-2021 yılları arasında Tunceli ve yakın çevresinde 74 tane 4 şiddetinin üstünde deprem meydana gelmiştir. Bunlardan 7'si il sınırları içerisinde. 31 Ağustos 2012 ve 20 Kasım 2012'de 4,2; 9 Şubat 2015'de 4,3; 22 Aralık 2019'da 4,2; 22 Mayıs 2020'de 4,3; 14 Kasım 2020 ve 17 Şubat 2021'de 4,1 şiddetinde olan depremler Pülümür'de meydana gelmiştir. 29 Mayıs 2019'daki 4,5 şiddetindeki deprem ise Nazimiye'de olmuştur (Şekil 6).

Şekil 6. Tunceli ve çevresinde 1900-2021 yılları arasında meydana gelmiş olan $M \geq 4.0$ depremler (AFAD Deprem Daire Başkanlığı WEB sayfasından alınmıştır).

Jeomorfolojik Özellikler

Paleotektonik dönemin sonlarına doğru pennele yakın bir topografik görünüme sahip saha, Neotektonik dönemin başlarından itibaren gelişen yapısal unsurların etkisi ile kabaca D-B doğrultulu antiklinallere karşılık gelen sırtlar ile senklinallere karşılık gelen havzaların hâkim olduğu topografik görünüm kazanmıştır (Şaroğlu ve Güner, 1981). Dolayısıyla ilin bulunduğu alanın bugünkü jeomorfolojik görünümünü kazanmasında Paleotektonik ve Neotektonik dönemdeki coğrafi koşulların ve tektonik hareketlerin yaptığı şekillendirmelerin önemi büyüktür. Özellikle Neotektonik dönemin eseri olan aktif tektonizma ve volkanizmanın etkisi ile Doğu Anadolu'da çok farklı nitelikte jeomorfolojik oluşumlar meydana gelmiştir. Bu oluşumlar arasında farklı köken ve yükseltiyeye sahip dağlar, ovalar, havzalar, karstik, flüvyal ve glasyal şekiller sayılabilir (Şekil 7).

Şekil 7. Tunceli İli'nde farklı yönlerden alınmış swath profil serileri.

Alp sistemine bağlı dağ sıraları Tunceli dolaylarında çok sıkışık sıralar oluşturarak adeta bağlanmış bir demeti andırır. Bahsi geçen bu demetin düğüm noktasından doğuya ve batıya gidildikçe dağ sıralı birbirinden uzaklaşır. Böylece Doğu Anadolu'nun orta kısmında dağ sıralarının birbirlerine çok yaklaştığı yerde doğal bir kale görünümü ortaya çıkmıştır (Erinç, 1953). Bu oluşuma bağlı olarak yüksek, engebeli ve arızalı bir topografik görünüme sahip olan Tunceli İl topraklarının %70'ini dağlar oluşturur. İldeki en önemli dağ sırası Munzur Dağları'dır. Erzincan ve Ovacık ovaları arasında yer alan Munzur Dağları, Tunceli İli'nin kuzey sınırı boyunca yaklaşık olarak 130 km uzunluğa sahiptir. Kireçtaşı ve volkanik kayalardan oluşan dağın doruklarında yükselti genellikle 3000 metrenin üzerindedir. Dağlık kütlelerin Ovacık havzasına inen yamaçları oldukça sarp bir görünüm sunar (Şekil 8). Bu kesimden itibaren doğuya doğru uzanan dağlık sıra Mercan Dağları olarak adlandırılır. Mercan Dağları'nın en yüksek noktasına karşılık gelen Akbaba Tepesi 3463 m yükseltiye sahiptir. Munzur Dağları'nın farklı bölümlerinde farklı morfolojik karakterler öne çıkar. Sahada flüvyal, karstik, glasyal ve periglasyal süreçlerin aynı alanda veya farklı alanlarda ve farklı zaman dilimlerinde etkin olması bu duruma neden olmuştur. Pleistosen'de buzullaşmaya uğrayan Munzur Dağları'nda buzul döneminin izlerini taşıyan çok sayıda sirkler, tekne vadileri, törpülenmiş yamaçlar, hörgüç kayalar, sürgüler, morenler, sandurlar ve dil çanakları; aktüel Periglasiyal şekiller olarak da taş halkaları, gırlanlar, şerit topraklar, taş kümeleri, solifüksiyon taraçaları, konjelifraksiyon yamaçları ve depoları bulunmaktadır (Bilgin, 1972). Mesozoyik kireçtaşlarından oluşan Munzur Dağları'nda karstlaşmanın ürünü olan lapyalar, su batanlar, dolinler, mağara ve galeriler ile karstik kaynaklar da görülür (Çılğın, 2006).

Munzur Dağları'nı Karasu-Aras Dağları'na bağlayan Bağırpaşa Dağı, ilin bir diğer önemli yükseltisini oluşturur. Dağın en yüksek noktası 3289

metredir. Mesozoyik döneme ait kireçtaşları ile ofiyolitik melanj birimleri üzerinde gelişmiş olan dağ, ilin kuzeydoğu ucunu bütünüyle kaplamaktadır. Bağırpaşa Dağı, batıdan Pülümür Çayı Vadisi, kuzeyden Karasu Vadisi, güneyden Peri Suyu Vadisi ile çevrilmiştir.

Şekil 8. Ovacık Ovası ve Munzur Dağları'ndan bir görünüm (Çılğın, 2006).

Tunceli il merkezinin kuzeyinde yer alan Karaoğlan ve Karasakal dağları ile Mazgirt'in doğusunda yer alan Kırklar Dağı ilin diğer önemli dağlık alanlarına karşılık gelir. Paleozoyik döneme ait şistler üzerinde gelişmiş olan Karaoğlan ve Karasakal dağları, Munzur Dağları'nın güneye doğru sokulan bir kolu şeklindedir. Karaoğlan Dağı'nın en yüksek noktası 2900 metre, Karasakal Dağı'nın en yüksek noktası da 3110 metredir. Tersiyer dönemine ait ayrılmamış volkanitler ile karasal kırıntılar ve karbonatlar üzerinde gelişmiş olan Kırklar Dağı'nın en yüksek noktası 2033 metredir.

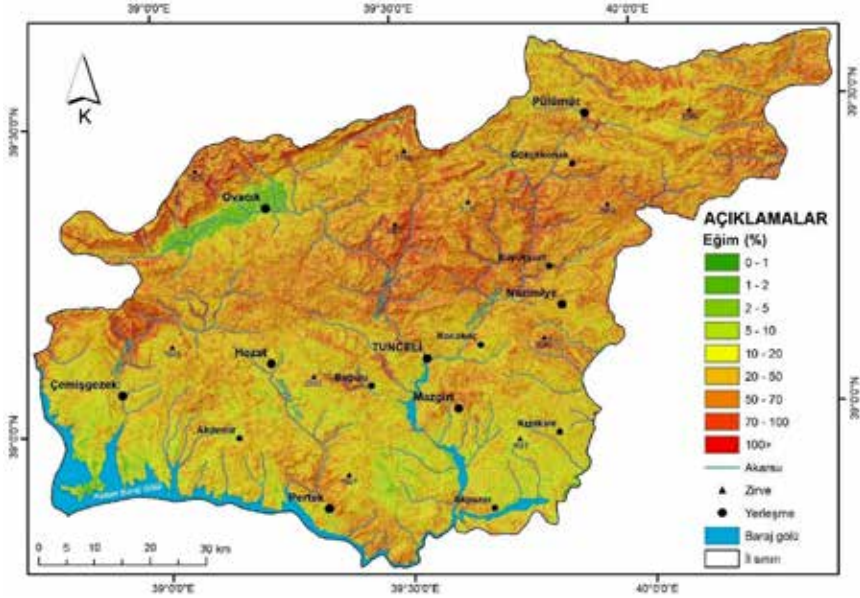
Keban Baraj Gölü'nden kuzeydeki dağlık alanlara geçiş çeşitli yükseklikteki platolarla gerçekleşir. Vadilerle derin şekilde parçalanmış olduklarından oldukça engebeli ve arızalı bir görünüm sunan platolar, il topraklarının % 25'ini kaplar. İlde platolar iki farklı yükselti kademesinde dağılışı gösterir. 2000-3000 metreler arasında uzanış gösteren yüksek platolar dağlık alanları çevreler. Bu nedenle çoğunlukla ilin kuzey kesiminde dağılışı gösterir. 850-1250 metreler arasında dağılışa sahip alçak platolar ise Keban Baraj Gölü'ne doğru geniş bir etek düzlüğü şeklinde görülür (Erinç, 1953).

Tunceli İli'nde ovalar il topraklarının %5'ini kaplamaktadır. İlin sahip olduğu en büyük ova Ovacık Ovası'dır. Munzur Dağları ile aynı uzanışa sahip olan ovanın GB-KD doğrultusundaki uzunluğu 25 km, KB-GD doğrultusundaki genişliği ise 7,5 km'dir. Ovacık Ovası, güney ve kuzeyinde yer alan yüksek sırtlar arasında dar ve uzun tektonik bir havza karakterinde olup, toplam alanı 110 km²'dir. Ovanın ortalama yükseltisi 1310 m, Munzur Dağları ile arasındaki yükselti farkı 2000 metrenin üzerindedir. Etrafındaki dağlık alanlardan taşınan alüvyonlarla kaplı olan Ovacık Ovası'nın gelişiminde Ovacık Fayı önemli rol oynamıştır (Çılğın, 2006).

Tunceli İli'nin bulunduğu sahada litolojinin farklılıklar göstermesi ve tektoniğin aktif olması nedeniyle vadiler genç oluşumludur. İlin en önemli akarsu vadileri Munzur, Pülümür, Peri, Singeç ve Tahar çayı vadileridir. Flüvyal süreçlerin etkinliğine bağlı olarak vadi, farklı seviyelerde aşınım ve birikim yüzeyleri, birikinti koni ve yelpazeleri ile alüvyal taraçalar oluşmuştur.

Eğim analizleri jeomorfolojik araştırmalarda ayrı bir öneme sahiptir. Herhangi bir alana ait eğim koşullarının bilinmesi, o alanın jeomorfolojik yapısının çözümlenmesine ve o alandaki yerçekillerinin tespit edilmesine yardımcı olur (Özşahin ve Eroğlu, 2018). Bu çalışmada eğim grupları oluşturulurken Elibüyük ve Yılmaz (2010) tarafından belirlenen eğim grupları ve morfografik tanımlamalar esas alınmıştır. Buna göre %1'den düşük eğime sahip alanlar "düz yüzeyler", %1-2 eğimli alanlar "hafif eğimli düz yüzeyler", %2-5 eğimli alanlar "hafif eğimli yüzeyler", %5-10 eğimli alanlar "eğimli yüzeyler", %10-20 eğimli alanlar "orta eğimli yüzeyler", % 20-50 eğimli alanlar "çok eğimli yüzeyler", %50-100 eğimli alanlar "çok çok eğimli yüzeyler", %100'den yüksek eğime sahip alanlar "dike yakın eğimli yüzeyler" şeklinde tanımlanmıştır (Şekil 9, Tablo 1).

Tunceli İli'ne ait eğim haritası incelendiğinde (Şekil 9) genel olarak güneyde Keban Baraj Gölü çevresinde eğim değerlerinin düşük olduğu, kuzey kesimlere doğru gidildikçe eğim değerlerinin arttığı görülür. Eğim koşullarındaki bu farklılık topografyaya da yansımıştır. Güneyde düşük eğim değerine sahip alanlardaki yumuşak görünümlü topografyanın yerini kuzeye doğru gidildikçe yüksek eğim değerlerine sahip sert topografik görünüm almıştır. İlde en yüksek eğim değeri %310,7'dir. Ortalama eğim değeri de %37,1'dir. Türkiye'nin ortalama eğim değeri %17, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ortalama eğim değeri %21, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en eğimli bölümü olan Hakkâri Bölümü'nde ortalama eğim değeri % 35,5'dir (Elibüyük ve Yılmaz, 2010). Bu değerler dikkate alındığında Tunceli İli'nin Türkiye, Doğu Anadolu Bölgesi ve Hakkâri Bölümü'nden daha yüksek ortalama eğim değerine sahip olduğu görülür.

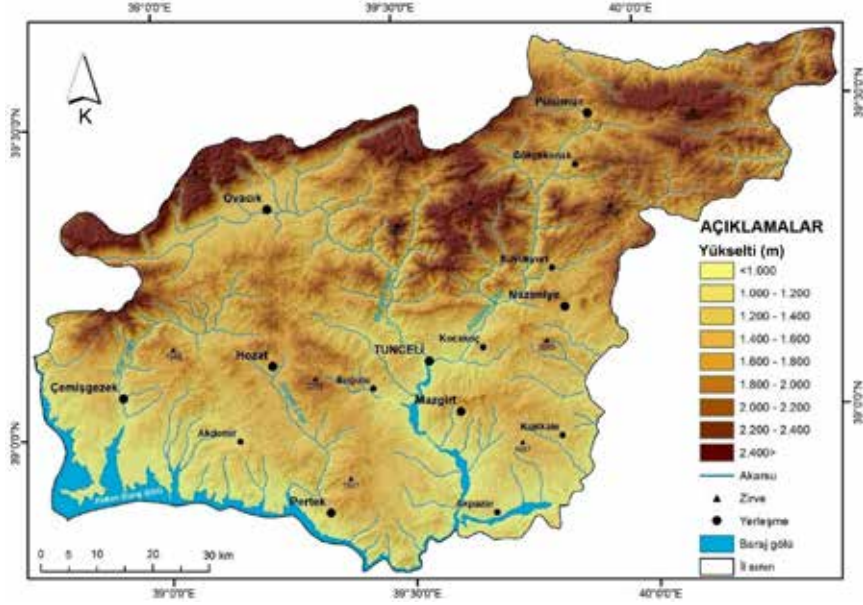
Şekil 9. Tunceli ili eğim haritası.

Eğim değerlerinin eğim gruplarına göre dağılışının yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde Tunceli’de eğim değerlerinin yüksek eğim gruplarında yoğunlaştığı görülür. Eğim değerlerine göre düz yüzeyler il topraklarının %2,1’lik kısmını kaplar. Bununla birlikte il toplam alanında hafif eğimli yüzeyler %2,2’lik, eğimli yüzeyler %6,5’lik, orta eğimli yüzeyler %16,3’lük, çok eğimli yüzeyler %42,3’lük, çok çok eğimli yüzeyler %19,4’lük ve de dike yakın eğimli yüzeyler %7,9’luk paya sahiptir. İlin bünyesinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nde %20’nin üstünde eğim değerine sahip alanlar bölgenin %43’ünü oluşturur. Bu oran bölgedeki en dağlık saha olan Hakkâri Bölümü’nde %72 civarındadır (Elibüyük ve Yılmaz, 2010). Tunceli İli’nde %20’nin üstünde eğim değerine sahip alanlar il toplam alanının %69,6’sını oluşturmaktadır. Bu değerler dikkate alındığında Tunceli ili’nin bölge içerisinde dağlık ve yüksek eğimli bir yapıya sahip olduğu anlaşılır.

Tablo 1. Tunceli İli eğim grupları ve morfolofik tanımlamalarının alansal dağılışı.

Eğim (%)	Morfolofik Tanımlama	Alan (km ²)	Oran (%)
< 1	Düz yüzeyler	78,4	1,0
1 – 2	Hafif eğimli düz yüzeyler	85,7	1,1
2 – 5	Hafif eğimli yüzeyler	165,2	2,2
5 – 10	Eğimli yüzeyler	492,4	6,5
10 – 20	Orta eğimli yüzeyler	1.240,6	16,3
20 – 50	Çok eğimli yüzeyler	3.218,6	42,3
50 – 100	Çok çok eğimli yüzeyler	1.478,9	19,4
100 >	Dike yakın eğimli yüzeyler	603,6	7,9
Su yüzeyleri		250,1	3,3
Toplam		7.613,5	100

Tunceli İli'nde en düşük yükselti değerleri güneyde Keban Baraj Gölü çevresine ölçülür. Buradan kuzeye doğru gidildikçe yükselti değerleri artar. İlin en yüksek noktalarını kuzeydeki dağların zirveleri oluşturur. Tunceli İli'nde en düşük yükselti değeri 782 m, en yüksek yükselti değeri de 3365 m'dir. İlin ortalama yükseltisi 1609,7 m'dir. Türkiye ortalama yükseltisi olan 1141 m ve yaklaşık olarak 1800 m civarında olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin ortalama yükseltisi (Elibüyük ve Yılmaz, 2010) dikkate alındığında ilin ortalama yükseltisinin oldukça yüksek olduğu görülür.

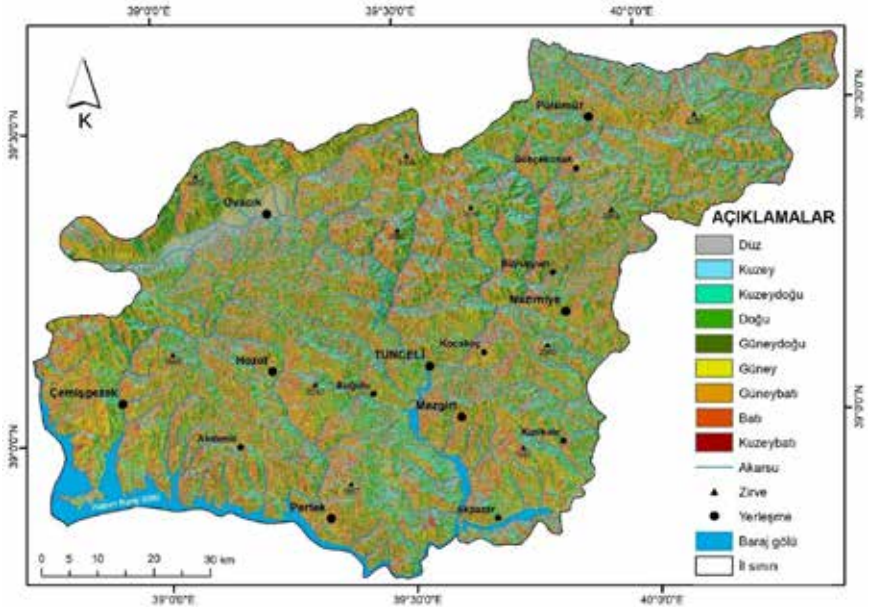
Şekil 10. Tunceli İli yükselti basamakları haritası.

Yükselti değerleri 9 kategoride değerlendirilmiştir. Buna göre Tunceli il toplam arazisinde sırasıyla 782-1000 m yükselti basamağı %7,5'lik, 1200-1400 m yükselti basamağı %11,4'lük, 1400-1600 m m yükselti basamağı %15,1'lik, 1600-1800 m yükselti basamağı %14,2'lik, 1800-2000 m yükselti basamağı %12,3'lük, 2000-2200 m yükselti basamağı %8,7'lik, 2200-2400 m yükselti basamağı %4,9'lük, 2400 m'nin üstünde yükselti değerine sahip alanlar %7,3'lük paya sahiptir. 1000-2000 m arasındaki alanlar il toplam alanının %68,3'lük kısmını oluşturur. 2000 m'nin üstündeki alanlar ise toplam alanın %24,2'sini oluşturur.

Tablo 2. Tunceli İli yükselti basamaklarının alansal dağılışı.

Yükselti (m)	Alan (km ²)	Oran (%)
< 1.000	567,8	7,5
1.000 – 1.200	868,5	11,4
1.200 – 1.400	1165,2	15,3
1.400 – 1.600	1152,7	15,1
1.600 – 1.800	1078,1	14,2
1.800 – 2.000	935,4	12,3
2.000 – 2.200	659,1	8,7
2.200 – 2.400	378,5	4,9
2.400 >	558,1	7,3
Su yüzeyleri	250,1	3,3
Toplam	7613,5	100

Ülkemizde genel olarak D-B doğrultusunda uzanış gösteren dağların kuzey ve güney yamaçlarındaki radyasyon farklılığına bağlı olarak sıcaklık, yağış, nem, buharlaşma gibi iklim elemanlarının değerlerinde farklılıklar ortaya çıkar. Bu durum dağların kuzey ve güney yamaçlarındaki aşındırma etmen ve süreçlerinin farklılık göstermesine neden olarak, farklı yamaçlarda farklı jeomorfolojik birimler oluşmasına etki eder (Bayrakdar ve Özdemir, 2010). Munzur Dağları'ndaki sirklerin tamamına yakınının kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğu yamaçlarda gelişmiş olmasında baki faktörünün önemli payı vardır (Çılğın, 2006).

Şekil 11. Tunceli İli baki haritası.

Araştırma alanında bakı koşulları 9 farklı kategoride değerlendirilmiştir. Buna göre düz alanlar il toplam alanı içerisinde %0,9'luk oran ile en düşük paya sahiptir. İl topraklarının %11,5'ini kuzey, %10,3'ünü kuzeydoğu, %11,3'ünü doğu, %12,9'unu güneydoğu, %15,2'sini güney, %12,9'unu güneybatı, %10,9'unu batı, %10,8'ini kuzeybatı bakıları oluşturmaktadır. İldeki hâkim bakı ise güneydir (Şekil 11, Tablo 3).

Tablo 3. Tunceli ili bakı gruplarının alansal dağılışı.

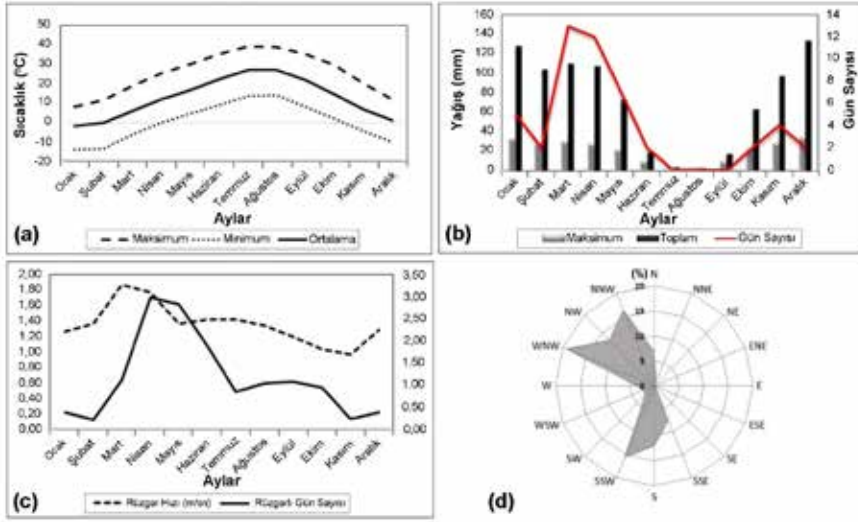
Bakı	Alan (km ²)	Oran (%)
Düz	75,6	0,9
Kuzey	878,9	11,5
Kuzeydoğu	779,3	10,3
Doğu	859,8	11,3
Güneydoğu	983,1	12,9
Güney	1152,6	15,2
Güneybatı	983,1	12,9
Batı	837,2	10,9
Kuzeybatı	813,8	10,8
Su yüzeyleri	250,1	3,3
Toplam	7613,5	100

Klimatolojik Özellikler

Tunceli İli'nde jeomorfolojik özellikler başta iklim olmak üzere toprak, bitki örtüsü ve hidrografik özellikler gibi fiziki çevre koşullarının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. İklim özellikleri açısından değerlendirildiğinde ilin kuzeyi ile güneyi arasında tıpkı yerçekillerinde olduğu gibi belirgin farklılıklar bulunur. Kuzeydeki dağlık alanlarda kışlar sert ve yazlar serinken, ilin güney kesimlerinde özellikle Keban Baraj Gölü kıyılarında daha ılıman kış koşulları ile daha sıcak ve kurak yaz koşulları yaşanır.

Tunceli İli'nde iklim verilerinin uzun dönem kayıt altına alındığı tek istasyon Tunceli Meteoroloji İstasyonu'dur. Bu nedenle iklim özellikleri değerlendirilirken Tunceli Meteoroloji İstasyonu'nda 1965-2020 yılları arasındaki dönemde kayıt altına alınmış iklim verileri değerlendirilmiştir. Buna göre Tunceli'de uzun yıllar sıcaklık ortalaması 12,84°C'dir. Ocak ayı sıcaklık ortalaması -1,72°C, Temmuz ayı sıcaklık ortalaması da 27,16°C'dir. Aynı dönemde maksimum sıcaklıkların uzun yıllar ortalaması 25,43°C'dir. Ocak ayı maksimum sıcaklık ortalaması 8,31°C, Temmuz ayı maksimum sıcaklık ortalaması ise 39,23°C'dir. Tunceli'de 1965-2020 yılları arasındaki dönemde minimum sıcaklığın uzun yıllar ortalaması 0,42°C'dir. Ocak ayı minimum sıcaklık ortalaması -13,75°C, Temmuz ayı

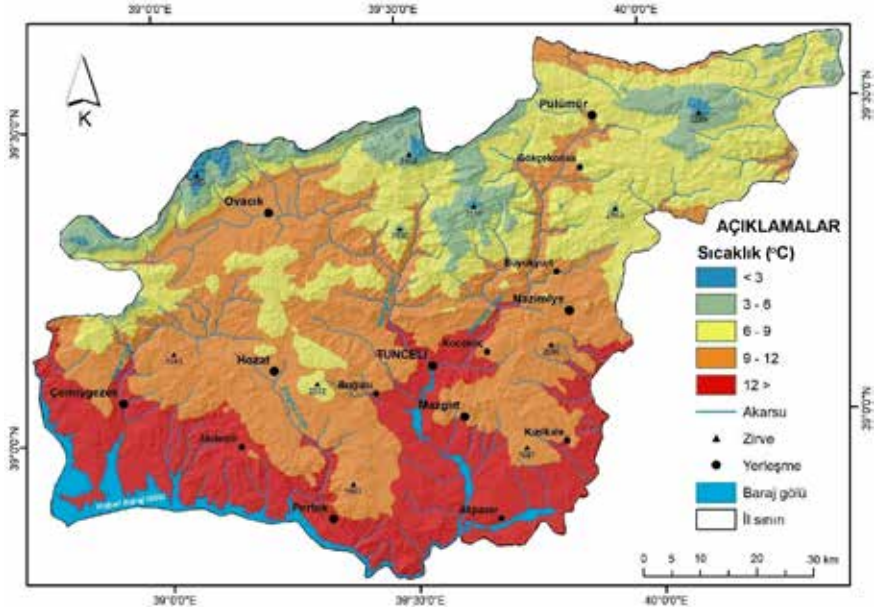
minimum sıcaklık ortalaması da 13,90°C'dir (Şekil 2a). Tunceli'nin toplam yağış ortalaması 856,29 mm'dir. Yağışın aylara göre dağılışı incelendiğinde 133,45 mm'lik ortalama yağış değeri ile en fazla yağışın Aralık ayında düştüğü görülür. İlde 2,89 mm'lik yağış ortalaması ile en az yağış Ağustos ayında düşer. Yağışın mevsimlere göre dağılışı ise şu şekildedir: toplam yağışın %42,58'i kış mevsiminde, %33,79'u ilkbahar mevsiminde, %2,89'u yaz mevsiminde ve %20,74'ü sonbahar mevsiminde düşer. Dolayısıyla Tunceli'de en yağışlı mevsim kış, en kurak mevsim yaz mevsimidir. Tunceli'nin maksimum yağış ortalaması 20,32 mm'dir. Maksimum yağışın en yüksek olduğu ay Şubat ayıdır. Şubat ayı maksimum yağış ortalaması 33,81 mm'dir. En düşük maksimum yağış ortalaması Ağustos ayında görülür. Bu aya ait maksimum yağış ortalaması 2,13 mm'dir. Yıllık ortalama yağışlı gün sayısı 95 gün olan ilde, Aralık ayı 12,62 gün ve Mart ayı 12,38 gün sayısı ile en fazla yağışlı gün sayısına sahip aylar olarak öne çıkar (Şekil 2b). Tunceli Meteoroloji İstasyonu'nda 1965-2020 yılları arasındaki dönemde kayıt altına alınmış rüzgâr verileri dikkate alındığında, ortalama rüzgâr hızının 1,36 m/sn olduğu görülür. En yüksek aylık ortalama rüzgâr hızı Mart ayında 1,87 m/sn, en düşük aylık ortalama rüzgâr hızı ise Kasım ayında 0,97 m/sn olarak ölçülmüştür. İlde yıllık ortalama rüzgârlı gün sayısı 1,17 gün olup, ortalama rüzgârlı gün sayısının en fazla olduğu ay Nisan ayıdır. Nisan ayı ortalama rüzgârlı gün sayısı 2,97 gündür. Ortalama rüzgârlı gün sayısının en az olduğu ay ise Şubat ayı olup, bu aya ait ortalama rüzgârlı gün sayısı 0,22 gündür (Şekil 2c). Rüzgârın yıllık toplam esme sayısı dikkate alınarak hazırlanan rüzgârgülü incelendiğinde (Şekil 2d) ilde rüzgârların NW ve SW yönlerden daha fazla esiş sayısına sahip olduğu görülür. Rüzgâr toplam esme sayısının % 19,20'si WNW yönünden esmektedir. Dolayısıyla hâkim rüzgâr yönü WNW yönüdür (Şekil 2d) (Esen, 2022). “Tunceli, iklim sınıflandırma yöntemleri esas alındığında, Aydeniz'e göre yarı nemli (kuraklık katsayısı: 0,72), Erinç'e (yağış etkinlik indisi: 42,56) ve Thornthwaite'a göre nemli (iklim sınıfı: B1,B'2,s2,b'2), De Martonne'a göre step-nemli arası (kuraklık indisi: 19,00) iklim tipindedir” (Çelik vd., 2018).

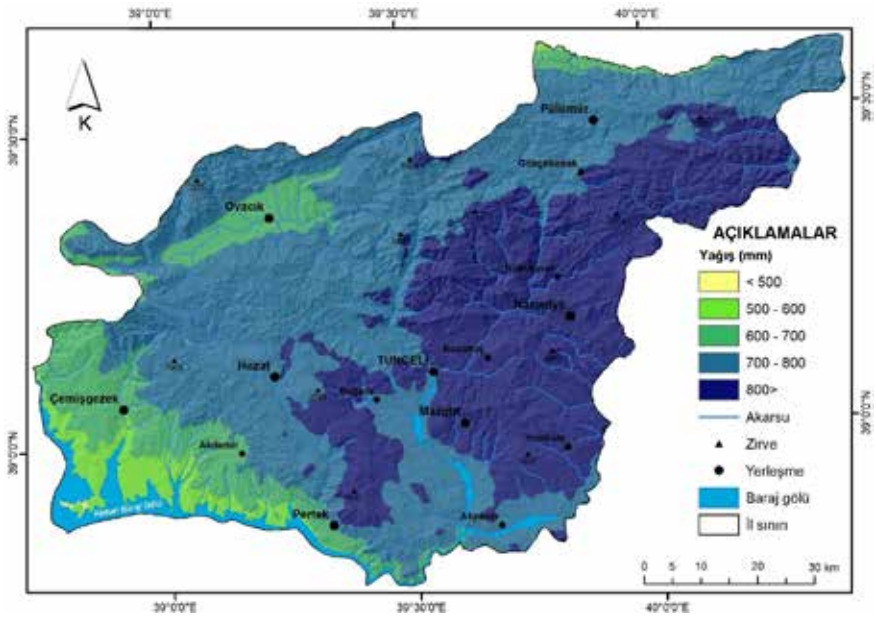
Şekil 12. Tunceli İli iklim parametrelerine ait grafikler: a) Maksimum, minimum ve ortalama sıcaklıkların aylara göre gidişi, b) maksimum ve toplam yağış ile yağışlı gün sayısının aylara göre gidişi, c) rüzgar hızı ve rüzgarlı gün sayısının aylara göre gidişi, d) rüzgar gülü (Esen, 2022)

Tunceli İli'nde yıllık ortalama sıcaklık 1,15-14,47°C arasında değişir. İlin sıcaklık haritası (Şekil 13) incelendiğinde ildeki sıcaklık koşullarının büyük ölçüde morfolojik yapıya göre şekillendiği dikkat çeker. En yüksek yıllık ortalama sıcaklık değeri olan 12°C'nin üstündeki sıcaklıklar ilin güney sınırı boyunca uzanış gösterir. Kuzeye doğru Mazgirt'ten itibaren Hozat, Nazimiye ve Ovacık çevresinde yıllık ortalama sıcaklıklar 9-12°C arasındadır. Dağlık alanları çevreleyen yüksek plato alanlarına doğru sıcaklık düşer. Bu alanda yıllık ortalama sıcaklıklar 9 -6°C arasındadır. Dağlık alanlara geçişle birlikte sıcaklık 3-6°C'lere düşer. İldeki en düşük yıllık ortalama sıcaklık değerleri dağların yüksek kesimlerinde görülür. Bu alanlarda yıllık ortalama sıcaklık 3°C'nin altındadır. Genel olarak ilde güneyden kuzeye doğru gidildikçe yükselti artar, sıcaklıklar da düşer. Yüksek sıcaklığı gösteren izoterm eğrileri, düşük sıcaklığa sahip alanlara akarsu vadileri boyunca sokulur.

Tunceli İli'nde yıllık ortalama yağış miktarını gösteren harita (Şekil 14) incelendiğinde yağış değerlerinin batıdan doğuya doğru gidildikçe arttığı görülür. İlde en yüksek yağış alan yerler, ilin iç kesimleri ile doğusunda yer alan dağlık alanlara karşılık gelir. Kuzeyden ve batıdan ili çevreleyen yüksek dağlar nemli hava kütlelerinin iç kesimlere geçişine engel olur. Buna karşılık Fırat Nehri Vadisi boyunca sokulan nemli hava, Keban Baraj Gölü üzerinden Munzur Çayı Vadisi boyunca hareket ederek ilin iç kesimleri ile doğusunda yüksek yağışların görülmesine neden olur.

Şekil 13. Tunceli İli sıcaklık haritası (WorldClim (2020)'den elde edilmiştir).

Şekil 14. Tunceli İli yağış haritası (WorldClim (2020)'den elde edilmiştir).

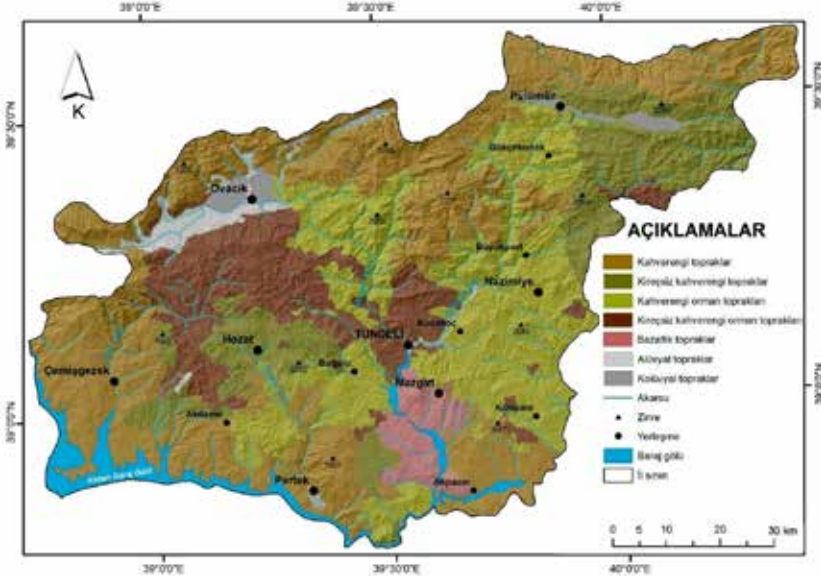
Tunceli İli'nde yıllık toplam yağış ortalaması 478-901 mm arasında değişir. 600 mm'den az olan yerler güneybatıda Keban Baraj Gölü kıyısında sınırlı bir alanda görülür. Ovacık ile Çemişgezek – Pertek arasındaki alanda yağış miktarı nispeten artar ve yıllık ortalama yağış miktarı 600-700 mm'ye ulaşır. Buradan doğuya doğru gidildikçe yağış değerleri

artarak 700-800 mm'ye kadar çıkar. İl topraklarının önemli bir kısmında yağış ortalaması 700-800 mm civarındadır. 800 mm'den yüksek yağış alan yerler ilin doğusunda yer alır.

Toprak Özellikleri

Tunceli İli toprak haritası oluşturulurken Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) tarafından hazırlanan 1/100000 ölçekli Tunceli İli Arazi Varlığı (2001) çalışması esas alınmıştır. Buna göre il toprakları, kahverengi topraklar, kireçsiz kahverengi topraklar, kahverengi orman toprakları, kireçsiz kahverengi orman toprakları, bazaltik topraklar, alüvyal topraklar ve kolüvyal topraklar olmak üzere 7 farklı grupta toplanmaktadır. Toprakların dağılışında litoloji, jeomorfoloji, iklim ve bitki örtüsü gibi coğrafi faktörler önemli rol oynar (Mater, 1998).

İl toplam arazisi içerisinde 2877,9 km² alan kaplayan kahverengi topraklar, %37,8'lik pay ile ildeki en yüksek dağılışa sahip toprak grubudur (Tablo 4). A, B, C horizonları iyi gelişmiş bu toprak grubu killi, milli, killi balçıklı bünyeye sahiptir. A horizonu orta-iyi derecede gelişmiş ve granüler yapıdadır. B horizonu blok ve kaba blok yapı ile killi balçık bünyededir. Bununla birlikte B horizonunun alt kısımlarında yoğun kireç birikimi söz konusudur. İlde kahverengi toprakların üst kısmında bitki örtüsü zayıf olduğundan organik kat oldukça zayıftır (Atalay, 2006). Bu toprak grubu üzerinde gelişen ot toplulukları ildeki hayvancılık faaliyetlerini destekler. Bununla birlikte kahverengi topraklar üzerinde kuru tarım da yapılır. Kahverengi topraklar ilin güneyi, batısı ve kuzeyinde geniş alanlı dağılış gösterir.

Şekil 15. Tunceli İli toprak haritası.

Kireçsiz kahverengi topraklar, kahverengi topraklara oranla yağışın biraz daha fazla olduğu alanlarda görülür. Tunceli topraklarının %14,2'sini oluşturan kireçsiz kahverengi topraklar 1082,8 km² alana sahiptir. İyi gelişmiş toprak grubu olan kireçsiz kahverengi topraklarda A, B ve C horizonları görülür. A horizonu üstündeki organik madde katının varlığına bağlı olarak koyu renklidir. Bununla birlikte A horizonu kumlu killi balçık, killi balçık bünyeye sahip ve orta seviyede granüler yapıdadır. Yıkanmanın fazla olmasına bağlı olarak kireç oranı düşük, reaksiyonu ise nötr ile hafif alkalidir. Kil birikiminin olduğu B horizonunda yıkanma fazla olduğundan kireç oranı düşük, reaksiyonu ise nötr veya zayıf alkalidir. Strüktürü blok, kaba blok veya prizmamsıdır. Kil miktarının az olduğu C horizonu masif veya az gelişmiş köşeli toprak özelliği gösterir (Atalay, 2006). Kireçsiz kahverengi topraklar Hozat çevresinde ve Pülümür'ün doğusunda geniş alanlı dağılışı gösterir. Oluşumlarında kalsifikasyon rol oynar.

Orman örtüsünün bulunduğu alanlarda organik maddenin toprak üzerinde birikmesine bağlı olarak toprağın rengi koyulaşır. Bu tarz oluşuma sahip topraklara kahverengi orman toprakları denir (Atalay, 2006). Kahverengi orman toprakları Tunceli topraklarının %25,4'lük kısmını oluşturur ve 1931,8 km²'lik alan kaplar. Bu toprak grubunda A, B ve C horizonları arasında geçiş belirgin değildir. A horizonu koyu kahverengi, gözenekli, granüler yapıda, reaksiyonu alkali, bazen de nötrdür. B horizonu A horizonuna göre daha açık renklidir. Kil birikiminin az olduğu B horizonun alt katlarında kireç birikimi görülür. B horizonu genellikle granüler veya yuvarlak köşeli blok yapılıdır. Kahverengi orman topraklarının oluşumunda kalsifikasyon ve podzollaşma süreçleri etkin olduğundan, drenajı genel olarak iyidir (Atalay, 2006). Kahverengi orman toprakları ilin iç kesimlerinde, yüksek plato alanlarında dağılışı gösterir. İlde fundalık alanlar ve doğal çayır alanları ile kahverengi orman topraklarının dağılışı alanları büyük benzerlik göstermektedir. Bu toprak grubu en iyi fundalık alanlarda gelişmiştir.

Tablo 4. Tunceli İli toprak gruplarının alansal dağılışı.

Toprak grubu	Alan (km ²)	Oran (%)
Kahverengi topraklar	2877,9	37,8
Kireçsiz kahverengi topraklar	1082,8	14,2
Kahverengi orman toprakları	1931,8	25,4
Kireçsiz kahverengi orman toprakları	1100,2	14,5
Bazaltik topraklar	255,2	3,4
Alüvyal topraklar	43,9	0,5
Kolüvyal topraklar	71,6	0,9
Su yüzeyleri	250,1	3,3
Toplam	7613,5	100

Orman örtüsünün bulunduğu alanlarda yağış miktarının yetersiz olduğu durumlarda kahverengi orman toprakları gelişirken, yağış miktarının arttığı yerlerde kireçsiz kahverengi orman toprakları oluşur. Tunceli’de kireçsiz kahverengi orman toprakları il toplam arazisinin %14,5’ünü oluşturur. Bu oran yaklaşık olarak 1100,2 km² alana karşılık gelir. Kireçsiz kahverengi orman toprakları, eğim değerlerinin düşük olduğu alanlarda iyi gelişmiş olup, A, B ve C horizonlarına sahiptir. Eğim değerlerinin yüksek olduğu alanlarda ise oldukça sığdır. Kireçsiz kahverengi orman topraklarında A horizonu koyu kahverengi, killi balçık tekstürde, orta bünyeli ve iyi gelişmiş granüler strüktürdedir. Daha yoğun kil birikiminin olduğu B horizonu kahverengi, köşeli ve prizmatik yapıdadır. Kireçsiz kahverengi orman toprakları düşük kalker içerir ve hafif alkali özelliğindedir (Atalay, 2006). Kireçsiz kahverengi orman toprakları Tunceli ilçe merkezinin batısı ile Ovacık’ın güneyine karşılık gelen yüksek plato alanlarında geniş alanlı dağılışı gösterir. Kireçsiz kahverengi orman toprakları ilde en iyi şekilde yağış değerlerinin yüksek olduğu meşe orman örtüsü altında gelişmiştir.

Tunceli’de ayrılmamış volkanitler üzerinde ve sınırlı bir alanda görülen bazaltik topraklar bazik ve nötr karakterdedir. Kil miktarı yüksek olan bu toprakların su tutma kapasitesi oldukça yüksektir. Mineral bakımından zengin olan bu toprakların verimlilik kapasitesi yüksektir. Bu nedenle tarım için elverişli topraklardır. Genellikle bu topraklar orta derin veya sığ bir özelliğindedir. İlde bazaltik toprakların görüldüğü alanlarda eğim değerleri yüksek olduğundan toprağın üst kısmı taşlıdır. Bu durum tarım için kullanımı sınırlandırır. Bazaltik topraklar Mazgirt çevresinde dağılışı gösterir. Tunceli’de bazaltik topraklar fundalık, meşe, doğal çayır ve step alanları olarak görülür.

Kolüvyal topraklar, dağların eğimli yamaçlarından kopan materyallerin hem yerçekiminin hem de yüzey sularının etkisi ile taşınarak eğimin azaldığı dağ eteklerinde birikmesi sonucu oluşur (Atalay, 2006). İlde toplam 71,6 km² alana sahip olan kolüvyal topraklar, il toplam arazisinin %0,9’luk kısmını kaplamaktadır. (A) C profiline sahip olan bu toprak grubunda zaman zaman görülen taşkınlar A horizonunun iyi gelişmesine engel olmuştur. Kısa mesafeden taşınan materyallerden oluştuklarından tam yuvarlaklaşmamış çakıllar ve taşların yoğun olduğu bu topraklar kaba bünyelidir (Atalay, 2006). İlde kolüvyal topraklar Ovacık Ovası’nın kuzeydoğu kesimlerinde Munzur Dağları’nın yamaçlarında, Bağırpaşa Dağı’nın güney yamaçlarında ve de Mercan Deresi Vadisi’nde görülür.

Alüvyal topraklar, akarsuların biriktirdiği genellikle kum ve mil gibi ince boyutlu malzemelerden oluşan topraklardır (Atalay, 2006). Yüksek kesimlerden akarsularla taşınan materyallerin havza ve vadi tabanlarında biriktirilmesiyle oluşan bu topraklar ilde oldukça sınırlı alanlarda dağılışı

gösterir. İl topraklarının %0,5'ini oluşturan bu topraklar 43,9 km² alana sahiptir. Alüvyal topraklar, Ovacık Ovası'nda ve sınırlı olarak akarsu vadilerinde gelişmiştir.

Bitki Örtüsü Özellikleri

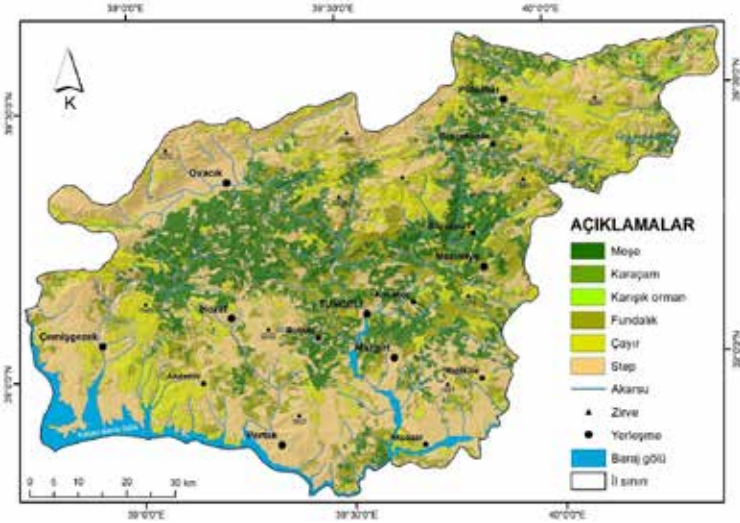
Tunceli İli'nde iklim farklılıkları ve zengin su kaynakları zengin bitki örtüsünün oluşmasına etki etmiştir. CORINE 2018'den alınan verilere göre Tunceli İli 2723 km² orman varlığına sahiptir. Bu değer dikkate alındığında Tunceli orman varlığı ülke orman varlığının %0,9'luk kısmını, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki orman varlığının da %16,5'lik kısmını oluşturur. Bölgede Bingöl İli'nden sonra en fazla orman varlığına sahip il Tunceli'dir. Orman alanları ilde de önemli paya sahip olup, il toplam arazisinin %38,8'lik kısmını oluşturur. Ormanlar genellikle meşe türleri (*Quercus petrea*, *Quercus libani*, *Quercus infectoria*), karaçam (*Pinus nigra*), titrek kavak (*Populus tremula*) gibi ağaç türleri ile akçaağaç (*Acer monspessulanum*), alıç (*Crataegus aronica*), kuşburnu (*Rosa pulverulenta*) ve ahlat (*Pyrus elaeagrifolia*) gibi çalı topluluklarından oluşur (Atalay, 1994; Yıldırım, 1995; Çılğın, 2006). Orman varlığı içerisinde en yüksek payı meşe ormanları oluşturur. İl toplam arazisinin %20,4'lük kısmını oluşturan meşe ormanları 1554,4 km² alana sahiptir. İlin kuzeydoğu kesimlerinde oldukça sınırlı alanda dağılışı gösteren karaçam ormanları 1,3 km² alana sahip olup, bu değer ile il arazisinin %0,1'lik kısmını oluşturmaktadır. 32,1 km² alana sahip karışık ormanlar il arazisinin %0,4'lük kısmını oluşturur. İlde önemli dağılışı alanına sahip fundalık alanlar 1135,2 km² alanı ile il arazisinin %14,9'lük kısmını oluşturur. Bunların dışında ormanların yoğun olarak görüldüğü bir diğer alan olan vadiler ve akarsu boylarında meşenin yanı sıra gürgen, dişbudak, akağaç, söğüt, kavak ve çınar ağaçları bulunmaktadır (Işık, 2012).

Şekil 17. Tunceli İlinde plato alanları büyük ölçüde meşelerden oluşan orman örtüsü ile kaplıdır.

Ormanlar özellikle ilin iç ve kuzeydoğu kesimlerinde Tunceli merkez, Ovacık, Pülümür, Hozat ve Nazımiye ilçelerinde yoğunlaşır. İlin kuzey kesimlerindeki dağlık alanların 1800-2000 metreden daha yüksekteki sarp ve dik yamaçları iklim koşullarının etkisi ile orman yetişmesine uygun olmayıp, alpin çayır alanlarına karşılık gelir. Kuzeydeki Munzur ve Bağırpaşa dağlarının güney yamaçlarında, 1800 metreden daha düşük yükseltiye sahip alanlarda yer yer meşe topluluklarına rastlanır. Karaoğlan ve Karasakal dağlarını birbirinden ayıran sırtlar genellikle meşe ormanlarıyla kaplıdır. Vadi içlerinde ve akarsu boylarında meşe ağaçlarının yanı sıra ardıç, gürgen, dişbudak, akağaç, söğüt, kavak ve çınar ağaçları bulunur. Güneydeki platolar kısa boylu çayır veya ormanların tahribatı sonucunda gelişen antropojen steplerin dağılış alanlarına karşılık gelir. Keban Baraj Gölü'ne yakın kesimlerde yer yer bodur meşeliklere rastlanmaktadır. Dağların yüksek kesimleri ile plato alanlarında dağılış gösteren doğal çayırlar, ilin ekonomisinde önemli yere sahip olan hayvancılık için son derece değerlidir. İlin kuzeybatı, batı ve güney kesimleri büyük ölçüde step alanlarına karşılık gelir.

Türkiye florası kayıtlarına göre Tunceli İli, 62 familya, 259 cinse ait 597 taksona sahiptir. Bunların 173'ü endemik tür olarak kayıt altına alınmıştır. İlde Munzur Vadisi Milli Parkı zengin florası ile dikkat çeker. Yıldırım'ın (1995) Munzur Dağları'nın florasını araştırdığı çalışmanın sonuçlarına göre 1407 tür, 75 alt tür ve 36 varyete olmak üzere toplam 1518 takson tespit edilmiştir. Munzur Dağları'nda bilinen endemik türlerden bazıları Tunceli sarımsağı (*Allium tuncelianum*), Çançiçeği, Erzincan kirazı, Bindemir keklikotu, Munzur kekiği, Munzur Dügün çiçeği, Dağçayı, Munzur Dağı oltuotu ve Menekşe sayılabilir.

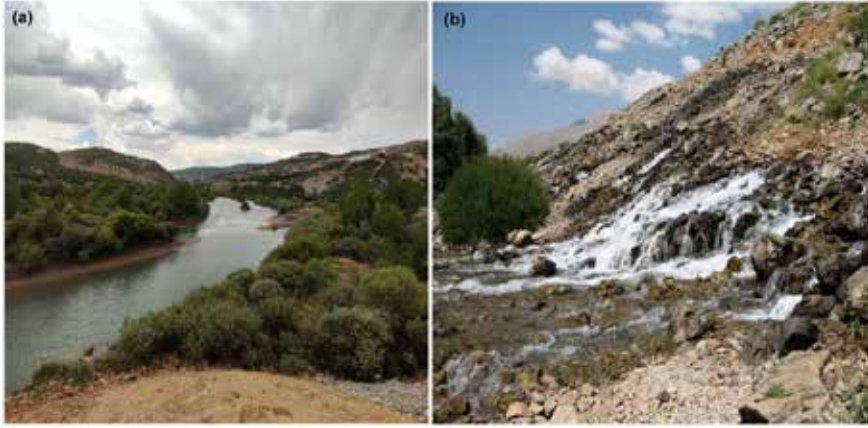
Şekil 18. Tunceli ili bitki örtüsü haritası (CORINE 2018'den düzenlenerek oluşturulmuştur).

Tablo 5. Tunceli İli bitki örtüsünün alansal dağılışı.

Bitki Örtüsü	Alan (km ²)	Oran (%)
Meşe	1554,4	20,4
Karaçam	1,3	0,1
Karışık orman	32,1	0,4
Fundalık	1135,2	14,9
Çayır	1459,2	19,2
Step	3181,2	41,7
Su yüzeyleri	250,1	3,3
Toplam	7613,5	100

Hidrografik Özellikler

Arazi yapısı ve iklim özelliklerine bağlı olarak Tunceli İli yeraltı ve yerüstü su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Kar erimeleri, ilkbahar yağışları ve karstik kaynaklarla beslenen akarsuların su taşıma kapasiteleri yüksektir. İldeki yerüstü sularının yıllık ortalama akış miktarı 3112 hm³/yıl, yeraltı suyu yıllık ortalama akış miktarı 2,20 hm³/yıl, yerüstü ve yer altı sularının toplam yıllık ortalama akış miktarı 3114 hm³/yıl civarındadır. İlin en önemli akarsuları, Munzur Suyu, Mercan Deresi, Pülümür Çayı, Tahar Çayı, Singeç Çayı, Havaçor Çayı, Karolar Çayı ve Büyükdere'dir. Tunceli topraklarından doğan irili ufaklı akarsular Karasu ve Murat ırmaklarını besler (Şekil 19, 20). Karasu Irmağı kuzeybatıda Erzincan İli ile, Peri Suyu da güneydoğuda Bingöl İli ile doğal sınır oluşturur.

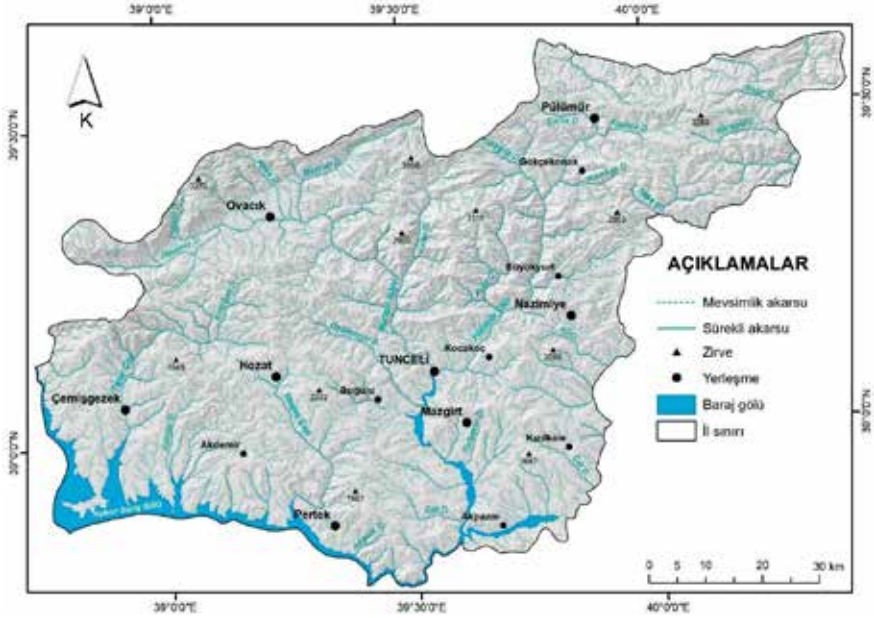
Şekil 19. a) Pülümür Çayı vadisi, b) Munzur Gözeleri.

Ovacık İlçesi'nin kuzeyinde Ziyaret Tepesi'nin eteklerinden doğan Munzur Suyu, Ovacık Ovası'nı D-B doğrultusunda baştanbaşa kat ederek geçer, il merkezinde Pülümür Suyu ile birleştikten sonra güneye doğru yönelir ve Uzunçayır Baraj Gölü'ne dökülür. Yaklaşık olarak 144 km uzunluğa sahip Munzur Suyu'nun en önemli kolları Havaçor, Mamuşağı, Şamuşağı, Kabaşağı, Nanikuşağı, Haçılı, Mercan, Merho, Kalan dereleridir. Munzur Suyu su yüzeyi 7,93 km², yağış alanı 1669 km²'dir. 1963-2011 yılları arasında yapılan akım gözlemlerine göre akarsuyun ortalama akım

değeri 53,27 m³/sn'dir. Gözlem süresinde anlık en çok akım 10.04.1980 tarihinde 670 m³/sn, anlık en az akım da 06.02.1992 tarihinde 7,96 m³/sn olarak ölçülmüştür. Pülümür Çayı, ilin kuzeyinde Avcı Dağları'nın eteklerinde doğar, Aşhirik, Dereova, Yastık, Kutu ve Çukur derelerinin sularını toplayarak il merkezinde Munzur Suyu'na katılır. Derin ve dik vadiler oluşturarak akan Pülümür Çayı'nın su yüzeyi 5,69 km², yağış alanı 1374 km²'dir. 1977-2009 yılları arasında yapılan akım gözlemlerine göre akarsuyun ortalama akım değeri 31,11 m³/sn'dir. Gözlem süresinde anlık en çok akım 10.04.1980 tarihinde 662 m³/sn, anlık en az akım da 06.02.1992 tarihinde 5,64 m³/sn olarak ölçülmüştür. Çemişgezek'in kuzeyindeki yüksek plato alanlarından sularını alan Tahar (Tağar) Çayı Çemişgezek ilçe merkezinin batısından geçerek Keban Baraj Gölü'ne dökülür. Tahar Çayı'nın su yüzeyi 1,59 km²'dir.

İlde Munzur, Mercan ve Bağırpaşa dağlarının üzerindeki küçük buzul gölleri (Karagöl, Kaçgöl, Şergölü, Dilincik Gölü, Çimli Gölü, Mercan Gölleri, Katır Gölleri ve Buyerbaba Gölü) dışında doğal göl bulunmamaktadır. Tunceli'de Keban ve Uzunçayır baraj gölleri en önemli yapay göllerdir.

Dağlık alanlarda ve yüksek kesimlerde geçirimli yapıdaki yüzeye düşen yağışlar yer altına sızarak yer altı sularını besler. Yüksek kesimlerden eğim doğrultusunda Keban Baraj Gölü'ne doğru akış gösteren yeraltı sularının bir kısmı yamaçlardan kaynak suları şeklinde yüzeye çıkar. Akarsuları besleyen bu kaynak suları genellikle fay hatları boyunca görülür. Tektonik hatlarla kaynak suları arasındaki yakın ilişki en belirgin olarak Ovacık Fayı çevresinde görülmektedir. Munzur kaynaklarının Ovacık Fayı boyunca diziliş göstermesi bu kaynakların oluşumunda tektoniğin etkisini açıklar. Bununla birlikte kaynakların debilerinin yüksek olması, beslenme alanındaki litolojinin karstik yapıda olması ile ilişkilidir. Munzur kaynaklarının debileri yıl içerisindeki düşen yağışa bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte en yüksek akım kar erimelerine bağlı olarak beslenmenin arttığı Mayıs-Haziran aylarında görülür (Çılğın, 2018).

Şekil 20. Tunceli İli hidrografya haritası.

Sonuç

Bu çalışmada Tunceli İli'nin fiziki coğrafya özellikleri genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. İlin önemli yapısal unsurlarını Paleozoyik döneme ait metamorfik kalker ve şistlerdeki kıvrım ve kırıklı yapılar, Mesozoyik döneme ait birimlerde görülen bindirmeler ve blok faylanmalar, Eosen ve Miyosen sedimanter kayalarındaki kıvrımlar, Ovacık, Pülümür ve Nazimiye fayları ile lokal bazı küçük faylar oluşturmaktadır. Kuzey Anadolu Fayı (KAF) ile Doğu Anadolu Fayı (DAF)'nın kesiştiği Karlıova-Varto'ya oldukça yakın bir konumda bulunan Tunceli, deprem açısından oldukça riskli bir alanda yer alır. İlin bünyesindeki ve çevresindeki aktif fay zonları üzerinde zaman zaman meydana gelen depremlerde can kayıpları ve maddi zararlar oluşmuştur. Deprem dışında kütle hareketleri, çığ, sel ve taşkınlar fiziki coğrafya özelliklerinden kaynaklanan başlıca doğal sorunlar olarak ortaya çıkar. Ortalama eğim değeri %37,1 olan Tunceli İli, sırasıyla Türkiye, Doğu Anadolu Bölgesi ve Hakkâri Bölümü'nden daha yüksek ortalama eğim değerine sahiptir. En düşük yükselti değerinin 782 m, en yüksek yükselti değerinin de 3365 m olduğu ilde ortalama yükselti 1609,7 m'dir. Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin ortalama yükseltisi dikkate alındığında ilin ortalama yükseltisinin oldukça yüksek olduğu görülür. Tunceli İli'nde düz alanlar il toplam alanı içerisinde %0,9'luk oran ile en düşük paya sahiptir. İl topraklarının %11,5'ini kuzey, %10,3'ünü kuzeydoğu, %11,3'ünü doğu, %12,9'unu güneydoğu, %15,2'sini güney,

%12,9'unu güneybatı, %10,9'unu batı, %10,8'ini kuzeybatı bakıları oluşturmaktadır. İldeki hâkim bakı güneydir. Dağlar, platolar, vadiler, ova/havzalar ildeki başlıca morfolojik üniteleri oluşturur.

Karasal iklimin etki sahasında bulunan araştırma alanında iklim özellikleri yüzey şekillerine bağlı olarak farklılık gösterir. İlde güneyden kuzeye gidildikçe yükselti artar, sıcaklık değerleri düşer. Yağış değerleri ise batıdan doğuya doğru gidildikçe artar. Tunceli il toprakları, kahverengi topraklar, kireçsiz kahverengi topraklar, kahverengi orman toprakları, kireçsiz kahverengi orman toprakları, bazaltik topraklar, alüvyal topraklar ve kolüvyal topraklar olmak üzere 7 farklı grupta toplanmıştır. Toprakların dağılışında litoloji, jeomorfoloji, iklim ve bitki örtüsü gibi coğrafi faktörler önemli rol oynar. İl topraklarında en geniş alanlı dağılış %25,4'lik pay ile kahverengi orman topraklarına aittir. Tunceli İli'nde iklim farklılıkları ve zengin su kaynakları zengin bitki örtüsünün oluşmasına etki etmiştir. İl toplam arazisinin %20,4'lük kısmını meşe, %0,1'lik kısmını karaçam, %0,4'lük kısmını karışık ormanlar, %14,9'luk kısmını fundalık, %19,2'lük kısmını çayır, %41,7'lik kısmı da step oluşturur. İlin en önemli akarsuları, Munzur Suyu, Mercan Deresi, Pülümür Çayı, Tahar Çayı, Singeç Çayı, Havaçor Çayı, Karolar Çayı ve Büyükdere'dir. İlin en önemli akarsuyu olan Munzur Çayı, Munzur Suyu ve Pülümür Çayı ile birlikte oldukça geniş bir alanın sularını drene eder.

İlde fiziki coğrafya özelliklerinin ayrıntılı şekilde araştırılması hem doğal afetlerin neden olacağı kayıpları ve zararları azaltacak hem de ilde yapılacak plan ve projelerin başarılı şekilde yürütülmesine katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte ilin sahip olduğu zengin su kaynakları ve bitki örtüsü ilin ekonomik gelişimine katkı sağlayacak potansiyel doğal kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Bundan sonraki süreçte bahsi geçen doğal kaynakların iyi bir planlama ile sürdürülebilir şekilde ekonomiye kazandırılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- AFAD (2021) Tunceli ve Çevresinde 1900-2021 Yılları Arasında Meydana Gelmiş Olan $M \geq 4.0$ Depremler. <https://deprem.afad.gov.tr/event-instrumental>
- Arpat, E. ve Şaroğlu, F. (1975) Türkiye'deki Bazı Önemli Genç Tektonik Olaylar. Bull. Geol. Soc. Turkey 18, 91-101.
- Atalay, İ. (1994) Türkiye Vegetasyon Coğrafyası. Ege Üniversitesi Basımevi, 1.Baskı, ISBN: 975-95527-8-7, Bornova, İzmir.
- Atalay, İ. (2006) Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası. Meta basım Matbaası, İzmir.
- Bayrakdar, C. ve Özdemir, H. (2010) Kaçkar Dağı'nda Bakı Faktörünün Glasiyal ve Periglasiyal Topografya Gelişimi Üzerindeki Etkisi. Türk Coğrafya Dergisi, 54: 1-13.
- Bilgin, T. (1972) Munzur Dağları Doğu Kısmının Glasiyal ve Periglasiyal Morfolojisi. İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1757, İstanbul.
- CORINE (2018) <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018>
- Çelik, M. A., Kopar, İ. ve Bayram, H. (2018) Doğu Anadolu Bölgesi'nin Mevsimlik Kuraklık Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(3): 1741-1761.
- Çılğın, Z. (2006) Ovacık Ovası (Tunceli) ve Çevresinin Jeomorfolojisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Çılğın, Z. (2018) Munzur Kaynak Sularının (Ovacık, Tunceli) Hidroğrafyası. Sosyal Bilimler Yönetim ve Çevre (183-203), Akademisyen Yayınevi.
- DPT (2017) İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara.
- Elibüyük, M. ve Yılmaz, E. (2010) Türkiye'nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamakları ve Eğitim Grupları. Coğrafi Bilimler Dergisi, 8(1): 27-55.
- Emre, Ö., Duman, T.Y., Özalp, S., Elmacı, H., Olgun, Ş. ve Şaroğlu, F. (2013) Açıklamalı Türkiye Diri Fay Haritası. Ölçek 1:1.250.000, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Özel Yayın Serisi-30, Ankara, Türkiye. ISBN: 978-605-5310-56-1.
- Esen, F. (2021a) Jeomorfolojik Özelliklerin Tunceli Şehrinin Gelişimine Etkileri (1984-2020). Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi, 2021 (7): 109-131.
- Esen, F. (2021b) Tunceli Şehri Yer Seçiminin Jeolojik ve Jeomorfolojik Kökenli Riskler Açısından Değerlendirilmesi. III. Uluslararası Coğrafya Kongresi (UCEK-2021) 14-17 Ekim, Sivas.
- Esen, F. (2022) Tunceli İklim Parametrelerine Ait Zaman Serilerinin Farklı İstatistiksel Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. Türk Coğrafya Dergisi, 81: 7-22 <https://doi.org/10.17211/tcd.1151639>
- Erinç, S. (1953) Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 572, İstanbul.

- KHGM (2001) 1/100000 Ölçekli Tunceli İli Arazi Varlığı. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara
- Kaypak, B. ve Eyidogan, H. (2003) One-Dimensional Crustal Structural of the Erzincan Basin, Eastern Turkey and Relocations of the 1992 Erzincan Earthquake (Ms=6.8) Aftershock Sequence, Physics of the Earth and Planetary Interiors, 151 (2005) 1-20.
- Kraus, C.E. (1958) Doğu Anadolu Orojenleri ve Bunların Şaryaj Mesafeleri, MTA Dergisi, Sayı:51. Ankara.
- Işık, Y. (2012). Bir Tutam Tunceli. Anıt Matbaa, Ankara.
- Mater, B., 1998. Toprak Coğrafyası. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- MGM (2021) 1965-2020 Yılları Arasındaki Dönemde Kayıt Altına Alınmış Tunceli Meteoroloji İstasyonu'na Ait İklim Verileri. Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özgül, N. (1981) Munzur Dağları'nın Jeolojisi. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Rapor No.6995.
- Özşahin, E. ve Eroğlu, İ. (2018) Trakya Yarımadası'nın Jeomorfometrik Özellikleri. Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi, 2018 (1): 87-98.
- Sançar, T., Zabcı, C., Karabacak, V., Akçar, N., Yazıcı, M., Akyüz, H.S., Önal, A.Ö., Ivy-Ochs, S., Christl, M. ve Vockenhuber, C. (2017) Malatya Fayı (Malatya-Ovacık Fay Zonu)'nın Paleosismolojisi ve Deformasyon Özellikleri. ATAG21 Aktif Tektonik Araştırma Grubu Çalıştayı, 21-28 Ekim 2017, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Şaroğlu, F. ve Güner, Y. (1987) Doğu Anadolu'da Kuvaterner Volkanizması ve Jeotermal Enerji Açısından Önemi. Türkiye 7. Petrol Kongresi Bildirileri Kitabı, 371-383.
- Şengör, A. M. C. ve Yılmaz, Y. (1983) Türkiye'de Tetis'in Evrimi Levha Tektoniği Açısından Bir Yaklaşım. T.J.K. Yerbilimleri Özel Dizisi, 1, 1-75, Ankara.
- Tarhan, N. (1997) 1/100000 Ölçekli Açınsama Nitelikli Türkiye Jeoloji Haritaları, Erzurum J 42 ve J 43 Paftaları. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara
- TUİK (2021) 2021 Yılı Tunceli İli Nüfus Verileri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?k-n=95&locale=tr>
- Westaway, R. ve Arger, J. (2001) Kinematics of the Malatya-Ovacık Fault Zone (Abstract). Geodinamica Acta, 14,103-131.
- WorldClim. (2020). Global climate and weather data. <https://www.worldclim.org/data/index.html>
- Yazıcı, M., Zabcı, C., Natalin, B., Sançar, T. ve Akyüz, H. S. (2017) Anadolu'nun İç Deformasyon Ürünü 'Ovacık Fayı': Palaeosismoloji ve Tektonik Jeomorfolojisi Hakkında Bulgular. ATAG21 Aktif Tektonik Araştırma Grubu Çalıştayı, 21-28 Ekim 2017, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Yıldırım, S. (1995) Flora of Munzur Daglari (Erzincan-Tunceli). Ot Sistematik Botanik Dergisi, 2(1): 1-78.

BÖLÜM 28

LİDER MESAFESİNİN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİNE, MOTİVASYONUNA VE PERFORMANSINA ETKİSİ: BİR HAVAYOLU ŞİRKETİ ÖRNEĞİ*

Orhan Birdal¹

Tuğba Yaşin²

1 Dr., Türk Hava Yolları A.O., ORCID: 0000-0003-3126-3199

2 Dr. Öğrt. Üyesi Tuğba Yaşin Türk Hava Kurumu Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7298-6735

*Bu çalışma Orhan Birdal'ın aynı isimli tez çalışmasından üretilmiştir

1. Giriş

20. Yüzyıl ile başlayan havacılık serüveni, geride bıraktığımız yüz yılı aşkın sürede baş döndürücü bir hızla büyümesini ve gelişmesini sürdürerek tüm insanlığı etkisi altına almıştır. Daha fazla seyahat etme arzusu ve global ticaretin artmasıyla birlikte bugün insanlığın kullandığı taşımacılık türleri arasında en önemli sırayı, sahip olduğu zaman avantajıyla, Havayolu taşımacılığı almıştır.

Havacılık sektörü aynı zamanda ekonominin de en önemli itici güçlerindenidir. Türkiye, hava ulaşımında çok önemli bir kavşak noktasıdır. Sahip olduğu coğrafi avantajla, dünyada havayolu ulaşımına talebin en çok arttığı bölgede bulunmaktadır.

Yetişmiş insan gücünün çok önemli olduğu havacılık sektöründe, Liderlik kavramı ile Lider-İzleyen ilişkileri ve bunlar arasındaki mesafelerin yanısıra, bu mesafelerin, çalışanların iş tatminlerine, motivasyonlarına ve iş performanslarına yansımaları oldukça merak edilen konulardır.

Bu çalışmanın amacı; Lider Mesafesinin, küresel anlamda faaliyet gösteren havacılık şirketlerinde çalışanların iş tatminlerine, motivasyonlarına ve performanslarına olan etkisini ortaya çıkarmaktır.

Lider Mesafesi, Liderin izleyenleri ile kurduğu ilişkinin ve iletişimin kalitesini belirleyen lider-izleyen arasındaki etkileşime yol açan davranış biçimlerini ifade eden genel bir kavramdır (Antonakis ve Atwater, 2002, s. 673-704).

İş Tatmini, Kişilerin çalıştıkları iş ortamından ve yaptıkları işten haz duyarak, bu memnuniyetlerinin iş performanslarına ve sosyal hayatlarına yansımalarını ifade eden bir kavramdır (Karatepe ve diğerleri,2006).

Motivasyon, Kişileri belirli bir hedefe ulaşabilmek için öz iradeleriyle harekete geçiren itici bir güçtür (Tutar, 2014, s. 57-58).

Performans ise, bir insanın yapmış olduğu iş veya faaliyetle ilgili olarak belirli bir zaman diliminde en üst seviyede başarısını ortaya koyabildiği, ölçülebilen bir eylemdir. (Schuler, 1995)

Yapılan tez çalışmasında yukarıda anılan kavramların kuramsal alt yapıları incelenmiş ve aralarındaki ilişkilere açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır. Araştırma, söz konusu kavramları ilk olarak bir bütün olarak ele alması ve popüler bir alan olmasına rağmen havacılık sektörünün daha önce bu çapta bir araştırmaya konu olmaması bakımından önemlidir. Aynı zamanda bu araştırma lider-izleyen mesafesi ile, iş tatmini, motivasyon ve performans kavramlarını bir arada ele alması bakımından da literatürdeki çalışmalara farklı bir boyut kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma ile, lider mesafesinin çalışanlar üzerindeki etkisi ile, farklı değişkenlerin bir-

birleriyle arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişki, derinlemesine incelenerek bu konuda literatüre katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde, değişkenlerin kuramsal alt yapıları ayrı başlıklar altında incelenmiş ve anlatılmıştır. İkinci bölümde, dünyada ve Türkiye’de havacılık sektörü incelenerek yapısı ve özellikleri ile genel durumu ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde, değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Dördüncü bölümde, yapılan anket neticesinde ortaya çıkan sonuçların, söz konusu değişkenleri de içerisine alacak şekilde üzerinde çalışılan yapısal eşitlik modeli sınanmıştır. Beşinci bölümde ise, uygulanan model sayesinde elde edilen bulgular ortaya konulmuş ve tartışılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Lider Mesafesi

Günümüz organizasyonlarında ölçeklerine göre değişiklik gösterebilecek yönetim yapıları vardır. Yönetim yapıları içerisinde yer alan lider ve bu lidere bağlı olarak çalışan izleyenler arasında, sadece fiziksel olarak açıklanamayacak görünebilir veya görünemez bir mesafe vardır. Lider mesafesi olarak da adlandırılan bu mesafe organizasyonel yapıya göre değişiklik gösterebildiği gibi liderin özelliklerine göre de değişiklik gösterebilir.

Lider ile izleyen arasındaki mesafe veya bir toplumu meydana getiren bireyler arasındaki mesafe, kimi zaman bireylerin isteyerek ve bilinçli hareketleriyle kimi zaman da bilinçsiz davranışlarla oluşturdukları mesafelerdir. Toplum içerisinde farklı değişkenlerin etkisiyle gelişen toplum üyeleri, farkında olmadan bir mesafe psikolojisi geliştirmektedirler. Gelişen psikoloji ile birlikte sosyal, fiziksel ve etkileşimsel mesafeler de gelişmektedir (Antonakis ve Atwater, 2002, s. 673-704) .

Antonakis ve Atwater (2002) tarafından yapılan çalışmalar ile (Shamir ve diğerleri,1993) tarafından yapılan çalışmalar birleştirilerek Lider Mesafesi; Fiziksel, İlişkisel ve Sosyal mesafe olarak sıralanmıştır.

2.1.1. Fiziksel Mesafe

Adından da anlaşılacağı üzere lider ile takipçileri arasında var olan fiziksel mesafeden kaynaklı gelişen lider-izleyen mesafesine fiziksel mesafe denmektedir. Genelde fiziksel mesafe, takipçilerin liderlerinden veya liderlerin takipçilerinden ne kadar uzakta veya ne kadar yakında oldukları şeklinde tanımlanır.

Fiziksel ayrılığın çalışan üzerinde etkiyi azalttığı, sosyal etkileşimi engellediği ve hareketsizlik algılarına neden olduğu için fiziksel yakınlık organizasyonların başarısında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Antonakis ve Atwater, 2002, s. 673-704).

Temelde lider ve takipçileri arasında fiziksel olarak kurulan mesafe organizasyon içerisindeki iş verimliliğini ve buna bağlı başarı kriterlerini sağlamada önemli bir faktördür. Çünkü fiziksel mesafenin azalması ile birlikte takipçilerin daha iyi takip edilmesi, geri bildirimlerinin daha hızlı verilmesi ve en önemlisi arada ki fiziksel iletişim sayesinde liderin takipçilerin duygularına dokunabilmesi ile pozitif bir lider-takipçi mesafesi oluşmuş olur. Bu sebeple havacılık sektörü gibi ekip çalışmasının önemli olduğu organizasyonlarda fiziki mesafelerin en aza indirgenmesi verimliliği artıracaktır.

2.1.2. İlişkisel Mesafe

Günümüz dünyasında çalışan insanların hayatlarında iş ilişkileri ve deneyimleri önemli yer tutmaktadır. Zaman içerisinde iş arkadaşları ve özellikle liderleri ile geliştirdikleri ilişkiler sebebiyle görece olarak uzak veya yakın olarak değerlendirilebilecek mesafeler oluşmaktadır. Lider gözünden bakıldığı zamanda aynı şekilde her bir çalışanı ile ortak ve ayrı yanların etkileriyle kurdukları bir ilişki ve bu ilişkiden doğan bir mesafe oluşmaktadır. Takipçileri ile belirli bir seviyenin üzerinde sağlıklı ilişki kuramayan liderlerin başarılı olması pek söz konusu değildir. Liderler geliştirmiş oldukları ilişkiler sayesinde karşılıklarına çıkan problemlere karşı doğru aksiyonlar geliştirme fırsatı bulmaktadırlar. Bu sayede kurmuş oldukları ilişki onların problemleri çözmesini sağlamış olur (Napier ve Ferris,1993).

2.1.3. Sosyal Mesafe

Lider ve takipçileri arasındaki sosyal mesafenin oluşmasında en önemli etken, lider ve izleyenlerin kişisel olarak paylaşmış oldukları değerlerle alakalıdır. Bu paylaşımların nicel ve nitel miktarının artmasına bağlı olarak aralarındaki sosyal mesafe de yakınlaşmış veya uzaklaşmış olur. Bireylerin toplum içerisinde ait oldukları görünür veya görünmez sosyal sınıflar bu mesafeyi belirlemede önemli etkidir. Özellikle takipçilerin gözünde kendi sosyal sınıfından bir liderinin olması, tüm maddi bağların yanında onların liderleri ile olan manevi bağlarını da kuvvetlendirilir, bu durumda aralarındaki sosyal mesafe daha fazla yaklaşabilir. Karizmatik liderlik kavramında ise, sosyal mesafe konusunda liderlerin izleyenleri ile arasındaki mesafenin çok veya az olmasından bağımsız olarak, eğer karizmatik liderlik imajı izleyenlere sergileniyorsa, izleyenlerin gözünde liderleri ile bir bağ kendiliğinden oluşmuş olur. Bu da sosyal mesafe fazla bile olsa, liderin izleyenleri ile olan ilişkisini oturttuğu sağlam temelden dolayı onlarla bir bağ kurabilmesine imkân sağlamış olduğunu ifade eder (Shamir ve diğerleri, 1993).

2.2. İş Tatmini

İş tatmini tanımlaması yapılırken genel olarak çalışanların işleri için olumlu ya da olumsuz hissettikleri duyguların toplamı tanımı yapılabilir. Tatmin kelimesi üzerinden gidilirse kişilerin arzularının ve ihtiyaçlarının karşılanması durumunda, karşılanan yöntem ile ortaya çıkmış olan hislerdir. Bu bağlamda iş tatmini, kişilerin işleri vasıtasıyla elde ettikleri kazanımlar sonucu hissettikleri tatmin olma duygusunu anlatmaktadır (Karatepe ve diğerleri,2006).

İş tatmini, çalışanların işlerine karşı hissettikleri olumlu ya da olumsuz duygulardır.” İş”, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir ücret karşılığında ortaya çıkan mal veya hizmet üretme çabalarının tamamını ifade eden bir kavramdır. “Tatmin” ise, kişilerin isteklerinin ve ihtiyaçlarının karşılandığı durumlarda ortaya çıkan duyguyu ifade eden bir kavramdır.

İş tatminini oluşturan faktörler, aynı zamanda çalışanlarda tatmin veya tatminsizlik durumunu da ortaya çıkaracaktır. Yapılan iş, çalışanların isteklerini ne derece karşılırsa işten duyulan tatmin seviyesi de o derece artış gösterecektir. Aksi takdirde ise, iş tatmin seviyesinde azalma görülebilecektir (Demir, s. 147,148).

Çalışanların işlerinden ve iş ortamından birtakım beklentileri vardır. Bu beklentilerinin arzu edilen seviyede karşılanmadığı duygusuna kapılmaları halinde de iş tatminsizliği kendisini göstermektedir. İş tatminsizliği çalışanların iş verimliliğinin ve işe bağlılığının azalmasına sebep olduğu gibi, bu durumdan aynı zamanda izleyenin sağlık durumu da olumsuz etkilenmektedir. Yapılan araştırmalarda iş tatmin düzeyi düşük izleyenlerde, sinirsel ve duygusal çöküntülerin olduğu ve iş tatminsizliği ile sağlık sorunları arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir (Akıncı, 2002, s. 1-25).

İş tatminine etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda; ücret, güvenlik, terfi, liderlik, kararlara katılma, yönetim tarzı, rol açıklığı, farkına varılma, çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı, takdir edilme ve işin kendisi gibi faktörlerin, iş tatmini üzerinde önemli etkileri olduğu ortaya çıkmıştır.

2.3. MOTİVASYON

Motivasyon kavramı sözlükte çeşitli şekillerde açıklansa da bu çalışma kapsamında yapılabilecek en uygun tanımı, güdüleme veya isteklendirme olarak ifade edebiliriz. Temelinde liderin motivasyonu veya takipçisinin motivasyonu kavramları, görevleri ve organizasyon içerisindeki konumları dolayısıyla değişkenlik göstermektedir. Detaylandırmak gerekirse; lider motive olabilmek için organizasyon veya topluluk tarafından isteklendirilmesi, güdülendirilmesi gerekmektedir. Tutar'ın (2014) yaptığı

tanıma göre güdüleme, bir insanı bir amaç için harekete geçiren güçtür. Bunun ardından güdüleme hareketi kişileri istenilen amaca yönlendirici ve orada devamlı kılıcı niteliklere sahip olmalıdır (Tutar, 2014, s. 57-58) .

Motivasyonunu sağlamış bir lider amaçları doğrultusunda daha istekli ve dolayısıyla daha üretken çalışabilecektir. Bu sayede organizasyona en üst performansını yansıtıp başarılı olacaktır. Benzer şekilde liderin izleyenleri de çeşitli amaçlar doğrultusunda güdülendirildiklerinde, organizasyon için en iyi performanslarını sergileyerek organizasyona katkı sağlarlar.

2.4. PERFORMANS

Performans, bir kişinin, grubun veya bir teşebbüsün, amaçlanan hedefe ne kadar yaklaşabildiği veya hedefe ulaşma yönünde ne kadar başarılı olabildiğinin nicel ve nitel yolla anlatımı şeklinde ifade edilebilir (Tınaz, 1999, s. 389).

Performans, amaçlı ve planlı faaliyetler sonucunda ulaşılanı, nicel ve nitel olarak belirleyen bir kavram olup, mutlak ya da göreceli olarak ifade edilebilir. Verilen hizmetin etkinliği, yapılan üretimin verimliliği ile tasarrufa riayet edilmesi gibi hususlar da genel anlamda performansı tanımlamaktadır (Kubalı,1999,s.31-62).

Performans, çalışanın birim zamanda maksimum düzeyde ortaya çıkardığı ölçümlenebilir faaliyetidir. Ölçümlenebilir faaliyet aynı zamanda, yapılan faaliyetin ve performansın kayıt altına alınmasına ve gerektiğinde delil olarak kullanılabilmesine de imkân sağlar. Performans ölçümü, belirlenen zaman aralığında çalışanın ortaya koyduğu hizmet ya da üretimin daha önce yaptıkları ile kıyaslanması sonucunda bulunur. Elde edilen bu ölçüm değeri, çalışanın performans düzeyini belirleyerek onun ilerideki çalışma yaşamını veya çalışma tarzını değiştirebilecek sonuçlar doğurabilir. Performans ölçümü çalışana maksimum düzeyde bir çalışma dayatılması şeklinde algılanmamalıdır. Performans, çalışanların işlerini yaparken ne kadar üstün gayret ve çaba sarf ettiklerinin göstergesidir (Schuler, 1995).

Örgütlerin en önemli hedeflerinden birisi üyelerinden yüksek performans alabilmektir (Dalmış, 2021). Yüksek performans, başarı ile eş anlamlı olarak ifade edilir. Ancak yüksek performans veya başarı; kişisel, örgütsel ve çevresel birçok faktöre bağlıdır. Örneğin; konuşma, anlama, yazma gibi kişisel yetenekler ile kişinin bu yetenekleri ortaya koyma arzusu ile çalışma ortamı, yürütülen, politikalar ve kurumsal şartların da performans üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır (Bingöl, 2006) .

2.5. TÜRKİYE'DE HAVACILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI

Ulaşılabilirlik ve hız faktörünün önde olduğu hava ulaşımında Türkiye çok önemli bir kavşak noktasıdır. Türkiye aynı zamanda 1,59 milyar insanın yaşadığı, 39,3 trilyon ABD doları GSMH ve 7,6 trilyon ABD doları ticaret hacmine sahip ülkelere sadece 4 saat uçuş mesafesi uzaklığındadır (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2019).

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nden elde edilen verilere göre; 2021 sonu itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren 204 adet Hava Taşıma İşletmesi bulunmakta olup, bunlardan 10 adedi Hava Yolu İşletmesi, 40 adedi Hava Taksi İşletmesi, 86 adedi Genel Havacılık İşletmesi, 63 adedi Balon İşletmesi ve 5 adedi ise Çok hafif hava aracı işletmesidir. Ayrıca 124 adedi Bakım, 202 adedi de Eğitim hizmeti veren toplam 326 Bakım-Eğitim İşletmesi ile, 3 adedi A Grubu,10 adedi B Grubu, 25 adedi C grubunda olmak üzere toplam 38 adet Yer Hizmetleri Kuruluşu bulunmaktadır.2020 Yılında 28 adedi A Grubu, 289 adedi B grubunda olmak üzere toplam 317 adet olan Yetkili Acente Kuruluşu sayısı 2021 yılında 16 adet A grubu,81 adet B grubu olmak üzere 97'ye gerilemiştir.

2021 Yılı sonu itibariyle Türkiye genelinde 58 Havalimanı, 79 Heliport ve 12 adet iniş şeridi ile, Türk Sivil Havacılık tesciline kayıtlı 558 Uçak, 170 Hava Taksi, 458 Genel Havacılık, 370 Balon ve 11 adet çok hafif hava aracı (ultralight) olmak üzere toplam 1558 Hava Aracı bulunmaktadır (SHGM FR, 2021, s. 28,29).

2020 Yılında Türkiye Sivil Havacılık Sektöründeki 10 havayolu şirketinde bulunan 554 uçağın 523'ü Yolcu,31'i ise Kargo uçağıdır. Yolcu uçaklarının toplam koltuk kapasitesi 105.336, Kargo uçaklarının toplam kapasitesi ise 2.453.450 kg. dır.2021 Yılında toplam uçak sayısı 558'e, kargo kapasitesi ise,2.593.450kg.'a çıkmıştır (SHGM FR, 2021, s. 41).

Türkiye Sivil Havacılık Sektöründe 2019 yılında toplam 295.547 Personel istihdam edilmiştir. Havacılık faaliyetlerinden ise 27.06 Milyar USD Ciro elde edilmiştir. Ancak pandeminin de etkisiyle 2020 yılında istihdam edilen personel sayısı 245.876'ya, elde edilen ciro ise,14.26 Milyar USD seviyesine gerilemiştir (SHGM FR, 2021, s. 28). Türkiye'nin 2020 yıl sonu itibariyle 173 ülke ile İkili Havacılık Anlaşması bulunmaktadır (SHGM FR, 2021, s. 89).

2023 yılı sonu tahminlerine göre Türkiye geneli havalimanlarında toplam 266.427.648 yolcuya ve 2.450.707 uçak trafiğine hizmet verilecek olup, 2023 yılında yaklaşık 14.184.345.000.-TL satış hasılatı elde edilecektir (DHMI SR, 2020).

3. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

3.1. Lider Mesafesi-İş Tatmini İlişkisi

Liderin izleyenlere karşı takındığı tavır ve sergilediği davranış biçimi çalışanların iş tatmini seviyelerinin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Liderin takipçileri ile ölçülü ve ahenkli bir ilişki içerisinde bulunması onların, iş tatmin seviyelerinin oluşmasında önemli bir etkidir. Çalışanları destekleyici ve onların fikirlerine önem veren bir liderlik ile beraber benimsenen iletişimde açıklık politikası, çalışanların performansını ve iş tatminini de olumlu yönde etkileyecektir.

Bir organizasyonda liderlerin çalışanlara karşı gösterdiği tutum ve davranışların, çalışanlar üzerinde memnuniyet uyandırması, lider ile çalışanlar arasında açık bir iletişim kurulmasını da mümkün kılacak, böylece çalışanların işe bağlılıkları ve iş verimleri de artacaktır. Bunun aksine, liderlerinden memnun olmayan ve liderleriyle aralarındaki iletişim kanalları kapalı olan çalışanlar, yeterli iş tatmin seviyesini yakalamakta zorlanacaklardır. Çalışanlarını önemsemeyen bir liderlik yaklaşımı, lider ile çalışanlar arasında doğru ve etkili bir iletişim kurulmasını engelleyebileceği gibi, liderin çalışanlarını motive etmesine de mâni olacaktır (Yılmaz M. , 2011, s. 100).

Liderleriyle ilişkileri zayıf olan ve onlarla yeterince iletişim kuramayan takipçilerin iş tatmin düzeyleri ve organizasyona bağlılıkları da o denli zayıf olur (Maslyn ve Uhl Bien, 2001, s. 697). Dolayısıyla lider-İzleyen arasındaki mesafenin iş tatmini üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir.

3.2.Lider Mesafesi-Motivasyon İlişkisi

Organizasyonlarda motivasyon sorumluluğu, genellikle liderlerin üzerindedir. Liderlerin en önemli görevlerinden birisi de çalışanların bulunduğu ortamı, onların, kişisel gelişimlerini artırarak, performanslarını özgürce ortaya koymalarına imkân verecek bir duruma getirmektir (Simpson W. , 2001, s. 8).

Liderin motivasyon becerisi, günümüzde organizasyonlarda öncelikle dikkate alınan en önemli özelliklerden birisidir. Her lider, yönetimin temel işlevlerinden olan, çalışanlarını motive etme görevini yerine getirirken farklı yöntemler kullanabilir. Liderin seçmiş olduğu motivasyon araçları, bunları uygulama şekli ve sergilediği liderlik yaklaşımı, motivasyon sağlama sürecinde onun ne derece başarılı olacağını belirleyen unsurlardır (Baykal, 1978, s. 36).

Yöneticinin esas görevi, bir işletmedeki insan ve madde kaynaklarının en verimli şekilde ve işletme amaçları doğrultusunda kullanılmasını sağlamaktır. Bu bakımdan bir yöneticide, yönlendirme yeterliliğine ilişkin

bazı liderlik özelliklerinin de bulunması gerekmektedir. Bu özellikler;

- Liderin, izleyenlerinden daha yüksek kişilik özelliklerine sahip olması,
- İzleyenleri ile yeterli sıklıkta etkileşimde bulunması,
- Ortamın şartlarına göre hareket edebilmesi,
- Sahip olduğu gücü daima izleyenlerini çalışmaya motive edecek biçimde kullanması ve
- Çalışma ortamında izleyenlerin kararlara katılmasına imkân sağlaması, olarak sıralanabilir.

Konuyla ilgili yapılan çeşitli araştırma ve çalışmalar sonucunda ortak çıktı olarak, başarıyı takdir etme, çalışanlara değer verme ve saygı gösterme gibi liderlik özelliklerinin, çalışanların motivasyonunu etkilediği, ayrıca bu tarz liderlik özelliklerinin sürekli gösterilmesi durumunda iş motivasyonunun da aynı ölçüde artacağı ortaya konulmuştur.

Bütün bu araştırmalar ışığında yapılan çalışmada ikinci Hipotez olarak;

Sonuç olarak Lider-İzleyen arasındaki mesafenin motivasyon üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

3.3.Lider Mesafesi- Performans İlişkisi

Lider mesafesinin, çalışanların iş performansına da önemli etkisi bulunmaktadır. Kişinin çalışma ortamındaki davranışlarını belirleyen değişkenlerin esas alındığı bir modele göre, çalışanların performansını belirleyen birtakım değişkenler vardır. Bu değişkenler;

- İşe duyulan ilgi,
- İş ile beraber gelen gelişme ve terfi imkanları,
- Kişisel yetenek,
- Önceden belirlenmiş, başarı için ödül, başarısızlık için ceza kriterleri,
- İyi tanımlanmış hedefler,
- İş için gerekli olan kaynaklara ulaşabilme ve
- Yapılan faaliyetler ile ilgili geri bildirim alma yetkisidir (Baştürk, 2003, s. 70).

Organizasyonlarda görev alan kişilerin motivasyon seviyesi, liderin, çalışanların iş performansı üzerindeki etkisini belirleyen en önemli kriterdir. Lider etkisi aynı zamanda, organizasyonun başarı veya başarısızlığına

sebebin en önemli unsurların başında gelir (Akdemir, 2004, s. 77).

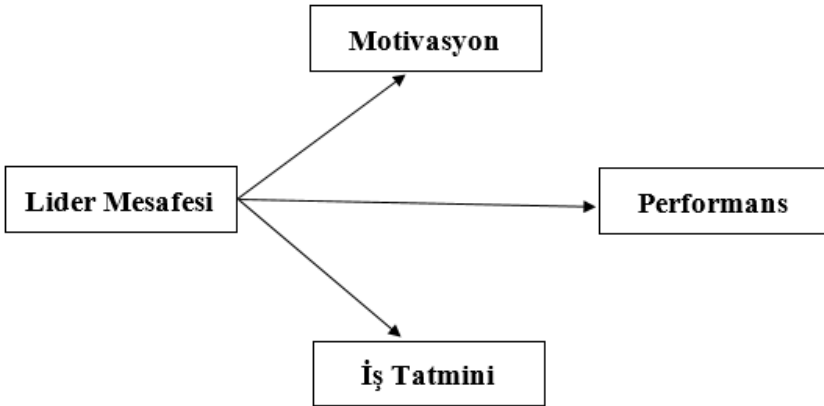
Bütün bu araştırmalar ışığında lider-izleyen arasındaki mesafenin performans üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir

4. -YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın, konusu ve amacı, önemi, sınırlılıkları ve metodolojisiyle ilgili bilgiler sunulmuştur. Bölümün sonunda da araştırma bulgularıyla ilgili bilgiler derlenmiştir. Araştırmanın bulguları kapsamında; katılımcıların demografik özellikleri, ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri, tanımlayıcı istatistikler ile araştırmanın yapısal eşitlik modeliyle test edilmesine ilişkin bulgular değerlendirilmiştir.

4.4. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli, yapılan literatür taraması sonucunda, araştırmalarda kullanılan değişkenler temel alınarak oluşturulmuştur. Buna göre; Asıl araştırma konumuz olan Lider Mesafesinin, Motivasyon, İş Tatmini ve Performans değişkenleri üzerinde ayrı ayrı etkisinin bulunduğu varsayımına uygun olarak oluşturulan model, Şekil 4-1'de gösterilmiştir.

Şekil 4-1 Araştırmanın Modeli

- H1: Lider-İzleyen arasındaki mesafe iş tatmini üzerinde etkilidir.
- H2: Lider-İzleyen arasındaki mesafe motivasyon üzerinde etkilidir.
- H3: Lider-İzleyen arasındaki mesafe performans üzerinde etkilidir.

4.6. Araştırmada KULLANILAN ÖLÇEKLER

Oluşturulan ölçüm modeli ile ölçeklerin; iç tutarlılıkları (güvenirlikleri) ile faktör yapılarının geçerliliği test edilmiştir. Güvenirliğinin tespitinde Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve faktör yapılarının

doğrulanması maksadıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır

4.6.1. İş Tatmini Ölçeği

Hackman ve Oldham (1975) tarafından geliştirilen 5 maddeli İş Özellikleri Anketi yazında iş tatminini ölçmekte en çok başvurulan ölçek olarak karşımıza bireylerdeki iş tatmini düşünüldüğünde çıkmaktadır.

Bu çalışmada iş tatmini Hackman ve Oldham (1985)'in geliştirdiği beş maddeli ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Bu ölçeğin Türkçeye uyarlaması Basım ve Şeşen (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir (Basım ve Şeşen, 2009). Ölçek Likert formatında hazırlanmıştır.

Bu çalışmada ölçeğin faktör yapısını doğrulamak maksadıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonuçları faktör yapısının doğrulandığını göstermektedir ($\chi^2=4.190$, $\chi^2/sd=1.048$, RMSEA= 0.011; GFI= 0.996; NFI= 0.997; CFI=1.000) (Meydan ve Şeşen, 2011). Ayrıca ölçeğin iç tutarlılık (güvenilirlik) katsayısı 0,867 olarak tespit edilmiş olup, Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği sağladığı belirlenmiştir.

4.6.2. Motivasyon Ölçeği

Motivasyon ölçeği Ateş ve İhtiyaroğlu (2019) tarafından öncelikle Ryan ve Deci 'nin (2000'a) motivasyon sınıflandırmasındaki üç boyutu kapsayan 35 soruluk madde havuzundan alınarak Türkçeye uyarlanmış motivasyon ölçeğinden, içsel motivasyon boyutu ele alınarak ölçülmüştür (Ateş ve İhtiyaroğlu, 2019), (Ryan ve Deci , 2000).

Bu çalışmada ölçeğin faktör yapısını doğrulamak maksadıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonuçları faktör yapısının doğrulandığını göstermektedir ($\chi^2=22.301$, $\chi^2/sd=2.027$, RMSEA= 0.050; GFI= 0.985; NFI= 0.986; CFI=0.993) (Meydan ve Şeşen, 2011). Ayrıca ölçeğin iç tutarlılık (güvenilirlik) katsayısı 0,901 olarak tespit edilmiştir.

4.6.3. Performans Ölçeği

Çalışan performansının ölçülmesi, Fuentes ve diğerleri (2004) ve Rahman ve Bullock (2005) tarafından geliştirilen ölçek kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ölçek 5'li Likert formatında hazırlanmış olup, Ölçeğin geçerliliği Şehitoğlu (2010) tarafından yapılan faktör analizi ile sınanmıştır. Bu analiz sonucunda ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir (Rahman ve Bullock, 2005), (Şehitoğlu, 2010).

Bu çalışmada ölçeğin faktör yapısını doğrulamak maksadıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonuçları faktör yapısının doğrulandığını göstermektedir ($\chi^2=1.465$, $\chi^2/sd=1.465$, RMSEA= 0.034; GFI= 0.998; NFI= 0.999; CFI=1.000) (Meydan ve Şeşen, 2011). Ayrıca ölçeğin iç tutarlılık (güvenilirlik) katsayısı 0,927 olarak tespit edilmiştir.

4.6.4. Lider- İzleyen Mesafesi Ölçeği

Lider- izleyen mesafesi ölçeği Meydan ve Yaşın (2021) tarafından Torres ve Bligh (2012) ile Antonakis ve Atwater (2002)'in lider uzaklığı kuramı üzerine kurgulanmış ve daha önce kullanılmış ölçeklerdeki soruların adapte edilmesi ve Türkçeye uyarlanması ile oluşturulmuştur. Yapılan ölçek geçerleme çalışmasında, ölçeğin üç boyutlu yapısı tespit edilmiş olup geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonucunda tatminkâr sonuçlara ulaşılmıştır (Meydan ve Yaşın, 2021).

Bu çalışmada ölçeğin faktör yapısını doğrulamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonuçları faktör yapısının doğrulandığını göstermektedir ($\chi^2=144.405$, $\chi^2/sd=5.157$, RMSEA= 0.100; GFI= 0.936; NFI= 0.928; CFI= 0.941) (Meydan ve Şeşen, 2011). Ayrıca ölçeğin iç tutarlılık (güvenilirlik) katsayısı 0,752 olarak tespit edilmiştir.

4.7. Örneklem Süreci

Araştırmanın evrenini, Merkezi İstanbul'da bulunan ve dünyanın farklı şehirlerinde çeşitli düzeylerde Türk ve yabancı çalışanları olan bir havayolu şirketinin, merkez ve taşra teşkilatlarının operasyon birimlerinde görev yapanlar teşkil etmektedir.

Örneklem evreni, kendilerine anket formu gönderilenlerin 1276 'sı yönetici (Şef ve Üzeri),3359'u da şef altı pozisyonlarında görev yapan olmak üzere toplam 4635 kişidir. Gönderilen anket formlarını farklı pozisyonlardaki 417 çalışan cevaplamıştır.

Gerekli örneklem büyüklüğünü tespit edebilmek için Gürbüz ve Şahin (2014)'in Barlett, Kortlik ve Higgins (2001)'ten aktardığı "Nicel Değişkenli Araştırmalar İçin Örneklem Hesaplama Formülü" kullanılmıştır. Örnek büyüklüğü %95 güven düzeyinde 384 olarak hesaplanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2014, s. 125), (Bartlett ve diğerleri, 2001, s. 46).

4.9. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak, kapalı uçlu soruların yer aldığı ve soruların önceden hazırlandığı anket yöntemi kullanılmıştır. Veri toplamak için kullanılan anket formu EK'te sunulmuştur. Anket 4 bölümden ve 34 ifadeden oluşturulmuştur.

Araştırma için veriler toplanmadan önce; 50 kişiye pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonuçlarına göre ölçekte bir problem olmadığı tespit edilmiştir. Pilot uygulama sonuçlarıyla birlikte kullanılabilir 413 katılımcı verisi elde edilmiştir. Katılımcılara, ihtimale dayalı olmayan örneklem tekniklerinden kolayda örneklem ile ulaşılmıştır. Araştırma verileri 01 Ağustos 2021-31 Ağustos 2021 tarihleri arasında toplanmıştır.

4.10. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) AMOS istatistik programı kullanılarak yapısal eşitlik modeli sınanmıştır. Yapısal eşitlik modelleri özellikle bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında çoklu ilişkilerin bulunduğu araştırmalarda temel yöntem olarak kabul edilmektedir (Şimşek Ö. , 2007, s. 12), (Bayram, 2010, s. 48). Yapısal eşitlik modellerinin temel amacı, kuramsal olarak oluşturulan teorik bir modelin elde edilen verilerle istatistiksel olarak test edilmesi ve teori ile araştırma bulgularının ne kadar uyduğunun belirlenmesidir.

4.11. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları kapsamında; katılımcıların demografik özellikleri, ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri, tanımlayıcı istatistikler ve araştırmanın yapısal eşitlik modeliyle testine yönelik tespitlere yer verilmiştir.

4.11.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Lider izleyen mesafesi değişkeninin genel ortalaması 3,70 olup en yüksek değer 3,83 ile “Amirimle etkili iletişim kurabilirim.” ifadesinde gerçekleşmiştir. Lider izleyen mesafesi değişkeninin genel olarak ortalama değerden yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

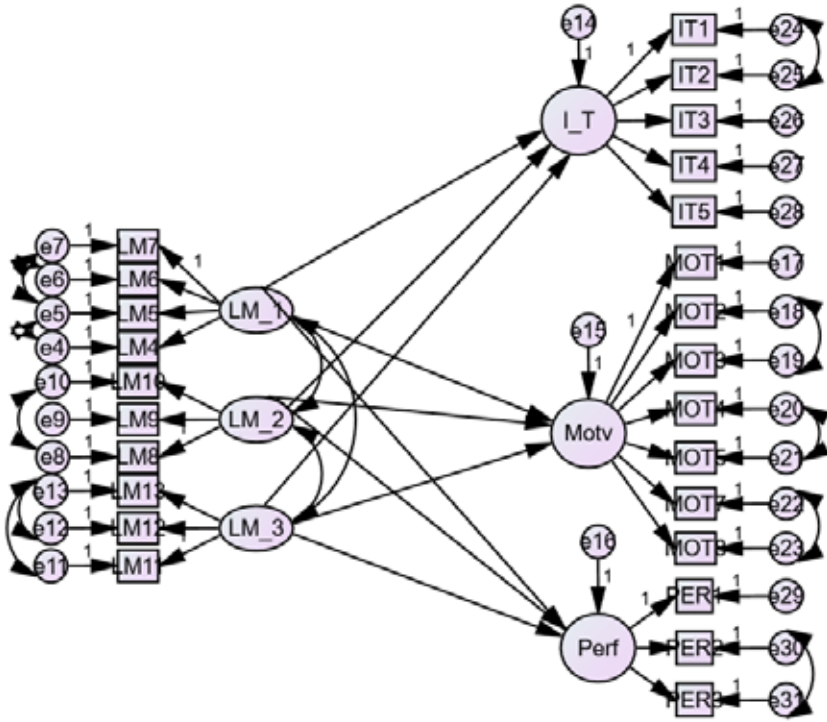
İş tatmini değişkeninin genel ortalaması 3,67 olup en yüksek değer 3,89 ile “İşimden çok keyif alıyorum.” ifadesinde gerçekleşmiştir. İş tatmini değişkeninin genel olarak ortalama değerden yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

Motivasyon değişkeninin genel ortalaması 4,01 olup en yüksek değer 4,31 ile “Çevremdekileri hayal kırıklığına uğratmamaya özen gösteririm.” ifadesinde gerçekleşmiştir. Motivasyon değişkeninin genel olarak ortalama değerden yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

Performans değişkeninin genel ortalaması 4,35 olup en yüksek değer 4,40 ile “İşimi doğru yapmak konusunda prensipliyim.” ifadesinde gerçekleşmiştir. Performans değişkeninin genel olarak ortalama değerden yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

4.11.2. Yapısal Eşitlik Modelinin Test Edilmesi ve Bulgular

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 4-2’de sunulmuştur.

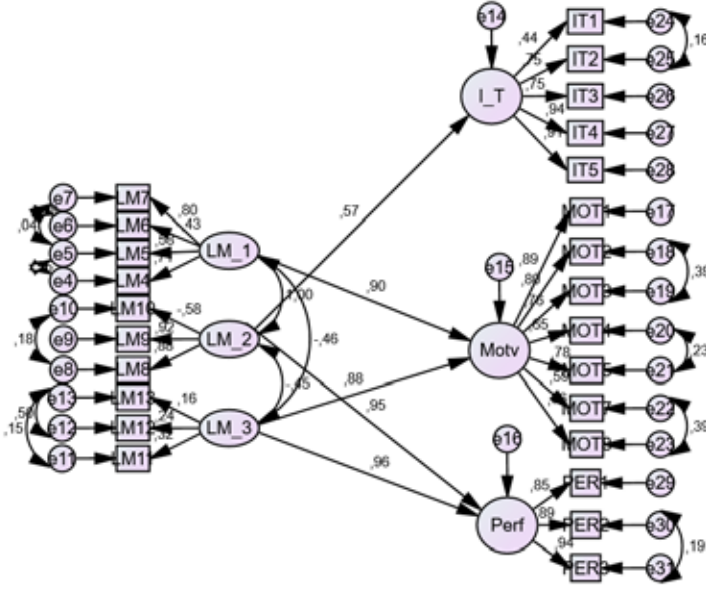

Şekil 4-2 Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modelinin analiz edilmesinde yol analizi yöntemi kullanılmıştır. Veriler IBM SPSS AMOS istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Başlangıç analizinden sonra değişkenler arası regresyon katsayılarından istatistiksel olarak anlamlı olmayanlar analizden çıkarılmış ve modifikasyonlar neticesinde model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu son modele ulaşılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri yapının doğrulandığını göstermektedir ($\chi^2=725.596$, $\chi^2/sd=2.834$, RMSEA= 0.067; GFI= 0.877; NFI= 0.899; CFI= 0.932) (Meydan ve Şeşen, 2011).

Nihai Yapısal Eşitlik Modeli, şekil 4-3'te gösterilmiştir.

Şekil 4-3 Nihai Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal eşitlik modeliyle ilgili veriler Tablo 4-7’de gösterilmiştir.

Tablo 4-7 Araştırma Modeli Doğrudan Etki Katsayıları

Değişkenler		Standardize β	P değeri
Lider Mesafesi-1	Motivasyon	0,897	0,000
Lider Mesafesi-2	İş Tatmini	0,572	0,000
	Performans	0,954	0,000
Lider Mesafesi-3	Motivasyon	0,878	0,000
	Performans	0,961	0,000

Tablodaki doğrudan etki katsayıları incelendiğinde,

- Lider mesafesi-1 değişkeninin motivasyon değişkeni ($\beta=0,897$; $p<0,01$),
- Lider mesafesi-3 değişkeninin motivasyon değişkeni ($\beta=0,878$; $p<0,01$),
- Lider mesafesi-3 değişkeninin performans değişkeni ($\beta=0,961$; $p<0,01$),
- Lider mesafesi-2 değişkeninin performans değişkeni ($\beta=0,954$; $p<0,01$),

- Lider mesafesi-2 değişkeninin de iş tatmini değişkeni ($\beta=0,572$; $p<0,01$) üzerindeki etkilerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

Bu bulgular ışığında;

Lider Mesafesi-1 (Fiziksel Mesafe) değişkeninin Motivasyon değişkeni üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi görüldüğü halde, İş Tatmini ve Performans değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir.

Lider Mesafesi-2 (İlişkisel Mesafe) değişkeninin ise, Performans ve İş Tatmini değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkisi görülürken, Motivasyon değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir.

Son olarak Lider Mesafesi-3 (Sosyal Mesafe) değişkeninin de Motivasyon ve Performans değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu görülürken, İş Tatmini değişkeni üzerinde anlamlı bir etkide bulunmadığı görülmüştür.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Lider mesafesinin farklı alt boyutlarda bağımlı değişkenlerin üzerinde anlamlı neden-sonuç ilişkisine sahip olduğu, bazılarının üzerinde ise istatistiksel açıdan anlamlı bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaması sebebiyle, hipotezlerin **kısmen desteklendiği** sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgular çerçevesinde araştırma hipotezlerinin sonuçları ise Tablo 4-8’de gösterilmiştir.

Tablo 4–8 Araştırma Modeline Ait Hipotez Sonuçları

Hipotez	Sonuç
H₁ : Lider-İzleyen arasındaki mesafe iş tatmini üzerinde etkilidir.	Kısmen Desteklenmiştir
H₂ : Lider-İzleyen arasındaki mesafe motivasyon üzerinde etkilidir.	Kısmen Desteklenmiştir
H₃ : Lider-İzleyen arasındaki mesafe performans üzerinde etkilidir	Kısmen Desteklenmiştir

5.BÖLÜM: GENEL DEĞERLENDİRME

5.1.1. İş Tatmini ile İlgili Değerlendirmeler

Yapılan çalışma sonucunda, birinci değişken olan İş tatmini değişkeninin genel ortalaması 3,67 olarak çıkmış ve en yüksek değer 3,89 ile “İşimden çok keyif alıyorum.” ifadesinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçla İş tatmini değişkeninin genel olarak ortalama değerden yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular sonucunda; Lider Mesafesi-2 (İlişkisel Mesafe) değişkeninin, İş Tatmini değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisi görülürken,

Lider Mesafesi-1 (Fiziksel Mesafe) ve Lider Mesafesi-3 (Sosyal Mesafe) değişkenlerinin İş Tatmini değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Bu sebeple;

“**H₁**: Lider-İzleyen arasındaki mesafe iş tatmini üzerinde etkilidir.” Hipotezinin, **kısmen desteklendiği** sonucuna varılmıştır.

5.1.2. Motivasyon ile İlgili Değerlendirmeler

Yapılan çalışma sonucunda; ikinci değişken olan Motivasyon değişkeninin genel ortalaması 4,01 olarak çıkmış ve en yüksek değer, 4,31 ile “Çevremdekileri hayal kırıklığına uğratmamaya özen gösteririm.” ifadesinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçla Motivasyon değişkeninin de genel olarak ortalama değerden yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular sonucunda; Lider Mesafesi-1 (Fiziksel Mesafe) ve Lider Mesafesi-3 (Sosyal Mesafe) değişkenlerinin Motivasyon değişkeni üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi görüldüğü halde, Lider Mesafesi-2 (İlişkisel Mesafe) değişkeninin, Motivasyon değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Bu sebeple;

“**H₂**: Lider-İzleyen arasındaki mesafe motivasyon üzerinde etkilidir.” Hipotezinin, **kısmen desteklendiği** sonucuna varılmıştır.

5.1.3. Çalışan Performansı ile İlgili Değerlendirmeler

İlgili Literatür incelendiğinde; Çalışanların ortaya koyduğu performans konusunun pek çok araştırmacı tarafından incelendiği görülmektedir. Bu çalışmanın üçüncü değişkeni olan Havayolu şirketinde çalışanların Performans değişkeninin genel ortalaması, 4,35 olup en yüksek değer 4,40 ile “İşimi doğru yapmak konusunda prensipliyim.” ifadesinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçla Performans değişkeninin genel olarak ortalama değerden daha yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular sonucunda; Lider Mesafesi-2 (İlişkisel Mesafe) ve Lider Mesafesi-3 (Sosyal Mesafe) değişkenlerinin Performans değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu görülürken, Lider Mesafesi-1 (Fiziksel Mesafe) değişkeninin Performans değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Bu nedenle;

“**H₃**: Lider-İzleyen arasındaki mesafe performans üzerinde etkilidir.” Hipotezinin de **kısmen desteklendiği**, sonucuna ulaşılmıştır.

5.1.4. Lider Mesafesi ile İlgili Değerlendirmeler

Yapılan çalışmada sonuncu ve en önemli değişken olan, Lider- İzleyen mesafesi değişkeninin genel ortalaması 3,70 olarak ölçülmüş ve en yüksek değer 3,83 ile “Amirimle etkili iletişim kurabilirim.” ifadesinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçla da Lider- izleyen mesafesi değişkeninin genel

olarak ortalama değerden daha yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular neticesinde; Lider mesafesi-1(Fiziksel mesafe) ve Lider mesafesi-3 (Sosyal mesafe) değişkenlerinin motivasyon değişkeni, Lider mesafesi-2 (İlişkisel mesafe) ve Lider mesafesi-3 değişkenlerinin performans değişkeni, Lider mesafesi-2 değişkeninin ise iş tatmini değişkeni üzerindeki etkilerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

Elde edilen bulgular göstermiştir ki; Lider mesafesinin Fiziksel, İlişkisel ve Sosyal mesafe gibi farklı alt gruplarının belirlenen değişkenler üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı sebep-sonuç ilişkilerine rastlanıldığı halde, bazı değişkenler üzerinde bu ilişkiler anlamlı boyutlara erişmemiştir. Bu bakımdan hipotezlerin tamamen değil, **kısmen desteklendiği** sonucuna varılmıştır.

5.2. SONUÇ:

Yapılan tez çalışmasında, günümüzde hemen hemen bütün kurumlarda, işletmelerde ve organizasyonlarda sıkça karşılaşılan, lider pozisyonunda bulunan kişilerin, çalışanları veya takipçileri ile aralarında oluşturdukları mesafenin, bir başka deyişle yakınlık derecesinin, çalışanların iş tatmini ve motivasyon seviyelerine etkisi ile bu etkinin iş performansına yansiyip yansımadığı konuları incelenerek bu alanda katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Esasen, literatür incelendiğinde, özellikle iş tatmini, motivasyon ve performans konuları üzerinde ayrı ayrı olduğu gibi, birbirleriyle ilişkileri ve etkileşimleri bakımından da bütünsel olarak çokça çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Lider -Takipçi mesafesi de başlı başına bir inceleme konusu olarak ayrıca üzerinde çalışılmıştır. (Antonakis,2002, s.674)

Yapılan bu tez çalışmasını farklı kılan, yukarıda sayılan, Lider-Takipçi mesafesi, İş tatmini, motivasyon ve performans kavramlarının birbirleri ile etkileşiminin bir bütünlük içerisinde ele alınmış olmasıdır. Kişilerin sahip oldukları işte severek çalışmaları ve haz alarak yapmış oldukları işten tatmin olmaları en doğal insani bir duygudur. Bu duyguyu çalışanlara hissettirebilmek için onları uygun motivasyon araçlarıyla motive etme ve bunu sürekli kılma konusu, günümüz işletmelerinde lider konumunda bulunanlar için vaz geçilmez önemli bir görev haline gelmiştir.

Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde elde edilen verilerin analizinden, lider-izleyen mesafesinin yakın olmasının iş tatminine doğrudan etkide bulunduğu, bu konudaki hipotezimizin kısmen desteklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Böylece çalışanların iş tatmin seviyesini yüksek tutarak onlardan daha iyi verim alabilmek için liderlerin izleyenleri ile olan mesafelerini mümkün olduğunca azaltmaları gerektiği açıkça görülmektedir.

Elde edilen veriler ışığında yapılan analiz sonucunda doğrudan etkiler bakımından yapılan incelemede, Lider mesafesi değişkeninin iş tatmini, motivasyon ve performans değişkenleri üzerinde ayrı ayrı doğrudan etkilerinin bulunduğu ve bu etkilerin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, A. P. (2004). İşletmeciliğin Temel Bilgileri. Çanakkale: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Akıncı, Z. (2002). Turizm Sektöründe İşgören İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2(4), 1-25.
- Antonakis, J., Atwater, L. (2002, December). Leader Distance: A Review And A Proposed Theory. *The Leadership Quarterly*, s. 673-704.
- Ateş, Ö. T., İhtiyaroğlu, N. (2019). Yetişkin motivasyon ölçeği: bir ölçek geliştirme çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(2), 611-620.
- Bartlett, J.E., Kortlik, J.W., Higgins, C.C., (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size In Survey Research. *Information Technology, Learning and Performance Journal*, 19 (1), 43-50.
- Basım, H. N., Şeşen, H. (2009). Tükenmişliğin örgüt içi girişimciliğe etkisi: Sağlık sektöründe bir araştırma.
- Baştürk, C., (2003). İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi. *Bankacılık ve Finans Dergisi*, Yıl:5, Sayı:28, 70.
- Baykal, B., (1978). Motivasyon kavramına genel bir bakış. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bayram, N. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Bingöl, D. (2006). İnsan Kaynakları Yönetimi,. İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- Çetin, S., Giderler, C., Güler, M. (2017). Lider Yöneticilerin Çalışanların Motivasyonuna ve Performansına Etkisi: Kamu Kuruluşunda Bir Çalışma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 36-49.
- Dalmış, A.B. (2021). İzlenim Yönetimi Taktiklerinde Bireysel Performans Algısının Rolü: Kamuda Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(1), 49-58.
- Demir, R. (tarih yok). Liderlik ve Motivasyon. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notları.
- DHMİ SR. (2020). 2020 Havayolu Sektör Raporu. Ankara: DHMİ Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- Fuentes, F., M. M., Albacete-Sáez, C. A., & Lloréns-Montes, F. J. (2004). The impact of environmental characteristics on TQM principles and organizational performance. *Omega*, 32(6), 425-442.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Gürüz, E., ve Gürel, Ş. (2006). Yönetim ve organizasyon-bireyden örgüte, fikirden eyleme. Ankara: Nobel Yayınları.
- Hackman, J. R., Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied psychology*, 60(2), 159.
- Karatepe, O. M., Uludag, O., Menevis, I., Hadzimehmedagic, L., & Baddar, L. (2006). The effects of selected individual characteristics on frontline employee performance and job satisfaction. *Tourism management*, 27(4), 547-560.
- Keser, A. (2006). Çalışma Yaşamında Motivasyon. Bursa: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.
- Kubalı, D. (1999). Performans denetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(1), 31-62.
- Masllyn, J. M., Uhl-Bien, M. (2001). Leader-member exchange and its dimensions: Effects of self-effort and other's effort on relationship quality. *Journal of applied psychology*, 86(4), 697.
- McClelland, D. C. (1987). Human motivation. Cambridge: CUP Archive.
- Mercanlıoğlu, Ç. (. (2012). Örgütlerde Performans Yönetimi İle İşgörenlerin Motivasyonu Arasındaki İlişki. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 41-52.
- Meydan, C.H, ve Şeşen,H. (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meydan, C. ve Yaşın,T. (2021). Lider-İzleyen Uzaklığı Ölçeği Uyarlama Çalışması. Atatürk Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 4-5 Kasım 2021. Erzurum.
- Napier, B., Ferris, G. (1993). Distance in Organizations. Illinois: University of Illinois ar urbana-Champaign.
- Rahman, S. U., Bullock, P. (2005). Soft TQM, hard TQM, and organisational performance relationships: an empirical investigation. *Omega*, 33(1), 73-83.
- Schuler, R. S. (1995). Managing Human Resources, . USA: West Publishing Company. .
- Shamir, B., House, R., Arthur, M. (1993). The motivational effects of charismatic leadership: A self-concept based theory. Boston: Organization science.
- SHGM FR. (2021). 2020 SHGM Faaliyet Raporu. Ankara: SHGM Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Simpson, W. (2001). Motivasyon,Çeviren Mesut Aykan. Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Şehitoğlu, Y. (2010). Örgütsel Sessizlik, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Algılanan Çalışan Performans İlişkisi. Kocaeli, Gebze: Yayınlanmış Doktora Tezi. Gebze İleri Teknoloji

- Şimşek, Ö. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2019). T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı 2020 Bütçe Sunumu. Ankara: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı.
- Tınaz, P. (1999). Performans değerlendirme sistemlerinin önemi ve Türkiye’deki uygulamalarına ilişkin bir inceleme. Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 389-406.
- Tutar, H. (2014). Örgütsel Psikoloji-Endüstri ve Örgüt Psikolojisine Yeni Yaklaşımlar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yılmaz, M. 2. (2011). Çalışanların Liderlik Tiplerine İlişkin Algılamaları ile Motivasyon İlişkisi: Özel Sektör ve Kamu Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Alan Araştırması. İzmir: Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.